

ELSŐ KÖNYV

*„Ily harcban állni száz elem között
Az elhagyottság kínos érzetével,
Mi szörnyű! – Óh, miért lökém el
Magamtól azt a gondviseletet,
Mit ösztönöm sejtett, de nem becsült,
S tudásom óhajt – óh, de hasztalan”*

Madách Imre – 1860: Az ember tragédiája.
Harmadik szín.

Heribert Illignek és a követőinek munkásságáról

Az általánosan elfogadott történelmi kronológia szilárdságába és kikezdetlenségébe vetett hitet a 20. sz. végén Heribert Illig alaposan megrendítette. Mellbevágó téziseinek súlya azon mérhető le igazán, hogy eleinte a „szakma” részéről csak igen kevesen próbáltak vitába szállni vele. A „szakmai” visszhang megkésett volt, és erőtlen is maradt. Ezzel összefüggésben sokan a legjobb védekezési lehetőséget Illig álláspontjának agyonhallgatásában látták. A vita azután teljesen ellaposodott, lecsillapodott, napjainkban teljes csönd tapasztalható a „kitalált középkor” elmélete körül. Az érdeklődő emberek általában érzik, Illignek alapvetően igaza van, ám álláspontja nem tudott áttörni a „szakma” és az értelmiség masszív többsége ellenállásán. Mi most nem kevesebbre vállalkozunk, minthogy megragadjuk az utóbbi években teljesen elengedett, szinte elvesztett fonalat, s új, reményeink szerint perdöntő tartalommal töltjük fel az Illig által megfogalmazott problematikát. Lássuk, mi az, amit különösen meg kell szívlelnünk Illig mondandójából!

Mindaz, amit Heribert Illig munkájából fontosnak tartunk, igen röviden összefoglalható: A szerző elsősorban az európai építészet történeti fejlődésének jellemzői, valamint XIII. Gergely pápa 1582-es naptárkorrekciója sajátosságai alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy a középkornak két-háromszáz évvel rövidebbnek kellett lennie a történelemtudomány által hirdetett időtartamnál. Az építészettörténet tárgyában mélyreható ismeretekkel rendelkező szerző téziseit elsősorban a Karoling- és a Karolingokat követő templom- és kolostorépítés összehasonlító elemzésére építette fel. Áttekintette az utóbbi évtizedek kutatási, ásatási eredményeit, amelyek határozottan elmélyítették és pontosították az alkalmazott építészeti megoldások fejlődéséről alkotott képünket. Illig téziseit a *Das erfundene Mittelalter*, (Kitalált középkor, 1996) és a *Wer hat an der Uhr gedreht?*, (Ki állította át az órát?, 1999) című munkáiból összeállított, magyar nyelven 2002-ben, *Kitalált középkor* címen (A történelem legnagyobb időhamisítása alcímen) kiadott kötetben közöltek alapján vettem görcső alá.

Illig – miként sok-sok más gondolkodó is – figyelte a (hosszú évszázadok óta) Nagy Károlynak tulajdonított civilizációs teljesítmény előzménynélküliségére és megmagyarázhatatlanságára. Természetesen nem fogadhatta el az évszázadok óta hajtogatott gyermekes nézeteket, amelyek alapján állva a kutatók egy (sokáig egyeduralkodó) csoportja nem is keresett érdemleges magyarázatot és előzményt, mondván: ez a kiváló képességű, magasan kortársai felett álló uralkodó messze megelőzte a korát. Az utóbbi évtizedekben tarthatatlanná vált ez a primitív megközelítés, hiszen a gazdaság korabeli (látszólagos) fejlettségére, avagy inkább fejletlenségére, Károly háborúinak pusztításaira utaló adatok tükrében logikai képtelenség a gondolkodásmód és a művészetek terén páratlan fejlődést, valóságos szárnyalást fantáziálni. Illig tehát így fogalmazott: *„Rendkívül szilárd gazdasági alapokra kell támaszkodnia annak a birodalomnak, amely gyakorlatilag 46 évig szakadatlanul háborúskodik, ugyanakkor építészete óriásivá nő – csak várból 65, összességében pedig 313 nagy építmény épül –, pénzt teremt elő az improduktív művészetek, és még több pénzt az egyház számára... Ennél a kérdésnél a Károly-kutatás megéli saját Roncesvalles-i katasztrófáját, hogy történelmileg képpen maradjon. Mert milyen a birodalom gazdasága »Európa atyja« idején? Ha az eredményt nézzük, akkor összefoglalva: totális kudarcc, hiszen csak természetes gazdálkodást találunk minimális cserekereskedelemmel, még hozzá majdnem neolitikus színvonalon...”*

Rámutatott a kora középkor datálási problematikájának legfőbb okaira: *„Az utókort sokkal könnyebb, elegánsabb és hatékonyabb megtéveszteni egy irat elkészítésével. A kövek mások. Ritkábban hibáznak. Ha ugyanarra a helyre akarnak valami újat építeni, ahol a régebbi épület állott, a régi kő ott marad az új épület alatt, netán a régi alapzatot meghagyják, összekötik az újéval, hogy a stabilitását növeljék. Más kérdés, hogy a középkorkutatók semmi ilyesféle,*

magától értetődőnek tetsző vizsgálatot nem végeznek, miközben a korai középkorból származó, eredetinek vélt iratok száma állandóan és feltartóztathatatlanul fogy. Folyamatos hitelvesztés szemtanúi vagyunk – aligha kétséges, hogy az ezen korszakhoz kapcsolt tudományos értekezések egy nap teljesen elvesztik minden alapjukat.”

Megállapítja még: *„Ha nem vakít el minket a megígért, de csak a X. században beindult fellendülés, akkor a Károly-korszak következő jellemzőit állapíthatjuk meg: a városok és a közlekedési rendszer színvonalának mélypontja; csak a mezőgazdaságra redukálódott gazdaság... Károly frank birodalma infrastrukturálisan oly szerény volt, hogy már az Aachenre vonatkoztatott »főváros« fogalom is tévedésbe visz. Aachen csak I. Frigyes ideje alatt kapta meg a városjogot, és akkor is csak két lépésben, 1166-tól. Akkoriban Nagy Károly ragyogó pajza szolgált városi címerként, amely még csak nem is említi Aachen nevét, és egyébként a XII. századból származik. Valamikor a Karolingok után lendül fel az ország... A lakosság létszámának fellendülése eszerint legkorábban a X. században lesz jellemző.”* (Megjegyezzük, hogy Illig másutt [Werner Stein: Der Große Kulturfahrplan, 1987] olyan adatot talált, mely szerint 1077-ben említették Aachent először városként!)

Illig kifejti azt is, hogy bár a középkorkutatók többsége minden alap nélkül technológiai forradalmat vizionál a Karoling-korszak idejére (vízimalmok, vaseke, háromnyomásos gazdálkodás stb.), de ebből semmi sem nyert bizonyítást. A mezőgazdaság fejlődésének semmi köze a Karoling kisbirtokokhoz. A Frank Birodalomban csak igen későn jelentek meg a piacok is. Illig emlékeztet továbbá arra, hogy Guy Bois szerint (Umbruch im jar 1000. Lournand bei Cluny – ein Dorf in Frankreich zwischen Spätantike und Feudalherrschaft, 1993) a 08. sz. második és a 09. sz. első felére vonatkozólag nem találtak régészeti leleteket piacokkal kapcsolatos csarnokok vagy bármilyen épületek alakjában. Johannes Fried szerint pedig (Die Formierung Europas 840–1046, 1991) 919-ben, a birodalom egész területén mindössze 40 helyen működött piac. Csak az »ezredforduló után« kibontakozott feudális rendszerben virágzott fel a kiskereskedelem. (A datálások körül alkalmazott efféle idézőjelnek nálam külön jelentése van, ami a későbbiekben tisztázódik.)

Illig észreveszi: *„...egy sor okunk van arra, hogy az aacheni dóm lenyűgözzön, ugyanakkor meglehetősen kétségbeejtő gondolatokra sarkalljon. Miként lehet az, hogy egy épület stílusában és építési technikájában mindenféle előzmény nélkül, csak úgy kinőjön a földből, miközben se közelben, se távolban nem húznak fel hozzá hasonlót, s még jó ideig nem is fognak. Hogyan tudtak Aachenben »a semmiből« egy rendkívül magas kupolát emelni kőből, megfékezni a tolóerőt, hogy aztán ugyanezzel a technikával hosszú időn át ne hozzanak létre semmit, sőt, a korabeli építkezéseknél olyan szinten dolgozzanak, ami már-már egy újrakezdésre emlékeztet?!”*

Másutt így fogalmaz: *„Az aacheni középső boltozathoz hasonló csak 1100 után tűnik fel Speyerben, az aacheni átlós dongaboltozat, a szférikus sarok és a spirálisan felkúszó dongaboltozat sokszínűségével maga mögött hagyja a román kori boltozatechnika sokféleségét, ehhez mérhető 1050-ben látni megint. Ez azt eredményezi, hogy Aachen vagy egy csodálatos mérföldkő marad az építészettörténeten belül, vagy egy román kori építményként kell reá tekinteni.”* Illig kiváló munkát végzett, vonatkozó megállapításaival nehéz vitatkozni. Az egész kérdéskörre nézve alapvető fontosságú, hogy tézisei szerint az ingelheimi mintaátadások után *„a Karolingnak tartott palotakomplexum kellős közepén épült templom már nem számít Karolingnak... Ma már bizonyosan tudjuk, hogy a templomot csak 950 után emelhették. Kizárólag a Károly iránti, a nibelunghűsége alapozó szeretet mentette meg magát Ingelheimet attól, hogy átdatálják a X. századra...”* (Ebben az összefüggésben viszont – éppen a középkor kronológiájának bizonytalanságai miatt – fel kell vetni azt a kérdést is: meddig

nevezhetjük Karolingnak a hosszú ideig Karoling uralom alatt álló területek építészetét, vajon a 09. századdal csakugyan véget ért-e az építészet e szakasza? E kérdés megválaszolására csak a kronológia helyreállítása után válaszolhatunk.)

Folytatva az illigi gondolatot: „*Boltozatos hajókat először egy olyan területen fedezünk fel, mely magában foglalja Észak-Spanyolországot, a dél-francia területeket és Burgundiát. A legkorábbi kezdetek után, mint a 975-re elkészült Saint-Michel de Cuxá*” – (...) – a francia Pireneusokban álló, 1009-ben felszentelt Saint-Martin du Canigou tartozik a legrégebb, többtámaszú boltozattal ellátott templomok közé. A rendkívül szerény, három és fél méteres fesztáv azonban önmagáért beszél. Most csak annak a sejtésünknek szeretnénk hangot adni, hogy mind a boltívelt tetőzet, mind a szakrális torony gondolata a mór Spanyolországból érkezhetett...” Továbbá: „*Az ezredfordulás fellendülés óta, mely a legkisebb templomokkal kezdődött, az európai építészettörténet önmagában homogén módon fejlődik. Leszámítva Aachent és a többi ún. Karoling-építményt, amelyek hihetetlen mértékben kilógnak a sorból.*”

Aztán még inkább sarkítja a megmutatkozott kronológiai ellentmondást: „*A Loire területén találjuk az ugyancsak többtámaszú boltozattal ellátott... Tournus-i Saint-Philibert templomának előcsarnokát... Az 1009-ben vagy 1019-ben befejezett Tournus-i Saint Philibert elődtemploma teljes boltozatával és dongáival ugyanazon a fejlődési szinten áll, mint Aachen – csak hogy ez 200 évvel később épült*” – írja. (Tompítható természetesen e megállapítás éle is, hiszen Aachent nem tekinthetjük kizárólag Nagy Károly produkciójának, valószínűleg utódai idején bontakozhatott csak ki igazán. Ilyen megközelítésben ez az anomália nem feltétlenül 200, sokkal inkább csak 150 éves hibáról árulkodik a kronológiában.)

Európa más építményeivel folytatva az összehasonlítást: „*Cardona háromhajós, pilléres bazilikáját a középhajóban lévő, hosszított boltozattal és a mellékhajók keresztbordás boltozatával 1040-ben fejezték be... Nagyobb fesztávokat azonban továbbra (...) sem küzdenek le. Hiszen 1050-ben a középhajókat főként lapos tetővel vagy nyitott fedélszékkal látják el, a mellékhajókat keresztbordás boltozattal zárják, az empóriumot fedélszékkal fedik...*”

Azután: „*... a charentei Lesterps temploma [esetében]..., amelyet 1030 és 1070 között húztak fel, »már eléggé tökéletesedett a technika ahhoz, hogy lehetővé váljon az épület egészének beboltozása bolthevederekkel megerősített szerkezettel« [az Illig által felhozott idézet Louis Grodecki: Architektur und Schmuck, 1973 c. művéből származik]*”. Továbbá: „*A boltozatos technika első csúcspontját a romanikában éri el 1100 környékén... Franciaországban három nagy épületet látnak el teljes boltozattal...*” Csak ezt követően „*birkózott meg a román stílus a maximális fesztávokkal is: Vézelay 10 méteres középhajóval, Cluny III 11 méteres boltozatával, a milánói Sant’ Ambrogio 12 méteres fesztávval és Speyer a maga majdnem 14 méter széles középhajójával, amit a kereszthajó 15,4 méteres belső méreteivel »helyben« túllicitál.*” Ekkor Illig ismét Louis Grodeckire hivatkozik, akinek fent már idézett műve szerint: „*A Nyugat [Aachenen kívül] nem ismer más olyan román stílusú épületet, mely hasonlóan bővelkedne a szerkezeti formák kitalálásának gazdagságában...*” Ez alapján megállapítja: „*Aachen építészeti sokfélesége reálisan nézve nem születethetett meg 1000, sőt, meglehet, 1025 előtt. ...a főszékesegyház, amely a »felsőbb emeleteket« és a kupolát foglalta magában, az 1080 és 1100 közötti időben vagy röviddel azután emelheték...*” Továbbá: „*...megállapíthatjuk, hogy az aacheni palotakápolna száli épületként áll előttünk, mely igen nagy valószínűséggel IV. Henrik (1056–1106) idején épült*”. Más helyütt azt a nézetét hangoztatja, hogy (bizáncias mintaképek alapján): „*inkább ez az Ottók kora óta jelenlevő császári tradícióra lenne visszavezethető... Amúgy már eddig is létezett olyan vélemény, mely szerint Karolingnak tartott épületeket vagy azok részeit az ottoniánus korban készítették*”. Azt

is írja: „...nyugodtan arra következtethetünk, hogy a Karoling- és ottoniánus együtt képez egy építési korszakot...”. Végül így összegzi álláspontját: „Nem létezik két, egymáshoz tökéletesen hasonló fejlődési fokozat, amelyikből az első amilyen hirtelen feltűnik, oly hamar köddé lesz, hogy aztán a második, jóval később, immáron a középkori fejlődés alapjává legyen. Ez túlzottan valószínűtlen lehetőség.”

(Egészen a 13. sz. közepéig uralkodott a romanika, az első következetes esztétikai nyelvezetű építő- és szobrászművészeti stílus, mely az ezredforduló tájékán eluralkodott Európában. A szobrászat a kapuk és oszlopfejek díszítésére szorítkozott, a falakat élénk színekkel megfestett, perspektívát nélkülöző freskók díszítették.)

Heribert Illig nemcsak az építészet fejlődési folyamatában, hanem a kultúra más területein is bőségesen rálelt olyan nyomokra, amelyek alátámasztják a fentiekben már kimutatott, mintegy 150 éves kronológiai anomáliát. Hans Eggers, Karl Langosch és Werner Stein munkáit feldolgozva úgy találta, a német nyelv és irodalom Nagy Károly idejére datált kezdetei szinte azonnal elhaltak, s csak 150-200 évvel később jelentkezett a „kezdet folytatása”. Hans Eggers ugyanis a *Deutsche Sprachgeschichte* c. művében, 1963-ban így fogalmazott: „Nagy Károly erős ösztönzése után, amely az [ófelnémet irodalom] első virágzásához vezetett, a német nyelv újra tökéletesen elnémult. Már Jámbor Lajos alatt (814-840) újra a szigorúbb egyházi irány került előtérbe, amely csak a megszentelt latint hagyta érvényesülni... Otfrid műve és a kis alkotások a IX. század végétől anakronisztikusan hatnak, egy nagy, már elmúlt korszak megmozdulásaként, és azután az egész német irodalom újra majdnem egy egész évszázadra hallgatásra kényszerül. Ebből a hallgatásból az irodalmat és a nyelvet csak St. Galleni Notker ragadja ki, aki – alig 970 előtt, tehát 100 évvel Otfrid után – először mer németül írni.” Illig ez alapján megállapítja: „a nagy garral létrehozott német nyelven nem lehetett írni. Mert... a ránk maradt kevés mű abszolúte nem fedi le a károlyi korszakot... Más szerzők a csend még hosszabb fázisára utalnak. Így Stein [Werner Stein: *Der große Kulturfahrplan*, 1987]... a 936os évről közli: »Az ottói reneszánszban megszakad a német nyelvű irodalom (kb. 1060-ig)«. Karl Langosch [Mittelatein und Europa, 1990]... további negyedszázaddal növeli a generálpauzát: »900 után nem sokkal megkezdődött az új a német nyelvű irodalomban, s másfélszáz évig tartott.«... Az igazi alnémet csak valamivel 1220 után kezdődik... És az ófranciában is megvannak az üresjáratok... az első mondatokat ezen a nyelven a 842-ből származó Strassburgi esküben találjuk. Csakhogy a hosszú időszakból kb. 1050-ig csupán négy ófrancia költeményt ismerünk...”

Lássuk, a művészettörténet lapjait tanulmányozva mit állapított meg Illig a miniatúrafestészet fejlődésének főbb állomásairól: „A Karoling- (877-ig) és az ottoniánus (950-től) miniatúrafestészet között sötét időszak tátong, kerekén 70 évnyi hiátus. Csak német oldalon festettek tovább Karoling-módon, körülbelül 920-ig... A X. század közepén, amikor a kódexfestészet újabb lendületet vesz, furcsa módon nem közvetlen előfutarához, a kései Karoling-virágzáshoz igazodik, hanem egy régen elfelejtett formakincshez. ...olyan ornamentikus formákat mutatnak fel – ... –, melyek messze fekvő időből, az elő- és kora Karoling VIII. századból származnak... A művészettörténet ezt az újrakezdést megduplázva – ... – elébe kapcsolt egy fiktív, 770-től induló első kezdetet, mely valójában a X. századi felvirágzás része.” Illig másutt Andreas Kalckhoffot idézi egyetértően (Karl der Große. *Profil eines Herrschers*, 1990): „A szász királyi ház, amely 900 után keleten átvette a hatalmat, és az ezredfordulóig uralkodott, sok tekintetben a Karolingok előtti kor értékrendjét képviselte”.

hiba tehát nem lehetett oka a második évezredben észrevett eltérésnek, ami a számítottól két vagy három nappal különböző mértékű gregoriánus korrekciót tett szükségessé! Ezt azért kell külön kihangsúlyozni, mert a „hosszú középkor” hirdetői, tehát akik nem fogadják el kronológiánk módosításának szükségességét, éppen a Julianus-naptár kezdeti hibás alkalmazását használják ellenérvként. Azt állítják – a vonatkozó beszámolók ellenére –, hogy nem megfelelően történt meg az augustusi korrekció, hanem talán „túlkorrigáltak”. Szerintük ez az oka annak, hogy 1582-ben csak 10 napot kellett „átugorni”, s nem 12-öt vagy 13-at. Nem bíznak a Római Birodalom csillagásaiban, akik pedig megörökölték az egyiptomi és babilóniai papok meglehetősen fejlett tudományát. Ismeretes azonban, hogy Augustus császár, aki a születésnapját szeptember 23-án, az őszi napéjgyenlőség idején ünnepelte, a Mars-mezőn minden idők legnagyobb napóráját és egy békeoltárt szentelt fel a „*keresztény időszámítás kezdete előtt kilenc évvel*”.

A napóra „magja” (egy gömbbel koronázott obeliszk) az árnyékát a földön fekvő, hozzá tartozó mérővonalakra vetítette. A hatalmas obeliszk árnyéka a két napéjgyenlőségi napon nyílegyenesen az oltárra futott. Ennek segítségével órára pontosan meg lehetett állapítani a tropikus év hosszát, illetve a napéjgyenlőség bekövetkeztének időpontját. Az építmény a precesszió kimutatására is alkalmas volt. A Spica csillag Augustus idejében, a tavaszponton, éjfélkor pontosan D-re állt (180 fok), de mintegy 60 év után a csillag pozíciójában már észrevehető eltérésnek kellett jelentkeznie. Bizonyára ezzel függ össze, hogy a helyszínen végzett ásatás egy átépítést is feltárt, amit valószínűleg Domitianus uralkodása alatt (081-090) hajtottak végre. (Ismeretes, hogy Domitianus uralma idején hatalmas Ízisz-szentély és obeliszk is épült Rómában.) Ennek célja feltehetőleg a csillag újabb helyzetének rögzítése lehetett. A precesszió „mutatója” 1900-ra már 22,4 fokot „készt” (volna, ha ekkor a helyzetét figyelték volna), ami azonban csak kb. 1570 évnek felel meg, és ez – Gergely naptárkorrekciójának tanulságaival összhangban – kb. 340 éves (a domitianusi módosítást figyelembe véve kb. 250 éves) késésre utal!

Száz szónak is egy a vége: az 1582-ben végrehajtott korrekció oka a Julianus-féle évszámítás kisebb pontatlansága volt, ami csillagászati okok miatt 128,2 évente eredményezett egy plusz napot. A felgyülemlett 10 plusz nap „átugrása” mellett a pápai döntés igen pontosan megadta a hiba további kiküszöbölésének megfelelő módját is, tehát a százzal osztható, de négyszázzal nem osztható számú években a szökőszabály figyelembevételének mellőzését.

Az 1582-es évszámból kivonva a Kr. u. 4-et (az utolsó augustusi helyesbítés évét), elvileg az eredmény 1578 lenne. Mivel ez időszak alatt nem alkalmazták a szökőévek – Gergely által bevezetett – százévente esedékes kihagyását, és mivel csillagászati okok miatt kb. 128,2 év alatt gyűlhetett össze egy plusz nap, az időszak végére: $1578/128,2 = 12,31$ plusz napnak kellett volna előállnia. Ehhez képest a pápa csak 10 nappal rövidítette meg az átállás évét, s mégis helyes eredményre jutott. Értelemszerűen két plusz napnak megfelelő évekkel, tehát a jelenlegi időszámítási rendszerben mintegy $2 \times 128,2 = 256,4$ évvel nem lehet elszámolni. Természetesen a plusz évek tényleges számának $256 \pm 128/2$, tehát 192 és 320 között kell lennie. Ez az 1578 éves intervallum Kr. u. 4-es kezdetre tekintettel megfeleltethető a 196-os és a 324-es évszámoknak. Levezetésünk eredményeként legkorábban a 196-odik évre, legkésőbb a 324-edikre helyezhető annak a kronológiai rendszernek a kezdőpontja, amelyet ma alkalmazunk. Ebben az intervallumban kell megtalálnunk Jézus születésének és kereszthalálának tényleges időpontját, valamint a „Kr. szerinti” kronológia (Jézus tényleges születési évétől különböző) kezdőévét.

Természetesen ennek az intervallumnak az elején és végén álló évszámok sokkal kisebb valószínűséggel szolgáltatathatják az általunk keresett megoldást, mint a középsők, ha feltételezzük, hogy a pápa munkacsapata jó munkát végzett. Márpedig a színvonal biztosítva volt. A 15/16. századi Európában a csillagászat és a matematika gyakorlata újra elérte, sőt meg is haladta az ókorban elért szintet. Az elért pontosságot a pápai projekt eredményéből láthatjuk.

A projekt hosszú évtizedekig tartott, már a 16. sz. első felében is készült javaslat a naptár korrekciójára, de a Szentszék kívárt, nem kapkodta el a dolgot, s erre megvolt a jó oka. Nem arról van szó, hogy politikai értelemben valamiféle kedvező időpontra várt volna, hanem pont a természeti tényezők által felkínált „ablak” eljövételére várt. Könnyen belátható: ha az intervallum elején akart volna beavatkozni, akkor a 10 napos korrekció eleinte, egy több évtizedes szakaszban gyakran eredményezett volna március huszonkettődiken bekövetkező tavaszpontot. A gondos tervező ezt mindenképpen el akarta kerülni. Ha pedig csak 9 napot hagyott volna ki, akkor eleinte március huszadikai napéjegyenlőségek fordultak volna elő, és néhány évtized elteltével egy második korrekcióra is szükség lett volna. A beavatkozás akkor történt, amikor a természeti tényezők által – és a kidolgozott szabályozási megoldással – biztosított volt, hogy a napéjegyenlőség sok év átlagában március 21-én, mégpedig a nappali órákban következzen be. Ennek a gondos eljárásnak általunk történő felismerése, elismerése képezi alapját annak a következtetésünknek, miszerint a 196÷324-es intervallumnak a közepén, valahol 256 körül kell lennie a keresett kulcsszámnak, ami lényegében azonos kronológiánk kezdőévével, jobban mondva pontosan az azt megelőző évvel.

Lássuk, milyen pozíciókat foglalt el a Nap az Ekliptikán, a tavasz első napján, délben – 50 évenként – abban az időszakban, amikor még nem alkalmazták a Gergely pápa által jóváhagyott metódust (tehát az 1582-edik év előtti 1383 évben). A szabadon letölthető Placidus 4.0 asztrológiai rendszerből (szerzői: Motyán Zoltán programozó matematikus, Bartha Tamás asztrológus, 1993.)¹ Jeruzsálem helyi középidejére vonatkozólag az alábbi adatokat gyűjtöttük ki:

200.03.21. 12:00	Kos 00° 16' 06"
250.03.21. 12:00	Kos 00° 09' 24"
300.03.21. 12:00	Kos 01° 01' 56"
350.03.21. 12:00	Kos 00° 55' 02"
400.03.21. 12:00	Kos 01° 46' 18"
450.03.21. 12:00	Kos 01° 40' 10"
500.03.21. 12:00	Kos 02° 32' 13"
550.03.21. 12:00	Kos 02° 25' 20"
600.03.21. 12:00	Kos 03° 17' 10"
650.03.21. 12:00	Kos 03° 10' 45"
700.03.21. 12:00	Kos 04° 02' 21"
750.03.21. 12:00	Kos 03° 56' 06"
800.03.21. 12:00	Kos 04° 48' 09"
850.03.21. 12:00	Kos 04° 40' 51"
900.03.21. 12:00	Kos 05° 33' 17"
950.03.21. 12:00	Kos 05° 26' 51"

¹ Vesd össze: <https://www.placidus.hu/dl/PLACIDUS.PDF>.

1000.03.21. 12:00	Kos 06° 19' 01"
1050.03.21. 12:00	Kos 06° 11' 50"
1100.03.21. 12:00	Kos 07° 04' 38"
1150.03.21. 12:00	Kos 06° 57' 32"
1200.03.21. 12:00	Kos 07° 50' 01"
1250.03.21. 12:00	Kos 07° 44' 00"
1300.03.21. 12:00	Kos 08° 35' 37"
1350.03.21. 12:00	Kos 08° 28' 50"
1400.03.21. 12:00	Kos 09° 21' 28"
1450.03.21. 12:00	Kos 09° 15' 35"
1500.03.21. 12:00	Kos 10° 06' 55"
1550.03.21. 12:00	Kos 10° 00' 40"

Látható, hogy mintegy 1300 év alatt halmozódott föl a kb. 10 fokos előreszaladás. (Egy szögfok lényegében, ebben az összefüggésben megfelel egy napnak, tehát 1550 körül már 10 plusz napról volt szó. Innen is értelmezhető, hogy tényleg kb. 128 évenként került elő egy-egy plusz nap.) Ez alapján is meggyőződhetünk arról, hogy Julius Caesar és Augustus császár ideje a modern korokban alkalmazott kronológiai rendszerben nem az időszámítás kezdete körüli időszakba, hanem az így értelmezett harmadik évszázadba helyezendő!

Összefoglalóan megállapítható, hogy Illig a 20. század végén fölismerte az alapjaiban évszázadokkal korábban rögzített történelmi kronológia súlyos torzításait. Megállapította, hogy a torzítás tetten érhető a Karoling-korszak és az azt követő európai dinasztiák tevékenységével összefüggésben, mégpedig elsősorban az írott források datálása és a fennmaradt építmények, tárgyak különböző kormeghatározási eljárásokkal, egyebek mellett természettudományos módszerekkel történő datálása között.

Az ellentmondások feloldására a dokumentumok forrásértékének megkérdőjelezését, a régészeti és művészettörténeti datálás prioritásának elfogadását javasolta, – bár megjegyezte, hogy bizonyos tudományos módszerek (pl. a dendrokronológiai vizsgálatok) esetében egyelőre nem kielégítő a szükséges feltételek teljesülése.

Illig lényegében eljutott arra a felismerésre is, hogy a kronológia torzításának kiküszöbölése nyomán a Karoling-kor hanyatló szakasza, továbbá az Ottók, valamint a Henrikek kora átfedésben vagy közvetlen egymásutániségben lehettek. Sajnálatos, hogy *expressis verbis* nem fejtette ki ezt a felismerését, de tény, hogy előbb a Henrikek, majd az Ottók idejéhez rendelte a Karolingnak tartott jelentős építmények megvalósítási (továbbépítési, befejezési) időszakát. Így összességében egy 100-200 éves redundanciát azonosított az európai kronológiában, ehhez képest sajnos mereven ragaszkodott ahhoz, hogy egy hosszabb, mégpedig 297 éves „betoldás” történt volna, amit bizánci és nyugati hatalmasságok először a 10. században kezdeményeztek volna, majd utódaik a 12/13. században véstek volna kőbe.

Illig és Weissgerber írták a magyar történelem fogas kérdéseit tárgyaló művükben (Heribert Illig – Klaus Weissgerber: *Probleme der ungarischen Frühgeschichte*. 2003; magyar

fordítása: Magyarok a kitalált középkorban – Újraírt történelem, 2003): „...szeretnénk arra emlékeztetni, hogy a dunacsébi »késő avar sírok« C14-es vizsgálata a 969-es évre történő datálást eredményezte (plusz–mínusz 66 évnnyi bizonytalansági tényezővel). A kora avar leletek a tipikus Martinovka-stílussal pedig egyértelműen a Kárpát-medencéhez és az 568 előtti időhöz sorolhatók. A Kárpát-medence régészeti történelmének új korszaka valójában csak az 1000-rel kezdődő krisztianizálással kezdődött el. Ebben valamennyi magyar régész egyetért.” – Ezek a megállapítások tökéletesen helytállóak. Sajnálatos, hogy mindezt a szerzők utóbb ahhoz a súlyos tévedéshez szolgáló adalékként kezelték, mely szerint a Kárpát-medence avar történelme csaknem egészében megkérdőjelezhető.

Illig követői közül Uwe Topper és Tóth Gyula érdemel említést, akik hosszú éveket fordítottak próbálkozásaikra Illig tézisének gyakorlati alkalmazása érdekében. Mindketten számos kérdésben meglepő eredményre jutottak, de gondolatébresztő meglátásaikat nem voltak képesek összefüggő és helytálló elméletté kovácsolni.

Uwe Topper a Kalendersprung: Falsche Geschichtschreibung bestimmt die Zukunft, 2006; (magyar kiadása: Kitalált történelem – Naptárunk titkai, 2008) című munkájában magyarázattal szolgált Illig „kitalált időszakának” hosszára, tehát a 297 éves „betoldásra”, amikor megfogalmazta: „A komputisták – a megváltás történelmének számításával foglalkozó szerzetesek – sematikus időegyeneseket alkottak. Az ezeken elhelyezkedő időcsomagok mély szimbolikus értelmet hordoztak. Sémájuk valahogy így nézett ki: Era 666-ot veszik az időegyenés középpontjának... Ehhez szorosan kapcsolódnak a 369 (...) és 963 (...) szimmetrikus számai... A távolság köztük mindkét esetben 297 év”. – (Maga az ominózus 666-os (ez a Sátán jele) év az Illig által fiktívnek tekintett időszakba esik, ezért úgy vélem, ez adhatta Illignek az ötletet a 297 éves fiktív időszak megjelölésére.)

Ugyancsak érdekes gondolatokat tartalmaz Toppernek az „ismeretlen fiorei Joachim” apokaliptikus, chilaista, millennista gondolkodásmódjáról szóló fejtegetése is. (Joachim számos – 1248-tól, esetleg 1251-től kiadott írásban fejtette ki utóbb eretneknek minősített téziseit.) Topper megállapítja: „A Joahim téziseit követő minorita és ferences szerzetesek magukat »spiritualistáknak« nevezték. Úgy gondolták, hogy a jövőben (...) veszi kezdetét a szellem birodalma. Ebben a szerzetesrendek fognak uralkodni...”. Ez az időszak a millennisták szemszögéből kritikusnak mondható, ha meggondoljuk, hogy talán ők sejtettek valamit arról, hogy hamarosan elkövetkeznek azok az évek, amelyek ezer évvel követik Jézus földi tevékenységének éveit. A ma ismert kéziratok szövege utal az 1255-ös anagni komisszióra, mikor is az efféle szövegeket betiltották. (Joachim személyét az Arles-i tanács 1260-ban elátkozta.) Az 1260-as évszám, mégpedig Krisztus születésére és Millenniumra való utalással, többször is előfordul az említett szövegekben. Én ezen adatokat – (itt egy kissé előreszaladok) – jelen munkám fő állításának igazolásaként könyvelem el!

Uwe Topper azt írja egy helyen: „...kénytelen vagyok a fantázia világába sorolni azokat az új fejtegetéseket, amelyek a korai dátumokat nap- vagy holdfogyatkozások, üstökösök és szupernóvák segítségével próbálják pontos történelmi keretbe ágyazni... valamennyi régi, ilyen eseményekre hivatkozó dátum vagy (általában rossz) visszaszámláláson alapuló beszúrás, vagy szintiszta kitaláció”. (Topper ezzel ugyancsak elvetette a sulykot.)

Másutt megint egy fontos összefüggésre hívja fel a figyelmet: „A korai reneszánszban... pl. Lorenzo Ghiberti (...) és arezzói Leonardo Bruni... De más írók – Petrarca, Alberti, Vasari – is úgy tudták, hogy Róma bukása (...) és az antik újraébredés (...) között csupán 700 év telt el, vagyis 300 évvel kevesebb a ma feltételezetténél.” Ez érdekes megfigyelés, bár az antik kultúra újjászületési időpontja meglehetősen homályos datálás! Magam úgy vélem, a korai reneszánsz

képviselői által megjelölt hétszáz esztendő – ellentétben Topper álláspontjával – a művészettörténészek által hangoztatottnál csak 150÷200 évvel kevesebb.

Fölöttébb elgondolkodtató Topper következő megfigyelése a kelta keresztkekről: „Egyes keresztkeken kifejezetten krisztusi kor előtti jellemzőket fedeztünk fel. A körben ábrázolt kereszt – (...) – a legrégibb jel az »év« kifejezésére. A körbe tett kereszt, vagy a kereszt körüli kör az év lefolyását jelenti. ... Ahogy a kereszt a köré helyezett évgűrűvel, illetve a közepében található napkoronggal együtt régi megalitikus jelkép, ugyanúgy az ír kelta keresztke pillérei, illetve a többfokú talpazaton található domborművek sem keresztények.” Eddig az idézet. Nem azért tartom ezt fontosnak, mert ő úgy véli, ezeknek a keresztkeknak semmi közük a kereszténységhez, hanem éppen ellenkezőleg, mivel a korai kereszténység legfontosabb jelképét, a kört és a keresztet, a minden ember személyiségének lényegét szimbolizáló jeleket horoszkópra emlékeztető formában ábrázolják, amelynek jelentése mellesleg „az év lefolyásár” is magában hordozza, hiszen a Nap pontosan egy év alatt járja körbe a Zodiákust. Mi azonban hamarosan látni fogjuk, hogy ezen alakzat jelentéstartományja igen széles, s evidens, hogy a földi életből eltávozott keresztények feje fölé olyan jel kerüljön, amely egységbe foglalja a halott személyt és a Mindenséget. Ám, ne szaladjunk ennyire előre!

Tóth Gyula írta (A kitalált középkoron túl – Szkítiától Maghreb-ig, 2013): „Európa történelmének koraközépkori szakasza, mely átmenetet képezett az érett középkor felé, több párhuzamosan futó időszámítási rendszert örökölt meg az ókortól. Ennek folyományaként a koraközépkor eseményeit teljesen kiszámíthatatlan és önkényes módon datálták hol az egyik, hol a másik időszámítási rendszer szerint, mindig az aktuális hatalmi elvárásoknak megfelelően... minden egyes dátum, függetlenül attól, hogy... eredetileg mely időszámítás szerint volt értelmezve, végül Krisztus szerinti dátumként hagyományozódott ránk. A kérdéses időszakban vegyesen találunk Krisztus eredetileg megállapított születési éve szerinti dátumokat, találunk újonnan megállapított (...) születési évéhez igazított dátumokat, Julián Era szerinti dátumokat, és végül Nagy Sándor halála évétől számított dátumokat egyaránt. Természetesen mindegyik Krisztus szerinti dátumként jelenik meg az időszakunkon, s éppen ebben áll a család lényege.”

Másutt így folytatta gondolatát: „Nem lehet azonban arról beszélni, hogy történelmünkben lenne egy 614. augusztusától 911. szeptemberéig terjedő fiktív szakasz, melyet »pótlás nélkül« törölni lehetne! Nem! Ez így egészen biztosan nem igaz! Sokkal inkább arról van szó, hogy a koraközépkorban az ókorból örökölt, és egymással párhuzamosan futó időszámítási rendszerek közötti különbségeket kihasználva kényük-kedvük szerint datáltak egyes eseményeket, míg végül minden így előállt dátumot Krisztus szerint értelmeztek.” A (székely) hunok és a gepidák azonosságának tételével kapcsolatban Tóth írta le az alábbiakat: „...a hunok volnának a »kapitányok törzse«, a »Gebidana Thuida«. Vagyis az a nép, amely Attila seregének kapitányait adja... így... kerültek a történelemkönyvek lapjaira az erdélyi gepidák. (A latinban a capitaneus szó eredeti jelentése egyébként: kiváló nagyságú.) És közben ne feledjük azt sem, hogy a Tárih-i Üngürüs is kapudánnak nevezi Árpádot és a honfoglaló hét vezért! Tehát szemben minden egyéb magyarázattal, a gepidák nevének »kapitány« megfejtése teljesen logikus és konkrét krónikás közlésekkel megnyugtatóan alátámasztható.”

Tóth Gyula fenti megállapítása azért rendkívül érdekes, mert miközben Tóth szinte ugyanoda jutott el, ahova magam is, vagyis hogy a gepidák nem germánok, hanem a hunok egyik fontos (szkíta jellegű) népe voltak, aközben népnevük megfejtése ügyében kénytelen vagyok egy további lehetőséget is felvetni. A gepida népnév nem valószínű, hogy a kapitány szóból származik, bár természetesen nekik is voltak kapitányaik. Ám, erről majd a maga helyén...

Lényegében eddig jutottak el a kitalált középkor ötletének szerzői és rabjai a történelem újragondolásában. Ami ezen felül történt ebben az ügyben, az jórészt felejtető közjáték, oldalak százaira nyúló redundancia. Ennek tudatában térhetünk rá a fölmerült fogas kérdések megtárgyalására.

Felhívom a tisztelt Olvasóm figyelmét arra, hogy ennek a könyvnek a mondandóját semmivel sem könnyebb megemészteni, mint az előbbieken vázolt és kritizált munkákét. A siker reményében azt tanácsolom, ha valami nem egykönnyen fogadható be, vagy unalmasnak, fárasztónak tűnik, inkább érdemes átlapozni, s esetleg később visszatérni rá. Nem érdemes gyorsan végezni ezzel a három könyvvel. Lehet félretenni, elmélkedni, vagy közbe-közbe mást olvasgatni. Mondom ezt annak ellenére, hogy magam rendkívül izgalmasnak tartom, s remélem akadnak olyan olvasóim, akik szerint munkám hatása vetélkedik egy jó krimi izgalmaival, így tehát ezt nem is lehet letenni. A Rekonstrukció és egy krimi közötti különbség leginkább abban mutatkozik meg, hogy előbbinek az olvasását el lehet kezdeni a közepéről és a végétől is.

Tisztában vagyok azzal, hogy nem lehet mindenki olyan, mint e sorok írója, akit minden és mindennek a negatívja is érdekel. Az embereket általában nem az egész világtörténelem érdekli, hanem annak csak egyik-másik szakasza, darabja, amihez neki közvetlen köze van vagy lehet. Érvényes megközelítési lehetőségnek tartom az olyan módszer alkalmazását is, hogy a tisztelt Olvasó kimazsolázza a tartalomjegyzék érdekesnek látszó címeit, s egyelőre csak ezekkel a fejezetekkel foglalkozik. Viszonylag hamar rá fog jönni a föltáruló színes évszámok alapján, hogy mi a Rekonstrukció logikája, s ha ez a tapasztalata megerősödik, könnyebben képes lehet megérteni a felismert, a történelem folyamán elkövetett történelemferdítések valószínű okait, módozatait is, – ám a „parciális kronológiák” fogalmának és alapjainak tisztázásához később vissza kell lapoznia az itt következő fejezetekhez.

A világtörténelemnek (az események kronológiai sorának) a feldolgozása (történetírás), → és ennek nyomán az emberek történelmi tudatának alakulása sem független a mindenkori társadalmi folyamatoktól. És korántsem egyirányú folyamatról van szó! Maga a történelem eredendően persze éppen úgy zajlott, ahogyan... – ha nem is pont úgy, ahogy mi gondoljuk, – de a történelmi tudat, valamint a történetírás mindenkori állapota, a történetírók előbb ösztönös „színezései”, idővel egyre tudatosabbá váló ferdítései, beavatkozásai már az ókortól folyamatosan befolyásolták, nemcsak a történelmi tudatot, hanem a történelmi események alakulását is. Ha a történetíró csúsztat vagy hazudik, tudatformálása révén olyan társadalmi folyamatokat táplál, amelyek olyan történelmi eseményekhez, eseménysorokhoz vezethetnek, amelyek talán nem, vagy nem éppen úgy következnének be. Ha a történelemhamisító csalása nem lepleződik le, a történelemről alkotott torzkép kiválthat egyébként gyökértelen törekvéseket, táplálhat alaptalan képzelgéseket, s ezek egyenesen vezethetnek el az újabb és újabb sötét korszakokhoz. Ha valaki elég messzire jut a tanulási folyamatban, bizonyára rájön arra, hogy tulajdonképpen minden összefügg mindennel, – amivel persze nem mondunk semmi újat, mert ezt sokan már az ókorban is tudták.

A történelem, a kronológia, a történetírás és az emberiség történelmi tudatának alakulása, meggyőződésem szerint, egyaránt csak a *Rekonstrukció* tartalmának megemésztése nyomán hozható egymással valamelyest fedésbe, s így ettől remélhető valamiféle konszenzus kialakulása is a múlt korokról, az elődök szándékairól és cselekedeteiről.

A Fiúisten a Földön jár (kronológiánk legfontosabb kulcsai)

Tisztelt Olvasóm bizonyára jól ismeri az Újszövetségi Szentírásban Jézus Krisztus jelentőségéről és történetéről megfogalmazottakat, így ennek taglalását nem tekintem feladatomnak, e kérdéseket csak szükséges mértékig érintem. A világrajövetelével és halálával kapcsolatos körülményeket elemeznünk kell azonban, hogy e páratlan történelmi személyiséget tökéletesen elhelyezhessük kronológiánkban. Ehhez elengedhetetlen viszont kutakodnunk a megváltó Fiúisten várásának ind, perzsa és pártus vallástörténeti előzményeiben is.

A Zend Aveszta sok közös vonást mutat a Bibliából is ismert ős-kinyilatkoztatással, a legrégebbi egyistenhittel, valamint az ősi indiai vallással is. A zoroasztrizmus eredete (is) a természeti vallásokra megy vissza, arra a korra, amelyben az embereknek talán közel azonos volt a mitológiai tudata, az emberi gondolkodás pedig elsősorban analógiákra támaszkodott, az analitikus gondolkodás szerepe, az okok és okozataik logikai láncba rendezése még nem volt meghatározó. Egyes feltételezések szerint az ősemberek két agyféltekeje még másként kommunikált egymással, a jobb félteke révén az ember a természeti jelenségeket is lényként észlelte, a bal félteke révén pedig az ember „hallhatta” e „lény” kinyilatkoztatásait. Akárhogy is van, vagyis az emberi gondolkodás Isten ajándéka, vagy az evolúció terméke, vagy mindkettő egyszerre, Isten és/vagy az evolúció hasznos dolgokkal vértézi fel a teremtményeket. A természet nem biztosít hosszú életet olyan „termékeknek”, amelyek haszontalanok, célszerűtlenek. Az emberi gondolkodás az őskorban is éppen olyan jellegű lehetett, amilyenre éppen szükség volt az adott viszonyok között. Tény, hogy az ember meglepően (?) korán kettősségre, hármasságra, négyességre bontotta a Világmindenségben megtapasztalt egységet, hogy ezt az egységet értelmezni, elemezni tudja, hogy következtetéseket vonhasson le. (Lényegében ugyanezen a nyomon haladtak azok az újkori lélekbúvárok is, akik felállították a pszichológiai tipológiákat.) Az ókori társadalmi fejlődés aztán nagyszerű eredményekhez vezetett, tehát az emberi gondolkodás ilyen módja kétségtelenül sikeresnek bizonyult, s ezzel igazolta is a Mindenség legkülönbözőbb elemei, folyamatai között fennálló, meghatározó jelentőségű analógiákat. Az egységes egész kettő, három és négy részre osztásával, valamint e részek kombinációjával – a Zodiákus 12 részre tagolásával, s ezzel összefüggésben az évkör 12 hónapra osztásával –, továbbá bizonyos felismert analógiák elemzésével, fejtegetésével az ember feltűnően korán (?) kialakította a manapság „okkultnak” minősített ókori (ezoterikus) tanterületeit, s ezek flottájának zászlóshajója az asztrológia lett. (A modern idők asztrológiai elemzéseiben is az analógiákkal való operáció a meghatározó, a logika pedig, jobban mondva az ok-okozati megközelítés ehhez képest alárendelt szerepet játszik.)

Elnézést kérek tisztelt Olvasómtól fenti vázlatos kitekintésért az ember gondolkodásának és hitvilágának sajátosságairól. Úgy vélem, hogy mindezek előrebecsátása nélkül sokak számára nem volna teljesen érthető a mondandóm. A vázolt jellemzők és megközelítési módok ma is jelen vannak a pszichénkben, csak meglehetősen elnyomva az őket korlátozó pozitívista szemlélet mindenhatóságát elfogadó, elfogadtató, a formális logikát túlértékelő nézetrendszerek által. Pedig szűkebb tárgyunkat tekintve is, legalább két ok miatt nem dobható sutba a világ általunk megtapasztalt egységének mélyebb megismerésére törekvő analógiás megközelítés.

Egyrészt: hiányosak a múltra vonatkozó ismereteink, s minden erőfeszítés ellenére, minél távolabbi múltba kívánjuk beleélni magunkat, annál inkább hagyatkoznunk kell intuíciónkra, kreativitásunkra, tehát a kínálkozó analógiákra. Ráadásul az idők során szaporodó interpretációk spanyolfala mögött, a legalaposabb tudományos módszerek alkalmazása ellenére is folyamatos az adatvesztés, – gondoljunk csak a régészeti anyag legkülönbözőbb okok miatt bekövetkező eróziójára, vagy az írásos dokumentumok Illig által is jelzett hitelvesztésére.

Biztosra vehető, hogy ezek sokkal nagyobb hányada hamisított, mint korábban gondoltuk. Másrészt: a történelem folyamata, jobban mondva az alkalmazott kronológia adattömege tele van ismétlődésgyanús elemekkel, eseményekkel, szekvenciákkal, melyek leggyakrabban 100-150 éves periódussal vissza-visszatérnek. (Ezt sok kutató és amatőr észrevette már, de ennél tovább nemigen jutott. Mások 250-350 éves periódusokra is felfigyeltek, megint mások kb. 10, illetve 35-55 év múltán bekövetkező ismétlődésekre lettek figyelmesek.) Minden ilyen gyanúval kapcsolatban meg kell vizsgálnunk, csupán a szóban forgó események háttérében felismerhető, megmagyarázható analógiákról (csak hasonlóságokról) van-e szó, vagy esetleg egyazon történés nyert feldolgozást különböző nézőpontokból és különböző datálással. – Ez igen bonyodalmas feladat, így most tegyük is félre, s inkább térjünk vissza Perzsia és Pártia népeinek hitéletére, vallási fogalmaira.

Az ókori Perzsia utolsó három évszázada idején, a védikus Mithra-fogalom megismerése nyomán bontakozott ki Irán területén is Mithra isteni személyének tisztelete. A mitológiai tudat és az észlelés fent említett formája ekkortájt már az alacsonyabb társadalmi állású emberek körében is egyre inkább háttérbe szorult, fokozatosan átadta helyét az intellektuális tudatnak és észlelésnek, az analitikus gondolkodásnak. A vallás kezdett elkülönülni a tudástól, az emberek személyes hitvilága pedig az intézményesített vallástól. Hüsztaszpész (Kombüszész) perzsa uralkodó a »–06. sz-ban« államvallássá tette a zoroasztrizmust. Az ekkoriban formálódó ún. „Kis” Aveszta dicséreteket tartalmaz a Napnak, Mithrának, a Holdnak, a Vizeknek, valamint a Tűznek címezve. E vallásban Ahura Mazda a legfőbb jó, a személyes főisten. Mithra egy igaz bíró, akit Ahura Mazda teremtett. Mithra lejön a hívek közé, segít, nyugodt lelkiismeretet, boldogságot, türelmet és kegyelmet oszt. A hazugságot megbünteti, részt vesz a világ működtetésében, tágabb értelemben is ő az ország ura. A Nap Mithra „eszköze”, de Mithra fényként ott is jelen van, ahol a Nap éppen nem, vagy épp sohasem látszik. Artaxerxész (Nagy Xerxész fia) idején, a »–05. sz-ban« (az uralkodó babiloni felesége révén) a királyi panteon élén álló Ahura Mazda égi udvarában Anahita is (akit [Hold-] istenanyának tekinthetünk) megjelent Mithra mellett.

Itt mindjárt jelezzük tisztelt Olvasónknak, hogy az időmegjelöléseket következetesen egyfajta idézőjelbe tesszük, amennyiben (még) nem tudhatjuk, hogy az alapjukul szolgáló kronológiai rendszer hogyan viszonyul a ma érvényes év- és kormegjelölésekhez. Ezek az idézőjelek csak akkor tűnhetnek el, amikor a szóban forgó eseményekről nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy melyik kronológiai rendszerben datáltattak. Akkor azonban következetesen utalunk kell – meghatározott betűszínt alkalmazva – erre a kronológiai rendszerre, s egyúttal (többször) zárójelben meg fogjuk adni az esemény mai időszámításunk skáláján elfoglalt helyét is. (Ezzel már be is ismertük koncepciónk sarokpontját, miszerint úgy véljük, a napjainkban használt történelmi kronológia több, eltérő kronológiai rendszerből származó információsokaság egyesített halmazát tartalmazza, s ez a helyzet eredetileg a nélkül jött létre, hogy alkalmazói egyenként vagy együttesen tudatában lettek volna e rendszerek eltérő voltának és különböző kezdőpontjainak. Ha mégis akadtak olyanok, akik egyik-másik „bekebelezett”, korábbi kronológiai rendszer és a létrejött „öszvérrendszer” között különbséget tudtak tenni, akkor ők igen ügyesen tudtak hallgatni, vagy esetleg mások ügyesen el tudták hallgattatni őket.)

Egyúttal felhívjuk a figyelmet a „Kr. e.” és „Kr. u.” megjelölés tarthatatlanságára, hiszen már korábban megállapítást nyert, hogy Jézus nem a kései Római Birodalomban alkalmazott keresztény időszámítás első, vagy azt megelőző évében született, sőt, Illig nyomán azt is megállapítottuk, hogy legkorább a 196-odik, legkésőbb a 324-edik évre helyezhető annak az időszámításnak a kezdőpontja, amelyet Rómában használtak. Így aztán az imént említett archaikus kronológiák, valamint a létrejött „öszvérkronológia” kezdőpontjai előtti kor- és évmegjelöléseket egyaránt negatív előjellel fogjuk leírni. – Természetesen meg fogjuk állapítani a valódi krisztusi időszámítás kezdőévet is, hiszen találni fogunk olyan eseményeket,

amelyek éppen ilyen kronológia szerint datáltattak, – ám ne szaladjunk ennyire előre, most térjünk inkább vissza Perzsia vallási életéhez...

Hérodotosz is megemlékezett a zoroasztrizmusról, úgy tudta, hogy a perzsák főistenének, Ahura Mazdának maga az égbolt a megtestesülése, valamint hogy a főbb perzsa istenalakok a Nap, a Hold, valamint a négy őselem analógiájával tűnnek ki. Ismeretei szerint a perzsa isteneknek nincsenek szentélyeik, oltáraik. Megjegyzendő, hogy úgy tűnik, a nagy görög történetíró mintha Mithrát összetévesztette volna Anahitával. Arról is beszámolt, hogy Mithra tisztelete a masszagéták körében is jelen volt. A »–04. sz-ban« Ktésziász görög orvos Perzsiában, II. Artaxerxész udvarában feldolgozta Perzsia vallástörténetét. Mithrára vonatkozó megállapításai személyes tapasztalatokon alapulhattak. (II. Artaxerxész volt az első olyan perzsa uralkodó, akinek feliratain megjelent Mithra neve. – Később, a pártusok térhódításával összefüggésben változás állt be az iráni panteonban: Mithra és Anahita kultusza került a középpontjába, és ezt a pozícióját a pártusok uralma idején mindvégig megőrizte.)

Nagy Sándor a perzsák számára önmaga testesítette meg Mithrát. A pompeji Nagy Sándor-mozaik „fríg sapkával” mutatja III. Dareioszt, az életéért küzdő utolsó perzsa királyt. (A frigelek által imádott isten, Attisz is ilyen sapkát viselt, innen a fejfedő elnevezése. Ezt a csúcsos süveget azonban nemcsak a kisázsiai térségben, hanem a távoli szkíta emlékek között is megtaláljuk.) A fríg sapkát később a római Mithras-szentélyekben is ábrázolták. A Római Birodalomban kibontakozott Mithras-kultusz leletein (a főisten fején) ilyen süveg látható. (A rómaiak kezdetben a „fríg sapkát” Szaturnália ünnepeken viselték, ami a téli napforduló előtt nyolc nappal kezdődött és december 23-ig tartott.) Nemcsak a pártusok, hanem a dákok körében is jelen volt ez a fejfedő. – Mithra neve a K-mediterrán térségben: Mithrász, Rómában: Mithras formában rögzült. (A Mithrával kapcsolatos információkat elsősorban László Levente, Nagy Levente és Szabó Ádám Mithras és misztériumai címmel, 2005-ben megjelentetett kiváló könyvéből merítettem.)

Mithrász misztériumai »–100 után« kezdtek elterjedni a hellenisztikus kultúrkör ÉNy-i területein is. Ekkoriban mindenfelé hódított a messiás-király eszméje. Figyelmet érdemlő körülmény, hogy Mithridatész Eupator pontoszi király mesés életrajza már megdöbbentő erővel illusztrálja a messiás-király eljövételében való eszkatológikus reménykedést (és részben gyakorlatot): születését csillag adja hírül, a királyfi neveltetése beavatási próbák sorozatából áll, koronázásakor a királyt Mithrász megtestesüléseként mutatják be. – A térség királyait rendre összefüggésbe hozták Mithrásszal. Talán a számtalan „Mithr” névkezdettel megnevezett uralkodó mindegyike Mithra/Mithrász inkarnációjának tekintette magát?

Mithrát a pártus területeken mindenfelé imádták, a Fiúisten különleges kapcsolatban állt a pártus királyokkal. A pártus papok áldozatokat mutattak be Mithrának és Anahitának is. II. Mithradatész pártus uralkodó (»–088-ig« uralkodott) koronájának hatágú csillaga tulajdonképpen egy stilizált napkorong volt, ami ugyancsak Mithra jelképe. A pontoszi királyok pedig (egészen a bukásukig, »–063-ig«) személyes istenükként tisztelték Mithrászt.

I. Tiridatészt Rómában, koronázták örmény királlyá, mégpedig »062-ben«. Tudnivaló, hogy ez az örmény király Mithrasként tisztelte Néró császárt. A »071 után« Rómába menekült kommagénéi királyi család tagjai (Mithridatész Kallinikosz, a felesége: Laodiké, a fia: I. Antiokhosz Epiphanész) révén gyorsan elterjedt befolyásos római körökben Mithras tisztelete, ami hamarosan sajátos misztériumok kialakulásához vezetett az egész birodalomban.

Irodalmi vonatkozásban említést kell tenni Papinius Statiusról (»045–096«), a görög és latin nyelven író római költőről, az első olyan ismert római szerzőről, aki Mithrát/Mithrast már nem perzsának vagy pártusnak tekintette. Mithras a szilárd erkölcsiség jelképeként vált Róma egyik legkedvesebb istenévé. (Korábban, Rómában az Ízisz-Szerápisz egyiptomi-hellenisztikus

gyökerű misztériumvallás elterjedése is hasonlóképpen ment végbe.) A római Mithras-kultusz a forrásokban átmenet nélkül, kiforrott teológiával, liturgiával és szimbolikával jelent meg. Rómában a Nap újjászületésének ünnepét már az »első század második felében« is dec. 25-én, tehát nem a napfordulón, hanem pár nappal később ünnepelték, s ez mind Mithras, mind Jézus Krisztus kultuszához kötődhetett. Az első Mithras-szentélyek, kultuszképek az adminisztratív és katonai központok környékén tűntek fel, s ott semmilyen római előzményük nem volt. Mindez tudatos terjesztő tevékenységre, vallási mozgalomra, nem földalatti mozgalomra, hanem a hatalom által felkarolt szerveződésre utal. Korai (»080–120 között« épült) Mithrasszentélyek a Rajna-vidéken, a Duna-mentén, a Balkánon, valamint a júdeai Caesareában is működtek. A Mithras-misztériumok »140 körül« csaknem az egész Római Birodalomban elterjedtek, a népesebb, gazdagabb családok saját használatú szentélyeket is építettek, különösen a Ny-i, latin nyelvű tartományokban, de a balkáni határvidéken is.

Hispaniában, valamint az afrikai és a galliai provinciákban, azokon a területeken, ahol ezzel párhuzamosan a kereszténység terjedése hasonlóan viharos gyorsassággal zajlott le, jóval kevesebb korai Mithras-szentély épült. (Hispaniában és Britanniában csak a »02. sz. második felében« épültek az első mithranaeumok.)

A szemlélő előtt olyan kép rajzolódhat ki, hogy Mithras-kultusz állami támogatása épp a keresztény gyülekezetek spontán szaporodására választ adó ellenakció lehetett. Róma a történelmi Jézus vallásával szemben az időtlen (?) Mithras kultuszával vette fel a harcot. Elvégre mindkettő istenfiúnak tekintendő, mindkettő születését égi jelenségek jelezték előre, mindkettő a világosságot hozta el nekünk, mindkettő dec. 25-én született, méghozzá barlangban (barlangistállóban), mindkettő valamely szilárd erkölcsiség hirdetője, híveik mindkettőt királynak és megváltónak tartják. Csak a hangsúlyokat kell (a hatalom érdekeinek) megfelelően kitenni... – Miért nem foglalkozott eddig senki komolyan azzal a kísértő gondolattal, hogy eredetileg nem két különböző istenről, hanem talán egyazon Fiúistenről volt szó, hogy Jézus Krisztus különleges emberi lényének talán egyik fontos aspektusa nem más, mint Mithra utolsó, immár végleges megtestesülése?

Nos, én mindezek ellenére nem gondolom, hogy Mithra eme megtestesülése azonos lenne Jézus személyével, hanem sokkal inkább azt gondolom, azonos lehet a fentebb említett kommagénéi Mithridatész Kalliníkossszal, aki »071-ben« talán éppen 75 éves lehetett. Ám, komolyan úgy vélem, hogy Jézus és Mithra világrajövetele azonos napon, azonos év azonos napján történt, – de erről majd később...

Egyáltalán nem mellékes körülmény, hogy Jézus apja a Talmud egyik passzusa szerint egy Pantera nevű tíruszi íjász volt, aki Pártia szentföldi területének elvesztése után a rómaiak seregéhez csapódott. – A Római Birodalom hadseregében mindenfelé, még Britanniában is igen nagy szerepet játszottak a pártus eredetű alakulatok. – Figyelmet érdemel, hogy német archeológiai leletek között létezik egy sírkő, melyen a Tiberius Julius Abdes Pantera név olvasható, és az Abdes (=Abd Shem?) esetleg azt jelentheti, hogy „Nap szolgája”, így az ott eltemetett Pantera talán ugyanúgy a Mithras-kultusz követője volt, miként a Jézus apjaként megjelölt pártus Pantera (József) is esetleg, eredetileg Mithras-hívő lehetett.

Commodius császár, aki egyébként rendszeresen Ízisz szertartásokon is részt vett, a »02. sz. második felében« a Mithras-kultuszt állami kultusszá nyilvánította. A mithraizmus ekkor lett a Római Birodalom hivatalos vallása, Mithrast a birodalom védőszentjeként és élharcosaként ünnepelték, kultusza magába olvasztotta az eredeti római Napisten kultuszát is. Aztán Septimus Severus római császár (»193–211«) uralmának fő támasza ugyan a hadsereg volt, ám császári udvartartásában jelentős pozíciókat töltött be a Mithras-hívők közössége.

Iusztinosz keresztény mártír »160 körül« megírta Apológiáját és a Beszélgetés a zsidó Trüphónnal c. értekezését, melyekben keresztény tipológiát alkotott, valamint a keresztény és a zsidó kultúra lényegi hasonlósága mellett érvelt. Ő volt az első ismert keresztény szerző, aki

ezzel párhuzamosan a Mithras-misztériumokról is írt. Szerinte Jézus születése az apokrif Jakab-evangéliumban írtakhoz hasonlóan, egy barlangban történt. Iusztinosz arról is megemlékezett, hogy Izaiás próféta gondolata szerint a Messiás egy sziklabarlangban lakott. Ezek alapján akár arra is gondolhatnánk, hogy a Mithras-hívők kisajátították volna Krisztus barlangban születésének történetét, de tudjuk, hogy a dolog fordítva áll: Mithra az évszázadokkal korábban élt ind és perzsa hívei szerint is rendre sziklából születik újjá!

Az ismert gondolkodók közül aztán többen megismerkedtek a Mithras-kultusszal. Az Igaz szó c. keresztényellenes közép-platonikus irat »180 k.«, amit csak Origenész ellene írt művéből ismerünk, Mithras misztériumainak alapos ismeretéről tanúskodik. A szerző (Kelszosz) szerint a Mithras-misztériumok és a keresztény rítusok összehasonlítása révén megállapítható, hogy *„a keresztények leutánozták az ősi pogány szertartásokat”*. Kelszosz szerint a keresztény szertartások és a Mithras-misztériumok közötti különbségek csak a két szertartás, a két tanítás részletes egybevetésével ragadhatók meg.

Tertullianus, a karthágói származású szónok és ügyvéd fiatal korában magas beavatási fokozatot ért el a Mithras-hívők körében. A harmincas éveiben járt, amikor »193 k.« megkeresztelkedett. Valamennyi ismert műve ezután keletkezett. Művei a Mithras-misztériumok kutatóinak értékes forrásai, hiszen korábban beavatottja volt a misztériumoknak. Az eredetileg a Mithras-misztériumokkal összefüggésben megismert fogalmait: feltámadás, mártíromság, kenyér felajánlás, szentség, ő már keresztény értelemben alkalmazta. Vitatkozott azokkal, akik a keresztény hitet filozófiára akarták cserélni, de kiemelte a keresztény teológiai jelentőségét. Az általa is terjesztett elképzelések szerint a mártírok azonnal a paradicsomba kerülnek, újjászületnek az örök életre. Ekkoriban az ókeresztény ábrázolásokon még sem a keresztthalált, sem a feltámadást nem jelenítették meg, ám az ő halál- és feltámadás-értelmezése – a Mithras misztériumokhoz hasonlóan – már a halál és újjászületés „eljárásán” alapult.

Tertullianus áttérése csak egy eset volt a számtalan másik között. Szent Ciprián keresztény vértanú Karthágóban, »258-ban«, a hatóságok előtt tett vallomásaiban megemlékezett arról, hogy szülei gyermekkorában vallásos nevelést biztosítottak számára: *„még nem voltam hétéves, amikor beavattak Mithras misztériumaiba”* – mondta.

Aurelianus császár (»270–275«), aki vallásreformátor is volt, a Mithras-kultuszon igyekezett „módosítani”, avagy inkább a korábbi napkultuszt akarta államvallásként felújítani. Arra törekedett, hogy „Sol Invectust” (a Legyőzhetetlen Napistent) a hagyományos római vallás főistenévé tegye. Mindenesetre a Sol Invectushoz kapcsolódó ünnepnap változatlanul dec. 25. maradt, de ennek kapcsán leginkább önmagát ünnepeltette. Mint széles körben ismeretes, a császári napkultusz háttérében az a hit állt, hogy egyszer eljön a boldog békekorszak, amikor az istenek újra megjelennek a földön. Ezek az istenek pedig nem mások lesznek, mint maguk az egykori nagy és nemes uralkodók. Ebből következik, hogy az Aurelianushoz hasonló egyeduralkodókat, akikben az állam fensége és a birodalom egysége ölt testet, az alattvalóknak istenemberként kellene tisztelniük. – Nem sokkal később azonban Diocletianus császár (»284 után«), a nagy keresztényüldöző, aki újjászervezte (polgárosította) a birodalmat, »307-ben« hivatalosan (újra) legfőbb oltalmazó istenséggé nyilvánította Mithrast. Ekkor a Mithras-misztériumok népszerűsége a római elit körében elérte a csúcst, az augustusok és caesarjaik mindenfelé feliratokat állítottak a Mithras-tisztelet megörökítésére. Diocletianus igyekezete azonban nem tudta megállítani a kereszténység térhódítását. Britanniából a keresztények már »295 körül« kiszorították a Mithras-szertartásokat, s másutt is hasonló folyamatok kezdődtek.

A következményekről is tegyünk vázlatosan említést: Nagy Konstantin császár a »310-es évektől« sokáig tétovázott, hogy a mithraizmust vagy a kereszténységet válassza államvallásnak, majd a »320-as években« a kereszténység javára döntött. A pogány szimbólumok és a Mithras-ábrázolások »323 után« eltűntek a pénzérmeiről. Sorra épültek a keresztény templomok, és gyakran pogány templomok átalakításával hoztak létre keresztény

szentélyeket. Ugyanakkor nem ismeretes egyetlen olyan megoldás sem, hogy egy korábbi Mithras-szentély működött volna tovább keresztény templomként. (Ez talán arra utal, hogy a Mithras-tisztelet még sokáig jelen lehetett a római közéletben. Nem lehetetlen az sem, hogy maguk a keresztények nem voltak hajlandók bemenni valamilyen megfontolásból a funkcióvesztett Mithras-szentélyekbe.) Gratianus császár aztán »382-ben« – a pogány vallásokkal együtt – betiltotta a Mithras-kultuszt. Az alexandriai kormányzó és a helyőrség parancsnoka császári kezdeményezésre »389-ben« véget vetett az alexandriai teológiai iskola működésének, és sivatagi szerzetesek közreműködésével leromboltatta az ottani Mithraeumot. Alarik (?) vizigót király „forradalma” során aztán, »395-ben« felgyújtották az eleusiszi Demeter-szentélyt, a Mithrászkultusz ősi vallási központját is.

Itt lezárhatjuk a mithraizmussal kapcsolatos fejtegetéseinket, s rátérhetünk a pártus és római történelem, a keresztény és a zsidó hagyomány Jézus személyével összefüggő történeteire.

Egyes apokrif iratok szerint Mária pártus hercegnő volt, akinek az apja Adiabene Nakeb vagy Pacor néven nevezett hercege, anyja pedig Grapte, Kharax hercegnője volt. Az itt említett Adiabene nem azonos a Tigris és Eufrátesz tájékán fekvő Adiabene pártus országgal, hanem ez az Adiabene a Bibliában Galileának és a Szamáriának nevezett tartományok területe egy részének elnevezése volt. Feltételezhető, hogy e tartomány hercege a több száz kilométerre fekvő Adiabene pártus királyság kiterjedt dinasztiájához tartozott, így innen származhatott a terület neve. A Grapte nevű hercegnő Pártia Kharax elnevezésű D-mezopotámiai országa uralkodó dinasztiájának egyik nőtagja volt, akit hozzáadtak Pacor herceghez. A Toledot Jesú című zsidó írás szerint egy ugyancsak az Adiabene-családba tartozó Heléna nevű nőnek, tehát Nakeb herceg közeli rokonának palotája volt Jeruzsálemben (a Zwingli-reformáció svájci Bibliája 1755-ös kiadásának térképmelléklete meg is jelölte a palota helyét). Ide tartozik még, hogy Josephus Flavius Jewish Antiquities címen ismert írása szerint: „*az Adiabene származású Helénának, aki Jeruzsálemben lakott, Monobazos volt a férje*”. Később Heléna és Monobazos fia, Izates király lett Adiabenében – persze nem Galileában, hanem az Adiabene nevű pártus országban.

Nakeb és Grapte állítólag egy zsidó kereskedő tanácsára vették fel a Joakim és Anna neveket, illetve tértek át a szóban forgó területen domináns vallásra. Az Ószövetség Istenéhez imádkoztak, hogy megszülessen végre rég várt gyermekük, de sokáig eredménytelenül. Felkeresték tehát a pártusok egy papnőjét, aki sikeresen avatkozott közbe. Mária születésének időpontja a hagyomány szerint 16 évvel Jézus születése előtt, tehát »–017-ben«, szeptember 08-a, Kisboldogasszony napja lehetett. A Toledot Jesú című zsidó írás szerzője is említést tett arról, hogy a Jeruzsálemben élő Heléna „királynőnek” született egy Mirjam/Mária nevű rokona, aki szüleitől igen nagy vagyont és földbirtokot örökölt Adiabene tartományban. (Jakab apokrif előevangéliuma, amit állítólag maga Jakab, Jézus mostohatestvére írt, beszámol Mária születéséről és neveltetéséről. Szerzője azt is közli, hogy Józsefnek, Mária párjának már voltak gyermekei, mikor eljegyezte a Szűzet. Magát Jakabot Jézus idősebb testvéreként mutatja be. Tamás apokrif gyermekkor-evangéliuma ugyancsak Jézusnál idősebbnek mutatja be Jakabot.)

Ekkoriban Júdeában már hosszabb ideje az a Heródes uralkodott a felsőbb római hatalom jóvoltából, aki igyekezett a római és a zsidó hatalmat minél nagyobb területre kiterjeszteni. Így vált az említett (szentföldi) Adiabene elnevezésű hercegség is országa határterületévé. (Nagy Heródes vér szerint nem igazán volt zsidó, de a Makkabeus-leszármazott Mariamménak, II. Hürkanosz János unokájának a férje volt.)

Heródes a (szentföldi) Adiabene felett nem rendelkezett korlátlan hatalommal. Ez a terület valamiféle autonóm zóna, Júdeával sajátos viszonyt ápoló hercegség lehetett, miként a

szomszédos „Tízváros” területe sem tartozott Júdeához, de Szíriához sem. A terület kormányzása Jusef (Jószéf/József, tehát Pandar/Pantera) kezében volt, akinek hatalomgyakorlását Heródes eleinte talán épp riválisai, a Hasmoneus-dinasztia legyőzése, féken tartása terén szerzett érdemeire tekintettel támogatta. József állítólag Mária másod-nagybátyja, tehát Joakim (Nekab/Pacor) másod-unokatestvére volt.

Pártia korábban, a terjeszkedő és az elfoglalt területeken zsidó hittérítést megvalósító Hasmoneusok hanyatlása idején szervezte be államszövetségébe ezt az Adiabenének nevezett területet, amit a római hódítók megérkezéséig kezében is tartott. A pártus uralom idején éledhetett újjá Galileában és Szamáriában a hosszú évszázadokkal korábban élt Melkizedek nevével fémjelezhető szentföldi vallási irányzat is – az „elveszett izraeli törzsek” eredeti vallása –, ami aztán a kései mithraizmus bizonyos hatásaival is összefüggésben, de alapvetően Keresztelő Szent János missziója, továbbá Názáreti Jézus tanítása révén képezhette a magját a keresztény vallásnak. (Itt kell utalnunk a kánaáni asszony által Dávid fiának nevezett Jézus igen fontos szavaira Máté evangéliumának 15. fejezetéből: *„Én nem küldettem máshoz, csak Izráel házának elveszett juhaihoz”*. – E „juhokat” említve egyértelműen Galilea és Szamária „elveszett” izraeli törzseinek leszármazottaira utalt Jézus, akiket megkülönböztetett a „kánaániaktól” (filiszteusoktól?) is. Az „elveszett juhok” évszázadok múltán sem érezték magukénak azt a vallást, amivé Júdea urai alakították át Izrael eredeti vallását.)

Ezzel párhuzamosan, vagy még ezt megelőzően, a szentföldi pártus uralom idején alakult ki az esszénusok vallási irányzata is, ami különösen sok elemet vett át a mithraizmusból, s ezáltal bontakozhatott ki az Atya–Anyá–Fiú szentháromság hite, ami a legfontosabb előzménye lehetett a keresztény Szentháromság fogalomnak is. Egyes vélemények szerint az esszénusok voltak a korai kereszténység ihletői, és ők vallották először, hogy szentség a templomi áldozatoktól függetlenül is létezhet. Teológiájuk és filozófiájuk nagy hatással lehetett Jézusra és Keresztelő Szent Jánosra is.

A különböző megközelítések egybevetésével nyert képünk szerint Pandar/Pantera, azaz József a római hatalom helyi katonai vezetője volt, aki a római politika érvényesítése jegyében igyekezett biztosítani Galileában és Szamáriában a vallásszabadságot. Ez a politika természetesen igyekezett garantálni a helyi társadalom, köztük nem utolsósorban Adiabene Nakeb vagy Pacor néven nevezett hercege, valamint Grapte, Kharax nevű hercegnője, tehát Joakim és Anna vallási életének nyugalma is.

Nyilvánvaló, hogy a »–01. század derekán« érvényesült pártus uralom nem kedvezett a zsidók Galileai megtelepedésének. Galilea korabeli etnikai viszonyairól megállapítható, hogy szinte egyáltalán nem éltek zsidók a korábbi É-Izrael lakóinak – tőlük eltérő vallású és származású – leszármazottai között. A „galileai” megnevezés maga pedig csúfneve volt a gójoknak, tehát a nem zsidó „idegeneknek”; a tartományt a pogányok Galileájának is nevezték. A korábban, nem tudni mekkora számban, számarányban ott élt zsidók még a Makkabeus-lázadás idején, vagy valamivel azután telepedhettek át Júdeába.

Ezen a ponton kell említést tennünk arról, hogy a Jézus családjával és tevékenységével kapcsolatos zsidó forrásokra vonatkozó ismereteink csaknem kizárólag Badiny Jós Ferenc interpretációira szorítkoznak. Badiny életművének jelentős része e források kutatására és feldolgozására irányult. Nem hallgathatjuk el, hogy bizonyos szakmai körök álláspontja szerint Badiny kutatóként nem vehető komolyan, ám azt a véleményüket tételesen nem támasztják alá. Érdemi vitába senki sem bocsátkozott Badinyval, sokkal inkább az agyonhallgatás lett Badiny eredményeinek a sorsa. Továbbmegyek, nincs tudomásom arról, hogy e téma (a Jézus személyére és környezetére vonatkozó apokrif, zsidó és pogány közel-keleti források közléseinek értelmezése egymással összefüggésben) bárhol a világon elfogulatlan elemzés tárgya lenne. Sem a zsidó, sem a keresztény, sem pedig az ateista körök ilyen irányú szándékai nem vehetők észre, úgy tűnik, ilyen kutatás egyáltalán nem is folyik. Talán mindegyik említett

csoportnak kényelmetlen e kérdések alapos megtárgyalása? Mindenesetre, a szakmai körök a lényegi dolgokról megértően hallgatnak.

Ez a hallgatás különösen a Jézus korában tapasztalt szellemi pezsgéssel való összehasonlítás fényében tűnhet döbbszerű csendnek. Ismeretes, hogy Mária gyerekkorától Jeruzsálem pusztulásáig a szanhedrin (papi főtanács) és a bét hammidrás (az értelmezés háza) hivatalosan foglalkozott a Biblia értelmezésével. Vezető képviselőik: Sammaj, illetve Hillél, később: Gamaliél, továbbá Jóhanan ben Zakkaj, végül: Akiba ben József a rabbinikus irodalom megalapozói voltak, és első nagyságai lettek. A hivatalos vallásosság sokakat nem elégített ki, így azt a szerepet, amit korábban a próféták élőszóban előadott beszédei játszottak, ekkor már írásban terjesztett művek, röpiratok töltötték be. (Ezeket összefoglaló néven apokalipsziseknek nevezik.) Jellemzőjük a pszeudonimitás, a szerzők ismeretlensége volt, akiknek legfeljebb pártállása sejthető, akik valamelyik bibliai szereplő szájába adták saját korukra, esetleg a közvetlen jövőre vonatkozó szavaikat. Így jelentek meg kisebb írások: pl.: Ádám és Éva élete, Hénokh apokalipszise, Noé apokalipszise, Ábrahám apokalipszise, Jákób és fiai apokalipszise, Mózes apokalipszise, Salamon apokalipszise, Illés apokalipszise, Jesajá apokalipszise, Jeremiás apokalipszise, Barukh apokalipszise, Ezékiel apokalipszise, Jób apokalipszise, Ezra apokalipszisei. Megjelentek továbbá nagyobb terjedelmű kompilatív jellegű iratok is, mint a Jubileumok könyve, valamint A tizenkét ősatya testamentuma.

Ezek a munkák, noha eredetileg talán héber vagy arámi nyelven íródtak, ránk többnyire görögül, esetleg szír, kopt, örmény, arab, latin stb. fordításban maradtak, mivel „eretnecségük” miatt a hivatalos zsidó irodalmi élet később kivetette őket, igaz viszont, hogy sok közülük utat talált az ókeresztény irodalomba. A szentföldi szellemi élet irodalmilag legtermékenyebb irányzata az esszénusok laza szervezetű, de egy időben, a Holt-tenger vidékén kolostort is fenntartó mozgalma volt. Szembehelyezkedtek a hivatalos jeruzsálemi vallásossággal, így nem csupán önálló bibliaértelmezést, hanem kiterjedt saját irodalmat is alkottak. Könyvtáruk egy része a Holt-tengeri tekercsek révén maradt fenn, s ez arra utal, hogy a kor apokrif irodalmának jó része egyenesen esszénus körökből származott, de legalábbis igen közel áll az esszénusok gondolatvilágához.

Visszatérve Júdea politikai viszonyaihoz, Heródes gondolkodását Adiabene (Galilea és Szamária) vonatkozásában ambivalencia jellemezte, taktikai megfontolásból tisztelte a terület rómaiak által garantált autonómiáját, de Izrael újraegyesítésére irányuló stratégiáját a pártusok iránti ellenszenv, valamint zsidó alattvalóinak feléje megnyilvánuló, ugyanilyen értelmű nyomása vezérelte. A zsidó és a gój közösség ellentéte a vallási kérdésekben évszázadokkal korábban támadt meghasonlás következménye volt. Galilea őslakosságának vallása közel állt az eredeti kánaáni valláshoz, Melkizedek vallásához, az Éli-hithez, azaz Elohim tiszteletéhez. (Elohim/Éli egy őszövetségi Isten-megnevezés, amit a zsidó vallás és ideológia egyeduralkodó idején, Júdeában háttérbe szorított az uralkodó körökben preferált Jahve név használata. Egyébként e két istenmegnevezés arra utal, hogy az Ószövetségi Biblia legalább kettős gyökerű. – A Talmud két helyen is úgy ír Máriáról, Jézus édesanyjáról, mint „Éli lányáról”.) Galilea szentélyei magaslatokon helyezkedtek el, maga Erzsébet, Grapte/Anna hercegnő sógornője (Nakeb/Joachim húga) is ilyen magaslati helyre, a Jeruzsálem területével határos, az Olajfák-hegyén álló „Melkiilu” (egyes értelmezések szerint Astoret/Astarte/Anahita/Innana, vagy Fény Szüze) templomába járt imádkozni, ugyanis férje, Zakariás e templom papja volt. (Galilea magaslatokon épült templomait a velük ellenséges zsidók a „korrupció helyeinek” nevezték.) Mária (Erzsébet unokahúga) is ebbe a templomba került három éves korában. (Mária születésének apokrif evangéliuma írja: „E templom körül 15 lépcső volt a feljárat, tudniillik a templom egy magaslat tetején épült, és nem lehetett másképp felmenni a templom kerületén kívül levő szentélyhez, csak a lépcsőkön át”. Pszeudó-Máté apokrif evangéliumában áll: „beadták a kis Máriát a szüzek hajlékába, akik éjjel-nappal az Isten magasztalásával foglalkoztak. Midőn őt az Úr temploma elé helyezték, a 15 lépcsőn oly gyorsan ment föl,

anélkül, hogy hátratekintett volna, (...) mindazok, akik ezt látták, megbámulták, sőt a templom papjai is csodálkoztak”.)

Megjegyezzük, hogy más álláspont szerint Mária a Tábor-hegyen, megint más álláspont szerint a Karmel-hegyen álló templomba került. Mária a Pszeudo-Máté evangélium szerint különösen ügyesnek bizonyult a fonalgyártásban. Ez a megállapítás értelmet nyer, ha összevetjük a Szkítopolisz/Beth-Shaan városának lenvászonszövési monopóliumára vonatkozó információkkal. A templom papjai szervezték e világszerte keresett termék előállítását. Ez templomi privilégium volt. Megjegyezzük továbbá, hogy Badiny értelmezésében az ősi, galileai Betlehem város, Jézus születésének helye, – ami nem azonos a későbbi (Jézus kora utáni), júdeai Betlehemmél – nevének (több száz évvel korábbi ékiratokon: Bit-Lah-Mi) valószínű jelentése: a Fény Szűzének otthona. (A júdeai Betlehem területén éppen ebben az időszakban nem volt lakott település, Flavius sem tett róla említést. Ott egy falut a »második század derekán« kereszteltek át a Bethlomon névre.) Egy szentföldi legenda szerint Mária apja nem érte meg lánya felnövekedését. Halála után a talán ekkor még élő feleségét, Annát, valamint Anna lányát, Máriát Erzsébet vette gondjaiba.

Eltelt néhány esztendő, s Mária (koncepcióm szerint: »–007/006 körül«) eladósorba került. Ekkor egy Abiatar nevű főpap felszólította a templomi tanácsot, hogy Máriát adják ki neki, mert az ő fia akarja feleségül venni. Terve nem sikerült. Állítólag a templomi tanács engedett volna, de maga József, azaz Pandar/Pantera, Mária későbbi férje megakadályozta e házasság létrejöttét, s ez a lépés nyilván nem segítette a Júdea és Galilea vezető körei közötti viszony enyhülését. Ebben az időben egyébként rendkívül kiéleződött a belpolitikai feszültség Heródes államában, – és a Római Birodalomban elrendelt népszámlálás és vagyonösszeírás kiváltotta a zeloták folyamatos háborgását is.

Mária hamarosan, koncepcióm szerint a »–005-ödik« év tavaszán áldott állapotba került. Abban a kérdésben nem foglalnék állást, hogy József ezt megelőzően vette-e feleségül, vagy ezután. A legalább 45, de lehet, hogy már 50 éves Erzsébet ekkor már egy ideje várandós volt Jánossal (Keresztelő Szent Jánossal). Zakariás és Erzsébet háza Jeruzsálemhez közel, Ein Keremben állt. János állítólag pontosan hat hónappal Jézus előtt, június 24-én született meg.

Josephus Flavius szerint már ekkoriban, még Heródes életében kitört egy lázadás Jeruzsálemben, amikor a rómaiak aranyozott sást helyeztek el a Templom főhajója fölött. A lázadást Heródes verte le. Ez az esemény rávilágít arra, hogy a zsidók jelentős része elégedetlen volt Heródesnek a vallásszabadság dolgában római érdekeket és elveket kiszolgáló politikájával. Feltehetőleg a római hatalmat és a vallásszabadság ügyét képviselő József is ekkor bukott meg politikailag.

A Megváltó gyermekése arab evangéliumának szerzője írta: *„Történt pedig, hogy mikor Heródes királysága alatt Jézus megszületett a júdeai Betlehemben, napkeletről mágusok érkeztek Jeruzsálembe, amint azt megjövendölte Zarathusztra”.* A Pártiából érkező mágusok (papok, bölcsek, háromkirályok): Gundofár, Melchior és Balthazar voltak. Ezek a papok közelebbről talán a mezopotámiai Sippár városából, az ottani asztrológiai iskolából érkezhettek. (Talán már e papok missziója, de legkésőbb Jézus kereszthalála és feltámadása után a pártusok egyes területein és országaiban átértelmezték az Anahita-Mithra vallást, s lényegében már Jézus vallásának, a kereszténységnek egy korai változatát kezdték gyakorolni. Bizonyos adatok szerint Edessza tekinthető a kereszténység első központjának, mert Abgár király felvette a kapcsolatot Jézussal. Kicsit később Tádé apostol és tanítványa, Addai ápolta az edesszai kapcsolatot, s térítette meg az edesszaiakat.)

Itt érdemes említést tennünk arról, hogy Rudolf Steiner, az antropozófia atyja szerint létezik reinkarnáció, és Jézus testében Zarathustra individuum születté újjá, így Jézus már gyermekkorában is nagyon bölcsnek mutatkozott. Steiner úgy vélte, a 12 éves Jézus szülei azért

döbrentek meg a templomban, mert a bensőséges, mély érzésekkel teli, bűntől mentes gyermekük hirtelen bölcsnek is mutatkozott. (Steiner egyébként két jézusi személyről elmélkedett, egy „náthániról” és egy „salamoniról”, utóbbinak születéséről Máté evangéliuma tudósított, míg az előbbinek Steiner álláspontja szerint gyerekként nem lehetett individualitása, bölcsessége, hiszen az ehhez szükséges tapasztalatokkal még nem rendelkezhetett. – Az „antropozófus” gondolatai számunkra azért érdekesek, mert nem tekintette lényegtelennek, hogy azonos vagy hasonló csillagzat alatt nyilvánvalóan több gyermek született, ők valamennyien aspirálhattak volna a napkeleti bölcsek által meghirdetett kimagasló történelmi szerepre.)

Mint már említettük, Jézus születési helye, Betlehem (régí ékiratokon Bit-Lah-Mi) nem Júdeában, hanem Galileában volt, Názárettől 6 km-re. (A jeruzsálemi Talmud szerint Jézus a betlehemi hercegi palotában született meg.) Mint az imént megjegyeztük, a júdeai Betlehem ekkor még talán nem is létezett. A galileai Betlehem közelében emelkedett a Tábor-hegy. Názáretnek, Mária és József lakhelyének a neve ekkoriban Naggaret volt. Azt mondják egyes kutatók, a naggar szó eredetileg asztalost, ácsot jelentett, s talán innen eredeztethető, hogy a Talmudban is Naggar fiának említették Jézust, s ilyen alapon gondolták az evangélisták is úgy, hogy József/Pantera egy ács lehetett.

Alexandriai Kelemen, azaz Clemens Alexandrinus (»150-215«) keresztény tudós, az alexandriai iskola vezetője szerint Jézus Augustus uralkodásának huszonnyolcadik évében született. A korai keresztény írók ezt a nézetet fogadták el. Ez a hagyományvonal a 12. századig erős maradt, azután tovább hagyományozták a kései középkor arab és reneszánsz tudósai is. Általában ezt az évet a »–002. évnek« vagy »–003. évnek« szokás tekinteni.

Furius Dionysius Philocalus római tudós, Damasus pápa kalligráfusa szerkesztett egy Krisztus születésére vonatkoztatott keresztény naptárat. Róma alapításától – ami 22 évvel követte az első olimpiai játékok megnyitását (»776«), tehát »–754-től« számolta az éveket, a 753-adiknak tekintett év után „keresztény éveket” alkalmazott; december 25-ére tette Jézus születésnapját. Szerinte tehát Jézus »–002/001-ben« született.

Hippolitosz a Dániel könyvéhez írt magyarázatában (»202 körül«) arról írt, hogy Jézus Augustus császár 42. évében, december 25-én, egy szerdai napon született meg Betlehemben. Ez az időpont Beda Venerabilis szerint a Kleopátra és Antonius halála utáni 27-edik évre, a korábbi római kronológia 752-edik évére tehető. Így írt: *„Jézus Augustus császár uralkodásának 42. évében, Kleopátra és Antonius halála utáni 27. évben, amikor Egyiptomot is provinciává tették, a 193. olimpia 3. évében, ab Urbe condita a 752. évben... a 6. világkorszakot eljövételével megszentelte”*. (Megjegyezzük, hogy Augustus császár uralkodását éppenséggel lehet számítani »–042-től«, mivel ekkor történt, hogy a triumvirek legyőzték Brutust és Cassiust, vagyis a köztársaság seregét Philippinél. Ám Octavianus (Augustus) ekkor nem egyedül került hatalomra. Csak »–031-ben« szerezte meg az egyeduralmat, amikor legyőzte VII. Kleopátrát és Marcus Antoniust az actiumi csatában, és csak a »–030-as« év az Augustus-éra, tehát az ún. Alexandriai korszak kezdő éve, mely éra Keleten sokfelé használatban volt. – Mindenesetre Heródes már »–032-től« Augustus kegyeltje volt.)

Mindebből az bontakozik ki előttünk, hogy míg Hippolitosz szerint Jézus születési éve összhangban van a római keresztény körökben elfogadott időszámítással, addig Beda, bár nem vitatta az Augustus 42. uralkodása évére vonatkozó, széles körben elterjedt nézetet, de arra helyezte a hangsúlyt, hogy ez az év az actiumi csata utáni 27., tehát nem a 31. év lehetett. Ezzel Jézus születésére vonatkozóan valójában a »–005. év« mellett tette le a garast. Ilyen összefüggésben Alexandriai Kelemen fentebb említett álláspontja alapján Jézus a »–004. évben« (28. uralkodási év) született volna. (Itt jegyezzük meg, hogy a történetírás a mai napig nem ehhez a »–030-adik«, hanem csak a »–027-edik« évhez rendeli Octavianus császárrá tételét, az Imperator Caesar Augustus cím hivatalos felvételét, a császárság megalakulását. Az

emberben felmerül a gyanú, hogy ez a „késedelem” a hatalma teljében lévő diktátor idején teljesen indokolatlan lett volna, inkább arról lehet szó, hogy az érett középkorban Bedának olyan tekintélye volt, hogy a kronológia szerkesztői nem kívánták vitatni a császárság kezdete és Jézus feltételezett születési éve közötti 27 éves időszakaszra vonatkozó megállapítását. Mivel az időszámítás kezdetét még kevésbé akarták volna vitatni, – a mi szerencsénkire – megőrizték ezt a logikátlanságot, ami – más kronológiai anomáliák mellett – önmagában is felhívja a figyelmünket arra, hogy Jézus születési éve nem esik egybe az időszámítás kezdetét megelőző évvel.)

Egy anonim minorita szerzetes írta a Flores Temporum c. krónikájában 1292 körül: „Hatodik korszak [világnap]. Jézus Krisztus megszületett Betlehemben Szűz Máriától. A világ kezdete óta akkor eltelt 5199 év, ahogyan Orosius és Augustinus írják. Jézus előtt eltelt 5199 év. Ábrahám óta 2015 év. Dávid óta 480 év. Róma városának alapítása óta 752 év”. Érdekes továbbá, hogy Eusebius egyházatya Jézus születését nem a 193. olimpia harmadik, hanem a 194. olimpia negyedik évére tette, ami állítólag azonos lenne Róma alapításának 753-adik évével.

Dionysius Exiguus apát – az interpretációk többsége szerint – a keresztény időszámítást Augustus uralkodásának harmincadik évével indította volna, ami így nála (is) megfelelné az »időszámítás alapévének«. Egy elterjedt álláspont szerint a Dionysius-féle számításban a keresztény évszámítás kezdete a 195-ödik olimpia első éve lehetett, ami azonos volna a Róma alapítása utáni 754-edik évvel. A „kis szkítaként” is emlegetett egyházfi az »520-as években« élte és dolgozott szerzetesként Rómában. Nevéhez fűződik a Róma alapításától levezetett keresztény időszámítás megalapozása, és szerzője volt a Húsvéti Ünnepek Könyvének, ami (a Hold járására építve) képezte alapját a keresztény ünnepnapok kiszámításának. Dionysius »525 k.«, a rendelkezésére álló adatok alapján meghatározta Jézus születésének időpontját, majd egy 532 éves „húsvéti ciklust”, illetve egy »532-től« induló húsvéttáblázatot állított föl. (Munkájának köbevésett összegzése ravennai naptárkö néven ismeretes. Kérdés: a fennmaradt kő az eredeti-e, vagy később vészték-e át valamilyen megfontolásból?) Húsvéti ciklusának alapja a 19 éves holdciklus és a hét napjainak visszatérése a négyéves szökőciklusban ($19 \times 28 = 532$); úgy gondolta, hogy az első ciklus »532-ben« ér véget, vagyis ez a ciklus ennél éppen 532 évvel korábban kezdődött. – Egy pápa »607-ben« ugyan kísérletet tett az apát által kidolgozott rendszer bevezetésére, ám az hamarosan feledésbe merült.

Egy másik gondolatmenet alapján: mivel Jézus megkeresztelkedése, ami Lukács evangélista tanúsága alapján Tiberius császár tizenötödik uralkodási évére esett, a Megváltó életének harmincadik évében történt meg, tehát ezt figyelembe véve a születésétől induló évszámítást Tiberius trónra lépése előtt 15 évvel ($30 - 15 = 15$) kellene kezdeni. Ez a megfontolás ugyancsak az »időszámítás alapévéhez« vezet vissza.

Vessük össze az olimpiai évekre vonatkozó számadatokat: Találtunk a 193. olimpia harmadik, a 194. olimpia negyedik, valamint a 195. olimpia első évére tett utalásokat. Ez az eredmény nem kevesebbet sugall, minthogy Jézus évekkal az »időszámítás kezdete« előtt született.

Fentieket is figyelembe véve, tisztán logikai alapon leszögezhetjük: Jézus bizonyosan nem születhetett »–005 után«, mert miként több beszámoló is említette, születésekor még Heródes uralkodott, – aki viszont a »–004. év derekán« már nem élt. (Heródes súlyosan beteg volt, rothadás hatalmasodott el rajta.) Későbbi időpont azért sem lehetséges, mert evangéliumi tudósítás alapján tudjuk, hogy Jézus születésekor zajlott az a népszámlálás Galileiában, amit a császár »–006-ban« rendelt el. – Itt említjük meg, hogy Josephus Flavius beszámolója szerint a Heródes halálának bekövetkezte körüli időszakban holdfogyatkozás volt; ez az adat is segíthet meghatározni az események valódi időpontját. (Egyes interpretációk szerint Heródes még a zsidó húsvét előtt, állítólag március 4-én halt volna meg.)

Ha pedig Jézus »–005-nél« korábbi évben született volna, akkor Heródesnek még módja lett volna elpusztítani őt. (Ismeretes, hogy egy közismert evangéliumi szakasz szerint Heródes elrendelte a kisdetek megölését, hogy a megjövendőlt Megváltót idejekorán likvidálja. Bizonyosra vehető, hogy ez a kampány, feltehetőleg a kibontakozó anarchia és Heródes viharos gyorsaságú leépülése következtében, félbeszakadt.) Itt jegyezzük meg, hogy már csak ilyen megfontolásból is teljesen hasznavehetetlenek a manapság divatos, a nagy Jupiter-Szturnusz együttállást (–007. k.) preferáló koncepciók, nem szólva arról, hogy – miként az alábbiakban nyilvánvalóvá fog válni –, Jézus idejében nem lehetett efféle, több évszázadonként esedékes konstelláció. (Ez az együttállás inkább Asoka király világtörténelmi jelentőségét húzza alá.)

Úgy vélem, Dionysius Exiguus apát elsődlegesen asztrológiai megfontolásokból indult ki. Ha helyesen járt el, akkor neki is »–005-re« kellett tennie Jézus születése napját. Így aztán az alábbiakban, mikor a „kis szkíta” apátot elhelyezzük a kronológiai sorban, e feltételezés alapján műve megalkotását a Jézus születésével indított kronológiai sor szerint datálhatjuk.

Egy evangéliumi tudósítás szerint Heródes a megjövendőlt „király”, vagyis a csecsemő Jézus likvidálása érdekében minden kisdetet igyekezett megöletni, s a hajsza elől József családja Egyiptomba menekült. (Egyes értelmezések szerint Zakariás és Erzsébet is a fiukkal, Jánossal Alexandriába menekültek.) Nem kellett sokáig emigrációban élniük, hiszen az üldözés hamar abbamaradt, Heródes halála után felkelők foglalták el a jeruzsálemi Templomot, s teljes volt a káosz a városban. A szíriai helytartó katonasága bevonult helyreállítani a rendet. Három lázadó ugyan kikiáltotta magát királynak, felgyújtották Heródes palotáit, de Varus helytartó mindegyiket legyőzte és megölette, majd a város körül kétezer lázadót keresztre feszített. (Maszada, Júdea pusztaságának hegyi erődje volt a lázadás központja. Élére galileai Júdás, a zélótáknak nevezett szekta alapítója állt. A zélóták abban hittek, hogy Jahve őket választotta ki az apokalipszis megindítására.)

A lázadást Róma leverte, s elfoglalta a maszadai erődöt is. Sabinus, Jeruzsálem római parancsnoka bevette a jeruzsálemi Templomhegyet is, katonái kirabolták a kincstárt. Ezen események miatt merülhetett teljesen feledésbe a Heródes által a zsidók jövendő királyának tekintett csecsemő Jézus keresztetése. (Valószínűleg csak Jézus élete alkonyán, jeruzsálemi bevonulása, fellépése nyomán juthatott csak az őt üldözőknek az eszébe, mi is volt az a feladat, amit korábban elmulasztottak végrehajtani.)

Jézus, (akit azután illeltek Próféta, Úr, Ember Fia, Isten báránya, Zsidók Királya, Pantokrátor, Messiás, Üdvözítő és Megváltó megnevezéssel is), a »–005. év« december 24-éről 25-ére virradó éjjelén, a hagyomány szerint pontban éjfélkor született meg. (A keresztény időszámítás, ugyancsak e hagyomány szerint, az innen számított nyolcadik napon kezdődött volna – a születés napját is beszámítva.) Igen ám, de valójában mikor volt ez a »–005-ödik év«? A válasz: 252-ben. Hogy ezt honnan tudjuk? A levezetés valójában pofonegyszerű!

Mindenki tudja, hogy Jézus születését égi jel alapján jósták meg. Az azóta eltelt évszázadokban logikusnak ható és képtelen ötletek egész sorát vetették fel, vitatták meg az égi jelek ügyében, némelyiket megerősítették, másokat elvetettek. Mindmáig legalább háromféle elképzelés tartotta magát, Ezek közül a nagy Jupiter-Szturnusz konjunkcióval összefüggésben felmerült hipotézis a második ezredforduló tájékán hullott szét, mivel Illignek fentiekben méltatott alaptézisével nem hozható összhangba, s a mi megfontolásaink ezen a helyzeten mit sem változtatnak. Sokan próbálkoztak valamilyen szupernóva feltűnésével, mások egy látványos üstökös megjelenésével magyarázni az írott forrásban emlegetett égi jelenséget, mármint hogy „csillagot” követtek a napkeleti bölcsek vagy királyok, akik elvitték Betlehembe a jó hírt, ami persze Heródeshez is eljutott. A kutatás nem járt sikerrel, sem a szupernóva, sem az üstökös azonosításában. Leszögezhetjük továbbá: sem az Illig által gyanított időpontban, de

az általunk levezetett időszak legnagyobb valószínűségű tartományában (közepe táján) sem voltak efféle égi jelenségek. (Ha lettek volna, akkor legalábbis a kínai források beszámoltak volna ezekről. – Az ilyen különleges és látványos égi csodák természetesen minden földrészén megfigyelhetők lettek volna.)

Az időszakonként kifényesedő Szaturnusz, a „szuper” Hold és a megnövekedett, vörös Mars stb. olyan jelenségek, amelyek nem egyediek, és nem olyan jellegűek, hogy ilyen alapon a napkeleti bölcsek az emberi történelem menetének legnagyobb fordulópontjára következtethetnek volna. Itt tartott a kérdés vizsgálata a legutóbbi időkig, – vagyis, valami azért mégis történt: Az asztrológiai gyakorlat számítógépesítése révén sokan megpróbálkoztak azzal, hogy olyan kétezres éves horoszkópokat keressenek, amelyek rajzolata (a fényszög-kapcsolatok ábrázolásából kiformálódó kép) valamilyen gondolatársításra ad lehetőséget. Általában előnyben részesítették a Dávid-csillagra hasonlító képleteket és az ún. T-kereszteket, – ám ezek a próbálkozások sem vezettek eredményre. – Nem azt keresték, amit keresniük kellene, és/vagy nem ott (vagyis nem a megfelelő korban), ahol kellene.

Mégis fontos volt a megközelítésben beállt változás: a figyelem átterelődött a bárki által megfigyelhető égi jelenségekről az asztrológiai képletekre. Ha jobban meggondoljuk, tulajdonképpen kezdettől fogva ezen a nyomon kellett volna keresgélni... Mi volt az a tudás az ókorban, ami széles körben nem terjedhetett el, csakis szűkebb körök lehettek beavatottak? Természetesen az asztrológia (és az egyéb „okkultnak” nevezett, valójában ezoterikus megközelítési módok)! Csakis ilyen kontextusban logikus, hogy napkeleti bölcsek kezdtek el keresni a várt istengyermekeket, akinek születési időpontja előre ismert volt, ők legalábbis teljesen biztosak voltak benne. Az asztrológusok előredolgoztak, bizonyára már hosszú évekkel korábban felismerték azt a sajátos konstellációt, ami e bizonyos év decemberének 25-ödik napján, illetve már a 24-éről 25-ére virradó éjjelen bekövetkezett. Nagyon valószínű, hogy eleve Mithra újabb, talán végső, a régóta várt korszakváltáshoz vezető inkarnációjára gondoltak. Elindultak tehát, mégpedig nem vaktában, hanem célirányosan, habár a szélrózsa minden irányában, hogy megkeressék azt az asszonyt, aki gyermekét ekkorra várta. Nem akármilyen népek között keresték, hanem természetesen a sajátjaik között. (Valahogy úgy, ahogy manapság a tibeti buddhista főpapok szokták megkeresni a földi életből eltávozott láma utódját.) Így jutott el egy háromtagú küldöttség Galileába is, hiszen a pártusok köreiből már hónapok óta ismert lehetett, hogy ott Adiabenei Mária áldott állapotba került.

Mindezeket végiggondolva válik érthetővé, miért is utaltam fentebb arra, hogy a megoldás megtalálása valójában igen egyszerű volt. Nekem nem volt más dolgom, csak meg kellett néznem a Placidus 4.0 asztrológiai rendszerben a 196-ostól a 324-esig terjedő évek december 25-ödik napjára feltáruló horoszkóp-ábrákat. Ám, még csak végig se kellett néznem ezt a 128 képet, mert eleve a közepe táján kezdtem el, – hiszen már utaltam rá, hogy a 16. században a Szentszék által irányított munka korrekt, a szó eredeti értelmében tudományos volt. Meg is találtam a várt horoszkópot, vagyis horoszkópokat. Jézus tehát 252. december 25-én 00:00 órakor megszületett (a Julián-időszámítás és a jeruzsálemi helyi középideő szerint).

Ez az időpont feleltethető meg a korábban meghatározott »–005. év, december 24-éről 25-ére virradó éjjelének«, ezért már most leszögezhetjük, hogy kronológiánk kulcsa a 256-os szám. A »–001. év« ugyanis négy évvel követi a »–005-öst«. (252+004=256) Döbbenetesen jól dolgozhattak a Szentszék tudósai, a keresett év pontosan a korábbiakban legvalószínűbbnek látott évvel, az „ablak” közepével egyezik meg.

Az asztrológiai képlet értelmezéséhez néhány dolgot előre kell bocsátanom: Az ábrán nem szerepelnek a Szaturnusz pályáján kívüli bolygók (Uránusz, Neptunusz, Plútó) szimbólumai, mert azok a tradicionális asztrológia elvei szerint nem játszhatnak semmilyen szerepet, hiszen a kérdéses korszak csillagászai számára ismeretlenek voltak. Aztán: az ábrán halványan, jelzésszerűen láthatóak ugyan az asztrológiai „házak”, ám úgy tudjuk, az ókori asztrológia vagy nem ismerte ezeket, vagy nem tulajdonított nekik jelentőséget. Ezzel szemben a mai asztrológusokhoz képest sokkal meghatározóbbnak tartották az ókorban a tengelykereszt jelentőségét. Mindenekelőtt azon égitestek hatásával foglalkoztak, azokat tekintették meghatározónak, amelyek közel állnak a tengelyek valamelyikéhez. Emellett (a mai asztrológiával ellentétben) nem tartották lényegesnek az ún. harmonikus (harmadoló, hatodoló) fényszögeket. Látjuk: a most megtalált radix (születési horoszkóp) ábrája pontosan azokat az elemeket látszik halmozni, amelyek az ókori asztrológia elvei, aforizmái szerint rendkívül jelentőségteljesek. Ez csakugyan a történelem legmarkánsabb horoszkópja! Csaknem minden fontos eleme a tengelyeknél csoportosul, konjunkciók és kvadrátok kötik össze őket. Csak a Merkúr lóg ki a sorból, e bolygónak itt semmilyen fényszög-kapcsolata sincs, (ami – keresztülnézve az értelmező asztrológus szemüvegén – ugyancsak beszédes helyzet!).

Azt hiszem, hogy a félreértések elkerülése érdekében most ki kell térnem arra, mit is jelenthet a modern korok embere számára az asztrológia. A legtöbben ugyanis rendkívül felületesen és végletesen ítélkeznek, egyesek babonásan hisznek a jóslásban, mások egyenesen hülyeségnek tartják az egészet. E két fajta ember mélységesen lenézi azokat, akik más véleményen vannak. Nekem nem kell állást foglalnom abban, melyik félnek nincs inkább igaza, hiszen e két végletes álláspont egyaránt hibás és tarthatatlan. Az egyértelmű viszont, hogy voltak olyan korok, amikor az analógiákban gondolkodás legalább akkora szerepet játszott az

emberek világlátásában és együttműködésében, mint az analitikus megközelítés. Ezzel a tudati eszköztárral az ember – miként a történelem folyamata bizonyítja – képes volt sikeresen értelmezni a világ dolgait. Legalább erre való tekintettel tiszteletben kellene tartani ezt a hagyományt, s nem a szemétdombra vetni.

Akik pedig azzal élnek vissza, hogy az emberek általában hiszékenyek, s szeretnek magukról sok jót hallani, jobb jövőben, sorsuk jó alakulásában reménykednek, azok szerintem nem asztrológusok, hanem valami másnak nevezhetők. Ha valaki joggal tart igényt arra, hogy asztrológusnak nevezék, akkor a felismert analógiák révén kell hozzájárulnia a hozzá fordulóknak lelki-szellemi kiteljesedéséhez. Ez általában nem „jó üzlet”. Azt hiszem, a valódi asztrológus nemigen lehet képes megélni a szakmájából.

Maga a horoszkóp-ábra (bárkinak a horoszkópja, illetve a horoszkóp általában) a lehető legkomplexebb ábrázolás, amely egyebek mellett megjeleníti, eszünkbe juttatja a Mindenség egységét, ami az ember személyes élményévé emelkedve elvezethet a hithez, a vallásossághoz. Ezek az ábrák elsődlegesen rámutatnak arra a szoros analógiára, ami a körülöttünk megtapasztalt külső világ és a bennünk lakozó belső világ helyzetét, történéseit foglalja egységbe. A kép legfontosabb része maga a geocentrikus nézőpontból ábrázolt Mindenség, amit elsődlegesen a tengelykereszt jelenít meg (az origó maga a szemlélő személy), s a képen látható a Naprendszer sémája, a Zodiákus, a Nap, a bolygók és a Hold, ezen felül feltüntethetők még a közelebbi állócsillagok is. A kör közepéből, az origóból kiinduló, egyenesével a végtelen felé tartó kereszt ábrája a Világmindenségre utal, habár sokan csak a Föld jeleként szokták értelmezni. A Föld („F”) ősi rovásjele azonban ettől különbözik, mert az csupán egy körbe rajzolt kereszt, amely nem nyúlik túl a kör vonalán, nem hatol be az asztrológiai jegyek végtelenbe nyúló szféráiba. Bárkinak felrajzolható a születési horoszkópja, akinek ismert a születési ideje, s ez az ábra, miközben ugyanazon elemeket tartalmazza, mint másoké is, mégis sajátos, a kérdéses személyre vonatkozó, egyéni tartalommal bír. Az értő szem ki tudja olvasni, az adott személy hogyan élheti és valósíthatja meg a Mindenségben elfoglalt helyét és szerepét.

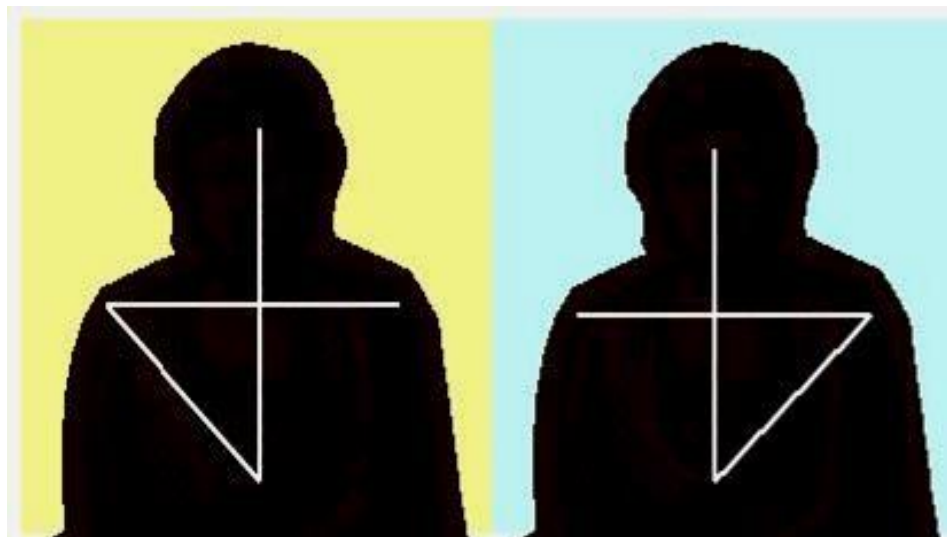
Akár hiszünk az asztrológia (tágabb értelemben az ezoterikus tanok) értelmében, akár szkeptikusok vagyunk, egy történelmi kérdés megtárgyalásában joggal hagyatkozhatunk a múlt idők asztrológiai képleteinek elemzésére is. Gondoljunk csak bele, bizonyos értelemben majdnem mindegy, hogy a felettünk elhelyezkedő szférák hatásai, vagy a természetfeletti erőknél való hit keletkezteti azt az inspirációt, ami az ember cselekedeteit befolyásolja! Általánosan elterjedt volt, hogy az uralkodó elit újszülötteinak horoszkópjait képzett asztrológusok állították fel és magyarázták el a dinasztia tagjainak. A gyerekeket ennek megfelelő nevelésben és képzésben részesítették. Figyelték a bekövetkező tranzitokat, s a család tagjait felkészítették az ezekkel összefüggésben értelmezett sorsfordulókra, próbatételekre. Semmi okunk sincs arra, hogy figyelmen kívül hagyjuk azokat az információkat, amelyeket az ismert születési időpontú történelmi személyiségekről készített horoszkópok szolgáltathatnak.

Megjegyzem, a modern idők asztrológusainak nagy része nem állítja azt, hogy a születési képlet végzettszerűen meghatározza az ember sorsát. Olyan felfogás érvényesül ezen a téren, ami nagyon hasonlít a reformáció keresztény teológiájának tételéhez az eleve elrendelés és a szabad akarat természetéről. (Analógia!) Az a gyanúm, hogy régen sem volt ez másként, a régi korok embere sem tekintette magát élőgépnak, aki csak végrehajtja a természetfeletti eredetű verdiktet. E nézetek szerint az asztrológia csak bizonyos meghatározottságokat képes feltárni, elemezni, míg más adottságok, valamint a személyiséget kibontakoztató és mozgósító szabad akarat a horoszkóp illetékességi körén kívül marad. Kiváltképp az nem deríthető ki maradéktalanul a horoszkópból, hogy annak alanya – az újszövetségi példázatra utalva – mennyi tálentumot is kapott útravalóul, és hogy azzal mit tesz, hagyja-e értékét veszteni, vagy kamatoztatja (a feljebbvaló szándékának megfelelően, tehát a közösség érdekében).

készítései megvalósulása (megvalósíthatósága) dolgában egymás szöges ellentétei. Ebből következik az, hogy az éjféltkor megszületett Jézust a bölcsek semmiképpen sem tekinthették volna Mithra inkarnációjának, ennél fogva megszületését minden bizonnyal nem éjjelre, hanem fényes délre várták. Mithra isten (végső?) inkarnációjának ugyanis nagy földi királlyá kellett válnia. Nagyon meglepődhetnek, amikor megtudták, hogy Mária fia 12 órával a várt időpont előtt született meg.

Mithra nem lehetett képes arra, amire az ifjú Jézus, aki meglátta az egyszerű halászokban a világ megváltoztatására képes apostolokat. Nem iskolázatlanságukat és nyers modorukat nézte, hanem az eltökéltségüket arra, hogy kövessék őt a halálig, tűzön-vízen át. Jézus a bűnös nőben meglátta a hatalmas szeretetet, amit az méltatlanul tékozolt, a vámszedőben a másokért elszántan kiálló tanítványt. Jézus képes ki nem mondott álmainknak is formát adni.

A „napkeleti bölcsek” (mezopotámiai papok, akiket előszeretettel mágusoknak neveznek) számára igencsak fel volt adva a lecke. Most akkor Mithrát találták-e meg? Bizonyára sokat töprengtek, mélyen el kellett gondolkodniuk, hogy teljesítették-e a feladatukat. Már ekkor, általuk történhetett meg a világtörténelmi jelentőségű teológiai felismerés: akit ők Mithra inkarnációjának gondoltak, valójában az ősi kánaáni (izraeli) vallás megváltó Fiúistene. Azé a vallása, amely eredeti formájában a mezopotámiai és egyiptomi hitvilágból kinőtt, tágabb értelemben az eredeti eurázsiai természetvallás folytatásának tekinthető (részben anatóliai, kaukázusi és sztyeppei előzményekre is visszatekintő) vallással lehet azonos! Felismerték: ez lehet a legigazabb vallás, amelynek megújulását eredményezheti (akaratuktól függetlenül) az igyekezetük! A Fiúisten születési horoszkópja bizonyos értelemben azonos Mithráéval, más szempontból pontosan az ellentéte! Már ezek a papok (és aztán maga Jézus) rájöttek: a vallási vezetők feladata nemcsak és nem elsősorban az evilági viszonyok javítása, a hívek életvitelének optimalizálása, hanem az üdvtörténet diadalmas előmozdítása (részben az előre vetített tragikus események következményei révén)! – Hiszen ez a születési horoszkóp pontosan ilyen életfeladatra látszik utalni! Úgy vélem, míg Máriát az első ösztönös kereszténynek tekinthetjük, addig az első tudatos keresztényekké a napkeleti bölcsek válhattak.

A bölcs papok méltatását követően engedje meg tisztelt Olvasóm, hogy figyelmét felhívjam egy rendkívül szemléletes körülményre alapfeltevésünk, kronológiánk Jézus születéséhez viszonyított 252 éves elcsúszása ügyében. Messzebből nézve mi tűnt fel elsőnek a születési ábrán? A főtengelyeknek az ekliptikával alkotott metszéspontjai körüli objektumokat összekötő, a fényszög-kapcsolatokat jelző vonalak vastag kötege, ami így tkp. e

metszéspontokat látszik összekötni, amelyhez képest a tengely-fényszögek vonalai kevésbé feltűnőek. A tengelyek és ez a markáns vonalköteg egymással egy furcsa ábrát képeznek, s ennek a radixnak éppen ez a grafikus alakzat a geometriai értelemben vett lényege. (Természetesen hasonló alakzat bontakozik ki Mithra születési képletén is, arra éppen az a jellemző, hogy Jézuséhoz képest 180 fokkal elfordult, de úgy is mondhatnánk, hogy Jézuséra nézve centrálisan szimmetrikus.) Kérdezem tisztelt Olvasómat: felismeri-e a kirajzolódó ábrák jelentését, amennyiben azokat egy ember mellképe előtt látja? Ugye, nemcsak egy egyenlő szárú (ún. Bizánci) kereszt látszik, hanem a kereszt két pontját összekötő ferde vonal is. Ha az ábrát nem csak egy szép mértani formának tekintjük, hanem egy mozgás során bejárt útnak, és felismerjük, a folytonos vonal menti mozgás a tetőponttól kiindulva pontosan olyan utat jár be, amilyet egy vallásos ember jobb keze a keresztvetéskor, akkor rájövünk a lényegre. Mert a lényeg itt áll előttünk!

A kereszténység elnevezése, illetve egyik legfőbb jelképe nem a kínzó- és kivégzőeszközhöz kapcsolódik. (A „keresztfa” ráadásul akkoriban semmiképpen sem kereszt alakú volt, hanem T-alakú, tehát mindig is csak erőltetetten volt összefüggésbe hozható a kereszténységgel.) De most meggyőződhattunk arról, hogy a mind a vallás (kereszténység), mind a jelkép (kereszt) arról neveztetett el, ahogy a korai keresztények – s talán már Jézus tanítványai is – kifejezték Jézushoz és egymáshoz tartozásukat: keresztet vetettek. És ha meggondoljuk, ez egyben igazolásul is szolgál arra nézve, hogy valóban a megfelelő születési képletet találtuk meg, vagyis Jézus valóban 252 karácsonyán született.

Már hallom is kedves Olvasóm ellenvetését: közismert, hogy a „keresztény” és a „kereszténység” fogalmai Antiokheiában születtek meg, s eredetiben így hangzottak az ott használt és írásban rögzített szavak: *σταυρό, Χριστιανός*. Eredetiben, tehát a görög nyelvben nincs közük egymáshoz a „kereszt” és a „keresztény” szavaknak! Különben is, az utóbbi szó – a magyarázóik szerint hosszú évszázadok óta – egyszerűen azt jelenti: Krisztus követője!

Ez csaknem igaz, de én ezzel szemben felhozom, hogy fenti fogalmak már bőven léteztek, s nyilván szavakban is kifejeződtek, mielőtt Péter (aztán meg Pál) apostol eljutott volna Antiokheiába. Csakhogy ezek a szavak eredetileg semmiképpen sem görögül hangzottak el, hanem valamilyen más nyelven. Olyan nyelven, amit az apostolok és tanítványaik is ismertek, talán használtak is. Mindenképpen olyan nyelven, amelyben a kereszt és a keresztény szavak egy töről fakadnak. Valahogy úgy, mint a mai magyar nyelvben. Márpedig ha a magyarból indulunk ki, akkor természetesen a szkíta/szarmata világ valamely Pártiában (Edessában, Adiabenében stb.) is használt, továbbá nyilván a hosszú évtizedekig pártus hatás alatt állt Galileában is ismert nyelvére kell gondolnunk.

A két említett fogalom megnevezése sem a görögben, sem a latinban, sem pedig az ezekből szavakat kölcsönző angolban, németben, oroszban stb. nem fakad egy töről. Ez még akkor is kétségtelenül így van, ha a szavak kezdő hangcsoportja megegyezőnek, vagy erősen hasonlatosnak tekinthető. Nem lehet azonban nem észrevenni, hogy a szkíta/szarmata–hun kultúrkörrel hosszú ideig kapcsolatban állt bolgárok nyelvében a bizánci kultúra későbbi, rendkívül erős, tartós hatása ellenére jól fölismerhető e szavak közeli rokonsága: „крѣст”, „християнин”. Ugyanígy értékelhető a horvát nyelv „križ” és „christian” szópárja, valamint a szerb „крст” és „хришћанин” szópár is. (Mint majd szó lesz róla, álláspontom szerint a horvátok és a szerbek közvetve az ún. basztarnák [Dácia egyik sztyeppe népe], közvetlenül pedig az utrigurok–kutrigurok [ugyancsak sztyeppe népek] leszármazottai.) Több mint lehetséges, hogy a lengyel „krzyż” és „chrześcijański” szavak is visszavezethetők a feltételezett, nyilvánvalóan a magyar nyelv vonatkozó szóbokrával kapcsolatban álló szkíta ősnyelvi szóbokorhoz. (Később még szó lesz arról, hogy a lengyelek is hosszú évszázadokig részét képezték a szkíta/szarmata–hun világnak.)

Vessünk egy pillantást a Távol-Keletre is! Kínai nyelven a szópár így hangzik: „Jiāo“, „Jīdūjiào“, japánul pedig: „Kurosu“, „Kurisuchan“. E nyelvekben is tettenérhető tehát a szkíta módozatú szóképzés, a kereszt szóból képzett keresztény szó. A japán szavakat eredetileg mintha a magyar szópár átvételével alkották volna meg, – ami persze nem történhetett meg így! E kínai és japán szavak esetében is kézenfekvőnek tartom a szkíta–pártus–hun kultúrkörrel történt érintkezésben keresni a magyarázatot.)

Továbbmenve: másként vetnek keresztet a római, s másként a bizánci gyökerű keresztény vallás hívei. Az egyikfajta keresztvetés (az iménti képen lásd: jobbra) olyan, ahogy a külső szemlélő látja a vele szemben helyet foglaló hívő jobb kezének mozgását, amikor e személy kézhegye követi a radix fő vonalait. A másikfajta keresztvetés pedig (lásd: balra) olyan, mintha a radixszal (mint ikonnal) azonosuló hívő valóban eggyé válna az általa látott képpel (ikonnal), mozdulatai a papíron (táblán) „érzett” ábra fő vonalait követik, így kezének mozgása egy külső szemlélő számára a radix-ábra lényegi alakzata tükörképének látszik. A keresztvetés bármelyik fenti sémája tekinthető a másik séma függőleges tengelyre történt tükrözésének is. Talán nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük: a keresztvetés e két eltérő módja összefüggésben áll e két vallási irányzat eltérő szemléletmódjával.

(Érdemes elgondolkozni azon is, hogy vajon a Mithra születési képletében felismert fordított – centrális tükrözéssel képzett – kereszt vagy keresztvetés nem hozható-e joggal összefüggésbe a „sátánkeresztel” és a sátánizmussal? Gondoljunk azokra a személyekre, akik Jézus kivégzése után szép számmal tűntek fel „megváltókként”, „szabadítóként”, és akik közül Simon mágus a legismertebb.)

A Jézus születésének körülményeivel foglalkozó elmélkedésünk befejezéseként tegyünk említést a Heródes halála körüli holdfogyatkozásról: Látványos holdfogyatkozás volt 253. november 22-én este, ami maximumát jeruzsálemi középido szerint 20:38-kor érte el. Emlékezzünk meg továbbá arról, hogy Heródes halála után Galileát egyik fia, Heródes Antipas negyedes fejedelem örökölte, míg Jeruzsálemet és környékét, beleértve Szamáriát is, Heródes másik fia, Heródes Arkhelaos népfejedelem kapta meg örökrészü. Ez utóbbi terület ismeretes a továbbiakban Júdea provinciaként. (Egy újabb felkelés, majd annak nyomán Arkhelaos királyi rangjától való megfosztása után, »006-ban« Júdeát provinciaként a Római Birodalomhoz csatolták, Jeruzsálemet pedig prefektus igazgatta a part menti Caesariából. Júdea sajátos viszonyaira jellemző, hogy hivatalos nyelve a görög volt, amit a zsidók is beszéltek. A galileaiak nyelve ugyanakkor az arámi volt.) Szíria kormányzója Gázát is felügyelte, és még néhány Galileával szomszédos várost igazgathatott. Adiabene törekény autonómiája nyilvánvalóan megszűnt, így József korábbi hivatala is, ezután Mária férje talán tényleg ács munkákkal foglalkozott. A római hatalom a felkelés után átértékelte júdeai politikáját, és a továbbiakban szemet hunyt a zsidó főpapok olyan irányú törekvései felett, amelyekkel a számariai, később a galileai lakosságra is rá akarták kényszeríteni a zsidók vallásgyakorlatát. A béke fenntartása érdekében a hatalom támogatta a Templom fenntartását, a császár segített felékesíteni a jeruzsálemi Szentélyt, naponta egy bika és két juh volt a Templomba irányított római ajándék. Quirinius római legátus Annást legfőbb főpappá nevezte ki. Ezután a jeruzsálemi Templom befolyásos főpapjai – Kajafás is – Annás fiaiból és nagycsaládjából kerültek ki. Valójában ők lettek az élet és a halál urai Jeruzsálemben.

Tekintsük át az eddigiekben bizonytalannak jelzett datálásainkat, állapítsuk meg, hol is foglalnak helyet, ha ezeket napjaink kronológiája felől értelmezzük!

események, történések, személyek	archaikus dátum	dátum, időszak
Az első olimpia	–776	–510
Róma alapítása	–754/753	–498/497
A zoroasztrizmus államvallássá tétele Perzsiában	–06. sz.	–04/03. sz.
A királyi panteon élén álló Ahura Mazda égi udvarában Anahita is megjelenik Mithra mellett	–05. sz.	–03/02. sz.
Ktésziász görög orvos feldolgozza Perzsia vallástörténetét	–04. sz.	–02/01. sz.
Mithrász misztériumai terjednek a hellenisztikus kultúrkör ÉNy-i területein	–100 után	157 után
II. Mithradatész uralmának vége Pártiában	–088	169
A pontoszi királyok uralmának vége	–063	194
Galileában pártus uralom érvényesül	–01. sz. dereka	02/03. sz. fordulója
Octavianus (Augustus) uralmának kezdete	–042	215
Heródes már Augustus kegyeltje	–032-től	225-től
Augustus győz az actiumi csatában	–031	226
Az Augustus-éra kezdődve	–030	227
Octavianus császárrá tétele a történetírás szerint	–027	230
Mária születése	–017 k.	235 k.
Mária eladósorban	–007/006	250/251
Népszámlálás elrendelése a Birodalomban	–006	251
Mária áldott állapotba kerül	–005 tavasza	252 tavasza
Jézus megszületik (Beda nyomán)	–005. dec. 24/25.	252. dec. 24/25.
Jézus megszületik (koncepciónk szerint)	–001. dec. 24/25.	252. dec. 24/25.
Jézus megszületik (asztrológiai alapokon nyugvó feltételezés szerint)		252. dec. 24/25. 00:00
Mithra inkarnációja (asztrológiai alapokon nyugvó feltételezés szerint)		252. dec. 25. 12:00
Dionysius Exiguus húsvétciklusának feltételezett nyitódátuma	001	253
Holdfogyatkozás Heródessel összefüggésben		253. nov. 22.
Heródes meghal	–004	253
Jézus születése a középkorban elterjedt nézet szerint	–003/002	254/255
Jézus születése Furius Dionysius Philocalus szerint	–002/001	255/256
Jézus születése az Európában alkalmazott archaikus időszámítás értelmében	–001. dec. 24/25.	256. dec. 24/25.
Júdeá római provincia lesz	006	262
Papinius Statius római költő	045–096	301–352
I. Tiridatészt örmény királlyá koronázzák	062	318
Rómába menekül a kommagénéi királyi család, Mithridatész Kallinikosz 75 éves lehet	071 k.	327 k.

események, történések, személyek	archaikus dátum	dátum, időszak
Rómában a Nap újjászületésének ünnepét dec. 25-én ünneplik	075 k.	331 k.
A korai Mithras-szentélyek megépülnek a Római Birodalomban	080–120	336–376
A Mithras-misztériumok csaknem az egész Római Birodalomban elterjednek	140 k.	396 k.
A mai júdeai Betlehem területén egy falut átkeresztelnek a Bethlomon névre	150 k.	406 k.
Alexandriai Kelemen	150–215	406–471
Iusztinosz keresztény mártír megírja Apológiáját	160 k.	416 k.
Commodus a Mithras-kultuszt állami kultusszá nyilvánítja	02. sz. második fele	05. sz. első fele
Megjelenik az Igaz szó c. keresztényellenes közép-platonikus írás	180 k.	436 k.
Tertullianus megkeresztelkedik	193 k.	449 k.
Septimus Severus római császár	193–211	449–467
Hippolitosz Dániel könyvéhez írt magyarázata	202 k.	458 k.
Szent Ciprián keresztény vértanú vallomást tesz	248	504
Aurelianus császár	270–275	526–531
Diocletianus császár uralmának kezdete	284	540
Britanniából a keresztények kiszorítják a Mithras-szertartásokat	295 k.	551
Diocletianus császár oltalmazó istenséggé nyilvánítja Mithrast	307	563
Nagy Konstantin császár této vázik	310 után	566 után
Konstantin császár a kereszténység javára dönt	320 után	576 után
A Mithras-ábrázolások eltűnnek a pénzérmékről	323 után	579 után
Furius Dionysius Philocalus tevékenysége	354 k.	610 k.
Gratianus császár betiltja a Mithras-kultuszt	382	668
Vége az alexandriai teológiai iskolának	389	675
Felgyűjtják az eleusiszi Demeter-szentélyt	395	681
Dionysius Exiguus apát római munkássága	525 k.	781 k.
Dionysius 532 éves húsvéti ciklusának feltételezett záróéve	532	784
Kísérlet Dionysius húsvéttáblázatának alkalmazására	607	863

A figyelmes olvasó három tétel kivételével már értelmezni tudja a fenti táblázatot. A három késsel jelzett archaikus évszám és a hozzá tartozó dátum megemléstése azonban az eddigiek alapján még nem lehetséges. Ígérem, nemsokára arra is sort keríthetünk!

Visszatérve az események egymásutánjához, megállapíthatjuk, Keresztelő Szent János rítusa, prédikációi újdonságot jelentettek hallgatósága számára, a zsidók körében pedig

megdöbbenést keltettek. János a misszióját 28/29 éves korában kezdte meg. Palesztinai (galileai, számáriai) tevékenysége csak kis részét képezte missziójának, hiszen az egészen Efezusig terjedt. Támogatta és bátorította a szabadban végzett istentiszteleteket. Feltételezések szerint Jézus harminc éves kora körül kezdte hirdetni tanításait. Jézus János általi megkeresztelése (a Jordán vizében) egy-másfél évvel Jézus halála előtt történt meg, vagyis Jézus földi pályafutásának evangéliumokból ismert szakasza csak egy-másfél évig tarthatott, – legalábbis János evangélista szerint – viszont a szinoptikusok ezt az időszakot két-három évesre becsülték. Lukács evangéliuma szerint Jézus Tiberius uralkodásának 15. évében keresztkelgett meg. „*Tiberius császár uralkodásának tizenötödik esztendejében, mikor Júdeában Pilátus volt a helytartó, és Galileának negyedes fejedelme Heródes [Antipas, a Nagy Heródes király fia], Annás és Kajafás a főpap.*” (Luk 3:1) A keresztkelő tehát egy értelmezés szerint »028-ban« lett volna. Ez azonban lehetetlennek tűnik, mert más adatok szerint ebben az évben Jézus már nem élt. (Tiberius 15. évét azonban másként is lehet értelmezni, mert a császár már két évvel a beiktatás előtt is gyakorolta a hatalmat. Ennek a körülménynek azonban nincs komolyabb jelentősége.)

Többek szerint Jézus »026 körül« kezdte meg nyilvános működését Galileában, más álláspont szerint »030-031 körül« tért vissza a pusztából, s tanított, s az Olajfák hegyére járt imádkozni. János evangéliuma szerint már azelőtt tanítványokat gyűjtött maga köré, mielőtt megkeresztelkedett a Jordán vizében. Működése az evangéliumok szerint Galilea területére, mindenekelőtt a Genezáret-tó környékére összpontosult. Otthona Kapernaumban (a Genezáret-tó északnyugati partja vidékén) volt.

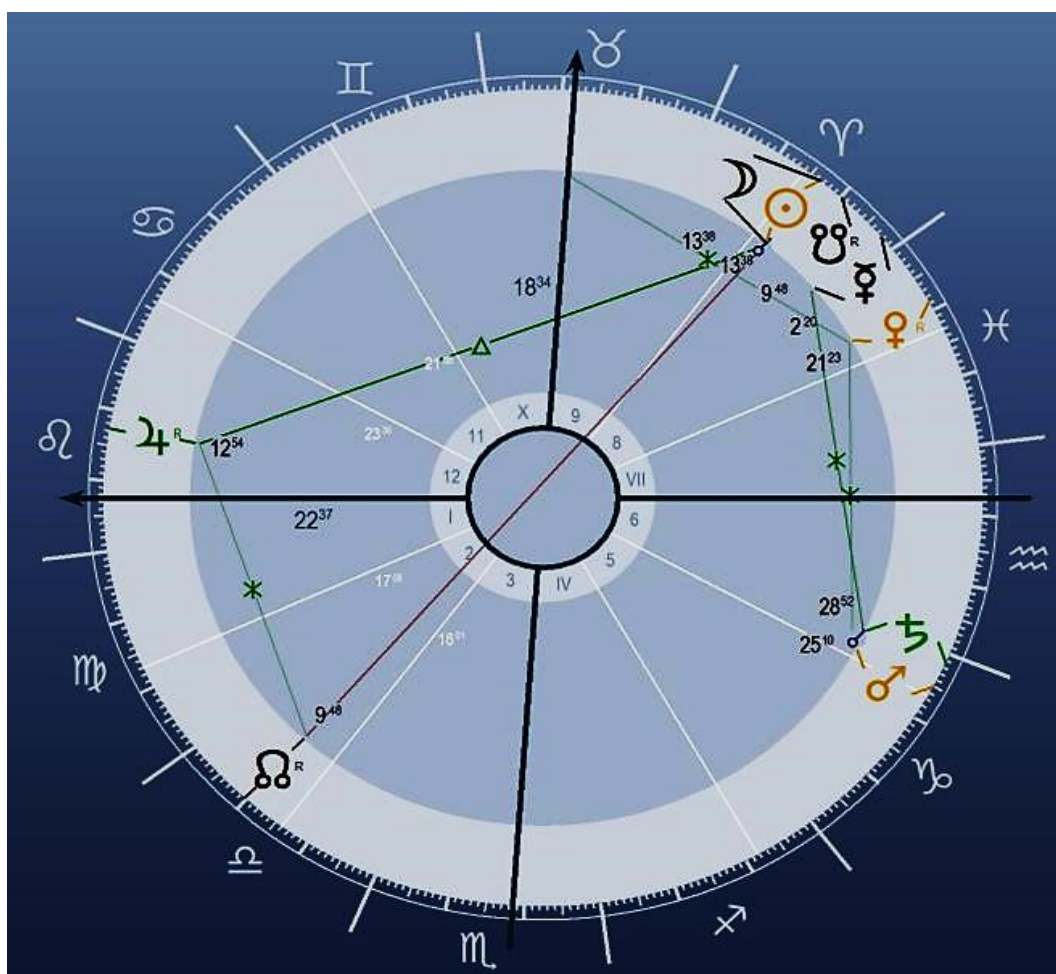
Munkásságával kapcsolatban többen észrevették, hogy az újszövetségben Jézus alábbi szavai: „*Gyertek hozzám mindnyájan, akik elfáradtatok, s akik terhet hordoztok – én megkönnyítlek titeket*” korábban szó szerint ugyanígy szerepelt a Nílus-parton álló Íziszt templom bejárata fölött. Az „*Atyám házában sok hely van*” kitétel pedig az egyiptomi Halottak Könyvéből lett átvéve. (Megjegyzendő, hogy a Talmud szerint Jézus egy „egyiptomi” varázsló volt!) Általános vélekedés szerint Jézus kínhalála 29 és 33 éves kora közötti időben következett be, legtöbben 32/33 évesnek vélik a keresztre feszített Krisztust. Ugyanakkor a kora középkorban elterjedt egyházi álláspont szerint a megfeszített Jézus csak 30 éves volt. A János-evangélium szerint Jézus a megkeresztelése után nem élt meg három pészahot, hanem közvetlenül a harmadik előtt keresztre feszítették. A gyászos események semmiképpen sem történhettek »026« előtt, mivel Poncius Pilátus Júdea helytartójává való kinevezésére ekkor került sor. (Hivatali időszaka: »026–036«. Parancsnoksága alatt csak segédcsoportok álltak, ezek tagjait tartományaikból toborozták. A zsidók mentesek voltak katonai szolgálat ellátása alól, a katonák filiszteusokból és más helyi népek köréből kerültek ki.)

Tudjuk, hogy Jézus a jeruzsálemi pészahra akkor ment el, amikor Pilátus helytartó a városban tartózkodott, Tiberius uralma idején, Antipas névleges fennhatósága és Kajafás főpapsága (»018–036«) alatt. Egyesek szerint Jézus keresztre feszítésének időpontja: a »028-adik évi« Niszán 14-e volt. Ezt megelőzően Keresztkelő Szent Jánost a Holt-tenger keleti partjánál fekvő Machairos-erődbe zárták. (Ott is végezték ki.) Niszán 15-én kezdődött a pászka ideje, és tartott 21-éig. Niszán 15-e az ünnep szombatja volt, mindig csakis szombat, – az ünnepnapokat a Hold fázisai határozták meg. A korabeli zsidó naptárban a hét napjait az újév holdfázisa jelölte ki, az ünnep előkészületi napja is mindig péntekre került. Az évkezdettel egy időben a hetek számlálását is újra kezdték, – Mózes, III. 23. – így a szombat és pészah természetesen egybeesett, péntek pedig az előkészület napja volt. Ne zavarjon meg senkit, hogy ma azt terjesztik széles körben, – a kiadott lexikonok tanúsága szerint – hogy ez az előkészületi nap a tavaszi napéjegyenlőség utáni újhold megjelenését követő 14. nap lenne, amikor teliholdnak kell következnie. (Semmiképpen sem egyeztethető a pészah alapjául szolgáló, a zsidóság megújulását felidéző történettel a teliholdat követő napokhoz tartozó fogyó Hold képe.) A dolog fordítva igaz: az előkészületi nap a tavaszi napéjegyenlőség utáni teliholdat követő 14. nap volt, vagyis az újhold ideje, ami az ominózus évben egybeesett a

napéjegenlőséget követő 14. nappal, mivel éppen telihold volt két héttel korábban, a napéjegenlőség idején. – (Megemlítem, hogy erre a témakörre visszatérünk még a húsvétszámítás rejtjelmeiről szóló fejezetben.)

Nem csigázzuk tovább kedves Olvasónk kíváncsiságát, mert a rendelkezésre álló források alapján a keresztre feszítés dátumát pontosan lehetetlen meghatározni, csupán egy négy-hat éves terminus adható meg, ami magában foglalja a kérdéses dátumot. Szerencsére azonban ismét segítségül hívhatjuk a tudományt és az asztrológiát. Az emberek ugyanis tudják, hogy Jézus kivégzésekor napfogyatkozás volt. Nincs más dolgunk, mint a megfelelő időszakban megkeresni ezt a napfogyatkozást.

Minden ellenkező híresztelés, avagy tudatos félrevezetés ellenére az emberek biztosak benne, hogy Jézus nem telihold, hanem újhoid idején támadt fel a harmadik napon. Hiába térítették a köztudatot – az ünnep telihold utáni vasárnapra helyezésével, a Golgotát ábrázoló festmények ezrein ábrázolt teliholddal – a középkor óta folyamatosan azon meggyőződés felé, hogy napfogyatkozás semmiképpen sem lehetett akkor, mondván, hogy telihold idején napfogyatkozás lehetetlen, a köztudatról mindez lepergett. Ha megkérdezzük az embereket, mi magyarázza az evangéliumokban megörökített délutáni sötétséget, száz közül kilencvenhat azt válaszolja: napfogyatkozás volt. És ez nem más, mint valóságos csoda! Olyan mélyen bevésődött a kollektív emlékezetbe ez a napfogyatkozás, hogy évezredes manipulációval sem sikerülhetett kitörölni.

Miért szerette volna az egyházi és világi hatalom törölni ezt a tudatot? Bizonyára azért, hogy ne lehessen tisztázni a Fiúisten világra jövetelének és kivégzésének valódi időpontját! A középkor folyamán, legalábbis a perzsa, majd a muzulmán térhódítástól kezdődően, a hatalom

berkeiben pontosan tudhatták, hogy valami nincs rendben a kronológia körül! Mindenképpen el akarták kerülni, hogy valaki egyszer tiszta vizet öntsön a pohárba, hiszen ez hatalmas presztízsveszteséggel járna. Pontosán ezért kezdték kiszorítani az asztrológiát és azzal együtt a kereszténység keleti – nem bizánci, nem római – gyökerű, gnosztikusként megbélyegzett változatait is. Aztán elkezdtek a Világteremtéstől számozni az éveket, mert egy efféle alternatív kronológián úgy sem tud kiigazodni senki se. A másik ok, amiért ki akarhatták küszöbölni ezt az ominózus napfogyatkozást a köztudatból, az lehetett, hogy elkerüljék a következő, rendkívül „kényelmetlennek” tartott kérdésfeltevést: Jézus tudott-e arról a jeruzsálemi bevonulásakor, hogy pár nap múlva napfogyatkozás lesz, és ezzel összefüggésben, erre időzítve készült-e a szenvedésére és a halálára?

Visszatérve a szörnyű naphoz, lássuk: íme, ez egy viszonylag pontos napfogyatkozás volt, ahhoz mindenképpen elegendően pontos, hogy (a hagyomány szerint is) erősen borús időben, amikor az ég egész nap vastag felhőtakaró mögé bújt, délután a világ éjjeli sötétségbe burkolózzon, mégpedig anélkül, hogy a szörnyű esemény frusztrált résztvevői, a katonák és a nép tisztában lettek volna a sötétség fő okával. (Nem volt karórájuk és nem értesültek a média révén a várható természeti jelenségről!) A Nap egész nap nem látszott, így nem látszódkhatott a fogyatkozása sem, csak épp fél kettő körül egyre sötétebb lett, fél háromkor sokan azt gondolhatták, már este hét vagy nyolc óra lehet, – megcsalta őket az időérzékük. Nikodemus evangéliuma szerint azonban: „*A hatodik órája volt a napnak, amikor sötétség lett a Földön, mert elapadtak a Nap sugarai. A nap kilencedik órájában kettérepedt a Templom kárpitja, és Jézus hangos szóval így kiáltott: Atyám! A te kezedbe adom lelkemet*”. (A hatodik óra dél körüli időpontra, míg a kilencedik délután három körülire vonatkozik.) Ez a napfogyatkozás a 284-edik év Niszán 14-én (április 3-án) volt. Az asztrológia elvei értelmében ez a napfogyatkozás minden korabeli emberre nézve jelentőségteljes, hiszen bármely születési horoszkóp fontos „tranzitjaként” értelmezhető. Különösen jelentősnek és vészjóslónak minősül azonban azok számára, akik olyan „kemény” radixszal születtek, mint Jézus vagy Mithra. Mindezt azért érdemes meggondolni, mert Jézus bizonyára hosszabb ideje tudatában volt, mivel fog majd szembenézni ezen a napon. (Elég csak arra utalnunk, mi áll a Szentírásban az utolsó vacsoráról és az azt követő éjszakáról.) – Mi azonban itt nem végzünk asztrológiai elemzést, csupán az alapvető összefüggésekre világítottunk rá...

Jézus bizonyára tudott a várható napfogyatkozásról, hiszen egyes írások igen beszédesek keleti (pártus, babilóniai) és egyiptomi kapcsolatairól vonatkozásában, mely országokban folyamatosan foglalkoztattak asztrológusokat. Történelmi jelentőségű jeruzsálemi tevékenységét ennek tudatában időzíthette azokra a napokra. Nyilván tudta, hogy az asztrológia a világtörténelmi és szellemi történelmi fordulatókat, paradigmaváltásokat szívesen köti napfogyatkozásokhoz. E tünetekkel kapcsolatban mindig jelentkezik ilyesfajta várakozás. Márpedig ha erős a várakozás, akkor már csak ezért is célszerű a tervezett akciót arra az időpontra időzíteni...

Most, ha figyelmünket egy pillanatra a természettudományos kormeghatározás felé fordítjuk, igen érdekes adatokra bukkanhatunk. Mikor is születtek meg az evangéliumok? Tudomásunk van egy biztosnak számító adatról, mégpedig a Júdás-evangélium egyetlen ismert, kopt nyelvű példányáról, mely alkalmasnak bizonyult a C14-es vizsgálat elvégzésére. A tudósok megállapították, hogy ennek készítése, tehát a kopt nyelvre fordítása 280 k. (±60 év) történt. Adataink áttekintése alapján biztosra vehető, hogy ez az evangélium nem sokkal Jézus (és Júdás) halála után született meg. (Ezen az alapon feltételezhető, hogy az evangéliumok többsége ugyancsak ekkoriban készülhetett el, tehát amikor az események még élénken éltek a szerzők emlékezetében.)

Foglaljuk hát össze, milyen eseményekről és dátumokról esett szó az előzőekben:

események, történések, személyek	archaikus dátum	archaikus dátum	dátum, időszak
Augustus császár átadja, Tiberius átveszi a tényleges hatalmat		010 k.	266 k.
Augustus halála után a szenátus Tiberiust nevezi meg császárnak		014	270
Kajafás főpapsága		018–036	274–292
Jézus megkezdí nyilvános működését Galileában	026–027		278–279
Elkészül Júdás evangéliuma			<u>280±60 év</u>
Jézus megkeresztelkedik	028–029		280–281
Poncius Pilátus átveszi a prokurátori tisztséget, s eltávolíttatja a szobrokat Heródes palotájából		026	282
Jézust keresztre feszítik, elterjedt egyházi álláspont szerint	030		282
Jézust keresztre feszítik számos forrás szerint	030–033	026–029	282–285
Poncius Pilátus Júdea helytartója		026–036	282–292
Jézus keresztre feszítésének többek által valószínűsített időpontja		028. Niszán 14.	284. Niszán 14.
Napfogyatkozás du. fél három körül, tehát ez Jézus szenvedésének ideje			<u>284. Niszán 14.</u> <u>- azaz április 3.</u>

Az események páratlan jelentőségére tekintettel nem csodálkozhatunk, hogy a keleti keresztények eleinte egyértelműen a keresztre feszítés és a feltámadás évét választották időszámításuk kezdőévének. Nagy Konstantin, aki végül meghatározta a birodalom egységes keresztény jellegét, a nyugati keresztények körében már elterjedt évszámítást, Jézus születésének a vélt idejétől számolt éveket fogadtatta el. (Habár sok területen változatlanul a Julián-érát alkalmazták, és ez a rendszer még jóval később, az érett középkorban is visszavisszatért Európa perifériáin.)

Ismeretes, hogy a kopt keresztények időszámításának kezdőéve a »284-edik« év. Ezt az időszámítást időnként „Mártír-korszaknak” is nevezik. (A 20. sz. végén Dél-Afrika, Egyiptom, Izrael, Jordánia, Libanon, Szudán és Uganda kopt keresztényei is alkalmazták.) A történetírás fősodra úgy tartja, hogy a Mártír-korszak azonos a Diocletianus-érával. A történészek körében kialakult álláspont szerint ez az időszámítási rendszer Diocletianus trónralépésének emlékét örökíti meg, ami **284-ben** (540-ben) történt, mégpedig augusztus 29-én, pénteken, újhhold idején. Akik ezt a nézetet terjesztik, nem adnak magyarázatot arra, hogy a keresztények miért pont a legvéresebb kezű keresztényüldöző császár trónra lépését ünnepeleék meg ezzel az időszámítási rendszerrel. Igen erős a gyanúm arra nézve, hogy ez esetben valamilyen tudálékos magyarázatról van szó, aminek azonban semmi köze a valósághoz. Az viszont teljesen logikus, hogy a **028-as** (avagy **032-es**, azaz 284-es) év, tehát Jézus megöletésének és feltámadásának az éve válhatott az időszámítás kezdőpontjává a koptok körében. Az pedig megint csak könnyen belátható, hogy a koptok történelmének viharos évszázadaiban, a különböző muszlim-arab dinasztiáknak a keresztes háborúkat követő önkényeskedései miatt hosszabb időre megszakadhatott a folyamatos évszámítás, s utóbb még velük is el lehetett hitetni, hogy a Mártír-éra a keresztényüldöző Diocletianussal van összefüggésben. Könnyen belátható, hogy a kopt időszámítási rendszer legegyszerűbb és legkézenfekvőbb magyarázata az lehet, hogy

valamikor, talán a keresztes háborúk idején a koptok összevetették saját, bizonyára évkönyvekre támaszkodó, akkoriban még folyamatosan karbantartott kronológiai ismereteiket az európai lovagok szentföldi jelenlétének (e lovagoktól hallott) aktuális éveivel, s megállapíthatták, hogy saját évszámításuk kezdete, vagyis Jézus mennybemenetele az európai időszámítás szerinti 284-re helyezhető. Ezáltal válhatott a 284-es év a koptok Mártír-érájának kezdetévé. Azt pedig, hogy bizonyosan létezett olyan évszámítás, amelyik valóban a feltámadáshoz kötődött, a történelmi adatok ezreinek áttekintése és az adathalmazban a különböző szekvenciáknak egy bizonyos periódus elteltével bekövetkező ismételt felbukkanásának észlelése útján állapítottam meg. Észleltem azonban azt is, hogy az adatok rendszere nem a Megváltó halálának és feltámadásának tényleges évéhez, azaz **032-höz** (284-hez) vezet vissza, hanem egy kicsit későbbi időt jelöl meg. Egy olyan archaikus időszámítási rendszert találtam, amelynek bármely éve 286 (± 1) évvel marad le a ma alkalmazott évszámítástól. Ennek első éve (**001**) megfelel a 287-edik évnek. (Feltehetőleg kezdettől hibásan számoltak, vagyis akik bevezették ezt az évszámítást, nem voltak birtokában megfelelő adatoknak. Az is lehet, hogy a kezdeményezők valóban úgy gondolták, – miként ma is sokan – hogy Jézus a halálakor 33 éves volt, nem pedig 31. Még ennél is valószínűbbnek tartom, hogy ez a rendszer Jézus **-001-es** (256-os) – hibás – születési adatát vette alapul, s ehhez számolt hozzá 30 évet saját (**-001-es**, tehát 286-os) alap dátumának a megállapításához.) Ez tehát a magyarázat e néhány oldallal korábban már felvillantott évszámításnak az európai archaikus időszámítástól való 30 éves eltérésére. Ez az eredeti Mártír-éra, melynek létezik egy mutánsa is, melynek kezdőéve: **001**, azaz 298 ± 2 év. A Mártír-érának és mutánsának kezdőévei 11 évvel különböznek egymástól. (A parciális (archaikus) kronológiai rendszereknek, illetve ezek mutáns rendszereinek az áttekintésére a következő fejezetben térek rá.)

Ezen a ponton nem tudom megállni, hogy egy korábban már érintett összefüggésről, bár nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, ne ejtsek még néhány szót. Említettem, hogy a horoszkóp ábrákban a kör közepéből, az origóból kiinduló, egyeneseivel a végtelen felé tartó kereszt ábrája a Mindenségre utal, ellentétben a Föld ősi rovás- vagy vésetjelével, ami maga a körbe rajzolt kereszt. A horoszkóp ábrájának alapvető sugallata: a Mindenség egysége, a Kozmosz és a mikrokozmosz, az általunk tapasztalt körülmények és jelenségek, valamint a bennünk lakozó lélek (szellem) lényegi összetartozása. Ez tehát merőben spirituális tartalom, eredendően semmi köze sincs az emberek hatalmi törekvéseihez. Szilágyi Ákos költő A kendőzetlen igazság képe – Ortodox ikon és reneszánsz festmény c., Interneten is elérhető tanulmányában így fogalmazott: „Az ikon... alakilag szemlélhetővé vált idea: a másik világ feltárulása; a láthatatlan világ láthatóvá válása, amelynek ontológiai lehetőségét a Logosz-Isten, a Fiú-Isten valóságos megtestesülése teremtette meg...”.

Kenderesi Ilona írja Az ikon és a képrombolási vita Bizáncban c. tanulmányában (2015): „A bizánci képrombolásoknak számos oka volt... Erősen érezhető a muzulmán kelet hatása... Néhány ikonromboló császár keleti származása meghatározta ellenséges hozzáállását a kialakult egyházi kultusszal szemben. A zsidó vallás hatása is érezhető volt, főleg az Ószövetség második parancsolatán keresztül, amely megtiltja Isten ábrázolását, bálványok készítését és imádását. Sokan a képtiszteletet a „hellenisztikus spiritualizmus” túlságosan is anyagi megnyilvánulásaként értelmezték... Az okok között szintén szerepet játszottak a... krisztológiai viták Isten kettős természetéről. Nem zárult még le az ikonfestészet nyelvezete, nagyon sok emléket őrzött még az antik festészetből. Mindez a pogánysághoz való visszatérésnek tűnt a képrombolók számára, akik az ikonográfiát túlságosan is szenzualistának találták.” Továbbá: „A képről szóló hivatalos és nyilvános vita során alakult ki a képteológia. Ez az az időszak, amikor tisztázódott az ikon és az ikontisztelet spirituális alapja. Ezt megelőzően ugyanis természetes, szinte ösztönös volt az együttélés a képekkel és a képek hordozta valósággal. A képteológia megállapításait először a kép ellenzői, azután a hívei használták saját ügyük

igazolására... Eljött az idő, mikor a képek már olyan nagy befolyásra tettek szert az egyházban, hogy a teológusok megpróbálták megfosztani őket a hatalmuktól. A képek azonnal nem kívánatosak váltak, amikor már lényegesen több embert érintettek meg, mint a hivatalos intézmények. A szavak erejével nem lehetett ellenőrzést gyakorolni felettük, mert a szentekhez hasonlóan mélyebb rétegeket érintettek meg, mint amire az egyház képviselői képesek voltak.”

A képrombolási időszak »726-tól« »843-ig« tartott. Az időszak kezdetén megsemmisítették a császári palota falán található Krisztus képet, ezután pedig a birodalom egész területén hasonlóképpen jártak el. A képek helyére keresztet kerültek. A képtisztelők uralma idején pedig lecserélték a keresztet képekre. Kenderesi Ilona megfogalmazása szerint: *„A kép és a kereszt jele egymás antitéziseit testesítették meg: ahol kép van, ott nem lehet jel; ahol jel van, ott nem lehet kép.”*

Álláspontom szerint a horoszkóp ábrák, mindenekelőtt a Fiúisten horoszkópja és az ikonok (valamint az ezekkel „konkuráló”, sokfelé elterjedt kőkereszt), egymással közeli rokonságban állnak. A bizánci képellenes képteológusok aktivizálódásának a fentiekben hivatkozott okai csak ürügyül, esetleg utólagos magyarázatul szolgáltak. Ami valóban irritálta a „zsidókereszténység” felé orientálódó egyházi köröket, az a szentkép és a csöppet sem zsidó-keresztény, hanem éppenséggel az uralkodóvá vált irányzat képviselőitől „eretnek” vagy „pogány” minősítést kapott jelek együttes ábrázolása volt. Ezért tüntették el az ikonokat, hiszen *„mélyebb rétegeket érintettek meg, mint amire az egyház képviselői képesek voltak”*. Nem tudjuk, hogyan néztek ki a korai ikonok, csak sejtéseink lehetnek. Valószínűleg a Megváltó fej- vagy mellképét a stilizált horoszkóp-ábrával, vagyis a kör és a körön kívülre érő keresztalakzattal együtt ábrázolták, az egyértelműség érdekében pedig szerepelhettek a képen a tengelyek körvonallal alkotott metszéspontjait megnevező írásjelek is (Asc, Desc, MC, IC).

E képek megsemmisítésével egyidejűleg kötelezővé tették az ún. bizánci (egyenlőszárú) kereszt elhelyezését a templomokban. (Később Jézus megfeszítésére emlékeztetve a kereszt függőleges szárát megnyújtották, és további vízszintes keresztező eleme(ke)t tüntettek fel, így állították elő a katolikus, az ortodox és a kettő közötti átmeneti formának is tekinthető kettős keresztformákat.) A képrombolás előtti ábrázolási módot igyekeztek teljesen kitörölni az emberek tudatából. De e téren a sikereik csak részlegesek voltak. A nyugaton sokfelé elterjedt kőkereszt sokáig megőriztek valamit az eredeti formából. Csak az idő múlásával, a kőfaragók igényességének csökkenése, az egyszerűbb, gazdaságosabban kivitelezhető megoldások elterjedése hozta magával a körbe zárt kereszt kultuszát (például a kelta világban is).

A képrombolás után készült (fennmaradt) ikonok festői a körbe zárt keresztet alkalmazták előszeretettel, általában a szent feje fölött vagy mögött feltüntetett glória formájában. Ugyanakkor nagy hangsúlyt fektettek az IC, XC stb. jelek szerepeltetésére, gyakran a NIKA felirat társaságában. Ezek a jelek a szentek képének elhagyásával – manapság – önállóan is népszerű jelvénynek számítanak a keresztény misztikát kedvelő közösségekben.

A <http://esemenyhorizont.uw.hu/2010/ezoter/kereszt.html> oldalon olvasom a kelta keresztéről: *„mivel a kereszt szárai túlnyúlnak a körvonalon (...), azt is megmutatja, hogy a véges méretű rendszerek hullámtere kiterjed a végtelenbe. Vagyis az anyag nem a felszínénél végződik, hanem hozzá tartozik az emanációs sebességgel növekvő gravitációs hullámtere is (eseményhorizontja)”*.

A honlap mögött álló materialista szemléletmódon senki se lepődjön meg; láthatóan sikerült olyan narratívát találniuk, amivel az egyén és a Mindenség spirituális kapcsolatától messze eltéríthető az olvasók gondolkodása, elmélkedése. Ezzel a mutatóvannal bekapcsolódtak a deszakralizáció évszázadok óta tartó folyamatába. Nem arról van szó, hogy ne állna fenn analógia, egyrészt a szellem és a Mindenség között létező misztikus kapcsolat,

másrészt az objektumok véges kiterjedése és a hozzájuk tartozó végtelen kiterjedésű erőter viszonylatában.

A hasonlatosság jelentőségteljes és nyilvánvaló. Nem is azzal van baj, hogy ezt a materialista alapon álló gondolkodók felismerik, hanem azzal, ahogy az istenhitből és az ezzel együtt járó analógiás, metafizikus gondolkodásmódból sarjadt ősi szimbólum mély igazságtartalmát, ill. a transzcendenciát negligálják, s azt fizikatudományi tanokra cserélik le.

A deszakralizáció már akkor, azon mód elkezdődött, amikor (a **04. sz. utolsó negyedében**, azaz a 07. sz. második felének közepe táján) a kereszténység szilárdan és véglegesen a Római Birodalom államvallásává vált. Képviselői kezdeti lépésként a keresztény misztika erejének csökkentését tűzték ki célul. Ez a szimbólumok világában – egyebek mellett – a kereszt körbezárásával csapódott le, a gyakorlatban pedig különböző keresztény közösségek eretneknek nyilvánításában, kiközösítésében realizálódott, amihez mindig megtalálták a korrumpálható vagy zsarolható főpapi segédletet. A császárok nem fogadtak el kompromisszumot az uralom kérdésében. Hatalmukat nem engedték kikezdeni Isten hatalmának egyházi hivatalban álló gyakorlóitól, a papoktól sem, ha „kellett”, ellenfelekként kezelték őket. Igyekeztek önmagukat Isten földi helytartóiként láttatni, illetve elismertetni. Aztán a második évezredre egész Európában kialakult a hosszú ideig jól működő (?) feladatmegosztás a hatalom és a keresztény egyház(ak) között. A keresztény egyház(ak) ugyan nem olyan(ok) lett(ek), amilyenné az apostolok szeretnék volna alakítani, de általános vélemény szerint jobb volt ez így, mint a semmi. A legutóbbi évszázadokban, az utóbbi évtizedekben aztán a deszakralizáció felgyorsult, már-már befejeződni látszik. A láthatóan bénult történelmi egyházak sorra kiüresednek, terjed az ateizmus és a materializmus, ugyanakkor növekszik a karizmatikus személyek által létrehozott, Isten tudja milyen forrásokból fenntartott, kisebb-

nagyobb mértékben jehovista, New Deal-es, magukat új-kereszténynek nevező gyülekezetek, társadalmi szervezetek taglétszáma. A keresztény hit egyre inkább magánügy, a hívők vallási életének szervezésére hivatott történelmi egyházak leginkább a hatalmi politika függvényeként viselkednek.

Hosszúra nyúlt kitérőnk lezárásaként nem mulaszthatom el a kör és a körön kívülre nyúló (eredetileg négy, utóbb három-, öt- és hatirányú) alakzat modern kori alkalmazásáról is említést tenni: A tengelyeket hegyes ékekre cserélték le. Az így megformált, tetszetős csillagalakok törnek ki a körből. A világi hatalom képviselői a keresztény kultúrkörben végbement folyamat, a vallás lényegét képező transzcendencia elhalványulása nyomán kisajátították a kereszténység első szimbólumát, és megtöltötték a keresztényivel szögesen ellentétes tartalommal. Ez a bolsevik alapokon megszervezett Varsói Szerződés esetében még teljesen érthetőnek tűnik, ám a lényegében ugyanakkor létrehozott NATO szimbóluma álságos, hiszen az állítólag egy védelmi szövetség volna. A kört átdöfő és a világ négy tájára irányított csillagalakzat azonban inkább támadó, a világ feletti uralom elérésére utaló tartalmat hordoz. (Megjegyzés: a hitleri Harmadik Birodalom még nem egy keresztény-, hanem „csak” egy ősi eurázsiai szimbólumot, a szvasztikát erőszakolta meg, s változtatta horogkeresztté.)

.***

A következő fejezet a Rekonstrukció három könyvének legnehezebben befogadható része. Ezt onnan tudom, hogy hosszú, fáradságos évekre, sziszifuszi erőfeszítésekre volt szükségem ahhoz, hogy a sokszor sehova sem vezető próbálkozások után végre, fokozatos közelítéssel kikristályosodhasson a „parciális kronológiák” teljes rendszere, amit ebben a következő fejezetben vázolni próbálok. Nem kívánom fárasztani tisztelt Olvasóimat a meddő próbálkozások sokaságának ismertetésével, helyette mindjárt a telitalálatos kísérleteket fogom bemutatni.

Ehhez képest aztán rendkívül gyorsan sikerült elvégeznem az eredmények próbáját a történelmi napfogyatkozásokról rendelkezésemre álló információk elemzésével, amiről e könyv utolsó fejezetében számolok majd be. (Tulajdonképpen fordítva is eljárhatnék, s kezdeném a napfogyatkozások (és holdfogyatkozások) tucatjairól fennmaradt írások értelmezésével, tehát azzal, hogy ezen megörökített égi jelenségek esetenként csillagászatilag

nem igazolhatók, máskor igen; viszont akár igen, akár nem: ezek a szekvenciák rendre jól definiálható időszakaszok elteltével „megismétlődnek” – amely jelenség ellenkezik a természeti törvényekkel.)

Vágjunk bele...

Az archaikus kronológiai rendszerek azonosítása

A kitalált középkor elméletének atyja itt-ott alaposan elvetette a súlykot, és az évezred végére olyan képtelenségeket kezdett állítani, amelyek miatt munkájából azok a tételek is elhiteltelenedtek, amelyeket a szerző korábban zseniálisan állított fel. Illig 2002-ben, könyve magyar kiadásában ugyanis így foglalta össze álláspontjának a lényegét: „Az 1991-re kidolgozott tézisem, amelyet azóta minden tudományos fórumon képviselek, röviden a következő. Az európai történelem VII., VIII. és IX. százada művileg beiktatott, minden valóságot és reális történést nélkülöző időszak. Ennek megfelelően maradék nélkül törölendő, majd az előtte és utána lévő történések közvetlenül, vagy kis eltéréssel összekapcsolandók. A kérdéses időközt már ekkor pontosan behatároltam: a betoldott, vagy kitalált időszak 614. augusztus végétől 911. szeptember elejéig tart.” Továbbá: „Miután Nagy Károly életének kezdő- és végpontjai (...) a fikciógyanus intervallum közepén találhatók, ő ennek a történelmi »visszanyírásnak« az első és legprominensebb áldozata. Márpedig én nem kevesebbet vezetek le és állítok, minthogy ő a birodalmával együtt csupán a képzelet szülötte, tehát Károly és a Karoling-reneszánsz sohasem létezett.”

Az nem kérdéses, hogy Illig elmélete ebben a megfogalmazásban nem védhető, nyilvánvaló képtelenség. Akár a megadott időhatárok közötti történéseket tennénk zárójelbe, akár valamely másik 297 éves, vagy akár csak 252 éves időszak eseményeit próbálnánk törölni, elveszítenénk múltunk fontos részeit, de még ezen az áron sem tudnánk folytonosságra következtetni engedő hidat verni a két part, a megelőző és követő történések között. A világ egyetlen sarkára vonatkoztatva sem, nemhogy a teljes világtörténelemre nézve! Az idézett mű közrebocsátása óta senkinek sem sikerült ilyen hidat vernie a „szakadék” felett, de még csak vázolni sem a folytonosság lehetőségét. Az ilyen kísérletek kudarcot vallottak, legjobb esetben is csak egyegy látszólag összetartozó eseménypárt állítottak fel, melyek azonban tüzetesebb vizsgálattal ismételten széthullnak, hiszen a „partokról” nem képesek a hozzájuk kapcsolódó eseményeket „felkarolni”, és valódi hidat építve a szóban forgó eseménypárhoz illeszteni.

Illig követői közül Topper munkáját extravaganciára való hajlama árnyékolta be, az Illiggel történt szakítása után az emberiség történetéről rendkívül cinikus gondolatokat kockáztatott meg, majd szinte rabjává vált saját „páratlan” ötleteinek, melyek között előkelő szerepet játszik a középkorban végbement „katasztrofikus összeomlás” és a Föld „precessziós eltolódása” (?) is. Kifejti: „A kronológia végül is nemcsak a történelem váza, hanem kialakulásának mítosza is; vagyis a történelemalkotás alapvető szerkezete. Tulajdonképpen mindenfajta Kr. u. (...) 1500-as história rejtett egyháztörténelem, és ez »aranylegendaként« sorolható be. Ez a felismerés valóban nem új felfedezés, csak az benne az új, hogy teológusok helyett elfogulatlan kutató gondolkodik el a történelmi évszámokról, és próbálja meg felfedezni, hogy ezek hogy néznének ki az aranylegenda nélkül. ...a történetírás mindig a jövőnek szól. A múltat a történetírás mindig oly módon ábrázolja, amellyel meg kívánja határozni a (...) jövőt. Vagyis minden történetírás utópia. ... Ahogy Athéné Zeusz fejéből, úgy pattant ki a történetírás az egyes szerzők fejéből. Kigondolva. Kitalálva. Valóságos regényként. ... Bármely megbízható dokumentum nélkül is kultuszalakokká lehet emelni, mintegy mellékesen jó évezreddel visszahelyezni olyan »személyeket«, mint Mózes vagy Ábrahám. ... A történetírás [sic!] kevés adathból építi fel határozott elképzelését – ebből áll a munkája. Tanárként és nevelőnőként az a feladata, hogy egy-egy nagyobb csoport számára az újratereztett történelemképpel a jövő számára megformált, már ma is használatos, aktuális terminológiát megalkossa.” Továbbá:

„Kammeierrel odáig jutottunk, hogy 1400 előtt nem létezhetett semmiféle »római« egyház, és hogy talán a konstanci és baseli alapítózsínatokkal együtt visszamenőleg került »kitűzésre« a niceai zsinatféle. ... A Julianus-naptár érvényességi korszakában folyamatos évszámolásra 1500 előtt valószínűleg nem került sor. ... Ezen sem a rómaiak világi ünnepeiről..., sem az örök városban Philippus Arabs császár alatt megrendezett évezredes ünnepről (...) szóló feljegyzések nem változtatnak. Mindezeknek ugyanis csak irodalmi értékük van; időbeli besorolásuk teljesen bizonytalan. Ezzel szemben mi Joachim da Fiore ezredfordulójára (»ERA 1001 = 1260 A. D.«) szeretnénk valamely kozmikus esemény bizonyosságaként tekinteni, és az utolsó előtti katasztrofikus összeomlással, a Föld precessziós eltolódásával egyeztetni. Ez tehát lehetséges, hogy hét és fél évszázaddal napjaink előtt történt.” – Topper messze elrugaszkodott tehát Illig téziséből, s belevetette magát a nagy semmibe, s ez a mutatvány számára egy „katasztrofikus összeomlással” ért fel, miközben mégiscsak rámutatott Fiore abbé igazságára, vagyis arra, hogy 1260-ban valójában AD. 1001 k. tartott az idő...

Tóth Gyula, Illig legjelentősebb magyar követője a virtuális kronológia kialakulása okainak elemzése során majdnem ugyanoda jutott el, ahova – mint majd látni fogjuk – magam is. Fölismerte, hogy nem elsősorban egy összeesküvés eredményezte a fiktívnek látszó időszakot, rájött: ez a helyzet úgy állhatott elő, hogy eleink a különböző kronológiai rendszerekben számon tartott eseményeket a nélkül rendeztek el a virtuális idősoron, hogy tisztában lettek volna a kronológiai rendszerek parciális mivoltával. Tóth döntő jelentőségű tévedése azonban, hogy a Julián-éra szerinti és a Nagy Sándor halála évétől számított dátumok zavaró hatását tekintette meghatározónak a kialakult kronológiai „öszvér” létrejöttében. Ám, pont ezek a jól ismert, s egy időben valóban sokfelé használt kronológiai rendszerek nem okoztak semmiféle zavart, mert éppen a rendszerek ismertségénél fogva idejében átszámították az így datált éveket. A baj inkább azon kronológiai rendszerek „beépülésével” állt elő, amelyek csak szűkebb körben voltak használatosak, s alkalmazóik egyáltalán nem tisztázták azok paramétereit.

Tóth Gyula *A kitalált középkoron túl – Szkítiától Maghrebig* (2013) c. művében összegezte eredményeit. Azért emelhetném meg a kalapom előtte, mert ebben a munkában csaknem eljutott odáig, hogy elismerje, vaslogikával fölállított tételei, bár szemrevalóak és elfogadásra csábítóak, mégsem eredményeztek a próbát kiálló történelem-interpretációt.

Tóth Gyula logikája ugyanis olyan modellhez vezetett, ami nemhogy a történelem folyamatosságát, hanem éppen ellenkezőleg, sok évszázados megszakadását és újra elindulását, egyfajta (Topper által is vizionált) újraindítását (újraírását) látszik igazolni. Ezt írta könyve zárófejezetében: „...nem lehet ám kényünk-kedvünk szerint akármennyi időt beszúrni a naptárba!... Vagy 532 évet szúrunk be, vagy egy percet sem! Másképpen mivel lehetne magyarázni, hogy a hun történet hat különböző évszázadban is lezajlik?... Mégis arra kérem a kedves Olvasót, hogy ne azzal fejezze be e tanulmány olvasását, hogy elkönyveli magában: Tóth Gyula szerint 532 fiktív év van az időszámításunkban!... Ez az eredmény a későbbi felismerések fényében még változhat... Még én sem tudom ezt az eredményt kételyek nélkül publikálni.” Páratlan ez az önkritika a történelmi irodalomban, akár méltónak is tarthatnám az elismerésre. Mégis, meg kell jegyezni inkább, hogy ha én ennyire kételkednék az igazamban, akkor semmiképpen sem ismertetném nézeteimet egy ilyen tetszetős formában kinyomtatott tanulmány formájában.

Tóth Gyula premisszái hibásak voltak, ezért nem vezethettek a történelmi valóság megközelítéséhez. Mint már említettem, feltételezte, hogy egyes évszámok Alexandrosztól értelmezendők, akinek halála a keresztény kronológia kezdőévét több mint 300 évvel előzi meg. Ezzel összefüggésben nem fogadta kellő óvatossággal a kitalált középkor elméletének egyes nyugati képviselőitől származó vélekedést az ún. avar-kor fiktív mivoltáról, ami ugyancsak

több mint 300 éves intervallum. Felületesen értelmezte továbbá a magyar kutatóknak a kései avarok és az Árpád-magyarok lényegi azonosságára vonatkozó nézeteit is, így eszmefuttatásai végül már csakugyan több mint 500 éves szakadékokat eredményeztek az ókor és a magyar középkor között. E hiátus feltételezett realitását a hunokra és a gótokra vonatkozó források következetlenségeinek sajátos értelmezésével igyekezett megtámogatni. (Ismeretes, hogy a forrásokban gyakran összekeveredik e keltről érkezett etnikumok neve. A gótok egyes európai cselekedeteit a hunoknak, esetenként egyenesen Attilának tulajdonították.)

Tóth komolyan úgy gondolja, hogy a nyugaton csatározó gótok a hunok egyik közössége, néprésze lehettek, holott a valóság éppenséggel fordítva áll: a hunoknak tulajdonított cselekedetek egy részét valójában gótok követték el. Fönnáll a lehetősége, hogy ez ügyben – még az ókor vége felé és a középkor hajnalán – félig-meddig tudatos hamisítás is történt. (Egy másik etnikum, a szászok vonatkozásában is összekutyulták a hunok történetét – ezt már a középkor derekán –, ami azonban valóban szándékos történelemhamisításnak minősülhet.) Általánosságban is igaz, hogy a történetírásban a hamisítás főként a hunokkal összefüggésben jelentkezik, ám ez olyan módon valósult meg, hogy ehhez egyáltalán nem kellett plusz időt betoldani. A virtuális kronológia eredetileg csak mellékesen szolgálta e hamisítások leplezését.

A kialakult kronológiai „öszvérnek” a 10-12. századtól – jórészt már tudatosan – folytatott alkalmazására építve azonban Európa nagyhatalmai szívesen éltek azzal a lehetőséggel, amit a gyengén adatolt és ellentmondásos adatolású évtizedek, évszázadok történetének kiszínezése adhatott számukra, hogy legitimációjukat ily módon is erősítsék. Az a valószínű, hogy nem voltak tudatában annak, hogy történelmünk valójában mintegy két és fél évszázaddal rövidebb, csak azt vehették észre, hogy vannak időszakok, amelyekre kevés az adatuk, mintha alig történt volna valami akkoriban. Nem gondolták, hogy ilyenkor, a legtöbb esetben az volna a hiány magyarázata, hogy a szóban forgó ország nem volt egységes, a hatalom megoszlott több erőközpont között. A különböző, valójában egymással konkuráló központok dinasztiáinak történetét időben egymás utáni történeteknek tekintették, így gond nélkül ki tudták tölteni a virtuális időt. Pontosán ezt példázza a már lényegében Illig által felismert helyzet is: a Karolingkor hanyatló szakasza és az Ottók, valamint a Henrikek kora csakis részben átfedésben, részben közvetlen egymásutániségben értelmezhető. Ugyanilyen módon kerültek virtuális egymásutániségbe egyes kínai, egyes kelet-római és bizánci, egyes perzsa, egyes muzulmán, egyes angolszász és normann, egyes orosz uralkodói körök is, amelyek valójában párhuzamosan uralkodtak. Valószínű, hogy a 12-13. században, amikor befejeződött a világtörténelem kulcskérdéseinek „rendezése”, már elkerülhetlenné is vált néhány ellentmondás tudatos hamisítással való „feloldása”. (Nem is tehettek másként, hiszen ellenkező esetben mélyen bele kellett volna nyúlni a történelmi folyamat akkorra már szentesített szövedékébe is.)

A történelem részleges kozmetikázásához kedvező feltételeket biztosított, hogy jó néhány dinasztia, illetve állam, államszövetség saját történetírása elveszett, esetleg szándékosan kitöröltetett a források sorából. A teljesség igénye nélkül megemlítenénk a leginkább hiányzó geszták és évkönyvek: a szkíta és szarmata államok, illetve a pártusok története, a dákok története, az ázsiai és európai hun szövetségi államok (nem birodalmak!) története, az avarok vagy avarhunok, illetve európai államuk története. Csupa olyan krónika hiányzik, ami nagyban segíthetné a történészeket a valósághoz közelebb álló, árnyaltabb tudnivalók megfogalmazásában a történelem folyamán vesztesnek bizonyult civilizációkról, azok helyéről, szerepéről a korszak világában. (Nem feledkezve meg a legyőzöikről, megsemmisítőikről alkotható árnyaltabb kép lehetőségéről sem.) Kétségtelennek látszik, hogy lényegében igazuk van azoknak, akik így fogalmaznak: a történelmet mindig a győztesek írják. Bár én inkább így fogalmaznék: a történelmi irodalomból csak azon művek maradhattak fenn, amit a győztesek (a birodalom képviselői) megtartottak, jóváhagytak. Akiknek egyáltalán nem hiányzik e „vesztes”

népek története – jól elvannak a forráseltüntető elődeik által generált történelemképükkel –, azt szokták erre mondani: nincs semmi bizonyítéka, hogy egyáltalán létezett volna e népeknek (barbároknak, idegeneknek stb.) történetírásuk. – Lelkük rajta!

Ha rendelkezésre álltak volna a hiányzó források, a történelemmódosító interpretátorok nem színezhették volna ki kedvük és ízlésük szerint az ókor és a középkor történetét, továbbá ezek révén idejében fel kellett volna ismerniük, hogy számos forrásuk egymástól eltérő kronológiai rendszerben íródott. Ilyen értelemben nem alaptalan a gyanú a virtuális kronológia mögött meghúzódó szándékosság ügyében. Mármint, hogy az érett középkor történetírásának korifeusai szándékosan megsemmisíthettek bizonyos, „későn” kezükbe került – a történelmi kronológiára vonatkozóan már kialakult közmegegyezéssel ellentétes tartalmakat hordozó – írásokat, akár komplett gesztákat és krónikákat is.

Mindebből következnek a középkor nagyhatalmú uralkodóinak szolgáló történetírók által ránk hagyományozott virtuális történelemkép fő jellemzői, egyben sajátos ellentmondásai: A gazdagon adatolt „centrumhoz tartozó” területek (országok, dinasztiák) története folyamatosnak látszik, de pont ezzel összefüggésben megtévesztő, hamis a történelmi kép, mert több ponton sok évtizedes, esetleg évszázados párhuzamosságokat állítottak egymásutániségbe. A valósághoz leginkább hű képet a gyengén adatolt „perifériák” történetéről alkothatnánk, bár a látszat szerint pont az ilyen területek (országok, népek) története szakadozott, nem látszik összefüggőnek, az egybefüggő folyamatba tartozó eseményeket sok évtizedes, esetleg évszázados (látszólagos) időszakok szabdalják szakaszokra. (A folytonosság bizonyítékai jelen tudásunk szerint nem léteznek, megsemmisültek.)

Most, mikor kísérletet teszünk a látszatok mögötti valóság feltárására, a rendelkezésünkre álló eszközök és módszerek ügyében egy fontos felismerésre hagyatkozhatunk. Rendre a győztes civilizációs központoktól idegen, hagyományos nézőpontból kitekintve periférikus és lesajnált civilizációs központok szellemi teljesítményének „hiányát” fájjaljuk. Az utóbbi időben rendelkezésünkre állnak azonban, mégpedig folyamatosan növekvő számban és területi érvénnyel a „periférikus” kultúrákra vonatkozó régészeti feltárások alapján készült tanulmányok. A természettudományos alapon datált archeológiai eredmények párhuzamba állíthatók az írásos forrásokból nyert információkkal. A nagy régészeti adatmennyiség és a feltárásokkal érintett területek hatalmas kiterjedése révén immár fedésbe hozható a „civilizált” (írott forrásokkal rendelkező) világ és a „barbár” (a hiányzó írott források miatt civilizálatlannak tartott) világ széles határvidékére vonatkozó adattömeg. Szerencsénk is van, mivel éppen az írásos források szűkössége miatt – az ókor kérdéses időszakára szorítkozva – nem deformálja a releváns, természettudományos alapú kormeghatározásokat – a későbbi korokat feldolgozó archeológiai irodalomra általában jellemző, (a virtuális kronológia általános elfogadottsága miatt tévedésekkel terhes) – „fertőző” történész álláspont. Ebből a fölismerésből meríthetünk erőt. Megállapíthatjuk, hogy egyáltalán nem az archív dokumentumokkal jól lefedett területekről és időszakokból kiindulva kell kezdeni a valós kronológia kimunkálását. Az első lépéseket az óvilág olyan régióiból kiindulva kell megtenni, amelyekre kellő számban rendelkezésre állnak már természettudományos kormeghatározások, ugyanakkor az első írott források is említést tesznek már az így azonosított területekről, közösségekről. (Csak épp a két szakterület képviselői nincsenek tudatában annak, hogy a másik szakterület megállapításai is ugyanarra a korra vonatkoznak.) Ha rendre fedésbe tudunk hozni ókori állapotokat, esetleg történéseket, amelyeknek a szekvenciái a két egymástól független adatsorban felismerhetők, akkor már csaknem nyert ügyünk van. Ha ki tudjuk zárni az egyezőnek látszó, de valójában csak egymásra hasonlító képeket, momentumokat, akkor már csatákat is nyerhetünk.

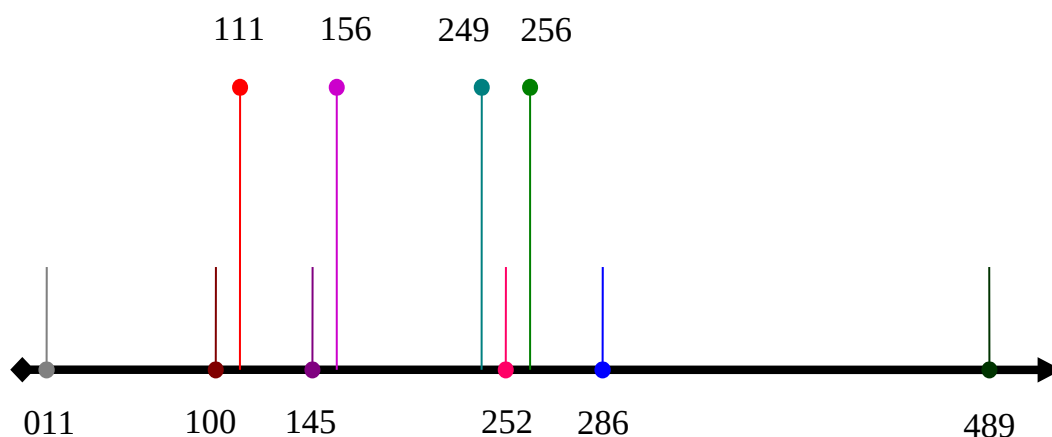
Azután: nem hogy tucatjával, hanem kis túlzással, százával találtam rá a szebbnél-szebb megfelelésekre, de azt kellett tapasztalnom, hogy egyáltalán nem mindig két és fél évszázad választja el egymástól a fedésbe hozható szekvenciákat. Vannak olyan szekvenciák, amelyeket

csaknem öt egész évszázad választ el, míg mások csak másfél évszázaddal térnek el a párjuk datálásától. – Itt tartottam akkor, amikor eljutott hozzám Topper kinyilatkoztatása: „*minden történetírás utópia*”. Ez aztán mellbevágott. Ekkoriban döntöttem el, hogy dacolva a nehézségekkel, utánajárok a fő kérdéseknek, kideritem az igazságot, hogy kedves Olvasóm elé tárhassam, s bebizonyítsam: a történetírás egyáltalán nem utópia, és nem is volt az, még a legmostohább korokban sem.

Mielőtt rátérhetnék a történelem folyamatának rendszeres tárgyalására, lehetőség szerint definiálnom kell az egyes parciális kronológiák természetét és egymáshoz való viszonyát, hogy egyértelműen láthatóvá váljon: kezdeti akaratlan, hebehurgya egyesítésük miként vezethetett az „öszvér” (virtuális) kronológia keletkezéséhez, ezáltal a virtuális történelemkép eluralkodásához. Az eddigiekben már vázoltam néhány parciális kronológiai rendszer kialakulását, és ezekre támaszkodva ismertettem néhány esemény valódi helyét a napjainkban (az érett középkor óta) alkalmazott időtengelyen. Most rá kell tehát térnem azokra a parciális rendszerekre, amelyek az ókor és a középkor legtöbb évszámát hagyományozták.

Bármennyire furcsa is, a Jézus születésének és feltámadásának feltételezett éveivel induló parciális rendszerekben – már a Római Birodalom széthullása körüli századokban is – csak az események töredékét rögzítették. Már az ókor végétől, a középkor kezdetétől egy olyan kronológiai rendszert részesítettek előnyben a Római Birodalom feldarabolódó területén is, ami a birodalom keretein kívül sokfelé használatban volt, – mind Indiában, mind Közép-Ázsiában, mind a Közel-Keleten elsősorban ezzel dolgoztak. Ezer és ezer adatot áttekintve, a felismert ismétlődő szekvenciák tucatjait elemezve úgy találtam, hogy igen nagy területen az archeológiai adatok nem két és fél évszázaddal, hanem csak 145-160 évvel követik az ugyanazon szekvenciákhoz tartozó írásos adatokat. Ezért kezdtem kutatni egy olyan lehetséges parciális kronológiai rendszer nyomai után, ami kielégítheti az így felállítható feltételeket.

Találtam ilyen rendszert. Ez a rendszer pont 100 évvel tér el a Jézus hibás születési évét alapul vevő birodalmi időszámítási rendszertől. Ez azt jelenti, hogy kezdőéve a Jézus tévesen meghatározott születési évétől 100 évvel különböző évre adódik. Datálásait már a Római Birodalom fennállása idején is alkalmazták. Feltehetőleg jóval nagyobb volt az egykori déli és keleti provinciákban virágzó kultúrák hatása Rómában és Konstantinápolyban, mint eddig gondoltuk. Találtam továbbá jó néhány más kronológiai rendszert is, s hamarosan rá is térek e parciális rendszerek ismertetésére, és próbálok magyarázatot is találni ezek keletkezésére, valamint arra, miként fordulhatott elő, hogy a legutóbbi időkig gond nélkül továbbéltették az e rendszerekből „összeállt” konglomerátumot, amit én virtuális kronológiának nevezek. A számunkra fontos parciális rendszerek, köztük a keresztény kronológia kulcsévei (a kezdő éveket megelőző évek, hibás megnevezéssel „0-évek”) a ma használatos időtengelyen így ábrázolhatók:

Annak a kedves Olvasómnak, aki nem érzi magát a történelem egyik-másik szakaszát tekintve eléggé jártasnak, tájékozottnak, ezen a ponton azt javasolom, egyelőre elégedjen meg ezzel az ábrával, vagyis az ábra mögötti tartalommal. E fejezet további részeit olvasva ugyanis összezavarodhat (záporozni fognak az információk, s ezeket az Olvasó nem mindig lehet képes általa ismert adatokkal összevetni). E fejezet következő részében sajnos kénytelen vagyok egy több száz éves időszak eseményeit és fontos személyiségeit éppen csak érinteni, és nincs módom a korok és a viszonyok érzékletes felmutatására. A gyanútlan Olvasó teljesen elkedvetlenedhet a megértés nehézségei miatt. A fenti ábra viszont szemléletes, így nem áll ellen az előítélet-mentes megközelítésnek.

Ráadásul az archaikus kronológiai rendszerek keletkezésére általam megfogalmazott tézisek – be kell vallanom – csupán feltételezéseken alapulnak, s (a történelmi Jézushoz kapcsolódó időszámítási rendszerekre vonatkozó feltételezésektől eltérően) nagy valószínűséggel nehezebben lesznek bizonyíthatók. Ám ezek a rendszerek mégis csak léteznek, hiszen e könyv három kötetében, száz és száz ponton találkozhatunk majd valóságosságuk logikai alátámasztásaival. Mindent összevetve azt tartom a legcélszerűbbnek, ha tisztelt Olvasóm nem foglalkozik sokat e fejezet nehézségeinek leküzdésével, hanem inkább e könyv kötetiben foglaltakat áttanulmányozva, a kérdéses korok lényeges eseményeinek feltárulása kapcsán tér időnként vissza a parciális rendszerek keletkezésére vonatkozó gondolataimhoz. Viszont a továbblépés érdekében feltétlenül szükségesnek tartom az e fejezet végén közölt táblázat és az ábrák elmélyült tanulmányozását. Ezek igazítanak minket el a parciális rendszerek közötti átszámítás ügyében, ami nélkül ezután már nem lehetséges a történelem menetének tisztességes megközelítése.

Hogy beleláthassunk annak az évszámítási rendszernek a rejtelmeibe, amelyiknek kezdőéve a Jézus kis hibával megállapított születési évtől 100 évvel különbözik, előbb tennünk kell egy kis kitérőt. Ismeretes, hogy Rabbi Hillél a »04. században«, állítólag a Babiloni Talmudból vezette le a nevével fémjelzett zsidó időszámítást, habár az alapján – úgy tudjuk – csak a 12. században rögzítették annak startévt, a »–3761-es« évet. Ez pontosan 1 évvel különbözik az „Ádám-korszak” néven ismert, és konkurens rendszertől, amelynek a kezdőéve »–3760«. (Ugyanabban az időben, tehát a 12. században kristályosodott ki a ma használatos kronológiai rendszer is, amelynek kezdőéve persze eltér az azt megelőzően használt különböző parciális kronológiák alapéveitől, tehát Jézus születésének, vagy feltámadásának az idejétől is.)

Úgy gondolom, Hillél és szellemi örökösei egy, az ókor mélyétől egészen az érett középkorig folyamatosan vezetett évkönyv-sorozattal rendelkeztek. Ebbe bejegyzések történtek a trójai háború idejében, s meg lehetett állapítani azok időbeli távolságát a „Világteremtés” bejegyzésétől, mely utóbbi a 12. században már érvényesülő kronológiai rendszer kezdőévtől visszafelé számolva a –3761-edik évre (az Ádám-korszak alkalmazásával a –3760-adik évre) adódott.

Az 1618-ban kinyomtatott *Des Antiquitez D’Aniou* c. mű szerint, melynek szerzője Jean Huret Angeuin mester volt, aki Angers püspökének ajánlotta írását: „*Namnes fia, Rhemus volt a huszonharmadik galliai király a világ teremtésének 2753-adik, az özönvíz 1097-edik évében. Uralkodásának harmincadik évében Trója városa leromboltatott. Fiú örökös nélkül halt meg. Lányát összeházasította a libiai Herkules leszármazottjának, Hektornak, a trójai hercegnek fiával, Francussal*”. – Nem tudni, Angeuin mester honnan merítette ismereteit, de igen valószínű, hogy valamit félreértett. A mondát, amit minden valószínűség szerint a frankok származtatásával összefüggő fikció alátámasztására szemelt ki, nem adta vissza eredeti értelmét. Nyilvánvaló, hogy Rhemus galliai király a lányát Hektor trójai herceg fiához csak a háború után adhatta, amikor a herceg emigrációba kényszerült. Ha Rhemus uralkodásának harmincadik évében lett volna a háború, akkor a királylány a frigy idején már igencsak

öregecske lett volna, Hektor fia, Francus sem lehetett volna már ifjú, s nem epekedett volna annyira iránta. Véleményem szerint a trójai háború harminc évvel Rhemus uralkodása előtt, nem pedig harminc évvel az uralomra jutása után zajlott. Rhemus akkoriban járhatott élete delén, amikor gyereklányát Francushoz adta. Rhemus talán ekkoriban örökölhette meg a trónt apjától, Nemnestől. Mindez számunkra azért bír jelentőséggel, mert ha a trójai háború évének megállapítása céljából számítást végzünk, azt a bizonyos 30 évet a galliai királyhoz társított évszámból levonni, nem pedig ahhoz hozzáadni kell. (Megjegyezzük, hogy Angeuin mester az így elkövetett hibáját aztán tovább tetézte azzal, hogy egy képtelen történettel igyekezett oldani kronológiai anomáliát: „*Francus... 60 esztendeig uralkodott. Trója ostroma idején Galliába jött, hogy katonai segítséget kérjen Rhemustól. Galliából visszatértében Magyarországon hallotta, hogy Tróját már elfoglalták. Felmentő seregének gall katonáit innen visszaküldte Rhemus királyhoz, Magyarországon maradt, ott építette fel Sicambria városát.*” Látjuk: a frankok előkelő származását hirdető francia rendkívül lazán bánt a tényekkel. Sem Gallia, sem Magyarország nem létezhetett még, s nem hihető, hogy az uralkodók 1500-2000 km-re utazgatva próbáltak maguknak szövetségeseket keresni. – De látjuk, hogy ennek ellenére a háború időpontjára vonatkozó, bizonyára hiteles forrásból nyert adatot nem hamisította meg!)

Mivel Rabbi Hilléltől (vagy valamelyik szellemi örökösétől) tudjuk az ún. „Világteremtés” pontos idejét, az előbbieket alapján eljuthatunk a trójai háború (a város lerombolása) datálásához is.

Mivel: $-3761 - (-2753) = -1008$, ezért a keresett évszám: $-1008 - 30 = -1038$. Így tehát Trója elpusztításának ideje a -1038-adik év lehetett. Van azonban e világtörténelmi jelentőségű háborúnak az európai történeti munkákból ismeretes datálása is: a Trója elleni támadás napjainkban valószínűnek tekintett, lexikonokban is szerepeltetett időszaka (ókori kútfők közléseire alapozva) a »-1194-es«, valamint a »-1184-es« évek közötti évtized volna. Ha ez igaz, akkor az „ókori kútfők” által preferált évszámítási rendszer pontosan 156 évvel tér el a modern kronológiától, hiszen: $-1194 - (-1038) = -156$. A kutatók egy része következetesen egy évvel későbbi időpontot állapított meg a trójai háború kitörésére és a lezárására. Ezek pedig a »-1193-adik« és a »-1183-adik« évek volnának. A 156 éves eltérés most az Ádám-érához viszonyítva mutatható ki. Trója lerombolásának idejét ekképpen számolva: $-3760 - (-2753) = 1007$, a keresett évszám tehát: $-1007 - 30 = -1037$.

Ebben a rendszerben Trója pusztulásának éve az 1037-edik, és ezzel az átszámítási kulcs ugyancsak: $-1193 - (-1037) = -156$.

A korábbiakban bemutatott módon, csupán a betűszínt változtatva bevezethetjük a **-1193**, (ez megfelel -1037-nek), illetve **(-1194)**, azaz -1038) stb. formulát. Ez tehát egy olyan parciális kronológiai rendszer, melynek alapéve **(-001)** a modern rendszerben a 156-odik év, kezdőéve **(001)** pedig a 157-edik.

Meggyőződésem, hogy a keresztény és a zsidó időszámítás szabályozása, a modern kori évszámítás alapjainak lerakása – egymással összefüggésben – a 12. században kezdődött. Ekkoriban sikerült megszilárdítani a virtuális kronológia alapjait. Másként nem volna magyarázható, hogy a trójai-háborúnak a „Világteremtés” idejével operáló Jean Hiret Angeuin által közölt időpontja hajszála megegyezik a tudomány által valószínűsített (és az általunk más megfontolásokból is preferált „Hillel-Angeuin kulccsal” transzformálható) évszámmal. Azt mondhatjuk, a fentiekben igen erős alátámasztást kapott az a tézisünk, mely szerint az egyik fontos kronológiai sorunk, a maga 156 éves kulcsával, a trójai háborúnak az újkori történettudomány által meghatározott kezdőévére vonatkoztatva hajszálpontosan becsatlakozik a 12. század után megkérdőjelezhetetlenné tett virtuális kronológiába.

Látható, hogy Jean Hiret Angeuin igen komoly kronológiai tudás birtokában volt. Tisztában lehetett azzal, hogy az ő korában javasolt zsidó, valamint a keresztény időszámítás

egymással egyeztetve lett, és azzal is, hogy a zsidó vallási vezetők és ideológusok a saját évszámításukat az idők folyamán alaposan eltorzult világtörténelmi kronológiától függetlenül alkalmazták és őrizték meg. A zsidó ideológiai központoknak a világtörténelmi fordulópontokra megvoltak a saját évszámaik, s nem zavarta őket, hogy azok a fejlett középkor előtti időkre nézve nem egyeznek meg a keresztény történettudomány által számon tartott évszámokkal.

Ezen a ponton érdemes elgondolkodnunk azon, hogy vajon mi történt egy évszázaddal Jézus születése előtt, ami indokolhatta egy parciális kronológia megindítását? Ugyanis ez a rendszer nem lehet a keresztény időszámítás egyik rontott változata, hiszen alkalmazása igen korán elkezdődött. Ha végignézzük az óvilág történetét, azt látjuk, hogy ebben az időben a pártusok, a kusánok és a szakák országaiban történtek jelentős változások, a szakák és a kusánok körében léptek színre új uralkodó dinasztiák. Ezek közül egyik vagy másik meghatározhatta az új kronológiai rendszer kezdőévet. Több ilyen kusán és szaka „éra” indításáról is van tudomásunk, de azok nem 157-ben, vagyis nem **-100-ban** (157-ben) indultak. Sokkal inkább olyan dinasztiáról lehet szó, amelynek saját időszámításáról nem maradtak ránk információk, így ez a dinasztia bizonyára valamelyik indoszkíta közösség élén állhatott, amelyik azután csatlakozott a Pártus Szövetséghez.

A Pártus Szövetség hatalma a **-02. század közepén** (az 01/02. század fordulóján) elérte a csúcát, hatóköre minden korábbinál messzebbre terjedt. A szkíta/szaka államok is a befolyásuk alá tartoztak. Dominanciájukat ettől kezdve leginkább az ún. Jüeh-csi veszélyeztette. A Belső-Ázsia felől közeledő jüeh-csi népek a **-02. század második felében** (az 02. század első felében) megdöntötték Helioklész hellenisztikus királyságát, szálláshelyet alakítottak ki maguknak az Oxus (Amu-darja) felső szakaszánál (Üzbegisztán és Tádzsikisztán déli, Afganisztán északi részein). A jüeh-csik aztán a **-02/01 század fordulója k.** (a 02. század közepén) létrehozták a Kusán Királyságot. Moga szkíta/szaka király fia: I. Azesz még **-057-ben** (100-ban), Taxilában dinasztiát alapított. Kiterjesztette uralmát Pandzsábra és az Indus alsó szakasza környékére is. Utódai azonban nem sokáig tarthatták fenn Taxilában a szaka uralmat, az **-012** (145) előtt véget is ért. Ekkor ez az indoszkíta dinasztia India északi, majd középső részére távozott, ugyanakkor egy pártus, vagy inkább perzsa dinasztia, a pahlavák húzódtak korábbi helyükre. A pártusok az **01. század elején** (a 02. század második felében) Perzsia keleti részéről, Baktria déli területeiről és Észak-Indiából kiindulva előrenyomultak, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy akadályozzák a kusánok térhódítását. Mithradatész és Voronész vezetésével **-100** (157) **után** bevették Merv és Herat tartományok területét, valamint Arakóziát, elfoglalták Kabult és a Peshavár-völgyét. Ezek az események azonban beletorkollottak a **-01. század elején** (a 02. század második felében) lezajlott nagy néphullám kibontakozásába, mely a mai Pakisztán délnyugati részére, Pandzsábra és az Indus termékeny deltavidékére irányult. A pártus ellenakció kifulladás, a kusánok előretörése folytatódott. A szaka királyok kora **-01. század első felére** (a 02. század második felére) véget ért Északnyugat-India területén. A pártus hatalommal szemben ellenséges kusánok **020** (176) k. végképp megtörték az utolsó hellenisztikus dinasztiák, valamint a pártusokkal együttműködő szakák uralmát. A már jórészt kiürített Szakasztán felszámolása **015** (171) k. történt meg. A kusánok Taxila városát **-085** (172) k. foglalták el. Szakasztán területének meghódítása megteremtette a lehetőséget a Kusán Birodalom megszervezéséhez (**030**, azaz 186). A területről az indoszkíták a **-01/01. század fordulójától** (a 02. század közepétől) eltávoztak, részben India középső részei, részben a Pártus Szövetség területei felé.

Úgy vélem, a Pártus Szövetség területére húzódó szakák vagy indoszkíták egyik dinasztiája kezdhette időszámítását **-101-es**, azaz **001-es** (157-es) évvel. Bármelyik közösségről is van szó, történetíróik bizonyára megörökölték és feldolgozták a tágabb térség történelmi tárgyú irodalmának lényeges elemeit. Ha nem így lett volna, akkor nem maradt volna ránk ebben a formában ilyen jelentős kronológiai adattömeg, – bár annak közvetlen forrása

ismeretlen maradt. (Már említettem, mekkora veszteség érte a történetírást azzal, hogy nem maradt ránk a pártusok történeti irodalma.) Tény, hogy az antik időszak elmúlásával Európában is háttérbe szorultak a Jézus feltételezett születési, valamint feltámadási évéhez igazított datálások. Helyettük ezt a pártus (indoszkíta) eredetű parciális rendszert kezdték használni, bár az alkalmazóknak – a Római Birodalom anarchiába, káoszba süllyedt területén, ahol kisebb-nagyobb hadurak gyakran rekviráló seregei voltak a törekeny biztonság zálogai, átmenetileg alaposan visszaesett a kultúra színvonala és maga a civilizáció –, a krónikásoknak valószínűleg fogalmuk sem volt arról, hogy ők nem a keresztény időszámítás szerint datálnak. (Konstantinápolyban azonban észlelték a különbséget, s idővel ki is használták azt, mint a kronológia manipulálásához alkalmas körülményt, – aminek okaira és tanulságaira az alábbiakban még visszatérünk! Egyelőre azonban a „Világteremtéstől” induló évszámításra tértek át, így minden bizonnyal elkerülhették a vitát a nyugati történetírókkal.)

Fentieket átgondolva joggal merül fel a kérdés: Lehetséges, hogy nyugaton Jézus születési évét talán éppen a pártus kronológiára tekintettel állapították meg hibásan, e keleti eredetű kronológiai rendszer kezdőévét pontosan száz évvel követő kezdettel? Talán az évszázad megjelölése nem is érdekelte annyira az európai elit képviselőit, mint az évszám többi része, amit a máról-holnapra élő ember, rövid földi élete során egyáltalán átfogni, értelmezni képes? Nem tudhatjuk, de bizony lehetséges!

Ezzel el is érkeztünk a virtuális kronológia 252 éves többletideje egyik szakaszának magyarázatához. Száz év hiba e két nagy rendszer összekeveredése révén állt elő. Ha azt a kérdést vetjük föl, hogy érdekében állt-e valakiknek egy százéves pluszidőszak becsempészése a történelembe, válaszunk így hangozhat: természetesen. A keresztény egyházi vezetők már az előző évszázadokban leszámoltak az általuk „gnosztikus” jelzővel megbélyegzett gondolkodókkal. (Ez a jelző gyűjtőnévvé lett, mindazon keresztények egy kalap alá vételét és kirekesztését szolgálta, akik az eluralkodott irányzattól különböző, ezoterikusnak is nevezhető nézeteket vallottak, s vissza kívánták volna emelni a transzcendenciát és a keresztény misztikát eredeti helyére a vallási életben.) A pragmatikus egyházi vezetők végül annyi engedményt tettek a „gnosztikusoknak”, hogy beemelték János Jelenéseit a kanonizált újszövetségi írások közé. Ezzel a lépéssel igyekeztek kivonni a szelet a „gnosztikusok” vitorlájából. Ez aztán sikerült is nekik, bár általa újabb szelet vetettek, és azzal óriási vihart arattak. Elérték, hogy a „keleties” transzcendencia kiszoruljon Európa centrumából, cserében földidéztek viszont a zsidó egyházi alapokról építkező Jeruzsálem-kultuszt, azt a képzetet, mely szerint a történelem egy egyirányú utca, melynek a végén Jeruzsálem és a vele összefüggésbe hozott kiválasztottak megdicsőülnek. (Bizonyára szándékaik ellenére) elérték, hogy a keresztények körében bizonyos dátumokkal összefüggésbe hozhassák a világvége esedékességét. Az első ilyen dátum az »ötszázadik« év volt. A természetes, az ember benső világából, lelki igényeiből eredő misztikától elidegenített hívek a Jelenésekben élhették ki a transzcendencia iránti lelki szükségleteiket. Nyilvánvalóan létezett a félelemmel vegyes várakozás az »ötszázadik« év kapcsán, és elterjedt a világvégehangulat az **05. század végére** (08. század közepére). Egy ilyen várakozás letörésének legkézenfekvőbb módja lehetett bejelenteni, hogy a kereszténység már túl van az »ötszázadik« éven. (Az **05.** (07/08.) **század** azonos a **06.** (ugyancsak 07/08.) **századdal**!)

Mindenesetre leszögezhetjük: a virtuális kronológiában a száz év körüli, több elemző által régóta gyanított periódussal ismétlődő szekvenciák jelentős része e két nagy parciális rendszer közötti, éppen száz éves különbséggel állt elő a középkor kezdeti szakaszában. Miként a továbbiakban látni fogjuk, van még bőven lehetőség száz év körüli periódussal ismétlődő szekvenciákra, amelyek azonban már jobbra az érett középkor történetét áttekintve kerülnek elő. Nemcsak a százéves, de egyúttal az ugyancsak sokak által észlelt 150 év körüli ismétlődési periódusra is magyarázattal szolgál e keleti eredetű parciális kronológiai rendszer léte. Az így datált állapotok és események látszólag másfél évszázaddal megelőzik az azonos időszakra

vonatkozó (függetlennek tekinthető) régészeti datálásokat. A másfél évszázados periódussal ismétlődő szekvenciák egy (kisebb) részére ad magyarázatot e rendszernek (és az alábbiakban ismertetésre kerülő mutánsának) a léte.

Mielőtt továbbmennénk, említést kell tennünk a keresztény és a pártus időszámítás egy-egy ugyancsak jelentős módosulatáról (mutánsáról). A Jézus születésének feltételezett idejével indított rendszer fontos mutánsa a kínai kronológiában terjedt el, feltehetőleg még a **02. század végén**, a **03. század elején** (az 05. század közepe táján). Tapasztalataim szerint a keleti Han Dinasztia krónikáinak évszámai e szerint a parciális rendszer szerint értelmezhetők. A rendszer mindössze hét évvel tér el az Európában alkalmazott időszámítástól, ezért úgy vehetjük, mintha Kínában a Jézus születésének időpontját **-008.** (249) december 25-ében határozták volna meg (**-001**), s így e rendszer kezdő éve (**001**) a **-007-edikkel** (250-edikkel) azonos. A kínai rendszerben Jézus születése a valóságosnál (**-001**, azaz 252) három évvel korábbi dátummal értelmezhető.

A pártus időszámítás mutánsa valamikor a **06/07. (08.) században** terjedhetett el. Ez a mutáns 11 évvel tér el az alapjául szolgáló rendszertől. A pártusokat legyőző perzsákra és a korai muszlimokra vonatkozó kronológiák adatai jobbra ebben a mutáns rendszerben értelmezhetők. Kínában is hamar elterjedt ez a fajta időszámítás, sőt egy időben (a **08/09.** azaz a 10. **században**) Európa és Ázsia nagy részén többnyire ilyen datálások történtek. E mutáns rendszer kulcsa: a 145-ös. Kezdő éve (**001**) azonos a 146-odik évvel, ami megfelel **-011-nek** (ugyancsak 146).

Itt mindjárt felhívnám kedves Olvasóm figyelmét egy érdekes konstellációra. Egy kínai krónikás ugyanis azt írta, hogy egy **-104-ben** (146-ban), Kínában bevezetésre került naptárreform értelmében ez az év lett egy bizonyos időszámítási rendszer kezdő éve. Ez a szám kísértetiesen megegyezik a pártus kronológia mutánsának kezdő évével (**001**, azaz 146). Lehet, hogy Kínából származik a pártus kronológia mutánsa, ami aztán a virtuális világtörténelem interpretációiban rendkívül jelentős szerepet játszott?! (A bizánci császárok jelentős részének tevékenysége, továbbá Nagy Károly és leszármazottai, valamint az általuk tönkrevért Európa története, de még a magyar „honfoglalás” sem értelmezhető e datálások nélkül.) A pártus időszámítás (és a mutánsa) nemcsak Kínában, hanem Koreában és Délkelet-Ázsiában is elterjedt, még a keresztény (és a manicheus) időszámítás odaérkezése előtt.

Egy gondolat erejéig visszatérve a keresztény egyház vagy a bizánci hatalmi központ (a kettő ebben az időben majdnem ugyanaz) által elkövetett „kegyes csalásra”, tehát az **ötszázadik** keresztény évre (756-ra) jósolt világvége körüli hisztéria hatástalanítására, vagyis, hogy evégett a pártus időszámítást becsempészték Európába, lássuk, mi is volt a tárgyi alapja a terjedő hisztériának:

Perzsia és Konstantinápoly érdekellentétei a fél világot évszázadokra hadszínterré tették. A Közel-Kelet hatalmi egyensúlya alaposan megbomlott. Perzsia – a birtokába került egész Mezopotámia területe mellett – **572-ben** (717) a teljes Arábiát is (Jemen területével együtt) birodalmába illesztette. Konstantinápoly nem volt abban a helyzetben, hogy megkérdőjelezze a perzsa terjeszkedést. Egy békekötés szentesítette a hódításokat **562-ben** (718). Aztán elkövetkezett egy újabb véres perzsa-bizánci háború (**572-591**, azaz 728-747). Ez a háború mindenek előtt Örményország területét érintette. Legnagyobb csatájában, **586-ban** (731) a bizánci fél győzött Daránál. A bizánci császár (Maurikiosz) **591-ben** (747) békét kötött a perzsa sahhal, s **592-ben** (748) kivonta csapatait a perzsa frontról, hogy azokat az Al-Duna térségében tért nyert avarhunok, bolgárok ellen bevetesse. A béke azonban nem volt túl hosszú életű. Perzsia elégtételt akart szerezni Örményország és Dara elvesztése miatt. A perzsa csapatok rajtaütéssel, még **607** (752) **előtt** újra bevették Darát, majd a felmentő bizánci hadsereget is fölmorzsozták. Perzsia **608/609-ben** (753/754) elfoglalta Edesszát és az Eufrátesztől délre eső területeket. Egy másik perzsa hadsereg átvágott az Anatóliai-fennsíkon, megközelítette a

bizánci fővárost! Anatólia **609-ben** (754) perzsa megszállás alá került. Zenobia erődítményét, az Eufrátesz menti legnagyobb erődöt, a bizánci védelmi rendszer legerősebb támaszpontját is elfoglalták a perzsák **610-ben** (755). Ezzel megnyílt az út Szíria meghódításához. A perzsák Szíria területén kolostorok százait rombolták le! Damaszkusz ostromával egyidejűleg Perzsia elfoglalta a mai Jordánia, Libanon és Izrael jelentős területeit is. Jeruzsálem hároméves perzsa ostroma **611-ben** (756), tehát éppen a **05/06. század fordulóján** (756/757) kezdődött. A perzsák **614-ben** (759) egy nagy rohammal bevették Jeruzsálemet, s ott keresztények ezreit gyilkolták le, tízezreit ejtették fogságba. A pátriárkát 37 ezer hívével együtt deportálták. A Dávid-kapuval szemben kereszteteket állítottak fel, szerzeteseket feszítettek fel rájuk, a keresztet tövében tüzeket raktak. A Szent Sír-bazilika körüli szentélyekben és a ciszternákban menedéket keresőket is megölték. Ezek voltak azok az események, amelyek a világvége előre meghatározott időben való eljövételének babonás hitében élő emberek fejében már az Armageddonnak tűnhettek. A Bizánci Birodalom lakosságát tehát emiatt kellett egy „kegyes csalással” kizökkenteni mélységes pesszimizmusából. A nép tudomására hozhatták tehát, hogy már rég túl vannak az ötödik, mi több, már a hatodik századon is, a „helyes” kronológia már a hetedik század elején tart, nincs hát mitől tartani! – Ez alighanem így történhetett. Talán a Phokász császárt **610-ben** (766) kivégeztető Herakleiosz volt az „óraátállító”, míg Maurikiosz, vagy az őt **602-ben** (758) állítólag saját kezűleg megölk Phokász lehetett az a császár, aki ezzel szemben a Világteremtéstől való évszámítást kezdeményezte. Egyáltalán nem véletlen, hogy a perzsa-bizánci háború eseményei már a pártus időszámítás, sőt többnyire annak mutációja szerinti dátumokkal hagyományozódtak! Persze az sem lehet véletlen, hogy Perzsia éppen Jézus születésének ötszázadik évfordulójára igyekezett időzíteni Jeruzsálem megtámadását. – A perzsák ki akarták használni az ezzel járó, kétségtelen pszichológiai előnyt.

Az eddig tárgyalt parciális kronológiai rendszerek kezdőpontjai Jézus korában, vagy az azt megelőző időben helyezkednek el. Van azonban egy rendszer (és annak a mutánsa), amelyik jóval Jézus kora után indul, bár tulajdonképpen Jézushoz és a kereszténységhez kötődik. Ez a manicheus időszámítás, amelyik rendkívül érdekes pályát futott be. E rendszerben értelmezhető a nyugati Han Birodalom történetéről, valamint az Ázsiai Hun Szövetség Kínával és szövetségeseivel folytatott hadakozásairól hírt adó források datálásainak jó része. Ugyancsak ezt a parciális kronológiát (és a mutánsát) alkalmazták az Európai Hun Szövetség kései korszakának töredékesen ránk hagyományozott eseményeire vonatkozóan. – E két időszakot, tehát a hunok ázsiai jelenlétének utolsó századait és európai nagyhatalmi szerepének utolsó évtizedeit évszázadok választják el egymástól. Az adathiányos évszázadok hun történetének krónikái nyilvánvalóan megsemmisültek, ezeket csaknem bizonyosan megsemmisítették az ellenségeik. Egyébként éppen ez az oka annak, hogy a középkort történészeink „sötétnek” találják. Néhányan azonban tudják, legalábbis érzik, hogy hiányzik a történetből valami lényeges, aminek a megléte esetén észlelhetnénk a folyamatosságot, nem látnánk akkora visszaesést, nem volna olyan meglepő aztán az érett középkor „váratlan” jelentkezése, a maga teljes fegyverzetében.

A manicheus kronológia kulcséve (**–001**) megegyezik a virtuális (öszvér) rendszer 489-edik évével. Az időszámítás kulcséve Mani nyilvános tevékenységének kezdetével esik egybe. A kronológia kezdőéve (**001**) pedig azonos a 490-edikkel. Ez a keresztény időszámítás **234-edik** éve, illetve a kínai (keleti Han) mutáns rendszer **241-edik** éve is egyben.

Mani, akit vallásalapítónak tekint a vallástörténettel foglalkozó tudomány, holott keresztény egyházalapító volt – családneve: Patak/Pattig – **216-ban** (472) a Tigris keleti partvidékén, a pártus Asūristān tartományban, vagy az ugyancsak pártus Mardinuban (Dél-Irak), az Eufrátesz partján született. Az újszövetségi apostolok missziós eredményeinek, kisugárzásának hatása alatt állt, ugyanakkor saját eszméi hasonlítottak a mandeusokéhoz és az esszénusokéhoz is. Önmagát is apostolnak, prófétának tekintette, talán valahogy úgy, mint Saul/Pál is, aki szintén nem magától az emberként megtestesült Jézustól nyerte elhívattatását.

Mani az ószövetségi írásokat elutasította, az indiai és a perzsa vallási eszméket próbálta ötvözni a keresztény szellemiséggel. **273-ig** (529) élt és tevékenykedett. Egy olyan Babilon-közelgi keresztény közösségben nőtt fel, amely még Jézus idejében jött létre. Gyermekként tanúja volt Pártia széthullásának. Korán kialakult küldetéstudatát 12 éves korában megerősítette egy lelkében ébredt kinyilatkoztatás, amelynek révén megismerte feladatait. **240-ben** (489), már I. Ardasír perzsa uralkodó idejében kezdte nyilvánosan hirdetni tanait, nyilván ezért lett ez az év a manicheus kronológia kulcséve. Missziós utazásokat tett Indiában és egy sor ázsiai országban. Hierarchikus felépítésű keresztény egyházát a leigázott Pártia szétzilált keresztény közösségeinek újjászervezése érdekében **260** (516) **k.** hozta létre. Híveit a hatalom részéről kifejtett, a babiloni zsidóság által is hathatósan támogatott elnyomás ellenében, a templomrombolások miatt szoros közösségekbe szervezte. Mani a véreskezű I. Bahrám idejében szörnyűséges kínhalállal fejezte be életét. Halála után a követői által létrehozott manicheus egyházak, a szkíták földjeitől Egyiptomig és Közép-Ázsiáig, Tibetig, Kínáig jelentős néptömegeket egyesítettek.

Kínába és a sztyeppei népek által lakott Belső-Ázsiába egymással párhuzamosan érkeztek meg a keresztény indíttatású parciális kronológiai rendszerek. Míg a Jézus születésétől való évszámítás mutánsa a keleti Han dinasztia területein, jobban mondva az e dinasztia történetét és a pusztai népekkel folytatott harcait, más pusztai közösségekkel létrehozott szövetségeit feldolgozó műhelyekben vált népszerűvé, addig a manicheus kronológiát a nyugati Han dinasztia történetírói, illetve a hun történelem eseményeinek lejegyzői tették magukévá. Utóbbiak történetírásukat az igen távoli múlt irányában is kifejlesztették, a homályos, a mítoszok ködébe vesző múltat is feldolgozták. Tevékenységük eredményeként, az újkori történelemszemléletben uralkodóvá vált álláspont szerint Kína ókorának ősisége vetekszik a mezopotámiaival, sőt lepipálja azt. Látjuk azonban, hogy a virtuális kronológia által keltett csalóka kép a manicheus rendszer számára csaknem öt évszázados „előnyt” biztosít, és a manicheus időszámítás még a keresztény kronológiához képest is két és fél évszázados „fórral” rendelkezik. Ennek tudatában most vissza kell adni Indiának, Mezopotámiának, a Közel-Keletnek, Európa egyes térségeinek a civilizációs kezdeményezések vonatkozásában méltatlanul elkobzott aranyérmeiket.

Természetesen a virtuális kép mögött rejtőzködő öt évszázados hiba azonnal kibukott volna, ha a manicheus kronológia alkalmazását folytatták volna Kína Han-korszak utáni zavaros, megosztott világában, valamint a Tang-dinasztia idején is. Ám, nem így történt. E kronológia egyetlen folytatásáról rendelkezünk szórványos adatokkal, mégpedig a fél Európát uraló Hun Szövetség történetének interpretátorai révén. Hiányzik a történetek összefüggő, rendszeres feldolgozása, (ami feltehetőleg létezett, csak éppen „elveszett”). Ráadásul a ránk hagyott interpretációk sajnálatos módon olyan szándékkal készültek, hogy elvitassák a hunok meghatározó szerepét a középkori Európa születésében, mégis: e kósza évszámokkal, ha képesek vagyunk megbecsülni őket, sikeresen elvégezhetjük a rekonstrukció legalapvetőbb feladatait. Ehhez azonban vissza kell majd fejtenünk azt a szövedéket, amelyet a Mártír-éra, illetve a manicheus kronológia rendszerében datált események eleinte szándékos, később akaratlan (?) összekuszálásával alkottak a középkorban. Ez a szöveg a középkorban, a virtuális kronológiára alapozott történetírás keretében kiválóan alkalmasnak mutatkozott ahhoz, hogy a hunok európai történetének hosszú évszázadait egy 60-70 éves epizóddá nyomorítsák.

Ezzel ellentétben, a kínai történetírás a manicheus kronológia révén csaknem két és fél évszázados plusz (fiktív) időt „nyert”. Megduplázódott a Han-dinasztiák uralmának időszaka, a nyugati Han-dinasztia időszakát elnevezték korai Han-korszaknak, a keleti Han-dinasztia fennállásának – valójában a testvér-dinasztiájukkal azonos – korszakát pedig kései Han-korszaknak. E könyvben lépésről-lépésre felmutatjuk, hogy szervesen összetartoznak, egymásra épülnek e mesterségesen elkülönített „korszakok” eseményei. Az összetartozó történetek egymásra következése révén követhetővé válik a Kínával kapcsolatba került pusztai

népek történelme is, ami mindeddig a virtuális időben rendkívül súlyos anakronizmusokkal, ismétlődésekkel terheltnek mutatkozott. Az is világosan kiderül, hogy egyes feltételezésekkel ellentétben nem létezett külön közép-ázsiai és belső-ázsiai hun etnikum vagy uralkodó réteg. Egyértelmű, hogy a belső-ázsiai hunok szorultak nyugatra, s alakították meg az ún. Közép-ázsiai Hun „Birodalmat” (valójában Szövetséget), amely államszövetség aztán Közép-Európában élte meg a fénykorát. (Az Atilla-dinasztia a Pannon-medencébe húzódott, s kezdeményezte az ún. Árpád-magyarok csatlakozását, biztosítva ezzel a Kárpát-medence hun-magyar dominanciájának újabb ezer éves korszakát.)

A manicheus kronológia és a keresztény időszámítás mutáns kronológiai rendszere nemcsak a Mani életével és a két Han-dinasztia fennállásával összefüggésben datált események révén áll egymással kapcsolatban. Bár a kínai történelem „virtualizálása” során gondosan ügyeltek arra, hogy a két Han-dinasztia között ne legyen egyszerű megtalálni a párhuzamosságokat, de mindenre nem figyelhettek oda eléggé a kozmetikázók. A Kogurjo nevű koreai állam megalapítása a manicheus időszámítást használó évkönyvek szerint **–277-ben** (213) történt, ám az ugyancsak forrásértékű hagyomány alapján – a Kogurjó Királyságot – **037-ben** (vagyis ugyancsak 213ban) alapították meg. (A koreai államok történetére a későbbiekben még kitérek.)

A manicheus időszámításra alapozott parciális rendszer mutánsa bizonyára már Európában jött létre, kulcsa körülbelül kilenc évvel különbözik az eredeti manicheus kronológia kulcsévétől: **(–001)**, azaz 480). Ennek megfelelően az első éve: **001** (481), vagyis mintegy kilenc évre van az eredeti manicheus rendszer **első évétől** (azaz a 490-edik évtől). A kevés adatra tekintettel a pontosság kérdéses, magam ± 2 éves bizonytalanságot tartok lehetségesnek, – miként a Jézus kereszthalálától, feltámadásától indított parciális kronológia (Mártír-éra) mutánsa esetében is. (Megjegyzendő: ez a mutáns is csak a hunok európai szerepének tendenciózus ábrázolásával összefüggésben létezik.)

Még van néhány parciális kronológiai sor, amellyel feltétlenül meg kell ismerkednie tisztelt Olvasómnak, mielőtt rátérhetnénk a történelmi folyamatok áttekintésére. Nem a kusánok és az indiai szakák dinasztiáinak időszámítási rendszereire, vagy a baktriai dokumentumokból feltáruló sajátos kronológiára gondolok, – mindezek köréből tucatnyiról is tudomásunk van. (Legismertebb ezek közül az ún. Kaniska-éra.) Nem ezekről kell most szót ejtenem, (e rendszerek témakörét érintem majd a megfelelő fejezetekben). Van viszont egy olyan parciális évszámítás, amelynek kezdeteiről semmilyen információval nem rendelkezünk, mégis meghatározó jelentőséggel bír a virtuális kronológia megvalósult módozatában. A minden bizonnyal türk eredetű rendszer hatása óriási volt, a kora középkor végén, az érett középkor kezdetén meghatározó szerepet játszott.

Nem is biztos, hogy valóban valamilyen türk történelmi esemény volt e rendszer létrejöttének a kiváltó oka. Lehet, hogy csupán a pártus kronológia egy alaposan elfajzott mutánsról van szó, ami azonban valószínűleg csakugyan a türk népek körében alakult ki valamikor, legkésőbb a **07/08. (09.) sz-ban**. „Kezdőéve” **(001)** a pártus kronológiáétól 45 évvel, a már tárgyalt mutánsáétól pedig 34 évvel különbözik, azaz az integrált kronológia **112-edik** évére tehető. E rendszer alkalmazása domináns lett a **10/11. (11/12.) sz-ban**, és még a virtuális rendszer eluralkodása után, a **13/14. sz-ban** is tetten érhető az alkalmazása az európai centrumból nézve periferikusnak minősülő területeken. E rendszer kulcsszáma: 111.

A türk eredetű időszámítás talán kerülővel, É-ról, a skandináv hódításokkal együtt érkezett el először Közép-Európába. Úgy tűnik, ennél valamivel később kezdték alkalmazni a Bizánc hatókörébe eső területeken. Ám, végül Bizánc is használatba vette, egyik dinasztiájának története ilyen dátumokkal maradt ránk. A türk és a pártus kronológiai rendszer párhuzamos használatának „gyümölcse” számos félreértés. Legszebb példaként „Karintiai” Arnulf és „Bajor” Arnulf esetéről érdemes említést tennünk, „akik” egyazon Arnulf király és császár

virtuális megkétszereződése folytán kerültek így a történelem lapjaira. Talán ennél is beszédesebb a pozsonyi csata (907, azaz 1063) és az augsburgi csata (955, vagyis 1066) példája, melyek a virtuális történelemben egy egész korszakot zárnak közre, amit így neveztek el: magyar kalandozások kora. A valóságban nem is létezik ilyen korszak, e csaták egyetlen háború szorosan összetartozó, egymásra következő, grandiózus, véres, sorsdöntő összecsapásai voltak. Minderről e munka harmadik kötetében részletesen számolok be.

Nem sokkal a türk parciális (mutáns) kronológiai rendszer elterjedése után, már a 10. (11.) **szban** létrejött saját mutánsa is, aminek kezdőéve – több más mutánshoz hasonlóan – a „bűvös” 11 évvel különbözik a maga alapjától. Ez a mutáns kronológiai rendszer tehát a virtuális rendszerben a 101-edik évvel indul, vagyis kezdőéve (001) megfelel a 101-edik évnek. Alkalmazása igen gyakorivá vált a 11. (12.) **sz-ban**, a periférikus területeken pedig egészen a 14/15. sz-ig találkozunk a használatával. E rendszer kulcsszáma, tehát: 100. Az imént említett anomáliák egyik fele a fentebb bemutatott (pártus, illetve türk eredetű) rendszerek mutánsai közötti különbségből táplálkozik.

A történelem virtuális időszaka ekkoriban már a csúcshoz közeledett. Újra elérkezett viszont egy olyan korszak, amikor – természetesen a keresztény kultúrkörben jelen lévő világvégehisztériával összefüggésben – jelentkezhett az ún. „ezredfordulós krízis”. A 10. sz. **végére** (a 12. sz. elejére) a nyugtalanság tüze minden korábbinál jobban elharapódzott. Meggyőződésem, hogy az érintett európai országokban, és mindenekelőtt az állandósult utódlási válsággal küzdő – különböző politikai központok által előtérbe tolt, lényegében kinevezett pápák és ellenpápák révén már-már teljesen hitelét veszített – Szentszék köreiben, az államéletet és az egyház tekintélyét is veszélyeztető hisztéria miatt ki kellett nyilatkoztatni: „az ezredik év már elmúlt, s nem jött el a világvége”. Ebben az időben már behatóan foglalkoztak a kronológia „rendezésével”. Nem voltak tudatában ugyan mindannak, amit én az előző oldalakon próbáltam ábrázolni, tehát hogy számos parciális kronológia érvényesült a múlt eseményeinek és jelentős alakjainak felsorolásában, azt azonban tudhatta néhány művelt főpap, hogy a Jézus születésével indított eredeti kronológia és a széles körben elterjedt pártus időszámítás között pontosan száz év különbség van. Persze hogy tudta, hiszen párszáz évvel korábban, éppen az akkor is aktuális világvégevárás idején, éppen a növekvő hisztéria ellenszereként tértek át a pártus időszámításra, vagyis állapították meg, hogy „már elmúlt az ötszázadik év”.

A politikai elit tagjai talán egyáltalában nem voltak tisztában azzal, hogy immár, a 11. sz. **végén**, a 12. sz. **elején** a történészeik nem az emberek által krisztusinak tekintett, hanem valójában a türk kronológia szerint datálnak. Az előző évszázad, vagyis a Nagy Károly halálát követő időszak anarchikus viszonyai miatt bizonyára a nem túl távoli múlt eseményeiről sem rendelkezhetek reális képpel, azonban az egyházi elit egyes köreiben minden további nélkül fennmaradhatott az előző világvége-hisztéria „megoldásának” emléke, talán dokumentumai is. Egyértelmű, hogy a kora színvonalához képest igen művelt és szabadgondolkodású II. Szilveszter pápának juthatott eszébe, hogy ismét a jól bevált módszerhez kell nyúlni: a félelemmel várt **ezredik év** (1111) **előtt** ki kell nyilatkoztatnia, hogy már régen elmúlt az „ezredik év”, s nem érkezett el a világvége! Így is tett: **999** (1110) **k.** megállapította, hogy az emberiség már csaknem száz éve a »második évezredben« él. Ezzel egy új parciális kronológiai rendszert alkotott, melyről mi már tudhatjuk: első éve (001) azonos a virtuális kronológiai rendszer 012edik évével. E rendszer kulcsszáma tehát: 011. Ez a pápai verdikt széles körben egyetértésre talált, a templomokban hirdetni kezdték, idővel (legkésőbb a 11. sz. **első felében**, vagyis a 12. sz. **közepére**) Szilveszter (és III. Ottó) ellenfeleinek örökösei is elfogadták a nyilatkozat „igazságát”.

Ez a magyarázata, hogy az előzmények dacára – amint azt több modern kori tanulmány is megállapítja: úgymond az »1000-edik« évben nem ütötte föl a fejét pánik és hisztéria a

keresztény Európában. Ám, jól tudjuk, hogy **1096** (1107) **k.**, a keresztes háború meghirdetésével, a szabadcsapatok toborzásával keltett hisztéria mégiscsak eluralkodott Európa egyik felén.

De, mi is volt az objektív alapja a **990-es évek** (a 12. sz. első évtizede) **közepén** a világvégétől való félelemnek? A radikális mohamedán Fátimidák nem sokkal korábban elfoglalták Palesztinát. A kalifa jeruzsálemi helytartója **1004-ben** (1104) elrendelte sok jeruzsálemi keresztény letartóztatását, majd többek kivégzését, mecsetekké alakíttatta át a templomokat, betiltotta a húsvét megünneplését. Parancsba adta, hogy a keresztények jól látható módon vaskereszteket viseljenek. Erre válaszul II. Orbán pápa **1095-ben** (1106) fegyveres zárandoklatra szólította fel Európa népeit, Jeruzsálem visszafoglalására. Biztosra vehető, hogy a muszlimok vallási és katonai vezetői éppen az – általuk is jól ismert – keresztény apokalipszis-elképzelésre alapozták a Jeruzsálemben élő keresztények (és zsidók) elleni akcióikat. Talán a »keresztény ezredfordulóra« időzített dzsihádtól remélték világhatalmuk megeremtését. A keresztények jelentős része is joggal gondolhatta, hogy eljött a János evangéliumában vizionált apokalipszis kora. A kairói al-Hákim Fátimida kalifa a keresztes háború első évében, tehát **996-ban** (1107) lépett trónra. A kalifa **1008/1009-ben** (1108/1109) megparancsolta, hogy rombolják le a jeruzsálemi Szent Sír-templomot. A Fátimida Kalifátus fegyveresei kifosztották a zárandokszállást is. Mindebből következik, hogy a sokoldalú tudással felfegyverzett II. Szilveszter pápa az utolsó pillanatban lépett színre a mindaddig preferált, az »ezredik« évhez közelítő (türk eredetű) időszámítást felülíró nyilatkozatával, miáltal a békevágyó európai emberek megnyugodhattak: „csak” egy véres háború zajlik a Közel-Keleten, ez nem az Armageddon! Kétségtelen, hogy bizonyítékok nélkül kötöm Szilveszter pápához az új időszámítás bevezetését, hiszen erre nézve nem ismeretes semmiféle írásos igazolás, és ha létezne is, azt egyszerű ember nem tanulmányozhatná, az valahol a vatikáni levéltár leges-legmélyére lehet eldugva. Ám, nem ismerünk más korabeli személyt, aki képes lett volna egy ilyen akciót megszervezni és véghezvinni. Az „óra” második „átállítójának” mindenképpen abból a körből kellett kikerülnie, amelyik a **10. sz. végén** (a 12. sz. elején) az Ottók dinasztiájához kötődött, s bírta az ottoniánus katonai támogatást. Tézisemet a velem egyet nem értők pusztá spekulációnak minősíthetik, azonban itt nem spekulációról, hanem tényekre alapozott logikai konstrukcióról van szó. Feltételezésem igazságát a valós (nem virtuális) történelmi időszak eseményeinek, személyiségeinek részletes elemzésével, tanulmányozásával lehet alátámasztani vagy elvetni.

Szilveszter az elődeivel (**996-ig**, tehát 1107-ig XV. János, **998-ig**, vagyis 1109-ig, XVI. János, **999-ig**, azaz 1110-ig V. Gergely) párhuzamosan regnáló, a Henrikekhez becsatornázott pápákkal szembehelyezkedve, III. Ottóval egyetértésben egyáltalán nem szorgalmazta a keresztes hadjáratot. (Ugyanakkor a „Henrik-irányzat” pápái: **1099-ig**, tehát 1110-ig II. Orbán, **1100-ig**, azaz 1111-ig III. Kelemen, **1101-ben**, azaz 1112-ben Theodorich, **1102-ig**, vagyis 1113-ig II. Paszkál, **1102-ben**, tehát 1113-ban Albert, aztán megint II. Paszkál, a keresztes háború lelkes szervezői voltak.)

Összefoglaló jelleggel megállapíthatjuk, hogy, miként a keresztény kronológia pártus időszámításra való lecserélése idején, most is Jeruzsálem keresztény lakossága helyzetének végveszélybe sodródása, a végidők sokak által várt és rettegett (vagy épp remélt) bekövetkeztének réme képezte a türk kronológia szilveszteri időszámításra való átállításának az alapvető indokát. II. Szilveszter és III. Ottó, az **ezredforduló** (az 1111/1112-edik év) Közép- és D-Európájának egyházi és világi vezetői békét akartak a Közel-Keleten, nem kívánták felvenni a kesztyűt, amit a muzulmán vezetés a »keresztény ezredév« végén, éppen a „végső időkre”, a mindent eldöntő összecsapásra számítva vetett eléjük. Békepolitikájuk legfőbb eszköze éppen az „óra átállítása” volt. Magyarországon ezt a politikát támogatta Kálmán király, majd a fia II. István is. (Azt a bizonyos koronát – többek szerint nem azonos a Magyar Szent

Koronával – Ottó és Szilveszter akkor juttatták el a magyarok királyának, amikor helyzetük megrendült, s immár politikai, egyházpolitikai irányzatuk egyetlen lehetséges továbbvivőjeként tekintettek a Magyar Királyságra. Megjegyzem: ha a Szent Korona megléte a 12. sz-ra vonatkozó forrásadatokból megnyugtatóan igazolható lenne, akkor ismét előtérbe kerülhetne egy olyan koncepció, amelyben Ottó és Szilveszter ajándékaként tekinthetünk rá.)

Ugyanakkor a **századfordulón** (ugyancsak az 1111/1112-edik év) II. Orbán és az akkor éppen regnáló Henrik, Ny-Európa egyházi és világi vezetői – persze közép-európai uralomra is aspiráltak – a keresztes háború csapatait Közép-Európán és a Balkánon átmasíroztatva juttatták el a Közel-Keletre. Tették ezt annak ellenére, hogy logisztikailag sokkal kedvezőbb lehetőség lett volna a katonákat (felkelőket, önkénteseket, kalandorokat) hajókon elszállítani a Görög Szigetvilágba és Kis-Ázsia partvidékére. A végrehajtott akció kiváló alkalmat nyújtott Magyarország és Bizánc belső rendjének megzavarására, e hatalmak rendkívüli kiadásokkal való megterhelésére.

Magyarországon Henrik császár politikáját Álmos herceg támogatta, Kálmán király testvére, akit Szent László halála után meg kellett volna koronázni, vagyis akinek kiszorítása a hatalomból – véleményem szerint – éppen a háborúpárti, a „végső idők” beteljesítésére játszó politikai irányvonala elutasításával magyarázható.

A szilveszteri kronológia bevezetésének történeti jelentősége mit sem csorbul azáltal, hogy Szilveszter és az őt támogató III. Ottó (az Ottók dinasztiája) politikai ellenfeleik felülkerekedése folytán nem túl sokkal élték túl az **ezredfordulót**, tehát az 1111/1112-edik éveket. A történetírás középkori szakaszát tekintve az az egyik legnagyobb paradoxon, hogy a „virtuális ezredfordulót” tagadó Szilveszter pápa az »ezredfordulóra« száműzetett, míg az »ezredfordulóra« jószolt világtörténelmi fordulópontot politikai célokra kiaknázó II. Orbán és utódai a **századforduló** (az 1111/1112-edik évek k-i időszak) pápaiként lettek elkönyvelve. Persze, a dolog végül is érthető: mikor elhamvadt a lelkesedés parazsa, elült a hisztéria, s kiderült, a „végső idők” mégsem érkeztek el, Henrik császár és Orbán pápa utódainak is jól jött az új kronológiai használatbavétele, ugyanis lehetőséget teremtett Nagy Károlyhoz hasonló kaliberűnek látszó (virtuális?) ősök felvonultatására, az előző századok történelmének kozmetikázására.

Az új parciális kronológiai rendszer, Szilveszter pápa „reformjával” immár nagyon közel került a »második évezredben« általánosan használt időszámításhoz, amiről megállapítottuk, hogy alapéve 252 évvel előzi meg Jézus születési évét, és 256 évvel előzi meg Jézus helytelenül megállapított születési idejét. Szilveszter rendszerének alapéve pontosan 11 évre van a ma használatos kronológiai rendszer kulcsévétől.

A 11/12. sz-ban már sorra készültek az összefoglaló jellegű történetírói munkák. Ezek többsége még a türk parciális rendszerből indult ki, a régebbi dátumok esetében viszont az írói vénával rendelkező szerzetes egyszerűen átvette a korábbi, a keresztény vagy a pártus kronológiára alapozott datálásokat. A szerzők nem lehettek tudatában annak, illetve föl sem tételezhették, hogy módszerük hibás. Logikai ellentmondást nem észleltek, hiszen az újabb keletű parciális rendszerek az előzőeknél nagyobb évszámokat alkalmaztak, vagyis bőven rendelkezésre állt a „hely” – a szükséges időszakasz – minden eseménynek és személynek az ellentmondásmentes beillesztésére, elhelyezésére. Az pedig, hogy a bőséges „hely” miatt maradtak „üres” időszakok, nem hibaként jelentkezett, hiszen joggal gondolhattak arra, hogy a források által föltáruló kép szükségszerűen töredékes. Munkájukat dicséri még a mutáns parciális rendszerek elterjedése, elterjesztése is. Ha egyik-másik szerzetes valamely korábbi mutáns rendszerből nyerte a régebbi adatok egy részét, akkor a dátumegyeztetések „hibátlan” elvégzése megint csak szükségszerűen elvezetett egy újabb mutáns parciális rendszer létrejöveteléhez. Nézzük csak végig: mekkora a különbség az alaprendszerek és mutánsaik között? A legtöbb esetben ugyanannyi, azaz pontosan 11 év.

Ugyanazon 11 éves különbség mutatkozik a pártus rendszer és mutánsa, a türk rendszer és mutánsa, de még a „mártír-éra” és annak mutánsa között is. Mindennek az alapja csakis az lehetett, hogy egykor az igen-igen régen megalkotott pártus rendszert a perzsák, majd az ő legyőzőik, tehát az arabok sem olyan pedantériával tették magukévá, mint ami pl. európai történetírást jellemezte régebben – és a későbbiekben is. Az európai, a belső-ázsiai és a távolkeleti történetírás a perzsáktól és a muszlimoktól vette át a pártus eredetű parciális kronológiai rendszer és mutánsa használatát, s ezzel ki is váltotta azt a – lényegében szükségszerű – folyamatot, melynek során a később elterjedt parciális kronológiai rendszer, tehát a türknek elnevezett rendszer mellett is megjelent a saját mutánsa a maga 11 éves eltéréssel. Sőt, később a szilveszteri kronológia követői is (ugyancsak természetszerűen) létrehívták rendszerük 11 éves eltéréssel terhelt mutánsát.

A szilveszteri rendszer mutánsa azonban nem akármilyen, hanem igen sajátos mutáns. Sajátossága abban áll, hogy idővel átvedlett végső, egyfelől virtuálisnak, másfelől „korszerűnek” is nevezhető kronológiai rendszerré. Végső, hiszen kulcsszáma a nulla, kezdőéve azonos mai időszámításunk első évével (001). Ez az év 256 évvel előzi meg Jézus hibásan meghatározott születési évét. Véletlennek, esetleg a gondviselés közbeavatkozásának is tekinthetjük azt a tényt, hogy kezdete egybeesik Pártia megalapításával, valamint Asoka király uralkodása történelmi jelentőségű pillanatával. (Asoka a világtörténelem egyik legnagyobb személyisége, akinek jelentősége valláserkölcsei vonatkozásban páratlan. Buddha követését államvallássá fejlesztette. Ismeretes, hogy nem titkolta súlyos lelki-furdalását a birodalma megvalósítása során általa okozott mérhetetlen szenvedések miatt.)

A szilveszteri rendszer mutánsa tehát megegyezik mai kronológiánk rendszerével. Azzal a rendszerrel, amely egyelőre úgy öleli fel a parciális kronológiai rendszerekben megejtett datálásokat, hogy nem vesz tudomást azok eltérő alapjairól, ezáltal súlyos torzításokat eredményez, és mindmáig ható történelemhamisítás melegágyaként is szolgál.

A szilveszteri rendszer és mutánsa (közel)múltra vonatkoztatása révén datált, a rendszer bevezetése előtt élt személyek és megtörtént események főként azok lehettek, akiket, amelyeket nem regisztráltak a türk parciális rendszerben, illetve annak mutánsában gondolkodó, számoló történész generációk. A 12. sz. Európában amúgy is a feltörekvő, egymással vetélkedő dinasztiák sokaságának időszaka volt, a nagy birodalomépítő próbálkozások ekkor még nem jártak sikerrel.

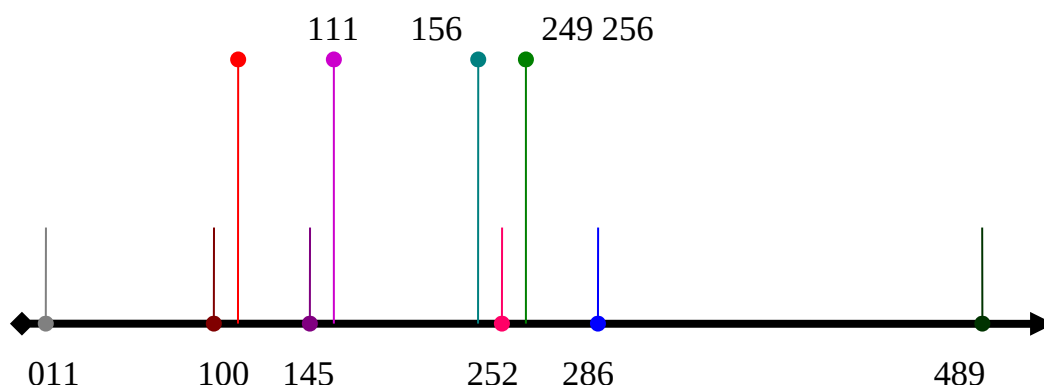
Így érthető, hogy mind a szilveszteri, mind a „végleges” rendszerben értelmezhető „első” (1011. sz-ra vonatkozó) datálások az Európa centrumában élő főúri családok őseire, városok, templomok, kolostorok alapítására, ezek életére, fennállására és megpróbáltatásaira, „barbárok” (normannok, avarok, magyarok) általi megtámadására, felégetésére stb. vonatkoznak.

A 12. sz. második felében fokozatosan háttérbe szorult az eredeti szilveszteri rendszer, s a friss események vonatkozásában a mutáns változat, tehát a ma is használatos évmegjelölés lett domináns. Sorra készültek Ny-Európa centrumában a nagy ívű történelmi összefoglalók. Ezek közül azok, amelyekben tovább éltették a pártus és a türk rendszerek kései dátumait – csaknem biztosra vehető –, tudatos történelemhamisításra szolgáltak. Csak a 13. sz. elejét-közepét követő időben, vagy a Ny-i térségen kívül készült munkák ügyében engedhetjük meg magunknak, hogy ilyen esetekben, általában ne gondoljunk tudatos hamisításra. Az ekkoriban élt aktív generáció személyesen már nem ismerhetett olyan egyéneket, akik közvetlenül a 11. sz.-ban élt adatközlőktől szerezhettek információkat.

AZ IDŐSZÁMÍTÁSI RENDSZEREK ÁTTEKINTÉSE

Ssz.	A rendszer		Átszámítási kulcsok a parciális kronológiai rendszerek között												
	első éve		13.	12.	11.	10.	9.	8.	7.	6.	5.	4.	3.	2.	1.
1.	001	(001)	011	100	111	145	156	249	252	256	286	297			
		480	489	–											
			± 1	± 1	± 1		± 1				± 1	± 2	± 2	± 1	
2.	001	(490	478	389	378	354	343	240	237	233	203	192			
		009	–												
		± 1)	± 2	± 2	± 2	± 1	± 1	± 2	± 1	± 1	± 2	± 3	± 3		
3.	001	(481	469	380	369	335	324	231	228	224	194	183			
		–													
		± 2)	± 3	± 3	± 3	± 2	± 2	± 3	± 2	± 2	± 3	± 4			
4.	001	(298	286	197	186	152	141	048	045	041	011	–			
		± 2)	± 3	± 3	± 3	± 2	± 2	± 3	± 2	± 2	± 3				
5.	001	(287	275	186	175	141	130	037	034	030	–				
		± 1)	± 2	± 2	± 2	± 1	± 1	± 2	± 1	± 1					
6.	001	(257)	245	156	145	111	100	007	004	–					
				± 1	± 1	± 1	± 1								
7.	001	(253)	241	152	141	107	096	003	–						
				± 1	± 1	± 1	± 1								
8.	001	(250	238	149	138	104	093	–							
		± 1)	± 2	± 2	± 2	± 1	± 1								
9.	001	(157)	145	056	045	011	–								
	mutánsa		± 1	± 1	± 1										
10.	001	(146)	134	045	034	–									
		± 1	4. mártír-éra mutánsa												
11.	001	(112	100	011	–										
		± 1)	± 2	± 2		7. Jézus születése szerinti időszámítás									
12.	001	(101	089	–											
		± 1)	± 2												
13.	001	(012	–												
		± 1)													
														</	

Látható, hogy a fenti táblázat tartalmazza azokat a korábban jelzett rendszereket is, amelyek kulcséveit a fejezet elején közölt, az alábbiakban megismételt ábrán jelöltük meg:

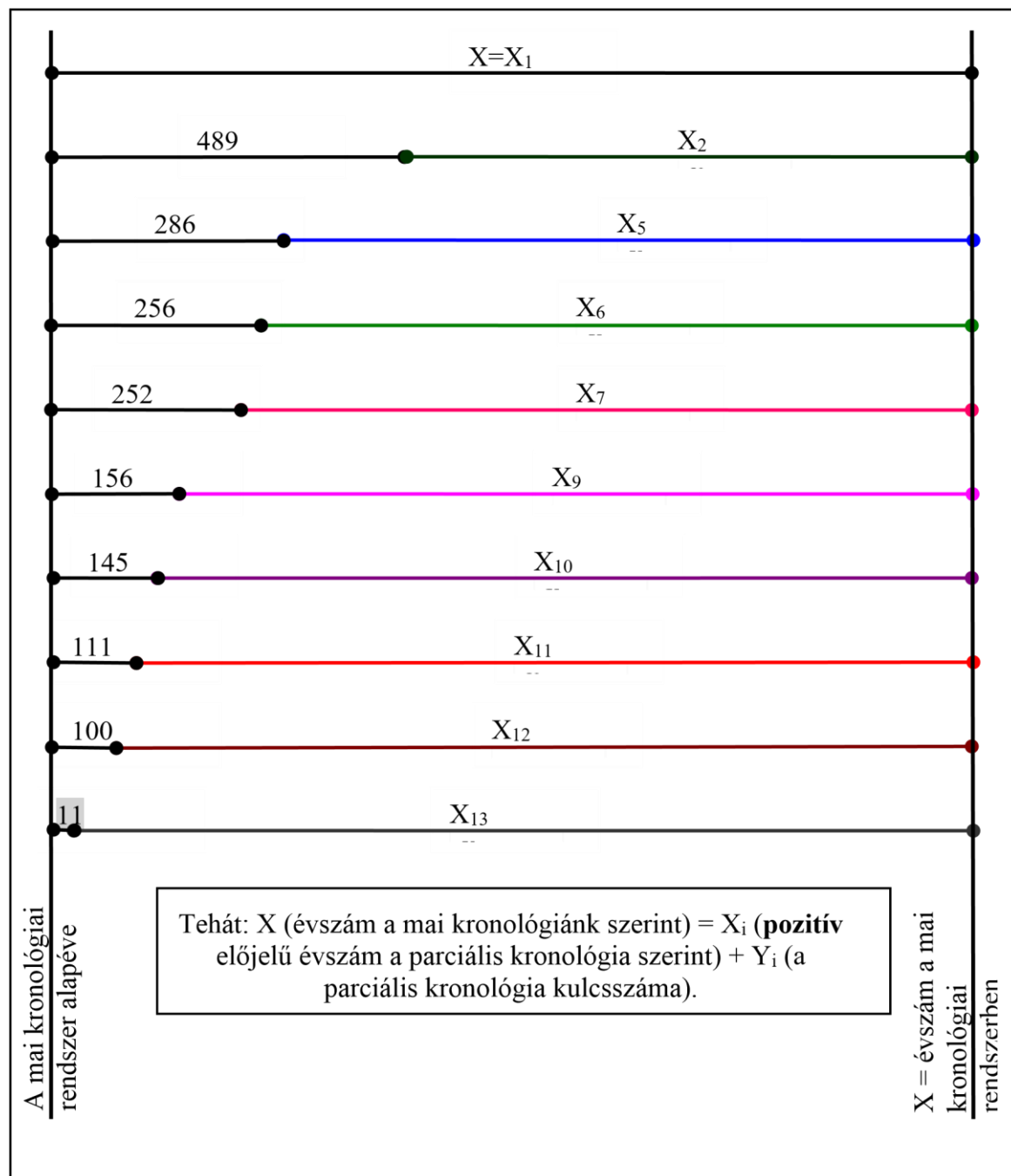
A hunok európai szerepét taglaló munkák megítélése további megfontolásokat tesz szükségessé. Úgy vélem, a hunok ügyében a tudatos történelemhamisítás igen korán kezdődött, s már a 11. sz.-ban, lényegében a Karolingok hatalmának maradéktalan elpárolgásával **907** (1063) **k.**, ill. Nagy Ottó fénykorával (**955**, azaz 1066 **k.**) véget is ért. Már a 12. sz.-ban készült történelmi tárgyú művek alkotóiról sem feltételezhetjük, hogy tisztában lettek volna a sok germán és szláv népet is felölelő Európai Hun Szövetség valós történelmi szerepével. A friss datálások még javában a türk rendszerben (és mutánsában) történtek, amikor már lényegében feledésbe merült a Mártír-érában, valamint a manicheus kronológia (továbbá ezek mutánsai) szerint közölt, látszólag ugyanazon időszakra vonatkozó időpontok közötti több évszázados különbség. (A manicheus kronológia alkalmazása eredetileg nyilvánvalóan a hunok saját történetírását jellemezte, amiből semmi más nem maradt ránk érintetlenül, csupán egyes dátumok, melyeket aztán a virtuális történelemben össze lehetett kombinálni a Mártír-érában és a keresztény időszámítás szerint megadott időpontok hasonló évszámaival. A hunok története tudatos meghamisítása éppen az eredeti hun történelmi munkák megsemmisítésével kezdődhetett. A hiányuk nyomán keletkezett „légüres térben” formálódhatott ki a Nibelung- és az Etele-mondakör – csakúgy, miként a Britanniában végrehajtott történelemhamisítás okozta „légüres térben” az Artúr-legendárium.)

A lényeg az, hogy a 12. sz. európai történészeit már bizonyára nem elvetemültség és gyűlölködés, hanem leginkább az elődeiktől megörökölt előítélet vezérelte, amikor negatív módon ábrázolták a hunokat (és az avarokat, a magyarokat), és nem voltak tudatában annak, hogy legalább kétszáz évvel megrövidítették a hunok (mint nagyhatalom) közép- és K-európai jelenlétét.

Ezen a ponton be is fejezem munkám koncepcionális, alapozó részét, s rátérhetek az igen régi történetek, az ókori mélye történetének tárgyalására, ahonnan elindulva, majd végigtekintve a későbbi ókor, azután a középkor eseményein és csomópontjain, hogy téziseimet alkalmazva végezzem el a virtuális datálású események beillesztését a történelem tényleges folyamatába. Mielőtt azonban témát váltanék, azok számára, akik nehezen teszik magukévá a kronológiák egyeztetésének újszerű megközelítését, mármint hogy mindegyik alrendszer az eredetileg a szilveszteri rendszer mutánsaként keletkezett, de többé már értelmesen nem módosítható időszámításhoz csatlakoztatunk be, az alábbi sematikus ábrán még egyszer áttekintjük a legfontosabb parciális rendszereket. Egy-egy magyarázó ábrán összefoglaljuk az arra vonatkozó tudnivalókat, hogy is kell az e rendszerekben megadott évszámokat átszámítani mai időszámításunk szerinti évekre. A legfontosabb szabály az átszámításnál: a parciális rendszerben megadott évszámhoz hozzáadandó a kérdéses rendszerre vonatkozó kulcsszám (Y_i). Pl.: **907** + 156 = 1063 (a Karoling hatalom összeomlása).

Tudom, a séma nehezen fogadható be. Az ellenérzések leküzdése téziseim egészének megemésztése (a három kötet átolvasása és értékelése) nélkül csaknem lehetetlen.

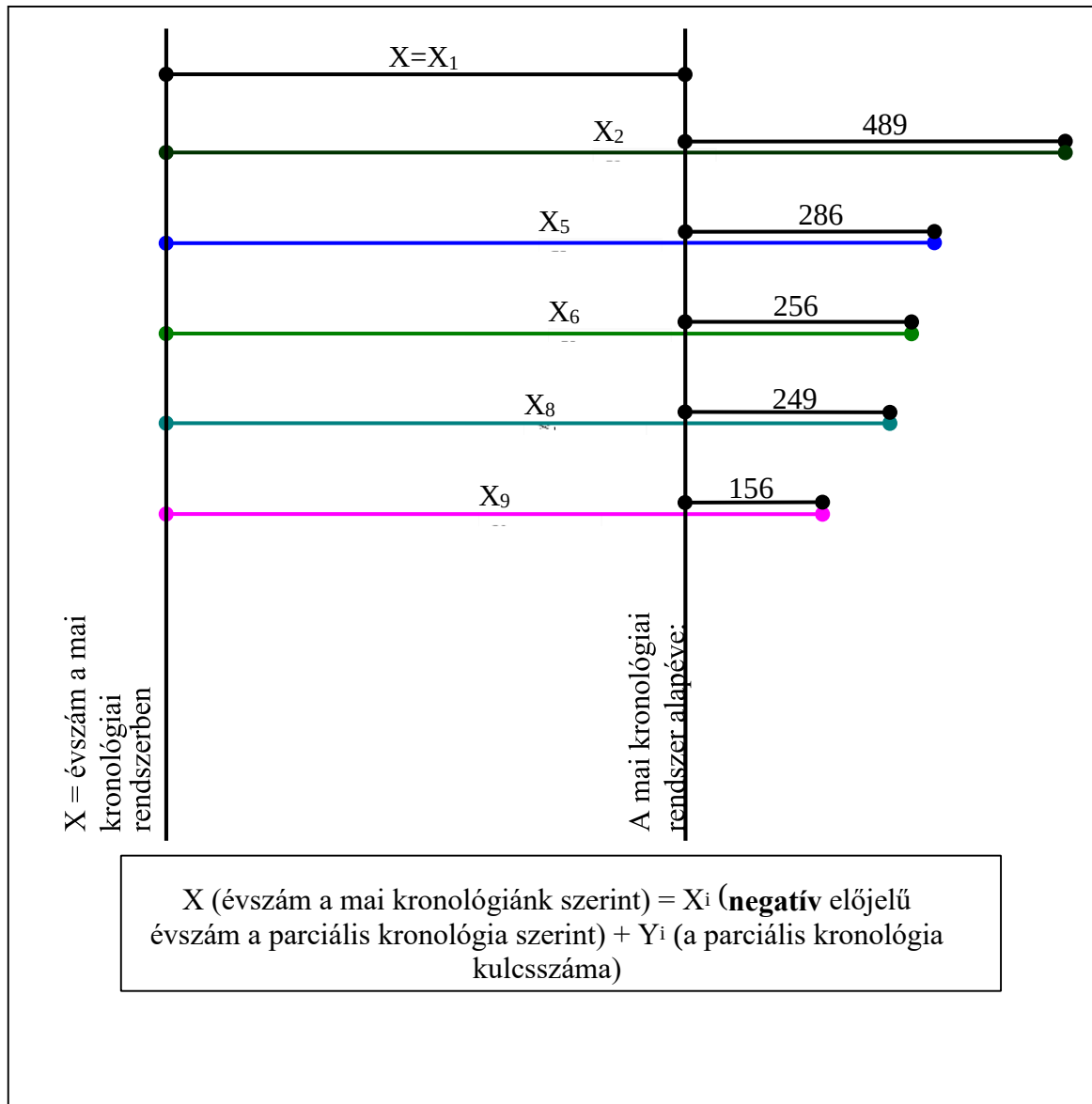
A parciális rendszer alapéve előtti évszámok esetében a matematikai szabálytól némileg el kell térni, ha az esemény a mai kronológiai rendszer pozitív szakaszára esik, hiszen semelyik kronológiai rendszerben sem értelmezhető a „0-adik év”, az 001. évet közvetlenül megelőző év a –001-edik év! Pl.: a **–006-odik** évet (népszámlálás elrendelése a Római Birodalomban) úgy konvertálhatjuk át mai kronológiai rendszerünkbe, hogy nem 256, hanem annál eggyel több évet adunk hozzá a negatív évszámhoz. (**–006** + 1 + 256 = 251.)

Az előbbi ábrán látható, hogy a mai időszámításunk rendszerében értelmezett évszám (az időszámítás kezdetétől a kérdéses évig eltelt időszak) az időtengelyen két szakaszból áll: egyrészt a kulcsszámnak megfelelő időszakaszból, másrészt a parciális rendszerben értelmezett évszámnak megfelelő időszakaszból (a szóban forgó időszámítás kezdetétől a kérdéses évig terjedő időszakasz hosszából). – A mai „végleges” kronológiai rendszerben megadott évszám

esetében a kulcsszám természetesen nulla, tehát az ehhez tartozó időszakasz hossza is nulla.) Az ábrán az „ X_i ” (évszám) a különböző kronológiai rendszerekben megadott bármely időpontot jelentheti, az Y_i kulcsszámnak pedig az aktuális értékeit írtam be.

Végül lássuk, hogy is néz ki grafikusan az időszámítás alapévét megelőző események dátumainak konvertálása a mai kronológiai rendszerbe! (A sematikus ábrát csak néhány fontosabb parciális rendszerre mutatom be.):

Pl.: $-1193 + 156 = -1037$ (Trója pusztulása).

A Harappa-műveltség, a proto-elámi és a mohendzsódároi kultúra (a –03. évezredig)

India ősi kultúrái a ködös őskorban gyökereznek. Egyes tengerparti emlékei a –08. évezredből (Dváraka-civilizáció – Gudzsarát-félsziget, Ny-India – Cambay-öböl) ma mélyen az óceán szintje alatt fekszenek, mivel sok ezer évvel ezelőtt a tengerszint a mainál alacsonyabb volt, s a térszín is süllyedhetett. Másfelől É-on, a pakisztáni hegyvidéken, ugyancsak a –08. évezredtől készült feliratok (nemzetségjelek, azaz tamgák) és sziklarajzok (állatábrázolások, vadászjelenetek) is fejlett kultúra meglétére utalnak. Különösen beszédesek a (csoda)szarvas ábrázolások. A –07. évezredet tekinthetjük a térségben a földművelés és talán a védikus kultúra kezdeti időszakának.

A –06. évezredben, Beludzsisztán és Szindh területén a vadászó, gyűjtögető törzsek életmódjában is változás állt be: ők immár földművelők és pásztorkodók lettek. Téglapépületekben laktak, kiégetett agyagedényeket használtak, agyagszobrocskákat is készítettek; kialakult az Indus-völgyi civilizáció előzménye a mai Pakisztán területén.

Az –05. évezredben megjelentek a víztározók az indo-iráni vidékeken. Megépítésük feltehetőleg nemcsak a népesség jelentős mértékű szaporodásának, az öntözéses technika fejlődésének, hanem a térség gyorsuló szárazodásának is következménye lehetett. Aztán a –04. évezred első felében már rendkívül fejlett földművelés folyt az Indus-völgyben. Nem tudni, mennyiben tekinthető ez egy esetleges (mezopotámiai vagy turáni eredetű) bevándorló népesség hatásának. A kutatók már a következő évezredtől virágzó Harappa-civilizációhoz avagy Indus-völgyi civilizációhoz, bölcssek, papok, filozófusok, tudósok, matematikusok, csillagászok, művészek, építészek, mérnökök, hajósok civilizációjához sorolják az itt kialakult öntözéses kultúrát. E nagy jelentőségű civilizáció hordozója az utóbb dravidának elnevezett népesség volt, – a korai Harappa-civilizáció bölcsője talán Afganisztán hegyei között, Brahui környékén keresendő. A legelterjedtebb feltételezések szerint a dravida népesség mediterrán–kisázsiai–kaukázusi népkeveredés eredménye volt. (Meg kell jegyezni azonban, hogy Szergej

Tolsztovszov, a közép-ázsiai ősi városok feltárója úgy vélte, hogy az Indus-völgyi civilizációhoz köthető törzsek kultúrájának jegyei megtalálhatók Közép-Ázsia régészeti leleteiben is, mégpedig azon törzseknél, amelyek később hurri néven jelentek meg Mezopotámiában. E koncepció szerint a harappai műveltséget a (ma D-, DK-Indiában élő) dravida népek azon ősei alakíthatták ki, amelyeknek egyes komponensei eredetileg Közép-Ázsiában élhettek. Több nyelvész is – Szentkatolnai Bálint Gábor nyomán – úgy véli, hogy a dravidák ősei meghatározó mértékben preszkitákhoz (turániakhoz) tartozó népcsoportok lehettek, amelyek fokozatosan délre vonulva benépesítették az Indus termékeny völgyét is.)

Harappa városa a régészet megállapítása szerint a –33/32. évszázadban jött létre. ÉNy-Indiában, a Derawar erőd környékén, a Hakra-folyó régi völgyében (Pundzsab tartomány és a Kolisztánisivatag) a régészek sok helyszínen végeztek kutatást, tkp. a terepen heverő olyan töredékeket gyűjtötték össze, amelyek bizonyítják a harappai települések itteni jelenlétét a –32. sz.-tól egészen a –13. sz.-ig. Összesen 424 települést azonosítottak be egy 32 kilométer hosszúságú völgyszakaszon. Obrusánszky Borbála szerint az Indus-völgyi civilizáció időszakában, a Hakra-folyó völgyében számtalan (sok száz vagy ezer) harappai (ősdravida = preszkita) település létezett. Lakóik bizonyára kapcsolatban álltak a mezopotámiai kultúrákkal is. (Tolsztovszov kutatásait figyelembe véve, mindenek előtt a hurrik őseivel, akik kultúrájukkal jelen voltak Közép-Ázsiában is), valamint a Perzsa-öböl menti Elámmal.

Ismeretes, hogy a –32. évszázadban már létezett a „proto-elámi” kultúra, mely rendelkezett valamiféle önálló írással is. (Elám állama a mai DNy-Irán területén alakult meg Mezopotámiához kapcsolódva, központja Szúza volt). Feltehető, hogy a Közel-Keleten

kifejlődött mezőgazdaság fontos elemeit itteni földművesek juttatták el az Indus-völgybe. A feltételezés egyik alapja az elamo-dravida nyelvközösség elmélete, mely szerint ez a nyelvcsalád magában foglalja India és Pakisztán dravida nyelveit, az Indus-Völgyi Civilizáció nyelvét és a kihalt elámi nyelvet is. Így tehát, bizonyos nyomok nem egyenesen Közép-Ázsiából, hanem DNy-Iránból vezetnek az indiai szubkontinensre, és nemcsak a hurrik, hanem az elámiak szerepe is szóba jön a dravidák kultúrájának kibontakozásában.

Mindenesetre a »–32/31.« évszázadban e civilizáció elérkezett az írott történelem küszöbére: a hagyományos Szanátana Dharma követői azt tartják, az ún. Mahábhárata háború a Dvápara és Kali Jugák átmeneti időszakában, »–3140/3130« között zajlott le. Az indiai kali-juga időszámítási rendszer kezdetének a »–3137-dik« évet tekintik, állítólag egyes területeken a mai napig e rendszer szerint tartják számon az éveket. (Ez esetleg **–3137-nek**, vagy **–3137-nek** is megfelelhet, tehát: –2981, vagy –2881.) A rendszer egy írásban hagyományozott eseményhez kötődik, a honvédő nagy háború kitöréséhez, (ami nem lehet azonos az ún. árja-hódítással). Ugyanakkor más hagyományok értelmében azt tartják, hogy a Kali Juga akkor kezdődött, amikor Sri Krsna eltávozott. A Szúrja Sziddhanta azt tartalmazza, hogy a nap 54 fokkal volt túl a tavaszi napéjegyenlőségen, amikor a Kali Juga elkezdődött, újhold napján, ami Uddzsainban megfelelhet –3102. február 17/18-dikának. Megjegyezzük, hogy ezek e homályos események hozzávetőlegesen egybeesnek az elámi Szúza városának és kereskedőtelepeinek ismeretlen okból bekövetkezett, régészetileg megállapított elnéptelenedésével (a –04/03. évezred fordulóján).

Miközben vége lett Elám első nagy periódusának, egyre magasabb szinteket ostromolt az Indusvölgy kultúrája. Ekkoriban elkészült Mohendzso Daróban (a mai Pakisztán Szindh tartományában egy fellegvár és a tőle K-re fekvő szabályos alaprajzú település téglaházakkal) az a „proto-Siva” ábrázolás, melyen szarvakat viselő férfi jógaülésben ül, lábai elé alázatosan járulnak különböző állatok. Egy mohendzsódárói cseréppecsét nyomata gránátalmát mitikus állatalakokkal kombináltan ábrázol. Egy Indus-völgyi pecsételőlap bivalybika szarvával ékes istenséget ábrázol. Egy mohendzsódárói cseréptöredéken szép hurokdísz alkalmaztak – ez a kultúra általában a geometrikus ornamentikát részesítette előnyben. Elkészült egy mohendzsódárói férfi mellszobor is. Egy harappai cserépen láthatjuk Marduk istent és egy kétféjú, szárnyas, embertestű sas démont egy napszekér kerek oszlop mellett.

Már állt a civilizáció egyik legjelentősebb városa, Kács, csatornázott házakkal, uszodával és szobrokkal. Létrejött Lóthal és Dhólavíra városa a Gudzsarát vidékén. A mészkő-téglákból emelt Dhólavíra az Indussal párhuzamosan futó, ma már nem létező folyó és az ehhez csatlakozó (sós vizű) beltenger partján állt.

Sumer (a –18. sz. közepéig)

Ur őstelepülése D-Mezopotámiában a –06/05. évezred fordulójától jelentős kereskedelmi és kulturális központ volt. Az Ur közelében fekvő levő Al-Ubaid dombban rejlő település főként sárga-fekete, geometrikus mintázatú kerámiáiról ismeretes. Az itt tevékenykedő embereknek fémeszközeik még nem voltak, amin nem is lehet csodálkozni.

Ha a Bibliának az emberiség legkorábbi korszakaira vonatkozó szövegeit – amelyek minden bizonnyal mezopotámiai, sumer eredetű mítoszok visszatükröződései – elemezzük, érdekes összefüggésekre bukkanhatunk. Az antik- és kora középkori Bizánc gondolkodóinak kedvenc időtöltése volt az ószövegségben ismertetett történeteket és a történelem eseményeit a „Világteremtés” időpontjával kezdődő kronológiába foglalni. Kis túlzással azt mondhatnók, hogy ahány bizánci személyiséget rabul ejtett a „Világteremtéshez” viszonyított időszámítás gondolata, annyiféle kezdetet határoztak meg a biblia szövege alapján. Pl.: »–5509«; »–5508«; aztán: »–5507«; »–5502«; »–5501«; »–5500«; »–5493«; »–5205«; »5201«; »–5200«; »–5199«; végül: »–5198«. Később a Ny-i gondolkodók is megpróbálkoztak az effajta kronológiával. Eredményeik pl. az alábbiak lettek: »–5001«; »–4046«; »–4004«; »–3963«; »–3960«; továbbá: »–3952« és »–3950«. Minél későbbi munkáról van szó, a szerző annál „közelebbi” teremtési időpontot jelölt meg. Észrevehetően a zsidó „Világteremtés” Rabbi Hillél által jóval korábban meghatározott »–3761-es« adatához közelítettek, – talán így igyekeztek feloldani azt a kiáltó ellentmondást, ami a szentnek és hosszú évszázadok (a „kinyilatkoztatás”) óta változatlanul tekintett bibliai szövegek értelmezőinek munkásságában megmutatkozott.

Hogyan vezethetett ennyire különböző évszámokhoz a számítás? – Ennek elemzésére nem térünk ki, mert meghaladná munkánk kereteit. A mi szempontunkból elég itt annyit rögzíteni, hogy az 01. évezredben tevékenykedő bizánci szerzők következetesen több mint 7000 évvel ezelőtti „világteremtést” állapítottak meg, s ez az időszak történetesen egybeesik az ún. alUbaid korról. Al-Ubaid területén valami csakugyan elkezdődött, amit úgy is aposztrofálhatunk, hogy az valóban egy új világ volt. Az ember itt egy magasabb öntudatra ébredt, mint közösségi lény. Ennek a közösségnek a napi megélhetésen és a fajfenntartáson túli céljai is voltak már, s az itt gondolkodó emberek úgy érezték, ezek a célok isteni eredetűek, ezeket követni nemcsak erkölcsi kötelesség, de dicsőség is, s éppen ez az elkötelezettség és erkölcsösség lehet a közösség hosszú távú megmaradásának a záloga. Nagy formátumú személyiségek bontakoztak itt ki, akik érdemeik szerint emelkedtek aztán fel a mitológia magasságaiba. Ők voltak a Bibliából ismert „igen hosszú életű” (Vízözön előtti) népvezérek.

(Feltételezhető, hogy a zsidók szerinti „Világteremtés” 1500-2000 évvel későbbi időpontja nem a mezopotámiai (Ábrahám népe és a héberék által emlékeztetben tartott) ősapák sorára vezethető vissza, hanem az Arábiából származó zsidó törzsek mitológikus eredeztetésével függhet össze, – azonban az ezzel kapcsolatos gondolatokat Hillél pátriárka nem fejtette ki.)

Visszatérve Mezopotámiába, az ismert al-ubaidi leletek többsége átmenetet képez az al-Ubaid kor (–5500–3400), valamint az Uruk kor (–3400–3000) között. Magát a várost, amit mi Ur néven ismerünk, –3800 k., tehát több száz évvel az Uruk kor kezdete előtt alapították meg. Mivel a babilóniai Vízözön állítólag »–4500 k.« történt – legalábbis Charles Woolley (Úr város feltárója) szerint –, a város megalapítására feltehetőleg már a Vízözön után került sor. (Van olyan álláspont is, miszerint az Özönvíz csak 500 vagy 1000 évvel később, »–4000« vagy inkább »–3500« k. esett meg, utóbbi esetben éppen a természeti katasztrófa képezi a két egymást követő korszak közötti időbeli határt. Vannak olyanok is, akik még későbbre, mégpedig »–3000«; »–2800« körüli időbe „tolják” tovább a katasztrófát, hogy az lehetőleg már az I. Uri dinasztia idejére essen. Az 1618-ban kinyomtatott Des Antiquitez D’Aniou c. mű,

melynek szerzője Jean Huret Angeuin, aki (a trójai háború időpontjának, egyébként zseniális meghatározásából – lásd e könyv megfelelő fejezetét – következtethető ki, hogy) a zsidók szerinti „Világteremtést” fogadta el, még későbbre, »–2165-re« tette az özönvíz katasztrófát, pedig neki elvileg homályosak lehettek a fogalmai a sumer dinasztiákról.)

Monumentális építkezések egész sora zajlott –3400 k. a sumer Uruk városában, az Eufrátesz partján, Szúzától DNy-ra. A –3400 után Mezopotámiában sorra megalakuló sumer városállamok: Uruk, Eridu, Lagas és Nippur voltak. Uruk városát –3000 k. már egy 9,5 km-es fal vette körül – (állítólag Gilgames építtette volna).

Mezopotámia első nagykirálynak tekinthető uralkodói, az I. Uri-dinasztia tagjai a –03. évezred első felében kezdtek uralkodni, ezzel megkezdődött az ún. „korai dinasztikus korszak”. Csak tárgyi hagyatékuk alapján tudunk róluk, a dinasztia tagjainak síremlékei ismereteseek (mérhetetlen gazdagság és művészi pompa jellemzi őket), de ezek a nagykirályok még nem kerültek rá az ún. királylistákra. A sumer ékírás a **–04/03. évezred fordulóján** (–28. sz. közepén) alakult ki.

Ur a –03. évezred közepétől, feltehetőleg a fenyegető akkád előnyomulás miatt szövetségi rendszerbe foglalta Mezopotámia sumer városállamait, ugyanakkor elkészültek a négykerekű sumer harci szekerek is. (Az akkádok vezérei Nisinben (Közép-Babilónia) a **–27. sz-tól** (tehát a –25/24. sz-tól) mint uralkodók léptek fel, s felirataikban magukat Nibur pásztorainak, Ur főnökeinek, Nunki papjainak, Nisanna királyainak, Kingi és Burra királyainak nevezték.) Az I. Uri dinasztia bukása annak volt a következménye, hogy a terjeszkedő akkádok **–26. szban** (a –24/23. sz-ban) eredményesen szorongatták a sumerokat. Ekkoriban a mezopotámiai civilizáció központja átmenetileg átkerült Lagasba. A **–25. sz. első felében** (a –23. sz. második felében) a sumer Ur-nanse uralkodott Lagas önálló városállamában, ahol a lakosság zöme egyesek szerint akkád származású volt, – (egy elterjedt nézet szerint azonban nem létezett akkád köznép, csak egy vékony vezető réteg az Aggade-dinasztia körül, és ekkoriban guti lakosság élt Lagasban). Ur városa **–2450 k.** (–2194) került Lagas fennhatósága alá. Pontosán ekkor (**–2350**, azaz ugyancsak –2194) kezdődött az első Aggade-dinasztia uralma, vagyis Kis városában trónra lépett I. Sargon/Sarrukin király, a dinasztiaalapító, aki megépíttette Akkád városát, majd legyőzte a sumerokat. Hadjáratai elérték Szíria területére és Kisázsia K-i részébe is. A történetírás az ekkor kezdődött korszakot nevezi akkád kornak, melyre a mezopotámiai (sumer) írásrendszer akkád írásmóddal való felváltása volt jellemző. Ezzel az írással készültek, s maradtak ránk aztán a korszak páratlan szépségű irodalmi alkotásai.

Az Aggade-dinasztia uralmával párhuzamosan, tehát a mezopotámiai akkád korban (**–2450**, azaz –2194 **után**) regnált a II. Uri dinasztia, – (ez lett a dinasztia elnevezése, bár Ur városa Lagas fennhatósága alá tartozott, ám valószínű, hogy a várost egy időben az Aggade-dinasztia is uralta). A művészetek terén elért magas színvonal ekkor sem esett vissza, a **–24. sz. második felében** (a –21. sz. első felében) készült Gudea lagasi pátész zöldkőből való áldozati edénye. Kiöntőcsövéen az energia-kígyó labirintusa úgy tekereg, mint ahogy a jóval későbbi tantrikus ábrázolásokon, valamint a szkíta-típusú könnyűlovasság ruházatának dekorációin. Gudea volt az első ismert költő, a sumer újjászületés nagy személyisége, – aki kenyérrel, s nem vérrel mutatta be áldozatát! Gudea szellemi-lelki forradalmat vezetett, az igazság problematikáját helyezte gondolatai középpontjába. (Gudea szobra a kezében kiapadhatatlan korszót tart, melyből folyamatosan árad az Élet vize.) Egyébként ennek a lagasi Gudea papkirálynak a tevékenységét az interpretációk egy része a **–23/22. sz-ra** (–20. sz.), míg más része a **–22/21. szra**, (ugyancsak a –20. sz-ra) helyezi.

Bizonyára nem csak lelki forradalom zajlott Sumerban, hiszen ebben az időben az akkád hatalomnak is leáldozott. Az akkádok **–2218-ban** (–1962) elveszítették sumer területeiket, ezzel véget is ért az akkádok kora. Más megközelítésben: Gudea (vagy az egyik utóda), miután

Elám fejedelmeit a **-22/21. sz. fordulójára** (a -20. sz. közepére) legyőzte, székhelyét Urba helyezte át. Ezután Ur királyai (II. Uri dinasztia) a **-22. sz. közepén** (a -20/19. sz. fordulója tájékán) Akkád maradék területét is meghódították.

A III. Uri dinasztia kora Ur-Nammuval vette kezdetét, aki a világ első ismert törvényhozója volt. Sumer ekkor már egységesen irányított, központosított állam volt. Ur-Nammu Sumer és Akkád királyának nevezte magát (bizonyos vélemények szerint **-2047 és -2030 között** (tehát -1891-től -1874-ig), mások szerint **-2112 és -2095 között** (-1856-tól -1839-ig) uralkodott). Kiadta a legrégebbi ismert törvénykönyvet, templomokat és erődítményeket emeltetett. Megépíttette Ur zikkuratuját (piramisszerű toronytemplomát) Nanna/Nannar (Szín) holdistennő tiszteletére. Urt és Eridut 15 km-es csatornával köttette össze.

A **-21. sz. végén** (a -18. sz. második negyedében) váratlanul összeomlott a III. Uri dinasztia központi hatalma. K-ról az elámiak, Ny-ról az amoriták (értsd: nyugatiak) serege rázúdult Ur városára. Elám (Szúza) állam hatalma váltotta fel Ur uralmát Mezopotámia D-i felén. Uruk, Ur, a Tenger-vidék, (DK-Irán, az Eufrátesz deltája a Perzsa-öbölben), Nippur város stb. **-2002** (vagyis -1746) **után** már Elám fennhatósága alatt álltak. Az elámiak hamarosan, **-1995** (-1739) **k.** Szúzáról K-ebbre, Anasba telepítették át királyságuk fővárosát.

É-Mezopotámia sorsa másképpen alakult. A sumer állam É-i része teljesen szétesett, a III. Uri dinasztia É-ra (a hegyvidék felé) menekült. Egymástól független, egymással vetélkedő városállamok töltötték be Mezopotámia térségét. Előbb (a **-20. sz. végén**, vagyis a -18. sz. második negyedében) Iszin és Larsza városa vitte a vezető szerepet, majd fokozatosan a Hamurabidinasztia Babilonja kezébe került a hatalom.

A larszai Gungunuk király uralma idején (a **-20/19. sz. fordulóján**, vagyis a 18. sz. középső harmadában) a levantei és kis-ázsiai kereskedelmet már nem Larsza, nem az egyes városállamok, hanem maguk a gazdag városi kereskedők irányították. Ur hanyatlása nyomán a kereskedelem egyre inkább a föníciaiak kezébe került. Aztán a szétesett, majd gazdasági válságba merült államot a **-20. sz. második felében** (a -17. sz. első felében) Babilon központtal szervezték újjá.

A dravida civilizáció, az Indus-völgy kultúrája (a –16. sz. közepéig)

A –30. és a –15. sz. közötti időszak tekinthető a kifejlett Indus-völgyi civilizáció korszakának. Harappában és az Indus-völgy több más pontján (pl. Mohendzso Daro, Dholavirá, Ganwerivalá) aprólékosan megtervezett, csatornázott téglavárosok emelkedtek. Megépült a világ legősibb csatornarendszere Mohendzso Daróban (a mai Pakisztán területén), mely a szennyvizet a város melletti földekre vezette. A városok lakói között kereskedők is voltak, saját írásrendszerrel rendelkeztek, – mely azonban a mai napig megfejtésre vár. Hasonló településrendszer alakult ki a mára kiszáradt Saraswati-folyórendszer völgyében (D-ebbre) is. A civilizáció vízgazdálkodással biztosított fejlett mezőgazdaságon alapult. Az Indus-völgy hatóságai a messzi É-ra fekvő Badaksan lapis lazuri bányáit is ellenőrizték, illetve a drágakő távolkeleti és nyugati irányú kereskedelmét is kézben tartották. Az Amrí-vidéken is, bizonyára a Mohendzso Daro civilizációs központ kisugárzása nyomán megszülettek azok a műalkotások, melyek az Indus-völgyi kerámia kultúrkörébe tartoznak. Az Indus-völgyben a – mezopotámiai hatásra utaló – piktogramok ismeretlen információkat hordoznak. A harappai civilizáció egyedi, máig megfejtetlen képirásos rendszert használt. Mohendzso Daróban fejlett vízvezető rendszerek működtek, amivel ezt a 35 ezer lakosú várost el tudták látni friss vízzel, de gondoskodtak a szennyvizek higiénikus elvezetéséről is a városok utcái alatt, fedett rendszerben. A város központjában állt a központi kút, ahonnan bárki vizet meríthetett. A másik két nagy településen, Harappában és Rakhigarhiban a régészek megtalálták az eddig legelsőnek bizonyult higiéniai rendszer nyomait, kiderült, hogy a bronzkorban már ismerték a vízöblítés vécét! A házak folyamatos vízellátását közvetlenül a kutakból oldották meg, és elkülönülten kezelték a tiszta vizet a szennyvíztől. A Harappa-civilizáció nagyszerűsége vetélkedett az egyiptomi Óbirodaloméval, élénk kereskedelmet folytattak Mezopotámiával is.

Tudjuk, hogy a –03. évezred közepén az indiai társadalom már kasztokra tagozódott, ám az Indus-völgy városainak vezetősége nem két körből (kasztból) került ki, hanem a király egy személyben testesítette meg a szakrális (papi) és a világi (katonai és kormányzati) hatalom intézményét. A népesség már joggal nevezhető dravidának, hiszen a kultúra É-ról származó elemei teljesen összeolvadtak a térség (ÉNy-India, Pakisztán, Afganisztán) eredeti alapnépességének sajátosságaival.

A –03. évezred folyamán a szomszédos Elám is újjáépült (ott bizonyára elit- és talán népességcsere is történhetett), s a régészet tanúsága szerint –2300 k. a fémművessége páratlanul magas színvonalra emelkedett, ugyanakkor kétségbe nem vonható írásos bizonyítékok szerint a **–27/26. sz-tól** (a –24. sz-tól) Elám már nemigen foglalkozott K-i szomszédjával, hanem érdeklődése egyértelműen Ny-felé fordult. Ez a jelenség többé-kevésbé az egész mezopotámiai térség vonatkozásában értelmezhető; a Ny-K-i reláció háttérbe szorult, s egyre inkább nőtt az É-D-irányú kommunikáció és migráció jelentősége. E jelenség mögött a mindkét térséget sújtó, egyre fokozódó szárazodás tendenciája állhatott. Mindenesetre az éghajlat és a vízrajz megváltozása egyelőre nem akadályozta meg, hogy az Indus-völgy civilizációja még magasabb szintre emelkedjen, s a –22. sz-tól egészen a **–18. sz-ig** (a –16. sz. közepéig) bezárólag igazi aranykorról beszélhetünk. Miközben Mezopotámia térségének államai leginkább magukkal és egymással voltak elfoglalva, az Indus-völgy tengerészei a **–24/23. sz-ban** (a –22. sz. folyamán) a Perzsa-öböl valamennyi városával (mindenek előtt Urral, Dilmunnal, Magannal) kapcsolatban álltak. A viharfelhők azonban elkezdtek gyülekezni: a »–03. évezred közepén«, így feltehetőleg **–2500-tól**, azaz a –23. sz. közepétől már az „indoiráni” néven megjelölt népcsoportok jelen voltak az Iráni-felföldön, bár még hosszabb ideig nem játszottak jelentős szerepet a térség történelmében. Közben É-ról **–25/24. sz. fordulója tájékán**, azaz a –22. sz. ban egy, feltehetőleg preszkíta (turáni), avagy immár szakának is nevezhető népcsoport egyenesen Indiába vándorolt – (Indra felségjelvénye, a „vadzsra” az ő ajándékuk lehet).

Ismeretes, hogy a -03. évezred vége felé Turán (és a mai Afganisztán) térsége történelmének válságos pontjához érkezett. A térség fejlődése (az „első turáni fázis”) megállt, Ny-Turán városai sorra elnéptelenedtek. Legtöbben éghajlatváltozásra gondolnak, aminek részben ellentmond, hogy Közép-Ázsia más területein hasonló jelenség nyomai nem tapasztalhatók. – Tény, hogy -21. sz. közepére komolyabb kivándorlás történt Turánból, melynek egyik fő útvonala, bizonyára Afganisztánon keresztül az Indus-völgy felé vezetett. Sokatmondó, hogy ezzel egy időben, számos kutató szerint már megjelentek a történelem színpadán a szakák (szkíta népek) is. Ám ekkor nemcsak Turánban voltak nagy változások, hiszen tudjuk, hogy az egész „Termékeny Félhold” területe válságban volt (**kb. -1770-ig**, azaz -1514-ig), a birodalmak sorra összeomlottak, a térség csaknem visszasüllyedt korábbi életformáiba.

A -03. évezred végéről a virágzó Indus-völgyi kultúra városaiból (Harappa, Mohendzso Daro stb.) igen sok lelet került elő. A civilizáció történelmi eseményeit azonban homály fedi, mert a jellegzetes vonalas írás (a pecsételőkön) megfejtetlen, főként mivel a hosszabb szövegek (a nem időtálló anyagok használata miatt) hiányoznak. Az Indus-völgyi kultúra területe ekkoriban már a Gudzsaráton keresztül a Gangesz-völgyig, valamint a Himaláján túl az Amudarjáig terjedt (lényegében Turánig, feltehetőleg a szakák területeit is felölelve).

A -02. évezred változásai az Indus-völgy történetében mozgalmas periódusokat okoztak. A történeteket számunkra már nem elsősorban a régészeti megállapítások jelenítik meg, az Indusvölgy kultúráját érintő események vázlata a tágabb térség történetéről rendelkezésre álló történettudományi szintézisekből bontakozik ki.

Ismeretes, hogy **-20. sz. eleje** és a **-16. sz. vége** (a -19. és -14. sz. közepe) **között** egyes szkíta/szaka törzsek a mai Irán területének nagy részét birtokba vették, (ami ott a történészek által bronzkornak elnevezett időszak végét jelentette). Bizonyára ez összefüggésben van azzal, hogy az Iráni-fennsík területén **a -26/25. sz. fordulója**, azaz a -23. sz. óta élő „indoiráni” néven ismert népcsoportok egy része **a -21/20. sz. fordulóján** (a -18. sz.-ban) kimozdult korábbi szálláshelyéről, és az Indus-völgy felé kezdett terjeszkedésbe. A virágzó Indus-völgyi civilizáció legfontosabb államainak (Harappa, Mohendzso Daró) hanyatlása a szakértők többsége szerint valamikor »-1800 k.« (**-1800 k.**, azaz -1644 k.?) kezdődött el. A Harappai civilizáció a »-02. évezred közepe táján« bukott el. Bukása okait sokan kutatják, a kutatók következtetései szerteágazóak. Ebben a kérdésben eddig csak halványan volt körvonalazható valamiféle egységes álláspont.

Az Indus-völgyi civilizáció városait **-1900** és **-1000** (-1644 és -844) között lakói sorra elhagyták. Korábban csak feltételezések voltak arról, hogy a városok virágzásának és sorvadásának természeti okai is lehettek, de most már bizonyítékok is rendelkezésre állnak. Az évezredek során hatalmas változás következett be a térségben. Míg a terület négyezer évvel ezelőtt még virágzó völgyiség lehetett, addig az mára egy száraz, félsivatagos táj, sőt a városok maradványai ma messze esnek a folyóktól. Az eredmények azt mutatják, hogy döntő részben az éghajlatváltozás és a táj megváltozása okozta az elvándorlást. Körülbelül 3900-3600 évvel ezelőtt az Indus alsó szakaszának átlagos vízszintje már kezdett csökkenni. (Ebben persze jókora, ha épp nem döntő szerepe lehetett a folyórendszer felső és középső szakaszain alaposan megnövekedett vízhasználatnak, ami miatt nem juthatott elég víz az alsó szakasz nagyszabású vízellátó rendszereibe.) A harappai városlakók ezért zömmel K-re, a Gangesz-folyóhoz költöztek, ahol még elegendő csapadék és vízhozam állt rendelkezésre. A költözéssel együtt megváltozott a civilizáció jellege is, a korábbi nagyvárosok helyett új hazájukban már kis közösségekbe tömörültek. A változással eltűnt a felhalmozott kulturális örökség egy része, az írás és a városi művészet elenyészett, viszont a mezőgazdasági technológiák rendszere továbbra is fennmaradt. Régészeti adatok értelmében a -17/16. sz. fordulója idején következett be az

Indusvölgy nagyvárosainak elnéptelenedése. Így az északi civilizációs centrum az Indusvölgyből a –16/15. sz. fordulója után tevődött át a Gangesz völgyébe.

Korai kultúrák a sztyeppén (a –02. évezred közepéig)

Már 7-8000 évvel ezelőtt kiterjedt és egységesnek mondható műveltségi terület létezett a Kaukázustól, a Balkánon (Duna-völgyön) át a Kárpát-medencéig terjedő sávban. A térség lakosságának korai fejlődése nyilvánvalóan összefüggésben állt azzal a körülménnyel, hogy e területsáv jelentős részét a jégkorszaki eljegesedés elkerülte, megkímélte. Ennél fogva Európa újranépesülésének talán legfontosabb kirajzási területeként tekinthetünk rá. A térség legsűrűbben lakott, központi területe a Fekete-tó É-i partvidékén lehetett. A hatalmas területű, a mai Fekete-tenger szintjénél vagy 100 m-rel alacsonyabb vízszintű tó katasztrófája, vagyis a mezőgazdasági szempontból rendkívül értékes partvidéknek a Márvány-tenger felől betörő tengervíz miatt bekövetkezett pusztulása a –06. évezredben történt meg, a legvalószínűbb időpont: –5200 (az üledék édesvízi kagylóinak legfelső, a tengeri kagylók rétege alatt elhelyezkedő darabjain végrehajtott radiokarbonos vizsgálatok szerint). A fekete-tavi özönvíz nyomán menekülő népesség egy része minden bizonnyal a mai Ukrajna területén és a Kaukázus, valamint Közép-Ázsia irányában keresett új szállásterületet, más része Kis-Ázsiába, a Balkánra és a Kárpát-medencébe telepedhetett be, később messzebbre is eljuthatott, jelentősen hozzájárulhatott Európa neolitikus alapnépességének kialakulásához. A tó tengerré válása után a Kárpátmedence nagy tömegben fogadhatta be az immár földművelő hagyományokkal rendelkező népeket. A katasztrófa emléke természetesen nem enyészett el, bizonyára a népek özönvíz-legendáinak alapját képezte, amire ráakódhattak azoknak az akár évezredekkel későbbi eseményeknek a motívumai is, amelyek ugyancsak árvizek pusztításával jártak együtt.

A műveltség a sztyeppe Ny-i végein az „első” özönvíznél is jóval távolibb időkbe nyúlna vissza, ha bebizonyosodna, hogy a Magyarországon, a bajóti Jankovich-barlangban, a 20. sz. első negyedében Hillebrand Jenő ősrégész találta vésett csontdarabka valóban egy 15-20 ezer éve érintetlen rétegben nyugodott, (aminek nincs túl nagy esélye). A régész a véseteket egyszerű díszítésnek vélte, de Friedrich Klára rovásírás-kutató szerint azok egy ősi rovásírás jelei, sőt az egyik jel teljesen azonos rajzolatú Kassai István építőmesternek az 1464-ben épült bártfai templom egyik kövén fennmaradt, összerótt (összevont) névjegyével.

Ha nem is ilyen régiek, de az Erdélyben és a mai Ukrajna egyes pontjain talált, a –06. vagy talán –05. évezredből származó írásos emlékek már bizonyára megdönthetik a régi dogmát, miszerint az írás csak a –04. évezredben alakult volna ki Mezopotámia területén. A rovásírás kezdeteire vonatkozó fontos emlékként szóba jöhetnek azok a Tatárlakán (Kárpát-medence, Erdély) talált, kb. nyolc- vagy hétezer éves agyagtáblácskák, melyekre a székely-magyar GY, NY és Z rovásbetűkre hasonlító jelek mellett – egyes olvasatok szerint – ligatúrákat (betűösszevonásokat) is róttak. Ezek a rovások is jóval régebbiek, mint a legrégebbi (kb. ötezer éves) mezopotámiai képírási emlék.

A Maros Déva és Gyulafehérvár közötti szakaszán ástak ki új-kőkori, az ún. Vinca-kultúrához besorolt tárgyakat piktografikus írásjelekkel. A világ első régésznője, Torma Zsófia által a 19. sz.-ban, a Maros-folyó partfalából kiásott, a Tordos-Vinca műveltséghez tartozó rovásjeles korongok alapján tudjuk, hogy Tatárlaka agyagtáblácskája nem elszigetelt jelenség volt, s valóban írásjeleket őrizhetett meg, hiszen a több száz (esetleg ezer-kétezer) évvel későbbi Tordosi korongokra is ilyesféle jeleket róttak, (kb. 20 km-re Tatárlakától). Ráadásul ezek is emlékeztetnek a napjainkban is használatos székely-magyar rovásjelekre. A szakemberek az ősi jeleket az ún. Vinca-íráshoz sorolták be, (mivel hasonló jeleket Európa D-i és K-i felében is találtak, de előkerültek ilyen jelek Törökországban és a Fekete-tenger északi partvidékén is). A korai ukrajnai leletek valószínűsítik a sztyeppe régió közvetítő szerepét az európai és a keleti írásbeliség között. A Dnyeper-folyó menti Kamiana Mohilában előkerült sziklavészetek és korai

piktogramok valószínűsített párhuzamai az ún. majkopi kultúrában, a Kaukázusban és a Kaukázuson túli területeken keletkeztek, kb. a –3900 és –3600 közötti időszakban. Ezek az írásjelek már közeli kapcsolatban állhatnak Mezopotámia civilizációjával is.

Ezzel összefüggésben meg kell emlékeznünk a –06. évezredtől keltezett késő neolitikus Cucutenikultúra erdélyi és moldvai leleteiről, melyek legközelebbi párhuzamai a Balkánról ismeretesek, de szoros kapcsolataikat lehet valószínűsíteni a kisázsiai és fekete-tengeri kultúrákkal is. (A legtöbb kutató a Fekete-tenger mellékének kultúráival hozza kapcsolatba.) A kultúra területe K-en a Dnyeper-folyóig húzódott. Házasított állatokat tartottak, ami fontos táplálékforrást jelentett. Az ott élt közösségek nemcsak ismerték, de szinte tökéletesre fejlesztették a kerámia edények készítésének módját, ezen kívül kiváló házakat építettek és messzire, egészen a Fekete-tenger térségének K-i vidékeiig juttatták el a termékeiket. Kialakult az írásbeliségük is. Négyzet alakú házak, a telepkek közepén nagyobb, több szobás közösségi ház, benne szentély, valamint műhelyek jellemezték lakóhelyeiket, antropomorf isteneik, a kozmikus rend tisztelete, kifinomult temetkezési szokások fémjelezték ezt a kultúrát. Erdélyben pedig elkezdődött a réz korai feldolgozása, miként a Kaukázusban is.

Egy legalább 6000 éves települést találtak a mai Ukrajna területén, Nebelivka falu környékén. Ezt a valószínűsített „metropoliszt”, mely a geofizikai vizsgálatok tanúsága szerint 238 hektáron terült el, Kijev és Odessza városok között félúton fedezték fel. A várost a Cucuteni-Tripoljekultúra egyik településének azonosították. A feltárásból kirajzolódott, hogy a korai városlakók rendezett környezetben éltek, házaik jól összehangolt rend szerint követték egymást. (Legalább 50 utca és 1200 ház.) Európa legrégebbi városainak gerince faváz volt, falait agyaggal vagy sárral tapasztották, tetejét náddal fedték. A házakban már volt kemence, és már ismerték a kerámiaégetés technikáját is. Hasonló fejlődés ment végbe Anatólia területén is.

A balkáni központú Vinca-műveltség később szorosan kapcsolódott a Kárpát-medence Körösműveltségéhez. Ez az első európai magas-műveltség időben megelőzte a mezopotámiai és egyiptomi műveltséget. A Körös-Starcevo néven ismert műveltség aztán közvetlen előzménye volt a Közép- és Kelet-Európában kialakult, majd egész Európára kiterjedt vonaldíszes kerámia kultúrának. Ugyanezen műveltség volt a létrehozója az első földváraknak is. A –06/05. évezredtől a Kárpát-medencében nagyarányú földvárépítési munkálatok folytak, ugyanakkor a kultúra Ny-i határa elérte a Rajnát. A Kárpát-medencében ebben a korszakban érte el csúcspontját a Körös-műveltség.

A –05/04. évezred jelentős változásokkal járt a szóban forgó területsáv kultúrája vonatkozásában. A rézkor kezdetén, tehát a –05/04. évezred fordulóján történhetett meg a vadló háziasítása, talán Ukrajna területén. A rézkorban, a Kárpát-medencében az ún. tiszai és a lengyeli kultúra szerepe volt a meghatározó. A tiszai kultúra hordozói –3500 k. geometrikus ornamentikával díszítették a cserepeiket, ekkoriban készült a tiszai kultúrában a híres „sarlós isten” agyagszobrocska is. K-en a nagyállattartó, főként marhatenyésztő sztyeppei pásztortársadalmak (a gödörsíros és a kurgán kultúra képviselői) váltak a kor legsikeresebb közösségeivé, s ez a termelési mód kezdett Közép-Ázsiában és még annál távolabbi K-en is elterjedni. Igyekeztek minden alkalmas folyó völgyben letelepedni, s ezzel a területhasználattal korlátozták a földművelés területét. Műveltségük Európában Ny-felé terjedt, visszaszorította a vonalkerámias műveltséget. Az időszak végén a Fekete-tenger É-i pereme felől érkezett Kurgán-emberek terjeszkedése (vagy kultúrája, életmódja) elérte a Kárpát-medencében a Duna-Tisza közét, majd a Dunántúlt is, később az állattartók megtelepedtek a Maros-völgyben is, (legalábbis az állattartás ott is meghatározóvá vált).

Sok történész és régész „kórusban mondja”, hogy a szkíták története csak a »–07. századtól« értelmezhető. Ennek azonban ellentmondanak a bizonyítékok. A kelet-európai síkságon és a Kaukázus északi peremén egyre több olyan neolitikus régészeti kultúrára derül

fény, amelyekben a szkíták jellegzetességeire ismerhetünk rá. Kimutatható a Kelet-Európai-síkság, a Fekete-tenger partvidéke, illetve a Kaukázus és Kaszpi-tenger, valamint az Aral-tó térsége közötti kapcsolat, amelyet minden bizonnyal a szkíták ősei alakítottak ki. Talán e számos kultúra eredete egészen az Azovi-tenger körül virágzott Szvobodnoje kultúra (–5000-től –4500-ig) idejére visszavezethető, amely még a Kaukázustól északra fekvő Nalcsik település körül talált mintegy 200 ősi lelőhellyel is rokonságban állhatott. Ha pedig attól K-re keressük az egységesülés kristályosodási pontját, nem mehetünk el szó nélkül az Aral-tó térségében, leginkább a tó felé igyekvő nagy folyók (Amu-darja, Szir-darja) mentén igen hamar, a –05. évezred derekán kibontakozott keltemenári kultúra mellett sem.

Úgy tűnik, hogy a korai műveltségi központok már fejlett kézművességgel és mezőgazdasággal rendelkeztek. Bizonyos, hogy a –04. évezredben már ismerték az Urál felszíni rézlelőhelyein, – talán kaukázusi vagy turáni kulturális hatásra – a réz finom megmunkálásának gyakorlatát is. A –04. évezredben élt emberek kocsikkal és lovakkal áthidalták a nagyobb távolságokat is. A régészek kimutatták a lehetséges területi kapcsolatokat, de a leletek bizonyosságai ellenére (kerámiák, aranytárgyak, ékszerek, réz- és bronz fegyverek) többségükben mégsem tartják lehetségesnek, hogy a Kaszpi-tenger térsége és a Kelet-Európai-síkság között a –04. évezred előtt szoros kapcsolat jöhetett volna létre. Nem akarják meglátni, hogy a sztyepei nagyállattartó kurgán műveltség a –05. évezred végétől a –03. évezred közepéig tartó időszakban fokozatosan átalakult lovas kultúrává, a hatalmas eurázsiai sztyeppén mindenütt megindult az államszervező, a törzseket szövetségi rendszerbe foglaló tevékenység.

Ukrajna területe lehetett a lovas népek igazi bölcsője, hiszen úgy tudjuk, az első olyan ló maradványait is, melyet ember ült meg, itt ásták elő. Radiokarbonos meghatározás alapján a kora –4350-re keltezhető. (Ez a vidék vált a későbbi európai Szkítia központjává.) Az ukrán régészek bizonyosnak vélik, hogy a kurgán kultúrát a lovasnomádok hozták létre. Egy DK-Lengyelország területén talált rézkori kurgánsír korát 6000 évesre becsülik. A sír és tartozékai számítanak a legrégebbi kurgánnak Európában. A kurgán belsejében, az elhunyt mellett sok rézből készült tárgyat találtak, két fülbevaló, egy nyaklánc, négy csésze és egy amfora is hevert, de tucatnyi nyíl, edények, használati eszközök, valamint áldozati állatok csontjai is. A gazdag harcosok vagy a közösség vezetői rendelkezhetek ilyen sírral. Vagyis jól szervezett közösségekben éltek a kurgánkultúrában, – a bronzkori kultúrákat megelőzően. Elképzelhető, hogy a szóban forgó kurgán egy herceg vagy törzsfő sírja volt.

Ebben az időben, tehát a –04. évezredtől nagyot lépett előre Közép-Ázsia sztyepei kultúrája is, már megjelent az ún. botaji kultúra az Isim és a Tobol mentén, valamint a D-Uráltól K-re fekvő területeken, Kazahsztán É-i részén, a ligetes sztyeppén. Települései nagy kiterjedésűek voltak. E kultúra hordozói vadászokként és lótenyésztőként, proto-eurapidokként ismeretesek. Itt kerültek napfényre aztán a közép-ázsiai rézkor kiemelkedő jelentőségű településeinek maradványai, (Krastnij Jar, Vaszilovszka mellett, ahol 153 veremházat tártak fel). Az itt megtelepedett emberek tehát állattenyésztéssel foglalkoztak, s főként lóhúst fogyasztottak. Már kutyát is tartottak.

A legkorábbi sztélék a –04. évezredben jelentek meg, sokan az aknasíros kultúrákhoz kapcsolják ezeket, és a Fekete-tenger vidékét benépesítő szkíták elődeit látják a sztéléket állító korai népekben. Valóban, az ősi bálványszobrok leggazdagabb tára a Krím-félszigeten található. A kőből faragott szobrokon általában csak a fejet faragták ki, esetleg megjelenítettek fegyvereket, néhány jellegzetes díszítést is belevéstek, a ruházatra és egyéb, apró részletekre azonban nem fordítottak gondot. A bálványok körül a régészek esetenként tűzhelyek nyomait fedezték fel, ami megerősíti azt a feltevést, hogy ott az ősök számára állatáldozatot mutattak be, esetleg elégették a halottnak hiányzó evilági tárgyakat, hogy azt is magával vihesse a túlvilágra.

Az ún. jamnai (talán ugyancsak korai szkíta, netán korai germán) kultúra a K-európai síkságon a –03. évezred folyamán terjedt el. Ennek jellemzője az etelközi, kaukázusi és a harangedényes kultúrával esetleg rokonító „lófejű jogarok” jelenléte a kurgán-sírokban. A hegytetőkön megerősített váraik voltak, sírjaikban csatabárdok jelezték halottaik társadalmi helyzetét. A kultúra legismertebb lelőhelye Mihajlovka városánál van, nem messze a Dnyepertől.

Az ún. gödörsíros (drevnyejamnaja) kultúra ideje is a –03. évezred. Hordozói a Don, a Volga és az Urál-folyók vidékét lakták, – ahol éppen ekkoriban jelentek meg a kurgánsírok. Állattenyésztők voltak, juhtenyésztésük jelentős volt, de kisebb területeken földműveléssel is foglalkoztak. Gyökereik a Kaszpi-tenger D-i és K-i mellékére nyúlnak vissza. Később DNy-ra is terjeszkedtek, az É-Kaukázusban és a Dnyeper alsó folyásánál is megtelepedtek. Erős hatással volt rájuk a Tripolje-kultúra, mikor Moldva területére és az Al-Duna-vidékére is megérkeztek. A Fekete-tenger vidékének „katakomba-kultúra” elnevezésű időszaka Mihail Videiko ukrán kutató szerint –2800 és –2200 közötti időszakra tehető. Ez a kultúra feltehetőleg kapcsolatban állt a Közel-Kelet kultúráival, és a Dnyeper-menti Kamaina Mohila sziklavésetei, piktogramjai szoros összefüggésbe hozhatók a kaukázusi és Kaukázuson túli majkopi kultúrával is. Virágzó civilizáció alakult ki a –04/03. ezredforduló után a Fekete-tenger K-i térségében. A grúz és török szakirodalom szerint a térségben a kora-bronzkorban az ún. kolkhiszi (kulha) kultúra volt jelen, mely ugyancsak kapcsolatban állt a mezopotámiai kultúrkörrel. Több mint valószínű, hogy itt már a szkíta művészet kezdetei érhetők tetten, amely már –03. évezredben kialakította a későbbekben Eurázsia szerte elterjedt „állatstílusát”. Krasznodár város környéke különösen gazdag régészeti, nagy mennyiségű lelet került elő onnan, Novovelikovszkaja település környékén pedig hatalmas kurgánsírokat találtak. A halottakat sok melléklettel temették el, bronztárgyakkal, kőfaragásokkal, ékszerekkel, és kerámia edényekkel. A régészek nagy kerámia edényekben báránnyal és tej maradványait találták. A sírokban állatküzdelmi jelenetekre utaló tárgyak is voltak. Igazi különlegesség az a szekér maradvány, amelynek rúdját vörös okkerrel kenték be, és a szekeret a kurgánsír elé helyezték, mintha csak a halottakra várna. (A kerek kocsi bizonyosan a Kárpát-medencéből származik. Budakalász, Szamosújvár, Novaj, Gyulavarsánd, Herpály közelében találták meg a –05. és a –03. évezred közötti időben készített modelljeit.)

A novovelikovszkajai leletek alapján egyértelmű, hogy magas társadalmi rangú embereket temettek el, valószínűleg a társadalom, egyben a szellemi élet vezetői lehettek, ahogyan ez az ókori sztyeppe népek között szokásos volt. Az Azovi-tenger közelében fekvő vidék, a Meotisz ingoványa minden bizonnyal már korai szkítának is nevezhető nagyállattartó törzsek központja volt. A Kubán Állami Egyetem régészei úgy vélik, hogy a Kaukázusból északra vándorolt (?) korai lovas népek szkítákhoz köthető helyi törzsszövetsége a bronzkor folyamán, de legalábbis a –2700 és a –2200 közötti évszázadokban uralhatta ezt az ásványkincsekben gazdag térséget. Egyáltalán nem zárható ki, hogy –03. évezredtől jól szervezett törzsszövetségek fogták össze az akkor már akár szkítának is nevezhető közép- és belső-ázsiai törzseket. A Jenyiszej környékén, az Altáj-Szaján-hegység vidékén és Minuszinszk közelében, tehát Turántól ÉK-re, a –04. évezred második felétől, vagy a –03. évezred első felétől fennállt az Afaneszjevó kultúra, melyben kimutathatóak a sztyeppe gödörsíros- és Tripolje-kultúra K-i párhuzamai. Rövidfejű, „plump-europid” népség volt e kultúra hordozója, csakúgy, mint a D-oroszországi kapcsolatok esetében is. A késő rézkortól a bronzkorig virágzott tehát ez a nagy területre hatással levő, egészen Dzsungáriáig terjeszkedő kultúra. Az időszak végére, a vaskor kezdetére ezek a K-mediterrán típusúhoz közeli formákkal rendelkező „kaukázusi” emberek Ny-felől benépesítették a Lop-Nor és a Tien-Shan körzetét. Az Afaneszjevó kultúra öröksége kimutatható a Turfán múmiák anyagi műveltségében, de a Volga-vidéken és K-Európában is. Kurgán-kultúrkörhöz tartozó népsége földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkozott.

A turáni (andronovói) kultúrkör (kultúra család), mely első szakaszában a Kis-Ázsia–Kárpátmedence, valamint a Kaszpi-tenger–Pamír-hegység térségei között elterülő félkontinensnyi területen egységesítette a műveltséget, egyik korai központja a Kaszpi-tenger térségének K-i felében volt. A régészek jelentős része azt tartja, hogy onnan emelkedett aztán ki az érett szkíta műveltség. (A –03. évezred végéig az Aral-tó és a Kaszpi-tenger térségének éghajlata a mainál sokkal nedvesebb volt. Erre utalnak a hosszú történetet megélt települések, vízforrások nyomai a mai pusztaságban.) E kultúrkör a második szakaszban (a –02. évezred elején) egészen az Altáj és a Sárga-folyam térségéig erőteljesen hatott, és e K-re irányuló hatás központja ekkoriban a Tarim-medence lehetett.

Összegezve: a –04. évezred végétől az eurázsiai sztyeppe nagy részén korai szkíta jellegzetességekkel rendelkező kultúrák bontakoztak ki. A –03. évezred közepétől aztán bátran nevezhetjük azokat a sztyeppei állattartó népeket „érett” szkítáknak, akik néhány évszázad alatt egységes kultúrát fejlesztettek ki a Kárpát-medencétől Belső-Ázsiáig terjedő, földrésnyi területű sztyeppe-övezetben.

A közép-ázsiai korai-szkíta kultúrák É-felé is kisugároztak. A –04/03. évezred fordulóján az Urál-hegység környezetében a vadászat számára nélkülözhetetlen közlekedési eszközök: a sí, a szán, a csónak, az evező is megjelentek. Ezzel párhuzamosan a nyíl és íj is magasabb technikai fejlettséget ért el. Ezek a vívmányok változást idéztek elő az Urál körzetében is, ahol a „finnugornak” elkeresztelt csoportosulások centrumát feltételezhetjük. Elterjedt a rénszarvasvadászat, az eddigieknél mozgékonyabb, sajátos életforma alapja. A –03. évezredben aztán kialakult az erdős övezetnek az Onyega-tótól a Jenyiszej- és az Angara-folyóig terjedő (uráli központú), egységesnek tekinthető művelődésű sávja. (Azonos díszítésű kerámia, egyező stílusú állatábrázolások, egységes temetkezési szokások, eszközanyag, uráli típusú (lappoid) népesség.)

A –02. évezred első felében állt fenn az Arkaim nevű bronzkori proto-városi (bonyolult erődítmény rendszerekkel rendelkező) kultúra az Uráltól DK-re, a Szintasta és a Tobol folyóktól nem messze. Ez volt a korabeli legfontosabb fémfeldolgozó központ. (Az andronovói kultúracsalád Ny-i részét – a Dél-Urál két oldalán, Arkaim központtal – nevezték el Szintasta-kultúrának, a Tobol melletti régészeti lelőhelyről.) Közvetlen szomszédságában létezett a Szargatkakultúra, – amit többen összefüggésbe hoznak az ősmagyarokkal. A –22. sz-tól a –18. sz-ig virágzott a D-Urálban és annak K-i előterében a Zauralje elnevezésű proto-városi kultúra is, ugyancsak összefüggésben a ló- és nagyállattartó és fémműves Szintasta-kultúrával. Ezekről az andronovói körbe tartozó kultúrákról is feltételezhető, hogy hordozói D-ről (Kelet-Európából, a Kaukázusból, vagy a Turáni-alföldről) É-felé terjesztették műveltségüket, és nem ördögtől való összefüggésbe hozni e kultúrák hordozóit a szabírokkal sem.

Cseljabinszk mellett, az Urál K-i előterében készült az első ismert küllős kerék, mely aztán forradalmasította a harcászatot. Itt fejlesztették ki az „ötödik kereket” is, ami a kocsi irányíthatóságát biztosította. (A –02/01. évezredben az Urál-környéki bronz- és vaskori kultúrák révén az Urál-vidék Eurázsia egyik leggazdagabb, ásványi kincsekben bővelkedő tájéka volt. A terület D-i része növénytermesztésre és állattenyésztésre is kiválóan alkalmas volt.)

A –02. évezred elejétől akár korai szabíroknak is nevezhetők azok a szkíták, akik az Urál D-i térségében, illetve a kapcsolódó, a Kaszpi-tengernél kezdődő, a Pamírig terjedő ázsiai területek egy részén éltek. A D-Urál vált aztán a szkíta világ legfontosabb háttérterületévé, a lehetséges ellenfelektől legtávolabb fekvő, számukra szinte megközelíthetetlen erőforrásává, ipari-bányászati központjává, ahol a korszak legfejlettebb fegyverei sokáig, zavartalanul készülhettek. A szabír kultúra hordozóit többen a Kaukázusban és attól D-re azonosított szovárd kultúra alanyaival hozzák összefüggésbe, mivel álláspontjuk szerint e két ókori

elnevezés azonos népet takar. A D-Urál térségében élt szkíták szabír nevű néprésze, jóval később (talán csak a **06.**, vagyis a 07/08. **sz-ban**) áttelepedett (visszatért) a Kaukázus térségébe, (ahonnan a szabírok egy része, akiket szovárd néven ismerünk, talán soha nem is mozdult ki). Addig azonban az Urál K-i oldalán megtelepedett, előszeretettel ugornak nevezett erdei népek (a „felbomlóban levő ugor alapnyelvet beszélő közösségek” (sic!), vogulok, osztjákok stb.) vagy 2000 évig (talán egészen a **05.**, azaz a 06/07. **sz-ig**) erős szabír hatások (nyelvi, kereskedelmi, kulturális, hatalmi dominancia) alatt álltak. Bizonyára innen eredeztethető az ún. „finnugor nyelvek” hasonlatossága a magyarhoz (szabírhoz).

A –02. évezred elején, Ny-Szibéria és Kazahsztán határvidékén, a szibériai térség peremén, az andronovói kultúra É-i határvidéken létrejött egy fejlett fémművességgel is rendelkező állattenyésztő-földműves kultúra, amit Cserkaszkul kultúra néven ismerünk. Magyar értelmezésekben vita tárgyát képezi, hogy hordozói tekintetében „ugor” népről beszélhetünk-e, vagy a szkíta közösségek egyikét kell sejtenuk a műveltség mögött. (A Cserkaszkul kultúrát K. V.

Szalnyikov fedezte fel, aki a kultúra hordozóit olyan ugoroknak tekintette, akikre Ny-Szibéria D-i (sztyeppés) részének bronzkori (andronovói) régészeti kultúrája erős hatással volt.)

Forradalmi áttörés következett be –2000 és –1800 között: a szkíták immár a szekerek helyett a lovakat ülték meg. Ennek első tárgyi emléké a mai Irak területéről ásták ki, ahol egy –1800 k. készült terrakotta szobor már a ló és lovasának teljes összképét tárja elénk. A lovas népek ugyanis a **–03/02. évezred fordulóján** (a –19. sz. közepén) megjelentek a mai Azerbajdzsán területén, és valamivel később, az **ezredforduló** (–1844) **után** Elő-Ázsiában is. Egyes szkíta törzsek a mai Irán területének jelentős részét is birtokolták a **–02. évezred első felében** (a –19. és –14. sz. közepe között), mely időszak ott a bronzkor végét jelentette.

A kazak-orosz határ közelében, a sztyeppe északi peremén a régészek hatalmas bronzkori városok nyomaira leltek. A kutatók eddig 20 települést térképeztek fel, melyekről azt feltételezik, hogy „árják” építhették. További 50 város nyomait sejtik Cseljabinszk város közelében, a sztyeppeti területen. – Az ún. „árja vándorlás” gyenge lábakon álló elmélete máig fertőzi a kutatókat, akik a középkor és az újkor toposzainak megengedhetetlen módon való visszavetítése folytán úgy vélik, hogy csak hozzájuk lehet kötni egy ilyen nagymértékű városi civilizációt. Valójában mi sem természetesebb, hogy a szkíták, (akiket persze, ugyanezen tarthatatlan toposzok segítségével az „indoeurópai népek” közé igyekeznek beskatulyázni egyesek), hozták létre az ősi városokat, melyek 3500-4000 évvel ezelőtt épülhettek. Méreteik nagyjából megegyeznek az ősi krétai városok közül a legnagyobbakéval. E városokat alaposan megtervezték, a településeket árokkal vették körül. Közepén alakították ki azt a teret, amely a közösségi élet helyszínéül szolgált.

Bár egyetlen nyelvészeti adatot, semmiféle írást sem találtak, egyes kutatók feltételezik, hogy az „indoeurópai nyelv” innen származhatott. (Az indogermán nyelvek kialakulása az indogermánizmus elmélete szerint a –03/02. évezred fordulója táján történt volna meg. Egyes vélemények szerint egy urál-altáji vagy belső-ázsiai és egy kaukázusi vagy mediterrán népesség nyelveinek összeötvöződéséről lehet szó, feltehetőleg egy harmadik, ismeretlennek tekintett „árja” nyelv „nyomására”, s mindez valahol a Kaszpi-tenger vidékén történt volna meg.) „Bizonyítékul” a kerámiákon talált ősi szvasztika-ábrázolások szolgálnának. Az ősi napszimbólumot, az örökkévalóság jelét azonban nemcsak az ún. „árja népek” használták, hanem már a dravidák által létrehozott harrapai civilizáció tárgyain is szerepelt. Sőt, az is bizonyított, hogy a Védákban és más árja szövegekben is visszaköszön az ősi dravida műveltség. A szvasztika pedig széles körben elterjedt a sztyeppeti térségben, ugyanúgy jelen van a bronzkori szkítákhoz köthető kaukázusi leleteken, mint a Kárpát-medencében talált szkíta tárgyakon. E jelkép alkalmazása semmiképpen sem igazolhatja azt, hogy a város „árjáké” lehetett. Ugyanez vonatkozik a lóáldozatra és a lovas temetkezésre. Ezt egyes régészek szintén

az „árják” jellemző temetkezési formájának tartják, de ezzel szöges ellentétben, valójában a hunok, masszagéták és a szkíták gyakorolták. Persze a valódi árják (Indiában) is alkalmazhatták, bizonyosan átvették ezt a szokást a szkítáktól (szakáktól). A lovas műveltség és a hozzá kapcsolódó áldozati szokások: szkíta és hun sajátosságok, – a szkíták a lovas kultúra mesterei voltak, akik ezt a temetkezési szokást évezredek keresztül alkalmazták.

Mindenesetre nem zárható le ez a fejezet anélkül, hogy a germán és a szláv népek feltételezhető őseinek hihető eredetéről ne emlékeznénk meg. Lehetséges, hogy a folyamat a –03. évezred közepén kezdődött, mikorra a sztyepei kurgánok népe lényegében kialakította a maga államát, államait, vagyis törzsszövetségi rendszerét. De szóltunk már a Fekete-tenger vidékének katakomba-kultúra elnevezésű időszakáról is, ami a –03. évezred derekától kapcsolatban állt a Közel-Kelet, a Kaukázuson-túl, s feltehetőleg az Iráni-felföld kultúráival is, és említést tettünk az ún. kolkhiszi (kulha) kultúráról, mely ugyancsak kapcsolatban állhatott a mezopotámiai kultúrkörrel. Bizonyosra vehető, hogy É-Mezopotámia kultúrái, majd államai a –03/02. évezred során több esetben kibocsátották népfeleslegüket a sztyepei irányában (Európába és Ázsiába is).

Ebben az időben még valóban sok olyan közösség jelen volt az európai sztyeppén, különösen annak peremvidékein, nevezetesen az erdős, ligetes sztyeppén és a hatalmas K- és középeurópai erdőségek vidékén is, amelyek tagjai iráni, részben mezopotámiai, részben mediterrán, tehát semmiképpen sem turáni (nem közép-ázsiai) eredetűek, illetve bizonyosan nem ragozó nyelvűek lehettek. Létfenntartásukban számottevő részt képviselhetett a földművelés, a fakitermelés, a halászat-vadászat, illetve a harcászat mindennapos gyakorlata. Ebben a hosszú ideig fennálló kultúrkörben – a klíma változása és az időjárás szeszélyei folytán –, amikor a szűkösen rendelkezésre álló élelem és más erőforrások megosztása körül súlyos viszályok támadhattak, a –03. évezred második fele és a –02. évezred közepe között több alkalommal is kialakulhatott komoly gazdasági válság. Nem kell ahhoz túl nagy képzelőerő, hogy feltételezzük: az ilyen viszálykodások a térség peremén élők, a sztyepei életmódhoz kevésbé kötődő közösségek leválásához, jobb életfeltételekkel kecsegtető területekre vándorlásához vezettek.

A centrifugális erők hatására a sztyepei kultúrákról leváló európaiak a Balti- és az Északitenger partvidékére igyekeztek, vagy még tovább, (a klíma enyhébbre fordulásával) Finnország és Skandinávia távoli vidékeire is eljutottak. Európa É-i felén, viszonylag nagy létszámuk és civilizációs potenciáljuk révén hamar magukba olvasztották az ott, még többnyire kőkorszaki szinten élő, igen kis népsűrűségben jelenlévő embereket. Így alakulhattak ki a germánok és a szlávok ősnépei, melyekről a –01. évezred második feléig érdemleges adattal nem rendelkezünk. (Valamikor a –07. sz. és a –05. (–04/03.) sz. közötti időben, Dnyeper és a Visztula közötti területen még jelen volt az akkor már vagy kétezer éves ún. fattyanavói kultúra, mely a régészek számára számtalan mély-lyukas harci baltájukról vált ismertté. A fattyanavóiak műveltsége egy időben Finnországtól és a Káma-folyótól Dániáig, ill. az É-i Kárpátokig terjedő hatalmas területen elterjedt, így az ősszlávok és az ősbaltiak kultúrája lehetett, népességük bizonyára az É- és K-európai lakosság jelentős részének őse lehet.)

A Hamurabi-dinasztia (a –15. sz. közepéig)

A **–19. sz. második felében** (a –17. sz. első felében) a III. Uri-dinasztia bukásával Babilon városállama jelentős politikai és gazdasági befolyásra tett szert. Ezért aztán Mezopotámiában, a **–20. sz. közepe után** (ugyancsak a –17. sz. első felében), tehát Sumer széthullása után fokozatosan az amorita (értsd: „nyugati”) város, Hamurabi Babilonja kezébe került a hatalom. Megkezdődött az ún. óbabiloni korszak, melyről feljegyezték, hogy ekkoriban Elám is egyre inkább babilóniai függésbe került. A dinasztia (az ország) által tisztelt főisten Marduk volt. Mindezzel csaknem párhuzamosan kezdetét vette az óasszír korszak is, mégpedig a **–19. sz. elejével**, vagyis a –17. sz. közepétől, mivel a III. Uri dinasztia bukása után É-on, Assúrban (Kurdisztán területén) elkezdett megszerveződni az asszírok harcias állama. Területükre nem terjedt ki Babilon uralma.

A Hamurabi-dinasztia uralkodóinak sorrendje és az egyes királyok uralkodási ideje bizonytalan maradt, holott talán egyik korabeli állam történetét sem dolgozta fel a tudomány olyan részletesen, mint éppen Óbabilóniáét. A szakértők egy része Hamurabival „indítja” a dinasztia, miközben mások biztosra veszik, hogy ez a neves uralkodó csak a sorozat hatodik tagja volt. Az interpretációk egy része »–1792« és »–1686« közé helyezi Hamurabi tevékenységét, míg egy másik csoportjuk már Hamurabi **–1900** (–1644) **előtti** fellépéséről is tudni vél, egy harmadik álláspont szerint pedig a **–18. sz. közepéig** (a –16/15. sz. fordulójáig) élt volna. Létezik az ún. „közepes időrend” is: **–1728 és –1686 közötti** (–1572-től –1530-ig) időről lehet szó – Anton Moortgat szerint. Mindezek összegzése után úgy gondolom, Hamurabi **–1792** (–1536) **k.** kerülhetett hatalomra, s valóban a **–18. sz. közepéig, –1750/1749-ig** (–1494/1493-ig) uralkodhatott.

Hamurabi birodalma **–1760** (–1504) **előtt** még csak a Tigris alsó, valamint az Eufrátesz középső és alsó szakasza mentén fekvő területeket foglalta magában. Ekkor azonban legyőzte ellenfeleit, létrehozott egy hatalmas birodalmat, mely Asszíriától a Perzsa-öböl, a Földközi-tengertől Szúzáig terjedt. Mégsem ez a hódítás az, ami miatt Hamurabi személyét a mai napig tisztelet övezi. Hamurabi jelentőségét a nevével fémjelzett törvénykönyv alapozta meg. (Láttuk már, ennek is volt előzménye Sumerben, hiszen Ur-Nammu, a III. Uri dinasztia tagja, még a **–22. sz-ban** vagy a **–21. sz-ban**, tehát a –19. sz-ban már kiadott egy törvénykönyvet, ám ez a Hamurabi féle törvénykezés minőségileg más, korszakalkotó volt.)

Hamurabi halála után szétesett a birodalma. É-on **–1750** (–1494) **után** a II. Babiloni dinasztia

(I. Tengerföldi-dinasztia vagy kassu dinasztia) kezébe került a hatalom. Más álláspont szerint a kassuk szerepe „csak” **–1650-től** (ugyancsak –1494) meghatározó Mezopotámiában. Ugyanakkor D-en is trónvetélkedés vette kezdetét, aminek a hettiták hódítása **–1595-ben** (–1439) vetett véget. Többen azonban úgy vélik tudni, hogy Babilont (Hamurabi országának D-i felét) sem a hettiták, hanem ugyanekkor, ugyancsak a Zagrosz-hegységből származó kassuk (káldeusok?) foglalták el, – hogy aztán évszázadokig küzdhessenek érte Asszíriával.

(Joggal vetődhet föl a kérdés: a D-babiloni kassu hódítás esetleg **–1595-ben** (–1339-ben), tehát száz évvel később történhetett, mikor a II. Babiloni dinasztia (a kassu dinasztia) a terjeszkedő asszírok elől D-ebbre húzódott. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy bizonyos interpretációk szerint ez az esemény valamivel előbb, már **–1518-ban** (–1362), vagy valamivel később, csak **–1477-ben** (–1321) következett be. Ez utóbbi időpontig a kassuknak biztosan el kellett hagyniuk É-Mezopotámia területét. A kassu uralom D-Babilonban semmiképpen sem fél évezredig, legfeljebb négy évszázadig tarthatott.)

Ősi sztyeppei kultúrák – Belső-Ázsia története a Xia-dinasztia bukásáig (a –02. évezred harmadik harmadáig)

Az Ordosz nyugati peremén, a mai Ninghszia-tartomány egyik legrégebbi régészeti lelőhelye azt igazolja, hogy már több mint 30 ezer évvel ezelőtt is fejlett műveltség virágzott ezen a vidéken. Itt több mint 50 ezer kőszerszám, száznál is több állatsont bukkant elő. Több kőeszköz és szerszám teljesen hasonló a más kontinensen virágzó kőkori kultúrákéihoz. Néhány tárgyat alaposan megvizsgálva megállapították, hogy hasonlóak a Kelet-Európai-síkság kőkori Augrinac-i tárgyaihoz. Felmerül annak a lehetősége, hogy a két térség, vagyis Európa és Belső-Ázsia között már az őskőkortól létezett érdemi kapcsolat.

Kizárólag europid emberek népesítették be –15000 előtt Szibériát. A késői paleolitikumban azonban, –15000 után megjelentek a mongoloid embertípushoz tartozó közösségek is. A jégkorszak végén, –13000 és –8000 között egész Szibéria területén, az Uráltól az Altájon át az Amur-folyóig, s délen Mongóliáig europid és mongoloid vándorvadászok, félig letelepült vadászok népesítették be a széles pusztaságot. Kultúrájuk eredete Ny-ra és D-re mutat, talán egészen ÉNy-Indiáig.

Az ősjapánok, az őshunok és az összkíták elődeinek kora a –13000 és –9000 közötti időbe teendő. Ekkoriban az ősjapánok és az őshunok közelebbi elődei – Hideo Matsumoto genetikai kutatásai szerint – rokonságban állhattak egymással, és a Bajkál-tó és a mai Belső-Mongólia közötti hatalmas területen egymás mellett éltek. A kultúrák zenei gyökerei arra utalnak, hogy a magyarok távoli ősei, valamint a Volga-vidék népei, a karacsáj-balkárok, a hantik és az amerikai dakoták elődei még együtt, egymással szoros kapcsolatban éltek az Óvilágban. Az Ázsia és Amerika közötti átjutás természetes lehetősége csak 8-12 ezer évvel ezelőtt szűnt meg a Behring-szorosnál. A pleisztocén és a holocén határán (–8000 k.) Eurázsia területén igen rövid idő alatt, tömegével pusztultak ki az óriásemlős fajok, a mamut, a gyapjas orrszarvú, a vadló, a vadszamár, a barlangi medve, a barlangi oroszlán és sok más állatfaj, melyek mindeddig a térségben élő vadásznépek elsődleges táplálékát képezték. (Talán éppen a megszerezhető zsákmány fogyasztása vezetett a dakoták őseinek Amerikába vándorlásához.)

A mai Belső-Mongóliához tartozó Ulaanhad járás területén a –09/08. évezred k. került a földre a legrégebbi asszonyábrázolás, ami a nőiség-termékenység vallásos tiszteletére utal. A –07/06. évezredben pedig már megkezdődött a Középső-Urálon-túl korai neolitikumának kultúrája. Szoros kapcsolatban állt a Kelet-Kászpi-mellék és a Dél-Urál kultúráival.

Belső- és DK-Ázsiában is komoly változások következtek be. Régészeti kutatások eredményei szerint a Sárga-folyó völgyében –7500 k. megtelepedtek a földművelők. A mai É-Kína akkoriban őshunok lakta vidékén több lelet árulkodik arról, hogy ott már ekkoriban fejlett civilizáció létezett. A kínai régészek huszonnégy ősi sziklarajzot azonosítottak a Sárga-folyó vidékén, Kanszu-tartományban. A sziklarajzok nagyon különleges életmód meglétéről tanúskodnak. A 7,5 x 4,4 méter nagyságú téglalap alakú keretben egy család életébe tekinthetünk be, ahol jól kivehető egy férfi, két nő és három gyermek körvonala. A régészek vadászjeleneteket is találtak, ahol a férfiak éppen a környéken élő nagyvadakat ejtik el. A területen 9000 évvel ezelőtt élt közösség tagjai földművelést is folytattak, egy sziklarajzon látható, hogy az emberek éppen szántanak. A képeket a –7000 k. időre datálják a régészek, jelenleg ez az egyik legkorábbi újkőkori lelőhelynek számít a történeti emlékekben bővelkedő Kanszu-tartományban. A Kína területén talált első csontfurulyák ugyancsak –7000 k. készülhettek.

A rizstermelés a Jangce-völgyében **–8000 k.** (–7511), egyes feltételezések szerint már elkezdődött. Ez egybeesett volna a kínai „Mennyei Birodalom” feltételezett, vagyis a mítoszok

szerinti kezdetével. Az ún. Yangsao-kultúra embere (a Kínai Népköztársaság hivatalosnak tekinthető álláspontja szerint) **-8000** (-7511) és **-4000** (-3511) között anyajogú társadalomban élt. Régészeti eredmények szerint a növénytermesztés és bizonyos állatfajok háziasítása, továbbá az agyagművesség -6000 k. kezdődött Kína területén.

Régészeti eredmények szerint -6500 k. már léteztek az első neolit-kultúrák (dawenkou, hongshani) É-Kínában is. Megjelent -6000 k. a Hsing-lung-wa kultúra is a belső-ázsiai, hegyekkel körülvett medencékben.

A Kínához tartozó Belső-Mongólia Autonóm Tartomány keleti csücskén, Horcsin járásban, alig 15 kilométerre Tongliai modern városától, néhány éve hatalmas újkőkori településre bukkantak a régészek, melynek korát 7-8000 évesre becsülik. 7 hektárnyi területen ősi település körvonalai rajzolódtak ki. A kutatók 4000 négyzetméternyi területet tártak fel és ott a földből 43 lakóház maradványa, 6 sír és 33 urna látott napvilágot, továbbá a falu mellett egy gyűrűs árok is előbukkant. A telep kora: -5500 k-i. A lakóházakból majdnem ezer különlegesen megmunkált tárgy került elő, ezek között vannak kerámiák, kőeszközök, csontok, kagylók, de néhány értékes jácse eszköz is előkerült. A régészek a telepet Haminak nevezték el. Hét, majdnem teljesen épen megmaradt tető faszerkezetére letek. A szenzációs lelet azért maradhatott ránk, mert a házakat tűz pusztította el, lakói a kissé elszenesedett épületet elhagyták, így az összeroskadt romok között jól konzerválódtak a fa részek. A régészek megállapították, hogy Hamin telep lakóépületeit félig földbe vájták, a falu lakói a lakóházakat jól megtervezték, csoportokba rendezték, általában ÉK-DNy irányba tájolták. A házak lekerekített négyzet vagy lekerekített téglalap alakot formáztak. A házakban, valamint az udvarban talált háztartási eszközök vizsgálata nyomán a régészek kiderítették, hogy a településen élők egyszerre foglalkoztak földműveléssel, halászattal és vadászattal. A lakóházakban kis kupacok alatt emberi csontvázak heverték, majdnem száz házban fordult elő ilyesmi, ami arra, hogy nem félték a halott szellemétől, hanem az elhunytat egykori lakóhelyén temették el. A régészek jácse tárgyakat is találtak, a jácset minden bizonnyal a közelből bányászták, a Belső-Mongóliához közeli Liaoning-tartomány ugyanis a jácse bányászati központjának tekinthető. (A régi népek úgy tartották, hogy ez a mágikus kő közvetíti az égi és a földi világ között, ezért sokkal többre becsülték, mint az aranyat vagy a drágaköveket. Ez a különleges kő újkőkori előzmények után Kínában csak a **-17/11.** (-12/06.) sz-ban regnáló Sang-dinasztia idején divatozott, előtte a mai É-Kínában élő sztyepei népek használták azt mágikus és gyógyászati célokra.) Az első jácse fegyverek és díszek a Sárga-folyó környékén 7-8 ezer évvel ezelőtt (-5500 k.) jelentek meg.

A -06/04. évezredben a mai É-Kína területén, a Sárga-folyó vidékén kölest termesztő, Den, a Jagce-folyó vidékén rizstermesztő, földművelő-állattenyésztő kultúrák virágoztak. DK-Kínában ismeretes a Hemudu neolit-kultúra -5000 és -4500 között, melyben már termesztettek rizst. Kína területén az öntözéses rizstermelés -5000 k. kezdődött.

A Tarim-medencében, Turfán közelében lakó népek -5000 k. már ismerték a bőr és gyapjú finom megmunkálásának módjait, és a csodaszarvas kultusz kezdetét is -5000 k-re datálták kínai régészek (a Vejcsibavopu lelőhely, Belső-Mongólia Autonóm Tartomány K-i része, Ulanhad megye, Hongsan-körzet közelében előkerült lelet alapján).

A Yangshao-kultúra -5000 és -3000/2000 között virágzott, – ehhez festett kerámiák és jácseből készült rituális eszközök, valamint a kerékhasználat jelei köthetők.

A Hongshan-kultúra virágzása Belső-Mongólia területén -4700 és -2500 közötti időre tehető. Nagy szertartásközpontok jellemzik, a telep lakói előszeretettel ábrázoltak szarvasokat, madarakat és sárkányt. Jelentős volt a kultúra rézművészete. Innen ismeretesek az első ismert lelőhelyek a mai Kína területén, ahol már öntöttek bronzot. Ez a megállapítás alapozza meg azt a véleményt, hogy É-ról, a szkíta-hun népek felől terjedt el ez a technikai újítás a kínai területek

felé. Egy kínai monda úgy tudja, hogy az első bronzedényt a Sárga Császár öntette, mégpedig 9 fajtát készíttetett, így jelképezte a birodalom kilenc tartományát. A „9” azonban a pusztai népek jelképe volt, a teljességet szimbolizálta. (A kínaiak nem használnak szimbólumként páratlan, csak páros számokat.) A pusztai népeknél a 9-es szám elnevezésében a „tögesz”, vagyis a teljesség található meg, ami egy álláspont szerint megfelel a magyar „egész” szónak. A feltárolt leletek alapján a neolit városokban fejlett mezőgazdasági termelés és állattenyésztés folyt. A sírokból sok faragott jáde tárgy került elő. A kutatók többsége egyetért azzal, hogy a jáde faragás, de magának a kőnek a tisztelete sem a kínaiak sajátja, hanem az itt élt népektől vették át. A leletek bizonyítékot szolgáltatnak erre, sőt az északi, szibériai térséggel való szoros kereskedelmi kapcsolatok korát is jelentősen kitágították.

A –05. évezred közepétől a mai Belső-Mongóliához tartozó Yin shan (Jin san) hegység környéke a pusztai népek egyik fontos szállásterülete volt, már a neolit kezdetétől sok rajz köthető az itt élő pre-hunokhoz (összkítákhoz) – ezt a szikla-ábrák szembevetően bizonyítják. Egy másik neolitikus lelőhelyen, a K-mongóliai Dornod-megyében, a –05. évezredben egy szarvasagancsból készített nyaklánc került a földbe.

Az É-i népekhez köthető Yangshao-, Hongshan- és Erlitou kultúrák sírjaiból különleges, csontokból készített jóvendölési eszközök bukkantak elő. Különös, hogy ezt a módszert csak egyes ősi dinasztiák használták. Szarvasmarha lapockacsontot és teknősbéka alsópáncélt találtak már a Sárga-folyó környékén feltárolt újkőkori leletek között is, a legkorábbi –4000-ből való.

Az Andronovo-kultúrát a régészeti szakirodalom a legjelentősebb bronzkori műveltségek közé sorolja. Közép-Ázsiában alakult ki és terjedt át a D-szibériai térségre, valamint az Altaj-hegység nyugati peremére. Virágzása a –02/01. évezredre tehető, de egyes kutatók szerint korai változatai már akár a –04. évezredben kialakultak. A mai Kína Ny-i részén, az egykori K-Turkesztánban, Hszincsiang-tartományban, Tacsengben és a Pamír-hegységben találtak hasonló korú leleteket. Ilyen leletek kerültek elő a Sárga-folyó menti Kanszu-tartományból és a Kukunor térségét magába foglaló Csinghaj-tartományból is. Mindezen helyek az összkíta, őshun műveltség helyszíneinek számítanak. Elgondolkodtató, hogy jelentős szervezettség nélkül a –04/03. évezredben hogyan tudhattak volna ilyen nagy területű és egységes kultúrát kialakítani. Valószínű, hogy szkíták és a hunok elődei már 6000 éve kialakították azokat a civilizációs kereteket, amelyekről később a történeti krónikák tesznek említést. Szarvas kultuszuk a késő-neolit korban (–3400 k.) Ny-i és É-i irányból elérkezett a belső-mongóliai Ulaanhadikultúrába is. A Mongóliában talált szarvasos kő-leletek száma 550 körül van.

Ny-Kínában (Tekes járásban, a Kökszu-folyó nyugati partján és a Nilka-jársában lévő Tangbaliszaj településen), Hszincsiang Autonóm Tartományban két nagy temetőt találtak kínai régészek, melyek –3300 k-i datálást kaptak, s ugyancsak az Andronovo-kultúrával mutatnak rokonságot. A sírokat a Kasgar-folyó forrásához közel fedezték fel.

A pusztai pásztornépek –3500 k. teljesen benépesítették az egész eurázsiai sztyeppét. Sok helyen hozzájuk fűződik a ló házasítása, és lovaikat ők ülték meg először. Kétezer éven keresztül (–1500-ig) ők vezették be a legfontosabb technikai változásokat, ezek között a kocsi felfedezését, a lovak házasítását és a fejlett bronzművesség megteremtését. A technikai újítások gyorsan megjelentek a térségben élő törzsek között, majd azzal sorra megismerkedtek más civilizációk, így a Kína területén élő népek, a mezopotámiai civilizációk, valamint az Irán-felföld népei, továbbá az Indus-völgyben kifejlődött kultúra is. A független, de egymással szoros kapcsolatban álló sztyeppéi közösségek folyamatosan hatást gyakoroltak egymásra, széleskörű politikai kapcsolataik révén nagy szövetségeket hoztak létre. Egy régészeti feltárás eredményei szerint árpát, kölest és búzát tároltak 5000 évvel ezelőtt Kazahsztán pusztáin, egy egykori táborhelyen. A felfedezés megdönti azt a korábban kialakított dogmát, hogy a sztyeppe

lakói nem gyakorolták volna a földművelést. Ma már egyre több kutató hangsúlyozza azt, hogy a nagyállattartó lovasok nagyon fontos szerepet játszottak a gabonamagvak elterjesztésében is, a Selyemút mentén.

É- és Közép-Kína területén –3000 k. már ötféle gabonát termesztettek: árpát, rizst, kölest, zabot, szóját.

A fejlett Hongshan-kultúra (–3000 után) leletei főleg a mai Belső-Mongóliából és a mandzsúriai Liaoning-tartományból kerülnek elő, melyek a legkorábbi írásos források szerint a hunok (hiungnuk) és szövetségeseik, a tunghuk szállásterületei voltak. Erre az időszakra datálják a különféle ordoszi bronzeszközök (kardok, török, mécsesek, üstök stb.) korát is, melyeket Ordosz lakói jelentős számban és igen jó minőségben készítettek. Embertanilag is megállapítást nyert, hogy a –03/02. évezredben jórészt turáni (szkíta, őshun stb.) embertípus tartozott DSzibéria és É-Kína területének e leleteihez. A D-szibériai leletek az Andronovo-kultúra, ezen belül a Jenyiszej- és az Altáj-vidéken előkerült leletek az Afanaszjevo-kultúra embertani sajátosságaival rendelkeznek. Mindezek a sajátosságok megfelelnek a kínai Xia-korszaknak (**–2300 k.**, azaz –1811 k.) tulajdonított, de bizonyára –03. évezred végi europid múmiákéinak. A turáni jellegű múmiák tanúsága szerint a mai É-Kína területének ősi lakossága a tágabb térség sztyepei kultúrájának részese volt. Tibet K-i része is az ősi sztyepei civilizáció emlékeit rejt. Megállapítást nyert, hogy ott már a késő újkőkorban fejlett földművelés és állattartás folyt.

Ezzel megdőlt a korábbi nézet, miszerint Tibet csak későn népesült volna be. Az eddig feltárt K-tibeti régészeti leletek szoros kapcsolatot mutatnak a Sárga-folyó vidékének tárgyaival.

A Sárga-folyó völgyében élő neolit kölestermesztő közösségek földműves telepein a Jangshao kultúra sikeres mezőgazdasága –2800 k. népességrobbanáshoz vezetett. Ennek következménye lehetett a Longshan-kultúrával való összeolvadása.

Ugyanezen időszakban Kína D-i felén egy fejlett bronzkori gátrendszer működött. A Csecsieng (Zhejiang) Tartományban fekvő Liansu városában került elő a védőgát-rendszer maradványa. Kínában tehát 4800 évvel ezelőtt fejlett vízgazdálkodási rendszer működött. A gátakat földből építették. Az itt élt népek főleg rizst termesztettek, valamint különböző tárgyakat készítettek jádéből, kerámiából és fából, utóbbiakat lakkréteggel vontak be. Már –2700 előtt kialakult a zenei pentatónia, mely a K-i népek kultúrájára igencsak jellemző. Egy hosszú, mintegy 2600 éves időszak következett (–2700-tól mintegy **–600-ig**, azaz –111ig), melynek során ebből a kialakult alapból végbement a magyar, a türk, a mongol, a tibeti és kínai zene kibontakozása. A pentaton dallamok differenciálódtak, kínai interpretációk szerint négyféle pentatónia jött létre: 1. han, 2. mongol, 3. tibeti, valamint 4. türk típusú.

A –2600 és –2100 közötti időszakot „kis jégkorszaknak” is nevezik, mert általános lehülési tendencia érvényesült Euráziában; – ez nem más, mint a neolitikum klímaoptimumát követő hűvös, ún. eneolitikus időszak volt. Eltolódtak az egyes övezetek (lomboserdő, tajga) határai, s egyidejűleg kiterjedt mocsarasodás ment végbe. A Ny-Szibériai-alföld (az a terület, mely a jégkorszakban nem volt teljesen lakatlan, és éppen ez a terület lehetett az európai lombos erdők refugiuma), most katasztrofális mértékben elmocsarasodott. Jelentős klímaváltozás következett be, és az elmocsarasodás, valamint egyes D-ebbre fekvő területek sivatagosodása miatt a belsőázsiai nomád népek egy része kénytelen volt új lakóterületeket keresni, s talán ez magyarázza azt is, hogy egy részük áttért a letelepedett, öntözéses földművelő életmódra, aminek sokkal kisebb a területigénye. A Belső-Ázsiában végbement természeti változások következtében egyes nomád, állattenyésztő néprészek élettere drámai módon lecsökkent, s területe a nagy folyók körzetében közvetlenül határossá vált a telepes kultúrákkal. (Érdekes, hogy más vélemények szerint a folyamat pontosan fordított irányban zajlott volna le, a

földművelés rovására került volna előtérbe az állattenyésztés, s éppen ezért terjedt el egyre inkább a nomadizmus, az eurázsiai pásztorkultúra.) Mindenesetre a –03/02. évezredben egyaránt a turáni („szkíta” vagy „proto-hun”) embertípus sajátosságai határozták meg D-Szibéria és É-Kína területének embertani arculatát.

A klímaváltozás Közép-Ázsia területét érte a legkedvezőtlenebb következményekkel, a régészeti leletek arra mutatnak, hogy a –03. évezred közepétől felerősödött az elvándorlás Ny-Turkesztán területéről K-felé (és K-Turkesztánon keresztül Kínába és DK-Szibériába). Egyes vélemények szerint a régészeti párhuzamok végső forrásként talán a nagy népfelesleget produkáló mezopotámiai Ubaid-népességre mutatnak vissza.)

A –03. évezredben megkezdődött az öntözéses oázisgazdálkodás a Tarim-folyó vidékén, a Tarim-medence É-i és D-i peremvidékén. Ugyanebben az időszakban készültek el a nagy hatótávolságú összetett íjak első ismert példányai a Bajkál-vidéken, – ez nyilvánvalóan a szkíta-hun népek korszakalkotó találmánya volt.

Az ún. Csemurek kultúra –2500 és –1800 között virágzott a mai Mongólia területén, az ott élők kurgánsírba temetkeztek és a sírok mellé már kőbálványokat állítottak, (ugyanúgy, mint a Kaukázusban élő kora-bronzkori népek).

Hagyomány szerint Fu Hi, a kínai mitológia főalakjainak egyike **–2950 (2461) k.** elkészítette a Ji Kinget, a Változások Könyvét (más álláspont szerint **–2400 (–1911) k.** keletkezett volna), továbbá **–2700 (–2211) k.** „*fecske alakjában az égből szállt alá Huang-Ti, a Sárga Császár*”, – ő fogta először egységbe a Sárga-folyó (Huang-ho) földművelőit. Kínában a legendás Shennong király („Isteni Földműves”) találmánya volna **–2737-ből** (2248) a tea, s ezután nemsokára, **–2600 (–2111) k.** elkezdődött volna a selyemszövés is, **–2640 (–2151) k.** Si Ling-Hi császárné honosította volna meg a selyemhernyó tenyésztést. Állítólag megkezdődött a császári évkönyvek készítése is.

A Huang-ho (Sárga-folyó) felső és középső szakaszánál lévő, festett keramikával jellemezhető településeken –2100 k. kezdtek hozzá a réz megmunkálásához. Lassan elkezdődött a „kínai bronzkor” időszaka, (–2000-től értelmezik a szakemberek). Feltételezik, hogy az a Yangshaokultúrából nőtt ki.

A Tien-Shan lábainál –2000 k. europid emberek éltek (a K-turkesztáni múmiák tanúsága szerint). Ekkoriban várospaloták jelentek meg Belső-Ázsiában (Gernet, francia sinológus szerint is, aki arra is utalt, hogy a Shangok politikai intézményeinek előzményei ekkor már léteztek). A főváros a sztyeppe peremén, pusztai területen volt. Aztán –2000 k-i időből származnak az első belső-ázsiai rovás emlékek is a Góbi-sivatag peremvidékéről. Olyan sírokból kerültek elő, melyek europid, szőke, nadrágos, nemezsapkás emberek testét tartalmazták. A fatáblákon talált, tudomásom szerint máig publikálatlan írást kínai szakértők tielö vagy hun jellegűnek minősítették. A turfáni leletek (a Kínához tartozó Hszincsiang Autonóm Tartományban) megőrizték az ősi sztyeppe kultúra legfontosabb jellegzetességeit az utókor számára. A sivatagi homok által tartósított emberi testeken megmaradt ruházatból megtudjuk, hogy milyen volt az akkori divat, melyek voltak a bronzkori népek jellegzetes darabjai. Kiderül, hogy a fejfedő, a csizma, az öv nem sokat változott az évezredek folyamán. A –02. évezredben az Afaneszjovó, majd az Andronovó-kultúrkör hordozói képezték a Jenyiszej- és az Altáj-vidék, valamint a mai É-Kína lakosságát, az europid embertípus legkeletibb nyulványait.

Hszincsiangban a búzatermesztés nyomai is visszavezethetők 4000 évvel ezelőtre, ez a legkorábbi lelet a mai Kína területén. Feltételezhető, hogy ez a nemesített gabonafajta a sztyeppe felől érkezett a mai Kína területére. Nemcsak a földműveléssel kapcsolatos szerszámok és növényfélék érkezhettek Ny-ról, hanem a házépítés technológiája is. A

bronzkori vályogházak építési módja a közép-ázsiai, Amu-Darja menti ősi hajlékokkal mutat szoros rokonságot. Dzsungáriában (Hszincsiang) megtalálták az ősi vízelvezető csatornák maradványait is, azok ugyancsak a közép-ázsiai területek hatását jelzik. A vizsgálatokból kiderült: az alkalmazott bronz- és a vaseszközök mintájukban is a Ny-i formákat követték.

Nemrégiben az Ordosz-fennsíkon egy hatalmas város romjait tártak fel régészek Senmu település közelében. Ez eddig a legnagyobb város, amelyet a kései újkőkori Kínából (–2000 k-i időből) ismerünk. A leletet a Longshan-kultúrához sorolták be, és egyes szakemberek azt feltételezik, hogy a Xia(Hszia)-dinasztia korai központja lehetett. A város minden bizonnyal uralkodói központ volt, amely egy belső és egy külső városból állt, amelyekben paloták, házak, sírok, áldozati oltárok és kézműves központok maradványai tárultak fel. A területről jade kések és más értékes tárgyak is előkerültek.

Kínai régészek az utóbbi időben 210 ősi sziklarajzot azonosítottak, melyek között négyezer évesek is lehetnek. A korai művészeti ábrázolásokat – sziklarajzokat és a festményeket – ÉKKínában, a Mandzsúriához közeli Kigán-hegység északi részén fedezték fel egy Ga nevű barlangban. A sziklarajzok olyan áldozati szertartásokat jelenítettek meg, melyeket még ma is gyakorolnak az ott élő mongol népcsoportok. A bőnek, vagy bűnek nevezett ősi természeti hit máig népszerű Kína e vidékén. A sziklarajzokon ábrázolt szertartásokat egykoron a lovas népek által uralt egész eurázsiai sztyeppe területen gyakorolhatták. (Eddig a Kigán-hegységben közel háromezer sziklarajzot tártak fel. Belső-Mongólia Ny-i részén, a Sárga-folyó vidékén lévő Yinshan-hegységben, valamint az Helan-shan-hegységben is több ezer ősi karcolatra bukkantak mongol és kínai régészek.)

A Tibettel foglalkozó kutatók legtöbbször felismerte, hogy a Világ Tetejére a sztyeppei térségből szinte állandó felvándorlás történt, ennek kezdetei pontosan nem ismertek, de már a –02. évezredtől bizonyosan szoros kapcsolat alakult ki a tágabb belső-ázsiai térség és Tibet között.

Erre a legjobb példákat a bronzkori belső-ázsiai és a szibériai sírok, valamint az ősi áldozati helyek nagyfokú egyezései szolgáltatnak, amelyek egységes sztyeppei kultúra meglétére utalnak.

Yanshu városánál –1950 és **–1766** (–1277) között egy 10 ezer m²-es palota állt, mely esetleg a Xia-dinasztia egyik székhelye lehetett, emellett megépült Dahigu várospalotája is a mai Henan tartományban. E paloták és a város fennállásának időszaka is **a –03. évezred végére**, (–1600 kre), a Xia-dinasztia korára tehető. A dinasztia előzményei fejlett kései neolitik és bronzkori kultúrák voltak.

Kínai régészek Hszincsiang Autonóm Tartományban (Dzsungáriában) egy hatalmas városi település és temető nyomaira leltek. A régészek radiokarbonos vizsgálatot végeztek az előkerült leletekből és kiderült, hogy a település 3700-3900 évvel ezelőtt már létezett, tehát a fennállása –1900/1700 k. kezdődött, fennállásának időszaka jórészt a Xia-dinasztia korára tehető. A települést a kazak-kínai határ közelében fedezték fel, a Bortala-folyó északi részén, az Alatau-hegység Csagan Uszu átjárójánál. A kutatók szerint a területen lovas népek éltek, pontosabban azért nem nevezhetik meg őket, mert kínai krónikák a pusztai népek városairól nem készítettek feljegyzéseket. (Ez a terület egyébként igen távol esett a kialakuló kínai fejedelemségektől). A kínai kutatók nemcsak a településen végeztek feltárásokat, hanem megvizsgálták a sírokat is. Érdekes, hogy mind a koporsós, mind a hamvasztásos temetkezés jelen volt a bronzkori lovasok között. Néhány sírt elláttak a túlvilági utazáshoz szükséges étellel és itallal, néhány sírban bronzedényeket, máshol kerámiát ástak el. A halottak fölé halomsírt, kurgánt emeltek, melyet hatalmas (500-1000 kg-os) kövekből tornyoztak fel. Ugyanebben az időben, tehát –18. sz. után (ezer évig) a Ny-szibériai (és kazahsztáni) sztyeppén fennállt andronovói és poszt-andronovói kultúrák legfontosabb antropológiai eleme pontosan az a

széles arcú andronovói protoeuropid variáns volt, melynek jelenléte kimutatható a honfoglalás kori magyaroknál is.

Az első kínainak tekintett dinasztia, a Xia/Hszia előzményének fellépése **–2300-tól** (–1811-től) datált, a (röviden) Shi Ji (Si Csi) nevet viselő krónika alapján. A mű címe valójában Történeti feljegyzések. Szema Csien (Sima Qian) ókori kínai történetíró, a „kínai Hérodotosz” munkájaként ismeretes, aki úgymond egykori Xia-feljegyzésekből nyerte az adatokat. A Xia-dinasztia időszakában (**–2050** (–1561) és **–1550** (–1301) között) Kína nem volt egységes, hanem kisebb törzsi közösségek mozaikja alkotta (a Kínai Népköztársaság hivatalosnak tekinthető álláspontja szerint). A Xia-dinasztia népe egyes vélemények szerint azonos lehetett az ezer évvel korábban már fennállt ún. Erlitou-kultúra leszármazottaival, amely kultúra domináns szerepet játszott az ősi Kínában. A dinasztia kilenc fővárosa volt. Ismeretes a Xia-dinasztia államának egy Erlitou nevű városa is.

Egyes kínai kutatók szerint az első hun pénzek majdnem négyezer éve jelentek meg a Sárgafolyó vidékén, ahol akkoriban az ordoszi kultúra virágzott. Az első, a hunoknak tulajdonított pénzek nem a ma is ismert kerek érmék voltak, hanem változatos formájú mindennapi eszközök kicsinyített másai: hol kanálra, hol villámra emlékeztetnek bennünket, de vannak gyöngyfüzért formázók is. A leletek mennyisége, továbbá mérete miatt elképzelhető, hogy azokat valóban fizetőeszköznak használták. Miközben a kínai kutatók a Sárga-folyó körül elterjedt ún. ordoszi kultúra **–1600-tól** datált rétegeiben talált, (kicsinyített) használati eszközöket formázó leleteket pénznek azonosították, a Ny-i kutatók nagy része egyáltalán nem ismeri el, hogy a nomádoknak pénzgazdálkodása lett volna. (Hunok ekkoriban az Orkhon-folyó mentén (Külső-Mongóliában), a Chokhai-hegyek É-i és D-i oldalán (a Ying Shen-hegységben, Belső-Mongóliában), valamint az Altáj- és a Tengri-hegyek (Tian Shan) É-i és D-i oldalán is éltek.)

Kína (a Kínai Népköztársaság hivatalosnak tekinthető álláspontja szerint) kb. **–2000-től** (vagyis –1511-től) már írásos történelemmel rendelkezik. A Xia-dinasztia országában már bizonyosan létezett fejlett írásrendszer, emellett tízes alapú, additív hieroglif számrendszert használtak. Más álláspont szerint **–1500** (–1011) **k.** kezdődött a mai Kína területének írott történelme, mikor egy kis területű országban, a Huangho (Sárga-folyó) mellett írástudók is éltek, akik, vagy akiknek a társai, alattvalói értettek már a bronzöntéshez, a fegyverkovácsoláshoz, a szekerek készítéséhez, a lovak befogásához és tenyésztéséhez is.

D-Szibéria és a mai É-Kína területének lakosságán **–1500 után** jelentős etnikai átalakulás mutatható ki. A korábban túlsúlyban levő hosszúfejű-europid típus rovására a mongoloid elemek, és a kevert formák egyre inkább terjedőben voltak. Belső-Ázsiában **–1500 k.** feltűnt egy k'iangnak nevezett nomád törzsi alakulat, amelyről úgy vélik, hogy köztük voltak a tibetiek elődei is. Néhány kínai történész úgy értelmezi a forrásokat, hogy a Tibet életét meghatározó k'iang (qiang) törzs már a Xia-dinasztia korában, **–1900** (–1411) **k.** komoly térségbeli tényező volt. A k'iangok a mai Kína ÉNy-i határát képező É-Tibet fennsíkjaig vándoroltak. Gazdaságuk majdnem teljes egészében a juh- és kecskenyájakon valamint a jak- és lótényésztésen alapult. Az állattartás mellett csak az a néhány törzs folytathatott földművelést, melyek el tudtak jutni a hatalmas Jangce (Bri-cshu), Ja-lung (Nyag-cshu), Mekong (Dza-cshu) és Szalven (Nagcshu) felső szakaszain fekvő völgyekbe. A k'iangok nemezből és állatbőrökből készült sátrakban éltek, ezeket az anyagokat ruházkodásra is felhasználták.

Egyes kínai régészek szerint főként a szakák keleti ágának köszönhető a bronz- és vaskori kultúra felvirágoztatása Belső-Ázsiában. Közép- és Belső-Ázsia, Ny-Kína szaka lakói a **–02. évezredben** nem elmaradt barbárok voltak, hanem a termékeny folyóvölgyekben és az oázisokban megművelték a földeket, haszonállatokat (juh, marha, ló) is tenyésztettek. Fennhatóságuk egészen a Sárga-folyó Ny-i partjáig ért, és egészen a **–03. sz. végéig** (a –01. sz. közepéig) összefogták a lovasnomád törzseket. A nekik tulajdonított sírok száma nem

csékély, Hszincsiangban eddig 170 múmiát találtak, de szakértők szerint több mint 800 rejtőzhet még a sivatagos területeken. Az elhunytak ruhái, valamint tárgyai egyezést mutatnak az andronovói műveltséggel, a legrégebbiek akár 3500 évesek lehetnek (–1500 k.).

A Xia-dinasztia uralma **–1766-ban** (–1277) más álláspont szerint „csak” **–1550** (–1301) **k.** ért véget, a DK-ról támadó Shang-törzsek vették át a hatalmat, s az utolsó Xia-leszármazott, Chunwei (Csunvej) É-ra menekült, hogy hun államot alapítson. A Shi Ji-krónika (Történeti feljegyzések) tizenhét Xia-király nevét sorolja fel, – (egyébként a krónikaíró csak a hunokat származtatta a Xia-dinasztiától, a kínaiakat nem. (Érdekes, hogy léteznek olyan nézetek is, miszerint a Xia-dinasztia és a Shang-dinasztia közötti hatalomváltás csak a –11. sz-ban következett volna be.)

Egyiptom és a hükszoszok (–1294-ig)

Egyiptom civilizációjának problematikája igen nehéz, mivel a történettudomány nagyon régóta, már az ókorban is „túl sokat” foglalkozott vele. (Túlzott mértékben hagyatkozik a mai történész régi korokban elért „eredményekre”, amelyek azonban alapos felülvizsgálatra szorulnának.) Már nagyon régen kialakultak azok a dogmák, amelyekhez nemigen mer radikális kritikával viszonyulni senki sem.

Egyiptomban a –07/06. évezredig gyakran volt esőzés, csak azután fordult szárazabbra ÉAfrika időjárása. Egyiptom, Líbia és Algéria területén a pásztorkodás és a földművelés színvonala egyaránt felvette volna a versenyt a világ más részein elért fejlettséggel – ha lett volna ilyen versengés. Még a –06/05. évezredben is szarvasmarhatartás folyt a Szaharában, amelynek nagy része akkor még egyáltalán nem volt sivatag. A Szaharai-sivatag területének közel a fele még –4000 k. is szavanna jellegű volt, zárt szubtrópusi erdőségekkel a folyók mentén és a sekély tavak körül, a csapadék mennyisége még számottevő volt; a terület lakóinak már főként a berberék/imazírok ősei számítottak. Aztán Egyiptom területén éppen a sivatagosodás előrehaladásával párhuzamosan emelkedett meg a földművelés színvonala, fokozódott annak jelentősége. Mindehhez a lehetőséget a bővizű, évi rendszeres áradásaival széles part menti területeket megtermékenyítő Nílus ajándékozta az itt élő népcsoportoknak. A magas színvonalú öntözéses földművelés gyorsabb kulturális, civilizációs fejlődést tett lehetővé. Számunkra ugyanakkor a sivatagban történt temetkezéseik révén maradhettek fenn azok a leletek, melyek által viszonylag sokat tudunk a királyok kora előtti életről. Egyiptomban ugyanis már ősidők óta a sivatagban temetkeztek, a forró levegő átjárta homokban a halottak teste kiszáradt, ép bőrrel, hajjal, ruházattal maradtak meg, a tetemek egészen életszerű hatást keltenek. Soványak és összeszáradtak, de vonásaikat megőrizték. A Nagada-kultúra halottkultusza keretében is a tetemeket homokba mélyített sírokba temették, melléjük edényeket, ékszereket helyeztek el, fejüket D-felé tájolták, arcukat Ny-felé fordították.

A mítoszokat feldolgozó Manéthón ókori egyiptomi pap írásai alapján a kezdeti időket a következőképpen vázolhatnánk: Egyiptom az apró városi királyságokból »–5700 k.« néhány nagyobb állammá alakult át. A papi történetíró 30 dinasztia leszármazási sorai, néhány papirusz tekercs alapján, az abidoszi, karnaki, sakarrai király-táblákból, az egyiptomi naptár (18 hónapos holdnaptár) szerkezete figyelembevételével fogalmazta meg következtetését. Meggyőződésem szerint a mai tudományosság Manéthón tudálékos kutatóként kinyilatkoztatott „igazságait” messze túlértékeli. A történész-pap a maga korában nem is lehetett birtokában olyan ismereteknek és módszereknek, amelyek megóvták volna a súlyos tévedésektől. Fölöttébb gyanús az is, hogy az egyiptomi államalapítást a „Világteremtésen” alapuló keresztény kronológia korai változatára emlékeztető időszakba helyezte.

A Manéthón művéből kibontakozó egyiptomi államok alapítóit, avagy az Egyiptom területén, a korai időkben élt népeket a legtöbb interpretáció mezopotámiai bevándorlókként vagy gyarmatosítókként könyveli el. Álláspontom szerint ez a kérdés ma még korántsem tisztázott, legalább ugyanannyi érv szól amellett, hogy núbiai vagy szudáni területeken fejlődött ki az a kultúra, amely aztán Egyiptomban érkezett el a virágkorához.

Ha pedig nem az egyiptomi papnak, hanem az újkori interpretációknak akarunk hinni, e civilizáció (állam) kezdeteit nem korábbra, hanem csak a »–04. évezred közepére« kellene helyoznunk. (Ez az elterjedt álláspont viszont a „Világteremtés” zsidók által favorizált időpontjával van összhangban.) Ekkoriban ÉK-Afrikában, talán a Negada-kultúrából két állam bontakozott ki, az egyik a Nílus-deltában jött létre (Alsó-Egyiptom), a másik a Nílus-völgyben (Felső-Egyiptom). Az a király pedig, akit a D-i és É-i államok egyesítőjének ismerünk, nem a mitikus Ménész, hanem az a Narmer nevű király lehet, aki talán csak a »–04. évezred végén«

élt. Felső-Egyiptom királya, Narmer »–3100 vagy –3000 k.« hódította volna meg a Delta-vidéket, s ezzel egyesítette volna a Földközi-tengertől a Nílus második zuhatagáig terjedő két országot.

A két eltérő megközelítésből kibontakozó kronológiák között a különbség vagy kétezer év. Ezt az ellentmondást nem akarjuk, nem tudjuk feloldani, de a dinasztiai királyainak igen-igen hosszú sora megengedi a feltételezést: az ókori értelmezés esetleg közelebb állhat a valósághoz. A továbbiakban, ennek ellenére (jobb híján) az újkorban használatos kronológiai adatokat vesszük alapul, de a Nílus-mente civilizációjának tárgyalása közben jelezzük azok ellentmondásait.

A történelemtudomány szerint biztosra vehető, hogy az ún. Egyiptomi Óbirodalom a »–03. évezred kezdetén« már létezett. (Némelyik interpretáció viszont csak –2700-tól számol az Óbirodalom fennállásával.) Fővárosa Memphisz volt (a Nílus-delta felső részén). A VI. dinasztia aztán »–2200 k.« leigázta (hogy gazdaságilag kiaknázza) Núbiát (a Nílus első és negyedik vízése közötti területet, mely Szudán területére esik). Nubia/Kús nemsokára az egyiptomi civilizáció befolyása alatt álló protektorátussá vált, s hosszabb ideig az is maradt. A történetírás úgy tartja számon, hogy már »–2613 k.« lezajlott a Nubia/Kús elleni első nagy egyiptomi támadás, ami aztán többször megismétlődött.

Kétségtelen, hogy nem a Delta-vidék volt az egyedüli terület É-Afrikában, ahol komoly civilizációs fejlődés ment végbe, említést érdemel Nubia/Kús mellett a Kerma néven ismert bronzkori földművelő-, állattenyésztő- és vadász kultúra is Szudán területén, a Nílus második és harmadik kataraktája (zuhataga) között. Ez a kultúra egyes vélemények szerint az Egyiptom által bekebelezett Nubia/Kús utódállama lehetett, nevét a Nílus jobb partján fekvő fővárosáról kapta. A Kerma-kultúra a »–03. évezred első felétől« fennállt, Egyiptommal és a Mediterrán térséggel egyaránt élénk kapcsolatokat tartott fenn. Egyesek azonosítják a Bibliából is ismerős Kús állammal, mely ebben a megközelítésben Nubia É-i térsége, a Kartum és Vádi-Halfa közötti terület volt. Minden valószínűség szerint, legalábbis szoros kapcsolatnak kellett fennállnia Nubia/Kús és Kerma civilizációja között. Meg kell emlékeznünk még a Punt nevezetű országról is, mely a –03. évezred közepétől állt fenn K-Szudán vagy ÉNy-Etiópia, esetleg Szomália területén, és az egyiptomi hajósok kereskedelmi expedíciónak kedvelt célpontja lett. (Lehetséges, hogy mindezek egyetlen, bár nem feltétlenül egységes civilizáció különböző megjelölései?)

A »–22. sz. elejére« datálják a „Két Földet” egyként uraló király egyiptomi hatalmi rendszerének, az ún. Óbirodalomnak az összeomlását. Ebben esetleg szerepük lehetett a berbereknek, a líbiaiaknak, a palesztinai népeknek, valamint Nubia/Kús lakóinak is. Ekkoriban megtört az egyiptomi hatalom szakrális jellege is. A VII, VIII, IX, X. és a XI. egyiptomi dinasztiai ideje, vagyis az ún. első átmeneti kor, állítólag csak »–2181-től –2060-ig«, mindössze 121 évig tartott volna. A VII. dinasztia királyai ismeretlenek maradtak. A VIII. dinasztia 25 fáraójának sorrendje és uralkodásuk hossza is ismeretlen. A IX. és X. dinasztia királyai is jórészt ismeretlenek. Ebben a korszakban az egyes fejedelmek újjászervezték a tartományokat és a városok közigazgatását. Totalitárius rendszert alakítottak ki, s a kíméletlen erőszak alkalmazását az ország érdekében szükséges és igazságos intézkedésnek állították be.

Pár virtuális évszázaddal később, »–1785« és **–1570** (–1214) között tehát további 215 virtuális évig tartott volna az ún. második átmeneti kor, mégpedig az idő alatt, mikor a hükszoszok gyakorolták (állítólag csak 6, azaz hat egymást követő „idegen” király!) Egyiptom területén a tényleges hatalmat. Uralmuk alatt a Felső-Egyiptom területén vazallusként regnáló XIII. dinasztia állítólag 60 királyt foglalt volna magában, a Deltában ugyancsak vazallusként regnáló XIV. dinasztia pedig több mint 70-et!

Van tehát a jelenleg elfogadott kronológiában $121+215=336$ olyan (virtuális) év, amelybe a történettudomány száznál is több, részben ismert, részben ismeretlen nevű királyt zsúfolt be. Ám ez egy teljesen valószerűtlen dolog. Vagy a királyok száma lehetett sokkal kisebb, vagy a két „átmeneti” korszak volt sokkal hosszabb. Ha az utóbbi, valószínűbb eshetőséget preferáljuk, önként adódik a következtetés: az átmeneti korokat megelőző korszak tőlünk jóval távolabb eshet, és ezáltal valamivel közelebb kerülhetünk a Manéthón féle kronológiához. Ebből következik, hogy maga a hükszosz uralom is régebben kezdődhetett, vagyis minimum felülvizsgálandó a hükszoszok eredete és az egyiptomi történelemben játszott tényleges szerepe is.

Úgy látszik, ha ilyen régmúlt idők velejét meg akarjuk ragadni, nem mellőzhetjük a mítoszok mondandójának elemzését sem. Ismeretes, hogy a középkorig a népek (népvezetők) származásának és vándorlásának kérdését Noé fiainak és unokáinak elvándorlásával és megtelepedésével személyesítették meg. A Bibliában és a fősodratú gesztákban és krónikákban közhelyszámba menő megállapításként találkozunk Sémnek és fiainak K-re vándorlásával vagy helyben maradásával, Hámnak és fiainak D-re, Jáfet fiainak meg É-ra vonulásával. A séma általános elfogadottsága ellenére bizonyos munkákban a magyarokat pl. a D-re, Afrikába, Arábiába elszármaztatott Hámtól eredeztetik, mivel az alapkoncepció szerint Nimród (mint Kús fia) Hámtól származott. Ugyanakkor a magyar hagyomány Kézai Simon nyomán, egyébként a babilóniai káld hagyománnyal megegyezően Jáfet leszármazottjának tartja Thana fiát, azaz Nimródot. Ez is arra utal, hogy az unalomig emlegetett séma túlzottan leegyszerűsített és egyáltalán nem egyértelmű. Miért ne kerülhettek volna Hám népei közül is egyesek É-ra, vagy miért ne fordultak volna D-re is némelyek Jáfet népei közül? Kézai Simon szerint Nimród Babel tornyát nem másutt, hanem éppen Egyiptomban építtette volna fel. Azt írta ugyanis: „...*Nubia és Egyiptom közé, s maradványait Memphisből Alexandriába menve máig is láthatni.*” A Képes Krónika azonban egészen másként tudja ezt, továbbá Nimród testvéreivel kapcsolatban jegyzi meg: „*Kám fia Kúsról nevezték el az etiópokat, mert héberül Etiópiát Kúsnak hívják; Kám fia Mezarimról az egyiptomiakat, mert Egyiptomot héberül Mezarimnak nevezik.*” Lehet, hogy több Nimródnak nevezett személyiség is kiérdemelte a krónikások figyelmét?

Egyébként, egyes források szerint Nimród egy ősi edomita királyi családban született volna. A Talmud pedig egy helyen Nimród leszármazottjaként nevezi meg Jézust is. A „bibliai Nimród” egy szír ókeresztény írás szerint elsőként vetett tömjént a tűzbe Isten iránti tiszteletének kifejezésére. Nimród a rabbinikus hagyomány szerint a mágia és csillagjósolás atyja volt, s nem mellékesen tüzes kemencébe vettette Ábrahámot, aki aztán onnan csodás módon megszabadult. Más rabbinikus írás szerint azonban Ábrahám Nimródnál később tevékenykedett, és Nimród unokája lehetett az egyiptomi Hágár, aki utóbb Izmael anyja lett, mivel fiatalon a meddő Sárához került, aki Ábrahámnak adta őt ágyasául.

A sumer hagyományok szerint Nimród azzal a küldetéssel érkezett a földre, hogy a Fény védelmében szembeszálljon a Sötétiséggel (Napisten-inkarnáció). Ugyanakkor párducmintás köpenyt viselt (Vadászisten-inkarnáció), párduclénye miatt Panderának, Pantherának is nevezték. Ám, ami minket leginkább érdekel: a Narmer-paletta szerint (aminek általánosan elfogadott kora: »–3100 k.«) Nimród Egyiptomba ment és ott Narmer/Nermer néven lett király, vagyis megalapította volna az Egyiptomi Királyságot. Más álláspont szerint Egyiptomban született Nimródnak egy Ménész nevű gyermeke, s nem maga Nimród, hanem a fia lett volna a királyság alapítója. Ez a történet összhangba hozhatja a királyság alapításának két eltérő verzióját. További érdekes gondolatoknak nyit kaput az a történet, miszerint Nimród előbb Etiópia, később Mezopotámia területén „építkezett”. A mezopotámiai királylista szerint Uruk városnak (miként több más mezopotámiai városnak is) az alapítója Enmerkar volt, ám a Biblia szerint Nimród király volt a városalapító. Erre támaszkodva elterjedt nézet szerint Enmerkar azonos lehetett Nimróddal. (Gilgamesnek, Uruk királyának a leszármazási sora: Utu Napisten

– Meskiaggaser (a Vadász apja, a Napisten fia) – Enmerkar/Enmerud (Nimród, a Vadász, Uruk királya) – Lugalbanda – Dumuzi (a Pásztor) – s végül maga Gilgames.)

Hogy ne bonyolódjunk bele túlzottan a mítoszok szövevényébe, térjünk gyorsan vissza az egyiptomi történelem folyásához. Jegyezzük azonban meg, hogy Nimród bizonyára a kor egyik legjelentősebb személyisége lehetett, csaknem minden olyan kultúra számon tartotta mítoszaiban, ahol ismerték Noé történetét és tudtak az özönvívről. Egy olyan korszak és egy olyan eseménysor szimbólumává vált, mely kor és történet valahogy alaposan „kiérdemelte” az ókori (rajtuk keresztül bizonyos középkori) kútfők erőteljes rosszallását. Miért, miért nem, jól kiérezhető a szövegekből, hogy a „győztesek által írt történelem” sok mindent szándékosan elhallgatott, elferdített abból, ami az ő nevéhez, örökségéhez tartozott. Az emberiség történetének e korai szakasza akkor lehetne érdemlegesen feldolgozható, ha jóval többet és valóságosabbat ismernénk Nimródnak, népének, népeinek tényleges szerepéről.

A lényeg az, hogy a hükszoszok általunk is megragadható idejéig, a **–18/16. (–15/13.) sz.-ig** minden eseménynek az időpontja bizonytalan, amit az egyiptomi történelemből ismerni vélünk. Maguk az események sem feltétlenül úgy történtek, ahogyan azokat valamivel később, a fáraók korában (Egyiptomi Újbirodalom), majd aztán jórészt a hellenisztikus és római korban keletkezett források élénk tárták. (Maga a hükszosz népnév is görög.)

Szinte semmi biztosat sem tudunk É-Afrika Ny-i és középső térségeinek régmúltjából, K-Afrika (a Nílus forrásvidéke és annak tágabb térsége) népeinek történetéről is roppant vázlatosak az ismereteink a hükszoszok feltűnéséig. És ekkor a „semmitől” előkerültek a hükszoszok. Mindeddig haderejük sajátosságain, az eurázsiai sztyepei népekéhez hasonló harcmodorán alapuló pusztító feltételezés szerint valahova Kis-Ázsiába vagy annál is távolabbi (szkiták által lakott) térségekbe képzeltük el őshazájukat, holott semmiféle adat nem utal arra, hogy ilyen távoli térségből érkeztek volna, és semmi jele sincs annak, hogy a Nílus-deltába érkezésük előtt Ny-Ázsia (Palesztina, Szíria) területén átvonultak volna. Ám, »–1820«, talán **–1820 (–1564) k.** már Egyiptomban voltak harci szekereikkel együtt, és »–1790«, vagyis talán **–1790 (–1534) után** haditechnikai fölényük birtokában terjeszkedtek, elfoglalták Memphist és a többi fontos várost. Más interpretációk szerint azonban csak a **–17. sz. elejétől** (vagyis ugyancsak a **–16. sz. második felében**) került Alsó- majd Közép-Egyiptom a hatalmukba, s korlátlan uralmat csak a **–17. sz. közepétől** (a **–15. sz. elejétől**) gyakoroltak Egyiptomban. Az egyiptomi Hükszosz Birodalom nagyhatalmi jelleget öltött aztán, mikor a **–17/16. sz. fordulója körül** (a **–15. sz. közepén**) a núbiai törzsek is behódoltak a hükszoszok dinasztijának.

Megkockáztathatjuk a feltételezést: a hükszoszok É-Afrika valamelyik (Egyiptomtól K-re, Dre és/vagy Ny-ra élő) ősi népének uralkodó rétegével (Nimród bizonyos leszármazottaival?) lehettek azonosak. Fejlett haditechnikájukat ott helyben, sivatagi és/vagy szavannai környezetben dolgozták ki, mielőtt kiléptek a történetírók által ismert világ elé. Hasonlatosak lehettek Núbia valamelyest ismert népeihez vagy a berberiekhez, – hacsak nem azonosak voltak valamelyikkel. Még az is felvethető: a korábbi évszázadok vagy évezredek folyamán, rövidebbhosszabb ideig az ő őseik is adhatták Egyiptom királyait, egyik-másik dinasztiját.

A Hükszosz Birodalom terjeszkedett, a legtöbb interpretáció szerint a **–17/16. sz. fordulójától** (a **–14. sz. közepétől**) a Sínai-félsziget irányából Palesztina területe is hükszosz uralom alá került. Megerősíti ezt az eseményt egy olyan adat, mely szerint Anat istennő kultusza a **–16. sz. folyamán** (a **–14. sz. második felétől**) jelent meg és terjedt el Egyiptomban. (Korábban Mezopotámiában, pl. a hurrik által uralt területeken találkozhattunk Anat istennő említésével és emlékeivel. Az akkád feliratok Antunak és Antumnak nevezték a sumérok (Anu nevű) égistenét. Ő Istár istennő anyja a Gilgames-történetben.)

Úgy tűnik, a hükszoszok egyiptomi pályafutása szempontjából végzetes döntés volt a Kánaán irányában való terjeszkedés megkezdése. A hükszoszok főerőinek távollétében a XVII.

dinasztia sikeres háborút folytatott ellenük, mely a hükszosz haditechnikát maradéktalanul elsajátított XVIII. dinasztia (Ahmószisz) alatt, a „második átmeneti kor” végén, **-1576** (-1320) után felerősödött és a teljes győzelemig folytatódott. Előbb megakadályozták, hogy a hükszoszok segítségül hívassák Núbiában élő szövetségeseiket, majd évtizedes hadakozás után a küzdelem utolsó jelenete az Avarisban táborozó, állítólag 240 ezresre tehető sereg körülzárása volt. A további vérontást mindkét fél el akarta kerülni, ezért erődítményüket a védők harc nélkül feladták, miután állítólag szabad elvonulást biztosítottak nekik. A hükszoszok ekkor Palesztina, Libanon és Szíria (Kánaán) irányában elhagyták Egyiptom területét. Ezzel a mozzanattal egyiptomi szerepük befejeződött. A hükszoszok egyiptomi uralmát, ami teljesen **-1550** (-1294) **k.** szűnt meg, az Újbirodalom évszázadai követték.

Az Egyiptom területéről távozni kényszerült hükszosz elit (és bizonyára a vele együttműködő, az Újbirodalom elitje és képviselői által gyűlölt hivatalnoki és papi réteg) – **1570-től** (-1314) nagyobb részben Palesztina és Fönícia (Kánaán, Levante) területén tartózkodott, s birtokába vette Jeruzsálem előd-városát is. Az Egyiptomból kivándorolt népesség feltehetőleg azonos lehetett a kánaánitákkal, hiszen a kánaáni név valójában csak ekkortól merül föl a dokumentumokban. Igencsak valószínű azonban, hogy a hükszoszok haderejének zöme nem sokáig maradt Kánaán területén, hanem inkább Hatti szolgálatába szegődhetett. (Hattiban egy új uralkodó dinasztia lépett föl a **-15. sz. első felétől** (a -14. sz. második felétől), s Hatti, avagy immár a kibontakozó Hettita Középbirodalom éppen ekkor erősödött meg, és kezdett hódításaiba.)

Lezárva ezt a fejezetet, még fel kell hívnom kedves Olvasóm figyelmét arra, hogy bármennyire is sajnálatos, de nem foglalkozhattam az É-afrikai térség (tkp. a Föld és a korai emberiség) legérdekesebb korszakával, Vízözön előtti történelmével. Ennek két fő oka van: Először az, hogy e kérdések tárgyalása nem segítene megvilágítani az összefüggéseket a jelenlegi időszámítási rendszer és a parciális kronológiák között. Másodszor pedig az, hogy Atlantisz története, realitása és a legrégebbinek ismert kőkolosszus (a Szfinx) megvalósítása közötti összefüggések ügyében csak ködös legendákra és találgatásokra vagyunk utalva. Egy dolog tűnik csak kétségtelennek: ezt a kolosszust jóval Ménész és Narmer, jóval az Óbirodalom ideje előtt alkották meg valakik, akikről semmi biztosat sem tudunk, s így akár azonosíthatjuk is őket az atlantiszi civilizáció népével. (Atlantisz civilizációjának központja esetleg valahol Ny-Afrikában lehetett. Nem lehetetlen, hogy a Termékeny Félhold térségének korai városállamai és Mohendzsodáro is e civilizáció peremvidékén helyezkedtek el.)

Asszíria korai története (a –13/12. sz. fordulójáig)

A Moszultól 100 km-re, a Tigris Ny-i partján fekvő Assúr főváros vidékén (akkoriban hurrik, ma kurdok által lakott területén), még a **–19. sz.-ban** (a –17/16. sz. fordulója téjékán) alapított az asszírok harcias népeinek vezető rétege egy jelentős államot. Samsi-Adad volt első hódító királyuk neve, aki azonban egyes interpretációk szerint „csak 100-150 évvel később”, mégpedig **–1749-től** (–1593) uralkodott volna (**1717-ig**, azaz –1561-ig). Mások azonban úgy vélik, uralma **–1813-tól** (–1557) **–1781-ig** (–1525) tartott. (Megjegyzem, a virtuális interregnum tartama a Hettita Birodalom esetében is ugyanígy alakul.)

Az első asszír állam a fénykorát a **–18. sz. közepe tájékán** (a –17/16. sz. fordulóján) élte, az ún. óasszír kor pedig, amikor Asszíria hatalmas területekre terjesztette ki a hatalmát, valamikor **–1680** (–1524) **k.** le is zárult. Asszíria szétesett, lakossága évszázadokra erős hurri uralom alá került, jelentős hurri-asszír népkeveredés is történt. A korábbi állam É-i területeit a hurrik kizárólagosan uralták. Országuk nyilvánvalóan azonos volt a többek által zavaros eredetűnek és sorsúnak tekintett Mitannival, mellyel külön fejezetben is foglalkozunk.

A Hettita Birodalom kialakulása (a –13/12. sz. fordulójáig)

A jellemzően pusztai eredetű hettiták (s velük a hegyvidéki hurrik), akik egyes orosz régészek szerint, legalábbis részben a Majkopi kultúra örökösei voltak, már a **–02. évezred eleje** (vagyis a –02. évezred első felének közepe) óta Anatólia területén alkottak államot. Régészeti feltárás alapján bizonyos, hogy a hettiták a **–16. sz.-tól** a törökországi Csorum város közelében kiépítettek egy 4-5 kilométer hosszú fallal, a „Hettita Nagy Fallal” fedezett erődítményt abból a célból, hogy megóvják fővárosuk biztonságát. Az erődítményt egy mesterséges, hatalmas földmunkával összerakott dombra építették, majd folyamatosan erősítették, bővítették. A hettiták első dinasztiája a **–18/17. sz. fordulójától** (a –15. sz. közepétől) letette birodalmuk alapjait, s ettől kezdve Hatti a Közel-Kelet meghatározó hatalmaként lépett fel.

Első dinasztiájuk utolsó uralkodója (Telepinu király) a **–17. sz.-ban** (a –15/14. sz. fordulója k.) élt, s vele állítólag egy másfél évszázados interregnum kezdődött volna el. Álláspontom szerint azonban nem volt, nem is lehetett ilyen „sötét korszak”, hiszen a következő dinasztia már javában uralkodott a **–15. sz. első felében** (a –14. sz. második felében). (A virtuális interregnum időszaka a rivális Asszíria esetében ugyanígy jelentkezik.)

A hettiták a **–16/15. sz. fordulójától**, más vélemény szerint a második hettita dinasztia (Tuthalija király dinasztiájának) csapatai a **–15/14. sz. fordulójától** (egyaránt a –13. sz. közepétől) gyors harci szekereikkel meghódították a kisázsiai térséget és mélyen behatoltak Mezopotámiába is. (Láttuk már, hogy milyen sikerrel alkalmazták korábban, Egyiptomban ezt a haditechnikai újítást a **–1570-től** (–1314) Palesztina és Fönícia (Kánaán, Levante) irányában elvándorolt hükszoszok vagy kánaániták, akik nyilvánvalóan a hettiták szövetségesei voltak, – hacsak nem éppen a hadsereg fő erejét képezték.) A hódítás gazdasági és technikai alapjait a hettiták a vas feldolgozásának fejlett, iparszerű módszerével teremtették meg. A gazdag anatóliai bányákban tömegesen bányásztak a vasércet, a feldolgozott vasat a legkülönbözőbb célokra, elsősorban korszerű fegyverzet készítésére hasznosították.

A hettiták (Hatti) központja É-szíriai területen volt, de K-en Felső-Mezopotámiáig terjedt ki az uralmuk. Nem sokkal később, a **–14. sz. első felében** (a –13. sz. második felében) a Földközítenger szíriai partvidéke is Hatti királyainak alárendeltségébe került. Az így megnövekedett területű országot a történetírásban Hettita Középbirodalom néven szokás nevezni.

Mitanni tündöklése és bukása (–1114-ig)

Mitanni állam magterülete a Habur-folyó vidéke volt Felső-Mezopotámiában. Az állam népessége a már a –02. évezred kezdetétől itt élt hurri etnikum volt, de vezető rétege bizonyos interpretációk szerint a harcos, arisztokrata „indoárja” „marjannu” lehetett, ám szerintem egyszerűen csak ugyanúgy valamilyen turáni/iráni származék volt, mint maga a hurri nép is. A Középső-Folyóközben fekvő Assúr városállamának építői, eleinte természetesen a lakói is a Van-tó vidékéről –2000 (–1744) **előtt** bevándorolt harcos nép, a hurriták egyik népcsoportjának tagjai voltak. Csak később került ott domináns helyzetbe az az asszír etnikum, amelyik a –19. sz. második felétől (a –17/16. sz. fordulójától) kibontakozó Asszíria népességének is a zömét képviselte. Ezt az asszír birodalmi képződményt azonban a hurrik (Babilóniával együttműködve) –1781 (–1525) vagy –1680 (–1524) **után** felszámolták.

Mitanni (Maitani, Manna, Hanilgabat) a –17. (–16/15.) és a –14/13. (–12.) sz. közötti időben állt fenn, – egyes szerzők hurri-mitanni államszövetségként aposztrofálják. Ez a hurri állam I. Thotmesz idején (a –16. sz. második felében, vagyis a –13. sz. első felében) összeütközésbe került a hódításokba kezdett Egyiptommal, de III. Thotmesz idején (a –15. sz. első felében, azaz a –13. sz. második felében) már szövetségben álltak. Egyiptom békéje – írásos bizonyítékok szerint – az asszírok hódításai miatt csökkenő területű Mitannival a –14. sz. első és második harmadában, (ami ugyancsak a –13. sz. második felének és a –13/12. sz. fordulójának felel meg), tehát az ún. „amarna-levelek” idejében is fennállt. Ebben az időben már I. Assur-uballit uralkodott (–1362-től (–1206) –1327-ig (–1171)) Asszíriában, aki súlyos vereséget mért Mitannira (is), és meghódította É-Mezopotámia nagy részét. Más álláspont szerint Mitanni jelentős területeit az asszírok „már a –15. sz.-ban” (tehát ugyancsak a –13/12. sz. fordulója körül) elfoglalták, a hurri lakosságot pedig onnan elűldözték, illetve Asszíriában széttelepítették.

I. Suppiluliumas hettita uralkodó terveit keresztülhúzta az asszírok támadása, az Eufrátesz kereskedelmi útvonalait uraló Mitanni szétzúzására tett asszír kísérlet, amit Mitanni korábbi szövetségese, Egyiptom a –15. sz. harmincas éveiben (a –12. sz. nyolcvanas-hetvenes éveiben) láthatólag tétlenül nézett. Így a hettiták serege megszállta a határerődítményeket, majd –1330-tól (–1174) folyamatosan zavarta Mitanni asszír fennhatóság alá került területeinek kereskedelmi életét. Maga Mitanni lényegében kétfelé szakadt, egy Ny-i (hettita vazallus) és egy K-i (asszírok által megszállt) részre, ám Sausitar mitanni király és IV. Thutmószisz fáraó szerződése értelmében, –1418-ban (–1162) egy rövid időre még Egyiptom is kereskedelmi jogokat szerzett az amoriták földjén és Kades városában.

Az ország maradék területeit a Közép-Asszír Birodalom uralkodója, I. Adad-nirari (–1305-től –1274-ig, vagyis –1151-től –1118-ig regnált) vazallusává tette, s utóda –1270 k. (–1114) végleg annektálta. Van olyan feldolgozás is, mely az állam végső bukását –1370-re teszi, ami ugyancsak –1114-nek felel meg.

A levantei városállamok és Jeruzsálem – Fönícia és Kánaán városai (a –12/11. sz. fordulójáig)

A föníciaiaknak nevezett nép a **–04/03. évezred fordulóján** (a –03. évezred első felében) érkezett meg Egyiptomból a mai Libanon és É-Izrael térségébe. Hamarosan városállamokat hoztak létre (Büblasz, Türosz, Szidón, Bejrút). A mai Szíria és É-Izrael területén a –03. évezred derekán alapítottak államot a föníciaiak. Levante lakói azonban később, **–2300** (–2044) **k.** keletkezett föníciai ékiratos szövegekben amurru (=nyugati) néven szerepeltek. Az amoriták (=nyugatiak) a **–03. évezred első felében** (a –03. évezred közepén) még Egyiptomban éltek, (falfestményen leigázott népként ábrázolták őket), nem sokkal ezután telepíthették át őket Levantéba. Ha e két népcsoport kezdetben eltért is egymástól, az ékiratos szöveg keletkezésekor már feltehetőleg összeolvadtak, vagy esetleg Fönícia területén szomszédos, közös érdekű, egymással szoros kereskedelmi kapcsolatban álló városállamokba szerveződtek. A kolóniák a **–03. évezred második felétől** (a –03. évezred második felének közepétől), nyilván egyiptomi jóváhagyással, már laza államszervezetben egyesültek. Fönícia népességének egy része a **–24/23.** (–21.) **szban**, feltehetőleg részt vett a létrejövő Akkád állam felépítésében is. Régészeti eredmények szerint Fönícia állama (államszövetsége) a –03/02. évezred fordulóján már bizonyosan fennállt. Kezdetben kétségtelenül egyiptomi vazallus lehetett. A VI. egyiptomi dinasztia korában, tehát **–2250** (–1994) **k.**, mikor Büblasz volt a legfontosabb föníciai kereskedelmi központ, Fönícia hatóköre csaknem az egész Mezopotámiára és Kis-Ázsiára kiterjedt, miközben Egyiptom csupán az egyik fontos kolóniájaként tartotta számon.

Régészeti eredmények szerint Jeruzsálem is igen öreg város, a –21. évszázad közepe táján már létezett. Levante itteni lakói ekkoriban toronytemplomokat építettek, Jeruzsálem területén pedig csatornát vájtak a sziklába, hogy erődítményük vízellátását egy földalatti tóval egészítsék ki. A városalapítás idejére nézve fontos kronológiai adatok: A föníciaiak a **–24/23. sz. fordulóján** (a –21. sz. közepétől) megjelentek Palesztina területén, más adat szerint viszont ugyanakkor: a **–23/22. sz. fordulóján** (ugyancsak a –21. sz. közepétől) Palesztina területét az amoriták foglalták el. Ez a „kettős honfoglalás” egyáltalán nem ellentmondásos, ha tudomásul vesszük, hogy a föníciaiak lényegében azonosak voltak az amoritákkal (amurru), amit korábban már számos kutató feltételezett, mondhatni be is bizonyított. – Ezután készültek a föníciaiak, ill. az amoriták itteni jelenlétét is tanúsító dokumentumok, és az amorita népességre vonatkozó régészeti leletek ettől kezdve megtalálhatók Jeruzsálem területén is. (Később – a Bibliában – Palesztina egyes őslakóit, főként a hegyvidék (K-Jordánia) lakóit nevezték amoritáknak.)

Megjegyezzük, hogy amoritáknak nevezték a **–21. sz. közepétől** (a –18. sz. kezdetétől) Szíria és É-Mezopotámia felől Sumerba betörő, szakértők által szemitának tartott nomád törzseket is. Ezek bevándorlásának megakadályozása érdekében a **–20. sz-ban** (a –18/17. sz. fordulója körül) Su-Szin Bagdadtól É-ra, a Folyóközben 275 km-es falat emeltetett („Martufal”). Mégis, a III. Uri-dinasztia hanyatlása idején sok városban (Larsza, Babilon, Iszin) amoritának nevezett dinasztiák kerültek hatalomra. (A többféle amorita közötti kapcsolat azonban nem bizonyítható, végső soron ez a szó egyszerűen nyugatit jelent.)

Ur városának hanyatlása nyomán a kereskedelem egyre inkább a föníciaiak kezébe került. A levantei, mezopotámiai és kis-ázsiai kereskedelmet a **–20. sz. második felében** (a –17. sz. első felében) már nem is az egyes városállamok vezetése, hanem maguk a gazdag városi kereskedők szervezték és bonyolították le. Fönícia kereskedői a **–02. évezred derekáig** (az évezred második felének közepéig) Egyiptom belső életének több évszázadra kiterjedő felbolydulásáig, lényegében zavartalanul bonyolították le az áruforgalmat, az államok (és egyiptomi pártfogóik) töretlenül gazdagodtak.

Az amoriták Ugarit nevű települése is fontos városállamként szerepelt a történelem lapjain. Ugarit városa Levante területén épült, a szíriai Latakiától 7 km-re É-ra, a tengerpart közelében. Királyságát az amurruk/amoriták **–1900 k.** alapították. E kisállam is sokáig jó kapcsolatban állt Egyiptommal, s kereskedőinek a **–18. sz. k.** (–17/16. sz. fordulóján) már Kréta és Ciprus felé is fejlett kapcsolatrendszer volt. Ugyanakkor a tengerparttól távolabbi területeket, így Hebront és környékét is a **–18. sz-tól** (a –16/15. sz. fordulójától), már semmiképp sem a föníciaiak, hanem többnyire a hettiták birtokolták és népesítették be.

A hihetetlenül gyors fejlődés szellemi pezsgéssel is járt, a **–18/17. sz. fordulóján** (a –15. sz. közepén) jelent meg Szíria területén a „proto-kánaáninak” nevezett (alfabetikus) írás. Más adatok szerint az (ugyancsak alfabetikus) „föníciai írás” a **–16/15. sz. fordulóján** (a –14. sz. közepe táján) jelent meg.

Ugarit városa a **–16. sz-tól** (a –15/14. sz-tól) a **–14.** (a –13/12.) **sz-ig** élte virágkorát, gazdagságát a kereskedelemnek köszönhette. Ekkoriban, **–1500** (–1344) **tájékán** Mitanni vazallusa lett. Ugarit, mint a **–17/16.** (–14.) **sz-tól** legjelentősebb föníciai városállam, alaposan megnövelt területet tartott fennhatósága alatt, melyet a késő középkorig Levanténak neveztek. A város legismertebb kultusza Anathoz, a harcias istennőhöz kapcsolódott, akihez számos himnuszt is írtak. A harcias Anat békeidőben az otthonok és a gyermekek védelmezője volt, ő ügyelt a csecsemőkre is. A föníciai ábrázolásokban Anatot mindig meztelenül ábrázolták, ezzel jelezték fő funkcióját. Hajviselete megegyezett az egyiptomi Háthoréval, kinek hasonló feladat jutott a Nílus-völgyében. A versekből kiderül, hogy ő volt felelős az elegendő csapadékért is. Szentélyeket emeltek tiszteletére, kultusza még a késő bronzkorban is kimutatható, sőt az ókortörténészek szerint még a bibliai események közé is bekerült, abban is olvashatunk vele kapcsolatos neveket. A közel-keleti feliratokban sokszor szűznek emlegették, ami akkoriban arra utalt, hogy egyedül is megállta a helyét, ma úgy fordíthatnánk: „független nő” volt, hiszen az őt dicsőítő himnuszok mindig a termékenységét emelik ki erényének, nem pedig valamiféle önmegtartóztató életet. A mítoszok szerint Anat példamutató anya volt, Baállal, a férjével összesen hetvenhét gyermeket neveltek, mely szám a földdel és a termékenységgel kapcsolatos hetes szám többszöröse. A házaspár bika és tehén alakban párosodott egymással, ami az ősi bikakultusz maradványa lehetett.

Az ugaritiak fontos szerepet játszottak a közel-keleti műveltség felvirágoztatásában, a betűírás elterjesztésében, valamint néhány istenség kultuszának megteremtésében. Az ugariti ábécé, az egyik legkorábbi betűírás **–1400** (–1244) **k.** 22 (később 30) ékírást használt a mássalhangzók jelölésére. – Ekkoriban Kánaánban az egyiptomi hieroglifák egy részét megfeleltették az azonos jelentésű kánaánita szavak első hangjának. Ezekből a leegyszerűsített egyiptomi jelekből állt össze az az ábécé, melyből később a héber, az arameus és a brahman is táplálkozott.

Mitanni bukása után, a **–15. sz. közepén** (a –13/12. sz. fordulója idején) Ugarit rövid időre megint egyiptomi protektorátus lett. A **–02. évezred derekán** (az évezred második felének közepén) bekövetkezett változások biztos jeleként (a hükszoszok Egyiptomból való távozása után) Fönícia területét, vagy inkább annak D-i felét Kánaánnak kezdték nevezni. – Általánosan elterjedt, de erősen vitatható nézetek szerint ez lehetett a terület eredeti, a föníciaiak betelepődése előtti neve is.

Julius Africanus szerint a hükszoszok azonosak lettek volna a föníciaiakkal, akik Flavius szerint Jeruzsálemet megépítették. Ám Africanus bizonyára tévedett, amikor az Egyiptomot **–1550** (azaz –1294) **k.** elhagyó hükszoszokat a már hosszú évszázadok óta Levante területén élő föníciaiakkal azonosította, Flavius viszont nem tévedett Jeruzsálem és több más városállam föníciaiak általi alapítását illetően. Ez annak fényében sem vonható kétségbe, hogy régészeti eredmények szerint a **–13. sz-ban** az Ofen-dombon, a Gihon-folyónál teraszos erődítmény épült (a Sion néven ismert kánaánita erődítmény alapvető része), ami a későbbiekben Jeruzsálem

templomának alapját képezte. A hükszoszok (kánaániak) megjelenése tehát egyáltalán nem volt mellékes körülmény Levante fejlődése és partvidékének városiasodása szempontjából. Ugyanebben az időben, amikor Jerikó még csak egy jelentéktelen kisváros volt, kezdtek kiépülni (aztán a -13/12. sz. fordulóján már álltak) Hazor, Lakis és Megiddó kánaánita városok. Bizonyos, hogy a **-14. sz-ban** (a -12/11. sz. fordulóján) már város állt Jeruzsálemtől 30 km-re DNyra is (mai földrajzi neve: Hirbet Kejjafa). E várost, maradványai alapján a „tervezett” város itteni legelső példajaként emlegetik.

Kánaán tehát nem azonos Föníciával, s fennállása bizonyára zavarokat okozott a föníciai kereskedelem évszázados útvonalainak használatában. Fönícia Ny-i irányban keresett újabb, immár egyértelműen tengerhajózási útvonalakat. Cipruson a **-14. sz-ban** (a -13/12. sz. fordulója körül) a mükénéi bevándorlás és a kibontakozó föníciai politikai válság akadályozhatta csak meg jelentősebb föníciai kereskedelmi kolóniák létesítését.

Az ún. „Amarna-korszakban” (a **-14. sz. második felében**, azaz a -12. sz. első felében) Fönícia területének egy része átmenetileg Amurru (É-Szíria), mint Fönícia egyik eredeti, egyiptomi alapítású városállama, míg másik része a kisázsiai Hatti állam befolyása alá került. Ám Amurrunak is hettita vazallussá kellett válnia **-1319-ben** (-1163), a fénykorába lépett Hettita Királyság ellenőrzése alá kellett kerülnie. Bár Amurru igyekezett volna kezébe venni a városok ügyeinek koordinálását, – ehhez azonban egy erős hadsereg is kellett volna, de az bizonyára hiányzott.

Fönícia partvidékén (**-1370-től**, tehát -1114-től) az egyiptomiak helyőrséget és hadikikötőt tartottak fenn. Erre annál is inkább szükség volt, mivel a **-13. sz-tól** (a -12/11. sz. fordulójától) a kalózok („tengeri népek”?) a Földközi-tengeren rendszeresen fosztogatták a föníciai hajókat.

Trója ostroma (–1038/1037-től –1028/1027-ig)

Trója a mai Törökországban, az anatóliai Hisszarlikban (Hisarlık), Çanakkale tartományban keresendő, DNy-ra a Dardanelláktól, az Ida-hegy lábánál. Török neve Truva. A Dardanellákon olyan ősi és virágzó városok sorakoztak, amelyek már a –03. évezredben élénk kereskedelmet bonyolítottak le. E városok közül kiemelkedő jelentőséggel a –1900 k. már négy-öt elkülöníthető régészeti réteget „maga alá termelt”, évezredes bronzkori múltta visszatekintő, erős fallal körbevett Trója bírt. A várost aztán a –02. évezredben olyan népek is (hettiták, kimmerek, szkíták) gazdagították, akik megismertették a várossal a lótarás fortélyait és előnyeit. Trója városa két földrész határvidékén állt, tehát nemcsak a tengeri közlekedés szempontjából feküdt kiváló helyen, hanem a szárazföldi kereskedelmi utak is rajta vezettek keresztül, a Mezopotámia és a Balkán között ingázó karavánok mindegyike megállt itt, a Dardanellák stratégiai jelentőségű térségében, ahol a Földközi-tenger és a Fekete-tenger közötti kereskedelmi útvonalak találkoztak. Aki a Dardanellák térségét ellenőrizte, annak gazdag bevételi forrásai voltak.

A város VI-VII. régészeti rétegeit –1800-tól datálják. Ez az időszak a város fénykora volt, a 20 km²-es lakott résszel rendelkező települést teljes egészében erőd fal vette körül. A város e korszaka és kultúrája **–1250-ig** (–1094-ig) párhuzamos volt a mükénéi időszakokkal és kultúrával. A Hisszarlik dombon 2003-ban mágneses technológia felhasználásával feltérképezték az erőd alatti területet, s az egymásra halmozódott történelmi rétegek közül a VII/a. sorszámúban, találtak egy mély árkot. Az itt talált leleteket a kései bronzkorra datálták. Egy esetleges csatára utaló nyílhegyeket is találtak ugyanitt, melyek idejét a –12. sz-ra teszik. Aztán Trója VII/b1. rétegéből természettudományos módszerrel azt állapították meg, hogy a város –1120 k. a tűz martaléka lett, s ezt követően a település anyagi kultúrája szegényesebbé vált a korábbiaknál (a mükénéi kultúránál), sőt úgy tűnik, Trója korábbi lakói –1100 után el is hagyták a várost. A mükénéi párhuzamokra alapozó vizsgálat eredményei szerint ezt a várost **–1300 és –1250 között** (vagyis ugyancsak –1144 és –1094 között) pusztította el az a bizonyos nagy tűzvész. A Trója leégése következtében keletkezett leletek (mükénéi jellegű cserepek) korát így gond nélkül **–1260/1240** (tehát –1106/1086) körülinek tekintik, – mintha csak már ismerték volna, s el is fogadták volna jelen téziseimet.

A város újjáépült. Kik voltak az építők? Jó lenne pontosan tudni, hiszen talán azonosak voltak a nagy háború idejének várvédőivel, Odüsszeusz ellenfeleivel. Tudni véljük, hogy a trákok a trójaiak oldalán harcoltak, és hogy nagy hőüket, Hektort a Duna-delta egyik szigetén trák szokás szerint temették volna el. Tudni véljük egy hősének alapján, mely Homérosz előtt több száz évvel, a bronzkorban keletkezhetett, hogy az amazonok a háborúban ugyancsak Trója oldalán harcoltak. (Milétoszi Arktinosz írt egy romantikus történetet arról, hogyan ölte meg közelharcban Akhilleusz Penthesileát, az amazonok királynőjét. A győztes Akhilleusz, aki állítólag szkíta eredetű volt, levette ellenfele sisakját, hogy megnézze, ki volt ez a hős, aki vele szembe mert szállni. Akkor látta meg, hogy egy gyönyörű nő küzdött ellene. Annyira szépséges volt a legyőzött amazon, hogy a nagy hős azonnal beleszeretett.)

Maguk a trójaiak, egyes történészek szerint azok a kimmerek lehetnek, akik a **–14. sz-tól** (tehát a –12/11. sz-tól), a Kaukázus felől Ny-i irányban terjeszkedtek, és Kis-Ázsia jelentős részét fennhatóságuk alá vonták. Valószínűleg ők uralták a létrejött trójai városállami szövetséget, vagy legalábbis egy részét, ahonnan Aeneas is származhatott. Van olyan álláspont is, mely szerint e kimmerek azonosak lehetnek az albánok őseivel, akik királyi nemzetségneve lehetett az Albán. (Esetleg innen lenne eredeztethető a balkáni és a kaukázusi Albánia névazonossága.) Mindenesetre a **–13. sz. közepén** (ugyancsak a –12/11. sz. fordulója idején) Ílion nagy valószínűséggel azonos volt a hettita és asszír forrásokból ismert Taruisza várossal, amely egy nyugat-kisázsiai territórium (talán önálló fejedelemség), Vilusza (Iyalanda) fővárosa

volt. Lakói egyesek szerint épp azok a dardánok lettek volna, akik a Dardanellák szorosának névadóivá váltak, (vagy fordítva, a földrajzi név lett utóbb rájuk ragasztva?). A dardánokat a kádesi csata leírásaiban is megemlítették, ebből arra következtethetünk, hogy II. Ramszesz idején **-13. sz. első harmadában** (a -11. sz. utolsó harmadában) jelentős népként éltek ebben a térségben. A feltételezésnek ellentmond azonban, hogy ezek a dardánok a Trója ellenes koalíció egyik tagjaként is ismeretesek.

Nem igazán tudjuk tehát, kik voltak a lakói, de tény, hogy a városállamot a **-13. sz-tól** (-11. sz. közepétől) kezdve jó kereskedelmi kapcsolatok fűzték a hatalmának csúcspontján lévő Hettita Birodalomhoz. Néhány, Boghazköyben kiásott, hettita és akkád nyelvű agyagtáblából tudjuk, hogy a Hettita Birodalom uralkodói Trójában követséget is tartottak fenn.

Egy igen elterjedt nézet fogalmazódott meg a hettitákkal kapcsolatosan: Többen úgy vélték, az Orontes-folyónál lezajlott kádesi csata (a **-13. sz. első harmadában** (a -11. sz. utolsó harmadában) következtében meggyengült, szétesett volna a Hettita Birodalom. Ekkor sorra megalakultak volna az ún. újhettita kisállamok a Levante partvidékén, és úgymond ezen államalapítások sora „folytatódott volna” a kisázsiai Trója és Lüdia esetében is, s így hettiták lettek volna Trója urai és védői. Ez az álláspont azonban immár alapvetően tévesnek bizonyult, legfeljebb részgazságságokat tartalmaz. Vizsgálódásunk szerint a kádesi csata tkp. a trójai háborúval párhuzamosan zajlott, s a Hettita Birodalom nem az Egyiptommal vívott győztes csatában, hanem csak azt követően, Asszíria nyomása alatt roppant meg. A Trója elleni támadás napjainkban valószínűnek tekintett, lexikonokban is szerepeltett időszaka (ókori kútfők közléseire alapozva) a **-1194** (azaz -1038), valamint a **-1184** (vagyis -1028) közötti tíz év. Más szerzők a „hagyományos” állásponton maradtak, s a **-13. sz. elejére-közepére** (tkp. ugyancsak a -11. sz. második/harmadik harmadára) helyezik (Hérodotoszt követve) az ostromot. A két (az egyiptomi és a görög) hadjárat közötti összefüggés nem egymásutániségben, hanem az esetleges hatalmi egyeztetésekben keresendő: Trója támadói kihasználták a Trója természetes szövetségesének számító Hettita Birodalom D-i végeit ért egyiptomi támadást, így teremtettek esélyt maguknak a győzelemre. Más nézőpontból: a trójai háború lekötötte a hettiták figyelmét és számottevő erőit, ezért érezhette Egyiptom elég erősnek magát a félelmetes hettita hadsereg megtámadására.

Az 1618-ban kinyomtatott Des Antiquitez D'Aniou c. mű szerint, melynek szerzője Jean Huret Angeuin mester volt, aki Angers püspökének ajánlotta írását: *„Namnes fia, Rhemus volt a huszonharmadik galliai király a világ teremtésének 2753-dik, az özönvíz 1097-dik évében. Uralkodásának harmincadik évében Trója városa leromboltatott. Fiú örökös nélkül halt meg. Lányát összeházasította a libiai Herkules leszármazottjának, Hektornak, a trójai hercegnek fiával, Francussal”.*

Ha tudjuk az özönvíz és a „világteremtés” pontos idejét, el is dönthetjük a trójai háború datálásának kérdését. A trójai háború valószínű kezdetétől (**-1194**, azaz -1038) visszaszámolva: **-2753-1038+30 = -3761**.

Tehát **-3761-edik évi** „teremtéssel” számolhatunk, s ez az időpont megegyezik a zsidók szerinti „Világteremtés” évvel, hiszen az nem más, mint maga a -3761-edik év. Még szebbnek mutatkozik a konstelláció, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a kutatók egy része következetesen egy évvel későbbi időpontot állapított meg a trójai háború kitörésére és a lezárására. Ezek pedig **-1193** (azaz -1037), illetve **-1183** (vagyis -1027) volnának. (Az utóbbi évszám, a **-1183** (tehát -1027) egyben egy olyan görög kronológiai rendszer kezdőpontja volt, melyben megjelölték az „olimpiai éra” bevezetésének az időpontját is.). Az előbbi kis számításunk most a következőképpen néz ki: **-2753-1037+30 = -3760**.

Ezzel egyben elvégeztük tanulmányunknak Az archaikus kronológiai rendszerek azonosítása c. fejezetében már ismertetett átszámítási kulcs ismételt ellenőrzését is.

Térjünk azonban vissza a háború eseményeihez. Nézzük, kik voltak a támadók. Tróját Schliemann feltételezése szerint a mükénéiek dúlták volna fel, – ám ezt kezdettől sokan vitatták, mára teljesen elfeledkezhetünk erről a feltételezésről. A „tengeri népek” inváziója által érintett Egyiptom és Hatti forrásai alapján a tengeri népek első koalíciója a **–13. sz. közepe** (a –11. sz. eleje) körül jöhetett létre. Ennek népei: a sardana, a sekeles, a turusa, az akhaiwasa, a muskhi, a lukki, továbbá több líbiai törzs voltak. (A sardana (sardán) törzs Szardínia őslakójává és névadójává vált. A sekeles (sicul, sican) Szicíli szigetén telepedett meg. A lukki elnevezésű törzs valószínűleg Lükia és/vagy Lükáónia névadója, a muskhi név pedig többek szerint nem más, mint a görögök által phrygésznek nevezett frígek neve. A turusa név bizonyos vélemények szerint összecseng az etruszkkal, vagy a görög turrén elnevezéssel. A szigetlakó népek közül az akhájok különösen aktívak voltak, és minden olyan helyen igyekeztek megtelepedni, ahol a jónok és az aiolok még nem voltak jelen. Elhajóztak Kréta felé is, lerombolták Knósszoszt.)

Ugyanezen források szerint a második tengeri koalíció a **–12. sz. elején** (a –11. sz. második felében) jött létre. A korábban említett törzsek közül megtalálhatók voltak köztük az akhaiwasák (tehát az akhájok), a muskhik, a turusák és a sekelesek. Csatlakoztak még hozzájuk a denenek és a dardanák, valamint a paleszetek és a tjekerek. (A denenek (és a dardanok?) azonosíthatók a dórokkal, az akhájok rokonaival, akik a korábban megtelepedett görög törzseket majdnem mindenhol a szárazföld belseje felé szorították, s önálló államot is alapítottak az ezredforduló táján Kis-Ázsia DK-i csücskében, amit Danuna néven ismerünk, egy kicsiny, de agresszív államot, amely később fontos szerepet játszott Asszíria térhódításában.

A második tengeri koalíció első nagy győzelme éppen a trójai ostrom során született meg, s ebben bizonyára az akhájok és a dardanok játszották a főszerepet.

Az árják (irániak) terjeszkedése Indiában (a –11/10. sz. fordulójáig)

A történettudomány képviselői jelentős mértékben egyetértenek abban, hogy az „árják” (az ún. indoirániak) »–1800 k.« (–1800 k., azaz –1544 k.) „leigázták” a dravidákat és elfoglalták az (előbbi megállapításaink szerint elnéptelenedőben levő) Indus-völgyet, kikövezve az utat a szanszkrit nyelvű, ill. tantrikus tanításokhoz. Mások az árják benyomulását és az Indus-völgy civilizációjának bukását –1500 k-i eseményként állítják be (feltehetőleg régészeti adatok alapján). A két megközelítés a mi koncepciónkban jól egyeztethető. Egyúttal az is világosan látható, hogy ezt az eseményt jóval megelőzte az Indus-völgy nagyvárosainak kiürítése.

Komolyabb háborúskodásnak egyáltalán nincs nyoma. Bizonyosra vehető, hogy a természeti okok, éghajlatváltozás, a vízrajzi viszonyok átalakulása mellett talán csak a jólétben élő népekre mindig és mindenütt jellemző, terjedőben levő dekadencia, esetleg születésszám-korlátozás, a szellemi életben bekövetkezett erjedés vezethetett a népességcseréhez. Utóbbi lehetőséggel kapcsolatban fontos megjegyeznünk: ismeretes, hogy az „árja hódítás”, az iráni vezető réteg térnyerésének időszaka alatt indult meg, s egyes adatok szerint –1200-ig (–1044-ig) tartott a hinduizmus legrégebbi szent könyveinek, a Védáknak az elkészítése, immár szanszkrit nyelven

(himnuszok és varázsigék gyűjteménye, melyeket a szertartások során énekelnek és mormolnak). A Védák keletkezésével, valamint az irániak néptömegeinek (a vezető réteg által kezdeményezett) beáramlásával párhuzamosan (–15/14. sz.) a dravida népesség jelentős része D-re (Közép- és D-Indiába) húzódott vissza.

Ám nézzük, milyen esemény történt eközben Mezopotámiában, ami összefüggésbe hozható még az Indus-völgyi civilizáció végnapjaival: Babilóniában –1750 k. (–1494) lezajlott a ki tudja már hányadik hatalomváltás, melynek eredményeként Mezopotámiában létrejött a „Kassu Birodalom”. Fennáll a lehetősége, hogy ezek a bizonyos (tisztázatlan eredetű) kassúk Indusvölgyi (szaka-dravida) kivándorlók voltak, akik –1800, azonban más interpretációk szerint „csak” –1700 (egyaránt –1544) után, az ottani iráni (árja) térhódítás miatt (?) fordultak Nyfelé, majd fokozatosan ragadták magukhoz a hatalmat D-Mezopotámiában. Ilyen megközelítésben, tehát ha megengedjük magunknak a kassúk fent vázolt származtatását, még természetesebbnek látszik, hogy az árja hódítás zökkenőmentesen zajlott le a lényegében vezető réteg és jelentős katonai erő nélkül maradt Indus-völgyben.

Összegezve: A több ezer éves Indus-völgyi civilizáció természeti változások, a vezető réteg dekadenciája és Babilóniával kapcsolatos külpolitikai törekvései, valamint a tágabb térség egymással összefüggő népmozgásai következtében szűnt meg, hogy átadja helyét az indoiráni (szanszkrit) civilizációnak. A hanyatlás –1650 k. vált nyilvánvalóvá. Először (–1600-tól) a fokozódó vízhiány miatt a nagyvárosok jelentősége csökkent, és innen a vezető réteg kiköltözött, (a kassúk) feltehetőleg D-Babilóniába távoztak (–1550 k.), majd a civilizáció centruma (–1500 k.) átkerült a Gangesz völgyébe. Mivel a történelemben „légüres tér” hosszabb ideig nem létezik, ekkor az Indus-völgyben a hatalom, a térségbe (már –1750-től) beáramló irániak kezébe került, de uralmukat csak további 4-500 év elteltével voltak képesek kiterjeszteni egész É-Indiára. S mivel az „irániak/árják” –15. sz.-tól már nem voltak jelen tömegesen az Iránifennsíkon, ezért fokozatosan az ott (már a –18. sz. elején) feltűnt, a Turáni-alföld irányából (már a –21. sz. közepe óta) expandáló szakák kezébe ment át a hatalom. A szakák –14. sz. közepére már a mai Irán területének nagy részét uralták. A népességmozgás felgyorsult –1300 k., mikor az irániak indiai térhódítása már elérte a Gangesz-völgyet is. A rendelkezésre álló adatok szerint a Gangesz völgye csak –1000-tól tekinthető maradéktalanul indoárják által ellenőrzött területnek. Így aztán feltehetőleg a –11/10. sz. fordulójától uralkodtak az indoárják az egész É-indiai térségben.

Az andronovói kultúrkör, a szkíta világ kibontakozása (a –01. évezred elejéig)

Mint már említettük, a –02/01. évezredben az Urál-környéki bronz- és vaskori kultúrák tanúsága szerint az Urál-hegység D-i fele Eurázsia egyik leggazdagabb tájéka volt, mivel bővelkedett hozzáférhető ásványi kincsekben. A hegység D-i előtere növénytermesztésre és állattenyésztésre is kiválóan alkalmas volt. Az andronovó kultúrából – ami csaknem az időszámítás kezdetéig fennállt –, kibontakozó állattenyésztő, fémműves és kereskedő műveltségek nyomai bőségesek az Urál és az Altaj között is. Megdöbbentő, hogy hordozóinak embertani vonásai, temetkezési szokásai erősen emlékeztetnek a **09. (10/11.) sz-i** (Árpád-)magyarokéira! Említést érdemel, hogy a magas öntartalmú bronzkészítményeik egyik fontos előállítási területe az öntőminta-leletek elhelyezkedése szerint a távoli Ob-Irtis vidékén volt, az önt pedig ehhez az Altaj-hegységben bányászták.

(Megdöbbentőnek neveztem ugyan a szkíták Urál-Altaj területén feltáruló közösségében élt emberek és a két-három évezreddel későbbi Árpád-magyarok hasonlóságát, de az az igazság, hogy a legújabb kutatási eredmények fényében ez a hasonlóság teljesen érthetővé vált: Az Árpád-házi királyok és királynék csontjain végzett genetikai vizsgálatok eredményeként megtalálták a csak az Árpád-házra jellemző Y-kromoszóma DNS-ét. Megállapították továbbá, hogy a királyi dinasztia Baktria (É-Afganisztán, Irán) területén alakult ki –2500 k., s onnan (bizonyára nem egyenes vonalú vándorlással, hanem nagy területeken megfordulva, turáni és kaukázusi „őshaza” állomások közbejövete után) jutott a –01/01. sz-ban az Urál térségébe. Úgy vélem, az Országos Onkológiai Intézet és a göttingai egyetem tudósai annak a szabír közösséget vezető dinasztiának a DNS-ét azonosították, mely közösség az Urál és a Kaukázus térségében is nyomokat hagyott maga után, mielőtt a **09. sz. második** (11. sz. első) **felében** beköltözött a Kárpát-medencébe.)

A –19. sz-tól a –08. sz-ig a Ny-szibériai és kazahsztáni sztyeppén az andronovói és posztandronovói összkíta kultúrák legfontosabb antropológiai eleme a széles arcú proto-europid változat, (mely bőségesen kimutatható a **09/10. (11.) sz-i** magyaroknál is), jól elkülöníthető a térségtől Ny-ra virágzó alsó-volgai gödörsíros műveltség többségében mediterrán-europid (keskeny arcú, gracilis) szkíta populációjától. Az andronovói embertani típus a D-Urál környékén és a Kazak-sztyeppén a kora vaskori szauromaták/szarmaták meghatározó embertani összetevőjeként is értelmezhető, (miközben a szarmaták másik összetevője feltehetőleg ún. „iráni” típus lehetett).

A Kelet-Turán területén (Xinjiang/Szincsiang) talált múmiákat, több mint száz europid tetemet, akik a „proto-hunnak” is nevezett szkíta populációhoz tartoztak, –1850 k. temették el. Ezen a területen nem találtak korábbi (kőkorszaki) emberi maradványokat, tehát olyan őslakosbevándorlóról van szó, akik az andronovói kultúrkörhöz tartoztak. Aztán, a híres turfáni múmiák előkerülése után a régészek megfogalmazták azt a véleményt, miszerint azok az emberi maradványok, melyek az –1800 és –1200 közötti időből származnak, europid vonásúak, így minden további nélkül (!) indoeurópainak tekinthetők. Tény, hogy Közép- és Belső-Ázsia területének javát, egészen a mai Mongólia középső részéig, ebben az időben fehér emberek népesítették be, akik azonban semmiképpen sem az indoeurópainak vagy iráninak elnevezett, nyelvészeti alapon feltételezett „ősnéphez” tartoztak, hanem hús-vér szkíták (vagy már hunok) voltak.

A –02. évezred derekán, a Fekete-tenger északi partja mentén húzódó sztyepei sávban volt jelen az ún. Timber-síros régészeti kultúra a késő bronzkorban, amit az oroszok Szrubna-kultúra néven is megneveznek, s amely talán a kaukázusi majkopi kultúra egyik örököse lehetett. A műveltség kiterjedt Dnyeper-folyótól K-re elterülő térségre is, továbbá a Kaukázus

É-i részeire, valamint az Urál-hegység nyugati előterére. Kimutatták szoros kapcsolatát az andronovo kultúrával. A kultúra hordozói az európai szkíták és/vagy a szkíták egyik sajátos etnikuma, az őskimmerek voltak. Az eddigi feltárásokból kiderült, hogy nem legelőváltó nomádokról van szó, hanem e szkíta közösségek letelepedett életmódot folytattak, földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkoztak. Ennek a fejlett műveltségnek eddig több mint ezer lelőhelye ismeretes. A –15. sz-tól kezdve az (egészségre káros) arzén bronz használata háttérbe szorult, előtérbe kerültek az ón-ötvözetek az Urál mindkét oldalán, továbbá a Közép-Ob vidékén is. Az uráli központok az ónban gazdag kazahsztáni és altái műhelyekkel együtt a korszak legjelentősebb fémfeldolgozó övezetét képezték, s befolyásuk alatt tartották Kelet-Európa ónszegény vidékeit is. A Kaukázus fémfeldolgozásának korábbi vezető szerepe elhalványult.

A Karakum-sivatag mélyén egy hatalmas városra bukkantak a régészek. A helyiek által Konurtapának nevezett helyről arany ezüst és bronz anyagú ékszerek kerültek elő. Az ősi települést a –02. évezred derekára helyezik, de számos kutató szerint a középkorban fontos szerepet játszó Merv város is ebből az ősi kultúrából táplálkozott. Ez az ősi kultúra fejlettségben felvehetette volna a versenyt Asszíriával és Babilonnal. A Murgab-folyó völgyében Közép-Ázsia egyik legjelentősebb műveltségi központját hozták létre, mely kihasználta a nagy kereskedelmi utakon folyó árucserében rejlő lehetőségeket. Bizonyosan szoros kapcsolatban volt az andronovói (turáni) kultúrkör környező népcsoportjaival. (A görögök által Margianának nevezett helyen háromszáz település nyomait találták már meg.) A régészeti leletek alapján bizonyos, hogy a város élénk kapcsolatban állt más közép-ázsiai városokkal, továbbá a mai Észak-Afganisztánban lévő településekkel, valamint a mai Irán területén levőkkel is. A paloták és a templomok 25 hektárt foglaltak el. A tágas városban az épületeket vályogtéglákból emelték. A központban állt az uralkodó városa, tágas udvarokkal és szobákkal. Néhány helyiség vallási szertartásoknak adott helyet. A városban már fejlett csatornahálózat működött, mely friss vízzel látta el a lakosságot és a kézműves telepet. Margus lakói kiváló mesteremberek voltak, a fazekasok nagyon magas hőmérsékleten égették ki művészien megformázott termékeiket, de értettek a bronzöntéshez is. A fém alapanyagokból nemcsak fegyvereket és háztartási eszközöket, hanem ékszereket is készítettek. A mozaikábrázolások azt bizonyítják, hogy ez a mesterség KözépÁzsiában alakulhatott ki. A képeken sokszor találkozunk kétpúpú tevével, ami itt a legfontosabb teherszállító állat volt. A régészek egy hatalmas, 10 hektáron szétterülő nekropoliszra is rátaláltak. Az előkelő sírok közül hármat tártak fel és ott különleges kultusz nyomára leltek. Az elhunytaknak lovat áldoztak. Erre való tekintettel a régészek Margus műveltségét a masszagéták kultuszaival kapcsolják össze. Írásos források híján nehéz megállapítani, hogy a várost kik lakhatták. Mindenesetre, amikor a térségről már említést tettek az írásos források, akkor a különféle neveken szereplő szaka, szkíta törzsek lakták a vidéket.

Mongóliától Közép-Ázsián át a Kaukázusig, Ukrajnától egészen az Elba-folyóig sok száz olyan szkíta emléket tártak fel a régészek, melyek a –02. évezred műveltségéről tanúskodnak. A szkíták legalább hatszáz olyan szakrális helyet hagytak maguk után, melyet a nemzetközi szakirodalom a köveken ábrázolt szárnyaló állatok után szarvasos köveknek nevez. Orosz régészek szerint a szaján-altái népekhez tartozott az a törzsszövetség, amely kifaragta és felállította ezeket a tömböket. A szarvasos kövek a Karaszuk műveltség jellegzetességeivel mutatnak rokon vonásokat. (A Karaszuk az andronovói kulturális egység egy jelentős szakasza, vagy inkább leágazása volt –1500 és –800 között.) A magas oszlopok nyilvánvalóan embert vagy valamilyen emberfeletti lényt jelképeznek, így korai bálványoknak tekinthetők. Néhány emlékműnél valóban láthatunk emberfejet és férfiak által használt eszközöket, elképzelhető, hogy sok oszlop tényleg emberi alakot formáz meg. A felállított emlékművek különböző méretűek és formájúak, de mindegyiken felfelé, a Nap felé futó szarvasokat ábrázoltak, és míg egyes kövek alig fél métereseek, addig vannak 5 métert meghaladóak is.

A –02. évezred második felében az andronovói kultúra a Szir-darja vidékétől, a Turáni-alföldtől, É-on Szibériáig, ÉK-en az Altáj-hegységig, sőt a Bajkál-tó mellékéig terjeszkedett. Magában foglalta a Minuszinszki-medencét is (a Jenyiszej középső folyásánál), tehát mélyen Szibériába ékelődött. Sokan úgy vélik, hozzá tartozhattak a „felbomlóban levő ugor népközösség” népei, tehát a vogulok és osztjákok is, legalábbis az andronovóiak közvetlen kapcsolatban állhattak velük.

Oralszk város (Nyugat-Kazahsztán) közelében, a várostól 12 kilométerre, Zsajk mellett egy nőt magzati helyzetben temettek el, fejét Ny-ra fordították. A temetkezést a –14. sz-ra datálták. Ez a lelet is a hatalmas kiterjedésű andronovói kultúrkörbe tartozik.

A Dnyeper-folyó menti Dnyepropetrovszk régióban sok szkíta kincset találtak a régészek, egyebek mellett egy olyan különleges sírt fedeztek fel, melyet a szkíták hagytak hátra valamikor a –14/12. sz-ban. A sír mellett egy hatalmas gránit sziklatömb is előkerült, mely áldozati kő lehetett. A négy méter magas oszlop tetejére emberi fejet véstek, nagyon hasonlatosan a mongóliai szarvasos kövekre, vagy éppen a kaukázusi bronzkori bálványokra. A régészek arra a megállapításra jutottak, hogy ez a hely ősi szentély volt, ahol a szkíták rendszeresen áldozatokat mutattak be. A sírban nyugvó férfit a közösség szellemi vezetőjének vélik, akinek a sírját színes kövekkel jelölték meg, amelyeket kígyó formájában raktak ki. Elképzelhető, hogy a sztyepei sárkány-kultuszt általánosságban ilyen folyóvölgyekben gyakorolták. (Említésre érdemes, hogy Dnyepropetrovszk történeti múzeumában található a világ egyik legnagyobb kőbálvány gyűjteménye.)

Hérodotosznak a szkítáktól szerzett értesülése szerint a masszagéták **–1550 k.** (–1294 k.) mozdították ki őshazájukból (feltehetőleg a mai kirgiz pusztaságról) a (jóval később) a Feketetenger K-i partvidékére költözött szkíták ominózus csoportját. A témát ugyancsak feldolgozó Prokonnesosi Aristeas (**–675**, azaz **–423 k.**) Arimaszpea c. hőskölteménye szerint mégsem a masszagéták, hanem K-i szomszédaik, az isszedonok foglalták el a szkíták földjét. Mindenesetre ekkor ezek a szkíták feltehetőleg a Volga, Jajk és a Kaszpi-tenger közötti síkságra kerülhettek. (Hérodotosz adatközlői emlékeztek az Arexes-folyón való átkelésükre, valamint beszámoltak arról, hogy **–07. sz-ban**, tehát az –05/04. sz. fordulóján a kimmerek földjét – a Feketetenger medencéjének É-i felét – szállták meg.)

A –13. sz. és a **–07.** (–05/04.) **sz.** közötti időben javában virágzott a sztyepei nagyállattartás gazdasági-kulturális típusa az eurázsiai sztyeppén. Ekkoriban elkezdődött egy másik folyamat is az eurázsiai sztyepp-övezet középső részén, tehát a „szarmatának” tekintett vidéken, vagy annak szomszédságában, a Kaszpi-tenger É-i térségében, középpontjában az Alsó-Volga, a Mugodzsári-dombság és az Aral-tó közötti arid régióval, – tehát a magyarság etnogenezisének legfontosabb színterén. Ezer év alatt, a **–02. sz-ig** (az időszámítás kezdetére) itt nyerte el végső formáját (a Közép-Európában a 09/11. sz-ban megjelent magyar néprészekre is jellemző) széles arcú, andronovói-europid antropológiai típus.

A szarmatákat általában kaukázusi jellegű népeknek tartják, de kétségtelenül ők azok, akikre talán az „iráni” (nem turáni) származtatás is megállná a helyét, közép-ázsiai megjelenésüket a kutatók a vaskorra (–1200 és –900 közé) helyezik. (Ez a terminológia, vagyis a „kaukázusi jelleg” pontosan olyan sematikus, tendenciózus elnevezés az antropológusnál, mint az „iráni” a nyelvészek körében.) Valójában szarmatákon a szerteágazó, részben kaukázusi gyökerű szkíta kultúra népeinek (műveltségeinek) egy részét kell értenünk, akik az ókor hosszabb időszakában uralmuk alatt tartották a hatalmas eurázsiai sztyepp jelentős részeit. (A szarmaták az ókorban benépesítették a mai Kazahsztán Ny-i területeinek egy részét, majd amikor túlnépesedtek, onnan Európa felé vették az útjukat. Csak egy részük hagyta el a szülőföldet, sokan a D-kazak részeken maradtak.)

A Cserkaszkul régészeti műveltség –1150 után, feltételezések szerint erőteljes klímaromlás miatt, a lomboserdő-sávhoz kapcsolódó ligetes sztyeppéről (a Cserkasztótól) elmozdult a Kazak-sztyeppe irányában. Egyes kutatók szerint, akik az ősmagyarok egyik komponensét azonosítják a Cserkaszkul műveltség hordozóival, az ősmagyarok hagyták el korábbi szállásterületüket, a lomboserdő-sávot és ligetes sztyeppét, majd új szállásaikkal beékelődtek a füves sztyeppe övezetébe. Ez a térség klasszikus sztyeppéi régió, az eurázsiai sztyeppe központi, kulcsfontosságú, stratégiai jelentőségű területe. Elképzelhetetlen, hogy itt ne egy magas szervezettségű hatalom központja helyezkedett volna el. (A Cserkaszkul kultúra hordozóit általában ugoroknak tekintik, holott sokkal indokoltabban felvethető a szabírokkal való azonosságuk, vagy közeli rokonságuk kérdése. A Cserkaszkul-lakosság letelepedett életmódú, összetett gazdálkodást folytató, de elsősorban állattartó nép volt, melynek műveltsége a –02. évezred elejétől ismeretes, és bizonyos, hogy nem volt kitéve a K-európai gödörsíros kultúra befolyásának.)

D-Szibéria és É-Kína embertani arculatát a –01. évezred első feléig ugyancsak a szkíta vagy „proto-hun” embertípus sajátosságai határozták meg. Az Afaneszjovó-, majd az andronovói kultúrkör hordozói voltak a Jenyiszej- és az Altáj-vidék, valamint É-Kína lakói, akik az ősi europid típusok legtávolabbi (keleti) közösségeinek génjeit hordozták. Az andronovói kultúra a –02. évezred végéig a mai Kína területének Ny-i részére is nagy hatást gyakorolt. Ez a hatalmas kiterjedésű, az egész közép-ázsiai térség arculatát évszázadokig meghatározó műveltség Közép-Ázsián keresztül elérte az Altáj-hegységet és a Tarim-medencét, Belső-Ázsiát. Dzsungáriára vonatkozóan eddig legalább tizenkét nagy bronzkori lelőhelyet tártak fel és dolgoztak fel.

Az emberek hajlamosak arra gondolni, hogy Európában a legtöbb helyre a görögök vitték el a civilizációt. A régészeti ásatásoknak köszönhetően azonban kiderült, hogy a Fekete-tenger K-i partvidékét nem a görögök fejlesztették, ott mégis egy fejlett, önálló civilizáció alakult ki, amelyre a sztyeppéi lovas népek már a bronzkortól nagy befolyást gyakoroltak. A Kaukázus Ny-i nyúlványánál, a Fekete-tenger K-i partvidékén, a –02. évezred végétől kimutatható a fejlett városi kultúra. Szinte tökélyre fejlesztették a fémmegmunkálás művészetét, és termékeik messzi földön megtalálhatók. Valószínűleg, pontosan ezért figyeltek fel rájuk a görögök, akik a –01. évezred első felében elhatározták e terület gyarmatosítását.

Mítosz és valóság keveredik az amazonok ókori történetében is. Származását tekintve a Fekete-tenger körüli kimmer-szkíta-hettita világ valamelyik népcsoportja lehetett ez a harcos asszonyairól ismert közösség, mely nemcsak a mai Ukrajna területének egy részét, hanem a mai Törökország É-i részét is birtokolta, országát Pontosznak nevezték az antik források.

Az ezredforduló tájékán, a bronzkor és a vaskor határán, a gazdaság meghatározó ágazata már a sztyeppéi nagyállattartás volt Ny-Szibéria D-i peremén is. Mindenütt a sztyeppén széleskörűen alkalmazni kezdték a vasat, katonai téren csaknem kizárólagos szerepet kapott a lovasság, lényegében megszűnt a harci szekerek használata. Ekkoriban a mai Tagiszen és Ujgarak tartományok területén gazdag mauzóleumokba temetkeztek, a holtakat agyagedényekkel, ékszerekkel, gyöngyökkel, jellegzetes szkíta stílusú állatfigurákkal együtt helyezték nyugalomba. A –09. sz.-ban aztán robbanásszerű változás zajlott le a házasított lovakkal kapcsolatban, mindenütt a sztyeppén elterjedt a lovasnomádok kultúrája, – fejedelmi sírjaikba esetenként több tucat lovat is eltemettek. Más álláspont szerint ez a szkíta forradalom nem a –09. sz.-tól ment végbe, hanem „már” a **–12. sz. közepén** (vagyis ugyancsak a –09. sz.-ban) elkezdődött. A lovasnomád szkíták életmódja a –09. sz.-ban az Altáj környezetében is meghatározóvá vált.

Az időközben bekövetkezett klímaromlás a –09. sz. elején érte el a csúcspontját, talán ezzel magyarázható, hogy a szkíták csaknem mindenütt felhagytak a sokrétű gazdálkodással, mindenek előtt a korábban mindenütt elterjedt földműveléssel, és teljesen áttértek a lovas

életmóddal kombinált állattartásra. Így például az Elbrusz-hegység lábánál, a Kubán-folyó és Kiszlovodszk város közötti ősi településen (a –17. sz.-tól) élt egy közösség, mely jól kihasználta a természeti adottságokat és az állattartás mellett földműveléssel is foglalkozott, de a –09. században „értehetetlen módon” elhagyta állandó jellegű települését (mely kb. 25 ezer főnek adhatott otthont), felhagyott a földműveléssel. A kutatók a természeti környezet változásában látják ennek az okát. Ugyanakkor a korai vaskorban (–650-ig) Közép-Ázsia hegyvidéki, Debbi, csapadékosabb vagy öntözhető területein ellentétes irányú változás történt, az ott eredetileg főként állattenyésztéssel foglalkozó népek áttértek a földművelésre, s területükön kialakultak az ókori közép-ázsiai államok, Szogdiána, Margiána, Baktria, Csács, Uszrusana és

Fergána. Az Aveszta értelmezése szerint a szakák zordabb klímájú országa (a Jaxartes mentén) képezte a nomád állattenyésztők és a letelepedett földművelők közötti határterületet. Összességében ezek a változások hatalmas, földrésnyi területen tervezettnek, összehangoltnak tűnnek. A lovas népek immár szavatolni tudták a gyors árucserét. Mindent ott termeltek, ahol az klimatikus szempontból a legelőnyösebb volt, s a szkíta világrendszeren belül rendszeresen kicserélhették termékeiket az egymással együttműködő közösségek.

A –09/08. sz. a sztyeppén a műveltség vonatkozásában is bizonyára korszakalkotó jelentőségű volt. A szkíta közösségek ekkor már bizonyosan rendelkeztek írással. Ennek formája a rovás volt. A –08. sz.-ig követhető vissza az ősi magyar-székely rovásírás fejlődése, ami egészen az újkorig (vagy még tovább, napjainkig) tartott. (A 21 alapjeléből 13 semmit sem változott 2800 év alatt, – Kiszeli István magyar nyelven el tudta olvasni a 2800 éves belső-ázsiai feliratokat.) A türknek (ótöröknek) elnevezett, valójában szkíta-hun gyökerű írásrendszer a –08/07. sz.-ban bontakozott ki.

Ebben az időszakban (–900 után) a szarmaták Közép-Ázsia Ny-i feléből még inkább Ny-ra húzódtak, megtelepedtek a Kaukázus előterében és a hegyekben is, egyes vélemények szerint ezzel visszatértek korábbi (–12. sz. előtti) szállásterületeikre is, ahonnan később (a **–03/02. sz-tól**, vagyis az időszámítás kezdetétől) K-Európába kerültek.

Kánaán a hadak útján (a –10. sz. végéig)

A késő-bronzkor időszaka a Közel-Keleten a **–16. sz. második felével** (a –13. sz. első felével) kezdődött, és az egyes állami formációk egymás elleni harca jellemezte. Olyan regionális egyensúly alakult ki, melyben a térség kereskedelmi és a politikai centruma áttevődött FelsőMezopotámia, Szíria és Anatólia területére. A Földközi-tenger mellékén a főbb hatalmak: Egyiptom (az Újbírodalom) és Hatti (Hettita Birodalom), továbbá Mitanni, majd a helyébe lépő Asszíria voltak, ezek az államok a kisebb hatalmakat függő helyzetbe hozták.

I. Thotmész fáraó (az első király, akit fáraónak neveztek) **–1525-ben** (–1269) lépett trónra, ÉKi hódításba kezdett, s egészen az Eufráteszig elhatolt. Feltehetőleg a hettiták és a hükszoszok (kánaániak) hatalmának gyengítése, felmorzsolása, valamint az egyiptomi alapítású, de vazallus helyzetükből felszabadult gazdag föníciai városállamok visszaszerzése volt a legfőbb célja. Seregével megostromolta és elfoglalta a Földközi-tenger és az Eufrátesz nagy kanyarja közt lévő erősségeket, igyekezett uralma alá hajtani a környező területeket is. Ő és utódai tizenhét hódító hadjáratot vezettek (**–1447-ig**, azaz –1191-ig), és az Eufrátesz vonalát jelölték ki Egyiptom határául.

Eközben az Asszír Középbírodalom és a Hettita Középbírodalom a **–14. sz. közepére** (vagyis a –13/12. sz. fordulójára) konkurens nagyhatalommá nőtte ki magát. A két birodalom **–1318ra** (–1162) meghódította É- és Közép-Mezopotámia egyik, illetve másik felét, s ezeket támaszpontnak használva további területek (elsősorban az ellenséges hódítási területek) megszerzésére törekedtek. Elhúzódoó harcaik miatt az érintett népeknek a pusztulás és a nélkülözés, egyre nagyobb szenvedés sorsa jutott osztályrészül. Természetesen legtovább a gazdagabb népek, mindenek előtt a föníciai és kánaáni városállamok lakosai voltak képesek elkerülni ezt a sorsot.

Fönícia jóléte támaszkodott szilárdabb alapokra, hiszen a szélrózsa minden irányában folytatott távolsági kereskedelem hasznai leginkább náluk csapódtak le. Viszonylag hamar, a hettita Suppiluliumas idejében, a **–14. sz. közepén** (a –13/12. sz. fordulója idején), észlelve a hatalmi viszonyok átrendeződését, a városok egy része ismét kivonta magát Egyiptom hatalma alól, és Hatti függőségébe került. A hettiták hatalmuk csúcsán voltak, **–1360** (–1204) **k.** Asszíria ellen viselt hadjáratuk elért Vassukani, Niszibisz és Harran vidékéig.

Kánaán gazdagsága sokkal érzékenyebb, sérülékenyebb volt, uralkodóinak és lakóinak nem volt sok évszázados tapasztalata a kereskedelemben, a pragmatikus politizálásban és a kifinomult diplomáciában, talán az államukra jellemző, igen fejlett szakralitás bűvkörében élve idegenkedtek is mindentől a „világi” tudástól, ráadásul sokkal közelebb is voltak a fenyegető Egyiptomhoz. Főként a hükszoszoktól megörökölt haditechnika és a múltban felhalmozott kincsek képezték azt a potenciált, ami rendelkezésükre állt az őket érő csapások kivédésére. (Állítólag a hükszoszok Egyiptomból történt távozásukkor, az ország új uralkodó köreivel kötött szerződés értelmében mérhetetlen mennyiségű kincset vihettek magukkal.) III. Thotmesz fáraó seregei a **–1470** (–1214) **k.** Megiddónál legyőzték a kánaáni hercegek egyesített seregét, majd elfoglalták Szíria területének D-i részeit is, a Földközi-tenger ottani partvidékét. Ezek a hadmozdulatok feltehetőleg összefüggésben álltak azzal a fejleménnyel, hogy a **–14. sz. második felére** (a –12. sz. első felére) a Hettita Birodalom (Amurru vazallussá tételével) befolyása alá vonta Fönícia nagy részét, s esetleg még Kánaán É-i városait is.

Az egyiptomiak **–1475** (–1201) **k.** Gáza és Jaffa területén egyiptomi helyőrségeket hagytak, megszállták Megiddó igencsak gazdag városát, seregük egy része pedig továbbvonult Mitanni felé. (Kérdés: vajon a béke érdekében a kánaáni hercegeknek át kellett-e engedniük kincseik jelentős részét a nagy erővel e térségben tartózkodó egyiptomi csapatok ellátása céljából?) Kánaán a **–14/13. sz.-ban** (a –12. sz. folyamán) még őrizte viszonylagos önállóságát

gyümölcsseit. Kultúrája, civilizációja kiteljesedett, Egyiptommal való kapcsolatai normalizálódtak, mindkét fél megelégedett azzal, hogy csak egy viszonylag laza egyiptomi fennhatóság érvényesült. Az egyiptomi fennhatóság Kánaán területén (legalábbis elvben) a **–13. sz. második feléig** (a –10. sz. első feléig) fennállt. Más interpretáció szerint Egyiptom **–1130-ig** (–974) birtokolta Levante területét és városállamait. A viszonyok némi módosuláshoz vezetett azonban a tágabb térségben a **–14. sz-ra** (a –12. sz. közepétől), a közbiztonság terén elkezdődött súlyos, egyre mélyülő válság, aminek okát az ún. „tengeri népek” akcióinak tulajdoníthatjuk. Egyiptom fokozta jelenlétét Kánaánban, csapatai a **–13. sz-ban** (a –12/11. sz. fordulója körül) az ország nagy részét megszállták, nyilván összefüggésben azzal, hogy Jeruzsálem királya, Abdi-Hepa a **–14. sz. közepén** (tehát a –12/11. sz. fordulóján) segítségért esedezett urához, a reformista Ehnaton (IV. Amenhotep) fáraóhoz a környező királyságok seregei és a rablóbandák ellen. A fáraó levéltárában elhelyezett levél a Jeruzsálemből keltezett első ismert szavakat tartalmazza. – Egyébként Abdi-Hepa Jeruzsálem erődítményét Beit Shulmani néven nevezte meg (Jólét Háza).

Egyiptom persze nemcsak a rablóbandák miatt állomásoztatta seregét Kánaánban. Az egyiptomi jelenlét fő célja a hettiták növekvő hatalmának megállítása lehetett.

A megszállt Kánaánban a jelek szerint pezsgő szellemi élet bontakozott ki. Egyes vélemények szerint a **–13. sz-ban** (a –12/11. sz-ban) már virágzott Kánaán területén az ún. „kánaáni orális költészet”, – melynek emlékei később csaknem nyomtalanul elvesztek. (Az írásos munkák egyegy rövidebb „idézetet” őriztek meg belőlük, mint például Lámekh énekét vagy Mirjam énekét.) Szintén archaikus szövegemléknek tekintik a híres Kut-dalt (Num 21:18), ami egy szómetrikát alkalmazó verselési forma emléke. A verseket talán énekkel, hangszeres kísérettel adhatták elő, s ezek az énekek talán győzelmi dalok kartáncához kapcsolódhattak.

A rövid ideig tartó egyiptomi vallási forradalom, (melyet aztán **–1321-től** (–1065) kemény ellenforradalmi időszak követett) bizonyára a kánaániak szája íze szerint való volt. (IV. Amenhotep (=Amon a teljességben), vagyis Ehnaton (=hasznos Aton) misztikus beállítottságú fiatalember volt, aki a Napisten mitológiai képviselőihez, különböző aspektusaihoz vonzódott, elsősorban Ré-Horahtihoz és Atonhoz, – tevékenységét intenzív formában megélt misztikus tapasztalatok vezérelték. Az általa és követői által gyakorolt rítusok sokkal egyszerűbbek voltak az elődjei által vezetettekhez képest, kifejezetten humanizálta és deszakralizálta saját szerepét. Egyes egyiptológusok szerint a fáraó vallási forradalmát egyfajta monoteizmus meghirdetéseként foghatjuk fel, ennél is radikálisabb álláspont szerint Egyiptom hükszosz kori vagy még régebbi vallási tendenciáihoz nyúlhatott vissza, esetleg Kánaánból „importált” nézeteket, és az ott már gyakorolt istentiszteleti módozatokat adaptálta volna.)

Egyes interpretációk szerint a **–13. sz. folyamán** (a –12/11. sz-ban) Jeruzsálem területén egy „jebúsi” nevű (jebuzeus, jebuzita) népcsoport telepedett meg. Más munkák szerint a **–13/12. sz. fordulója körül** (a –11. sz. közepén) telepedtek meg a jeruzsálemi Sion-hegyen azok a jebuzeusok, akik legfőbb istenüknek, Baálnak a kultuszát ápolták, (maradékaik még Ezdrás korában, **–398** (–142) **k.** is a kánaáni területeken éltek). A jebuzeusok nagy valószínűség szerint a három nagyhatalom között dúló évszázados háborúskodásnak a mai Szíria és/vagy Irak területéről érkező menekültjei lehettek. Túl nagy fantáziával megáldott szakemberek szerint hozzájuk volna köthető az ún. „ó-izraeli irodalom” megjelenése a **–13. sz. végétől** (a –11. sz. közepétől), amit mások egyenesen ó-héber irodalomnak neveznek. (Természetesen Izrael államiságáról Kánaán fennállása idején még egyáltalán nem lehetett szó. Megjegyzendő, hogy Manéthón, a **–04.** (–02/01.) **sz-ban** tevékenykedő egyiptomi pap szerint a héberek (habiru) neve eredetileg az Egyiptom területére aszály és éhínség elől bemenekült (többnyire arabiai, vagy inkább afrikai) törzsek általános elnevezése volt, – függetlenül azok szemita, hamita, netán jáfetita mivoltától –, nem valószínű, hogy Baálnak hódoltak volna. Megjegyzendő továbbá, hogy többen a feltételezett, de csak az utókor fantáziájában létező „ó-izraeli irodalom”

fennmaradt töredékének tekintik a kánaáni területre érkezett héber és zsidó törzsek honfoglalásáról szóló „Jahve harcainak könyvét”, ami tkp. egy jóval későbbi kompiláció földrajzi katalógusa, és bizonyára aktuális politikai szempontok szerint a **-12/11. (-09.) sz.** mozgalmas történelmét igyekezett értelmezni.)

A Roger és Messod Sabbah francia egyiptológus testvérek szerint is: **-1300-ig** (-1044-ig) a zsidók (valójában a héberek) sohasem jártak Egyiptomban, így értelemszerűen Mózes sem vezethette ki őket onnét. Azok ugyanis, akik kivonultak, helyesebben: akiket száműztek, valójában a IV. Amenhotep, magát utóbb Ehnatonnak nevező fáraó által bevezetett és fia által is követett Aton-napistentisztelet követői, azaz az első egyistenhívő szekta tagjai, a reformer fáraó által épített új főváros, Ahet-Aton lakói voltak. Ekkoriban az „Amon-pap” fáraó ki akarta üzni az Ehnaton „Aton-pap” fáraó száműzött híveiből és az őket befogadó törzsek szövetségéből álló yahudokat (vagyis a hébereket, – nem pedig Jahve sémita híveit) a Sínai-félszigetről. (A yahudok istenük megnevezésére az Adonáj (Istenem) kifejezést használták, melyben az Adon szó jelentése – Cezar Lacrone szerint is – azonos az Aton szó jelentésével. Egyébként babilóniai források **-850 (-594) k.** nevezték először hébereknek a yahudokat. Nem lehetetlen azonban, hogy ekkor már az Arábiából származó zsidókat is közéjük értették.)

A külső (egyiptomi) eredetű veszély kovácsolta aztán össze a yahudokat és az egyesek szerint részben nomád, mások szerint maradéktalanul városállamokban élő, turáni vagy sumer eredetűnek gyanítható kánaáni őslakosságot, továbbá a hamarosan érkező újabb telepeseiket, Ábrahám népét, tehát az izraelieket. Ez azonban már **-1250 (-994) k.** történhetett.

(Megjegyezzük, hogy Egyiptomban még sokáig vetekedett egymással a két rivális vallási irányzat. Csak **-1100 (-844) k.** lett fáraó Egyiptomban az a harcias szellemű egyházi vezető, Herihór (Horemheb), aki megpróbálta véglegesen eltüntetni Egyiptomból az Aton-vallás maradványait. Nem biztos, hogy ez maradéktalanul sikerült neki.)

Az Egyiptomtól függő Kánaán viszonylagos önállósága a **-14. sz. végén** (a -11. sz. első felében) helyreállt. Kánaán tehát bevándorlókat fogadott. Az izraeli törzsek (azaz Ábrahám népe) a **-13/12. sz. fordulójára** (a -11. sz. közepére) letelepedhettek Kánaán több olyan részében, amelyek legeltetésre alkalmasak voltak. Bizonyosra vehető, hogy e területen, a hadak vonulási útján a hosszas háborúskodás miatt megfogyatkozott őslakosság és állatállomány pótlása mind Kánaánnak, mind Egyiptomnak érdekében állhatott.

A **-14/13. sz.-ban** (a 11. sz.-ban) élhetett az a Melkisédék, az „Igazság Királya”, akit Mózes könyve Sále/Jeruzsálem papkirályaként nevezett meg, tehát Kánaán szakrális uralkodója volt, aki ünnepélyesen fogadta a Kánaánba É-felől, talán a térképről végleg letörölt Mitanni területéről érkező Ábrahámot és családját: *„Melkisédék pedig Sále királya, kenyeret és bort hozta. Ő pedig a Magasságos [Éli] Istennek papja volt. És megáldotta őt és monda: Áldott legyen Ábrahám a Magasságos Istentől, ég és föld teremőjétől”* – Móz 1.14.18-19. *„Ábrahám pedig tizedet is adott neki mindenből.”* – Zsid. 7.2. Kérdés: Ábrahám népe hogy viszonyult a jebuzeusok népéhez, (ha két különböző népről van szó), továbbá: Baál isten és Éli isten képzele között mekkora lehetett az átfedés ebben az időben?

A belviszály a **-14/13. sz. fordulóján** (a -11. sz. közepén), ami a már említett vallási forradalomban és ellenforradalomban nyilvánult meg, alaposan meggyengítette Egyiptomot. Az ezzel összefüggésben elmélyülő válság persze külső okokkal is magyarázható, de nem csak a hettiták elleni kimerítő harcokkal, hanem a tengeri és szárazföldi haramia-bandák térnyerésével, az államhatalom gazdasági és erkölcsi alapjainak az általánosan terjedő köznapi erőszak révén bekövetkezett gyengülésével is összefüggött.

A **-13/12. sz. fordulójára** (a -11. sz. közepe) más téren is komoly változásokat hozott. Fönícia államszövetsége teljesen kivonta magát a nagyhatalmak fennhatósága alól, s talán Ugarittal az élen kiterjesztette uralmát a mai Szíria területének egy részére, de a tengerentúlon

is terjeszkedett, így például a mai Tunézia és Líbia partvidékén hozott létre gyarmatokat (Leptisz, Tripoli, Szabráta). Alighanem Egyiptom válsága teremtette meg mindehhez a lehetőséget, de kifejezetten a kalózok és rablóbandák minden korábbinál nagyobb mértékű megerősödése, szaporodása kényszerítette a kereskedőállamokat ezekre a lépésekre.

A kánaáni (de ó-izraelinek vagy ó-hébernek nevezett) irodalom első biztosnak mondott, mégpedig a **-12. sz. első felére** (a 11. sz. második felére) datált emlékének tekintik Bileám jóslatai közül az első hármát (Num. 23-24) és a zsoltárok legkorábbi szövegeit. Minden bizonnyal ekkor kezdődött meg Kánaán nem egyiptomi jellegű történeti és a mitológiai hagyományainak a kibontakozása is, hiszen a mezopotámiai kultúra elemei kerültek be a kánaáni hagyományok közé. A „kánaáni típusú” verselés a **-12. sz. közepére** (a -11/10. sz. fordulójára) jelent meg, erre az ismétlések sajátos rendszere volt jellemző. Azok a költői emlékek, amelyek ebből az időszakból fennmaradtak, ugyanolyan szó- és csoportismétléseket tartalmaztak, mint amilyenek az ugariti irodalomból, vagy az egyiptomi Tell Amarnában, az ott a **-14. sz.-tól** (a -12/11. sz. fordulójától) őrzött kánaáni levelekből váltak ismertté. Egy archaikus szövegmélt: Mirjam éneke ekkor bővíthetett hosszabb költeménnyé (Ex. 15:1-18). Egyiptom újabb hódításokban kereste a válság leküzdésének lehetőségét. Valamikor a **-13. sz. első harmadában** (a -11. sz. utolsó harmadában) zajlott le a kádesi csata, az akkori világ legnagyobb harcszekér-ütközete a mai Szíria területén, az Orontész-folyó partja mentén II. Ramszesz és a hettita II. Muvatallis király között. Az ütközetet mindkét fél győztes csatának állította be. Nyilvánvaló azonban, hogy Egyiptomban alaposan „megszépítették” a csata emlékét. A hettiták 2500 nehéz harci kocsija megbontotta, szétverte ugyanis az egyiptomi szekéralakulatokat. A csatát követő békekötés eredményeként Kádes környéke más szíriai területekkel együtt hettita uralom alatt maradt, az egyiptomiak pedig kénytelenek voltak elhagyni Szíria területét. (Megjegyzendő, hogy ezzel párhuzamosan egy másik hatalmas hadi vállalkozás is zajlott, mégpedig Trója elpusztítása, ami a **-12. sz. első harmadában**, vagyis a -11. sz. utolsó harmadában, más álláspont szerint a **-13. sz. első harmadában**, tehát ugyanúgy a -11. sz. utolsó harmadában következett be. Ennek részleteivel is foglalkoztunk korábban.)

A (feltehetőleg az Égei-tenger felől, talán a trójai háborúval összefüggésben érkező) filiszteusok **-1184** (-1028) **után**, bizonyára egyiptomi ösztönzésre megjelentek Kánaánban, hogy aztán **-12. sz. folyamán** (a -11/10. sz.-ban) megtelepedjenek ott. A történelmi munkák ekkortól kezdik Philisteia néven nevezni az általuk lakott levantei és kánaáni területeket. A Filiszteusok földjén később öt jelentős város vált ismeretessé: Asdod, Askalon, Ekron, Gát és Gáza, ezek konföderációt alkottak. Gyalogságuk görög-jellegű mell- és lábvértet viselt, sisakot hordott, kézfegyvereik igen hatékonyak voltak. A filiszteusok fegyveres erejének központja Beth-Shan és a felette fekvő Megiddo környékén volt.

Egyébként ebben az időben, a **-11/10. sz. fordulóján** (az **ezredfordulón**), régészeti feltárások tanúsága szerint Jeruzsálem még eléggé kicsiny város volt egy kis hegyi erődítmény árnyékában, lakosainak száma legfeljebb 1000-1200 fő lehetett. Valószínű, hogy a várost még (a jebuzeusok városaként) Jebúsznak hívták.

A Hettita Újbirodalom nem sokkal élte túl az Egyiptom felett aratott hatalmas győzelmet. A rablóbandák és asszíriai csapatok támadásai következtében hamarosan feldarabolódott, hogy utódállamai ilyen formában még évszázadokig létezzenek. Számos interpretáció szerint a Birodalom **-1265** (-1009) **k.** roppant meg. A „tengeri népek” rablóbandái és az asszír seregek súlyos vereséget mértek a hettitákra **-1225** (-969) **k.**, s államuk végül emiatt omlott össze. Más álláspont szerint a hettiták hatalmát a tengeri népek (feltehetőleg görögökből, szárdokból és türrenekéből álló fegyveres csoportok) a **-12. sz.-ban** (ugyancsak a -11/10. sz. fordulóján) törték meg. A hettita ellenállás aztán **-1116-ban** (-960) omlott össze az asszír csapatok csapásai alatt, s ezzel szűnt meg a Hettita Birodalom. Vegyük észre: a két megközelítés lényegében pontosan ugyanazt mondja!

A hettiták vezető rétege a **-13. sz. második felében**, vagyis a -10. sz. első felében a mai Szíria D-i vidékein, Levante területén, korábban föníciaiak vagy kánaániták által lakott vidékeken szervezte újjá magát. Itt jöttek volna létre a **-13/12. sz. fordulójától** (a -10. sz. közepétől) „Újhettita” kisállamaik (városállamaik), – ám bizonyára csak uralomváltás történt a korábban is létező városállamokban. (Az újhettita államocskák a **-08. sz. közepéig** (a -06/05. sz. fordulójáig) tudtak fennmaradni.)

Egyiptom a kádesi csata után befelé és D-felé fordult, Ramszesz és utóda hatásos rendfenntartó akciókat szerveztek, melyekkel Egyiptom biztonságát fokozták a Nílus-deltába betörő beduin nomádokkal, az ÉNy-i határokat fenyegető líbiaiakkal, valamint a núbiai törzsek lázadásával szemben. A Kivonulás Könyve szerint II. Ramszesz (a **-13. sz.-ban**, vagyis a -11/10. sz. fordulóján és a 10. sz. elején) a Nílus-deltában, a Pitom és Ramszesz (Piramesz) elnevezésű raktárvárosok építkezéseinek dolgoztatta a hébereket (habirukat, yahudokat), akiket feltehetőleg rabszolgaként kezeltek. Ennek megfelelően a **-13. sz. második fele** (a -10. sz. első fele) volt a fiatal Mózes feltételezhető korszaka.

Egyiptom **-1130-ig** (-974) birtokolta Levante városállamait, míg Kánaán és Palesztina területén az egyiptomi fennhatóság a **-13. sz. második felében** (a -10. sz. első felében, lényegében ugyanakkor) szűnt meg. Ennek ellenére Egyiptom továbbra is jelentős befolyással bírt Kánaánra.

A héberek (yahudok) tömegesen a **-13. sz. második felében** (a -10. sz. első felében) távoztak Egyiptomból, (megszöktek, kevésbé ismert és elfogadott vélekedés szerint az egyiptomi hatóságok elzavarták őket). A hébereket (yahudokat) **-1240** (-984) **k.**, talán maga az egyiptomi uralkodó kergette el Szíria határvidékig; – legalábbis a **-04.** (-02/01.) **sz-i** egyiptomi pap, Manéthón szerint, aki Mózes könyvével összhangban több száz évvel korábban helyezte ezeket az eseményeket (is). Mindenesetre megkezdődött a vándorlásuk, melynek végén, a **-13/12. sz. fordulója után**, azaz a -10. sz. második felében Kánaánba, ősi kánaáni népek, továbbá a jebuzeusok, valamint Ábrahám népe (izraeliek), illetve filiszteusok által lakott területre érkeztek. Néhány kutató szerint lehetséges, hogy a közben lepergett évtizedeket valahol a Vörös-tenger K-i mellékén, talán a Medián-hegység térségében vészelték át. Kánaán államisága, vagy legalábbis az állam integritása **-1220** (-964) **k.** teljesen megszűnt. Ennek legfőbb okaként azt kell megemlítenünk, hogy Egyiptom a továbbiakban nem tartotta szükségesnek egy ilyen államképződmény fenntartását ezen a területen, a fáraó már egy másik megoldástól, Philisteia és/vagy Izrael megszervezésétől várta Egyiptom érdekeinek szolgálatát. Más megközelítés szerint Kánaán a **-12/11. sz. fordulójaig** (ugyanúgy a -10. sz. közepéig) őrizte meg államiságát. Ekkor Kánaán É-i része és a kánaániták vezető rétege valószínűleg integrálódott az Újhettita államok valamelyikébe. Egyes interpretációk szerint Kánaán a tengeri népeknek a levantei partvidék államaira irányuló inváziója miatt, **-1190** (-934) **k.** omlott végképp össze; (sokan előszeretettel azonosítják e „tengeri népeket” a filiszteusokkal, feltehetőleg nem teljesen alaptalanul).

A terület középső és D-i részein a különböző kultúrájú bevándorló törzsek, népek, illetve azok vezetői igyekeztek a maguk ízlése szerint felépíteni egy-egy új államot. Az izraeliek és/vagy az utóbb tömegesen megérkezett yahudok a **-12/11. sz. fordulóján** (a -10. sz. közepén) bírakat választottak, így szervezettségben felvették a versenyt a filiszteusokkal.

Kánaán középső és D-i területein a **-11. sz. derekára** (a -10/09. sz. fordulójára) a két egymással vetélkedő állam: Izrael és Philisteia dominanciája érvényesült. Kezdetben egyértelműen Philisteia volt az erősebb, megszállták a Jeruzsálem körüli dombvidéket is. A filiszteusok Kánaán örököseinek tekintették magukat, átvették, és fennmaradt dokumentumaikban is a kánaáni írást alkalmazták.

Minósz és Mükéné civilizációja (a –09. sz-ig)

A Földközi-tenger K-i medencéjének legkorábbi ismert civilizációja a „kyklád” volt, mely a nevét egy szigetsortól kapta, s melynek jellegzetessége, hogy ott különleges, kisméretű márványszobrokat készítettek. A –03. évezredben mindvégig fennállt, ám a térségben, csaknem egész fennállása alatt párhuzamosan fejlődött a krétai minósz civilizációval, és annak erőteljes, egyre erősödő befolyását is elviselte. A kyklád civilizáció valódi fénykora igazában az a –2800-tól –2000-ig terjedő időszak volt, ami egybeesett a minósz kultúra megjelenésével és kibontakozásával. Ciprus szigetére (az É-i partvidékre) ekkoriban a kis-ázsiai kultúra gyakorolt jelentős hatást, sem a kyklád, sem a minósz kultúra hatása nem érte el ezt a szigetet. A K-i medence partvidékére és többi szigetére a korai „helladikus” kultúra sokkal egyszerűbb formavilága volt jellemző. A klasszikus görög történetírás egyértelműen pelaszgoknak nevezi a hellének megjelenése előtt már e területeken élt népeiséget. Ezekről az őslakókról a görögök úgy vélték, hogy egy előző (özönvíz előtti) kultúra képviselői lehettek.

Kréta-szigetének Knósszosz és Phaisztosz nevű városai képezték a minósz civilizáció bölcsőjét. A minósz kultúra a –03/02. évezredben virágzott (egészen a **–16. sz-ig**, a –15/14. sz. fordulójáig), elsősorban Kréta-szigetén, de számos más szigeten is. Krétán –1900. k. jött létre az első államalakulat, alakult ki az első hatalmi elit. Palotákat, palotavárosokat emeltek, hatalmukat kiterjesztették az Égei-tengerre is. A minósz civilizáció hordozóiról és történetükről nagyon keveset tudunk. Feltehetőleg egyiptomi eredetű, a Nílus torkolatvidékéről kivándorolt népességről lehet szó. A krétaiak kerámiáikat geometrikus ornamentikával díszítették. Knósszosz kb. –2000-től –1600-ig (–1444-ig) állt fenn; – ez a város volt a minósz civilizáció legjelentősebb települése (Minósz király székhelye). Ezzel párhuzamosan az első görögnek tekintett törzsek a –02. évezred elejétől érkeztek É-felől a Balkán és Kis-Ázsia görögnek tekinthető területeire, (helyükre talán ekkoriban vándoroltak be a trákok). Más álláspont szerint az ősgörög bevándorlók, akiket akhájnak mondanak, „már” kb. **–2200-tól** (vagyis –1944-től) feltűntek Hellaszban, ahol aztán a preklasszikus „görög földet”, azaz nagyjából a mai Akhaia régiót népesítették be. Az első „görög” ősnépként megjelenő akhájok utolsó törzsei **–1700-ra** (vagyis –1544-re) érkeztek meg a Balkán és Kis-Ázsia partvidékére.

A minósz civilizáció a –18. sz-ig képirással róttá agyagtáblákra a feljegyzéseket, a –18. sz-tól pedig a „lineáris A” néven ismert betűírást használta, de ez idáig még egyiket sem sikerült megfejteni. Egy természeti katasztrófa következtében –1650 k. Kréta (a minósz civilizáció) hatalma megrendült. Ez az esemény időben egybeesett a Szantorin-katasztrófával, a Théraszigetét elpusztító vulkánkitöréssel. Elpusztultak a minósz palotavárosok, de aztán megint megépültek. A korábbi telepek vastag törmeléke felett –1600 k. újjáépült Knósszosz, az egységes királyság központja, miközben a sziget egy részén akhájok töltötték be a katasztrófa nyomán megüresedett területet.

Feltehetőleg Kréta királyának már nem sikerült maradéktalanul pótolnia a természeti katasztrófa miatt bizonyosan elpusztult hajóhadát. Erre utal egy adat, mely szerint **–17. sz. második felére** (a –15. sz. első felére), az Égei-tenger térségében az ősgörög akhájok kiépítették hatalmi túlsúlyukat, majd erre támaszkodva létrehozták azt a Mükénéi Görögországot, mely aztán, idővel felörölte a minósz civilizációt. Ám –1550 k. még Knósszosz kezében volt a kezdeményezés, újra kiterjesztették hatalmukat az Égei-tenger egy részére, az épp kibontakozni kezdő mükénéi civilizációra, az időközben Krétán is megtelepedett akhájok közösségére feltétlenül erős befolyást gyakoroltak. A mükénéi civilizáció egy évszázadon keresztül a minósz kultúra hatása alatt fejlődhetett.

Az akháj vagy mükénéi civilizáció nem egységes államot hozott létre, hanem az autonóm, azonos nyelvet beszélő városok szövetségét. A poliszok közül Mükéné gazdagsága és

monumentális építészeti remekei révén kiemelkedőnek értékelhető. Az akháj dinasztia kaptárra emlékeztető kupolás sírboltokba temetkezett. A „késő helladikus kor” elején zajlott le a mükénéi csoportok kirajzása az Égei-tenger térségében, majd –1400-ra az egész Égei-tengert, elsősorban a teljes szigetvilágot hatalmába kerítette. A mükénéi kultúrát elsősorban az erőszak kultusza jellemezte, (miközben az érintett ősnépek korábbi, állítólag „újkőkori” (?) életmódja mit sem változott). A poliszok gyakran támadták egymást, a mükénéiek elsősorban Püloszt és Tirünszt igyekeztek uralmuk alá hajtani. Bizonyosra vehetjük, hogy az egyre szaporodó kalózok és az ún. „tengeri népek” ősei rendre a vesztesek és a már korábban szolgáskorba taszított ősnépek (pelaszgok és más őslakók) csoportjai közül „termelődtek” ki. (A tengeri népek néhány száz év múlva lángba borították a térséget és a Közel-Kelet partvidékeit.)

A minószi civilizáció **–1600 k.** (–1444) pusztult el végleg, mikor a megszálló mükénéiek katonái lerombolták legnagyobb építményeit. Más álláspont szerint ez „már” **–1700** (ugyancsak –1444) **k.** bekövetkezett. Harmadik „típusba” sorolható interpretációk szerint –1450-ig tartotta magát a minószi civilizáció Kréta-szigetén. Ekkor indultak pusztulásnak a krétai palotavárosok, melyeket ekkortól már nem laktak, nem rendeltetésszerűen használtak. Mindhárom megközelítés természetesen ugyanarra az időszakra mutat, – gond nélkül alapkoncepciónkba illeszthetők.

A minószi „thalasszokráciát” felváltotta az akhájok uralma. A szaktudományos munkák a „lineáris B” írás megjelenését –1450-től regisztrálják a mükénéi kultúrkörben. Ekkor kezdődött el az ún. „második” mükénéi korszak. Ennek jellegzetes építményei az akhájok minószi stílusban épített temetkezési helyei, – (a korábbi krétai királyok temetkezési módozatát másolták le). Knósszosz fényes palotái –1400, de legkésőbb –1370 k. maradéktalanul romba dőltek.

Mükéné –1400-ig az Égei-tenger egészét hatalmába kerítette. Az akhájok **–1600** (–1444) **után** kiépítették Pülosz és Tirünsz városait és palotáit, valamint Spártát is. Mükéné és Tirünsz városok, valamint Pülosz kikötője –1400 után a mükénéi nagyhatalom jelentős központjaivá váltak. A mükénéi civilizáció magában foglalta az egész Peloponnészoszt és Tesszália D-i területeit is. A korábbi (minószi) városokkal ellentétben a mükénéi városokat már jól védhető erőrendszer vette körül. Az egyre gazdagabb városok kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokat kezdeményeztek Egyiptommal, valamint Kis-Ázsia és Szíria területének országaival is. A mükénéiek a –14. sz.-ban megtelepednek Ciprus-szigetén is. Látszólag ettől eltérő felfogás szerint a mükénéi bevándorlók „már” **–1600-tól** (–1344) megérkeztek Ciprusra. Egy harmadik, ezekkel jól egyeztethető adat szerint Cipruson **–1440 k.** (–1284) terjedtek el tömegesen a mükénéi kerámiák, – (ez utóbbi interpretáció szerint ezeket „importálták volna” Ciprusra).

Általános vélemény szerint a mükénéi civilizáció tetőpontja a –13. sz. második felére tehető, amikor már nem maradt érdemleges hódítani való a Földközi-tenger K-i medencéjében, így a középső medence vált a mükénéi gyarmatosítás új célterületévé. Ithaka (ÉNy-Görögország partjainál fekvő sziget) kb. **–1400-tól** (–1244-től) fontos közbelső állomásként jött szóba Szicília és az Appennini-félsziget irányában. Az, hogy Mükéné végül nem hódította meg a Földközi-tenger középső medencéjét, annak tudható be, hogy időközben meggyűlt a baja a beszivárgó (görög) népelemekkel, akik honfoglalásuk első periódusában a mükénéi városállamok lakosságát felduzzasztották, viszonyaikat destabilizálták.

A mükénéi-görög hatalomváltás (civilizáció-váltás) lassú folyamat volt. Mivel Mükéné soha sem volt egységes állam, birodalom, s belvilágára mindig a városállamok közötti viszályok voltak jellemzők, szükségszerűen nem érezhette meg a rá leselkedő veszélyt. A görög vezetés alá került kisebb városokra ugyanúgy tekintett, mint azokra, amelyekben még nem történt ilyen változás. (A mükénéi kultúra és civilizáció legszebb tárgyi emlékei ebből az időből maradtak ránk, a –13. sz.-ban épült meg a híres mükénéi oroszlános kapu is.) A változások a

legtöbb esetben nem vezettek véres háborúhoz és barbár romboláshoz. Aztán, amikor Mükéné végre észlelte, hogy már többről van szó, mint a rendszeren belüli feszültségek megszokott módon való kezeléséről, már késő volt. Nem létezett olyan erős központi hatalom, amely képes lett volna rendet teremteni. A kialakuló anarchikus viszonyok kiváló táptalajt képezték a kalózkodás terjedéséhez, illetve az ún. „tengeri népek” összekovácsolódásához, – hogy ezzel összefüggésben aztán lángba borulhasson az egész térség, kizökkenhessen korábbi nyomvonalából a világtörténelem kereke. A mükénéi hatalom utolsó, legerősebb bástyái véres harcban omlottak le. A **–13. sz.-tól** (a –12/11. sz. fordulójától) zajlott le a dórok, mint legnépesebb és legharciasabb görög törzs közösségeinek tömeges honfoglalása, és az általánosan elfogadott vélekedés szerint ez végzetesnek bizonyult Mükéné civilizációjára nézve. (Az interpretációk rendre megfelelkeznek a kalózokról és a „tengeri népekről”, akik nem azonosíthatók a görögökkel, még ha lehetett is átfedés közöttük. Lehet, sőt valószínű, hogy a kegyelemdőfés ennek a másik csoportosulásnak tudható be.)

Mükéné uralma archeológiai közelítés szerint a –10. sz. végéig, a –09. sz. elejéig, egyes vélemények szerint azonban **–1125-ig** (–869), mások szerint **–1100-ig** (vagyis –944), megint mások szerint **–1200-ig** (ugyancsak –944) tartott. A mükénéi-görög együttélés és viszálykodás (anarchia) tehát akár 300 évig is eltarthatott. Mükéné letűnésével kulturális és civilizációs vonatkozásban általános hanyatlás következett be, a legjelentősebb mükénéi erődített városközpontok lerombolása után igen hosszú időnek kellett eltelnie, míg **–800 után**, (–644 után) a helyükön újra számottevő városállamok szerveződtek.

Kis-Ázsia és D-Európa ködös története Trója bukása után (a –09. sz. közepéig)

Trója vidékére **–1250** (–1094) **után** asszíriai katonák érkeztek, s a város környékén átvették a hatalmat. Aztán, **–1240** (–1084) **k.** az asszírok támogatását élvező dórok támadták a várost. Az asszírok az Égei-tenger partvidékét **–1195** (–1039) **után** megszállták. Ettől kezdve aztán a dórok és más „tengeri népek” folyamatosan, asszír szervezésben támadták Tróját, valamint az Égei-tenger térségének városállamait.

Trója elfoglalása után, tehát **–1183-tól** (–1027) a „második tengeri koalíció” Kis-Ázsia partvidéken megállíthatatlanul vonult végig. Úgy tűnt, legyőzhetetlenek, de később beleütköztek az egyiptomi hadvezér-fáraó, II. Ramszesz seregébe. Ekkor, a **–13. sz. első felében** (a –11/10. sz. fordulója tájékán) a tengeri népek vereséget szenvedtek, a koalíció felbomlott, népei szerteszét szóródtak a térségben. A paleszetek (filiszteusok) az egyiptomi uralkodó engedélyével letelepedtek Kánaán partszegélyének déli részén.

Trója bevételét követően nem sokáig váratott magára a Hettita Birodalom bukása sem, ami aztán viharos gyorsassággal, a birodalom részekre hasadásával **–1265** (–1009) **k.** el is kezdődött. Az asszír győzelem megteremtette a lehetőséget a katonaállam további terjeszkedéséhez. Az asszírok csapatai Kis-Ázsiában a szívósan ellenálló hettita rész-államokat görög segédcsapatokkal megerősítve sorra semlegesítették.

Egy értelmezés szerint a jónok vándorlása Attikáról a **–11. sz. közepén** (a –10/09. sz. fordulója körül) Kis-Ázsia Ny-i partvidékére, Trója környékére vezetett, ahol elfoglalták a „Jóniának” elnevezett területet. Ugyancsak akkoriban foglaltak el több szigetet, így Lesbosz-szigetét is, míg a Peloponnészoszon élő néprészük talán Ciprusra települt át.

Érdemes még szót ejtenünk azokról a középkorban nagyon népszerűnek számító elbeszélésekről is, amelyek a trójai nép vagy uralkodó család elmenekülésével, illetve a támadásban részt vett népelemek Trója alóli eltávozásával összefüggésben tartalmaznak információkat. Ezekről nem azért emlékezünk meg, hogy történelmi hitelüket elemezzük, hanem azért, mert a mítoszok ránk hagyományozott formájukban kronológiai utalásokat is tartalmaznak.

Tudományosan elfogadott, hogy az etruszkok a **–12. sz. elején** (a –10. sz. második felében) érkeztek meg Itália területére, (egyes feltételezések szerint ők a pelasgoknak, a görög kultúra megalapozóinak a leszármazottai lehettek). Többen úgy gondolják, hogy nemcsak a latinok eredetmondái (Róma alapítása), hanem a trójai háború története is az ő történelmük egy részét meséli el. Egy ókori mese szerint, a Trója veresége következtében elmenekült trójai „latinok” (Aeneas és kísérete?) már **–12. sz. első felében** (a –10. sz. végén) megalapították volna Latium tartományt az Appennini-félszigeten.

Az antik szerzők közül többen feljegyezték az ősi etruszk városok alapításának mondáit és az alapítók neveit is. A leghitelesebb forrásnak Vergilius Aeneis című eposza számít, melyben az etruszk-származásúnak mondott költőóriás feljegyezte az akkor még élő hagyományokat. Megemlítette többek között, hogy Aeneas a Trójából származó Albán dinasztia leszármazottja volt, akinek fia, Askania egy Alban nevű várost emelt a mai Róma szomszédságában. De nemcsak Vergilius tudta úgy, hogy az Alban név a trójai királyi nemzetség neve volt. Tacitus római történetíró úgy értesült, hogy Caesar is az ősi albán királyi klánból eredt volna, akiknek eredete Trójáig nyúlik vissza. A név nemcsak a történeti feljegyzéseken maradt meg, hanem a Róma környéki helynévi anyagban is. Ma az olasz főváros legkedveltebb üdülőhelye az az Alban-hegy, mely az ősi királyi nemzetségről kapta volna a nevét, és a közelben lévő tó neve is eredeti etruszk elnevezését hordozza.

Az etruszkok eredetéről számos írás maradt fent, az egyik legkorábbi szöveget Hérodotosz jegyezte fel róluk. A görög történetíró úgy tudta, hogy a lüdek területe túlnépesedett, és ekkor kisorsolták, hogy ki maradjon helyben, és ki vándoroljon el. A sorsvetés Türszénosz királyt és híveit jelölte ki az utazásra, akik nyugatra hajóztak és később uralkodójuk, Etruszk király nevére nevezték el magukat. Ezek szerint az etruszkok kisázsiai eredetű népnek tekinthetők, nemcsak Vergilius hőskölteménye, hanem Hérodotosz információja alapján is. (Megjegyzendő, hogy a Milánói Egyetem kutatója, Alberto Ettore Santangelo, aki a közép-ázsiai Üzbegisztánban végzett kutatásokat, monográfiájában azt valószínűsítette, hogy a közép-ázsiai török népeket származási kapcsolat fűzi az etruszkokhoz. Kazim Mirsan kazak turkológus eredményei alapján az itáliai nép eredete egészen az észak-kazak sztyeppéig visszakövethető. Az azerbajdzsán történészek egyenesen szkíta népnek tartják az etruszkokat, akik Elő-Ázsiából és a Kaukázusontúli részekről kiindulva nyugatra haladtak, megszállták Kis-Ázsiát, majd a görög szigetvilág egyes részein megtelepedtek, és végül elérték Itáliát.)

Egy verzió szerint a **-1184/1183** (-1028/1027) **után** megindult sicanok egyik csoportja (gallok?) Afrika felől, s Szicíliát megalapítva, az Appennini-félszigeten keresztül érkezett volna a mai Franciaország D-i területére. (Útvonalukat, úgymond a Trója nevére „hajazó” városok sora jelölte meg: a dalmáciai Trogir, az itáliai Treviso, a svájci Trogen, a német Trèves, a Meuseparti Troyen, továbbá az Aube-on Trouan és Troyes. A sicanok másik csoportja (a frankok ősei?) átkeltek volna a Boszporuszon, majd a Balkán és a Kárpát-medence határán, a Duna– Dráva–Száva háromszög területén alapították volna meg első államukat, Francochoriumot. Később a Duna mentén eljutottak volna a Rajnához, aztán a mai Hollandia területéről előzőnlőtték volna a mai Franciaország É-i részeit.)

Frédégaire/Fredegar (07. (08/09.) sz.) szerint azonban a franciák (nem a gallok, hanem a frankok!?) trójai ősei Frígiából elindulva sokáig vándoroltak, maguk közül királyt választottak, akit Franciónak neveztek volna el. Elhagyva Kis-Ázsiát a Tengeremellék, a Rajna és a Duna által határolt hatalmas területre telepedtek volna le. Ugyanennek a népnek egy másik része Macedónia területén telepedett volna meg, ők alkották volna az őslakossággal keveredve a makedón nép őseit. Gérard de Sède (1921-2004) viszont úgy gondolta, a trójaiak a pelaszkok (paleszetek, filiszteusok?) egyik népcsoportjával egyesülve a bebrysz népet alkották volna, s együtt keltek volna át a Boszporuszon, hogy Trákián keresztül elérjék Macedóniát, s ott megtelepedtek volna.

Mindenesetre – hagyomány szerint – a -09. sz. elején, tehát 130-140 évvel a háború után a trójaiak egy része talán már elérte a Szajnát, s állítólag megalapította a Lutéciát (Párizst) a Szajna szigetén.

Jean Hiret Angeuin mester, akit kronológiai értelemben rendkívül tájékozottnak ismertünk meg, a már korábban idézett Des Antiquitez D’Aniou c. műve szerint: „*Francus volt a 24-dik galliai király a világ teremtésének 2791-dik, az özönvíz 1135-dik évében, s 60 esztendeig uralkodott. Trója ostroma idején Galliába jött, hogy katonai segítséget kérjen Rhemustól. Galliából visszatértében Magyarországon hallotta, hogy Tróját már elfoglalták. Felmentő seregének gall katonáit innen visszaküldte Rhemus királyhoz, Magyarországon maradt, ott építette fel Sicambria városát.*” Ebben az igen valószínűtlenül hangzó történetben a mester nyilván Francus király 60 éves uralkodásának utolsó évét adta meg, ami így: **-3761+2791 = -970** lenne. Ez esetben Trója ostroma bizonyára a király uralkodásának második-harmadik évében fejeződhetett be, (mint már tudjuk, a vár bevételének éve: -1028/1027). Azon nem lehet csodálkozni, hogy Francus király már nem tudott segíteni, még akkor sem, ha a korabeli „Galliát”, vagy inkább „Francochoriumot” a Száva-torkolatnál, tehát lényegében a történelmi Magyarország határvidékén, vagy Macedóniában tételezzük is fel. (Természetesen

kevés az esélye annak, hogy a történet földrajzi és néprajzi értelemben valóságtartalommal is rendelkezik.)

A közép-asszír hódítás (a –09/08. sz. fordulójáig)

Az ún. közép-asszír korszak, s ezzel az újabb asszír hódítás **–1380-ban** (–1224) kezdődött el. A **–14. sz. közepére** (a –13/12. sz. fordulójára) Asszíria, – most Ninive fővárossal (a Tigris Ki partján) – ismét nagyhatalommá vált. Ebben az időben az ország hivatalos nyelve már az arámi volt. (Közben azonban az asszírok által hódításra kiszemelt térségben a Hettita Középbirodalom konkurens nagyhatalommá nőtte ki magát).

I. Assur-uballit idején, **–1362-től** (–1206) **–1327-ig** (–1171) Asszíria súlyos vereséget mért Mitannira, meghódította É-Mezopotámia nagy részét. Más álláspont szerint Mitanni jelentős területeit „már a **–15. sz.-ban**” (tehát ugyancsak a –13/12. sz. fordulója körül) elfoglalták az asszírok, a hurri lakosságot pedig onnan elűldözték, illetve Asszíriában széttelepítették. A hettiták serege azonban megszállta Mitanni határerődítményeit, majd **–1330-tól** (–1174) folyamatosan zavarta Mitanni asszír fennhatóság alá került területeinek kereskedelmi életét. Maga Mitanni átmenetileg kétfelé szakadt, egy Ny-i (hettita vazallus) és egy K-i (asszírok által megszállt) részre. A két vetélkedő birodalom **–1318-ra** (–1162) meghódította É- és Közép-Mezopotámia egyik, illetve másik felét, s ezeket támaszpontnak használva további területek (elsősorban az ellenséges hódítási területek) megszerzésére törekedtek. Elhúzódozó harcaik miatt az érintett népeknek a pusztulás és a nélkülözés, egyre nagyobb szenvedés sorsa jutott osztályrészül. Végül I. Adad-nirari asszír uralkodó (**–1305-től –1274-ig**, tehát –1151-től –1118-ig regnált) vazallusává tette Mitanni maradék területeit, utóda pedig **–1270 k.** (–1114) anektálta az átmenetileg hettita uralom alatt állt részeket is. Csaknem egy évszázados időszak következett, amikor a két vetélkedő nagyhatalom között erőegyensúly érvényesült.

Trója vidékére is megérkeztek az asszíriai katonák **–1250** (–1094) **után**, s a város tágabb térségében hozzákezdtek a hettiták hatalmának felőrléséhez. A **–13/12. sz. fordulóján** (a –11. sz. közepén) a Ny-ra terjeszkedő asszírok már eljutottak a Földközi-tenger K-i medencéjében az Égei-tengerig, s mindent elkövettek annak érdekében, hogy a romjaiból újjáépített Trója asszír hídfőállássá váljon. Az asszírok **–1195** (–1039) **után** Égei-tenger partvidékét is megszállták. Ettől kezdve aztán a dórok már asszír szervezésben támadták az Égei-tenger térségének városállamait. Spárta elfoglalásával az asszír hatalom átmenetileg érvényesülhetett még a Balkán-félsziget egyes területein is.

Trója bukása igazán jól jött az asszír hatalomnak. Nem lehetnek kétségeink abban a kérdésben, hogy ki szervezte meg valójában a város ostromát. A háború irodalmi feldolgozása görög teljesítmény, ám maga a katonai akciósorozat elsősorban az asszírok „érdeme” volt. Ezután nem sokáig váratott magára a konkurens Hettita Birodalom bukása sem, ami **–1265** (–1009) **k.** a meg-megújuló asszír támadások nyomán kezdetét is vette. A csataterén elért asszír győzelmek megteremtették a lehetőséget a katonaállam további terjeszkedéséhez. Az asszírok csapatai KisÁzsiában a szívósan ellenálló hettita rész-államokat görög segédcsapatokkal megerősítve sorra megtámadták. A hettiták anatóliai hatalmát a görögök, illetve a „tengeri népek”, egyesek szerint a **–12. sz.-ban**, mások szerint a **–13. sz.-ban** (egyaránt a –02/01. ezredforduló körül) rendítették meg. Ezt kihasználva az asszírok a **–12. sz. végére**, mások szerint a **–13/12. sz. fordulójára** (így természetesen, egyaránt a –10. sz. közepére) megdöntötték a Hettita Birodalmat. A hettita ellenállás azonban csak **–1116-ban** (–960) omlott végleg össze az asszír csapatok csapásai alatt, s ezzel szűnt meg a hettiták uralma Kis-Ázsiában. Az Asszír Középbirodalom helyzetében érdemleges változást hozott **–1200 k.** vagyis **–1100 k.** (–944 k.) Izrael államának megalakulása (egyiptomi segítséggel), s később, **–1150-től**, „más” álláspont szerint **–1050-től** (egyaránt –894-től) számottevő középhatalmi szintre emelkedése (föníciai, újhettita segítséggel). Ezzel Asszíria számára minden elképzelhető irányban nehezebbé vált a hódítás, terjeszkedés, ami pedig a birodalom fennmaradásának, gazdagodásának egyetlen érdemleges, de természetesen kockázatos forrását jelentette.

A görög városállamok az asszíroktól (Egyiptom támogatását élvezve) **–1183-ban** (–927), száz évvel a nagy trójai háború után foglalták el Tróját, majd az alaposan túlterjeszkedett asszíroktól visszaszerezték az Égei-tenger feletti hatalmukat is.

A különböző interpretációk szerint a Középbirodalom állítólag a **–11. sz. közepén**, a –10/09. sz. fordulója időszakában sorvadt el. A birodalom K-i területei I. Nabú-kudurri-uszur babilóniai király uralma idején (Nabukodonozor, **–1150** és **–1110**, azaz –894 és –854 között) babilóniai fennhatóság alá kerültek. Van olyan álláspont, mely szerint Asszíria fő problémája az volt az utolsó ismert közép-asszír király, Tiglat-Pilezar idején, aki **–1115** (–959) és **–1077** (–921) között uralkodott, hogy egyiptomi támogatással özönlöttek be Asszíriába a nomád arameus törzsek. Ez azonban lehetetlen, mert Egyiptom csak száz évvel később, a **–11. sz-ban** (a –09. sz. második, ill. a –08. sz. első felében) állt szoros szövetségi viszonyban az Arab-félsziget arameus törzseivel.

(Később, **–930-tól** (–674-től), egy másik álláspont szerint azonban csak **–912-től** (–656-tól) fennállt, **–911-től** (–655-től) pedig már hódított is az ún. Új-asszír Birodalom, amit sokan az ókori rabszolgatartó birodalmak prototípusának tekintenek. Az új vezetés alá került asszírok csapatai ismét megkezdték a Közel-Kelet nagy részének a meghódítását, Mezopotámiától immár Egyiptomig.)

A Shang-Yin időszak Belső-Ázsiában (a –07. sz. harmadik harmadáig)

A Csang (Shang) dinasztia **–1766-tól** (–1277) **–1122-ig** (–633), más álláspont szerint **–1550-től** (–1301) **–1027-ig** (–778) állt fenn, időszaka megegyezik a „kínai bronzkor” korai szakaszával, bár e dinasztia fémművészete a „központi-kínai” területek fémművességéhez képest teljesen eltérő fejlődési vonallal jellemezhető. Ennek az erős pusztai hatás volt az oka, ami É-on nagy hasonlóságot eredményezett a dél-szibériai bronz kultúrákkal. Az időszak utolsó 280 éves szakaszát **–1401-től** (–912) **–1122-ig** (–633) Yin-korszaknak is nevezik. Feltehetőleg a Yindinasztia megerősödése, dominanciája magyarázza a bizonytalanságot, ami a Csang-korszak lezárulásának datálásában fennáll. A Shang-dinasztia ebben a kései időben különböző kisebb népcsoportok és hatalmi központok felett uralkodott, miközben a Huang-ti folyótól (Sárgafolyó) a Jangce-folyóig (Kék-folyóig) terjedő területen önálló (?) városállamok (fejedelemségek) fejlődtek.

E korszakban az ún. „indoiráni” törzsek (valójában szkíták!) kétkerekű, könnyű szerkezetű szekereken vándoroltak Közép-Ázsiából K-felé, s Mongólia területén megtelepedtek, létrehozták az ún. kerekszúr kultúrát és a szarvasos kövek kultúráját.

A Shang főváros (Anyang/Anjang) –1300 és –1000 közöttinek datált leletei (harci szekerek, bronzfegyverek stb. maradványai) a sztyeppei népek erőteljes közép- és Ny-ázsiai jelenlétére, kapcsolataira engednek következtetni. A hunok ki is építették és ápolták kapcsolataikat a Shang-dinasztiával.

A Shangok civilizációja az első bizonyítottan városi civilizáció volt a Huang-ti folyótól a Jangce-folyóig terjedő területen. A Shang-dinasztia dominanciája főként a Sárga-folyó középső és alsó szakaszának, valamint mellékfolyóinak völgyeiben érvényesült, (ez É-Kína területének a felét jelenti). Tulajdonképpen törzsszövetségi államról van szó, melynek alapja a földművelő faluközösség volt, ami adózott az arisztokratikus vezető rétegnek.

A Shang-korszakra vonatkozóan, egyes vélemények szerint írásos bizonyítékai léteznek annak, hogy mikor a kínaiak falakat építettek, a helyi közösségek egy-egy fal építésénél különböző rituálékot végeztek, egyebek mellett emberáldozatokat mutattak be. (Néhány szakember egyenesen azt állítja, hogy a Shang-kor legjellemzőbb sajátossága az emberáldozat volt, ami csak a Zhou-korban szűnt meg. Az áldozatok főként hadifoglyok voltak. Régészeti leletek (csontvázak a falak alatt) is megerősítik azt a vélekedést.)

A korszak legfőbb jellemzője azonban nem az emberáldozat, hanem a jósló csontok használata. Máig tízezerrel is több erre utaló leletet gyűjtöttek össze a régészek. Ahogy a sinológusok kimutatták, nagyon sok korai kínai dinasztikus szokás és hatalmi jelvény északi, feltehetőleg hun eredetű volt, ezért nem meglepő, hogy a jóslási eszközök és módszerek is északi, pusztai hatást tükröznek.

A főváros Henan tartományban volt. A szakemberek azt állítják, hogy a megtalált palota és a köré települt város a bronzkorban épült és régészetileg az Erlitou kultúrához köthető, mely a kínai Hszia/Xia-dinasztiával kapcsolható össze. Az Erlitou-kultúrában sok olyan tárgyat használtak, melyek alapján kapcsolat feltételezhető a korábbi régészeti kultúrákkal, melyek a mai Kína északi peremvidékén virágoztak. Ugyanakkor a városban már olyan isteneket imádtak, melyek egyértelműen a Shang-korhoz társíthatók. A teljes város területe elérhette a 110 ezer négyzetmétert, jelentős kereskedelmi és közigazgatási központ lehetett. Mivel Henan tartomány területe löszös vidék, ezért földből építkeztek.

Az ekkoriban kezdődő időszak, közelebbről a –13. és –06. sz. közötti terminus Közép- és Kelet-Mongóliában az ún. „négyzögletes sírok temetkezési szokásának időszaka”, mely a

bronzkor kezdetétől a szkíták virágkoráig tartott. A mongol és burját területek legtöbb emléke kerekoszúr és négyszögletes sír (Karaszuk-kultúrkör), melyeket a kutatók egy része a hunokhoz, egy másik része pedig a szkítákhoz/szakákhoz köt. A négyszögletes sírok –1000 után a D-Bajkál vidékén is elterjedtek.

Klíímaváltozás (további lehűlés és nedvesedés) köszöntött be –1200 k. az egész É-i féltekén. Ez a holocén legnagyobb klímaváltozása, miáltal az É-i területeken romlottak a földművelés és a nagyállattartás feltételei is, ami sokfelé migrációs hullámhoz vezetett. Az (európai) bronzkor végén ment végbe ez a radikális ökológiai változás és életfeltétel romlás a lomboserdők DK-i végénél és Ny-Szibériának a ligetes vidéktől D-re eső sztyeppe övezetében is. A sztyeppe nagyállattartás Szibéria D-i peremére húzódott le, míg egyes szibériai erdei kultúrák népei levonultak a Tobol- és az Isim-mentére.

A –12. sz. és a **–01.** (02.) sz. között a Bajkál-tótól Ny-ra (a Léna és a Jenyiszej között) terült el a kirgiz nép őseinek szállásterülete, ugyanebben az időszakban az Amur felső folyásánál éltek a mandzsu-tunguzok és ősmongolok. A Léna-folyó felső folyásánál, a Bajkál-tótól É-ra paleoszibériai népek, az Ob-Irtisz összefolyásától Ny-ra obi ugor népek, az Ob-folyó mentén szamojéd népek helyezkedtek el.

Régészeti eredmények szerint (–3000-től) a –02. évezred végéig szkíta vagy „proto-hun” embertípus sajátosságai határozták meg D-Szibéria és É-Kína embertani arculatát. A Jenyiszej- és az Altáj-vidék, valamint É-Kína „emberanyagát” (–2000-től) az Afaneszjovó-, majd az Andronovó-kultúrkör hordozói képezték, – ők hordozták az europid típusok legkeletibb képviselőinek génjeit. A –02/01. évezred fordulójára az Ili-folyó felső szakaszának vidékét benépesítette egy rövidfejű „Pamir-Ferghana típusú” ember, melyben mongolid és K-mediterrán jegyek keverednek. Ugyanakkor a Lop-Nor és a Tien-Shan körzetét Ny-felől indo-afgánként emlegetett, a K-mediterrán típushoz közeli formákkal rendelkező „kaukázusi” emberek népesítették be. Mindez talán összefügg azzal a jelenséggel, hogy ekkoriban következett be a xerotermikus maximum nevű szárazságperiódus az eurázsiai sztyeppe vidékein. Ezzel a D-Szibéria peremén élő nomádokat, nem sokkal délebbre vándorlásuk után újabb ökológiai csapás érte, területük a sztyeppe övezet legszárazabb részévé vált.

A bronzkor végére (–1000 k.) Közép- és Kelet-Mongólia legfontosabb tárgyi emlékei, a négyszögletes sírok Ny-on Darhanig, ill. Belső-Mongólián és a D-Bajkál vidékén túlmenően, még egészen Tibetig elterjedtek.

A D-kínai Jünnan tartományban sok értékes bronztárgy tanúsítja a mai É-Kína irányában a Shang-kortól kezdve fennálló sztyeppe kapcsolatok. A –02. évezred végén az ázsiai bronzipar egyik központja a későbbi Nagy Fal É-i oldalán, Hebei és Liaoning tartományok határán lehetett. A függetlenségéről híres D-kínai állam, a Dian (Tien) egyaránt intenzív kereskedelmi kapcsolatokat ápolt a Kína É-i részén élő pusztai népekkel és kínai dinasztiákkal. A királyság területéről előkerült, –1100 utáni bronz tárgyak felkeltették a kutatók figyelmét. A tárgyak formái és öntési technológiája a Sárga-folyó menti bronzművességgel jelez rokonságot. Az egykori királyság területéről több mint tízezer tárgy gyűlt össze, melyek a helyi, valamint a pekingi múzeumok gyűjteményét gyarapítják. A bronztárgyakon sztyeppe állatküzdelmek és vadászjelenetek is láthatók, de a mindennapi élet egyes mozzanatai is feltűnnek rajtuk. A sztyeppe hatást a jellegzetes övveretek is erősítik. E leletek korban egyezést mutatnak kínai történelmi irodalomban megjelenő, a hunokra vonatkozó első utalások datálásával (**–16/15. sz.**, azaz a –11/10. sz.), kínai álláspont szerint ezekben a „legkorábbi időkben” xun yun-nek (hszünjün) nevezték őket. (Egyébként ekkoriban kezdett kialakulni a kifejlett kínai írásrendszer.) A mai Kína Ny-i részén, a Tarim-medencében, Yanghai mellett, –1000 k. nadrágban eltemetett halottak kerültek elő. Ezek az eddigi legrégebbi nadrágok, amelyek régészeti ásatáson kerültek elő. Az egyik férfit díszes bőr zablával temették el, volt mellette

harci balta és egy bőr alkarvédő is. Találtak mellette még ostort, egy lófarkat, íjat és tegezt is. A szakemberek szerint az ókori nadrágok formáját a lovagláshoz igazították, ez a ruhadarab kifejezetten a lovas életmódhoz szükséges viselet. A sírokból europid emberek kerültek elő, szőke hajjal. Sokan olyan magasak voltak, hogy a csontvázak alapján óriásoknak lehet őket nevezni, többen meghaladták a két métert is.

Az –01. évezred kezdetétől a lótenyésztő népek Belső- és Közép-Ázsiában már megülték a lovakat, kialakult a lovasság, visszaszorult a ló vontatta harci szekerek használata, miközben Ny-on és a Közel-Keleten még a harci szekér volt a legjellemzőbb hadieszköz. A –10. sz.-ban robbanásszerű változás zajlott le a házasított lovakkal kapcsolatban, tömegesen megjelentek a lovasnomádok, akiknek fejedelmi sírjaiba esetenként több tucat lovat is eltemettek. Ugyanakkor a kérdéshez nem a régészeti leletek, hanem bizonyos Ny- és közép-ázsiai írásos utalások alapján közelítő szakértők szerint az eurázsiai nagyállattartó nomadizmus **–1150 k.** (–994 k., csakugyan a –10. sz.-ban) jelent meg, illetve **–1100** (–944) **után** bontakozott ki a „klasszikus lovasnomád sztyepei civilizáció”.

Ordosban a –10. sz.-tól kezdve állandó telephelyek jellemzőek, ezeken a településeken főként bányászattal foglalkoztak. A települések közül legalább tizenegy olyan van, amely közvetlenül a hunokhoz kapcsolható. Ugyanebben az időben K-Mongólia területén is nagy erődítmények álltak, melyek esetleg már a hunokhoz, vagy talán még a szkítákhoz köthetők.

A Tien-san lábánál víz alatti expedíció révén kutatták az Isszik-köl fenekét. Az ott talált ősi településmaradványok radiokarbonos vizsgálat alapján 2500-3000 éveseknek (a –01. évezred első feléből valónak) bizonyultak. A víz által elöntött település központja nagy kiterjedésű volt, a külvárosok házainak és ipari épületeinek maradványai jó néhány kilométeren át követhetők voltak a tó fenekén. A város a tó partján épülhetett, később, a vízszint megemelkedésével kerülhetett a tó fenekére. A tó fenekén szkíta (szaka) kurgánoknak is vannak nyomai, melyeket a víz eróziós munkája megrongált. Egy sírkamrából számos lelet került elő: fegyverek, használati tárgyak. A régészek nagy jelentőséget tulajdonítanak bizonyos aranytárgyaknak, sok karikaformájú tárgy talán pénzérméül szolgálhatott a kereskedelemben. Mongóliától, Közép-Ázsián át a Kaukázusig számos ősi szkíta emléket tártak fel a régészek. Az eddigi leletek elemzése révén a kutatók –1000 és **–500** (–244) közé teszik e sajátos építészeti remekművek divatját. Több száz ősi szakrális helyet hagytak maguk után, amelyeket a nemzetközi szakirodalom a köveken ábrázolt szárnyaló állatok nyomán szarvasos köveknek nevez. Az emlékművek különböző méretűek és formájúak, a közös bennük az, hogy mindegyiken felfelé, a Nap felé futó szarvasokat ábrázoltak. A szarvasos kövek eredetéről nincs egységes régészeti álláspont, máig vita folyik arról, hogy milyen célt szolgáltak ezek a hatalmas kő sztélék. Egyes orosz és a mongol kutatók külön régészeti kultúrának tartják. Talán a szkíták szájan-altaji csoportjához tartozott az a törzsszövetség, amelyik kifaragta és felállította az ősi emlékhelyeket, amelyek elterjedési területe a mai Mongólia, Szibéria és az Altaj-vidék. Mások azt valószínűsítik, hogy a törzsszövetség műveltsége a –1500 és –800 között virágzó középpázsiai Karaszuk-kultúrával állhatott rokonságban. (A –10/09. sz. fordulójáig teljesen kibontakozott a rendkívül nagy területre, így Belső-Ázsia egy részére is kiterjedő Andronovo-kultúra, emellett az előzményeként is értelmezhető Afanaszevo régészeti kultúra tovább élt a középpázsiai Karaszuk-kultúrában is. E kultúrkörök emlékeiben rendre kimutathatók a jellegzetes, vitathatatlanul szkíta tárgyak és díszítő motívumok.)

Elterjedt álláspont szerint a hunok egyik csoportja, akiknek a neve kínai forrásokban hiungnu, hiunju vagy hunio, tkp. azok a szkíták, akik eredetileg jobbra az Amur- és a Szelengafolyó mellékén tanyáztak, majd onnan elvándorolva, **–1250** (–761) **k.** a Mongol-felföldön, ill. a Góbipusztán államot alapítottak. A továbbiakban ezek a hunok vezető szerepet vittek a belső-ázsiai törzsek körében. Az ún. „baloldali” hiungnu fejedelmek és vezérek országuk K-i felén éltek, a kínai shangoktól (Chang) K-re, a huimo és a koreai népek területéig, az ún.

„jobbaldaliak” Nyon, a shangok tartományától Ny-ra, a rouzhi, di és qiang népek területekig uralkodtak. A hun Shanyu (Danhu) udvara a dei és yunjung földektől É-ra feküdt. Emellett a Sárga-folyó nagy kanyarjának É-i felében, Ordosz-pusztán, a hunok egyik legősibb földjén, a –08. sz.-ból már esetenként zablával is kiegészített hun lovas temetkezések tűntek föl. Említést érdemel az is, hogy Belső-Mongólia területén **–1200** (–711) **k.** még használatban voltak a régi típusú hun pénzek (a legkorábbi, fizetőeszközként is használt pénzszerű tárgyak, villámdíszből kanálon át a turulmadárig terjedő formájú numizmatikai termékek), melyek a virágzó ordoszi kultúra pénzei lehettek. (Erre az időre, a –01. évezred első felére keltezik a legkorábbi ismert, ún. „török-mongol jellegű” íjat is, mely az Angaránál, a D-Bajkál térségében, egy bronzkori négyszögletes sírból került elő.)

Ebben az időben a hun fennhatóság alatt álló mongóliai területeken, a hunokkal szövetségben, egészen a –03. sz.-ig különböző népcsoportok éltek egymás mellett, a Hangáj- és a Hentijhegység peremén, a pusztai övezetben a négyszögletes sírok kultúrájának, míg az Altáj-, a Hangáj- és a Hentij-hegységben a kerekcsúroknak a népei foglaltak helyet, (mindkettő a Karaszuk-kultúrára jellemző). A nomád állattenyésztés (különösen a négyszögletes sírok kultúrájában) erőteljesen fejlődött, a legelőhasználat bővült, új legelőket foglaltak el, a pásztorok állandó mozgásban voltak. A szkíták hagyatéka ugyanebből az időből a „Tagar-kultúrában” fordul elő nagy számban a Szibéria és az Altaj közötti hatalmas területen. (A szkíták szövetségi területeinek központja Közép-Ázsiában volt.)

Hésziadosz születési ideje (–604)

Hésziadosz volt az első történelmileg „értékelhető” görög költő, mítoszok összegyűjtője, értelmezője, feldolgozója, a világ keletkezéséről szóló, Istenek születése c. mű szerzője, aki egy irodalmi toposzt is teremtett elhivattatása körülményeiről adott beszámolójával, (miként választották ki és avatták költővé a Múzsák). E toposz köszönt vissza aztán rendre, egyebek mellett a prófétikus irodalomban is. Bizonyos kutatók szerint Hésziadosz volt az első kútfő, aki a Fekete-tenger és a Kaukázus között fekvő Szkítiáról, s így magáról a Kaukázusról, mint Góg király és népe hazájáról említést tett. („Góg erődje” (Gog-hasszan) a forrásokban Gogaszusza torzult, Hérodotosz Gargariannak említette, – s állítólag e szavakból kristályosodott volna ki a Kaukázus név.) Egyébként jómódú kisázsiai pásztornak született, de testvére ügyesen megfosztotta őt a jussától, talán épp ezért választotta a költői pályát. Tanmesékkel, bölcselkedéssel, a mítoszok újrafogalmazásával igyekezett bizonygatni, hogy az igazság győzelme elkerülhetetlen.

Mindezt csak az alábbiak fölvezetése érdekében említettem meg: Hérodotosz szerint Hésziadosz **–860** (–604) **k.** született, ám az újkori kutatók többsége szerint Hérodotosz tévedett, és Hésziadosz születési idejét ők inkább **–760** (ugyancsak –604) **k-i** időpontra helyezték. Nem érdemes Hérodotoszsal vitatkozni...

Védikus kor (a –05. sz. első feléig)

A Rigvéda, az ősi India „verses tudománya” **–16/15. sz.-tól** (–13. sz.), kb. **–10. sz. elejéig** (azaz a –08. sz. közepéig), mások szerint viszont a **–07. sz. végéig** (–04. sz. közepéig) bezárólag keletkezett, – és négy gyűjteményből áll. A Védákból kirajzolódó hitvilág legfontosabb istene: Djauszpitar, aki azonos a görög Zeusz Patrészszel, illetve a római Jupiterrel, – a szanszkrit

Djausz szó jelentése: ég, ebből származhat egyaránt a Zeusz, a Teosz és a Dios kifejezés is. A védikus korszak istenei jobbra férfi-istenek lettek, az előző korszak istennőihez képest a védikus istennők alárendelt szerepet kaptak.

A Védák keletkezését a tudomány az uralkodó pozícióban levő irániakhoz (árjákhöz) köti. Az ősi ind himnuszok, a Védák, a korszak névadó szövegeinek, majd könyveinek „turánias” stílusa azonban sokak szerint Közép- vagy Belső-Ázsiából eredeztethető. (Innen eredhet az a világszerte elterjedt, de egyáltalán nem bizonyított nézet, hogy ezek az indoárják végső soron Közép-Ázsiából volnának származtathatók.) Mégis, mi magyarázza a turánias hangvételt? Valószínűleg közel áll a valósághoz a következő megfontolás: a Védák eredetileg nem az indoiráni vezető réteg produkciói, hanem a háttérbe szorított dravidákéi (a dravida papokéi), miáltal teljesen természetesnek tekinthetjük, hogy a művek egyáltalán nem valamiféle árja mitológiát tartalmaznak, hanem éppenséggel a dravidák ősi hitvilágából táplálkoznak. Az eredeti Védák előszóban hagyományozott és előadott művek lehettek, leírásuk bizonyára későbbi fejlemény, azé a korszaké, amikor már elfelejtődött a dravidák különös és máig megfejtetlen írása, vagyis a dravida értelmiségi (papi) elit körében is elterjedt az árjáknak tulajdonított szanszkrit. Ám, ha mégis Ny-i meghatározottságúnak tekintjük a Védákat és a védikus korszak egyéb műveit, akkor gyanúba keverhetők az elámiak is, akikkel az ősdravidák évezredek óta szoros kapcsolatban álltak, tehát nemcsak az Iráni-fennsík néhány száz éves múltra visszatekintő, egyébként lényegében ismeretlen, feltételezett „árja” kultúrája jöhet szóba.

Elám hatása azonban nem korlátozódhatott csak a dravidák idejére. Az árja térhódítás időszakára nézve Elám és É-India kapcsolatáról vajmi keveset tudunk, de nem hagyható figyelmen kívül, hogy a védikus korszak elején, **–1500** és **–1350** (–1244 és –1194) között Elám előbb Babilónia része volt, „felszabadulása” után nem sokkal pedig, **–1300** (–1144) után maga az Elámi Királyság terjesztette ki a hatalmát Babilóniára. A **–13/12.** (a –11/10.) sz.-ban Elám a térség vezető hatalma volt, majd azt követően, **–1146** (–890) után, hosszú időre (újra) AsszírBabilónia vazallusaként létezett. Nehéz elképzelni, hogy ebben a fél évezredes korszakban Elám és Babilónia kisugárzása ne érte volna el ÉNy-Indiát.

Ezzel lényegében véget ért Elám történelme, átadta helyét a perzsa történelemnek. Az árjának tekintett perzsák a **–01. évezred elején** (a –08. sz. második felében) tűntek fel az iráni hegyvidéken, székhelyüket az Urmia-tó vidékén levő Parsua tartományban alakították ki.

Más álláspont szerint: a **–09. sz. második felében** (–08/07. sz. fordulója után) tűnt fel NyÍránban az asszírok által parsuának nevezett nép. (Koncepciónk kereteivel a fenti két időpont elég jól egyeztethető.) Tíz törzsük onnan húzódott le az elámi területek irányában, majd foglalta el **–760 k.** (–504) Elám területét is, melyet aztán a hódítókról Parsumasnak neveztek el.

(Ekkoriban gyengült meg a térségben az Asszír Birodalom is.) Egyes interpretációk szerint ez a Parsumas nevű állam volt az ún. kései Elám, mely aztán **–644-ig** (–388-ig) állt fenn. A perzsa törzsek egy csoportja, köztük a pasargadiak még D-ebbre nyomultak, területfoglalásukat Parsának nevezték el. Ugyanebben az időszakban alakult ki a médek hatalmi központja is a Káspitenger térségének DNy-i sarkában, az Araxes-völgy körzetében, a gutik és kassúk korábbi államának területén. – A perzsa és méd genezis korszakában nem valószínű, hogy É-India Nyról komolyabb hatásoknak lett volna kitéve.

Állítólag **-15. sz-ban** (-12. sz. végén) készültek Indiában a Védanta, a „tudomány végének” avagy a tudás beteljesedésének könyvei. Ezek lényegében megfelelnek a ksatriják (harcosok) kasztja királyi udvarokban létrejött titkos tudományának: az Upanisádoknak, melyek viszont bizonyítottan csak **-08. sz.** (-06/05. sz. fordulója) és **-02. sz közepe** (a 01/02. sz. fordulója) között nyertek írott formát. (A Védák domináns kasztja: a ksatriják, akik közé olyan őslakók tartoztak, akiknek sikerült megőrizniük hercegi státuszukat az árja hódítás után.) Eredetileg mintegy 17 Upanisád volt, ma összesen mintegy 250-et tartanak számon. Ez tekinthető az indiai „Újszövetségnek”, amely azonban nincs lezárva, hanem nyitott. Egyes vélemények szerint még a **-02. évezred közepén** (-13. sz-ban) kezdtek volna el írni az Upanisádokat, de készítésük ma is folytatódik, folyamatosan kiegészül. Formailag: részben vers, részben próza, sok benne az isten–ember, mester–tanítvány párbeszéd.

Az ún. indoárják Indiában egy évezreden át **-1500 és -500** (a -13/12. és a -03/02. sz.) között egyáltalán nem hoztak létre számottevő városokat. Ez a körülmény is arra utal, hogy az indoárja civilizáció szellemi vonatkozásban sokkal inkább a politikailag háttérbe szorult dravida elit, mint a hatalmat gyakorló árják teljesítménye lehetett.

Az ún. védikus korszak Indiában **-15. sz.** és **-08. sz.** (azaz a -12. sz. eleje és az -05. sz. eleje) közötti időben tartott. Az uralkodó álláspont szerint a védikus korszak elején **-15. sz. közepe után** (-1200 után) kezdtek el írni a hindu irodalom terjedelmes eposzát, a Mahábháratát is, mellyel kapcsolatban azonban meg szokták jegyezni, hogy kezdetben a népi énekmondók és udvari énekesek előszóban terjesztették.

A védikus kultúra **-11. (-09/08.) sz-ban** érte el a tetőpontját. A brahminok (papok, értelmiségiek) kasztja ekkorra megszerezte (megerősítette) vezető szerepét az alsóbb kasztok: a ksatriják (kormányzók, harcosok), a vaisják (kézművesek, kereskedők) és a súdrák (szolgák, földtelen parasztok, szegények) felett. A szakértők az **ezredfordulóig** (-08. sz. közepéig) tartó ősvédikus korszaktól megkülönböztetik az azt követő, körülbelül **-07. sz végéig** (az -05. sz. közepéig), mások szerint **-08. sz. közepéig** (az -05. sz. elejéig) tartó újvédikus korszakot.

A **-02/01. évezred fordulója** környékén (a -08. sz. közepén) összeállt tehát a brahmanizmus komplexuma, amit a betelepült árják és a helyi őslakosság vallásának összeolvadásából, az ősvédikus korszak lezárultával keletkezett vallási-filozófiai rendszerként szokás aposztrofálni. A kialakulásában szerepet játszó elemek közül a védikus összetevő jól ismert, mert azt a Védák közvetítik felénk. (Kérdés, hogy egyáltalán volt-e más – árja – összetevője, avagy a védikus kultúra immanens fejlődésének újabb állomásáról van csak szó? A szanszkrit nyelv – az e nyelven írott szövegek – elterjedése azonban valóban az árjáknak tulajdonítható kulturális teljesítmény.) A brahmanizmus megelőlegezte, csírájában tartalmazta a későbbi vallási-filozófiai rendszerek (hinduizmus, buddhizmus, dzsainizmus) kiinduló elveit is. (Ez a brahmanizmus első virágzása volt; a másodvirágzás jóval későbbi fejlemény, a Gupta korszakhoz tartozik.) A védikus panteon istenei a **-08. sz. közepe** (a -05. sz. eleje) vagy a **-06. sz. eleje** (a -05. sz. közepe) utáni időszakban a brahmanák felügyelete alatt „éltek tovább” a hinduizmusban.

Ekkoriban a szakértők által indoárjának tekintett nyelv már bizonyosan szigorú szabályokban rögzített, és egyre inkább holt irodalmi nyelvként funkcionált. Tkp. ezt a holt nyelvet nevezik szanszkritnak, ami annyit jelent, hogy „megszerkesztett”.

A brahmanizmus, majd a hinduizmus **-09/08. sz.** (a -07. sz.) után, É-India területéről kiindulva D-en és K-en is elterjedt. Bizonyos, hogy ezzel összefüggésben D-en jelentős etnikai változások is történtek. Srí Lanka (Ceylon) őslakói, a veddák (indiaiak), akik két törzshöz, a jakkákhoz és a nagákhoz tartoztak, a **-06. sz-ig** (-450-ig), a tengerpart sávjában, sajátos elrendezésben éltek gyűjtögető, vadászó-halászó életüket. Megérkeztek azonban Srí Lanka gyarmatosítói, a szingalázek, akik állítólag az őslakosokat nem tekintették embernek, és

beszorították őket a part menti sávból a dzsungelbe. Ezek a szingalézek egy interpretáció szerint –450 k. hozták létre saját államaikat a szigeten. (A két dátum koncepciónk keretei között egybeesik.) A szingalézek ősei állítólag É-Indiából származó „indoárja” bevándorlók voltak, akik Sri Lanka szigetén az Anuradhapura, majd a Polonnaruwa Királyság kereteiben laktak (még a középkorban is) Ceylon É-i és közép-síkságát.

A **–08/07. sz. fordulóján** (–450 k.), más álláspont szerint a **–07/06. sz. fordulóján** (ugyancsak –450 k.) keletkeztek az ún. áranjakák (szanszkrit nyelvű teológiai műfajba tartozó elvont kommentárok, illetve misztikus-szimbolikus vallásfilozófiai fejtegetések), melyek szoros kapcsolatban állnak az Upanisádokkal, (utóbbiak előzményét és kiindulási pontját képezik). A szertartás-magyarázó teológiai szövegekhez (brahmanák) az áranjakák és Upanisádok mellett jogi, nyelvtani, gyakorlati vezérfonalak (szútrák) is kapcsolódnak. (Egy interpretáció szerint az Upanisádok összessége egy olyan vallásbölcseleti gyűjteményt képez – szemelvények a védákból és a brahmanákból –, mely kiegészíti a hinduizmus teológiáját. Feltűnik a hinduizmus vallási mozaikjában egy sajátos helyet elfoglaló egyistenhitű komponens is, melynek értelmében Brahman istenség a világlélekkel azonos emberi lélek, és az „átman” útján ismerhető meg.) Összegzés, következtetés: A védikus korszak hosszú évezrede tele van homállyal és bizonytalansággal. Kronológiája csak lazán rekonstruálható. A változások mozgató rugói csak sejthetők. Koncepciónk mégis, számos ponton megerősítést látszik kapni... Eközben az események, a vallás fejlődésének állomásai, az ekkoriban keletkezett sajátos egyházi szövegek garmadája mögül India történelmének egy olyan szakasza bontakozik ki, melynek során a néptől etnikailag teljesen elkülönülő világi vezetők, a hatalom birtokosai nem mindennapi viszonyokat voltak képesek teremteni. Érintetlenül hagyták a kasztokat, tartózkodtak azok belső és az egymás közötti viszonyaiba való beavatkozástól. A dravida ember szinte észre sem vehette őket, s a dravida világ eközben, az évszázadok során mégis gyökeresen átalakult. Kibontakozott a hindu társadalom, ami a formákat (a kasztrendszer) tekintve szinte semmiben sem különbözik a dravida társadalomtól. (Az egyetlen lényeges különbség a papi kaszt hatalmának és terjedelmének radikális növekedése.) A létrejövő Védák, egyéb védikus szövegek, a páratlan szellemi teljesítménynek számító szanszkrit nyelvű írásművek egytől-egyig a dravidák ősi hitvilágából táplálkoznak. A tartalom, a lényeg mégis megváltozott:

A hatalom birtokosai csak a főpapokkal kommunikáltak. Ennek megfelelően a védikus civilizáció szellemi vonatkozásban sokkal inkább az eredetileg dravida vallási elit, mint a hatalmat birtokló indoárja réteg teljesítménye. A papság, a brahminok kasztja mindenkivel, minden kaszttal szoros kapcsolatban állva, akarva-akaratlanul, rendkívül bonyolult kapcsolati hálózata révén a társadalom elemeinek az élet minden területére kiterjedő ellenőrzését is megvalósította, (nyilvánvalóan a hatalom birtokosai érdekeinek megfelelően). Így aztán a hinduk élete minden vonatkozásban szabályozott lett, az egyén szabad akaratának szinte semmi jelentősége sem maradt, ebben a rendszerben az egyén az eleve elrendeltség tudatában élhette le az életét, s általában nem is érezhette az egyéb lehetőségek hiányát. A társadalmi béke „egyszer s mindenkorra” biztosított lett. Az időszak végére tökéletes vallási-filozófiai rendszer keletkezett, melyet csak kevesen kérdőjeleztek meg, s ezzel teljes összhangban a népi énekmondók és udvari énekesek élőszóban terjesztett szövegeire támaszkodva létrejött a hindu „világi” (?) irodalom terjedelmes eposza, a Mahábhárata is.

Megjegyzés: A történettudomány a mai napig hozzávetőlegesen sem tudta beilleszteni Zoroaszter (Zarathusztra) életét a kronológiai sorba. Sokak szerint csak annyi biztos, hogy „valamikor a bronzkorban” élt. Szülőhelye ismeretlen, sokan a mai K-Íránt, vagy DNy-Afganisztánt tartják a próféta feltételezett otthonának. Az eddigi adatok alapján a kutatók többsége azt valószínűsíti, hogy kb. »–1500 és –1200 között« élhetett. A vallásalapító a Spitama papi nemzetségből származott, 30 éves korában érezte elérkezettnek az időt, hogy megkezdje missziós munkáját és elmondja nézeteit másoknak. Hazájában azonban nem talált követőkre, ezért egyes források szerint Közép-Ázsiába távozott és ott térítgette a helyi népeket. A vallás

központjában a Nap és a Tűz kultusza állt. Más szakértők szerint viszont Zoroaszter »–650, esetleg –600 k.«, talán nem sokkal Buddha előtt élhetett. Mindebből az következik számunkra, hogy a zoroasztrizmus kibontakozására rendelkezésre álló hosszú intervallum teljes egészében fedésben van az indiai védikus korokkal, illetve a brahmanizmus korszakával. A hinduizmus és a zoroasztrizmus kialakulása, fejlődése párhuzamos folyamatként értelmezhető, s nehéz elképzelni, hogy egymástól függetlenül zajlott volna le. Csaknem bizonyos, hogy egymással kölcsönhatásban, hacsak nem egymás ellenében bontakozhattak ki ezek az eszmerendszerek.

Érdekes ugyanakkor, hogy a vonatkozó információk szerint a zoroasztriánus vallás kialakulását (a történelmi Zarathusztra fellépését) megelőzően (?), már a »–18.« és a »–16. sz.« között az elámiták mitológiájában – miként majd a pártusoknál is – a legfőbb Urat, a Fényistent Ahurának nevezték. Ez a körülmény arra utal, hogy Zarathusztra csakugyan –1500 k. léphetett a színre, Elámban pedig (a történelmi Perzsia D-i részén) bizonyára a **–18. (–16/15.) sz-tól** kezdték Ahurának nevezni főistenüket. Koncepcióink keretei között tehát e két esemény időben egybeesik.

A görögök korai története (a –05. sz. közepéig)

A **–14/13. sz.-ban** (a –12. sz.-ban), a „korai archaikus korban” vette kezdetét a görög törzsek lassú, de annál masszívabb beszivárgása az Égei-tenger térségébe. Kezdetben nyilvánvalóan alárendelt szerepet kaptak a mükénéi városokban, talán mindenek előtt Athénban, mely település **–1400-tól** (–1144) fejlődött jelentős mükénéi várossá. Sokan úgy gondolják, hogy a görögök saját kultúrája a föníciaiak és az egyiptomiak gyarmatosításának köszönhetően bontakozott ki, ám bizonyosra vehető, hogy a döntő hatás inkább Mükénének tulajdonítható. Az ógörögség városainak eredeti lakói nemcsak pelaszgok, vagy nemcsak valamely arameus népcsoport városi jellegű településein élők, és nemcsak egyszerűen „lecsúszott” akhájok, hanem általában véve, jellemzően a mükénéi civilizáció városi népei voltak, akik már nem is igen tartották számon származásukat. Városlakók voltak, akik közül még a szegényebbek is tudatában voltak valamiféle „mükénéiségnek”, s a civilizációjukat körülvevő népekhez képest jobban élhettek anyagi vonatkozásban, – míg csak el nem borított mindent az anarchia.

A görögök eredeti, s bizonyára eredetileg is fejlett kultúrája talán valamilyen változata lehetett Kis-Ázsia és/vagy a Balkán, alapvetően szkíta meghatározottságú kultúrájának, feltehetőleg leginkább Trákia vagy az anatóliai Frígia kultúrájához hasonlíthatott. Ekkoriban a Balkán-félsziget jelentős államai: Trákia, Makedónia és esetleg Illíria voltak, míg az Appennini-félszigeten talán szárnyait bontogatta az etruszk civilizáció. – Anatóliában a bronzkortól kezdve lovas népek telepedtek meg, akik az ásványkincsekben gazdag területen fejlett civilizációt hoztak létre. A Közép-Anatóliát évszázadokig uraló egyik ősi népet a görögök frígeknek, az asszírok pedig muskinak nevezték. Frígia népe más anatóliai népekkel laza államszövetséget alkotott, kultúrája hettita befolyás alatt fejlődött ki. A frígek által vezetett szövetség domináns szerepet játszott Kis-Ázsiában. Királyai (Midász, Gordiasz) a görög mitológiába is bekerültek.

A trákokra vonatkozó egyik legrégebbi írásos forrás, Homérosz Iliásza szerint Trákia a gyors lábú lovak hazája volt. Déli szomszédjaik kentauroknak tartották az őseiket, mert látszólag „össze voltak nőve” a lovaikkal. Perperikon (a Rodope-hegység keleti felén fekvő) trák város romjai és a hozzá tartozó ősi kultikus központ tárgyi emlékei lenyűgözőek. Ez a szkítákkal rokon nép nagy hatást gyakorolt a görögök hitvilágára és ünnepeire is. A Kurdszali város közelében emelkedő különös sziklát a helybeliek ma is a Napisten házának hívják, az ókori történészek szerint pedig ott állt Dionüsziosz szentélye, és Hérodotosztól kezdve az antik szerzők úgy tudták, hogy ott általában borral hintették meg az oltárokat. A régészetileg feldolgozott rituális központ legalább 9 oltárból állt, az oltárok közelében megtalálták a minószi és a mükénéi civilizáció eszközeit és kerámiáit is.

A görög népek közül előbb, a **–14/13. sz.-ban** (a –12. sz.-ban) a jónok és az ajólok érkeztek meg, s a **–12/11. sz. fordulójára** teszik az ajól és jón népcsoportok egy előkelő rétegének a megerősödését, mely temetkezési rítusként a halottégetést gyakorolta. Őket követte a **–13. sz.-ban** (a –12/11. sz.-ban) az É-ről érkező dórok népe, mely leginkább Spárta vidékén és Rodoszban telepedett meg. A dórok eredeti hazája a mai Dalmácia és Albánia területe lehetett. Hérodotosz szerint a dórok nyelve nem görög volt, s csak a Peloponnészoszon adták nekik a dór nevet is. Látszólag más álláspont szerint a dórok, mint az ÉNy-i területek lakói „előbb”, már **–1400-tól** (–1144) jelen voltak. A dór honfoglalás idején a jónok Attikában és a Peloponnészosz ÉK-i részén éltek, az akhájok a Peloponnészoszon, az ajólok pedig Tesszáliában és É-Görögországban helyezkedtek el.

Ahogy szaporodott, ahogy túlsúlyba került a görögség a mükénéi városok egy részében, úgy vált egyre öntudatosabbá és agresszívebbé. Felforgatták e városállamok kialakult viszonyait, részt követeltek maguknak az irányításban. Tudnivaló ugyanakkor, hogy **–13. sz.** (a

–12/11. sz.) egyben az Égei-tenger környékéről kiáradó „tengeri népek” nagy korszaka is volt, akik darabokra törték a Mediterráneum világát. Nyilvánvalóan ők készítették elő a terepet a görög hódításhoz. A görögök közül a dórok lehetnek a legtöbben, ők nem voltak vérbeli városalakók, s ők voltak a legharciasabbak is. A dórok ekkor sorra elfoglalták a hanyatló, a „tengeri népek” által kirabolt, meggyengített mükénéi királyságokat (városállamokat), melyek az anarchikus viszonyok közepette könnyedén az ölükbe hullottak. A távolabb eső Ciprusra (mely sziget csak **–17/16. sz. fordulójától**, azaz –14. sz. közepétől volt mükénéi uralom alatt) csak a **–11. sz. közepén** jutottak el a peloponnészoszi görögök, de hamarosan az egész szigetet elgörögösítették. Jellemző, hogy a térségben a legnagyobb ellenállást az a Trója fejtette ki, mely nem is igazán tartozott a mükénéi kultúrkörbe, hanem inkább a kisázsiai hettitákkal állt szoros kapcsolatban. (Trója elfoglalásával külön fejezetben foglalkoztunk.)

A jónok vándorlása Attikáról Kis-Ázsia Ny-i partvidékére, Trója vidékére vezetett, ahol a trójai háború után elfoglalták „Jóniát”. Ugyanakkor foglaltak el több szigetet, Lesbosz-szigetét is. (A **–10/09. sz-okban** megalapították Epheszosz és Milétosz városokat, melyek később virágzó kereskedelmi központokká fejlődtek.) Trója bukása után (**–1185-től**, azaz –1029-től) hallunk a lüdökről is, akik önálló királyságot alapítottak Kis-Ázsia nyugati részén, – egyesek szerint a hettiták utódnépe lehetnek. Hérodotosz sokat írt róluk, szerinte a Hérakleid-dinasztiából származtak, akik viszont trák eredetűek voltak. A lüd dinasztia neve összefügg Héraklésszel, aki a görög történetíró szerint a lovas népek (szkíták) egyik őse volt. Ebben az időben kezdődött a trákok egy részének Ny-Anatóliába való vándorlása is, bizonyára Lüdiát erősítette ez a népcsoport is. Kis-Ázsia legjelentősebb állama, Frígia ekkoriban (az **ezredforduló** idején) É-Anatóliát uralta.

A trójai háború után végképp működésképtelenné váltak Mükéné laza szövetségének politikai, társadalmi és gazdasági struktúrái, összeomlottak hatalmuk utolsó bástyái is. A mükénéi-görög hatalomváltással foglalkozó irodalom a **–12. sz. második felére** (a –10. sz. első felére) teszi a görögök hőskorát, mikortól uralmuk a Földközi-tenger K-i medencéjében mindenütt kétségbevonhatatlanná vált. A **–10. sz-ban** elterjedt a vas használata a görögök által lakott területeken, megindult a gazdasági fellendülés, városias központok jöttek létre. Ny-Anatóliában is görög telepek alakultak ki. A legtöbb interpretáció szerint kb. a **–12. sz. elejére**, más álláspont szerint a **–11. sz. elejére**, (egyaránt a –10. sz. közepe táján) szűntek meg létezni a mükénéi hatalom utolsó sündisznóállásai.

A **–11. sz. elejétől** (a –10. sz. második felében) Krétán és Spártában, a már ekkor őslakosnak tekinthető akhájokat a dóroktól elkülönített gettókba tömörítették, szolgasorba taszították. Ezzel zárult le **–900 k.**, a történettudomány által korai archaikus korszaknak (vagy hellén középkornak) elnevezett időszak, melyben megváltoztak a kereskedelem fő tengeri útvonalai, a Peloponnészosz és a Földközi-tenger K-i partvidékének telepei demográfiai növekedést éltek meg, létrejöttek a görögök erős városállamai (a poliszok) is: Athén, Argosz, Théba, Spárta, Korinthosz stb., miközben a térség egyéb területeire a pusztulás volt jellemző. Ugyanakkor (a **–12. sz-tól**, más vélemények szerint a **–11. sz-tól**, vagyis mindenképpen a –10/09. sz. fordulójától) megkezdődött az egyesek által „görög sötét kornak” elnevezett időszak, azaz a művészeti stílusok alapján felosztott görög kultúra első szakasza, mely általános vélemény szerint kb. **–800-ig** (a –07. sz. közepéig) tartott. (Ekkoriban volt jellemző a geometrikus formák alkalmazása a cserépedények díszítésére.)

A Peloponnészoszon kialakulóban levő városok élére még a **–11. sz-ban** (a –10/09. sz. fordulója környékén) katonai vezetők, ún. baszileoszok kerültek, a poliszokban (a saját intézményrendszerrel bíró politikai közösségekben) a hatalom azonban ténylegesen a helyi arisztokrácia kezében volt. Később, (az **ezredforduló után**, vagyis a –08. sz. közepétől) ez a hatalom egyre inkább a gazdag kerekedők kezébe ment át, (jellemzően az arisztokrácia egy része politikai hatalmát gazdasági hatalom kiépítésére is felhasználta, vagyis maga uralta az

erőforrások kiaknázását és a kereskedelmet). A nyersanyagokért, a bányákért, termékeik értékesítéséért folytatott küzdelem állította szembe egymással a városállamokat. Az olaj- és borexport tette lehetővé Athén, Argosz, Korinthosz és Euboia felvirágzását.

Hatalmas templomépítkezések folytak a **–09. sz. második felétől** (a –07. sz. első felétől) Athénban, az Akropolisz területén, ami jól egyeztethető azokkal a régészeti eredményekkel, melyek szerint az egyszerű oszlopfővel rendelkező ún. dór oszlopok alkalmazása is a **–07. sz-ban** kezdődött. A **–09/08. sz. fordulója körül** (a –07. sz. második felében) a görög civilizáció egyéb központjaiban is felépültek a korábbi (mükénéi) paloták helyén a városok védőisteneinek templomai, az akropoliszok, melyek a továbbiakban a vallási kultuszok színhelyeinek szerepét töltötték be. Ezzel kezdődött el az utóbb „archaikus kornak” elnevezett időszak (a művészeti stílus alapján felosztott görög kultúra második szakasza). Ekkoriban volt jellemző a nagy, szabadon álló, merev, szent testtartású szobrok megformálása álomszerű, „archaikus” mosollyal. A poliszok a **–10/09. sz. fordulójától** (a –07. sz. közepétől) erőteljes kereskedelmi forgalmat valósítottak meg a Mediterráneum egész területén, túlszárnyalták a föníciaiak teljesítményét is. Új gyarmatokat alapítottak a Földközi-tenger K-i, majd a Középső-, végül a Ny-i medencéjének partvidékein is.

A kisázsiai Milétosz városa, mely már **–08. sz-tól** jelentős gyarmatosító hatalommá fejlődött, a **–07. sz-ban** már kiterjedt K-i kereskedelmet folytatott (kimmer/szkíta közvetítéssel), és a **–07. (vagyis a –06/05.) sz-tól** gyarmatok sorát létesítette a Helleszponosz és a Fekete-tenger partvidékén, – (míg a szkíták szálláshelyei elsősorban a Don, Dnyeper és az Al-Duna torkolatvidékén voltak). A Fekete-tengernek ma Romániához tartozó partvidékén, bizonyára az időközben Ny-ra távozott kimmerek települési területein, a **–07. (–05/04.) sz-ra** görög települések

(kolóniák) alakultak ki. A görögök sok gyarmatot létesítettek Trákia területének (mely a mai Görögország ÉK-i, Törökország európai, valamint Bulgária déli részét foglalja magában) partvidékein is. Így jött létre Byzantion (Bizánc) is.

A kisázsiai görög városok erőteljes fejlődése időben egybeesik, s nyilvánvalóan összefügg Frígia hatalmának meggyengülésével. A Ny-anatóliai Frígia, mely ország a **–08. sz-ban** még Kis-Ázsia területének nagy részét uralta, **–09. sz. közepéig** (a –06. sz. elejéig) más anatóliai népekkel laza államszövetséget alkotott. Eközben hettita hatások nyomán kifejlődött kultúrája igen magas szintet ért el. A **–08. sz. közepén**, azaz a –05. sz. elejétől az ország K-i (nagyobbik) felét az asszírok foglalták el, miután a **–07. sz. közepén** (ugyancsak az –05. sz. elején) a kimmerek megdöntötték Frígia hatalmát.

A **–07/06. sz. fordulója** mindenütt látványos görög prosperitással jellemezhető. Athén ekkoriban (**–850 k.**, azaz –594 k.) egyesítette a maga uralma alatt az egész Attikát. A **–08. sz-tól** (a –07/06. sz. fordulójától) volt használatos Athénben a korai görög írás. A görögök a föníciai ábécét vették át. A **–08. sz. második felétől** (a –06. sz. első felétől) terjedő időszakra vonatkozóan a szakemberek már „középső archaikus korról” beszélnek, amire jellemző volt, hogy megnőtt a gyarmatok száma, fokozódott a partvidéki telepek gazdagsága, valamint a külkereskedelmi tevékenység (elsősorban a föníciaiakkal és az etruszokkal, akik ellenőrzésük alatt tartották a Földközi-tenger Ny-i medencéjének fémtartalékait). Ugyanakkor Korinthoszból és néhány más városból feszültté vált a viszony az arisztokraták és a kereskedők között, és ez később a türannoszok általi irányítás bevezetéséhez kellett, hogy vezessen. Athén is fejlődött, de növekedési előnye egyre fogyott, Spárta katonáállama kezdte megkérdőjelezni Athén vezető szerepét. Erősödött a pánhellén vallási központok, Delphoi és Olümpia jelentősége, ami előrevetítette egyes városállamok politikai közeledését, szövetségeik létrehozását is.

A jónok a dórok gyarmatosítása elérte a Földközi-tenger középső térségét, így a **–08. sz-ban** (a –07. sz. második, a –06. sz. első felében) Szicília K-i és D-i partvidékén sorra létrejöttek

a görög kolóniák. A **–09. sz. közepe** (a –07/06. sz. fordulója) és a **–08. sz. vége** (a –05. sz. közepe) közötti időszakban létrejött és területileg egyre bővült az ún. „Magna Graecia”. (A görögök lakta, illetve görög kultúra hatása alá került D-itáliai, szicíliai és közép-mediterrán területeket Magna Graeciának nevezi a tudomány.)

A görög gyarmatosítók (khalkisziak) a **–08. sz. közepe** (a –06. sz. kezdete) és a **–06. sz. közepe** (a –03. sz. eleje) közötti időszakban tartották kézben Szicília-szigetén Naxosz, Katané (Catania), Leontinoi, Zankle (Messina) és Himera városait. Ugyanebben az időben a korinthusziak

Szürakuszaiban (Siracusa), a megariaiak Megara Hüblaiában és Szelinuszban, a rodosziak Gelában és Akragaszban (Agrigento) voltak jelen. A görögök a **–08. sz. második felétől** (vagyis a –06. sz. első felétől) nagyon sok kolóniával rendelkeztek az Appennini-félszigeten.

A **–08. sz. közepére** (a –05. sz. kezdetére) Görögország elérkezett történelmének jól ismert és alaposan feldolgozott korszakához, amire az irodalom és a művészetek kimagasló színvonalra emelkedése, illetve Athén és Spárta rivalizálása nyomta rá a bélyegét. Ekkor élt és dolgozott Homérosz. Athén és Spárta első írott törvényei **–754/753-ban** (–498/497) születtek meg.

A **–08/07. sz. fordulójára** (a –05. sz. közepére) a Peloponnészoszon éppen Spárta volt a legerősebb városállam, s államszervezete a **–06. sz. kezdetére** (vagyis ugyancsak a –05. sz. közepére) a hódítások során megszerzett tapasztalatok alapján nyerte el érett formáját.

Napata nagy korszaka (a –05. sz. közepéig)

Az **ezredforduló táján** (a –09. sz. közepe után), hosszú egyiptomi fennhatóság után, az Újbírodalomnak a 20. dinasztia időszakának végén bekövetkezett széthullásával, ill. a 21. dinasztia hatalomra kerülésével (**–11. sz. első fele**, vagyis a –09. sz. második fele) összefüggésben önállósult az ún. Meroé, az ősi, legendás korokból ismeretes Kús (É-Szudán, Núbia) utódállama. Az állam a Nílus 1. kataraktájától D-re, a 2–4. katarakta térségében jött létre.

Egyiptom és Meroé viszonyáról a következő 150 évre vonatkozóan nem tudunk sokat. Ám azután, a **–10. sz. második feléből** (a –07. sz. első feléből) arról értesülünk, hogy a Napatában székelő Núbiai-dinasztia (Meroé uralkodó dinasztiája) elfoglalta Egyiptom területének egy részét. A másik kronológiai sor szerint a meroéi Napata város hatalma a **–08. sz-ra** (a –07. sz. közepére) növekedett meg. Olyannyira megnövekedett, hogy Meroé területén **–900 k.** (megint csak a –07. sz. közepén) Napata központtal megalakult az ún. Napata Királyság.

A Napata Királyság uralkodói **–780 és –760 között** (vagyis –624 és –604 között) az Egyiptomban uralkodó líbiai eredetű dinasztiák felett aratott győzelem nyomán meghódították Egyiptom nagy részét, megalapították az egyiptomi 25., vagyis „Etióp” dinasztiát. A núbiai csapatok a **–08. sz. közepén** (a –07/06. sz. fordulóján) megszállták a Nílus-deltavidékét, Théba környékét is. A Napata Királyság a bekövetkezett hódítások nyomán, a **–09. sz. közepére** (vagyis a –07/06. sz. fordulójára) „Napata Birodalommá” szerveződött. A birodalom az 1. és a 6. katarakta közötti területet is szilárdan kezében tartotta.

Az Etióp-dinasztia nem sokáig uralkodhatott nyugodtan Egyiptomban. No, nem a Líbiai-dinasztia, hanem a Delta egyik hercege, Tefnaht **–730** (–574) és **–720** (–564) **között** koalíciót szervezett D- és Közép-Egyiptom visszahódítására, (ahol az etióp, azaz núbiai seregek fő erői állomásoztak). A harcok **–715-ig** (–559) folytatódtak, amikor az Etióp-dinasztia leverte a lázadást. Utolsóként Memphis esett el.

Még 35 olyan év következett el, amikor az Etióp-dinasztia vitathatatlanul uralkodott Egyiptom felett. A Líbiai-dinasztia **–680-ra** (–524) szedte össze magát, hogy megkezdje a núbiai csapatok visszaszorítását. Általános vélemény szerint mindössze 11 évig tartott a dinasztia offenzívája, **–669-re** (–513) a megszállók visszavonultak Napatába, a 3–4. katarakta közé, más interpretációk szerint ez csak **–630-ra** (–474) következett be. (Megjegyzendő, hogy a történelmi szakmunkák általában Asszíria offenzívája eredményének tulajdonítják a núbiai csapatok Egyiptomból való kiűzését, Asszíria hadserege pedig éppen **–734-ben** (–478) vetette ellenőrzése alá az Egyiptommal határos közel-keleti térséget. Ezzel a stratégiai jelentőségű hódítással valóban összefüggésben állhatott Napata visszavonulása.

Csak jóval később, **–671-ben** (–415) szállta meg azonban az asszír haderő magát Egyiptomot, természetesen nem a Núbiai, hanem akkor már a Líbiai-dinasztia hatalmát törve meg. Ennek következtében, illetve az asszírok sietős távozása után a 26. dinasztia, vagyis a Szaiszi-dinasztia kezébe került a hatalom Egyiptomban.)

Egy núbiai információ **–746-ból** (–490) származik: ekkor az egyiptomi „kaland” utáni etiópiai állam fővárosa még Napata volt. Néhány évtizeddel később azonban, a **–08/07. sz. fordulóján** (a –05. sz. közepén) már a fejlett vasgyártásáról ismert Meroé városa (Szudánban, Butána vidékén, a Nílus K-i partján) volt a legjelentősebb hatalmi és gazdasági központ. Ennek megfelelően a Napata Birodalom fővárosát áthelyezték (visszahelyezték) Meroéba.

Izrael és Júda (a –04. sz. első feléig)

Mielőtt a yahudok megérkeztek Kánaán vidékére, ott még kánaániták is éltek. Leleteik igazolják jelenlétüket: rovasírásos agyagtáblák, anyaistennők, arany sólyomszobrok, valamint a legfőbb istenük, Éli hegyi szentélyei. De nemcsak a kánaániták, valamint a yahudok leszármazottai, a héberek, hanem a **–13/12. sz. fordulóján** (a –11. sz. közepén) letelepedettek, tehát Ábrahám és Jákob (Izrael) utódai is az ősi kánaáni vallást követték, – vagy egy ahhoz nagyon hasonló mezopotámiai vallást. Az Ábrahám és Izrael népének Kánaánba érkezését követő évszázadokban a különböző eredetű népek Istent (Éli/Elohim) imádták, és ez a vallási irányzat egészen az asszír invázióig fennmaradt.

A **–13. sz. második felében** (a –10. sz. első felében) már fennállt – legalábbis a Merneptahsztélé (Izraar-sztélé) felirata szerint – egy „Izraar” nevű állam Kánaánban, de: *„Israar megsemmisítettett, magja nincs többé, Philisteia Egyiptom özvegye lett”*. Lehetséges, hogy Ábrahám leszármazottai már a **–13. sz. közepén** (a –11/10. sz. fordulóján) államot alapítottak? (Az Izraar-sztélé Merneptah fáraó ötödik évében (**–1208**, azaz –952) készült. Felirata tkp. a „tengeri népek” egyesült seregei feletti egyiptomi győzelemről való megemlékezést szolgálta. Érdekes, hogy ezt az „Izraar” nevű államot lényegében Philisteiával azonosította.) A Jeruzsálem körzetében lefolytatott ásatások eredményei azonban nem utalnak számottevő hatalmi központ meglétére a –1000 és –950 közötti időszakban. Ha létezett is önálló politikai entitás, akkor az legfeljebb egy kis törzsi királyság lehetett, s Jeruzsálem csak egy erődítmény volt. Ugyanakkor megállapítást nyert, hogy –980 k. pusztult el az a város Jeruzsálemtől 30 km-re DNy-ra, mely a **–14. sz.-ban** (a –12/11. sz. fordulóján) már létezett (Hirbet Kejjafa), és talán a térség legkorábbi „épített” városa volt, a várostervezés itteni legelső példáját képviselte. Ez a város feltehetőleg annak a hadjáratnak volt a kárvallottja, melyről az említett sztélé megemlékezett.

A **–12. sz. közepétől** (a –11/10. sz. fordulójától), a korábbi Kánaán név helyett újra Föníciának nevezték a levantei partvidékhez kapcsolódó földrajzi térséget, mely a kereskedelmi közvetítés itteni legfontosabb kapujának számított. Kánaán államisége, vagy legalábbis az állam integritása **–1220 (–964) k.** teljesen megszűnt, sőt egyfajta szemlélet szerint a **–13. sz. második felében** (a –10. sz. közepén) izraeli törzsek győzték volna le a kánaániakat, akik Fönícia partvidékére szorultak. Más álláspont szerint Kánaán a **–12/11. sz. fordulójáig** (megint csak a –10. sz. közepéig) őrizte meg államiségét. Ekkor Kánaán É-i része és Kánaán eddigi vezetői valószínűleg integrálódtak az Újhettita államok valamelyikébe. Egyes interpretációk szerint Kánaán **–1190 (–934) k.** a tengeri népeknek a levantei partvidék államaira irányuló inváziója miatt omlott végképp össze. Sokan előszeretettel azonosítják e „tengeri népeket” a filiszteusokkal. Ők azonban már csaknem 100 éve, **–1184 (–1028) óta** jelen voltak.

A **–12. sz. második felére** (a –10. sz. első felére) az öt nagyvárosból álló filiszteus városszövetség tagjai: Gáza, Askelón, Asdod, Gát és Ekron voltak, míg Kánaán korábbi területének középső és D-i részein a különböző kultúrájú bevándorló törzsek, népek, illetve azok vezetői igyekeztek a maguk ízlése szerint felépíteni valamiféle államot. Az izraeliek és/vagy a héberek (yahudok) a **–12/11. sz. fordulóján** (a –10. sz. közepén) bírákat választottak, hogy szervezetszövetségben felvegyék a versenyt a jelen lévő kánaánitákkal és filiszteusokkal. Ebben az időben napirenden voltak az összecsapások a filiszteus városszövetség és az izraeli törzsek között. Ennek során a **–13. sz. végén** (a –10. sz. közepére) a Jeruzsálem melletti Bételt (a Bírák könyvében említett néhány város egyikét) lerombolták az izraeliek. (Talán ez az esemény került be utóbb Józsué könyvébe, mint Jerikó lerombolása?)

Az ásatások során nyert információk tanúsága szerint Kánaán egykori területén, a –10. sz. közepén élt népesség különböző vallásoknak hódolt. Az Ószövetség szövegeibe Ábrahám

népe és a héberek révén kerültek be a Kánaán É-mezopotámiai kapcsolataira utaló hagyományok, Éli isten tisztelete és az Ábrahám-mondakör, amihez a filiszteusoknak semmi közük sem volt.

Ugyancsak régészeti eredmények szerint a **–10. sz. végén** Meggidóban, Gézerben, Hácórbán vörös alapon fekete mintás kerámiákat használtak, és az épületek jelentős része hatalmas istálló volt, ami bizonyára a korabeli kereskedelemnek és/vagy az itt állomásoztatott (izraeli?, filiszteus?) lovasságnak a jelentőségére utalhat.

Az Egyiptomból Mózes által kivezetett, (több évtizedes arábiai, feltehetőleg a Medián-hegység térségében, illetve a Midjánban, az Akabai-öböl (Nádas-tenger) kijáratának partvidéke felett emelkedő, az Edóm-felföldet D-DNy-ról határoló hegyekben tett kitérő után) Kánaán egykori területére érkezett yahudok letelepedésével (a **–12. sz. elejétől**, azaz a –10. sz. közepe után) kezdődött meg, s a királyság megalapításáig tartott az ún. Bírak kora. A letelepedés folyamatát elsősorban ásatásokkal lehet rekonstruálni. Régészeti megállapítások összegzéseként levont következtetések szerint: a **–10/09. sz.-ban**, vagyis a Bírak korában É-on a virágzó mezőgazdaság jelentős települések tucatjait látta el élelemmel, míg D-en még csak 15-20 faluközösség létezett. A Bírak könyvéből tudni véljük, hogy a bírak alaptípusának (Tola, Jair, Iszán, Elon, Abdon) hatalma önvédelmi és közigazgatási jellegű volt, mint valódi bírók oltalmazták és kormányozták az izraeli népek életét. Ám később (a **–12. sz. közepén**, a –10/09. sz. fordulója körül), a bírak másik típusaként megjelentek a „felszabadító bírak” is (Otniél, Éhúd, Bárak és Debóra, Gedeon, Jiftáh). Ők egyáltalán nem a fennálló rendet, hanem a bevándorló szemiták érdekeit képviselték.

A zsidók ősei Afrikából vagy Arábiából, az Akabai-öböl irányából a **–12/11. sz. fordulójától** (a –10. sz. közepétől) kezdtek benyomulni, majd a Jeruzsálem körüli hegyes-dombos területen, Melkisédek ősi népének és/vagy a jebuzeusoknak a területén megtelepedni. Az izraeli-kánaáni törzsszövetség (ÉK-i törzscsoport) az újabban érkező szemita törzseket (D-i törzsek), feltehetőleg a **–12. sz. közepétől** (a –09. sz. elejétől) igyekezett volna beszervezni törzsi államába, de ez az erőfeszítés egyelőre sikertelen maradt, mivel a bevándorlók Egyiptomtól hathatós támogatást kaptak önállóságuk megőrzéséhez. A szemiták legnagyobb néphulláma a nagy létszámú Júda törzs (törzsszövetség?) vezetésével hatolt be az egykori Kánaán népeinek konglomerátumába, – magukkal hozták a Jahve/Jehova nevű harcias törzsi isten kultuszát.

A Bírak korának második szakasza, **–12. század utolsó harmadától** (a –09. sz. második harmadától) a **–11. század utolsó harmadáig** (a –08. sz. második harmadáig) tartó időszak az izraeli törzsek kultikus szerveződésének, illetve katonai összefogásának kora volt. Ekkor keletkezett az a hagyományanyag, amelyet később a Bírak könyve és Sámuel könyvei dolgoztak fel.

E könyvekben több önálló költemény is fennmaradt, például Hanna imája, illetve a prózai elbeszélések közül bizonyára már rögzítésre került Sámson történetének korai változata is. E korszak végén íródhatott Jakób áldásának első verziója is. Nyilvánvalóan megjelentek a kultikus költészet első darabjai. A héber irodalom egyik első, nagyjából biztosan datálható emléke Debóra éneke, mely **–1125** (–869) k. keletkezhetett.

A **–12/11. sz. fordulóján** (a –09. sz. közepén) azok a törzsek, melyek az É-i országrészben már állandó jelleggel letelepedetteknek tekinthetők, két nagy csoportot alkottak: 1. A legrégebben letelepedett izraeli törzsek (Ábrahám/Izrael népe); 2. Az utóbb Józseftől származtatott Efraim és Manasse törzsek által dominált népesség, (akik az aranyborjú kultuszát, Áron emlékét magukkal hozva érkeztek Kánaánba). A vázolt helyzet összhangban van azzal az interpretációval, miszerint a szemita bevándorlók (az Afrikából/Arábiából, bizonyára a Vörös-tenger térségéből érkezettek) a **–02/01. évezred fordulóján** (ugyancsak a –09. sz. közepén) jelentek meg először Jerikó vidékén, a Jordán-völgyben.

A formálódó Izrael államára nézve meghatározó jelentőségű, hogy a mély válságba merült egyiptomi Újbirodalom **–1070** (–814) **k.** hullott szét, s ennek fejleményeként Szmendész fáraóval hatalomra jutott a 21. dinasztia, melynek fő törekvése a korrupció letörése és az asszír hatalom (a **–12/11. sz. fordulójára**, vagyis a –09. sz. közepére ugyancsak válságba került Közép-Asszír Birodalom elitje) szétverése volt. – Egyiptom a **–11. sz.-ban** (a –09. sz. második, ill. a –08. sz. első felében) az Arab-félsziget arameus törzseivel volt szövetségi viszonyban az asszírok ellenében. Tiglat-Pilezar idején, (**–1115** (–859) és **–1077** (–821) között) egyiptomi jóváhagyással özönlöttek Asszíria határvidékére a nomád arameus törzsek. Ez a migráció szerves folytatása volt a Júda területére (a D-i területekre) történt vándorlásuknak.

Izrael két jelentős törzsi csoportja ebben az időben egyesítette erejét, hogy létrehozzon egy ütőképes törzsszövetséget. Ugyanakkor Júda törzse még olyan jelentéktelen szerepet játszott (bizonyára részt sem vett) Izrael törzsszövetségének szervezésében, hogy ezt a törzset Debóra győzelmi dalai nem is említik. A **–09. sz.-ra** vonatkozó ásatási tanulságok szerint is az izraeli területek É-i részének szervezettsége, kultúrája volt erőteljes, míg a D-i területnek (Júda területének) a lakossága szinte semmi nyomot sem hagyott maga után.

A „felszabadító” bírák fellépésükkel igyekeztek elszigetelni Jahve népét az izraeliek (Ábrahám népe), a kánaániták (Éli isten követői) és a **–12. sz.-tól** (a –11/10. sz.-tól) ugyancsak itt élő filiszteusok világától, illetve Jahve népeként hódító hadjáratokat vezettek a Jordán-folyó K-i partjára. Ezek a „bírák” Jahve törzsi istenség népét, tehát Júda fiait képviselték, akik Józsué vezetésével érkeztek D-ről, s foglaltak maguknak földet az egykori Kánaán területén (a **–12. sz. második felében**, a –09. sz. első felében). Közelebből a később Júdeának elnevezett felföldön, a **–13/12. sz. fordulójá** (a –11. sz. közepe) óta ott élő jebúsziaiak (jebuzeusok) települései között tűntek fel. Ott aztán falvakat alakítottak ki maguknak. Talán ekkoriban kezdték magukat zsidónak nevezni. Papjaik tkp. jól képzett illuzionisták voltak; a Tórából tudjuk, hogy istenük, Jehova egy hordozható „templomban” (egy tabernákulumban elhelyezett eszközben, a Frigylárában) lakozott, s megfelelő szertartás keretében megidézve „csodák” végrehajtására volt képes. Józsué Jeruzsálemtől É-ra (?) hozta létre főhadiszállását, ahol Jahve tiszteletére szentélyt is épített, – ám Jeruzsálem lakóit (a jebúsziaiakat) nem tudta elűzni. Az arábiai vagy afrikai származású törzsi csoport (a **–11. sz. első felében**, vagyis a –09. sz. második felében), bizonyára a Frigyláda segítségével végrehajtott varázslatok révén, egyre inkább befolyása alá vonta a héberek egy részét – akik eddig az Ábrahám népe által is tisztelt Éli isten követőinek számítottak –, s kísérletet tett egy közös, de zsidó identitású törzsi királyság megalapítására.

Az arábiai népfelesleg Egyiptom által – Asszíria távoltartása céljából – szorgalmazott betelepítése (betelepítése) igen hosszú ideig tartott, csak a **–11. sz. közepére** (a –09/08. sz. fordulójára) fejeződött be. A **–11. sz. közepétől** (a –09/08. sz. fordulójától) mutatkozott meg politikai értelemben is Izrael népének szemita összetevője. Ekkor ismét két nagy csoportra volt osztható Izrael letelepedett lakossága: 1. az É-ÉK-i törzsi csoportosulás, mely a korábban megjelölt két törzsi csoport egyesítésével jött létre; 2. a D-i törzsek, melyeknek vezető ereje a népes Júda törzs (és Benjámin) volt.

Az ásatások eredményei szerint Izrael É-i részének kultúrája a **–09/08. sz.-ban** változatlanul erőteljes volt, a D-i terület lakossága még mindig szinte semmi nyomot sem hagyott maga után. A C-14-es vizsgálatokkal **–09/08. sz.-ra** datált számáriai paloták sajátos stílusúak, rendkívül figyelemre méltó, hogy Salamon király kicsivel később, a **–10. sz. első felében** (a –08. sz. második felében) végrehajtott építkezéseinek (kapuk Házórban, Megiddóban és Gézerben) stílusa pontosan e **–09/08. sz.-i** számáriai palotákéra emlékeztet, ami azok stílusának követésére (utánzására) utal! Körülbelül 2800 éve (**–800 k.**) keletkezhetett az a jeruzsálemi héber felirat is, amelyen a betűk még őrzik eredeti, ősi formájukat.

A **–11. sz. második fele**, vagyis a –08. sz. első fele (Dávid uralmáig) – részben ideológiai – csatározásokkal telt el, ezt az időszakot Sámuel két könyve tárgyalja. Eszerint ekkor még Siló

lett volna a vallási központ, ott őrizték volna az Ószövetség Frigyládáját, – miközben Silóban valójában még Éli papjai szolgáltak. Magát az É-kánaáni (szamáriai, galileai) lakosság talán már izraelinek nevezte, és még esetenként a filiszteusokkal szövetségben küzdött az arábiai/afrikai származásúak, vagyis a Jahve-hitűek ellen. A fordulópontot az a körülmény jelenthette, hogy valamilyen okból megromlott az izraeli-héber népesség viszonya is a filiszteusokkal. A történelem egy fontos pillanatában ezen az alapon létrejött az összefogás az É-i és a D-i területek ellentétes érdekű és beállítottságú lakói (vezetői) között, aminek alapja bizonyára a közös ellenségként megbélyegzett filiszteusok elleni egység szükségességének elfogadtatásában található meg. Sámuel jóvoltából megalakult az Izrael Királyság, melynek léte máig ható következményekkel járt, hiszen két és fél évezreddel a bukása után, lényegében ugyanazon a területen alakulhatott meg az újkori Izrael állama is.

Az első király személyét, Sault állítólag Sámuel próféta választotta ki. A felkent király a Jeruzsálemtől 5 km-re levő erődjéből irányította a katonaságot, s a moabiták, edómiták és a filiszteusok legyőzésével szolgált rá a közbizalomra. Saul és Dávid között azonban állítólag trónviszály tört ki, mert Sámuel próféta nem volt megelégedve Saul tevékenységével, s egy alkalmasabb királyt vélt találni Dávidban. Dávid királyi fővárosának Jeruzsálemet – más álláspont szerint Siont – tette meg, habár állítólag már annak elfoglalása előtt létrehozott egy királyságot Hebron központtal. Saul és utódai idején Izrael kereskedelmi és politikai kapcsolatokat épített ki Egyiptommal, de mindenek előtt az Egyiptommal hagyományosan különleges viszonyt ápoló Föníciával (Türosszal) és az arábiai, valamint a Vörös-tenger melléki államokkal.

Izraelben Dávid (és Salamon) uralma idején „Elohista” szellemben rendszerezték az őstörténeti hagyományokat, és mivel mind a kánaáni, mind a mezopotámiai hatás erős volt, természetesnek tekinthető a babilóniai gyökerű mitológia elemeinek dominanciája. Jó néhány mezopotámiai mítosz két formában/változatban került be az Ószövetségbe, egyik forma a kánaáni kultúra örökségeként, a másik pedig a mezopotámiai hatás alatt.

A korai izraeli irodalom kiteljesedésének ideje az egységes királyság kora volt, ami három uralkodó, Saul, Dávid és Salamon nevéhez köthető. A **–11/10. sz. fordulójától** (a –08. sz. közepétől) Izrael Királyságban nyilvánvalóan elkezdődött a történetírás is, ám az Ószövetség gyűjteményében fennmaradt írásokat nem lehet korabeli forrásként kezelni. A Saulra vonatkozó írások egymáshoz lazán kapcsolódó epizódok sorozataként értelmezhetők. Ezeket minden bizonnyal utólag gyűjtötték össze az utókor hézagos emlékezetéből. A Dáviddal foglalkozó anyagban vannak a király ifjúságához kapcsolódó hagyományok is, ami egy udvari krónikás meglétére, illetve annak feljegyzéseire utalhat. Dávid és Batseba története (2Sám 11.) és Absalom lázadásának története azonban ránk maradt formájában egyáltalán nem eszményíti a királyt, ami utólagos interpretációra utal. A Dávid-történetek talán egy történetírásszerű prózai irodalom korai meglétéről tanúskodnak. A Dávid uralkodása idején keletkezett irodalom minden bizonnyal elohista szemléletű volt, az ettől a szemlélettől eltérő torzítások, kihagyások és betoldások a későbbi korok rovására írandók. E korszak kiemelkedő irodalmi értékének tekintik József történetének feltételezett eredetijét.

Az utólagos torzítás talán a legdurvábban Sámuel első könyvét érintette, melyben Éli papját egy Éli nevű pappal cserélték fel, akinek csupán annyi pozitívumot „engedtek meg”, hogy spirituális szerepet kapott Sámuel fogantatásában egy meddőnek tartott anya (Hanna) által, valamint a megszületett fiú vallási nevelésében. Éli minden egyéb vonatkozásban „kudarcot vallott”. Az Úr (nyilván Jahve) bűneik miatt engesztelhetetlenül meggaragudott Élire és „Éli házára”. – (Hogy viselhetné egy ember az Isten nevét? A torzítás koncepciója bizonyára Éli/Elohim isteni személyének a Könyvből való maradéktalan törlése lett volna, ám ennek végig vitele mégsem járt sikerrel. Sámuel szerepe után ezer évvel Jézus éppen az eredeti izraeli vallás értékeire figyelt fel, talán kezébe kerültek olyan írások, melyeket a későbbi torzítók nem

érték el; – abszolút jogosan tartották őt Dávid házából valónak, és Éli nevével az ajkán halt meg.) Salamon király (Dávid és Betsabé fia, a történelmi Izrael harmadik, bizonyos értelemben utolsó királya) nevéhez állítólag 3000 példabeszéd és 1005 zsoltár fűződik, 700 feleségnek és 300 ágyasnak adott otthont, serege 12 ezer lovassal és 1400 harci szekérrel büszkélkedhetett. Hadászati eszközeit erősített városokban (Meggidó, Gézer, Hácór) állomásoztatta, flottáját az Akabai-öbölben helyezte el. Jeruzsálem és a Templom megépítését a király föníciai kézművesek alkalmazásával végeztette. A türoszi király (Hírám) cédrusokkal és ciprusokkal, továbbá aranydíszítéshez értő mesterekkel is segítette az építkezést. Salamon birodalmának határai messze túlterjedtek Izrael határain, és kereskedelmi kapcsolatai is intenzívek voltak. Hatékony volt az adminisztrációja, Izraelt 12 adókerületre osztotta fel a törzsi határok figyelembevételével. A kerületekben erősített városok álltak (belső védelmi vonal).

A harmadik izraeli uralkodó meglehetősen ellentmondásosan viszonyult a vallási kérdésekhez, amire a bibliai szövegek is utalnak, s az általa építtetett Templomban sok különböző rendeltetésű oltárt helyeztetett el, jelen volt a Templomban (egészen **-714-ig**, vagyis **-458-ig**)

Asera szobra is, az előtte való hódolat a törvényes vallásgyakorlat részét képezte. A szakértők jelentős része szerint politeizmus jellemezte Izrael salomoni időszakát, és olyan álláspont is megfogalmazódott, mely szerint az uralkodót már életében nagy mágusként, alkimistaként tartották volna számon. Ám nem ez a lényeg, Salamon talán egy végletesen pragmatikus, épp ezért eleinte nagyon sikeres politikus volt, aki azonban nem rendelkezett nagy előrelátással, Izrael történelmi feladatáról talán nem is volt víziója. Politeizmusának kulcsa: Elohim, Adonáj és Jahve tiszteletét bizonyára párhuzamosan szorgalmazta, ezzel kívánt országa minden lakójának „jó királyává” válni.

Az Énekek Éneke, a Királyok I. könyve, valamint a Krónikák I. könyve egybehangzóan elbeszéli, hogyan esett szerelembe Salamon király és Sába királynője; – érdekes, hogy a **14. sz.-i** etiópiai saga, a Kebra Negast (Királyok dicsősége) c. mű ugyanígy beszéli el a történetet. A régészek és történészek szerint Sába nem személynév, hanem a királynő származási helyére, a DNy-Jemenben levő Sábára (középpontjában Marib városára) utal, ahol **-940 k.** (vagyis **-684 k.**) bizonyára ez a királynő uralkodott. Az ószövetségi krónikás (forrása) helytelenítette Salamon tetteit, melyek „*gonosznak számítanak az Úr szemében, és nem követte hűségesen az Urat, mint atyja, Dávid*”. Ez az idézet talán arra utalhat, hogy Salamon nem térítette át Sába királynőjét Izrael (elohista) vallására, hanem fordítva történt, „*szívét asszonyai más istenekhez fordították*”, eszerint Salamon követte az arabiai sémi népek hitét (is), ami bizonyára jórészt megegyezett Júda népének Jahve-hitével.

A **-10. sz. közepétől** (a **-08/07. sz. fordulójától**) a **-08. sz-ig** (a **-06/05. sz-ig**) terjedő időben az elohista, ill. a jahvista papság művelt rétege vállalkozhatott a fontosnak számító események és a régmúlt időkről megőrzött képzetek lejegyzésére. Feltételezhető, hogy az elohista elemek Izrael népeinek vallásában a **-10. sz. folyamán** (a **-08. sz. végén** és a **-07. sz. elején**) még mindig jelentős többségben voltak, s ezek bekerülhettek az Ószövetség formálódó gyűjteményébe. A régebbinek mutatózó, s Júda különválásával, majd egyeduralmával lassan visszaszoruló elohista elemeket általában Kis-Izrael Királyságban keletkezettnek, efraimi eredetűnek vélik, mert József és Efraim törzsét állították be pozitívan.

A történetek tanúsága szerint Salamon mértéktelen terjeszkedése, rövidlátása és elvtelen pragmatizmusa vezetett el Izrael széteséséhez. Utolsó éveiben lázadtak ellene Edómban és Damaszkuszban is, Egy dinasztiaaváltással összefüggésben Egyiptom is elfordult Izraeltől. Roboám átvette a hatalmat Júdában, ennek ellensúlyozására Salamon hadvezére, Jeroboám az É-i törzseket állította maga mögé. Salamon halála után Kánaán É-i részében megalakult Kis-Izrael királysága, a tíz É-i törzs Jeroboámot tette meg Kis-Izrael királyának. Az izraeli főváros kezdetben Sikem volt. Kis-Izraelt katona-királyok uralták. Júda, s állítólag vele Jeruzsálem

városa is elszakadt az országtól, bár bizonyosan elkövetkeztek olyan időszakok is, amikor a vegyes lakosságú, bizonytalan orientációval jellemezhető város Kis-Izraelhez tartozott. Az elkövetkező évszázadokban átlag tízévente került sor izraeli-júdai háborúra. Ezek jobbára Jeruzsálem birtoklásáért folytak. Maga a Templom különleges státuszt élvezett (kb. **-722-ig**, azaz – 466-ig), valamennyi izraeli és júdai vallás hívei tarthattak ott istentiszteletet.

Izrael kettészakadása után Egyiptom hadjáratot vezetett Izrael területére. Sesonk fáraó (a „Líbiai” dinasztia első uralkodója) serege lerohanta Meggidót. Inváziója régészetileg is igazolt bibliai esemény. Az expedíció során meghódított városok sora a karnaki templom falán olvasható. Egyesek szerint a jeruzsálemi Templomot is lerombolták az egyiptomiak, mások úgy interpretálják, hogy hadisarc megfizetésével sikerült az egyiptomiakat távol tartani a Templomtól. Mivel Egyiptom ekkor már egyértelműen Júdat támogatta, valószínűnek látszik, hogy – az Ószövetség íásaiban foglaltak ellenére – Jeruzsálem ekkor is Kis-Izraelhez tartozott. A szakítás után két jelentős templom épült, egy Bételben, egy Dánban, tehát hagyományos kánaáni kegyhelyeken. Aztán Ethbaál, Szidón és Türosz királya (**-870 k.**, vagyis –614 k.) dinasztikus kapcsolatra lépett Ahábbal, Kis-Izrael királyával, s ez Kis-Izraelben bizonyára a föníciai vallási-kulturális befolyás megerősödéséhez vezetett. Aháb király egy elefántcsont díszablaja két guggoló női alakot ábrázol (állítólag kerubok), akik napkorongot hordanak a fejükön, szárnyas karjuk van, pontosan olyan stílusban ábrázolva, mint az egyiptomi istennő, Ízisz ikonográfiájában. – Egyiptom vallásának és kultúrájának kisugárzása is mélyrehatóan érvényesült Kis-Izraelben.

Júda Királyságban a történeti műveket (kortársi feljegyzéseket) egyre jobban átítatta a papi ideológia, Dávid (és Salamon) korának szépirodalmi jellegű történetírása tendenciózus, ideologizált papi történetírásnak adta át a helyét, melyben a fő téma szerepét a Baál-Anahita/Asera kultusz elleni küzdelem töltötte be, – ami bizonyára magában foglalta az Éli-kultusz elleni harcot is, talán elsősorban ennek a fedőneve lehetett. Ugyanakkor Kis-Izrael Királyság saját történetírásáról semmilyen fogalmunk sem lehet, hiszen ami fennmaradt (Királyok könyve), kizárólag Júda nézőpontjából válogatott és csoportosított tényeket tartalmaz.

A jahvista vonulat a **-09. sz-tól** (a –07/06. sz-tól), természetesen Júdában erősödött fel. Ez Júda elsőbbségét, uralkodó helyzetét propagálta, és Izrael, Kis-Izrael viselt dolgait ócsárolta. A mitikus idők iránti fokozott érdeklődést ideológiai töltetű hitvalló formulák jelzik, amelyek didaktikus célzatossággal fogalmazták meg az izraeli törzsek történetét. (Deut.26: 5-10; Jós.24: 2-15; Zsolt.136 stb.) Bizonyára ebben az időben nyertek először teret a zsidók kiválasztott, tehát felsőbbrendű mivoltát taglaló passzusok.

A **-08. sz. első felében** (a –06. sz. második felében) Kis-Izrael királya és az arámi (szíriai), illetve újhettita uralkodók szövetségre léptek a növekvő asszír fenyegetés ellen. Többek szerint ekkoriban kerülhettek Arámból és/vagy Kis-Ázsiából Kis-Izrael területére, az izraeli népesség amúgy is tarka összetételét tovább színezve, a majdani Szamária és Galilea (hettita?) népei, akiket a zsidók „gójoknak” neveztek. (Más álláspont szerint erre csak **-722-ben** (–466) került sor.) A betelepítettek legalább egy templomot is emeltek Szamáriában. Természetesen Aház, Júda királya nem volt hajlandó belépni az asszír-ellenes szövetségbe, sőt felvállalta a Kis-Izrael és az arámiak elleni harcot. Aház elküldte a Templom kincseit Tiglat-Piliszer asszír királynak, és segítséget kért tőle Kis-Izrael elleni tervei megvalósításához.

Az asszír hódítás a **-08. sz. második felére** (a –05. sz. első felére) elérte Izrael királyságának határait, és a királyság rohamos hanyatlásához vezetett. Szíria, Fönícia, Philisteia és Kis-Izrael jelentős területeit felületesen megszállva a hadsereg továbbhaladt, néhány éven belül (**-734**, vagyis –478) ellenőrzése alá vetette a területileg erősen megosztott, Izrael térségétől teljesen elforduló Egyiptom határvidékét is. (Alsó-, ill. Felső-Egyiptom fáraói más-

más leszármazási vonalat ismertek el, a Líbiai-dinasztia mellett egy időben jelentős területet uraltak a Napatából kormányzó Núbiai-dinasztia tagjai, sőt a Napata Birodalomból származott az egyiptomi ún. Etióp-dinasztia is.)

Kis-Izrael feldúlására és teljes asszíriai annektálására **–722-ben** (–466) került sor, miután az izraeli főváros három éven át állta az asszírok ostromát. Ekkor Aház, Júda királya Damaszkuszba utazott, hogy meghódoljon, majd egy asszír stílusú oltárt hozatott a Templomba. Általános vélemény szerint – az Ószövetség szövegét (Királyok II. könyve) tényként elfogadva – az asszír katonák az izraeli lakosságot a mai Irak és Irán területére hajtották volna el, s ez vezetett volna oda, hogy úgymond eltűnt tíz izraeli törzs a történelemből. Az izraeliek „asszíriai fogságát” azonban semmilyen más forrás nem említi, nem utal rá, sokkal valószínűbb hogy kitelepítés nem történt, „legfeljebb” az Asszíriától már megszokott népiirtás (az izraeli elit likvidálása), de még valószínűbb a már megkezdett betelepítés folytatása (Szamária, Galilea). (A **–07. sz. közepén**, azaz a –05/04. sz. fordulóján, Asszír kimmerekkel és szkítákkal folytatott háborúi következtében további népesség, kimmer és szkíta katonaság is elérte Izrael területét. Erre az időre datálják Szküthopolisz, vagyis Bét-Seán város lakóinak érkezését.) A júdai vallási-ideológiai vezetők az Ószövetség fokozatosan formálódó szöveganyagának elohista többségét a **–08. sz. második felétől** (a –05. sz. elejétől) már óvatosan és fokozatosan igyekeztek felülírni jahvista szövegváltozatokkal. Az óvatosság és fokozatosság indokolt volt, mert Júda népei, köztük a zsidóság is, ebben a kérdésben erősen megosztottak voltak. A népi hagyományok és emlékezet nem írható felül néhány évszázad alatt. Az egyszerű ember pontosan tudta, hogy nagyapja mit tanult a rabbitól, nem tudta volna elfogadni, ha egyszerre csak annak az ellenkezőjét kellett volna megtanulnia. Mindemellett az írástudók mégiscsak előtérbe helyezték Júda törzsét, Jahvét pedig egyre inkább a többi istenfogalom fölé helyezték. Izrael királyságának elpusztítása (**–722**, tehát –466) utáni évszázadokban aztán az ószövetségi szövegek szerkesztői – miközben elsírták krokodilkönnyeket az „elveszett törzsek” miatt –, az elohista szövegek egyre nagyobb részét átírták és beillesztették a maguk elbeszéléseibe, alaposan átgyúrták Izrael vallási és történelmi hagyatékát. A nagy ívű korrekciókhoz kiváló szolgálatot tettek azok az egyre-másra fellépő próféták, akik folyamatosan elterelték a figyelmet az írásban már rögzített szövegekről, élőszóban és írásban terjesztve nézeteiket, melyek a nép körében visszhangra leltek.

Ekkoriban kezdődött a „klasszikus prófétizmus” több évszázados korszaka az asszír-vazallus Júdában. Kezdetben még nem jóvendőmondás, hanem egyfajta publicisztika volt a jellemző. A próféta határozott, önálló egyéniség volt, aki nézeteit a közügyekben is nyilvánosan hirdette, ezekért személyes sorsával vállalt felelősséget. Maga a prófétai beszéd a szóbeli közlés műfaja volt, egy-egy konkrét alkalom szülte, s vagy maguk a próféták, vagy a tanítványaik jegyezték le, hogy ezután írásban hagyományozzák tovább. A próféták Jahve küldötteinek mondták magukat. A kor irodalmának mégsem a prófétai életművek, hanem az Ős-Deuteronomium a legfontosabb emléke.

Mózes műve „megtalálásának” története bizonyosan fiktív (2Kir. 22-23.) –, az úgynevezett ŐsDeuteronomium koncepció értelmében a tekercest Jósija király írnokai maguk szerkesztették, hogy a vallási és kulturális reformokat egy Mózesről eredőnek mondott művel szentesíthessék. (Jósia júdeai király igyekezett kiirtatni mindenkit, aki úgymond „Baálnak hódolt” (értsd: Éli/Elohim híve volt, ugyanazt a vallást gyakorolta, amit Jákob), még a temetőiket is feldúlták. Nagyhatalmi hozzájárulást szerezve megnövelte országát, egészen a Vörös-tengerig terjeszkedett. Jósija, Júda királya kizárólagossá tette a Jahve-kultuszt, igyekezett felszámolni a régi, vidéki kultushelyeket is.)

Jósija király (**–625**, azaz **–369 k.**) mozgósította írástudóit, majd bejelentette, hogy szövetséget kötött Jahve istennel, akinek minden törvényét meg szándékozik tartani. Felkérte az írástudókat, mondják el a népnek a „zsidók történetét” (egyetlen folyamban összekapcsolva

Izrael mitikus alapító atyáit Mózes, Júdával, Dáviddal és Salamonnal, valamint Jeruzsálem történetével). Ez volt a legfontosabb lépés az Ószövetség szövegének megalkotásában, egyben a zsidó felsőbbrendűség ideológiájának hirdetésében. A törvény szerzőségét a héber (yahuda) Mózeshez rendelték, míg Salamon Templomának a szövegben vázolt portréja alapvetően Jósija korának valóságát jelenítette meg.

(Később (–586, vagyis –330 **után**) az Ószövetség babilóniai szerzői (Babilonban élő zsidó papok és írástudók) továbbfejlesztették, mai formájára csiszolták Mózes öt könyvét (Tóra), s összegyűrték az Urat, nagyrészt a jahvista, kisebb részben a még mindig létező elohimista hagyományokból. Munkájuk eredményeként kibontakozott a Deuteronomium, mely újrafogalmazta a történelmet, és sokoldalúan érzékeltette a törvények elsőbbségét minden más felett. Ez a papság az asszimilációt és a zsidóság hitének elhagyását nemzethalálnak és egyben istengyilkosságnak tekintette. Megtiltották a vegyes házasságot, létrehozták a minden másiktól különböző rituáléjukat, hogy elszigetelődjenek más népektől. Külön naptárt vezettek, külön időkeretben éltek. Ez azonban nem akadályozta meg őket abban, hogy élénk kereskedelmet folytassanak a babilóniaiakkal, biztosítsák köztük saját egzisztenciájukat. A zsidó ideológia segített megtartani azonosságukat, s egyben lényegi zsidó tulajdonságként őrizte meg és fokozta a félelmet és a rejtőzködést. A zsidó identitás legfontosabb elemévé vált az üldöztetéstől, a megszerzett egzisztencia és az anyagi javak elvesztésétől való félelem. Ugyanakkor ez a túlélési stratégia spirituális és ideológiai segítséget is nyújtott a félelemmel való tartós együttélésre.)

A kimmerek világa (a –04. sz-ig)

A –03. évezredben, a sztyepei szkíta műveltség szomszédságában az ún. Kura-Araksz kultúra foglalta egységbe a Kaukázus vidékét. Hordozói erődített falvakban és városokban éltek. Korai emlékei a mai Örményország területén, a későbbiek attól É-ra, elsősorban a mai Grúziában találhatók meg. Az évezred végére a kultúra széterjedt Kis-Ázsia, a Fekete-tenger, Kilíkiá, ÉIrán és a Közel-Kelet felé is. A tudósok egy része a hurrikhoz köti e műveltség kibontakozását, és szoros kapcsolatban levőnek tekinti a majkopi kultúrával is.

A –04/03. évezredek fordulójától a Fekete-tenger K-i medencéjében is virágzó civilizáció alakult ki. A mai grúz és török szakirodalom szerint a térségben, már a kora-bronzkorban az ún. kolchiszi (kulha) kultúra virágzott, mely kapcsolatban állt a mezopotámiai kultúrkörrel. A régészek általában nem foglalnak állást abban a kérdésben, hogy kik voltak e civilizáció hordozói. Elég azonban a fennmaradt leletekre pillantani, szembeötlően a korai szkíta művészet tükröződik bennük, amely erre az időszakra már kialakította jellegzetes állatstílusát.

A fent megjelölt kultúrák, tehát a Kura-Araksz, a majkopi és a kolchiszi hordozóinak leszármazottait a –03. évezred folyamán a kibontakozó szkíta világhoz tartozó egyik fontos közösség őseinek: az ős-kimmereknek tekinthetjük. E közösség szomszédságában, Krasznodar város környékén és Novovelicovszkaja falu határában, az Azovi-tenger közelében megszámlálhatatlan szkíta stílusú lelet került elő a kurgánok alól. A magyar krónikákból jól ismert Meotisz-ingovány tehát a bronzkorban ős-szkíta törzsek központja volt. A klasszikus kurgánsíros kultúra időszaka –2500-tól –1900-ig tartott a DK-európai sztyeppén. Ez a hosszú időszak a kaukázusi és a pusztai eredetű kultúrák egymás mellett élésének, egymásra hatásának korszaka volt.

A –02. évezredben a Fekete-tenger északi partján húzódó sztyepei sávban állt fenn az ún. Timber-síros régészeti kultúra (a –18. és a –12. sz. között). E műveltség maradványait, melyet Szrubna-kultúrának is neveznek, a Dnyeper-folyótól keletre elterülő térségben és a Kaukázus É-i részein tárták fel, a majkopi kultúra egyik örökösének tekintik, de kimutatták kapcsolatát az andronovoi kultúrkörrel is. E kultúra alanyai is szkíták, figyelemreméltó vélemények szerint a szkíta világ egyik sajátos népe, a tulajdonképpeni ős-kimmerek, vagy a kimmerek közösségét alkotó népek egyike voltak. Ez a nép nem legelőváltó nomád volt, hanem letelepedett életmódot folytatott, földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkozott. Eddig több mint ezer erre utaló lelőhely ismeretes. A Szamara-folyó partján, Szamara városhoz közel fekvő Krasznoszamarszkij település közelében feltártak egy olyan bronzkori lelőhelyet is, ahol kutya- és farkaskultuszra utaló nyomokra bukkantak. A megmaradt csontokból megállapították, hogy a legtöbb kutya hosszú ideig élt, ami azt jelenti, hogy semmiképpen sem a húsupért tartották őket. A **–14.** (a –12/11.) **sz-ra** több közel-keleti írásos forrásban is feltűntek a kimmerek (mint a Bibliában Gómer, Góg, az asszíroknál Gamir népei a Kaukázus térségében). Kolchisz ősi múltjából ismeretes, hogy ott a kései bronzkorban, a –15. sz-tól, más álláspont szerint azonban „már” a **–16.** (–15/14.) **sz-tól** a **–08.** (–07/06.) **sz-ig** fejlett volt a fémmegmunkálás, a helyi mesterek olyan technikákat alkalmaztak, amelyek akkor még Ny- és Közép-Európában ismeretlenek voltak. A mai Abházia és Ny-Grúzia területén vezetett át az a kereskedelmi út, ami a Kaszpi-tenger irányából a Kaukázus déli lejtője felé vezető karavánutak egyik fontos szakasza volt, melyen a karavánok egészen Egyiptomig eljutottak. A kereskedelmi forgalom jóval a görögök kora előtt kialakult, és valószínűleg a kimmerek lakta vidéken vezetett át.

A **–16.** (–15/14.) és a **–14.** (–13/12.) **sz. között** állt fenn az ősi kereskedelmi utak metszéspontján, a Kaukázus hegyláncjai között, Kiszlovodszk várostól D-re (az É-kaukázusi Sztravropol körzetben) az a bronzkori kulturális központ, amit bizonyosan kimmernek

nevezhetünk. (Más vélemény szerint ez a kulturális központ a -13. sz-tól létezett. Tárgyi hagyatéka a Kaukázus É-i peremén, a Kazbek-hegység lábainál feltárt Kubán-kultúrával mutat rokonságot.) A K-európai sztyeppén élő szkíták leghatalmasabb központja viszont a Fekete-tenger É-i partvidékén volt.

A sztyeppe mindegyik szegletében kialakult a földművelő kultúrákkal való együttműködések rendszere, ami egyes szkíta közösségek átalakulásához, elkülönüléséhez vezetett. A folyamat során, legkésőbb a -09. sz-ra végbement a nyelvében feltehetőleg a szkíta alapnépességtől amúgy is különböző sztyepei kimmerek elkülönülése, kiválása. Ez jól egyeztethető azzal az információval, mely szerint a kimmerek már a **-14. (-12/11.) sz-ban** Gamarru és Gamir néven alapítottak államot a Kaukázuson túli vidékén (a mai Azerbajdzsán területén) és Mezopotámia É-i felén. A kimmereknek, (talán, mint a hurrikkal rokon népelemeket is magába integráló közösségnek) esetleg szerepük lehetett a tartósan fennálló Mitanni állam létrehozatalában is. Azerbajdzsáni történészek szerint a kimmerek a **-14. (-12/11.) sz-tól** Ny-i irányban terjeszkedtek, és Kis-Ázsia jórészét fennhatóságuk alá vonták. A Fekete-tenger a -10/09. sz-tól „kimmer beltengerré” változott. Minden valószínűség szerint központjuk ekkor már a meotisi ingovány területén lehetett, a Kercsi-szorost ugyanis a középkorig Kimmer-Bosporusznak nevezték. Szinte tökélyre fejlesztették a fémmegmunkálás technikáját és művészetét, termékeik messzi földön híresek voltak. Valószínűleg ezért figyeltek fel rájuk a görögök is.

A kimmerek tartósan szkíta kultúra hatása alá került, s feltehetőleg (részben) hettita-hurrita eredetű népközösséget képeztek. Ez a közösség a -09. sz-tól a **-08/07. sz-ig** (a -06/05. sz-ig) birtokolta a Fekete-tenger É-i partvidékét is, a Pontosztól az Al-Dunáig. A régészek erre az időszakra vonatkozóan a Prut-folyó és a Dnyeszter között feltárt, a -10/09. sz-tól datált Novocerkaszkai kultúrát is a kimmerekhez kötik. Így még a Fekete-tenger európai partvidékén is éltek kimmerek, ez esetben a szkíták tőlük É-ra, a nagy folyók középső szakasza mentére, vagy a Ki Kárpátoktól Ny-ra, a Kárpát-medencébe helyezhették át a sztyeppe központi térségből kiszorított szállásaikat.

A mai Ukrajna Fekete-tenger-parti részén, Mikolajiv körzetben, a Dél-Bug és az Ingul folyó összefolyásánál egy hegyi erődöt találtak a régészek, melyet Vad Kertnek neveztek el. Egyúttal az erődöt egy olyan kimmer népcsoporthoz tartozónak határozták meg, amit a kézenfekvő analógiák alapján **-12. (-10/09.) sz-inak** ismernek. Ebből következik, hogy a parciális datálás miatt ez a lelet is a -09. sz-tól datált Novocerkasskai kultúrával lehet rokonságban. Az erődben talált kő-sztélék alapján a település az É-kaukázusi, bronzkori Szrubna-kultúrával is rokonítható. A hegyre települt erőd kiválóan megtervezett város központja volt, kövezett útjain szekerek és lovasok közlekedtek. A kő- és faházakban kimmer földművesek és pásztorok élhettek. A város lakói minden bizonnyal bekapcsolódtak a távolsági kereskedelembe. A fellegvárból kimmer katonai vezetők és előkelők ellenőrizhették az áruforgalmat.

A kimmerek államaihoz társítják az azerbajdzsáni hodzsali-kedebek kultúrát is, mely szoros kapcsolatot mutat a Fekete-tenger-mellék és a Kárpát-medence, sőt még Ausztria bronzkori kultúráival, így a hallstatti kultúrával is. Ugyanakkor szoros kapcsolata értelmezhető a belsőázsiai türk és mongol népek díszítésvilágával is. Az állatküzdelem-jelenetek párhuzamai ÉKínától a Kárpát-medencéig jelen voltak e műveltség díszítőművészetében. A kimmerek virágkorukban fennhatóságot gyakoroltak a mai Örményország, Grúzia és Észak-Írán nagy területei felett. Ekkoriban, de a **-08. (07/06.) sz-ban** már mindenképpen léteztek az első georgiai (grúzai) államalakulatok is, ám a georgiai államiság kibontakozását talán éppen a kimmerek terjeszkedése hátráltatta.

A Kaukázus Ny-i nyúlványánál, a Fekete-tenger K-i partvidékén már a -02. évezred végétől kimutatható a fejlett városi kultúra jelenléte, ami önállóan fejlődött, és alanyai szoros

kapcsolatot ápoltak más tengerparti népekkel, kultúrákkal. Anatólia keleti felén, Hakkari település mellett, közel a török–iráni–iraki hármashatárhoz, a régészek kiástak 13 kő-sztélét, ami különlegességgnek számít Anatóliában. Nem faragták ki teljesen az emberi alakokat, hanem az arcvonásokat és a test formáját rávésték a kő felszínére, ábrázolva azon a kimmer harcosok ruháit, fegyvereit és ékszereit. A vésetek egyáltalán nem hasonlítanak a térségbeli domborművekhez vagy szobrokhoz, asszír hatás sem vehető észre rajtuk, pedig Hakkari térsége sokáig asszír befolyás alatt állt. A terület az egykori Hubuskia királysághoz tartozott, amelyik a Zab-folyó felső folyásánál létezett. Erről az országról az asszír források tettek említést a **–10/09.** (vagyis **–08.**) **sz-ban**, még néhány királyának a nevét is leírták. Ez nyilván a kimmer államok egyike lehetett. A szakértők úgy gondolják, hogy a bálványok a **–09. század utolsó negyedében** (azaz a **–07. sz. második negyedében**) készülhettek. E sztéléknek a legközelebbi párhuzamai az eurázsiai sztyeppe kőbálványainál találhatók meg.

A kimmerek a **–08/07.** (**–05.**) **sz-tól** sorra bekebelezték a kisázsiai kisállamok egy részét, utoljára még Urartut is. Ismeretes, hogy Urartu Királyságának fővárosa Tuspa volt, mely a Vantó sziklás szirtjeire épült. A korabeli tudósításokból ismert, hogy I. Szárdur király alapította a várost, (aki Urartuban **–840-től –830-ig**, azaz **–584-től –574-ig** uralkodott). A város a kimmerek **–08/07.** (**–06.**) **sz-ban** bekövetkezett térhódításáig betöltötte az ország központjának feladatkörét. I. Rusza urartui uralkodó idején, **–715/714-ben** (**–559/558**) Urartu kimmer fennhatóság alá került. Ezután II. Sarrukin asszír uralkodó az Urmia-tó D-i partja (Mannai) felől megtámadta Urartut, bevette és kirabolta a királyok koronázó városát, Muszaszirt. Urartu asszírok általi meghódítását a kimmereknek nem sikerült megakadályozniuk, az elkerülhetetlenül bekövetkezett **–705-ben** (**–549**), és éppen ez a katonai vereség váltotta aztán ki a még K-en élő kimmerek Ny-ra távozását is.

A K-i kimmerek így elvonultak Anatólia területére, ahol **–696** (**–540**) **k.** elfoglalták Frígiát is. Ekkor pusztult el a frígek fővárosa, Gordion, Midász király pedig önkezével vetett véget életének, nehogy a kimmerek fogságába kerüljön. Később, **–652** (**–496**) **k.** a kimmerek bevették a lüdök fővárosát, Szardiszt is, ezt követően telepedtek le a közeli Antandrosz városban. A kimmerek K-Anatóliából és a Krím térségéből történt távozása után a közép-ázsiai szkíták egy része a Derbenti-kapun keresztül a kimmerek elhagyott területeire (részben Anatóliába, részben a Fekete-tenger mellékére) vonult. Alapvetően a kelet-európai szkíták foglalták el a kelet-európai sztyeppvidéknek a kimmerek által felhagyott területrészeit, de a Ny-ra vándorolt közép-ázsiai szkíták is csatlakoztak az Európai Szkíta Szövetséghez. Hérodotosz szkíta adatközlője szerint is szkíták szállták meg a Ny-ra, bizonyára a Duna-delta vidékére, onnan még tovább, a K-Balkán hegyvidéki területeire távozott kimmerek korábbi földjét, a Fekete-tenger medencéjének É-i részét, még a **–07. sz-ban**, azaz a **–06/05. sz. fordulóján**. A szkíták központja a **–07/06.** (**–05.**) **sz-tól** (újra) a Fekete-tenger partvidékére került tehát. Ezzel a szkíták lényegében K-Európa egész területét (újra) ellenőrzésük alá vonták.

Anatóliában Antandrosz (Kimmerisz) hamvasztásos temetőjét a **–07.** (**–05/04.**) **sz-ban** még a kimmerek használták. Kimmer etnikumhoz tartozó emberek éltek tehát a Dardanellák közelében, de történeti források szerint Alüattész lüd király **–626** (**–370**) **k.** vereséget mért rájuk, s ezek után a görög források már nem említették meg a kimmereket. Bizonyosra vehető, hogy a K-Balkánra vonultak át, ahol ekkor már 50-100 éve létezett a Fekete-tenger térségéből elvonult kimmerek DK-európai központja. Az európai oldalon állomásozó kimmer haderő biztosíthatta az ázsiai oldalról érkező népesség és csapatok nagyobb veszteség nélküli, sikeres átkelését. Az utolsó kimmer-lüd összecsapás feltehetőleg a kimmerek népének átkelését biztosító utóvédharc legfontosabb epizódja volt.

Mikor az utolsó kisázsiai kimmer csoportok is megérkeztek Európa területére (**kb. 350 k.**), már hosszabb ideje folyamatban lehetett a trákiai kimmerek tömegeinek Európa belsejébe, Közép- és Ny-Európába irányuló vándorlása is.

Fönícia – a gyarmatosításnak indult kivándorlás története (a –04. sz. közepéig)

Fönícia hajósai már a **–13. sz.-ban** (a –11/10. sz. fordulója körül) sikeres vállalkozásokat bonyolítottak le, még a távoli Hispánia irányában is. Ehhez a távolsági kereskedelemhez támaszpontokra is szükség volt, így a **–13. sz. végén** (a –10. sz. első felében) a hettita-vazallus helyzetből éppen szabadulni igyekvő Fönícia kereskedelmi kolóniát hozott létre a tunéziai tengerparton. Fenekestül felforgatta aztán a Hettita Birodalom gyámkodása alól megszabadult Fönícia politikai orientációját AsszírIA nagy Ny-i kalandja, az Égei-tenger partvidékének elfoglalása a **–13/12. sz. fordulóján** (a –10. sz. közepe táján), vagyis a mediterrán világ elleni nagy asszír hídfőállás kialakítása. Válaszul a föníciaiak tervszerű, masszív gyarmatosításba fogtak É-Afrikában, láthatóan igyekeztek áthelyezni központjukat is, minél távolabb az asszír hatalomtól.

Komolyan visszavetette azonban a hajózás megindult fejlődését, hogy a **–12. sz. elejétől** (tehát a –10. sz. közepétől) Levante D-i részén sem maradéktalanul érvényesült a föníciai-egyiptomi fennhatóság. A „tengeri népek” rablótámadásai mindennaposakká váltak, létrejöttek az újhettita kisállamok, s ezzel párhuzamosan megrendült az egyiptomi befolyás alatt álló Kánaán helyzete, egyes források szerint kialakult egy „Izraar” nevű állam, s teret foglaltak itt a filiszteusok is. A talán legjelentősebb föníciai város, Amurru is végnapjait élte, utolsó uralkodója, Hammurapi a „tengeri népek” támadása következtében **–1185** (–929) **k.**, vesztette életét. Mindezek miatt igyekezett Fönícia gazdag elitje otthagyni a káosz és a pusztulás által súlyosan érintett országát, s mindenekelőtt támaszpontokat létrehozni a hadak útjától távolabb eső tengerentúli területeken.

Ciprus D-i partjain a **–11. sz.-ban** (a –10/09. sz. fordulója körül) jöttek létre az első jelentős föníciai kereskedelmi telepek. Részben ezek a kolóniák lehettek az ún. „geometrikus korszak” kezdeményezői, melynek keretében Cipruson a bronz használatát a vas váltotta fel, a művészetet pedig a műkénéi, a közel-keleti (föníciai), valamint az egyiptomi elemek sajátos keveredése jellemezte.

A föníciaiak a **–12. sz.-ban** (ugyancsak a –10/09. sz.-ban) létrehozták É-Afrikában a rómaiak által később Hippo Regiusnak nevezett várost, majd a **–11. sz. végére** (vagyis a –09. sz. közepére) megjelentek az első telepeseik Szicília-szigetén is, s megalapították Palermo (Panormosz), Mozia (Motüa) és Marsala (Lílübaion) városait.

A Türosz és Szidón városából származó föníciai hajósok, kereskedők a **–11/10. sz. fordulójától**

(a –09. sz. közepétől) városokat alapítottak a mai Líbia területén (Leptisz, Tripoli (Uaiat), Szabráta (Szabra). Ezzel párhuzamosan, a **–12/11. sz. fordulóján** (ugyancsak a –09. sz. közepén) megalapították Uticát (É-Afrika), valamint gyarmatosították az Ibériai-félsziget D-i részét is (Sexi, Malaka és Gadir városok).

Fönícia a **–10/09 sz. fordulója** (a –08. sz. közepe) **után** még számos kolóniát hozott létre, így a majdani pun fővárost, Karthágó előzményét is. Valóságos versenyfutás alakult ki az ismert világ gyarmatosításában Fönícia és a görög poliszok között, mert utóbbiak a **–10/09. sz. fordulójától** (a –08. sz. közepétől) már mindent elkövettek a Földközi-tengernek, előbb a K-i, később a Középső- és a Ny-i medencéjének birtokba vételért is.

Fönícia és gyarmatai között a **–10. sz. közepén** (a –08/07. sz. fordulóján) lazult meg a kapcsolat, a gyarmatok jelentős része ekkoriban kezdett önálló államként funkcionálni. Eközben I. Nagy Hírá, Türosz királya, aki **–969-től** (–713) **–936-ig** (–680) uralkodott, szoros

kapcsolatokat épített ki és ápolt Izraellel. Salamon király Jeruzsálem és a Templom építését föníciai kézművesek alkalmazásával végeztette el. A türoszi király cédrusokkal és ciprusokkal, továbbá aranydíszítéshez értő mesterekkel is segítette az építkezést. Fönícia a hagyományos egyiptomi kapcsolatok ápolásán túl kereskedelmi és politikai kapcsolatokat épített ki Izrael mellett Arábia országaival is. Később Ethbaal, Szüdón és Türosz királya, aki **–887-től** (azaz –631-től) **–856ig** (–600-ig) uralkodott, dinasztikus kapcsolatra lépett Áhábbal, Izrael királyával.

A Fönícia és a gyarmatai közötti kapcsolat lazulásához nyilvánvalóan hozzájárult, hacsak meghatározó jelentőségű nem volt, hogy a görög hajósok lassan egyeduralomra tettek szert a Földközi-tenger K-i medencéjében. A föníciaiak egyre Ny-abra szorultak és ezzel összefüggésben a gyarmatok a **–09. sz.-ban** (a –08. sz. második és a –07. sz. első felében) tovább terjeszkedtek, létrehozták Hadrumetumot (É-Afrika) és gyarmatosították Szardíniát is. A terjeszkedés a **–08. sz.-ban** (a –07/06. sz. fordulóján) is folytatódott, a hajósok és a kereskedők most Málta-szigetét kerítették a hatalmukba, Szicílián pedig megalapították Panormosz városát. Elképzelhetetlen, hogy az Egyiptom hatókörében egyre szaporodó, a görögök által elszigetelni próbált gyarmatok az egyre inkább Asszíria nyomása alá került Fönícia alárendeltségében maradhattak volna.

A gyarmatok elszakadása Föníciától akkor vált véglegessé, amikor, a **–09. sz. közepétől** (tehát a –06. sz. kezdetétől) Fönícia az Asszír Birodalom fennhatósága alá került. (Más interpretáció szerint ez a fejlemény, mármint Asszíria föníciai hódítása a **–08. sz. közepén**, tehát ugyancsak a –06. sz. elején történt meg, – de a történelmi interpretációk nem vesznek tudomást az anyaország és gyarmatai közötti természetesen elkülönülésről, amit Egyiptom, mint Asszíria komoly ellenlábasa bizonyára meg is követelt.)

A **–08. sz. második felében** (a –06. sz. első felében) kezdődött a gyarmatosok fénykora. A már évszázadok óta Ny-ra települt föníciaiak leszármazottai, akiket immár punoknak nevezhetünk, **–814/813-ban** (–558/557) megalapították fővárosukat, Karthágót, s nem sokkal később Leptisz, Tripoli, Szabráta városok térségében létrejött a Tripolitánia néven ismert tartományuk. Később, a **–07/06. sz. fordulója körül** (a –05. sz. közepe táján) kiterjesztették fennhatóságukat az Atlasz-hegységre is. A **–06. sz. közepén** (a –04. sz. kezdetén) már fennállt az egységes, Karthágó központú, oligarchikus vezetésű pun állam.

Fönícia a **–08. sz. második felében** (a –05. sz. első felében), Türosz, Izrael és Egyiptom kibontakozó katonai ellenállásának letörése után került effektív asszír megszállás alá, majd anyagi forrásait teljes egészében az asszír hódítás szolgálatába kellett állítania. (A legtöbb interpretáció erről végképp nem vesz tudomást, s feltételez valamiféle különleges státuszú haditengerészeti, kereskedelmi és gazdasági övezetet, amit állítólag Asszíria fenntartott volna Föníciában, – habár erre vonatkozó perdöntő információ nem ismeretes. A rendkívül élénk fantáziával megáldott szerzők által feltételezett „asszír-föníciai gazdasági érdekszféra” úgymond „Irántól az Ibériai-félszigetig” terjedt volna. A valóság azonban egészen más. A Földközi-tenger legkülönbözőbb térségeiben gyökeret vert kereskedők és hajósok, épp a föníciai és a görög partvidékek, szigetek kivételével, az akkor ismert világ csaknem minden tengerpartjára eljuthattak, de ehhez a világtáráshoz már semmi közük sem volt Asszír-Fönícia urainak, legfeljebb csak a fáraók Egyiptomának. A híres Afrika-kerülés pun hajósai is Egyiptom szervezésében hajtották végre »–600 k.«, feltehetőleg **–600** (–444) **k.** a vállalkozásukat. A föníciaiak Asszíriának behódolt elitje meg kellett, hogy elégedjen a Közel-Kelet kereskedelméből származó haszon kisebbik részével.)

Fönícia helyzetében az asszír-babilóniai uralomváltás sem hozott érdemi változást, Türosz városa **–587-ben** (–331) behódolt Babilónia királyának. (Ugyanígy történt a babilóniai-perzsa hatalomváltás idejében is: a föníciai városok **–539** (–283) **után** önként megnyitották kapuikat a perzsa hódítók előtt. Türosz városát ugyan Nagy Sándor **–332-ben**, vagyis –076-ban

romboltatta földig, de Fönícia jelentősége valójában már a görög-perzsa háborúk idején elenyészett.)

Sába és Mína vetélkedése az Arab-félszigeten (a –03. sz-ig)

A **–13/12. sz. fordulóján** (a –10. sz. közepén) a sábaiak D-Arábiában (Jemen területén) Punt mesés országától (Ny-Afrika, K-Szudán vagy ÉNy-Etiópia, esetleg Szomália területe) megörökölték a főszerepet a tömjén előállítás és kereskedelem területén. Ez jelentős változásokat jelentett, melynek háttérében talán az állt, hogy a sábaiak ősei (feltehetőleg Egyiptom hathatós közreműködésével) a Punt-térségből átköltöztek D-Arábiába. A tömjén képezte a továbbiakban a jemeni Sába nevű ország gazdagodásának az alapját. Ez a fellendülés vezethetett ahhoz a demográfiai növekedéshez, ami az **ezredforduló idején** (a –09. sz. közepén) egyes sémi törzsek, ugyancsak Egyiptom által szorgalmazott migrációjának egyik fő oka lehetett, Arábia és Mezopotámia között. Sába jemeni királyságának központja a sivatag szélénél, az ókori D-Arábiának az Ádeni-öböl és a Vörös-tenger partvidékéhez kapcsolódó részén alakult ki. Sába töretlenül fejlődött, az **ezredforduló után** (a –08. sz. második felében) elterjedt a sábai írásbeliség is, amiből tudjuk, hogy Sába Arábia legjelentősebb királysága volt, aminek oka egyértelműen a D-Arábia és a Közel-Kelet közötti tömjénút hasznáiban, valamint az erre alapozott hatalmi politikában kereshető. A fennmaradt tárgyi hagyatékból tudható, hogy a sábai kultúra virágkora a –07. sz. közepétől a **–05. sz. közepéig** (a –04/03. sz. fordulójáig) tartott. A –06. sz.-ban öntözési célú mesterséges tó is létesült Marib városánál, az Ádeni-öböl és a Vöröstenger partvidéke mentén fekvő kis „tömjénhercegségek” (Katabán, Hadramaut, Maín stb.) egyikében, Szabaiviben, ezer méter magasságban.

Sába felhőtlen gazdagodását a **–08. sz.-tól** (a –07/06. sz. fordulójától) az Arab-félsziget D-i részén élő mínaiak (a „tömjénhercegségek” egyikének lakói) korlátozták, akik befolyásukat és hatalmukat távolsági kereskedelemmel alapozták meg, s (talán babilóniai támogatással?) egy valóságos kis birodalmat építettek ki, melynek fővárosa Maín volt. Sába ezt nem nézte jó szemmel, s a **–06. sz. közepén** (vagyis a –05/04. sz. fordulóján) igyekezett kiterjeszteni hatalmát a mínaiak feltörekvő birodalmára is. Akciója a mínaiak szívós ellenállása (és talán az egyiptomi támogatás elmaradása) miatt kudarcba fulladt, a Mínai Birodalom a **–05. sz.-tól** (tehát a –04. sz. végétől) fokozatosan megszilárdította vezető szerepét Arábiában. A sorsdöntő változás háttérében Egyiptom meggyengülése állhatott. A **–05. sz. közepétől** (a –04/03. sz. fordulójától) a tömjénkereskedelem oroszlánrésze is egyértelműen a míneusok kezében összpontosult, a Mínai Birodalom végül magát Sábát is az uralma alá vetette.

Ezekkel az eseményeknek magyarázható a **–06. sz. elején** vagy a **–07. sz. első felében** (mindenképpen a –05. sz. közepén) Arábiából történt újabb kivándorlás, mely most már nem Mezopotámiába, hanem Etiópia É-i területei felé tartott. Ekkor a mai Eritrea vidékére települtek a sábaiak csoportjai, – lényegében: sok száz év elteltével visszaköltöztek Afrikába. A bevándorló sábai nép Etiópia területén elkeveredett az őslakos kusitákkal, s ezzel létrejött a „kora-etiópiai” etnikum.

Igen érdekes, hogy egyes interpretációk szerint nem egyszerűen bevándorlásról volt szó, hanem állítólag a kivándorlók D-Ny-Jemen területéről előbb (»–690 k.«) nagy számban emigráltak Etiópia irányában, majd (»–590-ig«) visszatértek Arábia területére. (Végül mégis Eritreában kötöttek ki.)

Ezzel szemben a valóságban pusztán ennyi áll e furcsa, látszólagos cikk-cakk háttérében: Az egyik (nyilván arábiai) megfigyelő észlelte, hogy a migrációban érintett népcsoport **–590 k.** (tehát –434 k.) eltávozott Arábiából. Nem sokkal ezt megelőzően egy másik (bizonyára egyiptomi) megfigyelő konstataulta ugyanezen népcsoport arábiai jelenlétét a **–690-es** (a –440/430as) **években**, tehát közvetlenül a kivándorlás előtti időszakban. Ugyanezen megfigyelő észlelhette **–660 k.** (–404 k.), hogy a szóban forgó népcsoport már nem tartózkodik korábbi szállásterületén, Arábiában, sőt ismeretes az új, eritreai tartózkodási helyük is.

Valamikor (legalább ezer évvel később) egy harmadik és egy negyedik személy, egymástól függetlenül, az általuk ismert, de bizonyosan nem azonos kronológiai rendszerben értelmezték az észleléseket. Az észlelésekről készült, időközben különböző időrendi sorokba illesztett adatok később egy ötödik személy kezében találkoztak, akinek nem lehetett fogalma arról, hogy a két megfigyelő kronológiai adatai eltérő alapokon nyugszanak. Joggal gondolhatta, hogy a migránsok, mondjuk »–695-ben« még Arábiában voltak, »–660-ban« pedig már Eritreában. Aztán „vissza kellett térniük” Arábiába, hiszen »–590-ben« „újra” nekiindultak, hogy „megint” Eritreába juthassanak. – Így (is) „építgeti önmagát” a virtuális történelem!

Belső-Ázsia népeinek története a Ny-i Zhou (Csou) korszakban (–281-ig)

A kínai közösségek vezetői által uralt területeken a Zhou (Csou) dinasztia **–1122** (–633) **k.** (más álláspont szerint **–1027**, azaz **–778 k.**) átvette a főhatalmat a Csang (Shang) dinasztiától. Talán a Yin-dinasztiának a Csangok ellenében, már **–1400** (–911) **k.** bekövetkezett megerősödése, térnyerése magyarázza a bizonytalanságot, ami a Csang-korszak lezárulásának datálásában fennáll; – (a korábbi uralkodó dinasztia bizonyára fokozatosan veszítette el befolyási területeit, előbb a Yin-, később a Csou-dinasztia ellenében). További „zavaró körülményt” jelenthetett a „félbarbár, periférikus” Csin (Qin) állam megszületése és megerősödése a Wei-folyó völgyében, a mai Gansu (Kanszu) és Shaanxi (Senhszi) tartományok területén, minden oldalról hegységek és folyók által körbevett területen, – amit az interpretációk **–900** (–651) **k-i** időpontra tesznek.

Az új korszak elsőként uralkodó dinasztiája a Nyugati Zhou (Korai Csou) volt, mely **–1122-től** (–633), avagy más kronológia szerint **–1027-től** (–778), **–771-ig** (–282) fogta össze a kínai népek többségét. Ez az időszak megfelel a kínai kései bronzkornak. A dinasztia É-Kína nagy részét kezében tartotta, Hao városában székelte, a főváros a Wei-folyó völgyében, a mai Hszian (Xi'an) közelében volt. Nem történt törés a fejlődésben, a **–08.** (–06/05.) **századig** szervesen folytatódott a Shang-dinasztia idején kialakult kínai civilizáció és kultúra. Általános vélemény szerint a kínaiaknak ebben az időben sikerült maradéktalanul kiszorítaniuk a nomád törzseket a mai Közép-Kína területéről, talán a Yin-Csou ellentétek fokozódásával, a két kínai állam között kitörő háborúval összefüggésben, É-i irányban. Ezt támasztja alá az az információ, miszerint a **–11/10. sz-ban** (a **–08.** sz. második, a **–07.** sz. első felében), a Ny-i Csou-dinasztia serege É-i nomád segítséggel támadott és elpusztított vagy elűldözött egyes keleti törzseket. Nem zárható ki az sem, hogy az elűldözött közép-kínai nomád törzsek a továbbiakban szerves részét képezték a megalakuló Csin államnak, amely aztán kialakította egységes, írott törvényeinek rendszerét, és megszervezte a hegyszorosok átkelőinek célszerű védelmi rendszerét is. A hun-jün (xun-yun, hszün-jün) elnevezés a hunokra vonatkozóan **–1066-ig** (–577) volt használatban. Eddig az időpontig a hunok a szomszédos térségben jelentős hatalommal rendelkező Yin-dinasztiával tartottak fenn szorosabb kapcsolatrendszert, amit az említett időponttól a Csou-dinasztiával kialakított hun kapcsolatok váltottak fel. A kapcsolatváltással megváltozott a hunok kínai neve is: a továbbiakban (számos szakember szerint) a terjedő hszen-jün (senjün, csen-jün) megnevezés is a hunokra vonatkozik.

A szkíták és a hunok elhelyezkedéséről a –06/05. sz-ra vonatkozóan az alábbiak állapíthatóak meg:

Jelentős politikai tényező volt az ázsiai szkítáknak a rokon törzsekkel együtt alkotott törzsszövetsége. Magában foglalta a mai Oroszország D- és közép-szibériai részét, valamint Kazakisztán, Türkmenisztán, Kirgízia, Üzbegisztán egy részét és Hszinkiang Ny-i területeit, Belső-Ázsia számottevő részét is. A törzsszövetség meghatározó összetevője az Oxusz (Amudarja) és Jaxartész (Szir-darja) közötti termékeny területtől a Pamír térségéig, valamint az Ili és Csufolyó mentéig terjedő területet birtokolta. Ekkoriban bontakozott ki a nomadizmus fejlődésének újabb lépcsőfoka. A pontosan körülhatárolt területeken, állandó téli és nyári szállások között zajlott az évszakos vándorlás.

Az Altajban az a műveltség virágzott, amelyet a híres pazariki királýsírok fémjeleznek. A szkíták emlékeinek tekintik a sziklavészeteken és különleges nemzetségjeleken, a tamgákon túlmenően azokat a hatalmas és gazdag királýsírokat is, melyek alapján orosz régészek a kultúrát pazariki kultúrának nevezték el. A régészek páratlan kincseket hoztak felszínre: felszerszámozott és kimaszkírozott lovakat, szőnyegmaradványokat, gazdag aranykincseket, köztük turul és csodaszarvas ábrázolásokat. Az Altaj-hegység oroszországi felén másutt is

szinte csak szkíta emlékekkel találkozhatunk: az ősi áldozati központok és hatalmas kurgánok arra utalnak, hogy a szkíták már igen régóta éltek ebben a térségben. Valószínűleg tudatosan választották az ásványkincsekben és folyókban gazdag vidéket lakhelyül. Ázsia szívében, Tuvában, a „Királyok Völgyében” szkíta települések és temetők sorakoztak. Belső-Ázsia páratlan szkíta királyi temetkezőhelye pedig: Arzsanban volt. Tuva a régészek paradicsomának számít, számos kurgánsírral. Sok értékes lelet került elő. Különleges vaskések, balták, bronzeszközök, szakrális tárgyak, pl. tükrök, malomkövek, kerámiák. Nemcsak Mongóliában, hanem Tuvában is találtak úgynevezett szarvasos köveket, olyan kőoszlopokat, amelyek mellett áldozati szertartásokat végeztek.

Egyre több olyan, a -06/05. sz-ra vonatkozó régészeti lelet áll rendelkezésre Belső-Ázsia K-i részében, amelyet a tudomány egyértelműen a hunokhoz köt. Ekkoriban kezdődtek a több száz éven keresztül folyamatos hun építkezések az Altáj–Bajkál–Aral térségben. Ennek során a városközpontok körüli territóriumok laza rendszerét alakították ki. Az Eg-folyó alsó szakaszán, Észak-Mongóliában, a mai Bulgan és Hövszgül megye határán is hun településeket találtak, ahol ipari és mezőgazdasági munka folyt, az állattenyésztést jól kiegészítette a növénytermesztés, ezen kívül nagy mennyiségben állítottak elő kerámiát. Az eddigi kutatásokból kiderült, hogy a telepek hasonló tárgyakat állítottak elő, mint máshol Mongóliában és Szibéria déli részén, a Bajkál-tó déli partján lévő hun városokban. Az Eg-folyónál a hunok ekkor már bizonyosan régóta jelen voltak, a szakemberek úgy vélik, hogy ők voltak a bronzkori civilizáció itteni örökösei.

A **-09.** (-04. sz-i) **sz-i** hunok régi központját a jóval később élő és tevékenykedő Konfucius a Góbi-sivatag peremvidékére tette. Belső-Ázsia pusztai területei ebben a korszakban tovább szárazodtak, így a -04. sz-ban a Góbiban és a pusztai övezetekben a régészeti emlékek megritkultak. Ugyanakkor a mai Yin-shan területén, Hangqin járásban a földbe került egy, a régészek által -05/03. sz-ra datált gazdag hun aranykincs.

Alma-atától 45 km-re, a Tien-san lejtőinél, Isszik területén élő népek előkelői a -04. sz-ban halomsírokba temetkeztek. Az egyikbe állatábrázolásos aranylemezekkel borított süvegű és csizmájú szkíta harcos került. Egy mellékelt ezüstcsészén 26 jelet tartalmazó írás áll, melyet a szakértők olyan hun írásnak határoztak meg, mely 14 türknek minősített jelet is tartalmaz.

A Ny-i Csou idején Kínában megjelent Tengri (Tian/Tien) isten (az Ég istene) tisztelete, amit egészen bizonyosan a hun szövetségbe tartozó pusztai népektől vettek át. (A hun főkirályt Tien vangnak nevezték, ami annyit tesz: az Ég fia.)

A Ny-i (korai) Csou-korszak fénykora a **-09/08.** (-04/03. sz.) **sz.** volt, és a feltárt kínai leletek szerint „barbár pompa” jellemezte, melynek kultikus tárgyai a pusztai népek hatalmi szimbolikájához tartoztak. Ekkoriban a karneolból készült gyöngy volt az ókori kereskedelem egyik kedvelt árucikke. Élénkpiros színű karneol gyöngyök kerültek az ókori kínai fejedelmek sírjaiba is, ami a kínai elit, és a belső- és közép-ázsiai sztyeppe, valamint Szibéria szoros kereskedelmi kapcsolataira utal. Ám nemcsak a karneolt importálták a kínaiak, hanem például a jáde is idegen helyről érkezett, egy részét a Bajkál-tó vidékéről szállították, más része az Altajhegységből érkezett a Kínai Alföldre. A fajansz gyöngyök sem kínai eredetűek, azok hazája Ny-Ázsia, onnan jutott el Kínáig. A kutatók szerint az arany ékszerek divatja is idegen hatásra gyökeresedett meg Kínában.

(Megjegyezzük, hogy a mai É-Kína területén a -04/03. sz. idején temetkezett hunok C 14-es kronológiai vizsgálatának eredményei gyakran vitatottak, ezért többnyire figyelmen kívül maradnak, és többségüket a tudósok igyekeznek közvetlenül a Han-korszak kezdete (**-206**, azaz 284) elé datálni!)

Közvetlenül a dinasztia bukása előtt egy összecsapásról van tudomásunk a hun hszienszün és a Ny-i Csou között, ami **-780** (-291) **k.** esett meg, feltehetőleg az Ordosz-vidéken. Nem

lehetetlen, hogy a csetepaté összefüggésben állt a bekövetkezett hatalomváltással. Az adatok szerint a hatalom **–771-ben** (–282) a K-i (Kései) Zhou (Csou) dinasztia kezébe került. Más interpretáció szerint azonban nem történt hatalomváltás, csupán annyi, hogy a Csou-dinasztia „barbár törzsek” megújuló támadásai miatt a székhelyét K-re helyezte át.

A K-i-nek és Későinek is nevezett Csou-dinasztia fővárosa Honanba (Lojangba) került, tényleges hatalma a hűbérállamok megerősödésével és önállósodási törekvéseivel, kivált a Csin államnak a Csoukat megsegítő, barbárok, „rongok” (zsongok) elleni támadásával **(–771/770, azaz –282/281)** összefüggésben K-Kína területére korlátozódott, egyes vélemények szerint azonban ott is csak szakrális hatalommal rendelkezett. (Az említett zsongok az iráni népek közé tartozó Jüeh-csi, valamint a tibeti nép egyik összetevőjének ősei lehettek, akik az Altájtól a Sárga-folyó Ny-i része irányában, az addig turáni szakák által ellenőrzött területeket bekebelezve terjeszkedtek.)

Buddha élete (–310-től –230-ig)

Indiában a **–06. sz.-tól** (–04/03. sz. fordulójától) komoly kulturális-civilizációs változások álltak be. Jelentős fejlődésnek indultak a városok, és széles körben elterjedt a brahmí írás. Ugyanakkor a védikus vallással szemben felütötte fejét a dzsainizmus és a buddhizmus irányzata. Az Éindiai civilizáció központja a mai Bihár területén (Gangesz-medence, Cshota-Nágpur-fennsík) volt. Az itt virágzó Magadha államban tevékenykedett Buddha, valamint Magávira, a dzsainizmus atyja is. Az ország fővárosa Pátaliputra/Patna volt.

A **–06. sz. második felétől** (a –03. sz. első felétől) a bráhminok kasztja ellen fellépő Sziddhártha Gautama (Buddha), nemcsak egy vallás, hanem egy új filozófiai rendszer, a buddhizmus alapjait fektette le.

Buddha származására nézve több elképzelés van forgalomban: Egy elterjedt nézet szerint a sakják (egy szkíta/szaka nép, talán Buddha nemzetségének ősei) a **–07. sz.-ban** (a –04. sz. elejére), a Turáni-alföld irányából érkeztek meg a Himalája D-i lejtőire, Nepál és India határvidékére. (A **–05. sz. második felében**, a szkíta népek fénykorában éltek azok a szakák, akiknek a régészeti hagyatékát az Aral-tó és az Oxusz mentén és attól D-re elterülő Hvárizm/Korezmia, valamint az É-i szomszéd, a Jaxartész mentén élő szakák történetének feltárásával összefüggésben Tolszov, Gafurov és Negmatov orosz tudósok kutatták, és jelentős leleteiket azonosították Pazariken kívül Sibében és Basadárban, tehát Szibériában és az Altájban is. Számos kazak kutató álláspontja szerint a **–08. sz.-tól** a **–07. század végéig**, (a –04. sz. közepéig), a mai

Kazakisztán területén a szaka birodalom virágzott, amelyben masszagéták, tügrahaudok, isszédonok, arimaszpok és más – a görög történeti feljegyzésekben szereplő – szkíta törzsek éltek.)

Egy másik koncepció értelmében, indiai hagyományok szerint: a **–07. sz. második felének közepén**, azaz a –04. sz. első évtizedeiben a szkíták egyes törzsei az Indus torkolatánál levő Patala város felé vették az útjukat, míg egy másik csoport ÉK-felé vándorolt, a Gangesz-völgyébe, ahol aztán Kapilavastu-szaka néven szerepeltek, akik közül állítólag maga Buddha is származott.

Buddha születésének évére is számos variáció ismeretes: Egy álláspont szerint **–563-ban** (azaz –314-ben) látta meg a napvilágot, egy másik álláspont szerint **–566** (–310) és **–560** (–304) **között** születhetett, de forgalomban van olyan verzió is, mely szerint **–558-ban** (–302-ben) Kapilavasztuban, egy kis királyságban, Szuddhódana király és Májá fiaként jött a világra.

Ami bizonyos: a **–06. sz. közepe előtt** (a –04/03 sz. fordulóján) Mahámája/Mája királyné megszülte Sziddhártha Gautama herceget (Buddhát), a Sákja nemzetség királyának fiát a Himalája nepáli lábánál, a Kapilavasztu város melletti Lumbini-ligetben.

Ekkoriban (?) lépett fel Indiában a Dzsaina (Vardhamána Mahávira/Magávira) néven ismert vallásreformer is, s ez volt a kezdete a szanszkrit-indiai dzsainizmus történetének. Élettartamára nézve a »–540/–467« terminusról van tudomásunk, de egy másik álláspont szerint már »–538ban« meghalt. Egy meglévő szerzetesrend kereteiben kezdte a működését, s magát nem tekintette vallásalapítónak, hanem csak a nagy elődök, a tirthankarák tanításai kiteljesítőjének. Elvetette azonban a Védák szentségét. Kezdetben tanai főként a Gangá-medencében terjedtek. – A dzsaina szerzetesek a továbbiakban is kolostorokba települtek.

A Buddha születésre vonatkozó legkésőbbi időpontként a **–544-dik** (–288) évet ismerjük, és állítólag ez az év egy buddhista időszámítási rendszer kezdő éve lett volna. (Ismeretes, hogy Indiában a naptár napévekre épül, melyek 12, egyenként 29-32 napos hónapból állnak. A napok

napkeltekor kezdődnek és 30x48 perces muhurtákra vannak felosztva. A korszakokat pedig, uralkodók szerint Buddha (feltételezett) születésétől, **-544-től** (-288-tól), vagy a dzsainizmus alapítójának a halálától, »-538-tól«, talán épp **-538-tól**, vagyis -282-től számolják.)

Buddha kb. **-532-től** (-276-tól) aszkétaként élt, majd „megvilágosodott”, elérte a „legfelső és teljes ébredést”, s ettől kezdve „forgatta a Tan Kerekét” (magyarázta tanítványainak a szenvedéstől való megszabadulás egyéni útját). Buddha a tanítványaival együtt bejárta India É-i részét, és útközben tanításait hirdette. Buddha tanítványai vagy ellenfeleinek ügynökei, (az ő ellenkezése dacára) még életében megkezdtek egy személyéhez fűződő kultusz kialakítását. A papi kaszt fellépett ezekkel a tanításokkal szemben.

Nem lehetetlen, hogy megfordult a perzsa uralom alatt álló (Indiától ÉNy-ra elterülő) területeken is. Egy érdekes információ szerint **-522/521-ben** (-266/265) ott egy „Gaumata nevű méd mágus” hatására, rövid időre visszaállt a méd-babilóniai uralom, de aztán I. Nagy Dareiosz leverte a lázadást. Ez a Gaumata név gond nélkül megfeleltethető a Gautama névvel. – (Gaumata médiái szerepéről Tácsi István tesz említést A magyarok istene, az Ősi-Napisten újra fénylik c. művében.) Arról pedig, hogy az Akhaimenida-dinasztia uralma során – főként eleinte – nem volt kizárólagos a zoroasztrizmus néven ismert vallás a perzsák uralta területeken, egy másik megközelítés is árulkodik. Régészeti eredmények szerint -250 és -200 között felépítették a korábban lerombolt sumér városokat, a mágus-papi intézményeket kibővítették, ápolták a mágus-vallás hagyományait. Ezek az eltérő (feljegyzéseken, ill. régészeti kormeghatározáson alapuló) kronológiai sorokba tartozó datálások alátámasztják téziseinket!

A történelem talán legnagyobb vallásalapítója élettartamát a legtöbb interpretáció 80 évben határozta meg, halálának időpontjáról azonban még inkább megoszlanak a vélemények, mint a születése évszámáról. Íme, néhány ismert változat:

1. »-544« (a déli buddhizmus „hosszú kronológiája” által megadva);
2. **-486**, vagyis -230 (javított ceyloni kronológia);
3. **-486** (-230) és **-480** (-224) **között**;
4. **-483** (-227);
5. **-480**, (-224) – ekkor megmérgezték volna;
6. **-478** (-222);
7. **-386**, vagyis -230 (az ún. „rövid kronológia” szerint).

A 2. és a 7. változat összevetése megengedi a téziseinket alátámasztó következtetés levonását. A „javított ceyloninak” és a „rövidnek” nevezett kronológia Buddha halálára vonatkozóan olyan évszámokat ad meg, melyek éppen százal különböznek egymástól, ezáltal a mi kronológiánkban azonos évet (-230) kell, hogy jelentsenek. (Egyben aláhúzzák ezeknek az adatoknak a helytállóságát, és gyengítik az egyéb változatok hitelét is.) A sokszorosan megerősített 80 év élettartamra tekintettel a születési évszám ismeretes változatai közül a továbbiakban tehát a **-566**-ost (-310) kell a legvalószínűbbnek tekinteni. Igen valószínű tehát, hogy Buddha -310 és -230 között élt, munkássága egybeesett az Akhaimenida-dinasztia térhódításával (Nagy Dareiosz és Xerxész idején), ill. a szkíta világrendszer hanyatlásával, valamint Magadha városállamai virágzásának kezdeti időszakával. Tanításai legalább annyira a zoroasztrizmus világképe, mint a brahmanizmus kasztrendszerre elleni tiltakozásnak is felfoghatók.

(A Dzsaina néven ismert vallásreformer élettartamára vonatkozóan, feltételezve a dátumok eltérő kronológiai sorba tartozást, nem lehetetlen, hogy ő még **-467-ben** (-311), a Buddha világrajövetele előtti évben születhetett, s meglehetősen rövid életút után, **-538-ban** (-282) halhatott meg, amikor mindössze 29 éves volt.)

A Hettita Birodalom népének és vezető rétegének utóélete (a –03. sz. első felével bezárólag)

A hettiták anatóliai központú hatalmát a „tengeri népek”, egyesek szerint a **–12. sz.-ban**, mások szerint a **–13. sz.-ban** (egyaránt a –02/01. ezredforduló előtt) megrendítették. Ezt kihasználva az asszírok a **–12. sz. végére**, mások szerint a **–13/12. sz. fordulójára** (a –10. sz. közepére) bekebelezték a Hettita Birodalmat.

A hettiták vezető rétege a **–13. sz. második felében**, vagyis a –10. sz. első felében a mai Szíria D-i vidékein, Levante területén, korábban föníciaiak vagy kánaániták által lakott vidékeken szervezte újjá magát.

Itt jöttek volna létre a **–13/12. sz. fordulójától** (a –10. sz. közepétől) „Újhettita” kisállamaik (városállamaik), – ám bizonyára csak uralomváltás történt a korábban is létező városállamokban. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy a Kánaán a **–12/11. sz. fordulójáig** (a –10. sz. közepéig) őrizte meg viszonylagos önállóságát, miközben már évszázadok óta területén is folyt a hettitaegyiptomi hatalmi vetélkedés. Ekkor azonban a kánaániak részben integrálódtak az Újhettita államok egyikébe-másikába. (Az asszírok meg-megújuló támadásai ellen védekező utolsó Újhettita államocskák a **–08. sz. közepéig**, vagyis a –06/05. sz. fordulójáig tudtak fennmaradni.)

A megszűnt Hettita Birodalom K-i felének lakossága (széles vezető rétege és talán népességének jelentős része is) az asszírok támadásai miatt (a **–12/11. sz. folyamán**, azaz a 10. sz. közepétől a 08. sz. közepéig terjedő időszakban), részben korábbi birodalmuk K-i felében, részben a Fekete-tenger K-i vidékei és a Kaszpi-tenger Ny-i vidékei közötti (Kaukázus-vidéki) területeken húzódott meg.

Később ez a népesség, tehát a Közép-Asszír Birodalom felbomlása után (a **–11. sz. folyamán**, vagyis a –09/08. sz. fordulója körül) függetlenné vált. Azután csatlakozott a **–11/10. sz. fordulójára**, mások szerint a **–10/09. sz. fordulójára** tájékán (vagyis a –08. sz. közepén) megalakult Média, ill. egy adat szerint a **–1020 (–764) k.** megalakult Urartu államokhoz. (Média jobbra a gutik, Urartu pedig a hurrik országa volt.) Ám, szóba jöhet még az ún. Hubuskia királyság is, a Zab-folyó felső folyásánál. Erről az országról asszír források tettek említést a **–10/09. (vagyis –08.) sz.-ban**, – ez talán egy kimmer állam lehetett.

Urartut a mai Törökország, Örményország, Azerbajdzsán, ÉNy-Irán és É-Irak területén főként az É-Mezopotámiából É-ra szorított hurrik lakták, tkp. Mitanni utódállamának is tekinthető. Magterületét a Van-tó, az Urmia-tó és a Szeván-tó háromszöge alkotta. Városai és erődítményei bevehetetlen hegytetőkön álltak, – romjaik ma is megtekinthetők. A királyság fővárosa Tuspa volt, mely a Van-tónál egy sziklaszirtre épült. A régészeti feltárások igazolták azt is, hogy ebben az ókori államban fejlett csatornarendszer is működött. Az évszázadok során az állam É-ra és K-re (a Kaukázusban) is távolabb tolta az eredeti határait.

Miután Urartu a Van-tó vidékén kialakított központtal egy hurri-hettita utódállam volt, így az urartui nyelv is a hattik és a hurrik egymáshoz hasonló (vagy azonos) nyelvének egy kései változata volt. (A hurrik egyébként az államukat Biaininek vagy Nairinak nevezték, és a mai Grúzia területe nyugati részének ők adták a Kolka vagy Kulka nevet.) Egyes vélemények szerint az urartui írás a hettiták írásának átvétele lehetett. (Mások feltételezik, hogy a hettita hieroglifák urartui, vagyis hurrita neveket, elnevezéseket rögzítettek.) Ezek a gondolatok azzal a feltételezéssel is összhangban vannak, hogy a Hettita Birodalom hatti és Urartu hurrita alapnépessége között etnokulturális azonosság vagy hasonlóság volt.

Urartu a **–06. sz. elejéig**, más vélemény szerint a **–07. sz. elejéig** (egyaránt az –05. sz. közepéig), Média pedig **–06. sz. második feléig** (a –03. sz. első feléig) állt fenn. A legvalószínűbb az, hogy Urartu előbb, **–715/714-ben** (–459/458) kimmer fennhatóság alá került, majd **–705-ben** (–449) asszírok hódították meg.

Nem lehetetlen, hogy az urartuiak egy része csatlakozott a Ny-ra tartó kimmerekhez. A babilóniai, a méd, majd a perzsa terjeszkedés miatt Urartu népességének jelentős része, különösen a hettita eredetűek, jobbra a Kaukázus hegyei között és attól É-ra, ÉK-re lakók a kibontakozó Akhaimenida Birodalom Pártia nevű tartományában, valamint a környező középázsiai területeken, a szkítákkal, masszagétákkal együtt élhettek tovább. (Ez a néprész képezhette aztán a **–03. sz. közepére**, vagyis a –01/01. sz. fordulójára önállósuló Pártus állam eredeti lakosságának egyik fontos összetevőjét.)

A szkíta világ virágzása (a –02. sz-ig)

A Cserkaszkul műveltség a **–10 sz. közepétől** (a –08. sz. elejétől) a **–07. sz. közepéig** (a –05. sz. elejéig) terjedő időszakban végleg eltűnt a füves sztyeppéről. Helyét a csaknem mindenütt eluralkodó andronovói, poszt-andronovói kultúra töltötte be, – miként –800 után a sztyeppe számos más műveltségének, például a Karaszuk kultúrájának a helyét is. A korai turáni kultúrák andronovói jegyekkel egységesültek, a Cserkaszkul jellegzetességeket hordozó néprész is teljesen integrálódott a szkíta világrendszerbe. Ugyanakkor az ún. Tagar-kultúra a –08. sz-tól egészen a –03. sz-ig kimutatható, érdekessége, hogy ez volt az első olyan kultúra Szibéria és az Altaj közötti területen, mely a sztyeppe állatstílusát használta, s ez az ázsiai szkíták kultúrájának Szibéria irányában történt elmozdulására, terjedésére utal.

Kazahsztán területén, Karaganda városhoz közel a régészek egy különleges gránitszobrot fedeztek fel. Az eddigi feltételezés szerint a szobor egy előkelőt ábrázol, aki a törzs vezető rétegének tagja volt. Ezt az alkotást a szakák, tehát szkíták hagyták hátra. A közép-ázsiai lelethez hasonló alkotást Azerbajdzsánban is találtak, ami arra utal, hogy a szkíta kultúra ott is jelen volt. A feltárást végző régészek úgy vélik, a fent említett szobor, más egyéb régészeti leletekkel együtt elegendő bizonyítékul szolgál arra, hogy a közép-ázsiai szakák és a Fekete-tengeri, illetve a K-európai szkíták között a vaskor folyamán szoros kapcsolat állt fenn. A régészek úgy vélik, a szobor a –08. századból való. Ebben az időben a Fekete-tenger európai partvidékén már jobbra kimmerek éltek (a szkíták tőlük É-ra, a nagy folyók középső szakasza mentén alakították ki szállásaikat), de ők is hasonló szobrokat hagytak hátra.

A –08. sz. és a **–06. sz.** (–04/03. sz.) között hatalmas öntözőcsatorna-rendszer épült ki Korezm területén, s annak segítségével a földművelés nagy tömegű terméket állított elő, amiből bőven juthatott a lovasnomádokkal folytatott kereskedelem céljaira is. (Ez az ország masszagéta és szkíta szövetségben állt, s ezek a szkíta törzsek zömmel tőlük É-ra, a Szir-darja vidékén laktak.)

Alighogy a lovasnomád életmódra való áttéréssel végbement a sztyeppe kultúráinak egységesülése, szinte azonnal megkezdődött az egységes műveltség differenciálódása is. A hatalmas terület természetesen nem volt egyetlen központból igazgatható. A sztyeppe mindegyik szegletében gyorsan kialakult a földművelő kultúrákkal való együttműködések rendszere, az eltérő kultúrákkal alkotott szimbiózis, ami óhatatlanul a sztyeppe kultúra különböző változatainak kibontakozásához, az egyes szkíta közösségek átalakulásához vezetett. A folyamat bizonyára az (iráni-kaukázusi népelemeket is magukba olvasztó) szarmaták elkülönülésével kezdődött, még a –09. sz-ban, s talán az antropológiai és nyelvi vonatkozásban korábban is jelentősen különböző kimmerek kiválásával folytatódott. (A kimmer feltehetőleg kaukázusi és/vagy anatóliai eredetű, a hettita-hurrita, majd a szkíta kultúra hatása alá került népközösség volt, a –09. sz-tól a **–08/07. sz-ig** (a –06. sz. végéig) birtokolta a Fekete-tenger É-i partvidékét, a Pontosztól az Al-Dunáig.)

A régészek általában a Prut-folyó és a Dnyeszter között feltárt, lényegében a –09. sz-tól datált Novocerkasski kultúrát kötik a kimmerekhez. A szkíták kelet-európai fénykorát a –09/08. sz-tól (az andronovói kultúra-család szerteágazásától) a **–03. sz-ig** (a –01/01. sz-ig) keltezik. A leletek arra utalnak, hogy az európai szkíták és a kimmerek békésen osztoztak meg a rendelkezésükre álló területeken.

A Kelet-európai-síkság tele van a szkíták ősi erődjének és településeinek nyomaival. Orosz szakemberek úgy vélik, hogy Voronyezs vidékén, a Voronyezs és a Don-folyó völgyében alakult ki az É-on legmesszebbre települt szkíta település. A Don-folyó középső szakaszán az orosz régészek Peksevo város mellett egy nagy szkíta erőd maradványát találták meg. A

jelenlegi kutatói álláspont szerint a –01. évezred közepén a Don-folyó mentén Kelet-Európa egyik legfejlettebb szkíta kultúrája virágzott. A régészek ezt erdős sztyeppe-i szkíta kultúrának nevezték el. Peksevo erődöt a Don- és a Voronyezs-folyó közelében azok a szkíták építették fel a –08. században, akik aztán egészen a **–01. sz-ig** (az 01/02. sz-ig) ott éltek. (A virágzó kultúra akkor sem tűnt el, mivel az őket követő szarmatákra áthagyományozták az ősi szkíta műveltséget.)

Az ásatáson a régészek majdnem kétezer kerámiaedény maradványát gyűjtötték össze, azok mintái és formái hasonlóságot mutatnak a többi szkíta kultúráéval. Az erődből ezen kívül sok bronz- és vastű, valamint csontkanál került elő. Találtak állatszobrocskákat is. A szkíta szobrászok leginkább lovat ábrázoltak, de embert ábrázoló szobrok is előkerültek a föld alól. A Donmenti dombon egy erőd magasodik, ez lehetett a szkíták fellegrődjének. A legérdekesebbek az erőd falain belüli szkíta házak. Összesen harminc épület romja került elő, melyeket helyi építőanyagból, földből és fából építettek. A régészek bizonyítékot találtak arra, hogy a települést körülárkolták. A házak alapmérete eltérő, a legkisebb ház alapja 2,6x3 méter volt, míg a legnagyobb 4x7 méteres. A házak egy részét a felszínre építették, más részét a földbe mélyítették. A házak falára sövényfonatot erősítettek, és azt sárral bevakolták. (A magyar parasztházak még kétezer év múltán is szinte ugyanezzel a technológiával készültek!) A házakban nyílt tűzhely biztosította a meleget.

Bilszk falu a mai Ukrajna területén fekszik, a poltavai körzet egyik kis települése a Vorszkla-folyó partján. Itt ősi szkíta metropolisz állt. Az első szkíta házak a –07. században épülhettek, majd a város folyamatosan terjeszkedett, és csak a **–03. (–01/01.) sz-ban** néptelenedett el. Az antik források a gelonuszok városának nevezték. A négyezer hektárra kiterjedő város egy külső és egy belső részből állt, az előkelők pedig a fellegrődben éltek. A település köré falat húztak, emellé még egy mély árkot is ástak, kettős erődítéssel védték magukat a behatolók ellen. A régészek azt feltételezik, hogy a külső részben folyt a mezőgazdasági termelés, ott voltak az állatok téli szállásai is. A településen földművesek és kertészek is éltek. A településen fejlett kohászatra utaló jelek is előkerültek, a régészek öntődéket, valamint kovácműhelyeket azonosítottak be a kézműves negyedben, ezen kívül fazekasok és takácsok is jelen voltak. A Vorszkla-folyó partján a szkíták kikötőt alakítottak ki, hogy a megtermelt javakat hajóval vigyék a Fekete-tenger parti városaiba. A forrásokból jól ismert, hogy a hellének a szkítáktól importálták a gabonát, valamint egyéb mezőgazdasági terméket is.

Az Urál-hegység D-i végén, a Cseljabinszktól D-re fekvő Micsigan falu határában talált leletek szerint egy –07. századi gazdag szkíta előkelő csak a nyarakat töltötte a hűvös szibériai tajgán. Valószínűleg egy fejedelem volt (közelebbről talán szabír), aki a helyi bányaművelés irányítása közben halhatott meg, ezért temették el e távoli térségben. (A régészek szerint a szkíták Közép-Ázsiából rendszeresen felkeresték az ásványkincsekben gazdag térséget, ahol az ott élő emberekkel nemesfémeket és féldrágaköveket termeltettek ki a nyári hónapokban.) A kurgánban épségben megmaradtak a mellékletek: fegyverek és arany ékszerek. A férfit teljes fegyverzetben temették el. Közvetlenül mellette a szkíták különleges fegyvere vagy hatalmi jelvénye, a fokos feküdt. A harcos bőrvet viselt bronz csattal, azon jellegzetes szkíta állatküzdelmi jelenetek ismerhetők fel. A harcos mellé tegeztek is helyeztek nyílvesszőkkel. A fegyvertartó széleit aranylemezek díszítik, melyen fekvő oroszánokat ábrázolnak. A férfi csúcsos fejfedőjét vékony áttört aranylemezzel ékesítették, fülében oroszános fülbevalók csüngtek. A kurgánban elhelyeztek egy bőrből készült hajót is, réz szegecsekkel. A leletek alapján igazolt, hogy a szkíták jól ismerték a folyóvizeken való közlekedés fortélyait.

A szkíták a –07/06. sz-ban feltalálták a visszacsapó reflexíjat. A Kárpát-medencétől a mai ÉKína területéig terjedő hatalmas régészeti kultúra-láncolat, a szkíta világrendszer, annak alapvető kulturális összetevői alapján, vagyis a sajátos fegyvertípusok, a lótenyésztés, a lovak

és lovasaik felszerelése és a díszítőművészetben alkalmazott „állatstílus” révén határozottan megkülönböztethető minden más korabeli kultúrától. A szkíták világának nagy újítása a lovasnomád nagyállattartó gazdaság és életmód, a közlekedés és a harcászat forradalmasítása volt.

A –07/06. sz.-ban, Ny-Kazahsztán Malo-Krasznodarjszk telephelyén, az ún. Taszmlin-kultúra kezdeti korszakában már alkalmazták a lófejet és lábszárat sírmellékletként. Az Altáj É-i lábainál fekvő Pazarik kurgántemetkezései a –05. sz. végén bőségesen tartalmaztak tulipánábrázolást bőrön, rátétes nemezen, szőnyegen. (A Pazarik-5 lelőhely radiokarbonvizsgálatának eredménye: –05. sz. második fele.) A –05/04. sz.-ban Kazahsztán területén (Iszik-kurgán) készült egy szaka fejedelem arany süvegdisze, mely hegymoron álló életfát, s annak a tetején egy madarat, valamint egy másik is, amelyik szárnyas nyílvevesszőket, továbbá egy szaka nemezrátét jávorbikát markoló griffet ábrázol. Egy nemeztakaró képén egy griff vadjuhot tép. Egy nemezrátétes faliszőnyegen keverék (ember+agancsos állat+madár) lényt ábrázoltak.

A –07/06. sz.-tól, mások szerint a **–08. sz.-tól** (ugyancsak a –07/06. sz.-tól) több hullámban megérkeztek a szkíták a Kárpát-medencébe (Erdélybe és a Magyar Alföldre), tehát KözépEurópába is. A magát szigünna néven nevező etnikum megjelenésével Erdélyben teljesen eltűnt a korábbi kultúra, és helyette szkíta jellegű eszköztár jelent meg. A Kárpát-medencében a –06. sz. közepére összefüggő szkíta lakosságú területek alakultak ki. A megtelepedők bokortanyákon és hatalmas kiterjedésű mezővárosokban éltek. A Kárpát-medencében uralkodó szkíta törzset Agatürszosz néven ismerjük. (Legalább hetven, kizárólag szkítákhoz köthető település maradványa ismert a területen, – különösen sűrű volt a megtelepedés Nógrád megye, leginkább Salgótarján területén). A szkíták tartós jelenlétét mutatják az alábbi leletek: Gazdag melléklettel a –06. sz.-ban temették el az alföldi Ártándnál az egyik szkíta fejedelmet, aki nyilvánvalóan kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezett Hellász és a Fekete-tenger irányában. A –05. sz.-ban készült a híres zöldhalom-pusztai aranyszarvas, a szkíták művészetének egyik legszebb emléke a Kárpát-medencében. A –04. sz.-ban készült a fejrődi (Kolozs megye) szkíta bronztükrő. A Kisselyken talált (Nagy-Küküllő megye) agatürszosz bronz rátét a –04/03. sz.-ból való. A –06. sz.-tól a Kaszpi-tenger és az Aral-tó közötti területen már a szkíták egyik fontos ágához tartozó szaka törzsek éltek. Ezzel összhangban, a kazak kutatók álláspontja szerint Kazahsztán területén a **–08/07. (–06.) sz.-ban** már a szaka törzsszövetség országa virágzott, amelyben jelen voltak a masszagéták, tügrahaudok, isszédonok, arimaszpok és az egyéb, a görög történeti feljegyzésekben szereplő szkíta törzsek is.

A szkíta-szarmata világrendszer talán akkor érte el legnagyobb kiterjedését, mikor a –07. sz. és a **–05. (–03/02.) sz.** közötti időben eltűnt Európából az akkor már mintegy kétezer éves ún. fattyanavói kultúra, melynek legjellemzőbb vonása a számtalan mély-lyukas harci balta volt. A szkíta-szarmata törzsszövetség a **–06/05. (–04.) sz.-tól** a korábbi fattyanavói kulturális térséget, a sztyeppétől igen messze fekvő területeket is integrálni igyekezett. (A fattyanavóiak korábban a Dnyeper és a Visztula közötti területről terjeszkedtek, a mai Finnországtól és a Kámától a mai Dániáig, ill. az É-i Kárpátokig terjedő hatalmas területen volt elterjedve a műveltségük, ami talán az összlávok és az ős-baltiak kultúrája volt, így népességük az É- és K-európai lakosság jelentős részének őse lehetett.)

A szkíták egyes néprészei a **–08/07.** (azaz a **–05.) sz.-tól** jelen voltak Mezopotámia határán, az Urmia-tónál és Lurisztánban is, s mind az asszír hatalom átmeneti megerősödésében, mind végleges megdöntésében is szerepet játszottak. Más interpretáció szerint a **–07/06.** (vagyis ugyancsak a **–05.) sz.-tól** voltak jelen a szkíták É-Mezopotámiában és az Iráni-felföldön. A szkíta királyi csapatok **–673-ban** (–417) legyőzték az asszírokat. (A szakemberek egy része ezt a csatát tekinti a szkíták első feltűnésének a világtörténelemben.) Asszír források tudni vélik, hogy az iskuzák, vagyis ezek a szkíták korábban a Kaukázustól É-

ra éltek, a Derbenti-szoroson áttörve érkeztek meg az asszír kézben levő É-Mezopotámiába, tkp. az asszírok által elfoglalt Urartuba. Feltehetőleg a szkítákkal szövetséges Urartu asszírok általi bekebelezése miatti ellenintézkedésként indulhatott meg a szkíta hadjárat.

Néhány mezopotámiai forrás megőrizte e szkíták királyainak nevét. Először Ispakaj, a nagy hódító nevét vésték agyagtáblákba, aki legyőzte az asszírokat. Az asszírok ezután keresték a szkítákkal való szövetség lehetőségét, és Esarhaddon király (uralkodott: **-681-től -669-ig**, tehát -425-től -413-ig) felajánlotta lányát Ispakaj fiának, Partatuának. Esarhaddon király szkítái az Urmia-tó déli részén telepedtek le, azon a helyen, amelyet ma Szakkiznak neveznek. Ispakaj fia **-669. (-413) k.** vette át a hatalmat. Egy hatalmas fővárost építtetett, melyet Szakkiznak neveztek el, melynek romjai ma is láthatók a hasonló nevű város DK-i részén, egy nagy dombon, 4,0 ha területen. Falai között feliratok is maradtak, melyeket hettita ékírással íródtak, de szkíta nyelven. Az új fővároshoz közel, Zivije nevű településen gazdag kincsleletre bukkantak, amit a szkíták kincsének vélnek. A kincs egyik része szkíta mesterek munkája, de vannak benne asszír alkotások is. Miután a szkíták biztosították É-mezopotámiai hatalmukat, Partatua (**-653 (-397) után**) Palesztina és Egyiptom irányában vezetett hadmozdulatokat, de a fáraó – úgy tudjuk – gazdag ajándékokkal távol tartotta a szkítákat a Nílus-deltától. (Bizonyos vélemények szerint az izraeli/palesztinai Szkitopolisz városa Partatua ott letelepedett szkítáiról kapta a nevét.) A szkíták és a médek kapcsolatáról ellentmondásosak a fennmaradt tudósítások. Kérdés: az a Méd Birodalom, amit ismerni vélünk, nem jórészt a szkíták hathatós közreműködése folytán bontakozott-e ki, nem tekinthető-e valamiképp Mitanni, Urartu és a fent taglalt Szkíta Királyság folytatásának? A médek ugyanis a Kaukázustól D-re és a Kaszpi-tengertől DNy-ra fekvő területeken a **-07. (-05/04.) sz.-ban** megalapították Nagy-Médiát, majd átmenetileg egészen Indiáig terjeszkedtek. (A Perzsa Birodalom pedig a nem túl hosszú „méd közjáték” után, talán ugyanott folytatta, ahol az Asszír Birodalom abbahagyta?)

Miután évszázadok óta uralták a kelet-európai sztyeppvidék É-i sávját, a Volgától a Kárpátmedencéig, a kimmerek eltávoztása után, tehát a **-07/06. (-05.) sz.-tól** a szkíták központja újra a Fekete-tenger partvidékére került, ezzel lényegében K-Európa egész területét ellenőrzésük alá vonták. Az európai szkíta kultúra virágzása a **-07. (-06/05.)** és a **-03. (-01/01.) sz.** közötti időszakra helyezhető, amikor központi törzseik nagy számban jelen voltak a Don-folyó alsó folyásánál, legfontosabb bázisuk a mai Voronyezs területének D-i része lehetett. A Fekete-tenger keleti partvidéke volt az ókori világ egyik központja, amelyet már a bronzkortól a lovas népek uraltak. A térség jelentősége különösen akkor emelkedett meg, mikor (a **-07. sz. derekán**, vagyis a -05/04. sz. fordulóján) a Volga, Jajk és a Kaszpi-tenger közötti síkságon tanyázó szkíták is (akiket korábban a masszagéták vagy az isszedonok szorítottak ki őshazájukból), ide telepedtek, – erről az ókori görög történetírás számolt be. Ugyanekkor vonultak volna a Derbenti-kapun keresztül, tehát a **-07. sz. közepe után** (a -05/04. sz. fordulóján) a kimmerek elhagyott területeire, a Fekete-tenger mellékére azok a szkíták is, akiket állítólag a médek „űztek volna el”.

A Volga, Jajk és a Kaszpi-tenger térségének egyes szkíta/szaka törzsei AsszírIA végleges felbomlása idején, **-633 (-377) k.** Média hatalmasra növekedett területére vonultak, (vagy a helyzet változása nyomán méd fennhatóság alatt találták magukat, – amibe talán nem akartak belenyugodni?). Aztán **-605-ben** (-349), Ninive, Dur-Sarukin, Kalah és Assur (az Asszír Birodalom korábbi székvárosai), valamint Urartu médek és babilóniaiak általi pusztítása és kirablása idején, állítólag ugyanezen szakák (vagy talán asszíriai, urartui szkíták?) vereséget szenvedtek, így kerülhettek át K-Európába. A **-06. sz. elejétől** (a -04. sz. második felétől) a helyükbe, a médek uralma alá, a kaukázusi régióba – Sztrabón szerint – az örmények telepedtek át Thesszáliából, s ezzel létrejött az örmény Arménia. (Arméniában – másik neve Szakaszena, ami szűkebb értelemben a Kür-Araksz folyók köze – hosszabb idő óta szkíta népek éltek, egészen a **-07/06. sz. fordulójáig** (a -04. sz. közepéig). Szakaszena földrajzi neve eredetileg a terület szkíták általi elnevezése volt.)

A –01. évezred második felében kibontakozott a nomadizmus fejlődésének egy újabb lépcsőfoka. Ebben az időben már pontosan meghatározott, és nyilván az egyes törzsek között egyeztetett területsávokon, állandó téli és nyári szállások között zajlott az évszakos vándorlás.

A sztyeppe igazi központja a **–07. (–06/05.) sz-ban** már Kercs elődvárosa lehetett, elgörögösített szkíta nevén Panticapaeunum. Később Odessza vidékén, a **–07. (–05/04.) sz-ban** már görög települések is álltak. (A **–07. (–05/04.) sz-ban** kezdtek a görög telepesek is megtelepedni a Fekete-tenger K-i partvidékén, például a dórok Chersonesusban, tehát a mai Szevasztopol környékén.) Ez nem változtatott azon a tényen, hogy a **–07. sz. végétől** (a –04. sz. közepétől) a szkíták maradéktalanul uralták az egész kelet-európai sztyeppét, a szarmaták határvidékétől a Kárpát-medencéig. Államszövetségük uralmi központja a Fekete-tenger É-i mellékén volt. A tengerszoros egyik magaslatán, a mai Kercs központjában a kisázsiai görög hajósok, a milétosziak a **–06. (–05/04.) sz.** folyamán építhették fel saját városukat, mivel ez a szkítáknak is érdekében állt. Az ókori település kiváló fekvésének köszönhetően gyorsan gyarapodott, hiszen közel volt a búzatermő vidékekhez, a két tenger határvíze pedig rengeteg halat adott. A térségből eltávozott kimmerék parti városát, a sokkal régebben megalapított Kimmeriszt a beszivárgó milétoszi és leszboszi görög telepesek **–05. (–04/03.) sz-ban** elnevezték Antandrosznak. A Tanaisz földrajzi név minden bizonnyal a Don-folyam nevéből keletkezett. A szakirodalom szerint e települést görög hajósok, nevezetesen a milétosziak alapították, valamikor **–600** (azaz –344) k., de a genetikusok megállapították, hogy a lakosság, vagyis az ott élt emberek mégis jobbra az R1a haplo-csoporthoz tartoztak, ami arra utal, hogy szkíták lehettek.

A szkíta népek fénykorában, tehát a –01. évezred derekán, mindenképpen a **–04. (–03/02.) sz. előtt** éltek azok a szakák, akiknek a régészeti hagyatékát az Aral-tó és az Oxusz, valamint a Jaxartész mentén élő szakák történetének feltárásával összefüggésben Tolszov, Gafurov és Negmatov orosz tudósok kutatták, és jelentős leleteiket azonosították Pazariken kívül Sibében és Basadárban, tehát Szibériában és az Altájban is. Jelentős politikai tényező volt a –06. sz. és a **–03. sz.** (az időszámítás kezdete) között a szakáknak, azaz az ázsiai szkítáknak (Hérodotosz szerint a szkíták 6. törzse) „birodalma”, mely tkp. a rokon törzsekkel alkotott törzsszövetség volt. Legnagyobb kiterjedése idején magában foglalta a mai Oroszország D- és közép-szibériai részét, valamint Kazahsztán, Türkmenisztán, Kirgízia, Üzbegisztán egy részét és Hszincsiang Ny-i területeit (Belső-Ázsia egy részét) is. A törzsszövetség meghatározó része az időszak első felében az Oxusz (Amu-darja) és Jaxartész (Szir-darja) közötti termékeny területtől a Pamír térségéig, valamint az Ili- és Csu-folyó mentéig terjedő területrészekén élt.

Tagiskenből (szkíta erődváros a Szir-darja torkolatától D-re) hatalmas szaka sírok ismeretese a –06/05. sz-ból, gazdag arany- és bronzdíszekkel, mázas agyagedényekkel, melyek stílusa a K-i sztyeppe világáéval egyezik meg.

Egy szkíta város a mai Jelizavetszkoje város mellett került elő, melynek korát a –06/05. sz-ra keltezték. Arról a korabeli források úgy emlékeznek meg, mint egy hatalmas piacról a Tanaisz (Don) és a Meotisz (Azovi-tenger) találkozásánál. Egy másik jelentős települést a mai Kamenszkoje közelében alaposan feltártak és kiderült, hogy egy hatalmas fémművességi központra bukkantak, ennek korát a –05/04. sz-ra datálták. A feltárt település közel esik Krivoj Roghoz, a híres vasérc lelőhelyhez. A Dnyeper-folyó partjai szinte teljes hosszukban régészeti kincsesbányának tekinthetők, a partok mentén számtalan szkíta temetkezés és település rejtőzik. Az egyik jelentős régészeti helyszín a folyó nagy kanyarulatánál elterülő Zaporizsja körzet. Itt, egy szigeten a régészek több mint 100 kurgánsírt azonosítottak be, ezek közül a legkorábbi a –03/02. sz-ban keletkezett. A szigeten szétszórta található sírok közül a leggazdagabb családok a sziget legmagasabb pontján, egy kis emelkedőn temetkeztek, ahonnan jó kilátás nyílt a folyóra.

Az ukrainai sírokból és a tengerparti városok romjai alól kiásott leletek alapján bizonyos, hogy a Fekete-tenger környékén élő szkíták a **-07. (-06/05.) sz-tól** önálló pénzt vertek. A sztyepei lovas népek első pénzei nyilat formáznak, legalább is a Fekete-tenger partján élő szkíták között a régészek különleges rovátkolt nyílhegyek tucatjaira lettek figyelmesek, amelyek nem alkalmasak fegyvernek. A Berezan-szigeten megtelepedett görög hajósok, valamint Olbia és Cercinitis lakói is használtak különleges alakú bronz pénzeket. A szkíták egy ideig ragaszkodtak nyílhegyet formázó bronz pénzeikhez, míg a görögök telepesei inkább a delfin formájút használták. A Dnyeper-mentén élő szkíta városok lakói egyesítették ezt a két típust. A pénzt a görögök talán fegyverekre és mezőgazdasági terményekre, főként húsrá, gabonára cserélhették, a szkíták a Mediterrán-világ sajátos termékeit vásárolhatták itt meg. A **-06. sz. második felétől** (a -04. sz-tól) a Kercs vidékén, Panticapeumban élő szkíták ezüstpénzek verését is megkezdték. Ezek már a lüd érmék kör alakját utánozták. Aztán a **-06. sz-tól** (vagyis a -03. sz. kezdetétől) lüd mintára kezdtek a görögök is (bronz, ezüst, nagyrítván arany anyagú) pénzt verni, előbb a távoli kisázsiai és Fekete-tengeri gyarmatvárosokban, majd az anyaországban is.

A **-06. sz.** és a **-05. (-03/02.) sz.** között, feltehetőleg a Don-folyótól K-re, a Volga és a Káma összefolyása körül, az 50-60. szélességi fokok között, a Kelet-Európai-síkságnak vagy Oroszalföldnek nevezett területen terült el a „szarmata-öshaza”, a történettudomány által szarmatáknak nevezett törzsek által uralt területek központja. (A „szarmata-tömb” azonban a fent megjelölt időszak végére már a hanyatló fattyanovói kultúra hatalmas K-európai területeit is magában foglalta.) A legrészletesebb alátámasztást Hérodotosz szolgáltatta az „öshazára” vonatkozó feltételezéshez. Az ásatások eredményei is azt mutatják, hogy ekkoriban a szarmatának tekintett ún. Blumfeld-kultúra virágzott a Volga-Urál térségben. Más értelmezés szerint a szarmaták törzsszövetsége a **-07. (-06/05.) sz.**, illetve a **-03. (-02/01.) sz.** között kézben tartotta a Volgán-túl és az Urál-hegység D-i részét. (A szarmaták zöme a **-04. (-03/02.) sz-ban** indult el Ny-ra a Kaszpi-tenger és a D-Urál közötti térségből, egyes vélemények szerint túlnépesedés miatt költöztek onnan el.) Mindazon területeket szarmatának nevezett törzsek uralták tehát, amelyek a szkíták által lakott övezet É-i peremén helyezkedtek el, továbbá azokat, amelyeket az ún. ugor népek DNy-i peremterületének tekintenek. Általában az európai szkíta világ kezdődő hanyatlásaként értelmezik, hogy a szarmaták a **-05/04. sz-tól** eluralkodtak a Don-folyó középső folyása felé eső területeken. Ugyanakkor a szarmatákhoz hasonló tárgyi hagyatékkal rendelkező más törzsek (daha, masszagéta) az Aral-tótól D-re éltek.

Kazak régészek felfedeztek egy aranyba öltöztetett ősi szkíta vezető sírját, akit Naphercegnek neveztek el. A sír korát a **-05/04. századra** datálták. A lelet a fővárostól K-re fekvő Karaganda régióban bukkant elő. A kurgánsír mellett még további hét sírra leltek, amelyek kíséretének tagjait, esetleg rokonait rejthették. A Napherceg testét teljesen beborította az arany. Az egyik fülkében 130 arany tárgyat, többek között tigrisféle ragadozó és griff ábrázolásokat találtak, de függők és fegyverek is előkerültek. A Napherceg a térség egyik jelentős vezetője, harcosa lehetett. Az elhunyt személy hatalmas kincset hagyhatott hátra, „saját részét” vele temették a sírba. A **-05/03 sz-ban**, Alma-Atától 45 km-re, a Tien-san lejtőinél, Isszik területén 45 halomsírt formáztak. Az egyikbe állatábrázolásos aranylemezekkel borított süvegű és csizmájú szkíta harcost temettek. A sírmelléklet egy ezüstcsészéjén 26 jelet tartalmazó írás áll, melyet a szakértők olyan hun írásnak határoztak meg, mely 14 türknek tekintett jelet is tartalmaz, (a jelek közül hét az **01. évezredből** származó, és talán az európai hunokhoz vagy avarokhoz köthető nagyszentmiklósi kincsen is előfordul). Nyilván nem türk, hanem eredeti szkíta-hun írásról lehet itt szó, ami később természetesen áthagyományozódott a türkök kultúrájára is. Az AlmaAta melletti régészeti lelőhelyen, kurgánban eltemetett szaka aranyruhás ember törének lenyűgöző hatású berakott díszítése a vércsatornát borító aranylemezekon számos különböző állatot ábrázol „vakaródzó pózban”. Ennek alapján, a szakemberek szerint ez a tárgy az Urál-folyó menti ún. sazuomaták (akiket egyfajta szarmatáknak tekinthetünk) tárgyaival áll rokonságban. A **-07. (-05/04.) sz-tól** az oszétok

valószínűsített elődei, a nomád alánok is jelentős nagyságú területen megjelentek a sztyeppövezetben. Feltehetőleg ők iráni és kaukázusi ősnépek leszármazottaiként különböztethetők meg a szkíta világrendszer más képviselőitől, – (egyres néprészek később, a Római Birodalom hanyatlása idején Európa Ny-i felének történelmében játszottak meghatározó szerepet).

A –05. sz. és a –02. (01/02.) sz. közé kelteznek az ún. Kő Erőd fennállását az ukrán Dnyitropetrovszk körzetben, a Konka és a Bolsoje Belozerka folyók összefolyásánál, egy jól védhető zugban. Itt állt az a nagy szkíta főváros, melyet a régészek Kamenszkójének neveztek el. A körzetben nem egyedülálló ez a nagy szkíta metropolisz, hiszen a régészek eddig közel kétszáz település maradványát tárták fel. A városközpont és a fellegvár 12 km² nagyságú, de körülötte kurgánokban, sátrakban élhettek a kereskedők és a pásztorok. A régészek szerint a település elrendezése sajátos szkíta mintán alapult. A Dnyeper partján éltek a fémművesek és a kovácsok, akik a szkíta lovasság fegyverzetét és lószerszámát készítették. A közeli vasérclelőhelyről, Krivoj Rogból nyerték az alapanyagot. A városban sok vas- és rézsalakot találtak, ami iparszerű feldolgozóüzemről tanúskodik, de megtalálták a kézművesek műhelyeit is. Az előkelők a Konka-folyó által körülölelt dombon építették fel palotáikat. A partot száritott téglából épített fallal erősítették meg. A fellegvár telkeit szépen megmunkált deszkakerítéssel választották el egymástól. Az előkelők rezidenciái átlagosan 3-4 szobából álltak. A házak alatt padlófűtés nyomait találták meg.

Az orosz-kazak határnál, az Urál-folyó partján, Orenburg közelében, Filippkova mellett került elő egy 2500 éves, szármatakhöz sorolt női sír, ahol már 25 kurgánsírt is találtak. A sírban két hatalmas bronz kancsót, ékszereket, kozmetikumokat tartalmazó edényeket helyeztek el. Az elhunytat gazdagon felékszerezve temették el a –05. sz.-ban, bal kezével egy olyan tükröt tartott, amely bronzból készült, nyelét azonban aranyból készítették.

A sztyeppe és az Urál-hegység határán, a Cseljabinszk körzethez tartozó Kicsigin faluban hatalmas szármata temetkezési területet tártak fel, s ott arany ékszereket találtak. Ez a hely előkelő szármata család sírboltja lehetett. Innen sok női és férfi csontváz került elő, melyeket a feltárók a –04. sz.-ra kelteztek. A tárgyakon a jellegzetes szkíta állatstílus jegyei ismerhetők fel: míviesen megmunkált, gazdagon díszített diadémok, gyűrűk és karperecek, nagy számban. Néhány szakértő úgy véli, hogy a leggazdagabb női sír egy táltosnő lehetett, aki bizonyára e szármata társadalom szellemi vezetője volt.

A közép-ázsiai Kazahsztán D-i részét, Simkent környékét is lovasok népesítették be. A kirgizüzbég-kazak határ közelében, szkíta (szaka) kurgánokat azonosítottak be a régészek. Az előkerült leletek alapján a temetkezést a –04/03. sz.-ra keltezték. Egyes feltételezések szerint itt szaka-szármata közös kultúra virágzott. (Korábban nem feltételezték, hogy szármata laktak volna ezen a területen.) Kazak régészek egy másik csoportja fiatalon elhunyt szaka hercegnő sírjára bukkant K-Kazahsztánban, az Urdzsar régióban. Ezt a temetkezést is a –04/03. sz.-ra keltezték. A nő fején csúcsos fejdísz volt, ami az előkelőség jelképe lehetett. A fejdísz állatábrázolások is díszítik.

Az európai szkíta világ egyik legfontosabb népcsoportjának a szerteágazó (turáni, iráni, kaukázusi) gyökerű szármatainak számítanak, akik aztán a –06. (–04/03.) sz.-tól egészen a középkorig benépesítették a Közép-Ázsia Ny-i peremvidékétől a Kárpátokig elnyúló hatalmas területnek, – amit a görög-római szerzők rendre Szkítiának neveztek – jelentős részét. Több irányban követhetjük nyomaikat, ugyanis később egy részük É-ra, a Balti-térségbe és Skandináviába jutott el, illetve néhány csoportjuk idővel Ny-ra és D-re költözött. A –04. sz.-tól kezdve a DUrálban, illetve attól K-re jelentkező ún. prohorovkai kultúra hordozóit a régészek egy része szármataknak tekinti, azonban feltehetőleg inkább az É-Kazahsztán és az Aral-vidék szaka műveltsége volt hatással e kultúra kialakulására. Szármataik jelentek meg aztán a –05. (–04/03.) sz.-tól az Urál-hegység és a Don-folyó közti területen is. Orosz szakemberek szerint a

szarmaták megközelítően a **-05. sz-tól** (a -03/02. sz-tól) kezdték uralni az európai sztyeppe jelentős részét. Egy szarmatának tartott harcos sírját tárták fel a régészek Ajdarli falu közelében, Akmola térségében. A teste mellé elhelyezték a fegyvereit, két edényt pedig a fejénél helyezték el. A harcos füléhez közel fülbevalót találtak, amely akkor a férfi viselet nélkülözhetetlen kellékének számított. A kurgánsírban nyílhegyeket, késeket, övdarabokat, valamint kerámiát is találtak, de kivehetők maradtak az elhunyt mellé helyezett áldozati ételek maradványai is. Számos állatsont bukkant elő a földből, bizonyára e mellékleteket is – hitük szerint – a harcos másvilági útjának elősegítése érdekében helyeztek a sírba, amit a -04/03. sz-ra kelteznek.

A kimmerek, akik a **-06. sz. végén** (a -04. sz. közepén) megtelepedtek a Kárpát-medencében, egészen a **-05. sz-ig** (a -03/02. sz-ig) bizonyosan jelenvoltak ott (jobbára a medence Ny-i felén, a későbbi Pannóniában), bár a szkíták (→dák) nem engedték át a medence területének nagy része felett az irányítást. (Ezek a kimmerek azután is (mint kelták) ottmaradtak, romanizálódtak. – Erről egy későbbi fejezetben számolunk be.) Mindenesetre úgy tudjuk, hogy **-513** (-257) **k.** nem szarmaták, nem is kimmerek vagy kelták, hanem a „királyi” szkíták képezték a Kárpátmedence K-i és a K-Balkán É-i területei nagy részének lakosságát.

A **-06. (-04/03.) sz.** és a **-05. sz. (-03/02.) között** görögök lakták Phanagoriát. (A Kercsi-szoros sekély vizeiben orosz régészek megtalálni vélték Phanagoria elveszettnek hitt városnegyedét.) Az ókorban e híres városból szállították a görög kereskedők a szkítáktól vásárolt mesés keleti árukat. A krasznodári régióban található romváros közel esik a Meotiszhoz. Az ókori feljegyzések alapján úgy tudjuk, hogy a várost jón telepesek alapították a **-06. (-04/03.) sz-ban**, akik a perzsa uralom elől menekültek Kis-Ázsiából. A települést Phanagorról nevezték el, ő volt az, aki a kis csapatot elvezette a Fekete-tenger keleti medencéjébe. A Kerccsel szemközt húzódó Tamany-félsziget különleges természeti értékei, valamint hajózásra alkalmas partszakasza gyorsan felvirágoztatta a várost.

A görög telepesek, illetve városállamaik azonban nem sokáig őrizhették meg önállóságukat, mert a **-05/04. (-02.) sz-ban** a Boszporuszi (krími) Királyság bekebelezi őket. A szkíták viszont a **-06. (-04/03.) sz.** és a **-04/03. sz. fordulója** (-01. sz. közepe) közötti időben még mindig a görögökkel folytatott kereskedelem számára vertek ezüstpénzeket, amelyeken feltűntek jellegzetes motívumaik, a szárnyas táltos lovak, az aranyat őrző griffek, de láthatunk állatküzdelmi jeleneteket, valamint szakállas férfiakat is az érmék hátlapján. A **-04. (-02/01.) sz-ban**, a Panticapeumban keringő érméken a szkíták fegyverzete, az íj és a nyíl rajzolata is feltűnik. A Don-folyó és az Azovi-tenger találkozásánál állt Tanaisz (Rosztov-na-Don), a szkíta-görög kereskedelem egyik központja. A -03. sz. első felében már régi alapításának számíthatott ez a település, ahova az ott élő görögökön és szkítákon kívül, később szarmaták és alánok is betelepedtek. A város az európai civilizáció egyik legkeletibb városa volt, ahonnan a görögök nemesfémeket szállítottak Égei-tengeri hazájukba. A görög-szkíta érintkezésből egyedi kultúra született, az ötvös mesterek megörökítették aranytárgyaikon a görög-szkíta mitológia jeleneteit. Úgy tudjuk, Tanaiszt sohasem támadták meg, és fosztották ki szkíták, szarmaták (később a hunok sem, de annál inkább a rómaiak és a gótok).

Hérodotosz szerint a szkíták és a szakák nadrágot hordtak, csúcsos süveget viseltek, fegyverük az íj, a tör és a harci bárd, azaz a szagarisz volt. A **-05. (-03/02.) sz-ban** a szkítáknál már létezett egy népszámlálási módszer, melyről ugyancsak Hérodotosz számolt be: Ariantas király meg akarta tudni, hogy hányan élnek az országában, ezért felszólította alattvalóit és szövetségeseit, hogy mindenki küldjön neki egy nyílvevőt. A király azokat megszámláltatta, így megtudta, hogy hányan élnek fennhatósága alatt. A történet úgy folytatódik, hogy a király a nyílhegyekből később egy bronzüstöt öntetett és azt Exampaiosz településen állította fel. Hérodotosz szerint azért esett erre a városra a választás, mert az volt a szkíták szakrális központja. (Exampaiosz görögül szent utat jelent.) Az ókori város a Fekete-tenger É-i partján állt.

Lao-ce – a taoizmus (a –01. sz. végéig)

Lao-ce, a taoizmus filozófiájának és mozgalmának megalkotója vagy továbbfejlesztője egy hagyomány szerint **–604-ben** (–115) született, és **–517-ben** (–028) halt meg. Élete delén levéltáros volt, s állítólag Konfucius tanítómestere is. Egy másik hagyomány viszont úgy tudja, hogy a **–04. sz-ban**, vagyis a –02/01 szban – láthatóan ugyanazon időszakról van szó! – a Hanguguan-hágónál élt, mely hágó éppen arról lett híres, hogy ott alkotta meg Lao-ce a taoizmus alapművének első változatát, a Tao Te King (Az út és az erény könyve) c. mű kezdeti formáját, ami az É-kínai vidék (lovass népek által lakott sztyeppe) és Közép-Kína műveltségét és tudását foglalja össze. A Yang-Yin ellentétek tanában felmerült a komplementaritás gondolata.

Hogy korábban mennyire volt újdonságnak tekinthető az, amit Lao-ce tanított, nem tudhatjuk pontosan, lehettek előfutárai. Talán már létezett egy ilyesfajta szellemi irányzat korábban is. Az is lehetséges, hogy ismerte Buddha munkásságát, amiből jócskán meríthetett inspirációt. Azt azonban biztosan tudjuk, hogy a mintegy 300-350 évvel később létrejövő Han Birodalom szervezési modellje nem nélkülözhetette a komplementaritás gondolatát, ahogy nem nélkülözte Lao-ce nagy tanítványának és ellenlábasának, „komplementerének”, Konfuciusnak a filozófiáját és államszervezési elveit sem.

Lao-ce tevékenysége tehát mindkét említett hagyomány szerint az időszámításunk kezdetét megelőző évszázadban bontakozott ki, melyet alátámasztani látszik az is, hogy tudjuk, egy követője, Li Dong-xuan taoista mester a **–06. sz.** (az –01. sz.) **második felében** tartotta meg híres beszédeit a Yin-Yang lényegéről, és e beszédekben – az akkori társadalmakban is már túlsúlyban levő – Yang-energiák ellensúlyozására a Yin-princípium fontosságát hangsúlyozta.

Ókori koreai bevándorlás Japánba (az időszámítás kezdetéig)

A Koreai-félszigetet már a bronzkortól, feltehetőleg pre-szkíta (turáni) származású törzsek népesítették be, ugyanis Dél-Korea bronzkori régészeti kincsei a közép-ázsiai, a –02. évezredben már virágzó Karaszuk-kultúrával mutatnak rokonságot. A Samguk Jusa középkori koreai krónika azt állítja, hogy Gojoseon volt az első királyság a térségben, melyet **–2333-ban** (tehát –1844-ben) alapított egy égi származású király, Dangun. Az ősi koreai királyság nyomait a mai Kína területén, Liaoning tartományban is megtalálták, a –08. sz-ra datálják az ottani kurgánsírokat. A következő koreai államalakulat, amelyről a legendákban megemlékeztek, az ÓCsoszon dinasztia állama volt. Ez a formáció **–1121** (–632) és **–108** (142) között állt fenn.

Egy legendakör (jóval később, a középkorban keletkezett forrás) szerint **–1121-ben** (–632) jött létre az a koreai állam, ami leváltotta volna az ősi koreai Ó-Csoszon dinasztia államát, és amelyben a bronz széleskörű használata is elterjedt. A hagyomány szerint az Ó-Csoszon állam területét ekkor a kínainak tekintett Shang-Yin dinasztiából származó Kidzsa (Csi Ce/Qizi) foglalta el. A két legenda között láthatóan ellentmondás van, ami csak úgy oldható föl, ha elvetjük e formációknak a Koreai-félsziget egészére és az időszak teljes tartamára vonatkoztatott kizárólagosságát.

A Shang-Yin államot túlélte az Ó-Csoszon uralom. A Shang-Yin dinasztia **–194-ig**, azaz 056ig uralta saját területrészt, addig hajósai rendszeresen felkereshették a Japán-szigeteket, népfellegük letelepítésén és jól jövedelmező kereskedelmi tevékenységük kiterjesztésén fáradozhattak. A fenti évszámok jól egyeztethetők azokkal a régészeti eredményekkel, melyek szerint a –03. sz-tól a –01/01. sz. fordulójáig terjedő időben Japán szigeteinek őslakossága koreai közvetítéssel megismerkedett az öntözéses rizstermeléssel, a bronzsal, a vassal, a textilkészítéssel. Japán népei a szomszédos (kínai és) koreai kultúra hatása alá kerültek. A neolitikus dzsómonkultúrát, (ami Japán egyes É-i részein egészen az újkorig fennmaradt) a –03. sz-tól váltotta le az élelemtermelő, letelepült jajoi-kultúra. E Korea felől zajló bevándorlási hullám megérkezésére a hagyomány szerint valamikor az **–01. évezred derekától** (vagyis csakugyan a régészetileg alátámasztott –03/01 sz-ban) kerülhetett sor. A szigetcsoport csaknem teljes területén állandó települések alakultak ki.

Pártia népének genezise (az 01. sz. kezdetével bezárólag)

A pártusoknak – akik Pártia tartomány önállósodásakor kapják majd ezt a nevüket – az elődei független, nagyrészt szkíta/szaka törzsek voltak vagy más pusztai törzsekkel létrejött szövetség (masszagéták) keretei közepette éltek Pártia térségében a **–08. sz. második harmadáig** (vagyis a –06. sz. végéig). A későbbiekben, a **–08. sz. közepe** (a –05. sz. kezdete) és a **–06. sz. közepe** (a –03. sz. eleje) közötti két évszázadot, jórészt hettita-hurrita eredetű népeiséggel, s talán egy hettita-hurrita vezetőréteggel kiegészülve, a hürkánokkal és az áriaiakkal együtt Korezmia befolyása alatt éltek meg. Azután Korezmia, Ária, Szogdia és Pártia területei **–550** (–294) **után**, előbb formálisan, majd kb. **–480-tól** (–224) már ténylegesen is az Akhaimenida Birodalom fennhatósága alá kerültek. Hérodotosz Perzsia 16. tartományáról írva említette meg a Partukka/Partakka nevet, a szogdokkal és a korezmiaiakkal együtt, ami arra utal, hogy a **–05. sz.-ban** (a –03/02. sz. fordulóján) a 16. tartományban jelen voltak, s bizonyára közöttük voltak azok a parni-dahák is, akik később fordulatot vittek végbe Elő-Ázsia, Közép-Ázsia és az indiai szubkontinens határvidékén. Van olyan **–06/05. sz.-ból** (–03. sz.-ból) származó forrás is, mely szerint a pártusok ezen elődei a perzsa uralom alá került médek harcát és felkeléseit támogatták, és épp ezért kellett aztán elhagyniuk hazájukat (a mai É-Irán területét, ahol médek és a rokon szkíta népek környezetében éltek), majd Horaszán területére (Türkmenisztán és Irán határához) kellett költözniük.

Valószínű, hogy **–550** és **–400** (azaz –294 és –144) között a pártusok vezető rétege részben elvándorolt az Aral-tó irányában, hogy azután majd (más szaka népekkel kiegészülve) visszatérjen. (Számos kutató álláspontja szerint **–400 után**, azaz –144-től jelentős törzsszövetségek jöttek létre a szkíták által uralt középső területeken. A parni törzshöz csatlakozó dahák (a masszagéta törzsszövetség egyik törzse) pedig az Oxosz és a Jaxartész közötti, vagy a Jaxartészen túli területről, az Aral-tótól D-re eső területről vándorolt a **–03. sz. első felében**, vagyis ugyancsak a –02. sz. második felében a Kaszpi-tenger mellékére.)

A szkíta életmódot élő pártusok nevét, (mely már az ókori perzsa forrásokban is feltűnt), az antik krónikák (**–333** (–077) és **–247** (010) **között**) a Kaszpi-tenger keleti felén élő egyik sztyeppe-i törzs nevéként említették meg. A perzsa birodalom széthullása után a pártusok nagy önállóságot élveztek, mert Baktria tágabb térsége népeinek életét a hellenizmus kevésbé kíméletlenül befolyásolta, mint Ny-Ázsia, ÉNy-India és Kasmír népeit. Alexandrosz (Nagy Sándor) **–328-tól** (–072-től) a közép-ázsiai szatrápiákban úgy biztosította uralmát, hogy szövetségre lépett a bennszülött arisztokráciával, miközben a hadászatiilag fontos pontokon katonai támaszpontokat tartott fenn, melyeket (tkp. hellén városokat) szinte kivétel nélkül „Alexandria” néven neveztek el. Alexandrosz birodalmának **–310** (–054) **k.** széthullása után a Szeleukidadinasztia gyakorolta a hellén uralmat Közép-Ázsiában, **–300** (–044) **k.** háborúba keveredett Indiával (a Maurja-dinasztiával), s jelentős területi és presztízsvesztést szenvedett. (Ekkor a területe jó részét elvesztett Parthava tartományt ahhoz a Médiához csatolták, melyről leválasztották Atropaténét.)

A pártusok vezető ereje a **–03. sz. közepére** (a –01/01. sz. fordulójára) ismét megjelent korábbi hazájában, s új korszakot nyitott a világtörténelemben. Ezt a történészek hajlamosak idegen pusztai népek Iránba való behatolásaként értelmezni. Ez az időszak (**–03/02. sz.**, vagyis az 01. sz.), ugyanis a szkíta világrendszer szétforgácsolódásának, szétesésének, a turáni kultúrkör differenciálódásának korszaka, amikor legelő-szükébe került törzseik lázas sietséggel keresték Eurázsia számos területén lehetséges életterületet. (Az interpretációk zöme a hunok közép-ázsiai térnyerésére vezeti vissza a szkíták térvészését, ami persze felületes és elhamarkodott, sőt téves következtetés. A valóság épp az ellenkezője: a hunok térnyerése eredményezte a **02. sz.** és az

05. sz. között, vagyis a 04-08. sz-ban a turáni kultúra és civilizáció restaurációját előbb KözépÁzsiában, majd Indiában és Európában is.)

Asoka királysága (az 01. sz. első felével bezárólag)

Asoka (Maurja-dinasztia) nevéhez fűződik India hatalmas területeinek egy országba (birodalomba) foglalása, valamint a buddhizmus terjesztésének (második nagy hullámának) megindítása. Alaptéziseink szerint időszámításunk mai rendszerének kezdete is az ő tevékenységéhez köthető.

A Maurja-dinasztia előbb Magadha, majd Pátaliputra székhellyel (a mai Bihar állam területén, Gangesz-medence, Cshota-Nágpur-fennsík) a **–04/03.** (–01.) **sz-tól** uralkodott, kezdetben azokon a területeken, ahol a védikus vallás ellenzékeként 100-120 évvel korábban elterjedt a dzsainizmus és a buddhizmus, mindenek előtt Magadha állam területén.

A második buddhista zsinatot **–365** és **–350** (–109 és –094) között Vaisáliban tartották, 100 évvel az előző után, patrónusa Kálásóka, Magadha királya volt. Ekkor szakadás állt be a tanítványok körében, s ez 18 különböző szekta kialakulásához vezetett. Ebbe a válságos helyzetbe született bele a dzsainista Csandragupta Maurja (sz: **–340**, élt: **–293-ig**, ez megfelel a –084, illetve –037 közötti éveknek), aki megalapította a maga dinasztiaját.

Fiatalsága idején, **–330-tól –325-ig** (–074-től –069-ig) zajlott le Nagy Sándor hódító hadjárata Közép-Ázsiában és India ÉNy-i határterületein, és annak következményei valószínűleg hozzájárultak dinasztiaalapítása sikeréhez. Csandragupta Maurja **–323-ban** (–067) megdöntötte az India ÉK-i részén fennálló Magadha Királyságot, pandzsábi királyokkal szövetkezve győzte le a magadhai Nanda-dinasztiát, megalapította saját dinasztiaját, majd Ny-ra terjeszkedett, s Nagy Sándor utódaitól (**–305-től**, azaz –049-től) saját országához csatolta a mai Afganisztán területén lévő tartományokat is. Pátaliputrát (Patnát) **–321-től** (–065) tette meg fővárosának.

Csandragupta unokája, Asoka a források többsége szerint **–304-ben** (–048) született, s ez az évszám egybeesik a Szeleukida Birodalom megalakulásával. Aztán Szeleukosz Nikator **–300ig** (–044) uralma alá hajtotta az Indus-folyótól Ny-ra elterülő térséget, s ezzel szomszédságba került Maurja Birodalommal. Megtámadta a Kelet-Indus-völgy és a Gangesz-völgy urát, I. Csandraguptát, de megalázó vereséget szenvedett az indiai csapatoktól.

Csandragupta **–297-ben** (–041) átengedte a trónt fiának, Binduszárának, és visszavonult egy dzsainista kolostorba. Binduszára **–274/273-ban** (–018/017) uralkodott. Fia, Asoka **–273/272ben** (–017/016) kezdte meg uralkodását. Asoka király **–265/263-ban** (–016/014) hatalmát a „Kalinga-háborúban” (a D-i területek kivételével) az egész mai India területére kiterjesztette. Birodalmát tartományokra osztotta, és élükre hercegeket állított, a fontosabb hivatalokban pedig bevezette a rendszeres tisztségcserét. Asoka kialakította a hivatalnoki kasztot, ami miatt azonban a bráhmanák szembeszegültek a buddhizmussal, és felkeléseket szítottak, amelyeket a király vérbefojtott. Meghódította Kalingát, egy sziklafelirata szerint azonban hódító hadjáratainak áldozatai miatt lelkiismeret furdalást érzett, ezért ettől kezdve elkötelezte magát az igazság és a törvény mellett.

A buddhista hitet egyesek szerint **–266-ban** (–010), a többségi vélemény szerint **–263/262-ben** (–007/006) vette fel. Ellátogatott a nepáli Lumbini faluba, a Katmandu-völgybe, Buddha szülőhelyére és fő működési területére. – (A 21. sz. elején még álltak azok a sztúpák, amelyeket ő emeltetett.

A legismertebb a Szvajambúnath-sztúpa (a szó jelentése: önmagában létező) a völgy ÉNy-i peremén áll, az ugyanazon nevet viselő hegy, vagy inkább domb csúcsán, nem messze Katmandutól. Áttérésével kapcsolatosan nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy annak valószínű időpontja pontosan egybeesik a nagy Jupiter-Szturnusz együttállással (**–007/006**),

tehát a „Betlehemi Csillag” megjelenésével, amit mindeddig Jézus születésével hoztak kapcsolatba. A két féle (írott hagyomány szerinti, ill. csillagászati) kronológiai sor megfeleltetése egy nem lényegtelen alátámasztást jelenthet téziseinkhez.

A nagy király a források szerint **–260-ban** (–004) tette meg a buddhizmust államvallásnak.

Asoka tulajdon fia, mint szerzetes **–252-ben** (–003) vitte a „Tant” Lanká-szigetére, tehát Ceylonra, azaz Srí Lankára. – (A vallás később elérte Hátsó-Indiát és az Indonéz-szigetvilágot is.) Más partikuláris kronológiai rendszer szerint is Asoka jóvoltából hódította meg a Tan Ceylont. Előbb Anurádhapurában állították fel egy sztúpát „Asoka jóvoltából”, amely „hagyományos” formájú (anda = világtozás), majd a **–02. sz.-ban** (ugyancsak a –01/01. sz. fordulóján) ugyanitt a Nagy Sztúpát is megépítették, ami e forma legreprezentatívabb és legnagyobb méretű kibontása. Nem ördögtől való arra gondolnunk, hogy Ceylont nem kellett kétszer megtéríteni, s valószínűleg Asoka fiának missziója vezethetett, mind az „első”, mind pedig a Nagy Sztúpa megépítéséhez. Ez az egybeesés is támogatja téziseinket.

És tovább folytathatók a termékeny megfeleltetések: A **–03. sz. közepén** (a –01/01. sz. fordulóján) zajlott le a III. Buddhista Zsinat Pátaliputrában, ahol rögzítették a „Páli Kánont”, ám érdekes módon a zsinat határozatainak írásba foglalására, a hagyomány szerint csak az **01. sz.-ban** került sor, s éppen Srí Lankán! Továbbá: Asoka idejében **–03. sz. közepén** (a –01/01. sz. fordulóján, vagyis mai időszámításunk kezdetén) felállították a legrégebbi ismert sztúpát Bhárhut település közelében, É-Indiában, azonban más álláspont szerint azt az ind kőfaragók „csak” a **–02. sz.-ban** (tehát ugyancsak a –01/01. sz. fordulóján, vagyis mai időszámításunk kezdetén) készítették. Sorra épültek a sztúpák Asoka idejében, a **–03. sz. közepén** (ugyancsak mai időszámításunk kezdetén), ám az általánosan elterjedt nézetek szerint „majd” csak a **–02. században** (megint csak mai időszámításunk kezdetén) bontakozott ki igazán a sztúpa-építészet. Ezek a konstellációk is sorra alátámasztják téziseinket.

A nagy király országa hatalmas birodalomná nőtt. Asoka a négy világtáj felé kolduló térítőket küldött, akik Szíriát, Egyiptomot, Görögországot is elérték. Asoka király **–237 k.** (020-ban), vagy **–232 k.** (018-ban) halt meg. Nem sokkal halála után a szellemi rendszert nemcsak Indiában, hanem már a K-turáni Kashgarban (a Pamir egyik vonulatának K-i oldalán, a Kína felé eső térségben) is ismerték, s ott létrejött az oktatás sajátos formája, a „tanítóbarlangok” intézménye is.

Összegzés, következtetés: Asoka a történelem egyik legnagyobb alakja, akinek jelentősége valláserkölcsei vonatkozásban páratlan. A buddhizmus tanai bizonyára jelentős szerepet játszottak a kereszténység egyik előzményének (az esszénus közösségek nézeteinek) a kialakulásában, de nem zárható ki, hogy maga Jézus is közvetlenül ismereteket szerzett, megtapasztalta a buddhista tanítások erejét, mielőtt kialakította korszakalkotó tanítását és megszervezte sajátos gyakorlati munkásságát. A középkortól, előbb Európában, majd világszerte alkalmazott kronológia, vagyis kidolgozott évszámítási rendszer origója, nem tudatosan, inkább a gondviselés munkálkodása következtében, mindenképpen teljes joggal helyezkedik el Asoka munkássága derekánál, amikor Buddha követése az egész birodalomban államvallás keretében valósult meg. Páratlan az is, ahogyan nem titkolta, hanem a nyilvánosság elé tárta súlyos lelkifurdalását a birodalom megvalósítása során, az emberek tömegeinek okozott súlyos szenvedések miatt.

Kung Fu-ce – a konfucianizmus (az 01. sz. közepéig)

Kung-fu-ce (keresztény misszionáriusok latin átírásában: Konfucius), nagy filozófus – **551-ben** (–062) született Lu fejedelemségben, Lou városban, a mai Shantung tartományban, egy elszegényedett arisztokrata családban. Családja Ganshu tartomány területéről származott. Tanítása: társadalmi erkölcsfilozófia, a tevékeny és odaadó szolgálat moráljának dicsőítése, ami lényegében a hivatalnoki rend ideológiája lett (és ma újra az). A Mester 50 éves korában maga is hivatalnok lett, magas méltóságig jutott el. Életrajzírói szerint az igazságügy-miniszterségig vitte, bár ezt a tisztséget nem sokáig töltötte be, **–494-ben** (–005) nagyot bukott, menekülnie kellett. Később, **–494-től –482-ig** (008-ig) az államigazgatástól visszavonultan élt, vándorlással töltötte az idejét, megfordult a legkülönbözőbb főúri udvarokban. Idős korában szülőföldjén alapította meg iskoláját. Szeme előtt a Csou-dinasztia aranykorának, még a „Tavaszi és Őszi Korszaka” kezdete előtti időszak viszonyainak visszaállítása lebegett, – tehát a korai Csounak (**–1050-től** (–561) **–771-ig** (–282), mikor a kínai udvar hatalmi szimbolikája egyértelműen a pusztai népekéhez volt hasonlatos –, s közben megfogalmazta utópiáját, megszerkesztette klasszikus munkáit.

(Ismeretes, hogy egy kínai krónika szerint a Csou-udvarban „idegen” pompa eszközeit sorakoztatták fel, szorgalmazták az északi, sztyeppei népek hagyományainak átvételét. A rituális célra használt bronzedények készítését is az északi népek nyomán kezdték el, maga a bronzöntés technikája is a sztyepéről érkezett a mai Kína területére.)

Kung Fu-ce **–479-ben** (011) halt meg. Egy évvel a halála után a Lu fejedelemségbeli Ai herceg parancsára templomot emeltek szülőhelyén, a Shandong tartománybeli Qufuban (Csu-fu). A „Tavaszi és Őszi Korszaka” négy évvel a halála után, **–476/475-ben** (014/015) ért véget. Tanításait a Beszélgetések és mondások c. munka őrizte meg, melyet tanítványai a halála után, **–475 és –440 között**, vagyis 015 és 050 között állítottak össze. Hamarosan elkészült az a Tavasz és őszi krónikája c. mű is, amely egyebek mellett foglalkozott Konfucius munkásságával is. Téziseink szempontjából az a legfontosabb adat, hogy a **–03. sz. végére** (tehát csak látszólag évszázadokkal későbbre, valójában ugyancsak 050 előtti időpontra) datált szöveges munkák még ennél is nagyobb terjedelemben tárgyalják a mester tanításait.

Konfucius Asoka kortársa volt. Mai időszámításunk kezdete, mind Asoka, mind Konfucius tevékenységének idejéhez köthető. Ez a két nagyformátumú személyiség annak ellenére megkapta a sorstól azt a megtiszteltetést, hogy munkásságuk egybeessen évszámításunk kezdetével, hogy semmi közük sem volt egy ilyen kronológiai rendszer kezdeményezéséhez!

Az ázsiai szkíták/szakák vándorlása (az 01. sz. második felével bezárólag)

A behitsuni és a persepolisi köfeliratokból tudjuk, hogy a **-05. sz. első felében** (a -03/02. sz. fordulóján) a szakák egyik csoportja, a „tigraxauda szakák” (tkp. szkíták) a Kászp-tenger és a Jaraxes közötti területen éltek. Másik csoportjuk a „haumavarga szakák” a központi vidéktől D-re eső területek lakói voltak. Egy harmadik csoportjuk a „paradraja szakák” (=tengeren túliak, a Hérodotosz által ismert szarmaták), a Kászp-tenger ÉÉK-i felének partvidéke környékén laktak.

Ismeretes, hogy régészeti adatokból levont következtetés szerint a **-02. sz. közepén** a szakák egyik ősi (a Kazak-sztyeppe és a Tien-san vidéke (Üzbegisztán, Tadzsisztán, Szibéria és az Altáj-hegység) területükről D-felé húzódtak, és eluralkodtak Perzsia hódítási területeinek K-i periferiáján. Ennek bizonyítékai az issziki leletek (pl. egy szaka király aranszobra). Ez az „Aranykor” kései időszaka. Mongólia közelében, K-Turkesztánban, avagy a Sárga-folyó Ny-i vidékétől az Altájig terjedő területeken már legalább ezer év óta éltek egyes szkíta/szaka törzsek, akiket a kínaiak „szai-törzseknek” neveztek, akik ekkor Ny-DNy felé mozdultak ki.

Pontosabban: ekkor, már legalább ezer év óta szkítának vagy szakának nevezték a sztyeppe zónájában ősidők óta élő lovasnépeket. (A kínai források ugyanazon Xia-jellel illetik a szkítákat, mint az első kínai dinasztia!) Feltehetőleg a Jüeh-csik szorították őket ki az említett térségből. Arrian római történész (**092–175**, tehát 348–431) szerint a **-05/04. sz. fordulóján** (vagyis a -02 sz. közepén) a korezmiek a szakákkal és az Aral-tó Ny-i mellékén élő masszagétákkal szövetségre léptek Perzsia ellenében. Mindez arra utal, hogy a több felől szorongatott pusztai népek válságos helyzetbe kerültek.

Ekkoriban, a mai Közép- és K-Turkesztán területén maradt, feltehetőleg zömmel tokhár nyelven beszélő népek egész sora azzal az egyre hatalmasabbá váló Jüeh-csi-dinasztiával állt szövetségben, amely óriási területet tartott fennhatósága alatt.

A szaka törzsek által uralt területek súlypontja az időszámítás kezdete előtti évszázadokban az Aral-tótól K-re terült el, s e törzsek feltehetőleg részét képezték a hol Korezmnek, hol Kangkjünek (Kanganak) nevezett politikai képződménynek, melynek befolyási övezete kiterjedt a Kaszpi-Aral térség északi részére is. A szakák Kanga állami keretei között letek viszonylagos, átmeneti biztonságra. Ennek ellehetetlenülése után, a **-02/01. sz. fordulójától** következett be aztán a szaka-masszagéta törzsek D-DK felé való továbbvándorlása. Turán területén egyre jobban eluralkodtak ugyanis a szarmaták, az alánok, s K-ről egyre inkább szorongattak a vuszunok és a Jüeh-csi szövetségi rendszerének népei.

A Szaka Szövetség közép-ázsiai területe a **-04. sz. közepén** (a -01. sz. elején) teljesen összezsugorodott, korábbi területén létrejött Szogdia és Fergána. Ugyanakkor hódította meg, – **328ban** (–072-ben) Baktriát, ill. a Kászp-tengertől K-re elterülő terület D-DK-re eső harmadát Nagy Sándor. A perzsa hatalom összeomlása sem jelentette a szakákra nehezedő nyomás csökkenését, éppen ellenkezőleg... E szorongatott helyzetükből D-felé, a kisebb ellenállás irányában törtek ki.

Az események értelmezése érdekében szem előtt kell tartani azt is, hogy **-03. sz. közepe felé** (a -01/01. sz. fordulója előtt) az ugyancsak szkítának, „daha-szkítának” tartott Parne/Aparni törzs a K-Kászp térség D-i részén létrehozta a daha törzsszövetséget, majd a szeleukidákkal határos (korábban szeleukidák által uralt) területeken megalakította a pártusok önálló államát. Pártia első fővárosa Nisza lett. Az arszakida Pártus Unió a szeleukidákkal folytatott hosszú csatározás (**-211 és -171**, azaz 046 és 086 **között**) eredményeként tudta elismertetni önállóságát, majd megalapozni nagyhatalmi státuszát. (Nagy Antiokhosz **-211** (046) után véres hadjáratot vezetett az Indus-mentén – a Maurja-dinasztia által egyre kevésbé uralt területeken –, ahonnan hatalmas zsákmánnyal tért meg.) A pártusok országa évszázadokon

át segítette a szakák (indoszkíták) indiai erőfeszítéseit. (A szakák **-124** (033) és **-090** (067) között igen szorosan együtt éltek a pártusokkal. Érmeik tanúsága szerint az uralkodók rokonok lehettek, hiszen a pártus uralkodó mellett a szaka ksatrapát is ábrázolták.)

A szakák törzsszövetsége **-145 k.** (012 k.) már jelen volt a későbbi Tokharisztán térségében, melynek területe magában foglalta Badakshant, Kafirisztánt és a Wakhan-völgyet (Baktria ÉKi részén). Állítólag a Baktriától Ény-ra fekvő Transz-oxánia (az Oxus és a Jaxartes köze) területéről vonultak be. Érmeiken görög és szanszrit/ind nyelvű feliratok vannak, pedig nekik saját írásuk is volt, de valamiért azt nem használták. Sztrabón szerint a szkíták/szakák döntötték meg a Greko-Baktriai Királyságot: „*a sakauraka [szakák királyai] nép az Aral-tótól jött, elfoglalta Szogdiát és Baktriát*”. (A Greko-Baktriai Királyság azonban, továbbra is fennállt, s csak 100 évvel később, a jüeh-csi térfoglalás nyomán szűnt meg, amiben a legtöbb történész egyetért. Ugyanakkor éppen ez a forrás, valamint a jelen munka keretében meghaladni szándékozott kronológiai zavar vezethetett ahhoz, hogy a szakemberek egy része tévesen azonosítja a kusánokat és a szakákat.)

A **-02. sz. második felében** (az 01. sz. első felében) a szakák Baktriából továbbmenve Szisztánban/Drangjánában (a tűzimádó világvallás központjában) foglaltak el egy nagyobb területet, melyet aztán Szakasztánnak neveztek el. A megszállt terület a mai K-Íránra, Pakisztán É-i és középső részére terjedt ki. Szakasztán, illetve a területen megerősödő szaka törzsszövetség képezte a későbbiekben kialakuló indoszkíta, vagyis indiai szaka fejedelemségek közös bázisát. Fontos körülmény, hogy a kronológia most megszüntetendő zavarai folytán az antik görög szerzők a **-03. sz. végi** (01. sz. közepi) időre vonatkozóan tudósítottak arról, hogy a kimmerek korábbi, Gamir nevű kaukázusi államának tágabban vett területén, melyről jóval korábban asszír források tettek említést, jött létre Szakaszena! – Ennek a Szakaszenának a területéről indult meg a szakák vándorlásának legfontosabb hulláma Indiába, hogy a **-01. sz. második felére** (a 02. sz. első felére) eljusson Pandzsádba (ez Pakisztán, részben India Ny-i része és az Indus-deltavidéke). Szakasztán **-128** (029) és **015** (171) között állt fenn. A szakák országát Mauesz/Moga/Moasza (később Taxilában uralkodó) szaka király fellépésétől, **-105-től** (052-től), már Indoszkíta Birodalomként is emlegeti a történetírás. Uralkodóikat az indiai interpretációk „szaka ksatrapáknak” nevezik.

Korabeli források alapján tudomásunk van arról, hogy Baktria a **-02. sz. elején** (az 01. sz. második felében) még létezett, sőt – talán éppen szaka segéderők támogatásával – kiterjesztette uralmát India egyes ÉNy-i részeire (a hanyatló, végső bukása előtt álló Maurjadinasztia területeire). Más beszámolók szerint ekkoriban (a **-01. sz. elején**, azaz ugyancsak az 01. sz. második felében) a szakák (Moga?) átvették a hatalmat a hellén-baktriai fejedelmektől, s ekkor Baktria korábbi vezető rétegének egy része É-India területére távozott. A kétféle beszámoló, ha jobban meggondoljuk, egyáltalán nem üti egymást, hanem ugyanazon esemény más-más nézőpontból való interpretációját képezi.

Ezután (**-090**, azaz 067 k.) megindult egy újabb, „harmadiknak” nevezett indoszkíta törzsszövetségi hullám (pártus népelemekkel együtt) a Pártus Unió felől, és a Bolán- és a Mullahágón keresztülvágva szétterült a mai Ny-Pakisztán területén (lényegében Szakasztánban és Drangjánában). Népe ssége tovább erősítette a szakák India jelentős területeinek elfoglalására készülő bázisát.

A **-01. sz-ban** (az 01/02 sz-ban) Szakasztán területén nem ismeretes olyan körülmény, ami veszélyeztette volna a szakák dominanciájának fennmaradását. Mindaddig (a **-03/02. sz. fordulója idején és után**, vagyis az 01. sz. első felében), messze É-on még tartott a jüeh-csik és a hunok közötti háborúskodás. Ez a jüeh-csi Ny-ra húzódásához, egyben (a létrehozott új szövetségi rendszer révén) **-176 után** (074 után) a jüeh-csi (tokhár, kusán) törzsszövetség immár közép-ázsiai nagyhatalommá válásához vezetett. A jüeh-csik **-165 után** (085 után) megtámadták a mindaddig az Ili- és Csu-folyó völgyében maradt szakákat (vagy talán a vuszunokat/szajvangokat?), akik erre részben Pártiába, részben egyenesen Szakasztánba

vonultak el, – bár a szajvangok nagy része esetleg a Tien-san vidékéről délre menekülve, a mai É-Pakisztán, ÉAfganisztán és Hszinhiang hegyvidékének hágóin keresztül egészen a mai Kasmírig eljuthatott.

A kronológiai zavarok miatt mindeddig „elsőnek” tekintett, a sztyeppe övezetből megindult szaka törzsszövetségi hullám **–155 k.** (095 k.) É-ről, ÉK-ről megérkezett a Pamíron át egyenesen Szvatba és Gandhárába, majd Kasmírba. Más álláspont szerint azonban a sztyeppei szakák már **–085-ben** (072-ben), a Kínai-Turkesztánon és a Pamíron átjutva elfoglalták Taxilát. Moga **–088-ban** (069-ben) indította meg Szakasztánból sikeres hadjáratát az Indus alsó szakaszának és a torkolatvidékének bekebelezésére, gyors rohammal bevette a neves kereskedővárost, Taxashilát (Taxilát) is, a Selyemút indiai elágazásának központi városát, a mai Pesavár közelében. (Az esemény alkalmat adott egy önálló szaka időszámítási rendszer bevezetésére is, melynek kezdő éve éppen a **–088-dik**, tehát 069-dik év.) – Ezzel az eseménnyel kapcsolatban is létezik azonban egy párhuzamos interpretáció, mely szerint **–187 után** (070 után) végleg megbukott a Maurja-dinasztia, mert saját hadseregének parancsnoka, Pusjamitra megölte a dinasztia utolsó uralkodóját, Brihadrathát. Ezután a korábbi birodalom ÉNy-i tartományainak területén baktriai görögök telepedtek meg. Demetriosz görög-baktriai király azonban részleges kudarcot vallott Észak-India belső területei elfoglalására irányuló törekvéseivel.

Az utolsó Maurját meggyilkoló Pusjamitrával szemben álló buddhisták segítségével Demetriosz eljutott Pátaliputra kapujáig, de egy „baktriai lázadás” miatt (**–185**, azaz 072 k.) mégis vissza kellett fordulnia. Megint csak valószínűsíthető, hogy egy eseménysor egy-egy, látszólag egymástól független szakaszáról jegyzett fel eseményeket a történelem, mert sem a szaka Mogának, sem a hellén-baktriai királynak nem állt érdekében szövetségese tetteit ismertetni, megörökíttetni. A lényeg az, hogy a szakák (és a baktriai görögök) megtörték az indiai uralkodók ellenállását, s ettől kezdve szabaddá vált az út a szubkontinens belseje felé. Az említett „baktriai lázadásról” pedig joggal gyaníthatjuk, hogy valószínűleg a szövetségeselek között támadt, talán a zsákmány felosztása körüli nézeteltérés lett ilyenformán kódolva a történelem lapjain. Említés történt egy satrapáról, Liaka Kusulakáról (csuksa fejedelem, Csácsország feje, a belsőázsiai csuksa nép uralkodója), aki Moga alatt szolgált. (A mansherai kőfelirat is említi Liakát, valamint azt is, hogy Kasmír is Moga fennhatósága alá tartozott.) Mauesz/Moga **–085** (072) **k.** trónra lépett. Az eseményt egy bizonyos éra »078-adik« évére teszik érmei és a „taxilai részlemez” információi alapján. Moga királyt írásos anyag (egy kínai szöveg kivételével) nem említi, csak ezüst és bronz érmei ismeretesek. Minden esetre a vonatkozó adatok szerint Moga király uralta **–085-től** (072-től) a mai Kasmír és Pandzsáb korábbi „indo-hellén” királyságainak területét. Moga államának fővárosa **–080-től** (077-től) már Taxilában volt.

A különböző interpretációk szerint azonban „110 évvel korábban”, **–170-től** (valójában csak 087-től, tehát csak 10 évvel korábban) kezdődött meg a szakák Indiába való beáramlásának legfontosabb hulláma, mely egészen Közép-Indiáig elhatolt. Ebben az adatban is, egészen nyilvánvalóan megmutatkozik az a kronológiai anomália, amit téziseink segítenek feloldani.

Belső-Ázsia népeinek története a K-i Zhou (Csou) fénykorában (087-ig)

Kínában a hatalom **–771-ben** (–282) a Ny-i (Korai) Zhou (Csou) dinasztia kezéből a K-i (Kései) Zhou (Csou) dinasztia kezébe került. Egyes vélemények szerint azonban nem történt hatalomváltás, az eddig Ny-on székelő Csou-dinasztia „barbár törzsek” megújuló támadásai miatt a székhelyét K-re helyezte át. A Csou-dinasztia fővárosa Honanba (Lojangba) került. A dinasztia tényleges hatalma a hűbérállamok megerősödésével és önállósodási törekvéseivel, kivált a Csin államnak a Csoukat megsegítő, barbárok „rongok” (zsongok) elleni támadásával (**–771/770**, azaz –282/281) összefüggésben K-Kína területére korlátozódott, egyes vélemények szerint azonban ott is csak szakrális hatalommal rendelkezett. (Az említett zsongok talán az „iráni” népek közé tartozó Jüeh-csi, valamint a tibeti nép egyik összetevőjének ősei lehettek, akik az Altajtól a Sárga-folyó Ny-i része irányában, az eddig a turáni szakák által ellenőrzött területeket bekebelezve terjeszkedtek.)

Ezzel egy olyan korszak kezdődött el, melyet a kínai történetírás a „Tavaszi és Őszi korszakaként” tart számon. Ezt az időszakot (**–771-től –476-ig**, azaz –282-től 014-ig) teljes politikai szétagoltság, száznál is több kínai államocskák egymás mellett élése, ugyanakkor erőteljes fejlődés, és pl. az írott törvénykezés bevezetése jellemzi. Ekkoriban keletkezett a Ji King

(Csing), vagyis az Átváltozások könyve, az ún. „öt könyv” (enciklopédia) egyike is. A korszakot egyben a kínai vaskornak is tekintik.

A **–08.** (–03.) **sz-ra** vonatkozó adatok között találkozunk a Jüeh-csi népnévvel, mint akik a Csou források szerint jáde kőszállítmányaikat a Tarim-medencében elhelyezkedő központjukból Kínába exportálták. (Ismeretes, s egybevág a közvetítő kereskedelmi szerepükre vonatkozó megállapítással, hogy ezek a Jüeh-csik a **–03. században** (időszámításunk kezdete körül), – talán az ind kharostiból – egy önálló írásrendszert alakítottak ki, és a kereskedelmi és gazdasági feljegyzéseiket azzal készítették.)

A **–08.** (–03.) **sz-ra** vonatkozólag a kínai történetírás a hunok hatalmi központját a Sárga-folyó környékére, a mai Shanxi, Shaanxi tartomány területére lokalizálta. A Hun Szövetség uralma alatt álló területek kiterjedéséről viszont nem ismeretesek megállapításai. A –03/02. sz-ban a Hun Szövetség feltehető központja Belső-Mongólia Ih Dzsü (Ordosz) vidékét, Bajannúr megye központját és Ulan-csab, valamint Silin-gol megye Ny-i részét jelenthette. Erre utalnak a régészeti adatok. A király palotája a Hanhaj-hegységben, az Orhon medencéjében helyezkedhetett el.

A –03. sz-ból, a Sárga-folyótól É-ra fekvő területről való az első ismert, csontillesztésű (nagy erejű) íjból kilőtt nyíl támadásától is védő, szilánkos vaspáncél. A belső-mongóliai hun erődítmények falai közül valóak a tömegesen előkerülő, vas alapú, három részből álló bronz nyílvégek, melyek a messze hordó íjakhoz tartozhattak. (Ugyanakkor az ilyen nyilak É-on, a DBajkál térségében egyáltalán nem jellemzőek.) A –03. sz-tól (a 02. sz-ig) terjedő időszakra vonatkozólag, a Bajkál-tó vidékén régészek olyan települést tártak fel (Ivolga), mely a környék egyik legnagyobb kereskedelmi és logisztikai központja volt, a folyó két partján hatalmas, erődített hun város terült el. Fallal vették körül, mely 35-38 méter szélességet is elért. A hely a mai burját fővárostól mintegy 17 kilométerre fekszik. Kiásták az itt élt nomádok jelentős É-i központját, s annak leleteit az Ulan-ude-i múzeumban őrzik. A régészek a leletek alapján megállapították, hogy a –02. sz-tól a 01. sz-ig fennállt hun városban fejlett volt a fémművesség, a kézműipar, valamint a mezőgazdaság. Megtalálták a vashutákat is, ahol a helyi vasércet feldolgozták, hogy helyben fegyvereket, háztartási, valamint mezőgazdasági eszközöket gyárthassanak. Sajátos kerámiákat is készítettek, melyekhez sem a mintázatot, sem a formákat nem vették át másoktól. A házak többségét félig földbe mélyesztették, a tetőzetét fából ácsolták.

A várost tervszerűen építették, a házakat sorba és blokkokba rendezték. A csónakok maradványai azt mutatják, hogy azokat nem fából, hanem lóbőrből készítették. Az ott élők főleg halat ettek.

Érdekes, hogy a halászathoz szükséges eszközöket sem fából, hanem lóbőrből készítették.

Egy másik jeles városias település Durenj volt. A burját kutatók a legkorábbi hunnak tekintett erődöt és várost, Szuzsát, amit –03. sz.-ban alapítottak, (Ulan Ude ókori elődje lehetett) rekonstruálni akarják. Az Izmailovszki-szigeten álló épületeket nomád mesteremberek emelték fából és kőből. Az erődöt két folyó összefolyásánál alapították. A legjobban védett helyen állt az uralkodó nemzetség udvara, körülötte kézműves műhelyek és barakkok sorakoztak.

A hunok a –03. sz. végén már megvetették lábukat a Jenyiszej-vidéken, ami korai kapcsolataikra utal ÉNy-felé. Az É-mongóliai gazdag halomsírok keletkezési ideje is a –03. sz. vége utáni időszak, ezeket a tudomány a hun uralkodócsalád vagy arisztokrácia sírjaiként tartja számon. Ekkoriban a hatalmas térséget domináló hunok egyik nagyobb központja a távoli, szibériai Minuszinszki-medencében volt, a –02/01. sz.-ra tehető a Jenyiszej-vidék hun temetkezéseinek időszaka.

Ekkoriban Mongólia területén is a hun temetkezések domináltak. A Tuvával határos Hövszgül megyéből előkerült például egy érdekes temető. A megye D-i részén, Rasaant járásban levő, Szahilt melletti temetőt a régészek a –02. sz. második felére keltezték. Itt ló melléklettel ellátott sírokat találtak. Nagyon sok törött tükör és edény került a sírokba, ami arra a régi hiedelemre utal, hogy a másvilág az e-világ tükörképe, ami nálunk törött, ott éppé válik. A sírokban talált eszközök 80 %-a csontból készült. A sírokba ételeket is helyezték, hogy a halott ne nélkülözzön túlvilági utazása során. Érdekes, hogy míg a többi mongóliai hun sírban a halottak a bal oldalukon feküdtek, Szahiltban a jobb oldalukra fektették őket. A sírokból bronz övcsatok is előkerültek, amelyeken tigrisek sárkányokkal viaskodnak.

A Kínához tartozó Hszincsiang Autonóm Tartomány Barkol járásában, manapság többségében kazakok által lakott vidéken kínai régészek a hunok szállásait, közelebbről: egy hun előkelő nyári szállásának nyomait találták meg, ami viszonylag nagy udvar lehetett, ahol a hun előkelők családjukkal és alattvalóikkal tölthették a nyarakat. A jól megerősített és stabil szállásterület állattenyésztésre való volt. A régészek szerint legkorábban a –02. sz.-ban épülhetett fel a központ. Ez a terület stratégiai szempontból fontos vidék volt, hiszen akié volt a terület, az meggazdagodhatott a karavánok adóiból és egyéb vámokból.

A Nagyfal első szakasza a **–07/06.** (–02/01.) **sz.-ban** készült el. Nem világos, hogy melyik hercegség (talán a Qi?), melyik másik ellenében építette fel. A Nagyfal tehát nem az első császár találmánya volt, hanem már a kínai fejedelmek is építettek hosszú falakat, hogy egymás, illetve a pusztai népek ellen védekezzenek.

A mai Tibet Autonóm Tartomány DNy-i részén, Ngari megye Gar járásában egy, radiokarbonos eljárással –02/02. sz.-inak talált pusztai civilizáció emlékeinek régészeti feltárására került sor, melyben az elhunytakat fakoporsóban helyezték örök nyugalomra, körülöttük réztárgyak, kardok, marhakoponyák és egyéb állatcsontok hevertek, néhány csonton képek és írásjegyek is kivehetők. A leletek egyelőre egyik szoba jöhető néphez sem köthetők. Mivel ezeket az emlékeket egy ma is működő bön kolostor mellett találták meg, lehetséges, hogy az ott élők már akkor is ezt az ősi természeti hitet gyakorolták?

A **–06. sz.-ra** (–01. sz.-ra) vonatkozó kínai adatok között megjelent a kök-türkök népnéve. Ez már jelzi a hatalmas Hun Szövetség kezdődő differenciálódását. Ugyanakkor a –01. sz.-ra datált régészeti leletek között hsien-pi sírok jelennek meg, a beléjük temetett emberek a hunok balszárnyához tartoztak, – kínai nevük a türkök bizonyos törzseinek szövetségét fedi. A

korábban Közép-Kínából É-ra szorított nomád (hun vagy hun-rokon (?) törzsek) most D-ebbre kerültek, ismét elfoglalták régebbi szállásaikat.

A -01/01. sz-ra datálják azokat a hun sírokat, melyek a mai orosz-mongol határvidéken, a Bajkálon túli Caram-folyó völgyében vannak. Ez az egyik legnagyobb hun temetkezési hely Oroszország területén. A hunok előkelő halottait közepén, kurgánsírokban helyezték el, körülöttük pedig meghatározott rend szerint a szolgákat hantolták el. (E temetői rend tökéletes párhuzamai a későbbi, magyarországi avar és magyar temetőkben ismerhetők fel.)

Az Ulánbátortól körülbelül 120 km-re K-i irányban fekvő Töv megyei Husztijn Bulagnál talált kemencék a vasöntés fő műhelyeinek számítanak, s ugyanott kerámiát is készítettek. Radiokarbonos vizsgálat szerint ezek a műhelyek a -01/01. sz-ban működtek. A telepek mérete alapján kétségtelen, hogy ott már ipari méretekben folyt a vasolvasztás és a különféle eszközök gyártása. A telephelyen nagyon sok vasból készült tárgy került elő, többek között nyílhegyek, kardok és lószerszámok.

A -01/01. sz. fordulójára keltezve a kelet-mongóliai Duurlig Narsz lelőhelyen minden valószínűség szerint a hun birodalom előkelőinek sírjait találták meg. A csontokból nyert DNS mintából azt a következtetést vonták le, hogy egy 60 éves férfi az európai vagy nyugat-ázsiai típushoz tartozott. Kiderítették, hogy különleges genetikai mutációt hordozott magában Ykromoszómája révén. (Hasonló előfordul Kelet-Európa népei között, valamint Közép-Ázsiában és India északi részén, azokon a helyeken, melyeken a hunok sokáig jelen voltak.) Ugyanez az ember mitokondriális DNS-mutációval is bírt, ami anyai ágon öröklődik, és a közép-ázsiai térségben jellemző. A Duurlig narszi sírból előkerült másik két férfi koponyája az ÉK-ázsiai emberekkel mutat rokonságot.

A -01/01. sz. fordulója tájékán, a korábban az Altáj-hegység, illetve a Jenyiszej-völgy vidékén élt kelet-európai típusú népesség tagjai (magas, szőke és vörös hajú emberek), akik az Afanaszjevo-kultúra továbbvivői voltak, onnan feltehetőleg elvándoroltak, és a Tarim-medencébe kerültek.

Maga a Csou-dinasztia lényegesen tovább állt fenn, mint a Tavasz és Ősz-korszak. Már a „Hadakozó fejedelemségek korszakára” vonatkozóan, (ami **-476-tól -361-ig**, míg mások szerint **-221-ig**, azaz -014-től 129-ig, vagy 269-ig tartott) rögzíthetjük a kínai történetírás bizonyított kezdetét, amikor fokozódott a szellemi pezsgés, amikor már a legkülönbözőbb filozófiai iskolák is virágoztak. Ez a korszak egyébként „Kína feudális korszaka” kezdeti és konszolidálódási időszakának is számít, legalábbis a Kínai Népköztársaság hivatalosnak tekinthető álláspontja szerint. Ez a nézet főként azon a tényen alapul, hogy ekkor már nem csak rabszolgák, hanem kínai parasztok is művelték a földeket.

A korábbi, mintegy 140 hercegségből hét jelentős kínai vagy „félbarbár” állam bontakozott ki (Qi, Chu, Yan, Zhao, Han, Wei, Qin). Az államok között erőteljes vetélkedés, fokozatosan elmérgesedő háborúskodás alakult ki. Egyebek mellett megsemmisült a Wu-dinasztia Jangce alsó folyásánál regnáló fejedelemsége, mely korábban sikeres háborút folytatott többi szomszédja ellen, és egy időre **(-490-től, azaz időszámításunk kezdetétől -473-ig, vagyis 017-ig)** a legerősebb kínai állam volt, azonban a Yue, Qin (Csin) és Qi fejedelemségek összefogásával létrejövő szövetséggel szemben alulmaradt.

A **-05. sz-ra** (01. sz-ra) vonatkozó kínai adatok szerint a Jüeh-csi törzsszövetség Közép- és Belső-Ázsia területén hatalmas, a Hun Szövetségnek minden eddiginél nagyobb konkurenciát jelentő birodalmat hozott létre. Megerősíti ezt egy adat a másik kínai kronológiai sorból, mely szerint a **-03. sz. közepén** (időszámításunk kezdete körül) a Turkesztán területén élő tokhár nyelvű népek egész sora szövetségre lépett a Jüeh-csi dinasztiaiával. Az ordoszi, Sárga-folyó menti hunok korábbi, legfőbb szövetségese, a turkesztáni szkíta hatalom többé nem

létezett. Mint ismeretes, uralkodó vélemény szerint a Közép- és Belső-Ázsiában terjeszkedő Jüeh-csi feltehetőleg „árja”, vagyis „iráni” származék, őseik (a tokhárók?) talán Perzsiából vetődhetek ilyen messze ÉK-re. Szema Csien krónikája azonban még zsongnak nevezte ezt a népet, amely É-Kína területén, különösen a mai Kanszu tartományban jelentős erőnek, a „négy É-i nép egyik legerősebb tagjának” számított. Ez az erős törzsszövetség nemcsak a hunok történelmében játszott jelentős szerepet, hanem ők segítették a Csin dinasztiát (a már erősen erodált hatalommal rendelkező Csouval szemben) a kínai fejedelemségek egyesítésére irányuló erőfeszítéseiben.

A hunok és a Jüeh-csi közötti viszony **-220 (030) után** egyre feszültebbé vált. Nemsokára elkövetkezett elkeseredett háborúskodásuk 53 éves időszaka (**-215 és -162**, vagyis 035 és 088 között), mely végül a Jüeh-csinek a mai Kína Ny-i területeiről való eltávozásával végződött. Egyelőre azonban a Jüeh-csi konföderációja fölényben volt (egészen **-207-ig**, azaz 043-ig) az összes nomád szövetséggel szemben, beleértve a hunokat és a vuszunokat is.

A zsongokra (Jüeh-csi) vonatkozó érdekes adat, hogy **-450 (040) k.** már jelen voltak Senhszitartományban, az Ordosztól D-re fekvő, mindaddig hun fennhatóság alatt állt területeken is. A Jüeh-csi **-190-re** (060) elfoglalta a Sárga-folyó Ny-i szakaszának partvidékét. Ez a dátum jelentette a fordulópontot a két pusztai nép háborújában. A Jüeh-csi ettől kezdve sorra vesztette el a csatákat a Hun Szövetséggel szemben, **-190 (060) után** megkezdődött Közép-Ázsiába, majd onnan D-i irányban, (eredeti?) lakóhelyük felé való vándorlásuk évszázados története.

A hunok és a türkök, bizonyára az elvesztett szkíta szövetségeseik pótlására a **-05/04. (01/02.) sz-ban**, a mai Kína ÉK-i részén fekvő Liaoning-tartomány területén szoros kapcsolatra léptek az ún. dingling (di, donghu, tonghu) néppel, az ujgurok őseivel. Életmódjuk alapján erdőlakó és síkságon élő dinglingekről beszélhetünk, ez a kettős életmód jellemezte őket. Az ókori krónikák még arról is tudnak, hogy nem alkottak egységes államot, hanem szétszórta, törzsi keretek között éltek.

A mongóliai Hentij megyei Dzsargalant járásban levő Duulga-hegy egyik hun sírja vaskengyelt tartalmaz, és ez a kengyel bizonyára, bizonyos párhuzamok ismeretében az 01. sz. második felében készülhetett. Ellentmondásosnak találták azonban ezt a keltezt, mivel a sír maga, hasonló sírok esetében bevált keltezés szerint még **-03/02. sz. fordulója körül**, (vagyis csakugyan az 01. sz-ban!) készülhetett.

A Kuku-nortól (Kék-tó) délre, a mai Kínához tartozó Csinghaj (Qinghai) Autonóm Tartomány Dulan járásán keresztül egy fontos kereskedelmi tranzitút vezetett, összekötötte a térséget Indiával és Nepállal, É-felé pedig elért Dzsungáriába, valamint a hunok által lakott távoli vidékekre is. Itt, Csongcs'uan (Zhongchuan) város mellett egy feltárt kurgánsír három europid ember maradványait tartalmazta, ezeket 1900 évesre becsülik, tehát az 01. sz. végére datálják. Az eltemetett emberek hunok, vagy talán a Jüeh-csihez tartozó jelentős személyek lehettek. A hunok Laosang (Luzsán) vezetésével **-177-től** (073) a Jüeh-csit üldözve Ny-ra terjeszkedtek, a mai Turkesztán területe felé fordultak. Itt a pásztorkodó törzsek és a Selyemút menti városok (letelepedett életmódot folytató szkíta, szaka népek városai, városállamai, Loulan, Wusun,

Hujie stb.), összesen 26 királyság, egyaránt (ismét) az uralmuk alá kerültek. A Jüeh-csi népe maradéktalanul elhagyta **-174 (076) után** Kanszu-tartományt, illetve a Tarim-medence keleti részét. Az Ili-folyó völgyében vándoroltak, majd harcba keveredtek a vuszunokkal, akik a KTien-san vidékén éltek. A vuszunok a Tien-san keleti részén **-161-re** (089) döntő győzelmet arattak a Jüeh-csi felett, így ez az iráni eredetűnek tekintett nép végleg elhagyta Belső-Ázsia területét. (A jüeh-csi kisebb része D-i irányban távozott Kanszúból, Tibet ÉK-i határvidékére.

Ők a „kis jüecsik” (sziao jüecsi), akik később valószínűleg beolvadtak a tibetiek őseibe, a Kiang nevezetű népbe.)

A pusztai népek körében, valamint saját országai egymáshoz való viszonyában történt jelentős változások **–403-ban** (087) arra bírta a Csou királyt, hogy elismerje rendszere (a sok kis államból, hercegségekből összetevődő szövetségi rendszer) teljes bukását.

Pártia megszállása, a pártusok hatalmának megszilárdítása és kiterjesztése (az 01. sz. végével bezárólag)

A különböző interpretációk szerint, vagy Nagy Sándor halála (**-323**, azaz -067) után 60 évvel (**-263-ban**, vagyis -007-ben), vagy I. Antiokhosz (**-281-től**, vagyis -025-től) országlásának 14. évében (**-267-ben**, azaz -011-ben) vont ki magát Nagy Arsza a hellén uralom alól. A megalakuló Pártus Szövetség azonnal hozzákezdett az ősi pártus tartomány visszafoglalásához. Nem tudjuk, hogy kezdetben az (itt hódítóként **-305-től**, azaz -049-től jelen volt) indiai Maurjadinasztia csapataival szembekerültek-e, avagy egy elmélyült hatalmi vákuumban szervezkedhettek.

A Nagy Arsza nevezett pártus vezér származásáról a legkülönbözőbb nézetek uralkodnak, általában valamelyik szaka/szkita törzs vezetőjének, vagy épp a Közép-Ázsiában terjeszkedő Jüeh-csi által elűldözött vuszunok egyik vezérének tekintik. Több (görög forrásra támaszkodó) interpretáció szerint a vezér eredeti neve Tiridész vagy Mithradész lett volna.

Ez a bizonyos Mithradész, aki természetesen nem lehet azonos a 100 évvel későbbi pártus uralkodóval, I. Mithradésszal, miután megszilárdította Pártia hatalmát Elümiasz és Média felett, **-160** (-004) után elkezdte Gedrószia, Herát és a későbbi Szisztán területének hódoltatását is. (Az egy évszázaddal később uralkodó I. Mithradész nem Közép-Ázsiában és a Kaukázusban, hanem Ny-Ázsiában és a Közel-Keleten hódít majd: **-150** (107) k. megszerzi Kharakénét, Babilóniát és „Asszíriát”, eléri az Eufráteszt, és a Tigris-menti Szeleukeiát, óriási katonai tábornokhoz létre a Tigris bal partján, e várossal szemben, s ott megalapozza Ktésziphont, a Pártus Szövetség későbbi fővárosát. Eközben nem lehet sem oka, sem ideje, sem erőforrása Közép-Ázsiában hadjáratot folytatni, annál inkább sem, mert ott akkorra a Jüeh-csi dominanciája kétségbevonhatatlan lesz, akkoriban alapítják majd meg (vagy rekonstruálják?) Tokharisztán nevű országukat. A Pártus Szövetség érdeke K-en akkor csakis a béke bármilyen áron való fenntartása, az ország K-i erődvárosainak szilárd védelme lehet.)

(Megjegyezzük még, hogy létezik olyan verzió is, mely szerint Arsza Tiridész testvére lett volna, s mindketten az Akhaimenida királytól, II. Artaxerxéstől származtak volna.)

Mindenesetre a pártus vezető csapatainak Pártia határaihoz való megérkezésekor (**-250-ben**, azaz -001-ben, vagy **-256-ban**, vagyis 001-ben, Pártiában felkelés tört ki a helyi hellén uralom ellen, akiktől elfordult a bennszülött arisztokrácia is. (A pártusok hatalmuk és függetlenségük időszakát éppen az ekkor kezdődő Arsakida-felkeléstől számították. Igen érdekes, hogy ez az időszámítás pontosan megegyezik mai naptárunkkal! Nem feltételezem, hogy ez a naptárunk középkori „szerkesztésekor” elkövetett, valamiféle tudatos manipuláció eredménye volna, de a „véletlen” szerepét ebben az esetben annál izgalmasabbnak tartom. – Immár nem kevesebb, mint három korszakos személyhez is köthetjük az integrált kronológia kezdőpontját: Asokához, Konfuciuszhoz és Arsza-hoz!)

Megjegyzendő, hogy a „Tiridész-testvér verzió” szerinti Arsza megkoronázására **-247-ben** (003-ban) került sor, vagyis ez a dátum lehetne egy korabeli naptár indító éve.

Ekkor Arsza feltehetőleg már elfoglalta a Felső-Tedzsend vidékét, s meghatározta fővárosának helyét is (a hegyvidéken). Ugyancsak megdőlt **-255** (002) k. a hellén uralom Alexandria Margianében is, ahol szintén felbomlott a hódítók és a bennszülött arisztokrácia közötti szövetség.

Az Arsakida-dinasztia uralkodója **-246-ban** (004-ben) bekebelezte Hürkáníát, s ezzel megszűnt az összeköttetés a Szeleukida Birodalom és a Baktriai Királyság között. Ezután a pártus hadak egy része a Kaukázusba húzódott, ahol a pártusok létrehozták központjukat, Arsza városát.

(A pártus főváros egyesek szerint Dara, mások szerint Nisza lett volna. Egy elterjedt vélemény szerint Pártia fővárosa nem volt más, mint Rhaga (Arszak/Arsacia) városa, mely város Média és Pártia határvidékén feküdt.)

Pártia/Parthava tartomány területének teljes elfoglalása a legtöbb interpretáció szerint – **248ban** (009-ben) következett be, míg más verzió szerint erre **–238-ban** (012) vagy **–236-ban** (014) került sor. Megjegyzendő, hogy a **–247-es** (010) év nemcsak Margiána, hanem Baktria, Szogdia és Ária önállósodásának (a hellén fennhatóság alóli felszabadulásának), illetve a Görög-Baktriai Királyság megalakulásának időpontja is.

Parthava tartományt (Arach/Erech/Adzsem vidékét) a **–03. sz. közepén** (az 01. sz. kezdetén) Éon a Hürkáníáig húzódó Labuta-hegység, Ny-on Média, D-en a Parachoatrasz-hegység és Parszisz tartomány, DK-en Koraszán, Kohesztán és a Sós-sivatag, K-en a Karman-sivatag határolta. Ptolemaiosz földleírása szerint öt tájegységből állt: 1. Parthyéné (székhelye Hekatompülosz); 2. Kamiszéné (fővárosa Rhaga/Arsacia/Dameghan; 3. Choraéné (székhelye Apamea); 4. Tabiéné (a Karmán-sivatag szélénél élő szobidae nevű nép földje); 5. Asztauéné és Apavorténé (több Arszakida király szülőföldje).

Pártia tartomány elfoglalásába a Szeleukida-dinasztia nem egykönnyen nyugodott bele. Egy verzió szerint **–246** (011) **után** II. Szeleukosz megkísérelte kivenni a pártusokat Pártiából, de nem járt sikerrel. Egy másik verzió szerint erre a sikertelen akcióra **–238-ban** (012-ben) került sor, amikor is Arszak elűzte a támadó Szeleukida hadakat, – egyes vélemények szerint e győzelem lenne az önálló Pártia fennállásának tényleges kezdete.

A már emlegetett „Mithradatész” **–140-ig** (017-ig) megszerezte Gedrósiát, Herátot és Szisztánt is. Ez az az időszak, amikortól a pártusok története párhuzamosan fut a szakák vándorlásának történetével, amikortól a szakák Ny-i törzsei, mindenek előtt a szakaraukák és az apasziakák, s egyes vélemények szerint a vuszunok is a pártusok K-i (frissen megszerzett) birtokait érintették. Ezek a szakák **–140** (017) és **–130** (027) **között** vonultak át Baktrián.

Egy verzió szerint a migránsok **–138** (019) és **–128** (029) **között** háborúba keveredtek volna Pártiával. Ekkor, **–235-ben** (022) Arszak kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött a görögbaktriai Diodótosszal (a korábbi görög-baktriai uralkodó fiával).

Ezt követőleg, **–235-től** (022-től) a pártusok lassan, fokozatosan, mintegy száz éven keresztül terjeszkedtek a Szeleukida Birodalom rovására. Ennek sikere érdekében az új dinasztia hivatalosan deklarálta görögbarát érzületét. Arszakész **–211-ig** (039-ig) előrenyomult Ny-felé, fővárosát áthelyezte Hekatompüloszba. A K-i területeken **–123** (034) **után** kezdődött a pártusok és a migránsok (szakák) közötti viszony rendezése.

A szakák mozgása a továbbiakban D-felé (Drangiana és Arakózia irányában) tartott, ahol a Pártus Szövetség jóváhagyásával létrehozhatták első államukat, Szakasztánt (Szeiszán/Szisztán). Ugyanakkor, egyes vélemények szerint a pártusok **–115** (042) **k.** elfoglalták Herátot és a mervi oázist, ami talán a D-felé migráló (menekülő) szakák védelmében történhetett. A szaka törzsek a **–02/01. sz. fordulóján** (az 01. sz. közepén) létrehozták azokat az államokat, melyeket politikai, kulturális és gazdasági téren egyaránt szoros kötelékek fűztek a pártusokhoz. Szisztán (Szakasztán) és Arakózia egyaránt elismerte a pártus fennhatóságot.

A pártusok királyságának központja **–160** (097) **után** Babilónia lett. Az országban különleges státuszt élveztek a közép-ázsiai területek, mint a dinasztia bölcsője (Nízában vannak a királysírok), s mint a harcos-utánpótlás népforrásának helye. Az állam földterületeinek tekintélyes hányadát tették ki a királyi birtokok, de hatalmas területei maradtak a pártus és a helyi arisztokráciának is, (például a Karén-nemzetségnek Médiában, a Surén-nemzetségnek K-en).

Nagy földbirtokaik voltak a különböző kultuszok templomainak is. Hét arisztokrata nemzetség kiváltságos helyzetet élvezett. Az állam kormányzásában fontos szerepe volt a nemzetségi arisztokrácia képviselőiből álló tanácsnak. Az Arisztokraták Tanácsa trónutódlási kérdésekben meghatározó szerepet játszott, de más vonatkozásban is sokat nyomott a latban az állásfoglalása. A bölcsek és mágusok (papok) gyűlése is a trón mellett működő tanácsadó szervezet volt, melynek álláspontja a király egyetértésének megszerzése esetén meghatározó lehetett. Az egyes fejedelemségek belső autonómiával rendelkeztek, (ha azok vezetői hűségnyilatkozatot tettek). (A szakák a **-01. sz. középtől** (az 01/02. sz. fordulójától) fokozatosan eltávolodtak a Pártus

Uniótól, mikor is Moga fejedelem bekebelezte Taxilát, az indiai görög királyságot. Ettől kezdve Moga nagykirálynak (Sáhánusáhi/Rádzsátirádzsa/Bazileosz-Bazileion) címeztette magát.)

Kimmerek (kelták), kibontakozik Európa vaskori arculata (az 01/02. sz. fordulójáig)

Uralkodó álláspont szerint a **–08.** (–06/05.) **sz-tól** (a **–05.** (–03/02.) **sz-ig**) virágzott az ún. hallstatti kultúra, melyre a kimmer/szkíta műveltség is nagy hatást gyakorolt, (**–700-ra**, –444-re datált a kora kelta időszak névadó lelőhelyén, az ausztriai Hallstattban feltárt temető). Ez az álláspont azonban tarthatatlan, a hallstatti műveltség mintegy 100 évvel később jelent csak meg Közép-Európában. A temető használatának első időszaka csakis a hallstattit megelőző kultúrához tartozhatott, a hallstatti kultúra ennek nem szerves folytatása, tehát nem egy korábbi, közép-európai kultúra szerves fejlődésének eredménye.

Néhány régész megkockáztatja azt a megfogalmazást is, hogy a hallstatti kultúrához tartozó, vagy ahhoz hasonló tárgyak előkerülése önmagában nem jelenti azt, hogy a kérdéses lelőhelyeken, (pl. K-Európában, Ukrajna területén is), a –01. évezredben kelták éltek volna, hanem sokkal inkább azt, hogy az illetők kimmerek lehettek, s éppen ezért köthetők a hallstatti kultúrához. Mások így fogalmaznak: a hallstatti kultúrában „*keverednek a keleti és nyugati hatások*”.

Egyesek trák-kimmernek neveznek egy balkáni kultúrát és korszakot, ami annyiban is szerencsés, hogy kifejezésre jut vele a Trákiában bekövetkezett változás, vagyis hogy a trákok etnikai összetétele és kultúrája is – a kimmer vándorlás nyomán – jelentősen megváltozott. Ezzel kapcsolatban meg kell emlékeznünk arról, hogy egy különleges, **–500** (–344) **utáni** kocsis temetkezésre bukkantak Bulgária K-i felén. Az eltemetett kocsi és a ló maradványát a bolgár Szvesztari falu közelében találták meg. A kétkerekű kocsit és a lótetemeteket egy előkelő uraság sírja rejtette, számos egyéb melléklettel együtt. Ez a lelet azért egyedi, mert egyáltalán nem emlékeztet korábbi (**–500**, tehát –344 **előtti**) tráki temetkezésekre. Némely szakértők szerint a „hallstatti kultúra képviselői” ebben az időben „kapcsolatba kerültek a trákokkal”, – ezzel magyarázzák az értékes lelet rejtélyét. (Mármint: ekkoriban kerültek volna kapcsolatba a hallstattiak a mediterrán térség görög gyarmatvárosaival és az etruszokkal.)

Igen fontos kérdés volna, de napjainkig érdemben fel sem vetették, hogyan és mennyire függ össze Trákia népének a kimmerek jelenlétével összefüggő, etnikai és kulturális értelemben vett megváltozása, valamint az ún. géta etnikum megjelenése Trákiában és a Trákiával szomszédos területeken, mindenek előtt a Kárpát-kanyar és a Fekete-tenger partvidéke közötti területsávban? (Hasonló kérdés volna felvethető a Ny-balkáni illírek vonatkozásában is.) Természetesnek volna tekinthető egy olyan tézis megfogalmazódása, miszerint a géták és az illírek Trákia kimmerek miatt kiszorult, kiszorított szkíta-hellén jellegű őslakosságának leszármazottai lehettek, s az előbbieket aztán igyekeztek beilleszkedni a szkíta világba, és ez vezethetett később a géták Dáciába történt integrálódásához is. A kimmerek európai helyfoglalására tekintettel, a **–07/06. sz. fordulója** (a –04. sz. közepe) természetesen, elkerülhetetlenül meghozta

Trákia etnikai és kulturális átalakulását. Álláspontunk szerint a hallstatti műveltség ekkor jött létre. Ez a folyamat egyáltalán nem Közép-Európában, hanem éppen Trákiában kezdődött. Egyes interpretációk Kimmeria-Szkítiának nevezik a Dunától a Donig húzódó korábbi kimmer államot (államrészt), melynek lakói minden bizonnyal a kelta etnogenezis elsődleges kovászát alkották. A kimmerek a **–07. sz. végén** (a –05. sz. közepén) hagyták el ezt a szállásterületüket, Ny-ra tartottak. Már hosszabb ideje DK-Európában (a K-Balkánon) tartózkodtak, mikor megérkezett közéjük a kisázsiai kimmer népesség is, miután Alüattész lüd király **–626** (–370) **k.** vereséget mért az anatóliai kimmerek seregére. Kétségtelennek látszik, még ha erről írásos beszámolók nem is maradtak ránk, hogy a kimmerek fő erői ekkoriban Trákia területén állomásoztak, és a kimmer népesség nagy része is sokáig Trákia területén (a K-Balkánon) tartózkodott. Országukat Kimmer-Trákiának nevezhetnénk. A –04. sz.-ban (az ősidők óta) a

Balkánon élt illírek (bulinusok, nestaiusok, maniusok, autariatusok, atintanusok, dalmaták, pannonok stb.) már egyértelműen a kimmerek uralma alatt álltak. Kimmer-Trákia létével nem foglalkozik a történetírás fősodrata, helyette egy roppant erőltetett feltevést igyekszik elfogadtatni a „gallok” ún. „K-i ágáról”, azt bizonygatva, hogy ezek Ny-ról (Galliából!) állítólag eljutottak a Fekete-tengerhez a –03. sz. második felében, s ott létrehoztak egy jellegzetes „K-i Kelta” civilizációt. A valóságot a feje tetejére állítják.

Általánosan elterjedt felfogás szerint a Ny-ra terjeszkedő kimmerek „igen nagy hatást gyakoroltak” a kelták műveltségére és művészetére. A kelta genezissel foglalkozó szakemberek ezzel az óvatos (?) megfogalmazással el akarják nyomni (magukban is) annak fölmerülő gondolatát, hogy a fejlett hallstatti kultúra (a kelták első kulturális korszaka) meghatározó népessége valójában – a Mediterráneumtól eltekintve – a hozzá képest minden tekintetben (létszámában is) gyengébb őslakosságra rátelepedő kimmer etnikum volt. (Mi azonban nem vagyunk ennyire óvatosak. Észrevevesszük, hogy miután K-Európában és Anatóliában elfogyott a kimmer etnikum, kisvártatva Közép- és Ny-Európában „a semmiből”, teljes fegyverzetben előpattant a hallstatti műveltség, valamint annak hordozója, a kelták népe. A szakirodalomban ugyancsak hallstattinak (korai hallstattinak) nevezett bronzkori, általában „urnamezős” európai kultúra a kelták – kimmerek – megérkezése előtt ott élt népek eredeti kultúrája volt.) A kimmerek vonulása előtt Ny-on sem éltek kelták (ahogy máshol sem), mivel a kimmerek lényegében azonosak a keltákkal. (A kelt-ibér, kelt-ligur stb. népelnevezések csak a kimmerek megérkezésétől jogosak, azt megelőző időszakra nézve az ibér, ligur stb. megnevezések fejezik ki a Ny-on élt őslakosság etnikai hovatartozását.) Egyébként Hérodotosz (élt: **–414**, azaz **–158 előtt**) nevezte először keltáknak az Európa területén élő népeket. Hérodotosz talán már nem volt birtokában olyan adatoknak, melyek alapján összefüggésbe hozhatta volna a Kis-Ázsiából – még a **–07. sz. végén** (a **–04. sz. közepén**) – eltávozott kimmereket korának európai keltáival.

(Görög forrásokban **–626** (–370) **után** már nem találunk említést a kimmerekről. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a görögök teljesen megfélemeztek a kimmerekről, hiszen tudjuk, hogy a **–06. sz. végén** (a **–03. sz. közepén**) Hellász jókora részét perzsák szállták meg, hogy aztán pl. a Balkán – éppen Kimmer-Trákia – irányában is próbálkozzanak. A perzsák átmenetileg hódoltatták a mai Bulgária területén élő törzseket és a gétákat is. Mivel a görögök száz évig élethalálharcot vívtak a perzsákkal, kisebb dolguk is nagyobb volt annál, minthogy Trákia és Közép-Európa népeivel foglalkozzanak.)

A lényeg az, hogyha helyreigazítjuk a virtuális kronológiával kompilált történelmi folyamatokat, tarthatatlanná válik az az elképzelés, miszerint a hallstatti kultúra Közép- és Ny-Európa őslakosságának belső, szerves fejlődése eredményeként jött volna létre, vagyis hogy a hallstatti kultúra az urnamezős kultúra következő stádiuma volna. (A dogma képviselői legfeljebb annyit hajlandók elismerni, hogy a kimmerek hatással voltak a hallstattiak kultúrájára.) Még tartja magát az a nézet, mely szerint Ausztria területén már **–800** (–544) **k.** jelen voltak a hallstatti kultúra hordozói, (más interpretáció szerint csak »–500 k.«, – ami persze még nem jelentene számottevő különbséget). Álláspontunk szerint azonban ez a korai időpont nem felel meg a tényeknek. Bizonyára urnamezős népeket regisztráltak olyan helyeken, amelyek később, a kelták idején is lakottak voltak, és a hallstatti kultúra egy-egy bázisát képezték. Az Ausztria területén történt első kelta (kimmer) megletelepedés valószínű időszaka a –04. sz. második fele lehetett, ha úgy tetszik: a **–06. sz.** (vagy a **–05. sz.) első fele**, amikor sokan közülük elhagyták Kimmer-Trákia területét. Feltehetőleg Trákia irányából, a Száva- és a Dráva-folyó völgyében haladva, mindenek előtt a későbbi Pannónia, beleértve a K-i Alpok területét szállták meg. A kelták aztán onnan rajzoltak szét Közép-, később Ny-Európa irányában is.

Az európai hegyormokon, meredek dombokon sorra megjelentek a nagy kiterjedésű települések, a 8-10 méter magas faszerkezetű földsáncokkal megerődített várak. A hallstattiak

halottaikat kamrasírokba temették, a férfi halottak mellé vasból készült fegyvereiket, gyakran lovukat és kocsijukat is elhelyezték. A sírokba szkíta jellegű tárgyak kerültek. A jellegzetes szkíta állatstílus jegyeit, sőt az „égig érő fát” is felismerhetjük egyes hallstatti tárgyakon. A hallstatti kultúra kimmer-szkíta előzmények alapján nagyon fejlett fémművességet hozott létre, a művészien kidolgozott vasfegyverek egyben katonai előnyt is lehetővé tettek számukra. Kiváló lovaik is gyorsabban futottak, mint a környező népekéi.

Egyes előkelő, hallstattinak beazonosított sírokba négykerekű lovaskocsik kerültek. A lovak zabláit és járműveit a csodálkozó régészeket a kimmeriek, úgy mond „évszázadokkal korábban élt” előkelőire emlékeztetik. A németországi leletek alapján a régészek több ezer km-re nyúló és több évszázadot átívelő kulturális és kereskedelmi kapcsolatokra következtetve „magyarázzák meg”, hogy a kocsis temetkezés a keltáknak is sajátja lett. Nem akarnak tudni arról, hogy a hallstatti kultúra a szkíta és kimmer népek műveltségének folytatása. A feltárt kocsis sírok a mai Németország területén **-600 (-344) k.** jelentek meg. Megjegyezzük, még az sem biztos, hogy valóban kelta temetkezésekről van itt szó, Németország területének jelentős része a kelta (kimmer) világon kívül maradt, s feltehetőleg a szkíta világ Ny-i végvidékeit képezte, talán még a germán népek megjelenése utáni időkben is.

Fémművességgel foglalkozó magyar szakemberek úgy vélik, hogy a vasművességet a Kárpátmedencébe, legalábbis annak Ny-i felébe a kimmeriek hozták volna be. Sokat levon azonban ennek az álláspontnak a hiteléből, hogy az első leleteket a **-08. (-06/05.) sz-ra** kelteznek, amikor a kimmeriek még bizonyosan nem érkezhettek el Pannóniáig. A kimmeriek a Kárpát-medence Ny-i részén, a későbbi Pannóniában csak a **-07/06. (-04.) sz-tól** telepedtek meg, – miközben ezzel párhuzamosan a szkíták a Kárpát-medence területének nagy része felett, folyamatosan, változatlanul ellenőrzést gyakoroltak. Más álláspont szerint a kelták népe a Kárpát-medence Ny-i felébe és az Illír-tenger partvidékére, állítólag „száz évvel később” érkezett meg, mégpedig a **-06/05. (ugyancsak -04.) sz. folyamán**. Akár kimmerieknek, akár keltáknak nevezzük őket, egy biztos: a hallstatti kultúra népének nyoma Magyarország területén, a Dunántúlon ekkor tűnt fel. A dunántúli hallstattiak fegyvereiket vasból kovácsolták, váraik hegyormokon vagy meredekebb dombokon magasodtak. A **-05/04. (-03.) sz-ban** a kelták uralomra jutottak Győr környékén, megalapították Arrabonát, – (a város német Raab nevében is ez a kelta név őrződött meg). Megtelepedtek továbbá Esztergomnál (a Duna és a Garam összefolyásával átellenben) is, kőkori, rézkori, bronzkori telepek területén, a Várhegyen és környékén. Nagy kiterjedésű települést, illetve a hegyen erődítést hoztak létre az illír eredetűnek (pannonnak) tekintett Azal törzs központja (Solva) területén. A **-05. (-03/02.) sz-ban** a budai Gellérthegy területe is a kelták uralma alá került. Tudni vélik egyesek, hogy a hegyen állították fel a druidák beavató szentélyét, amelynél Danu nevű istennőjüknek áldozhattak; – (állítólag, egyes vélemények szerint ettől az istenasszonytól kapta a hegy lábánál hőmpölygő folyam a Duna nevet). Egyes interpretációk szerint (bizonyára természettudományos kormeghatározás alapján) a Kárpát-medencében a kelta betelepedésnek volt egy „második nagy hulláma” is. A megállapítás értelmében ezek a kelták a **-04. sz-ban** érkeztek a Kárpát-medencébe, – ez azonban, álláspontunk szerint pontosan ugyanaz az időszak, amikor a fent említett betelepedés történt. Nemcsak a Dunántúlon, hanem a Vág, a Garam és az Ipoly völgyében, továbbá a Duna-Tisza-köze É-i részén, valamint a Tisza-vidéken, Bihar és Szatmár területén, román szakemberek szerint még Erdélyben is (!) feltűntek a hallstattiak nyomai. A szkíta-dák uralom alatt álló Magyar Alföld és Erdély kelta benépesítésére vonatkozó megállapítás azonban megkérdőjelezhető, mégpedig ugyanazon okból, ami miatt a Németország és Lengyelország területére irányuló jelentős kelta népvándorlás is vitatható. A szkíta-szarmata világ emlékei, nyilvánvalóan a közös műveltségi alapok, elemek miatt, könnyen kimmernek, vagyis keltának tűnhetnek azon kutatók számára, akik eleve elfogadják a Ny-i kelták masszív K-i terjeszkedésének tételét. A Duna mentén K-re érkezett kelták a **-04. sz-ban** a Felvidéken (ma Szlovákia), több értékelés szerint egyenesen a helyben lakó (szkíta

műveltségű) népek közé telepedtek, bizonyos interpretációk szerint etnikailag is keveredtek. Természetesen ennek a kérdésnek a tisztázása sem lehet könnyű feladat, mégpedig a két etnikum közötti műveltségbeli hasonlóság miatt. A Duna É–D-i szakaszának térségét (Vác, Érd, Püspökatvan) a kelták csak a **–04/03. sz. fordulóján** (a –02. sz. közepén) érték el, mert az illír törzsek sokáig ellenálltak a hódításnak.

Óbuda térségében bizonyára a már **–700 k.** megtelepedett szkítákhoz köthető az ún. váli kultúra. Később egy Ny-ról érkező, nyilván kelta/kimmer népcsoport hatására alakult át ez a kultúra, – az óbudai Bécsi út mentén kimutatták egy kaldenbergi kultúrával rokonnak tekintett, halmok alá temetkező népcsoport, a K-re terjeszkedő kelták jelenlétét (ez volna az ún. „késő váli” kultúra). E népesség településrendszerének központja a **–06/05. (–03.) sz-ban** a békásmegyeri (óbudai) Duna-part mentén épült ki.

A Duna egyik mellékfolyója, a Bettelbühl mellett egy előkelő kelta sírt fedeztek fel. A sírkamrát tölgyfa gerendákból ácsolták, a temetkezést gazdag arany- és a borostyán mellékletekkel látták el. A kelták a Felső-Duna mentén fejlett életformát alakítottak ki, városokat alapítottak, amelyek köré hatalmas falakat húztak. Ezen a településen **–06. (–04/03) sz-ban** vagy 10 ezer ember élt. Szerették a luxustárgyakat, elsősorban etruszk arany ékszereket viseltek.

Uralkodó álláspont szerint már a **–12. (–10/09.) sz-tól** vándoroltak be (a Rajna-völgyből) a gallok ősei a mai Franciaország területére. Más álláspont szerint a **–11. (ugyancsak –10/09.) sz-tól** érzékelhető e „gallok” letelepedése a későbbi Galliában. (Ezt megelőzően a „gallok” szállásterülete az Alpok É-i nyúlványától a mai D-Németországig tartott.) Mindkét álláspont megalapozott lehet, azonban természetesen e „galloknak” még semmi közük sem lehetett azokhoz a keltákhoz, akiket később a rómaiak galloknak neveztek el. (A latin elnevezés, a „gall” állítólag azonos értelmű a görög „kelta” elnevezéssel!) Európa ősnépei közé tartoztak, pre-hallstattiaknak, pre-keltáknak, ha úgy tetszik, pre-galloknak tekinthetjük őket. A történetírás főáramlata (és erős csúsztatása) szerint ugyanebben az időben zajlott le az ún. „keltibérek”, luzitánok vándorlása is a Pireneusi-félsziget felé. A korszakkal foglalkozó munkák többsége szerint még a **–11/10. (–08.) sz. folyamán** telepedtek volna le a bevándorolt keltibérek az Ibériai-félsziget középső és ÉK-i részén. Más álláspont szerint azonban ez a nép még csak az ibérek őse volt, az érkező kelták később, mégpedig **–600 (–344) és –550 (–294) között** telepedtek rájuk. Mi természetesen az utóbbi, megalapozott álláspontot osztjuk.

Említést érdemel, hogy elterjedt nézet szerint a gallok ősei **–750-re (–494)** elérték a mai D-Franciaország és Spanyolország területére is, így bizonyára ők is hozzájárultak az ibér etnikum geneziséhez. Mindenesetre a kelták **–550-től (–294-től)**, már a félsziget belsejéből terjeszkedtek É-Ibéria irányában, ahol az ibérek éltek. A kelták és az ibérek ezután összeolvadtak Közép- és Észak-Ibéria területén, és ezzel jött létre a keltibér népesség. Az Ibériai-félsziget Ny-i szélén, a mai Portugália területén a kelta törzsek a **–06/05. sz. fordulóján** (tehát a –03. sz. közepén) telepedtek meg. (Az Ibériai-félsziget kelta megszállásának történetét az a – nyilván természettudományos módszerrel megalapozott – keltezés egészíti ki, mely szerint a keltibér etnikum ismert törzsei csak a **–03. sz-tól** tűntek fel, a kelták és az ibérek keveredése folytán, tehát: az arevacusok, a bellek, a tittek és a lusonok törzsei. Kedvelt fegyverük az a kétélű rövid kard volt, ami később a római légiók legjellegzetesebb fegyverévé vált.)

A hallstatti kultúra **–600 (–344) után** erőteljesen megjelent a mai Németország D-i részén, aztán Galliában, É-Itáliában, majd Britanniában és Hispániában is, és idővel, általános vélemény szerint **–500 (–244) után** átadta helyét egy új minőségnek, az ún. La Tène kultúrának.

(A svájci La Tène településnél, a Neu-châteli-tó melletti lelőhelyen végzett feltárás során tapasztalt jellegzetességek alapján kapta e nevet, mégpedig: „a vallási szertartásoknál

használatos újszerű tárgyak miatt, amelyek bizonyítják az állat- és emberáldozatokat”. Általánosan elfogadott nézet szerint a **-05.** (-03/02.) **sz-ban**, a Hessen–D-Thüringia–É-Bajorország régióban jött létre, és a stilizáló lineáris-geometrikus alapokból a görög és a sztyeppei szkíta művészet hatására alakult ki ez a növényi kompozíciókat és állatalakzatokat megjelenítő kelta művészeti irányzat. A legtöbb értékelés az etruszkok hatását jelöli meg a kialakuló régészeti kultúra kulcsmozzanatának.)

Ez már nem a főként szkíta kultúrkörbe tartozó sajátosságok kimmerek általi megjelenítése volt a Ny-i világban, hanem az európai ősnépek kultúráit is integráló, kimmer-utód kelták önálló műve, a Közép- és Ny-európai kelta fejlődés fejleménye lett. A Rajna vonalától K-re, illetve a Kárpátoktól É-ra azonban, a **-03/02. sz-ban**, sem a hallstatti, sem a La Tène műveltség nem tudott érdemlegesen, tartósan domináns helyzetbe kerülni, bizonyára az ottani szkíta-szarmata (és **-200 után** már germán) kulturális- és erőközpontok jelenléte miatt. (A germánok a **-02. sz-tól**, Skandinávia, Dánia, Pomeránia felől D-i, DNy-i irányban terjeszkedtek.) A kelta terjeszkedés valódi, nem túldimenzionált méreteire utaló adat, hogy annak a kelta népnek, melyet a rómaiak galloknek neveztek el, csak **-450** (vagyis **-194**) **után**, egészen **-250-ig** (-094) terjedő időszakban sikerült a mai Franciaország területét maradéktalanul fennhatósága alá vonnia. – Egyes fantaszták szerint persze ekkor a gallok territóriumuk már Ny-on az Atlanti-óceán partjáig, É-on a Német- és Lengyel-alföldre, K-en a Kárpátok vonaláig, D-en a Földközi-tenger partjaiig is elért volna.

Általánosan elfogadott álláspont szerint **-600** (-344) **k.** „különült el” az ún. Ny-i hallstatti kultúrkör (a Közép-Franciaország és Csehország, valamint Ny-Ausztria közötti területen) és az ún. K-i hallstatti kultúrkör (Kelet-Ausztria és Szlovénia, valamint a Duna vonala közötti területen). Ezzel szemben leszögezhetjük: A hallstatti kultúra kezdettől fogva kettős arculatú volt, mégpedig részben azért, mert maguk a kimmerek vagy kelták K-ről magukkal hozott kultúrája sem volt egységes. Egy olyan, több évszázados időszak előzte meg Közép-Európába kerülésüket, amely alatt egyik néprészük Szkítia közvetlen szomszédságában, a Fekete-tengertől É-ra élt, a másik pedig Kis-Ázsiában közel-keleti, főként asszír hatásoknak volt kitéve. A Ny-i és a K-i hallstatti emlékek természetesen azon okból kifolyólag is különböznek, hogy Európa kimmerek által megszállt területein más és más népcsoportok kerültek tőlük függésbe, olyanok, akiknek eredeti formavilága nyilván kezdettől különbözőképpen befolyásolta, módosította az eredeti szkíta-kimmer formákat.

A kelta fejlődés eredményeként a **-05.** (-03/02.) **sz-ban** kialakultak jellegzetes erősített városaik, az oppidumok, amelyek végleges megtelepedésre szolgáltak, emellett kereskedelmi központok is voltak, védműveik között lehetővé tették a földművelést és állattenyésztést, a bányászatot, a vaskohászatot, a kézművességet is. A kontinentális kelták a **-04/03. sz. fordulójára** (a **-01. sz. közepére**) sokféle betagozódtak a La Tène kultúrába. A kelta erődtelepülések ekkor már kettős védelmi vonallal rendelkeztek. A külső védelmi vonalak a természeti képződmények (folyó, hegyoldal) kiegészítésével, kiépítésével készültek, a belső vonal a városnak csak egy kisebb részét zárta körül (falak, árkok). Az egyes városi funkciók a város különböző részeiben jelentek meg.

Megjegyezzük, hogy a Németország területén magasodó, a **-05/04.** (-02.) **sz. után** épített védelmi erősségeket általában Hunnenringnek vagyis hun gyűrűnek nevezik, kiépítésüket mégis többnyire a keltáknak tulajdonítják. Így például azt a luxemburgi határhoz közel eső területen, egy hegy tetején, a **-05. sz-tól** (-03/02.) álló 10 m magas kőfalat is, amely 5 km hosszan nyúlik el. Egészen konkrétan a treveri törzset nevezik meg az építőjének, habár annak létezéséről, e vidéken történt megtelepedéséről csak jóval későbbi időszakból létezik adat.

A német Trier várostól kb. 30 kilométerre található Hunsrueck, amelynek nevében ugyancsak a hun népnév tűnik fel. E település mellett felismerhető egy régi védelmi vonal,

melyet a helyiek szintén hun gyűrűnek neveznek. (Ez volt a legkorábbi római tábor helyszíne a mai Németország területén. Julius Caesar háborúja idején épült tovább az eredeti alapokon.)

Álláspontunk szerint rendkívül ingatag lábakon áll e várak mindegyikének kelta származtatása. Lehetséges, sőt legalább annyira megalapozott az a vélemény, hogy sok esetben, eredetileg (nemritkán bronzkori előzmények nyomán) a szkíta-szarmata világ Ny-i végvidékének biztonságát szolgálták, (később, a kelták hanyatlása után germánok, majd valóban az európai hunok, illetve a Hun Szövetség részét képező germán hadak vették használatba, s éppen innen kapták a nevüket.)

A kelták első hulláma a **-05.** (-03/02.) **sz-ban** érte el a Brit-szigeteket. A **-05.** (-03/02.) **sz-tól** az Ír-szigetet vegyesen kelták és piktek lakták. (A pikt elnevezés a rómaiaktól származik, és Beda szerint a piktek a kelta bretonok után érkeztek, mégpedig egyenesen Szkítiából, Britannia É-i részére.) Más, bizonyára természettudományos alapokon nyugvó álláspont szerint „csak” a -03. sz. közepétől érkeztek meg a kelták több hullámban a Brit-szigetekre és az Ír-szigetre is. Természetesen mindkét esetben ugyanarról a migrációról van szó. (Ezek a kormeghatározások teljes összhangban állnak a virtuális kronológiára vonatkozó téziseinkkel.) Ezzel lényegében befejeződött a kelták zavartalan (nagyobb ellenállásra nem találó) terjeszkedése. Az elkövetkező időszakban is megpróbálkoztak hódítással, de jobbra védekezniük kellett a germán és a római terjeszkedés ellen. (A germánok a **-03.** (-02/01.) **sz-tól**, az Északi-tenger partvidékéről kiindulva megkezdték Közép-Európa térségének megszállását.)

A szakértők a La Tène stílusnak több periódusát tartják számon. Az első, az „A” periódus e felfogás szerint **-350-ig** (-194) tartott, erre az import tárgyak is jellemzőek voltak. Ekkoriban alakult ki az udvari díszítőművészet. Az ún. „B” periódust (**-250-ig**, azaz -094-ig) elsősorban a mezőgazdaság fejlődésére utaló leletek fémjelzik. A Dunántúlon (Ménfőcsanak, Pilismarót, Érd, Alsópél) megjelenő kelta leletek is felmutatják a kelta központi terület művészeti sajátosságait. A stílus „C” periódusát **-150-ig** (007) értelmezik, mégpedig olyan jelleggel, hogy arra főként a bennszülött lakosság és a kelta hódítók kultúrájának egymásra hatása volt jellemző. Ekkor alakult ki az ún. kelta kardstílus (vésett mintákkal). A kissé erőltetettnek látszó szakaszolás utolsó periódusa, tehát a „D” szakasz az **időszámítás kezdetéig** (azaz 257-ig) tartott, a szakértők a kelta hatalom meggyengülésével összefüggő hanyatlás nyomait vélik észlelni a „D” periódus művészetében.

Azok a kelták, akiket a rómaiak galloknak neveztek, **-400** (-144) **k.** átkeltek az Alpokon, és megtámadták Itália É-i részét, elfoglalták a Pó-folyó völgyét, majd **-387-ben** (-131) kifosztották Rómát. A mai Horvátország területére vonatkozóan (egészen a Duna-Száva összefolyásig) a kelták jelenlétét a **-04.** (-02/01.) **sz-ban** jegyezték fel. Ott bizonyára az illírek ellenállása miatt nem voltak képesek korábban megjelenni. A **-04. sz. közepén** (a -01. sz. elején) a kelták az Adria itáliai partvidékén már 100 km-es partszakaszt foglaltak el.

Az eraviscusok kelta népe az interpretációk szerint a **-03.** (-01/01.) **sz-ban**, vagy a -01. sz-ban, a felvidéki Garam-folyó vidékéről beköltözött Pannónia K-i felébe, és tovább D-re, az Alsóduna-völgy területére, korábban jórészt illírek által lakott vidékre is betelepedett. Ezzel tökéletes összhangban, régészeti feltárások alapján a -02. sz. második felétől valószínűsítik a bójok erős hatalmi központjának kialakulását (É-Dunántúl, ÉK-Magyarország, D-Szlovákia) Pozsony környékén. A bój és az eraviscus uralmi területek egymással összehangoltan bontakozhattak ki. A Kárpát-medence Ny-i felének más részeiben az erősített telepüket (Velemszentvid, Szalacska, Regöly) csak a -01. sz. közepe tájára építették ki.

A magyar történetírás **-276-ra** (-020) keltezve azt feltételezi, hogy a delphoi csatában vereséget szenvedett kelták eredetileg Erdély megszállására készültek volna, de aztán ezek a scordiscusok a Dráva-Száva között, a tauriscusok pedig a Dunántúl Ny-i részén voltak

kénytelenek letelepedni. Álláspontunk szerint valójában Kimmer-Trákia egyik utolsó feltűnése volt a történelem lapjain ez az esemény, mely felbolygatta az egész Balkán és a Földközi-tenger K-i medencéjének vaskori világát. A történetírás fősodrata azonban galatáknak nevezi (de egyfajta „galloknak” azonosítja, sőt a Rajna-vidék (!) törzseiből szervezett hódítóknak tartja) azokat a keltákat, akik egy Szeleukida-ellenes szövetség keretében **–288/287-ben** (–022/021) behatoltak Kis-Ázsiába, és egy időre megszállták É-Frígia, valamint Ny-Kappadókia területét, vagyis pontosan azokat a területeket, amelyeket évszázadokkal korábban, mint kimmerek, kiűrtettek, s ahonnan a Balkánra érkeztek.

A scordiscusok és a tauriscusok azonban a felbomló Kimmer-Trákia DK-Európában maradt törzsei voltak, a galaták pedig több évszázados európai közjátékuk után éppen visszatértek Kis-Ázsiába. A kimmer-trák állam megszűnése lehetett az a körülmény, melynek nyomán az illírek Scodra központtal, **–230** (027) **k.** végre államot alapíthattak. (Az illírek ezután a makedónokkal szövetségre lépő rómaiak terjeszkedésével kerültek szembe, és államuk **–168-ban** (089), a végső római győzelem nyomán már meg is semmisült.)

A történetírás ugyancsak keltának tekinti az ún. syginna népet, amely a **–03.** (–01/01.) **sz-ban** betelepedett a Magyar Alföldre (Radostyán, Mátraszöllős, Rozvány települések térségében), ahol elkeveredett az őslakossággal. Esetükben külön vizsgálatot érdemelne, hogy nem inkább szkíta vagy szarmata csoportról lehet-e szó, akik, vagy akiknek a közeli rokonai már évszázadok óta Erdély területén éltek. Úgy tudni, hogy önmagát syginna (szigünna) néven nevezte a Kárpát-medencébe a **–08.** (–07/06.) **sz-tól** betelepedett szkíta etnikum.

A **–03. sz. végétől** (az 01. sz. közepétől) a kelták közép-európai jelenlétének legfontosabb területe a Cseh-medence és a Kárpát-medence Ny-i része (K-Pannónia) volt. A legismertebb közép-európai kelták a bójok voltak, akiknek egyes törzsei a Cseh-medencében éltek. A kelták további terjeszkedése a Kárpát-medencében nem volt lehetséges, mert azt sem a Dák Királyság, sem a K-ról a Magyar Alföldre érkező szkíta-utód és szarmata népek (pl. a jászok) sem tolerálták volna.

A **–02.** (01/02.) **sz-tól** a kelta helvétek, bizonyára a germánok terjeszkedése miatt, a mai DNémetország területéről a Rajnától D-re és Ny-ra fekvő vidékre vándoroltak, elfoglalták a mai Svájc területének nagy részét. Ugyancsak a **–02.** (01/02.) **sz-ban** a mai Belgium térségében megtelepedett kelta törzsek egy része a germán támadások elől a Brit-szigetekre, valamint a kontinens Ny-i partvidékére távozott.

A közép-európai kelta dominancia egyik utolsó megnyilvánulásaként, a **–02/01. sz. fordulóján** (a 02. sz. közepén) megjelentek a hercunaiták is a Dunántúlon, az anartiusok pedig ÉK-Magyarországon. A kelta világ végzetes hanyatlásának jeleként azonban a **–01. sz. első felében** (a 02. sz. második felében) a dákok a Kárpát-medencében legyőzték a K-re terjeszkedni kívánó scordiscusokat, majd a bójokat is.

A kusánok (tokhárok, Jüeh-csi) vándorlása, Baktria meghódítása (186-ig)

Kínai Zhou-források szerint a Jüeh-csi már a **–08. sz-ban** (a –03. sz-ban) fontos szerepet játszott Kína gazdaságában, mert ők voltak a jáde kő szállítmányozói, melynek legfontosabb lelőhelye a Tarim-medence DNy-i csücske volt. Aradi Éva szerint Taishan Yu kínai kutató állítja a Zouzhuanak nevezett forrásra hivatkozva, hogy az europid aszi, gasziani, tokhari és szakarauli népek a „Yun Rong” nemzetségből származtak; (a Rong=Zsong a hun (pusztai) népek egyik régi kínai neve, a tokhárok pedig azonosak a Jüeh-csivel, vagyis a kusánokkal).

E népek közül pedig több, s egyesek szerint a tokhárok is, a **–07. sz. első feléig** (a –02. sz. első feléig) a Sárga-folyó Ny-i részétől az Altájig terjedő területen éltek. (Mások szerint nem a tokhárok, hanem a vuszunok éltek itt.) Ekkoriban, **–620 k.** (–131 k.) a „Ny-i Rong” nemzetség, a K-felől megnövekedett (hun vagy kínai) nyomás hatására kiszorította innen a szai törzseket (bizonyos szakákat), s ezek Ny-ra vándoroltak el, (ez lehetett az „első” vándorlásuk). A Jüeh-csi pedig Belső- és Közép-Ázsia területén, az **–01. évezred közepén** (a –01/01. sz. fordulóján) nagy birodalmat (törzsszövetséget) hozott létre. Ennek alátámasztását szolgálja az a **–03. sz. közepére** (természetesen ugyancsak a –01/01. sz. fordulójára) vonatkozó adat, miszerint a későbbi Turkesztán területén élő, tokhár nyelven beszélő népek egész sora szövetségben állt a Jüeh-csi dinasztiával, mely hatalmas területet tartott fennhatósága alatt. A térségben élő népek etnikai hovatartozására nézve figyelmet érdemel, hogy régészeti adatok szerint a Lop Nor és a Tien-san körzetét, a **–01/01. sz. fordulóján** egy olyan kaukázusi jellegű nép lakta, mely közel állt a kelet-mediterráni típushoz („indo-afgánok”), – bizonyára Ny-felől érkezettek.

Obrusánszky Borbála szerint a **–03. sz. második fele** és a **–02. sz. első fele közötti** időszakban (az 01. sz. középső harmadában) feltehetőleg a Jüeh-csi néven ismert politikai formáció uralkodott a Turkesztán területén élő (alapvetően szkíta) népek felett. Az ordoszi, a Sárga-folyó menti hunok korábbi, legfőbb szövetségese, a turkesztáni szkíta hatalom ekkor már nem létezett. A Jüeh-csi konföderáció (Gansu-folyósó központtal) **–207-ig** (043-ig) katonai fölényt élvezett a térségben fennálló összes nomád szövetség felett, beleértve a hunok Ny-i szárnyát és a vuszunokat is.

A hunok és a jüeh-csik közötti feszültség **–220** (030) **után** a tetőpontjára hágott. Ennek nyomán **–215** (035) **k.** elkezdődött az elkeseredett háborúskodás 53 éves időszaka, mely a jüeh-csi népének Belső-Ázsia területéről való végleges eltávozásával végződött. A **–03/02. sz. fordulója idején** és **után**, vagyis az 01. sz. közepe táján), messze É-on még tartott a jüeh-csik és a hunok közötti háborúskodás. Ez a jüeh-csi Ny-ra húzódásához, egyben (a létrehozott új szövetségi rendszer révén) **–176 után** (074 után) a Jüeh-csi (tokhár, kusán) törzsszövetség immár közép-ázsiai nagyhatalommá válásához vezetett. A belső-ázsiai sztyeppe és sivatagok térségében azonban a Jüeh-csi öt törzsének uralmát **–02. sz. első felében** (az 01. sz. második felében) a hunok törzsszövetsége felszámolta.

A vuszunok **–174-ben** (076-ban) az Ili-völgybe érkezett jüeh-csiket támadták, akik erre DNyra (Baktria irányában) eltávoztak, ugyanarra, amerre előzőleg a szaivangok is, – (a Handinasztia Krónikája, Zhang Qian életrajza szerint). A jüeh-csi nép „nagyobb része” **–174-től** (076-tól) elhagyta eddigi települési területét, lényegében a Kanszu-tartományt, illetve a Tarim-medence K-i részét. A jüeh-csik azonban még egyszer visszatértek; **–165 után** (082 után) megtámadták a mindaddig az Ili- és Csü-folyó völgyében maradt szakákat (a felettük uralkodó vuszunokat/szajvangokat?), akik a hunok szövetségesei voltak. A hunok szövetségesei részben Pártiába, részben Szakasztánba vonultak el, de a szajvangok nagy része a Tien-san vidékéről D-re menekülve, a mai É-Pakisztán, É-Afganisztán és Hszinhiang hegyvidékének hágóin keresztül egészen a mai Kasmírig eljutott.

A jüeh-csik a hunoktól **–158** (092) **előtt** szenvedték el végső vereségüket. A Baktriába vezető vándorlásukról szóló kínai tudósítás összhangban van Ptolemaiosz tokhárokról szóló, –

160 (097) **k-i** eseményeket említő beszámolójával (aki a tokhárók viszonyait elemezve öt különböző népről számolt be, akik korábban különböző helyeken éltek, – vagyis a jüeh-csik törzsszövetségének elemeiről). Ugyanakkor a kínai eredetű információ szerint a Jüeh-csi (a kusánok vagy tokhárók) – öt törzs – **–150** (100) **után** elfoglalta a Greko-Baktriai Királyság É-i határvidékét, s letelepedett az Amu-darjától É-ra eső területeken. Miután elérték Baktria határát, elfoglalták Nisza városát, továbbá Gedrószíát, Drangianát és Arakózia egy részét is. Ezzel tökéletesen párhuzamos az az adat is, mely szerint a kusánok a **–01. sz. közepén** (a 02. sz. elején) már egy nagy törzsszövetség élén egységes uralmat valósítottak meg Baktria É-i részén (az Amu-darjától É-ra).

Egy újabb interpretáció (Obrusánszky Borbála) szerint a közép-ázsiai térségben (Baktriában) a kusánok a **–02. sz. közepétől** (a 02. sz. elejétől) a kelet-nyugati szellemi, műveltségi egymásra találás révén létrejött hellenisztikus magas kultúra továbbvivőivé váltak. Birodalmuk egyes városait (Herát, Merv, Szamarkand) igazi metropoliszokká fejlesztették fel. Egy másik adat szerint **–140-ig** (117-ig) tartott Görög-Baktria „önállóságának” korszaka (**–239-től**, vagyis 016tól). Eszerint azonban nem a Jüeh-csi, (nem is a szakák), hanem a Pártus Unió lett volna a hódító! Azt hiszem, nem vetjük el nagyon a sulykot, ha feltételezzük, hogy a két hatalom megegyezett a hellenisztikus állam területének felosztásában. Persze, más lehetőség is fölmerülhet. A Jüeh-csi törzsszövetség **–138 k.** (112 k.) már biztosan Baktria É-i részén, az Amu-darjától Éra tartózkodott. A „függetlennek” mondott Baktria **–140** (117) **előtt** valójában a Pártus Unióhoz lazán kapcsolódó képződmény lehetett. A kusánok megérkezésekor a nyelvükhöz (legalábbis a kusán nevű törzsük nyelvéhez), bizonyára hasonló nyelvet beszélő, talán vérrokonságban is álló baktriai vezető réteg készségesen csatlakozott a frissen érkezettekhez, ami miatt a pártusok hódító hadjáratlalt vehettek elégtételt sérelmeik miatt.

A jüeh-csik **–130 k.** (120 k.) betörttek a maradék Baktriába és a mai Irán keleti tartományainak területére, majd el is foglalták azt, (ismeretes, hogy bizonyos adatok szerint nem **–140-ig** (117ig), hanem **–130-ig** (120-ig) tartott Baktria polisz-rendszerű önállóságának korszaka a Turániaföld DK-i felén és attól K-re). Ny-i adatok szerint a kusánok **–140** és **–128** (117 és 129) **között** foglalták el Kasmírt és Bengáliát, s egészen az Indusig kiterjesztették a hatalmukat.

A jüeh-csi népek, miután **–129-ben** (121) átkeltek a Jaxartész (Szir-darja) folyón, megdöntötték Helioklész hellén király uralmát, új központot alakítottak ki az Oxus (Amu-darja) felső szakaszánál (Üzbegisztán és Tádzsikisztán déli, Afganisztán északi részei). E terület neve ettől fogva: Tokharisztán. A jüeh-csik az Oxus-völgy irányából érkezve **–125** (125) és **–085** (165) **között** Baktriában (Daxiában) öt törzsük számára öt tartományt szerveztek meg: Hsziúmi/Xiumi, Suangmi/Shuangmi, Hszidun/Xidun, Dumí, Guisuang/Guishuang (vagy Kueisuang), élükön öt jabguval, – (a Kései Han-dinasztia Krónikája, a nyugati területek története szerint). A Guisuang/Guishuang/Kuei-suang elnevezést a kusánnal megegyezőnek szokás értelmezni.

A Kései Han-dinasztia Krónikája szerint Guisuang/Guishuang/Kuei-suang jabguja, Qiujiuqie maga alá tudta szervezni **–085** (165) **k.** a másik négy jabgut, magát királlyá kikiáltván az országot Guishuang (Kusán) Királyságnak nevezte el. Nem sokkal ezután, **030** (186) k. a Kandzsula Kadfiszesz néven ismert nagy kusán uralkodó szövetségbe fogta a környező törzseket is, megalapította a Kusán Birodalmat.

A Kusán időszámítás kezdete (198 k.)

A kusánok (**-001-ben**, azaz 198-ban) bevezették saját időszámításukat. A kusán időszámítás kezdő évére nincs közvetlen adat, de kétirányú megközelítéssel következtethetünk rá. A **001-es** (199-es) kezdőév elsődleges megerősítését jelenti, hogy ugyanezt a rendszert használta Vikramáditja hindu király is, aki történetesen ekkor (**-058-ban**, azaz 199-ben), az időszámítás első évében lépett trónra, miután legyőzte Malvában a szakákat, – sikere feltehetőleg nem volt a kusán hódítástól független. Az időszámítás elnevezése a történeti irodalomban, a hindu király neve nyomán: vikramábd, ill. málava-vikrama-krita rendszer, avagy „szamvat”, mivel az indiai hagyományban ilyen néven maradt fenn. A kusán időszámításra vonatkozó közelítésünk másik iránya a Nagy Kaniska uralkodására vonatkozó adatok elemzésével, s az azokból való visszaszámlálással rajzolódik ki; – ezt a megközelítést a későbbiekben érintjük.

A Kusán Birodalom fennállása első 13 évtizedének uralkodóira vonatkozó adatok jelentős része – álláspontunk szerint – ebben a rendszerben értelmezhető.

Taxila – indoszkíták (a 02. sz. végéig)

A szakák beáramlásának legjelentősebb (első) hulláma Indiába **–170-től** (a –01. sz. utolsó évtizedében) indult meg, egészen Közép-Indiáig, (továbbá Szakasztánba, Szisztánba, Perzsia határvidékére) eljutottak. Az É-abbra lakó szakák a **–160 és –030 közötti** időszakban (az 01. sz. folyamán és a 02. sz. első évtizedeiben) már bizonyosan a kusánok (jüeh-csi) elől húzódtak Debbre, Pandzsábra (a mai Pakisztánba, részben a mai India Ny-i részére és az Indus-deltavidékére). Ezt erősíti meg a Jüeh-csi dinasztiával kapcsolatban ismert azon információ, miszerint a dinasztia a **–03. sz. közepén** (időszámításunk kezdete körül) már Turkesztán területének nagy részét ellenőrizte, s a valószínűleg tokhár nyelven beszélő népek egész sorát szövetségébe szervezte. Másfelől ismeretes, hogy a **–04. sz. közepétől** (a –03/02. sz. fordulójától) ugyancsak a **–03. sz. közepéig-végéig** (az időszámításunk kezdete utáni évtizedekig) tartott a szarmaták fénykora a közép-ázsiai régióban, akik ekkoriban megkezdték Ny-ra vonulásukat. Turán területén az alánok (akiket ókori szerzők tévedése vagy felületessége nyomán egyfajta szarmatáknak szokás tekinteni) dominanciája érvényesült, Közép-Ázsia nagy része pedig a kusánok kezébe került.

A **–02/01. sz. fordulójától** (az 01. sz. közepétől) Mauesz/Moga (kínai néven Mao/Mukua, szanszkrit néven Moasza) volt az első Taxilában uralkodó szaka király, aki a második szaka vándorlás hullámával talán azért tudta gyorsan elfoglalni a területet, mert váratlanul tört be a Karakorum hágóin át. Szisztánból **–088** (069) **k.** kiindulva elfoglalta az Indus alsó szakaszának vidékét és a deltatorokat egy részét, s gyors rohammal a neves kereskedő várost, Taxashilát (Taxilát) a mai Pesavár közelében, (a Selyemút indiai elágazásának központi városát).

A szakák megtelepedtek tehát Baktriában (ÉK-Baktria), majd Gandhárában, É-Indiában (főként a mai Pakisztán területén) is. A gazdag Taxila várost alakították ki fővárosuknak. Mauesz/Moga **–085** (072) **k.** trónra lépett. Az eseményt egy bizonyos éra 78-adik évére teszik érmei és a „taxilai rézlemez” információi alapján. A rézlemez említ egy satrapát, Liaka Kusulakát (csuksa fejedelmet, Csácsország fejt, a belső-ázsiai csuksa nép uralkodóját), aki Moga alatt szolgált. (A mansherai köfelirat is említi Liakát, valamint azt is, hogy Kasmír is Moga fennhatósága alá tartozott.) Az uralkodót történetírói forrás (egy kínai szöveg kivételével) nem említi, csak ezüst és bronz érmei ismeretesek.

Aradi Éva szerint a Taxilában, Mathurában és az Indus alsó szakaszán, valamint a deltavidéken uralkodott dinasztiákat a legtöbben pártus eredetűnek („indopártusoknak” = pahlaváknak) tartják, mivel Drangiána (K-Írán) felől magukkal hozták a (pártus-perzsa eredetű) ksatrapa, mahaksatrapa elnevezéseket, melyek aztán átkerültek a szanszkrit nyelvbe is. Közigazgatási rendszerük is pártus-perzsa jellegű volt. Ezek szerint az indopártusok a szakák (kései) leszármazottai lettek volna, s egyaránt szakáknak tekintendők az egyes (térben és időben távoli) indoszkíta királyságok megalapítói is. Más koncepció szerint az ide érkező szakák és indopártusok (pahlavák) két különálló nép lettek volna, akik mind térben, mind időben távolabb léteztek egymástól.

Moga fia I. Azesz **–057-ben** (100-ban) Taxilában új dinasztiát alapított. Kiterjesztette uralmát Pandzsábra és az Indus alsó szakasza környékére. Pénzverdéi voltak Taxilában, Gandhárában, Puskalávatiban, valamint az Indus középső folyása vidékén is. Utódai nem sokáig tarthatták fenn azonban a szaka uralmat, ami **–012** (145) **k.** véget is ért Taxilában. Ekkor az indoszkíták D-ebbre, India É-i, majd középső részére vonultak el, a pártusok (pahlavák) pedig a helyükre húzódtak. II. Azesz halála (**015**, azaz 171) **után** a pártusok Taxilától D-re uralkodtak. A Taxilából elvonult indoszkíták pedig **01. sz. elején** (a 02. sz. második felében) az Induson átkelve Kathiavárig nyomultak előre, majd elfoglalták a mai Gudzsarát tartomány nagy részét, valamint a mai Madhya Pradés nyugati területeit (Malvát).

A pártus harcosok megérkeztek tehát K-Iránból Baktria D-i részére, majd később elfoglalták Kabult és a Peshavár-völgyét, valamint az Indus alsó folyása menti területeket és a deltavidéket is. Ezek az események beletorkollanak az utolsó (?), a **–01. sz. elején** (a 02. sz. második felében) lezajlott, immár tisztán pártus eredetűnek tekinthető néphullám kibontakozásába, ami a mai Pakisztán DNy-i részére, Pandzsábra és az Indus termékeny deltavidékére irányult.

Mindez megerősítést nyer azokkal az információkkal, melyek szerint a **–02/01. sz. fordulóján** (a 02. sz. közepén) a jüeh-csi törzsek terjeszkedtek, és/vagy kiszorultak É-ről, ennek során egészen Taxiláig eljutottak.

Ezzel nyilvánvaló összefüggésben, ugyanekkor, tehát a **–02/01. sz. fordulóján** a pártusok csapatai (a mai Perzsia K-i részéről) K-ÉK felé mozdultak el. Mithradatész és Vononész nevű pártus uralkodók (alkirályok?) vezetésével támadták Merv és Herat tartományokat és Arakóziát is, – (egyébként Vononesznek hívták **–070 (087) k.** az egyik taxilai szaka királyt). A már hosszú évtizedek óta K-re is terjeszkedő Pártus Unió ebben a térségben bizonyára erősen rivalizált az egyre erősebb Jüeh-csivel, feltehetőleg éppen a kemény pártus magatartás vezetett a jüeh-csik (kusánok) D-re, a kisebb ellenállást kifejtő India (és a szakák) felé kibontakozó offenzívájához. A Kusán-dinasztia (a Jüeh-csi) **040 (196) k.** szinte teljesen felszámolta a szakák és a pártusok maradék indiai uralmát. A pártusok (pahlavák) indiai jelenléte ekkor (**az 01. sz. közepére**, vagyis a 02. sz. végére) már csak Szisztánra és az Indus-delta vidékére terjedt ki, majd átmenetileg sorra elvesztek e megmaradt területeik is, mivel a Kusán-dinasztia teljesen elfoglalta tőlük. A most vázolt történéseket megerősíti az **–01. sz. első felére** (a 03. sz. második felére) vonatkozó információ, mely szerint ekkor ÉNy-Indiában már egyre inkább a Kusán-dinasztia dominanciája érvényesült. (Taxila városa nem szenvedte meg az uralomváltásokat. Az ezt követő évszázadokban (az **01. sz. közepétől az 05. sz. közepéig**, vagyis a 03. sz. elejétől a 06. sz. végéig), tehát a kusán, az indopártus, majd a heftalita időszakban élte a virágkorát.)

A Kogurjo Királyság megalapítása (213)

Egy általánosan elfogadott (a Ny-i Han-dinasztia évkönyveiben foglaltakkal alátámasztott) verzió szerint **-277-ben** (213) alapították meg azt a koreai királyságot, melyet „Dongh”-nak és Kogurjónak is neveztek. Az állam a fénykorában É-Korea mai területét és a kapcsolatos ÉK-Kínai területsávot is magában foglalta. (Az államalapítás idején még létezett a D-koreai Ó-Csoszon dinasztia állama, de már vagy 150 éve felbomlott a (kínai eredetű) É-koreai ShangYin állam.)

Egy másik, legalább ennyire méltányolható hagyomány szerint ezt az államot, a „donghu”-k vagy „tunghu”-k (K-i hunok?) államát egyértelműen Kogurjónak nevezték, s a K-i Han-dinasztia történetét ismertető írások kronológiáját tekintve a Tongge-folyó partján, a Koreai-félsziget északi felén **-037-ben** (vagyis ugyancsak 213-ban) alapították meg. Téziseink helytállósága esetén vitathatatlanul ugyanarról az államalapításról van szó. (Korábban, a manicheus kronológia és a keresztény időszámítás mutáns rendszere közötti összefüggés kifejtésekor éppen a koreai történelem imént vázolt fordulatának kettős datálására hivatkoztam!)

Belső-Ázsia népeinek története a K-i Zhou (Csou) hanyatlása és bukása idején (234-ig)

A pusztai népek körében, valamint saját országai egymáshoz való viszonyában történt jelentős változások **–403-ban** (087) arra bírták a Csou királyt, hogy elismerje rendszere (a sok kis államból, hercegségekből összetevődő szövetségi rendszer) teljes bukását, a laza szövetség jellegű birodalomban létrejött hatalmi központokat, a főhatalom hét, egymással is vetélkedő hatalmi központra bomlását. Saját erőforrásai gyengeségét belátva, bizonyára nem látott más lehetőséget arra, hogy a hatalmasra nőtt, s ugyancsak öt-nyolc hatalmi központból álló Hun Szövetséggel szemben egyenrangú kínai erőket sorakoztasson fel. (A változás jelentőségét támasztja alá az is, hogy egy később, »–104-ben«, talán **–104-ben** (146) bevezetésre került naptárreform értelmében ez az év lett egy bizonyos kínai időszámítási rendszer kezdőéve. Az ekkor, **–403-ban** (087) kezdődő és **–104-ig** (146), azaz **–342-ig** (ugyancsak 146) terjedő időszak pontosan megegyezik a Wei fejedelemség (É- és Közép-Kína) dominanciájának, tündöklésének, majd bukásának korszakával. A hatalmi koncepcióban bekövetkezett változásra utal az is, hogy Kínában éppen **–403-tól** (087-től) a korábbi, harci szekerekre alapozott arisztokratikus hadseregeket az olcsó vasfegyverekkel ellátott tömeghadseregek váltották fel.)

A Csou-dinasztia hatalmának részbeni restaurációjára **–138-tól** (112-től), nomád hatalmi segítséggel került sor. Ekkoriban a kínaiak szövetséget ajánlottak a hun hatalom alatt élő egyes népeknek (pl. a Jüeh-csi felett győzelmet aratott vuszunoknak), és arra buzdították őket, hogy keljenek fel uraik ellen. Az ajánlat hatására a vuszunok egy része kínai fennhatóság alá vándorolt, és ott telepedett le, (feltehetőleg a korábban hunok által uralt területeken). Végső soron az Ili-folyó és a Tien-san felől érkezett vuszunok helyet cseréltek bizonyos hun népességgel. A kínai restauráció átmeneti sikerére utal az a tény, hogy egyes interpretációk szerint már **–361ben** (129) véget is ért volna a „Hadakozó Fejedelemségek Korszaka”.

Ám ez a korszak nem ért véget. A Qin (Csin) állam (ÉNy-on) **–350-től** (140) terjeszkedni kezdett, és sorban bekebelezte a szomszédos fejedelemségeket és a nagyobb fejedelemségek határ menti területeit. Ezért a szakemberek egy része egyenesen Qin-korszakról beszél.

Közmegegyezés szerint a **–04. sz. közepétől** (a 02. sz. közepétől) tekinthető valóban hitelesnek a kínai történeti irodalom, (ekkorra tehetőek a fennmaradt történeti alkotások kezdetei). Ezért vehető természetesnek, hogy pl. a hunok neve a továbbiakban az ekkor használatos xiong-nu (hsziung-nu) formában terjedt el. A hitelesnek számító kínai történetírás tükrében bizonyos, hogy **–04. sz. közepétől** (a 02. sz. közepétől), a Wei-fejedelemség megbuktatása, leverése után a kínai hatalmi központok egy része megkezdte a „pusztai népek” egyike-másika, különösen a hunok elleni, lényegében szünet nélküli, egyre kíméletlenebb hadjáratait.

Egyébként ez az időszak az 01. sz.-tól a 03. sz. közepéig végbemenő klímaváltozás kora volt Belső-Ázsiában, amit a legeltetéssel foglalkozó népek szempontjából az is súlyosbított, hogy Kína államainak stratégiai szemlélete (talán, részben ugyancsak a klíma kedvezőtlenebbé válása miatt) az expanziót preferálta. Mindenesetre a rendelkezésre álló legelőterület összeszűkült, sok korábbi legelő használhatatlanná vagy kínai uralom alatt álló földterületté vált. A pusztai törzsek központi területe a mai É-kínai határvidékről más területekre, főként Mongólia középső és É-i részére került át.

A kínaiak pusztai szövetségesei, (a vuszunok, a dinglingek, a wuhuanok) **–091-től** (159), a Bajkál-tótól D-re fekvő vidékről szorították ki a hunokat, egyes hun törzsek az Ili-folyó völgyébe húzódtak, vagyis a „Hét-folyó közének” a mai Szemirécsjének a kapujába, ami AlmaAta/Almáti térsége a Pamír-alján, Kazahsztánban. A Bajkál-tó vidékén számos hun

település állt, a legkorábbi hun erőd és város Szuzsa volt, (még a -03. században alapítottak, négy-öt évszázadig virágzott), és ekkor, a 01/02. század folyamán pusztult el. Az uralkodó vélemények szerint belháborúk okozhatták a csodálatos fekvésű település végét, azonban a kronológiai egyeztetés nyomán immár biztosra vehető, hogy Kínával szövetségben álló pusztai népek üldözték innen el a hunokat.

Más adat is megerősíti a hunok Ny-on történt feltűnését: ugyanis **-331-ben** (ugyancsak 159) megjelentek az Oxus-mellékén is. A hunok jelentős részének Ny-ra történt elmozdulása már csak azért is bizonyosra vehető, mert **a -02. sz. első felétől** (az 01. sz. második felétől), a Jüehcsi feletti végső győzelmüktől fogva már amúgy is jelen voltak Közép-Ázsia térségében. Fentieket megerősíti továbbá, hogy egy adat szerint a Qin állam hadserege **-327-ben** (163) jelentős győzelmet aratott a „barbárok” felett, és 25 erődített városukat elfoglalta.

Egy érdekes adat szerint **-073-ban** (177) a vuszunok szövetségének területét (ősi hun séma szerint) három szárnyra osztották fel. A központi részben élt a király, a (kínai hercegnőtől született) „Kun-mo”. Feltehetőleg a két rivális hatalom, a hunok és a vuszunok, szövetségi rendszereik területén egyaránt Ny-K irányban hosszan elnyúló, egymás tükörképe szerint szervezett igazgatású államokat igyekeztek kialakítani. A vuszunok, a dinglingek és a wuhuanok (?) **-072/071-ben** (178/179) együttesen támadták a Ny-ra került néprészek miatt Belső-Ázsiában meggyengült hunokat, és súlyos veszteségeket okoztak nekik. A Hun Szövetség hatalma alaposan megrendült.

A kínai hatalmi központok általános militarizálódására jellemző, hogy a hunokkal szomszédos É-i Csao (Zhao) fejedelemség egyik uralkodója, Vuling (**-325 és -299**, azaz 165 és 191 **között**), aki folytatta az elődei által megkezdett Nagyfal-építést is, nagyszabású katonai reformot valósított meg. Katonáit hun ruhába öltöztette és elrendelte, hogy a harcban lovas haderőt alkalmazzanak. A reform **-307-ben** (183) vette kezdetét. A kínaiak lovakat vásároltak É-ről, parancsnokaikat, elitcsapataikat azokra ültették. Hun ruhákban pompáztak, szörme gúnyát és sapkát viseltek, nadrágot és csizmát húztak, övet készítettek maguknak.

A kínai történetírás **-318-tól** (172), amikor is Qin (Csin) állam egy hatalmas győzelmet aratott a Han, Zhao, Wei, Yan és Qi kínai államok felett, már szüntelenül foglalkozott azokkal a hunokkal és szövetségeseikkel, akik a Pamír, a Tiensan és az Altáj vidékén laktak (a mai Mongóliában és attól ÉNy-ra). A kínai történetírás a hunokról szólva, természetesen a kínai hadi sikerekről számolt be. Csin állam egyik nagy királya, Csao-hsziang (Zhaoxiang), aki **-306**, illetve **-251** (184 és 239) **között** uralkodott, hosszú falat építtetett a „barbárok” ellen. A Csin állam valódi katonaállammá vált, mindenek előtt a pusztai népek megsemmisítésére törekedett, és oly mértékben tökéletesítette hadseregét, hogy nemsokára képessé vált arra is, hogy egyeduralmat valósítson meg Kínában.

Csao-hsziang sikerét nagymértékben előmozdította a hunok megosztottsága. Feltehetőleg a vuszunok diadala nyomán, **-060** (190) **k.** kitört egy hun belháború, melynek során meghalt a Xu Lu Chuan Chu néven ismert „shanyu” (danhú, főkirály), és a „jobboldali király” (a hun jobbszárnny addigi vezetője), a Wu Yen Chu Ti néven ismert vezér lépett a helyébe. A balszárnny azonban nem ismerte el, s az új főkirály ellenében shanyuvá választották Chi Huo Shan-t, (akit tévesen azonosítanak egy Huhanye néven ismert hun vezetővel). A Hun Szövetség kettészakadt, **-058-tól** (192) Chi Huo Shan uralmával kezdetét vette az ún. „déli” vagy „vörös” hunok külön története (a Sárga-folyó mentén és a mai Mongólia egyes részein). Fentiekkel jól egyeztethető lehet egy másik adat, mely szerint nem is egyszerűen kettészakadt, hanem több részre hasadt a hunok állama, mivel egy Hien nevű király **033-tól** (189) egy új hun állam alapításába fogott. Ez lehetett talán a „Nyugati Hun Birodalomnak” is nevezett formáció, melynek központja **046-tól** (202) Khotan volt a Tarim-medencében. Hien állama túlélte Hien **061-ben** (217) bekövetkezett halálát, s **073-ig** (229) állt fenn változatlan formában, de egyes vélemények szerint továbbra is önálló maradt, csíráját képezve annak a hun államnak, amely

aztán egészen **216-ig** (465-ig), ugyan egyre fogyatkozva, egyre inkább Ny-ra szorulva, de képes volt ellenállni a kínai seregek meg-megújuló hódító hadjáratainak. (Chi Huo Shan személye feltehetőleg nem Huhanyével, hanem esetleg Hiennel lehetett azonos, és így **-060** (190) **k.** „mégis csak” két részre vált a hun állam. Ebben az esetben a „vörös” hunok története, **-033** (457) **k.**, tehát jóval később, a valódi Huhanye idején „csak” egy újabb fordulatot vett. Az is lehetséges, hogy Hien nem Chi Huo Shannal, hanem a Chi-Chi/Zhi-Zhi/Csi-Csi néven ismert jelentős hun személyiséggel, Chi Huo Shan testvérével volt azonos.)

Egy adat szerint **-057-ben** (193) már egyenesen öten viselték a hun „főkirályi” címet (márpedig ahol több főkirály van, ott valójában senki sem főkirály). A Hun Szövetségből dezertált déliek **-056-tól** (194) szövetségre léptek kínai államokkal, s szembe fordultak az „északi hunokkal”. Kínai részről talán az magyarázza a déli hunok felé megmutatkozott fogadókészséget, hogy a vuszunok **-064** (186) és **-051** (199) **között**, nem kis zavart okozva lázadtak korábbi kínai szövetségeseik ellen.

Ekkor egy újabb kivándorlási hullám is fokozta a független belső-ázsiai hunok helyzetének súlyosbodását. A Csi-csi néven nevezett hun vezér (Chi Huo Shan testvére) – **056/049-ben** (194/201), bizonyára az anarchikus viszonyok miatt, számos törzzsel együtt elhagyta a hun nép

É-mongóliai szállásterületét, majd a Dzsungár-kapun át Ny-i irányban elérte a Turáni-Alföldet. Ott egy nagy, egészen az Aral-tóig terjedő közép- és belső-ázsiai Hun Szövetséget hozott létre, melyben a hunok jelentős része a gazdag közép-ázsiai kereskedővárosok közelében telepedett meg. A birtokába került É-on az Ob és Irtyis felső folyása is, míg a Tarim-medence környéki városállamok kivétel nélkül adófizetőivé váltak.

A Belső-Ázsia területén maradt és a kínai hatalmaktól független (Csi-csi szövetségi államához tartozó) hunok helyzete **-050** (200) **után** egyre kilátástalanabbá vált, K-ról a Dong Hu, D-ről a Qin állam szorongatta őket. Mindezt alátámasztja a **-280** (210) **utáni** állapotokra vonatkozó azon információ, illetve interpretáció, miszerint a Sárga-folyó mentéről és a mai Belső-Mongólia területéről számos törzs kényszerült elvándorolni. A távozók főként a kereskedelmi utak mentén fekvő területeket és városokat választották lakhelyül, ahol a (bizonyára rokon, részben szkíta leszármazott) őslakosság mellé telepedtek.

Chi Huo Shan, vörös hunjainak élén, **-051-ben** (199), vagyis a vuszunok lázadásának befejezésekor, maradéktalanul behódolt a kínaiaknak, s (hűbéresként?, rendszeres éves „ajándékokért” cserébe) felvállalta az É-i területek védelmét (Mongólia területén, az Orhon-folyó vidékén). Az események betetőzéseként könyvelhető el, hogy **-285-ben** (205) fejeződött be a korabeli Nagyfal megépítése.

Csi-csi belső- és közép-ázsiai hun állama **-048** (202) és **-045** (205) **között** birtokába vette a Selyemút jelentős szakaszát, befolyása alá vonta a vuszunok területeit, az o-kutok (ogurok?), a ting-lingek és a kien-kunok (kírgizek) országait. Ugyanakkor egy másik hun állam (szövetség) központja a mai Mongólia területén körvonalazódott.

(Chi Huo Shan és Csi-csi hunjainak történetét a különböző interpretációk a Han-dinasztia idejében helyezték el. Ez a körülmény azonban nem szabad, hogy minket megzavarjon, mert biztosra vehetően azon igyekezet áll e jelenség mögött, mellyel a történétírók már az ókorban, s attól kezdve folyamatosan igyekeztek egy logikusnak látszó, folyamatosságot eredményező, de virtuális kronológiai sort generálni. Ehhez az alapötletet vagy sémát a Zhou-korszak kétosztatúsága (Korai vagy Ny-i és Késői vagy K-i) adta, amihez a kezükre játszott a két Handinasztiáról készített történeti feljegyzések eltérő kronológiai rendszere is, – a különbséget persze nem vettek figyelembe, a későbbi történétírók talán nem is voltak tudatában. Ám ezzel Han-Kína fennállásának időtartamát, mint majd látni fogjuk, megduplázták. Csi-csi története így vált egyszerű epizóddá a Han-dinasztiára „kimért” dupla hosszúságú időszakban, amelynek

során, a virtuális időben legalább négyszer mértek „megsemmisítő” vereséget a hunokra, akiket látszólag, legalább négyszer elűztek Belső-Ázsiából.)

Csi-Csi hunjai **-038** (212) és **-036** (214) **között** a Chu- vagy Tálasz-folyó mellett sorsdöntő összeütközésbe kerültek kínai csapatokkal, – utóbbiakhoz sok kínaiakkal szövetséges hun is csatlakozott Chi Huo Shan (Hien?) vezetésével. Feltehetőleg a Selyemút jelentős részének hunoktól való megszerzése lehetett a támadás célja. A támadás részben eredményes volt, maga Csi-csi is életét veszítette. Miután a hun főkirályt megölték a csatában, a „Csi-csi-hunok” eltűntek a kínai feljegyzésekből, amiből többen azt a téves következtetést vonják le, hogy megszűnt a hunok e Ny-i állama is. Egy vesztes csata azonban nem jelentette a hun állam végét, sőt az utóbbi évtizedekben feltárt leletek, a közép-ázsiai hun érmék és az indiai, valamint egyéb feljegyzések Ny-on, beleértve Belső-Ázsia Ny-i részét is, továbbra is egy jelentős hun hatalmi központ dominanciáját valószínűsítik, talán számottevő szkíta népességgel. Ennek alátámasztására megemlíthető, hogy régészeti eredmények szerint a 03. sz-ban jöttek létre az ún. Kizilbarlangok a Mazart-folyót övező sziklafalban, a Selyemút mentén, valamint a Szan-szieng-tung barlangcsoport is Kashgarban (az ún. ghandarai művészeti stílus legkeletebbi feltűnése szkíta jellegzetességekkel). Ebből az időből való a dinhuangi barlangtemplom, melynek egy szarvasűzés-ábrázolása teljesen analóg a magyar csodaszarvas-mítoszból ismert jelenettel. Ekkoriban kezdődtek meg továbbá a (07. sz-ig tartó) asztanai részleges lovas temetkezések (a ló feje és négy lábának alsó része került a sírba), melyek kialakítása megegyező az ordoszi hun, valamint a honfoglalás kori magyar temetkezésekkel.

Az É-i Qin (Csin) fejedelemség katonai parancsnokának (Wang Qiannak) egyre erősödő hadereje bevonult **-262** (228) **után** a Han fejedelemségbe, megtámadta Shandangot (a mai Shanxi tartomány területét). Shandang a Zhao fejedelemség segítségéért folyamodott. Zhao hadvezére (Lian Po) 400 ezer katonát küldött Shandangba. A changpingi csata azonban már nem a fenti hadvezérek, hanem Zhao-oldalról Zhao Kuo, Qin-oldalról pedig Bai Qi irányításával zajlott le. A Zhao hadsereg utánpótlási vonalait a Qin-seregek sikeresen elvágták. A csata végeztével tömeggyilkosság történt. A magukat megadó Zhao-harcosokat módszeresen legyilkolták, csak hírmondókat hagytak meg. A Qin-sereg és vezére, Bai Qi tömeggyilkossága, majd hamarosan **(-256-ban, azaz 234-ben)** egy uralkodó dinasztia teljes kiirtása új korszakot nyitott Kína életében.

Szentföldi karizmatikusok (a 03-sz-ban)

Honi-Óniás (Choni) akkoriban élt, amikor Pompeius elfoglalta Jeruzsálemet (**-063**, azaz 194 **k.**). Állítólag esőfakasztó képessége volt, s ezt a képességét az egyházi vezetők is igénybe vették. Ezért Honi alakja Illés prófétára emlékeztette a rabbinikus irodalom alkotóit, miként a róla fennmaradt írások tanúsítják, sőt még Josephus Flavius is nagy tisztelettel beszélt és határozottan kedvező véleménnyel volt róla, s az „igazságos” jelzővel illette, véleményét a későbbi hagyomány is osztotta. A kortárs rabbik azonban bírálták Honit, mivel úgymond „gyermekként” viszonyult Istenhez (az Atyához). Honi karizmatikus vallásosságának semmi köze sem volt a papsághoz, a Tórához és a templomi kultuszhoz. Távol tartotta magát az ideológiától és a politikától is, de ez akkoriban sem jelentett biztonságot és biztosítékot az ember számára. Életének akkor lett vége, amikor a jeruzsálemi polgárháborúban – két hasmoneus főpap, II. Arisztobülosz és II. Hürkanosz követői között dúlt a küzdelem – Honi nem volt hajlandó állást foglalni egyik fél mellett sem. Megkövezték az egyik főpap hívei – **060**, azaz 197 **k.**, (feltehetőleg a másikéi is azt tették volna vele).

A karizmatikus erő továbbra is jelen volt Honi családjában, miután két unokája is örökölte a karizmát. Alkalmazták is eső-szabályozó képességüket. Az ő szolgálatuk ideje Mária ifjúkorával, továbbá Jézus gyermek- és ifjúkorával egyezhetett meg, **-010** (242) és **025** (277) közé tehető. Egyikük, Hanan Abbának szólította Istent, ami Jézus szóhasználatának felel meg. Hanant „szégyenlős/rejtőzködő” melléknévvel látták el, akik érdemesnek tartották beszámolni tevékenységéről. Honi másik unokája, Hilkija is „szégyenlős” lehetett, mivel a fennmaradt hagyomány szerint: mikor a rabbik kérésére ugyancsak esőért imádkozott, és mikor aztán el is eredt az eső, tagadta, hogy ahhoz neki bármi köze lenne.

A galileai Arab (Arava vagy Gabara) városából való Hanina ben Dosza sokszínű karizmatikus volt, nem csupán esőt fakasztott, de képes volt megállítani is azt. Hanina a neves tanító és farizeus, Johanan ben Zakkai tanítványa volt, tehát azon híres tanító lábai előtt ült az »01. sz. második felében«, aki a Talmud szerint 18 évet éppen Hanina szülővárosában töltött (Galileában), majd onnan Jeruzsálembe költözött. Hanina Jeruzsálemben, mesteréhez hasonlóan a farizeusok egyik vezetőjeként vett részt a közéletben, emellett híres gyógyító lett. A különösen izgalmas orvoslásairól fennmaradt történetek tanítójának, Johanan ben Zakkainak, valamint Rabban Gamaliel fiainak a meggyógyítását beszélik el a Talmudban. (Ismeretes hogy a hagyomány szerint Rabban Gamaliel Saul/Pál tanítója volt – nyilván valamikor **010** és **020**, tehát 266 és 276 **között**, – így Gamaliel fiai már bizonynyal éltek a **-01. sz. utolsó évtizedeiben**, vagyis a 03. sz. középső harmadában.)

Johanan ben Zakkai és Rabban Gamaliel nevének előfordulása a Hanináról fennmaradt szöveges hagyományban, s az utóbbival összefüggésben Saul/Pál szerepe kizárja azt a lehetőséget, hogy a Hanina koráról fennmaradt egyetlen érdemi közlést: az »01. sz. második felét« (mondván: „az első zsidó háború idején”) az **01. sz. második felének** vélhessük. Tökéletesen illeszkedik azonban a történethez Hanina **01. sz. második felére** vagy **-01. sz. utolsó évtizedeire** értelmezett időszaka, hiszen egyaránt a 03. sz. első feléről, közepéről lehet szó.

Két változatban maradt fenn a hagyomány Rabban Gamaliel fiainak csodálatos gyógyulásáról, a rövidebb a palesztinai Talmudból való, a hosszabb a babilóniai Talmudból. Hanina állítólag a démonok királynőjére hatással tudott lenni, és állítólag e sikereit főként imádkozás, nem pedig mágia útján érte el. Ennek persze ellentmond, hogy egy ízben Agarattal, Mahlat lányával került összetűzésbe, s démonűző varázsigével (ani gózer = elrendelem) űzte el a démonok királynőjét. Hanina számára az volt a siker biztos jele, ha imádsága (Istennel folytatott társalgása) spontánra és zökkenőmentesre sikerült, míg ihlet hiányában, zavarosra

sikerülő imádság esetén már tudta, gyógyítása (Isten beavatkozásának hiányában) nem érhetette el a célját.

Tanulságos, hogy a gyógyításon túlmenően számos olyan csodás cselekedetet jegyeztek fel róla, amelyek ugyancsak Jézus csodáihoz hasonlítanak: olajjá változtatta az ecetet, feleségével liszt nélkül kenyeret süttetett stb. A kortárs rabbik Haninát (miként Honit) általában bírálták azért, mert „gyermekként” viszonyult az Atyához. Ugyanakkor, (miként Honit) a későbbi hagyományban rabbinikus dicséretekkel halmozták el. Hanina (miként Honi) karizmatikus vallásosságának semmi köze sem volt a papsághoz, a Tórához és a templomi kultuszhoz, a törvények betartása még érintőlegesen sem került szóba a róla szóló irodalomban.

Fentiek alapján önként adódik az a magától értetődő következtetés, hogy Honi unokái (Hanan és Hilkija) kortársai voltak Haninának, s egyaránt a **–01. sz. végén**, vagy az **01. sz. végén** (a 03. sz. közepe táján) tevékenykedtek. A számos hasonlatosságra alapozva megkockáztatható az a feltételezés is, hogy Hanina talán Honi két unokájának egyikével azonos személy lehetett. Sőt, esetleg nem is volt önálló személy, hanem Honi, Hanan és Hilkija közös esszenciájaként vagy „ötvözeteként” öltött irodalmi alakot a Talmudban. (Maga a Hanina név is mintha a Hanan és Hilkija nevek „közös nevezője” volna.)

A kusánok meghódítják É- és ÉNy-Indiát (262-ig bezárólag)

Görög és iráni források szerint **-123-ig** (134-ig) a tokhárok/kusánok teljesen megdöntötték a térség hellén királyságait, illetve a vezető réteget délebbre, az Indus-völgybe szorították ki. Egy adat szerint **-020-ban** (137) halt meg az utolsó hellén-baktriai uralkodó, akinek már csak egy kicsiny fejedelemsége maradt, – míg egy másik datálás szerint a **-02. sz. végére** (a 02. sz. közepére) bizonyosan összeomlott a maradék baktriai hellén államocskák is. (De a források szerint nemcsak a kusánok, hanem a pártusok is beleszóltak a térség sorsába. Ekkoriban Pártia (indo-pártusok) Perzsia keleti részéről, Baktria déli területeiről és É-Indiából K-felé indított hadjáratot. Mithradatész és Voronész nevű pártus uralkodók vezetésével **-100** (157) **után** elfoglalták Merv és Herat tartományokat, valamint Arakóziát.) Az utolsó hellenisztikus indiai uralkodó **005** (161) és **010** (166) **között** regnált, (a II. Sztrató nevet viselte).

A kusánok természetesen nemcsak a hellenisztikus országokat, hanem a szakák uralmát is igyekeztek megtörni. A már jórészt kiűritett Szakasztán felszámolása **015** (171) **k.** történt meg. Gudzsarátot azonban nem foglalták el, ott a szakák állama még sokáig fennmaradt, sőt egyes Indiai területeken a szaka államok túléltek a Kusán Birodalmat is. Szakasztán területének meghódítása teremtette meg a lehetőséget a Kusán Birodalom megszervezéséhez (**030**, azaz 186). Ezután (**-001-ben**, azaz 198-ban) bevezették saját időszámításukat és megvalósították a Selyemút Baktrián áthaladó forgalmának felügyeletét, – a kereskedelmi közvetítés biztosította az ország gazdasági erejét. (A Kusán Birodalom centrumában volt a Selyemút kettéágazása, – az egyik ág Egyiptom és a Római Birodalom DK-i területei felé, a másik a Kászipi- és a Feketetenger térsége irányában vezetett.)

Kadzsula Kadfiszesz (Kadzsula Kata Kapasza) **030-ban** (186) lett a kusánok királya, – kínai adatok szerint: „*elfoglalta Pártia K-i részét, egész Baktriát és Gandhárát (É-Pakisztán), Kasmírt és a Kabul-völgyét, de Szogdia is a fennhatósága alatt maradt. 40 évig [070-ig, azaz 226ig] uralkodott és 80 múlt, mikor meghalt*”. A korai érmeken saját nyelvén írva a javuga (jabgu) címe lett feltüntetve. Indiai kutatók szerint ezek az érmék az indoszkíta uralkodók érmeihez hasonlítanak. A kusánok **045-től** (201-től) sorra elfoglalták É-Indiában az indopártus uralom alatti területeket. Kadfiszesz **050-ben** (206-ban) Afganisztán területének teljes meghódításával erősítette meg a Kusán Birodalmat. A kusánok **055-ben** (211) Mathurát tették meg D-i fővárosuknak.

Más interpretáció szerint az **01. sz. első felében** (tehát a 03. sz. első felében) a kusán uralkodó meghódította az indoszkíták É-indiai államát, királyságának határai Szeisztántól Mathuráig, Gudzsarátig és az Indus-völgyig terjedtek. További interpretációk is léteznek, melyek szerint a Kusán Birodalom **080** (225) és **110** (255) között szerzett hatalmas területeket Kelet-Pártiában, Gandhárában és Indiában.

A következő évtizedekre vonatkozó információk meglehetősen kaotikusak. Lehetséges azonban, hogy csak azért látunk az események logikus folyása helyett káoszt, mert talán ekkoriban érkezett meg a Jüeh-csi törzsek egy másik része, akik mindeddig nem voltak részesei a nagy kusán honfoglalásnak. Ők nem is Baktria irányából, hanem Kasmír területe felől jöhettek. Ez adhat magyarázatot arra a körülményre, hogy az eseményeket és az uralkodó személyeket főként kínai forrásokból ismerjük. Lehetséges más magyarázat is: Ebben az időben talán magának, a már kifejezetten indiainak tekinthető Kusán Birodalomnak az érdeklődése fordult Kasmír felé. Egy adat szerint ugyanis **-032-ben** (225-ben) kerítették sort a kusánok Kasmír meghódítása, s ekkor kerültek érintkezésbe a hódításai csúcsán járó Han Birodalom csapataival. Igen érdekes, hogy az ebben az időben fellépő „korai kusán” uralkodók érmei erőteljes hellenisztikus hatásokat tükröznek, ami feljogosít bennünket annak feltételezésére, hogy a görögös kultúra legtovább éppen Kasmír területén maradhatott fenn. A **078** (276) **előtti** időszak kusán érmei nagy számban állnak rendelkezésre. Ezeknek az egyik oldalán az uralkodók nevét szanszkrit írással, míg a másikon görögül tüntették fel (pl. Kozolakada,

Omokada, Kada), – míg a **078** (276) **után** következő utódaik: Huska/Huviska és Kaniska már eredeti, nem görögös névvvel szerepeltek az érmeiken. Ide tartozik az is, hogy az **01/02. sz. fordulóján** (a 03. sz. közepére) a buddhista építészetben is sajátos, kifejezetten görög hatást mutató változások álltak be. Lehetséges, hogy ezeket a hatásokat is Kasmír közvetítette?

Az ún. pesavári kőfelirat keletkezési éve: **070** (226) – állítólag Vima Taktuhoz (Ooémo Taktoo) fűződik, aki kínai adatok szerint a kusánok egyik (mégpedig második) királya volt (Uralkodott: a **070** (226) és **080** (236) **közötti időben**). A Pesavár közelében talált „rabataki” felirat tartalmazza a király alábbi dicsőítését: „*a nagy király, a királyok királya, az Ég fia, a Kusán*”. A felirat azt közli, hogy a kusán király Indiát „*Pátaliputráig elfoglalta, sőt még azon is túl*”. – A birodalom **075**, azaz 231 **k.** talán Mathuráig, vagy annál is K-ebbre terjeszkedett.

Állítólag Vima Takturól szól a Hou Hanshu a következőképpen: „*Yangaozhen lett a király. Elfoglalta Indiát ... a jüeh-csik ekkor nagyon gazdagok lettek. Minden királyság kusánnak nevezi, de a Han-dinasztia eredeti nevükön Da Jüeh-csinek hívja őket*”.

Vima Taktu székhelye talán a Kabultól 50 km-re fekvő Bégrám volt. – Érmeinek színvonala elmarad a „fejlett kusán” darabokétól, de az érmek hellén hatást mutatnak. Ugyanakkor a rá vonatkozó kőfeliratokon már megjelentek a prakrit nyelvű szövegek. Megjegyezzük, hogy bizonyos indiai irányzatok (Parmeshwari lal Gupta és sokan mások) kétségbe vonják, hogy a „korai kusán” királyoknak bármi közül lenne a „nagy kusán” (Kaniska, Vasiska, Huviska, Vászudéva) királyokhoz.

Vima (II.?) Kadfiszesz (Ooémo Kadfiszo) is egy „korai” kusán király lehetett, aki valamikor **080** (236) és **110** (266) **között** uralkodott, – kínai adatok szerint. (Más álláspont szerint **101** (246) és **133** (278) **között** regnált.) Az első olyan kusán uralkodó volt, aki aranypénzt is veretett, s ez kifejezetten a római aureumhoz hasonlít. Vima Kadfiszesz (II.?) több interpretáció szerint **045** (243) **után** támadta az Indus-medence pártus államait, **064-ig** (262-ig) bezárólag kiterjesztette hatalmát É-Indiára, a Bengáli-öbölre, téli fővárosa a későbbi Peshawar, nyári fővárosa pedig a későbbi Kabul lett. Az országban uralkodó vallás ekkoriban már a Buddhizmus volt. – Megjegyzendő, hogy Indiában egyáltalán nem tartják őt valódi „nagy” kusán uralkodónak.

Kínai eredetű adatok egész sora vonatkozik erre az uralkodóra. Ezek szerint **084-ben** (240) segített Kínának leverni egy szogdiai lázadást. A következő évben (**085**, azaz 241) ismét katonai segítséget nyújtott Kínának egy Turfán elleni támadásban. A kusán uralkodó ekkor (**086**, azaz 242) kínai hercegnőt kért feleségül, de ezt a kérést a Han-udvar elutasította. Erre Vima Kadfiszesz megtámadta a kínai sereget, viszont súlyos vereséget szenvedett, ami miatt 17 évig hadisarcot kellett fizetnie a kínaiaknak. A kusán uralkodó igyekezete – akinek birodalmához tartozott már nemcsak Kasmír, de Ny-Tibet területe is – **090** (246) **k.** arra irányult, hogy gyengítse a kínai hatalmat a kasgári régióban. Az adatok szerint É-India teljes meghódítása (a kusán hatalmi gépezet maradéktalan kiépítése) **102-re** (258-ra) fejeződött be.

A Kaniska-éra kezdőéve (277)

Kaniska trónra lépése (elterjedt indiai szokás szerint) egy új kusán időszámítási rendszer megindítását is jelentette. Az eddig alkalmazott kusán időszámítás **078-dik** évében (276) lépett a trónra, tehát ez az év felel meg a Kaniska-éra szerinti **-001.** évnek. Ez onnan tudható, hogy a Rádzsatarangíni elnevezésű kasmíri történelemkönyv (készült a **11.** (12.) **sz-ban**, szerzője Kalhána) a **078-as** (276-os) kezdőévvel sorra leköszölte a kusán királyok nevét, s a datumokat az egyes királyok trónra lépésétől számítva adta meg. A térségben általánosan alkalmazott kronológiai rendben Kaniska trónra lépésének évszáma: **120** (vagyis 276).

Többek szerint a »078-as« év azonos lenne az ún. „egységesített” indiai időszámítás kezdőévével. Álláspontunk szerint azonban egy ilyen egyeztetés nem ad valós eredményt. A Ny-i Ksaharata-dinasztia, a Gudzsarátban uralkodó indoszkíták ugyanis nem **078-tól** (276-tól) hanem **078-tól**, azaz 334-től adták meg uralkodási éveiket valamely önálló rendszer szerint, s ezt többen – láthatóan helytelenül –, a Kaniskával kezdődő éra kezdetének tartják.

Fontos, hogy az új éra kezdőéve **(001)** megfelel 277-nek, ami az indiai hagyomány szerinti „Salivahana saka” vagy Sakábd időszámítás kezdőévével **(079)** nem azonos. (Megjegyzendő, hogy ez az év egyben megfelel Szarpedonesz vagy Szaszesz, vagyis I. Gondofáresz fia uralkodása **(021–046**, azaz 277–302) kezdetének is, aki II. Gondofáresz néven regnált az indopártus területeken.)

A Kaniska-éra kezdőéve **(079)** talán (egyes vélemények szerint) megfelel az ún. Baktriai Éra kezdőévének is, – véleményem szerint azonban az utóbbi csupán a Kaniska-éra egy mutánsa, és a kezdőéve 11 évvel különbözik attól: **001**, azaz 288.

Belső-Ázsia népeinek története Qin-korszakban (Csin), valamint a Wang Mang epizód (284-ig)

A Csin-korszak **–255-ben** (235) kezdődött, habár katonai értelemben már legalább százötven évvel korábban is a Qin (Csin) állam volt Kína domináns hatalma. Ez a nyers erőt preferáló, annak eredményességéről sokszorosán megbizonyosodott hatalmi szervezet a rivális, szakrális háttérű, sok évszázada köztisztelőben álló Zhou-dinasztia kiirtásával hatalmi monopóliumot teremtett és potenciális vetélytársaival szembeni fölényét kíméletlenül érvényesítette. A Qin (Csin) állam serege a **–03. sz. közepére** (a 03. sz. közepére) rémuralma alá hajtotta a többi hat „hadakozó” fejedelemséget.

Csin-Kína ura Zhuang Xiang (az első kínai császár apja) **–247-ig** (243-ig) uralkodott. A Csin állam élére ekkor még csak névleg került a 12 éves Shi Huang-di, aki Jin Cseng néven látta meg a napvilágot. Lü Püvej régens uralkodott **–238-ig** (252-ig) helyette. A mai É-Kína területén élő pusztai népek megsemmisítésére, elűldözésére törekedett, s hadjáratai bázisul, illetve az ellentámadások elhárítása érdekében kezdte kiépíttetni a 2000 (más álláspont szerint 7300) kmes Nagyfalat, vagyis megerősítette és összeköttette annak már meglévő szakaszait, s meghosszabbította a Góbi-sivatag irányában. (A Csin-dinasztia bukásáig tartó építkezéshez 300 ezer katonát és 100 ezer parasztot mozgósítottak.) Ha a mai fogalmaink szerint próbáljuk értelmezni a Csin-dinasztia expanziójának ideológiai alapvetését, azt kell mondanunk, félelmetes a hasonlatossága a 20. sz-i nemzeti szocialista ideológiával és világhódító törekvésekkel. Könyvégetések, korábban ismeretlen intenzitású rasszizmus és a hatalom eredeztetésével összefüggésben mindaddig nélkülözhetetlen szakralitás teljes mellőzése a jellemző erre az ideológiai alapvetésre. A dinasztia a korábbi szakralitást a ködös, távoli (ezer évvel korábbi), törzsi mitológiából kiemelt és „történelminek” beállított személy, a „Sárga Császár” kultuszával helyettesítette be, akinek a nevét az uralkodó fel is vette. E néven vált ismertté.

Hogy a történelmi párhuzam még kísértetiesebb legyen, látnunk kell, hogy ezzel összefüggésben egy olyan komplementer hatalmi törekvés is felbukkant, amelynek alapvetése a kollektivistá, elitellenes, egyenlősítő (kommunista) ideológiára hajaz. Ugyanis a magából teljesen kifordult Kínában (a Csin-uralom központjától távolabb fekvő K-i területeken) egy Wang Mang nevű konfuciánus személy (korábbi miniszter) is új dinasztia (Xin, azaz Hszin) alapított **009ben** (258), s törekvései sikere érdekében meglovagolta a társadalmi feszültségeket, vagyoni egyenlősítést hirdetett, a parasztság védelmezőjének szerepében tetszelgett. Wang Mang rövid uralmát a szociális elégedetlenség nyomán kialakuló anarchia tette lehetővé, ennek során kihasználta, hogy olyan jól csengő ígéretekkel, mint a vagyonegyenlőség megteremtése, a parasztság és a császár közvetlen kapcsolattartása, sok kisembert maga mögé lehetett állítani. Kísérlete azonban törvényszerűen vezetett egy még nagyobb anarchiához. Már **–005-ben** (245), 28 éves korában megkezdte népboldogító tevékenységét. Számottevő sikereket ért el az uralma alá hajtott peremterületeken, mindenek előtt a Csin állam által kizsákmányolt vörös („déli”) hunok által lakott térségben. Engedélyezte és megszervezte a vörös hunok önkormányzatát. Ajándékokkal igyekezett megnyerni a hun támogatást, ennek érdekében 30 ezer vég selymet adtak át a vörös hunok előkelőinek a **–01/01. sz. fordulóján** (a 03. sz. közepe táján), (később több hun vezetőt, akik talán átláttak a szitán, megölték). Arra számított, hogy ez a nép lesz hódító törekvéseinek a hatalmi bázisa. Kétségtelen, hogy Wang Mang seregének felszerelése (lovak, kocsik, ruhák) a hun szervezési elvek szerint megfelelt a világtájakhoz párosított színeknek: a frontnál piros, az utóvédnél fekete, a balszárnynál kék, a jobb szárnyon fehér és középen sárga. Kérdés: miért nézte tétlenül a Csin-dinasztia (Lü Püvej régens) Wang Mang térnyerését és hunok iránti „barátságát”? A válasz nem nehéz, biztosra vehetjük, hogy Lü Püvejnek rövidtávon érdekében állt a hunok megosztása, óriási lehetőséget látott a vörös hunok

Wang Mang iránti lojalitásában, miáltal a Hun Szövetségtől legalább ezeket a néprészeket, amíg csak lehetett, távol tarthatta.

Amikor Wang Mang K-en megalapította saját Xin-dinasztiáját (009, azaz 258), Ny-on már Shi Huang-di rendelkezett teljhatalommal. Csin Shi Huang-di –238 (252) után gyorsan leszámolt belső ellenzékével, minden hatalmat a saját kezében összpontosított. Még csak 21 éves volt, mikor elrendelte egy hatalmas temetőváros építését és a híres „terakotta hadsereg” megalkotását is.

Csi-csi hun állama ugyan már régen eltűnt a kínai látótérből, de a –03. sz. közepétől (a 03. sz. közepétől) már bizonyosan létezett egy másik, fokozatosan erősödő, a Csin-hatalommal szemben formálódó pusztai hun szövetség Belső-Ázsiában. Az első ismert mongóliai állam nagykirályának, Mao-tunnak talán már az apja, Tou-man is ezt a rangot viselte, – (–215 (275) után már biztosan). A törzsszövetség feltehetőleg, részben a Csicsi-féle szövetség K-i komponenseiből és a rémuralom alá került Kínától elszakadt pusztai népekből építhette fel szervezetét. Egyik központjuk az Ordosz É-i részén, a hun állam fővárosa pedig Karakorum környékén alakult ki. Az ő területükről ismeretesek Belső-Ázsiában a kőbálványok, az uralkodók emlékére állított emlékművek, szakrális helyek, – (a mai napig fennmaradt bálványok többsége azonban már a türkökhöz köthető.) Bizonyára a mongóliai hun állam szövetségi rendszerébe tartozott a tielő nép törzsszövetsége is (az onogurok ősei), mely tingling és tili néven szerepel a forrásokban. A nomádok politikai vezetése a mai Kína területének ÉNy-i vidékei felé húzódva ellenőrizte a Selyemút kereskedelmi forgalmát.

A mongol ásatások szerint Mongóliában 300/350 előtt egységes hun régészeti kultúra jelenléte tapasztalható. Sok száz és ezer bizonyíték támasztja alá ezt a megállapítást. A 20. sz-i tudomány azonban nem tudott ezzel a ténnyel mit kezdeni, és inkább próbálta cáfolni vagy mindenféle spekulációkkal (úgymond a természettudományos kormeghatározás eredményét valamiféle körülmények „torzítják”) elfedni ezt az ezerszeresen alátámasztott igazságot, minthogy megkérdőjelezze a történeti feljegyzésekből kirajzolódó virtuális kronológiát. Az elfogadott időrend ugyanis virtuális időszakok „betüremkedését” eredményezte, s ennek következménye ebben az ügyben a teljesen fiktívnek bizonyuló „tény”, miszerint a »03. sz-ban«, (a 03. sz-ban, tehát a „Kései” Han-dinasztia bukása idején, vagyis ténylegesen az 05/06. sz-ban) itt már egyáltalán nem lehettek hunok. Mi azonban tudjuk, a Han-dinasztia utolsó éveiben tényleg nem voltak jelen a hunok Mongólia területén, de ettől még a 03/04. sz-ban javában ott voltak.

A Csin sereg 1,5 millió katonából állt, és tíz évig harcolt az egyesítésért. Shi Huang-di nagy hadjáratot indított –230-ban (260) a kínai fejedelemségek ellen. Volt, akit fegyverrel győzött le, de sokan önként meghódoltak előtte. Az (É-i) Zhao fejedelemségre három Csin sereg egyszerre támadt rá –229/228-ban (261/262), hamar el is foglalták a fővárosát, Handant. Alig egy évtizeden belül, –221-re (269) a Csin állam a kínai lakosságú területek többsége fölé kiterjesztette fennhatóságát. Csin hercege ekkor felvette a Huang-di, vagyis a fenséges címet, mely eredetileg egy mitikus ős, a Sárga Császár címe volt. Olyan kínai államot teremtett, melyben 36 vagy 48 központi irányítású tartomány, kormányzás volt hivatott ellátni az igazgatási feladatokat. A legalizmust (centralizációt, kemény állami kényszerek rendszerét) tekintette vezérelvének. Elrendelte, hogy minden írott emléket megsemmisítsenek, a rituális könyveket pedig elégessék.

Huangdi szigorúan központosított hatalmat épített ki. Az arisztokratákat, a meghódított fejedelemségek elitjét a fővárosba költöztette, s a birodalom igazgatását hivatalnokokra bízta. Egységesítette az írást, a pénzt, a rendszer fő ellenségeinek a konfuciánusokat tekintette, betiltotta és elégettette a konfuciánus könyveket, a tudósokat kivégeztette. Tovább folytatta a terjeszkedést, meghódította D-felé a mai Guangdong, Guangxi és Fujian tartományok területét,

s **-219/218-ban** (271/272) Meng Tian tábornokot É-ra küldte a hunok kiszorítása céljából. A Csin-hatalom már elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy végrehajtsa egyfajta „végső megoldást”.

Meng Tian, vagy egy másik hadvezér, bizonyára leszámolt Wang Mang konfuciánus, kommunisztikus és internacionalista kísérletével is. Wang Mang halála, s egyben egyszemélyes dinasztiájának bukása **023-ban** (272) be is következett.

Meng Tian megtámadta az Ordosz-vidéket, a Sárga-folyó nagy kanyarulatától D-re fekvő térséget. El is foglalta Ordoszt, a Sárga-folyó vidékét. 44 városerődöt építtetett az elfoglalt területen, s ennek nyomán megkezdődött a terület betelepítése kínai (vagy vörös hun?) lakossággal. A tábornok még az Ordosztól É-ra, ÉNy-ra is kiterjedt területeket szerzett a mai Belső-Mongóliában és Gansu tartományban, továbbá 800 km-es hadiutat építtetett az elfoglalt területeken, s megépíttette a Hosszú Fal nevű határerőd-rendszert (a Nagy Falnál jóval északabbra). A hunok **-217-től** (273) Mongólia területére szorultak vissza. Ez az esemény vezethetett el a hun hatalomváltáshoz, illetve olyan jelentős méretű törzsszövetség kialakításához, melyhez hasonló mindeddig ismeretlen volt a sztyeppe K-i felén. A nagy hun szövetség kialakításához jelentős ösztönzést és erősítést jelentett, hogy **-213** (277) **k.** Mao-tun állt a hunok élére. Miután (**123-ban**, azaz 279-ben) a hunok szövetséget kötöttek az ősmongol hszen-pivel, megszülethetett a mongóliai központú hunok nagyhatalmi méretű szövetsége.

A rémuralmat megvalósító Csin-dinasztia átokfutása egy időben, három területen váltott ki erőteljes reakciót. Mindenek előtt megemlítendő a parasztság anarchikus töltetű lázadása, másodsor: a hunok a határvidéken megszervezték az ellenállást, sőt ezzel párhuzamosan, kihasználva, hogy a Csin-haderő az É-i, hun lakosságú területeken le volt kötve, K-en **023/024ben** (272/273), Loyang központtal létrejött a K-i („Kései”) Han-dinasztiának a Csin Birodalomtól elszakadó hatalmi centruma is. A dinasztia első uralkodója Guangwudi (Liu Xiu) volt, aki **025-től** (274) **057-ig** (306) regnált. A történelmi feljegyzésekben mint császár szerepel. A Mongóliai Hun Szövetség **-210-től** (280) sokirányú ellentámadást kezdett Csin-Kína ellen, hadműveleteit bizonyára egyeztetette a K-i Han Guangwudival. A Csin-császár ekkor bekövetkező halála valószínűleg összefüggésben állt a hunok támadásával, valamint azzal, hogy Ny-on már fellépett ellene az a Liu Bang (Gaozu) is, akiből hamarosan Ny-i („Korai”) Han uralkodó lett.

A Csin-állam napjai ekkor már meg voltak számolva. A parasztok hatalmas felkelése (**-209**, azaz 281) is meggyorsította az összeomlás folyamatát. A kínai történelem első központosított, többnemzetiségű, ugyanakkor alapvetően rasszista állama mindössze **-206-ig** (284-ig) állt fenn az első császári dinasztia, a Csin-dinasztia uralma alatt. Ekkor a Kínában országszerte folyamatban lévő lázadás sikert ért el, egy felkelő sereg betört a fővárosba, és kiirtotta a Csin-ház tagjait.

Sirkapra város pusztulása (287 k.)

A talán baktriai görögök alapította Sirkapra várost a szkíták még **–090 k.** (067 k.) megszállták. A város a birtokukban maradt egészen **030 k-ig** (286). Egy adat szerint ekkor egy földrengés elpusztította a települést, ezért a szkíták elhagyták. Később egy ideig „pártusok” laktak itt egy épen maradt városi palotában, nevezetesen az a Gondofárezs nevű indopártus vagy indoszkíta király, aki nemsokára meghívta magához Szent Tamás apostolt.

Ennek a kronológiai adatnak adódik egy jó ellenőrzési lehetősége, ugyanis egy másik adat szerint **039-ben** (288) rázta meg egy nagy földrengés az Indus-deltától északra fekvő indopártus uralom alatti területeket. (Lehet, hogy a földrengés nem 286-ban, sem 288-ban, hanem 287-ben volt?)

Mathurai indoszkíták (a 03. sz. végéig)

Az **–01. sz. első felére** (a 02. sz. második felére) véget ért a nagy szaka királyok dominanciája ÉNy-India területén. Szisztán és az Indus-deltavidék kusánok általi elfoglalása után egyre inkább a Kusán-dinasztia uralma érvényesült. A területről az indoszkíták a **–01/01. sz. fordulójától** (a 02. sz. közepétől) eltávoztak India középső részei és a Pártus Unió területei felé. A kusánok Taxila városát **–085 (172) k.** foglalták el.

Az **–01. sz. második felében** (a 03. sz. első felében), még Kaniska, a nagy kusán uralkodó színrelépése előtti időszakban ismét fellépett egy indoszkíta dinasztia India területén, (az átmenetileg szaka vagy indopártus uralom alá került területek közül a leginkább K-re fekvő részen, Kelet-Pandzsábben). A megalakuló Kharahoszesz-dinasztia (Karaosza-dinasztia) alapítójának apja egy Arta nevű uralkodó volt. Kharahoszesz eredetileg talán egy pártiai satrapa volt. Nem sokkal az államalapítás után a dinasztia Mathurát is elfoglalta. A dinasztia dicsőségéről a mathurai oroszlános kőoszlopon található egy bevéselt felirat (kharosthi írással). A véset keletkezését **020 (276)** körülnek tételezik fel.

Ismerjük a mathurai indoszkíták ksatrapáinak (kormányzóinak) nevét **005–010 (261–266) között**: Hagamasa és Hagana. Ezután Rádzsuvula uralkodott **010–020 (266–276) között**, érmei nagy mennyiségben fordulnak elő Mathurában és K-Pandzsábben.

Az **01. sz. első felében** (a 03. sz. második felében) a mathurai indoszkíták jelentős emléke a már említett oroszlános kőoszlop, melyet az uralkodó (Radzsula) felesége, Nadashi Kamuja állított egy buddhista sztúpa elé. Tipikus belső-ázsiai, stilizált ábrázolásmódú szobor. Bráhmí írással, prákrit nyelven több szaka uralkodó és főember nevét felvésték az oszlopra (évszámokkal, – állítólag II. Mithradatesz pártus király trónra lépésének időpontjához viszonyítva, amire azonban nem érdemes mérget venni). Mathurában **020–035 (276–291) között** Szodásza (Rádzsuvula fia) uralkodott, – a dinasztia utolsó tagja. (Trónra lépése előtt mint mahaksatrapa szerepelt az érmeiken.)

Aradi Éva a dinasztia további sorsáról és történetéről, a következő „mintegy 100 évről”, »135ig« azt írja, hogy semmi konkrétumot sem lehet tudni. (Arról ír továbbá: állítólag a kusán királyok elfoglalták a területüket, – miként előbb az Ili-völgyében a szaka ősökét, majd Taxila indoszkítáit is. – A mathurai indoszkíták uralmuk végén bizonyára Ny-ra húzódtak. Ezek az indoszkíták Nagy Kaniska és utódai idején talán a kusánok szövetségesei lehettek, maga a dinasztia bizonyára megszűnt létezni.)

Aradi Éva lelkiismeretesen feldolgozta az indoszkíták történetét, nem ködösített a százéves hiátussal kapcsolatban, ezért megállapíthatjuk, hogy nincs itt semmi homály, mert a történet az alábbi módon zárult le: Szodásza uralmával ért véget a mathurai indoszkíta uralom, valóban Nagy Kaniska regnálása idején, s a dinasztia letétele időpontját egyaránt lehet **035-nek** vagy **135-nek** feltüntetni, mivel az így is és úgy is 291-nek felel meg.

Han-Kína és a Mongóliai Hun Szövetség szembenállása – a belső-ázsiai hunok utolsó nagy korszaka (a 03. sz. végéig)

Korábban konstatáltuk, hogy a Ny-i Han történetírása szerint a Csin állam **–221-ben** (269) csaknem valamennyi kínai terület fölé kiterjesztette fennhatóságát, egyesítette a kínai fejedelemségeket. Ez azonban egyáltalán nem igaz, mivel a K-i Han történetírás úgy tudja, hogy **022-ben** (271) egyes É-i területeken a hatalom már (ismét) a Wei-dinasztia kezében volt, **023-tól** (272) pedig Loyang központtal létrejött a K-i („Kései”) Han-dinasztiának a Csin Birodalomtól elszakadó hatalmi centruma is. Ez az ún. K-i Han állam Wang Mang (Xin) országának romjai alól „bújt elő”. A dinasztia első császára Guangwudi (Liu Xiu) volt, aki **025-től** (274) **057-ig** (306) regnált.

Ekkoriban a Csin-hadsereg által megtépázott, É-ra szorított hunok területein már a K-i Han történetírásban Yü néven (talán **018-046**, azaz 267-295), a Ny-i Han történetírás által Touman vagy Mao-tun néven nevezett király (talán **–213-tól –180-ig**, azaz 277-310) uralkodott. (Nem lehetetlen, hogy ugyanazon személyről van szó, az előbbi egyes interpretációk „II. Mao-tun” néven is emlegetik.) Mao-tun **–206** (284) **után** jelentős területeket visszafoglalt, mindenekelőtt az Ordosz É-i felét, s visszahelyezte a Hun Szövetség egyik hatalmi bázisát (a vörös hunok központját?) a csak néhány éve (**–217-ben**, azaz 273-ban) elvesztett Ordosz területére. A Loyang központtal létrejött K-i Han állam feltehetőleg a Kínából néhány évtizedre teljesen száműzött szakralitás visszaállításának igényével lépett fel. Rehabilitálta a konfucianizmust, ennyiben nyilvánvalóan Wang Mang örökébe lépett, de kezdettől fogva ellenségesen viszonyult a köznép körében népszerű taoizmushoz, ami bizonyára az anarchikus viszonyokat eredményező parasztlázadások megismétlődésétől való félelemmel állhatott összefüggésben. Valószínűnek tűnik, hogy a kínai koncepció eredetileg olyan kettős hatalom megszervezését tűzte ki maga elé, amilyen a múltban már sok esetben (a kínai és a pusztai szerveződések körében is) sikeresnek bizonyult. A koncepció értelmében a kettős hatalom egy szakrális, valamint egy expanzív hatalmi politikát megvalósító, erős világi (gyakorlati) uralkodó, tehát egy ikerdinasztia párhuzamos regnálása formájában egyben arra is garanciát jelent, hogy a fejedelmek vetélkedése ne dönthesse romba ismét Kínát, a sok-sok évszázad óta fennálló, hatalmas civilizációs fejlődési pályát befutott kultúrát.

A Ny-i („Korai”) Han-dinasztia állama Liu Bang tisztviselő (Han Gaozu/Gaodi császár) szervező munkája révén **–206-ban** (284) alakult meg Changan/Xi'an hatalmi központtal, az ország nyilvánvalóan a Csin Birodalom örökébe lépett. Ez abból is kikövetkeztető, hogy ettől a pillanattól kezdve élesen szembefordult a Hun Szövetséggel, nem mutatott semmi hajlandóságot Ordosz kérdésében engedni a hunok revíziós törekvéseinek. Mao-tun hun nagykirály **–203-ban** (287) azonban teljes egészében visszaszerezte Ordoszt, majd ott **–200** (290) **k.** alaposan megverte Liu Bang támadó csapatait. Ennek következtében sor került **–198-ban** (292) a „Hoqin” szerződés megkötésére, mely évtizedekre megszabta a hun-han kapcsolatok kereteit, rögzítette a két állam határát is a Nagy Fal mentén.

A hatalmas területet uraló Hun Szövetség központjától ÉNy-ra, a Bajkál-tó és a Balkár-tó között, az Altájban terült el az őstörökség (tinglingek) szállásterülete, ÉK-re, az Amur-vidéken az ősmongolok és a mandzsu-tonguz népek helyezkedtek el. A mai kínai-koreai határvidéken (Csian város vidéke, Csilin tartomány, ÉK-Kína) a hegyek ölelésében fekvő városi települések maradványai és nagy kiterjedésű temetkezési helyek (kurgánok) egy sajátos „dongh” civilizáció létrejöttét engednek következtetni. A donghuk mindeddig lényegében függetlenek voltak a kínai és a hun befolyástól. Országuk kiterjedt a mai ÉK-Kína és részben É-Korea területére is. A Hun Szövetség K-i szárnyának felfejlődésével összefüggésben az

eredetileg Mandzsúria területén élt xianbei/hszienpi törzsek Mongóliától K-re foglaltak területeket.

Nem lehetetlen, hogy gyakorlati megfontolások miatt, a mérhetetlenül nagy terület életének alapos megszervezése céljából **046-tól** (295) a Hun Szövetség két részre vált. Ny-on, mongóliai központtal változatlanul Mao-tun uralkodott, míg a K-i Hun Szövetség vezetője a vörös („déli”) hun Yü/Jü nagykirály lett. Sokkal inkább lehetséges azonban, hogy a Szövetség kétfelé válása inkább a hun vezetők közötti, pl. a Kínához fűződő viszony eltérő megítélésének kérdésében keletkezett kibékíthetetlen ellentétek következménye volt. Mindenesetre ekkor szakadt végérvényesen ketté a Hun Szövetség, és **046** (295) **után** az „északiak” és a „déliek” (vagyis inkább nyugatiak és keletiek) a továbbiakban kísérletet sem tettek arra, hogy egyesüljenek.

Az igazsághoz közel állhat egy olyan felfogás is, miszerint ekkor már a szövetség két fele etnikailag merőben különbözött egymástól. A több évszázados népkeveredés következtében már a vörös-hunok sem voltak egyértelműen az európai rasszhoz, a turáni alrasszhoz tartozónak tekinthetők. Maga a vörös hun elnevezés is a sötét tónusú, de „fehér” turáni, valamint a sárga bőrű mongoloid emberekből kikeveredett belső-ázsiai típust jelenthette. (A rasszizmus a Csinszászár néhány évtizeddel korábbi ámokfutása óta folyamatosan mérgezte a térség társadalmait.)

Az Ordoszt is uraló K-i Szövetség sorsát mélyrehatóan meghatározta aztán, hogy **140** (296) **után** a K-i területeken a Hszen-pi egyik törzse, a Tabgacs felülkerekedett a konkurens törzseken, és gyorsan elfoglalta a mai É- és ÉK-Kína területének jelentős részét, a tabgacsok/tuobák megalapították az É-i Wej elnevezésű dinasztiájukat. Megerősíti ezt a fejleményt a másik kronológiai rendszerből származó értesülés, miszerint **048-ban** (297) a Hszen-pi egy része „ismeretlen okok miatt” D-ebbre költözött, a mai É-Kína területén Mojun és Topa/Toba néven államokat alapított.

Ismét az előbbi kronológiai rendszerből származó adat szerint **141-ben** (297) létrejött egy új nomád törzsszövetség, a Tonghu (nyilván a donghhu nép vezetői hozták létre), mely később Kína félelmetes ellenfelévé vált. Megkockáztatható a feltételezés, a Hszen-pi Tabgacs nevű törzse azonos a donghu/tonghu néppel (vagy annak egyik összetevőjével) és a Toba/Topa állam, vagyis az É-i Wej államának domináns összetevőjével. Teljesen valószínűtlen, hogy ez a K-i szövetség sokáig megmaradhatott volna hun (vörös hun) vezetés alatt.

Belső-Ázsia nomádjainak történetében tehát az a Hszen-pi Szövetség játszott a hunokéval összemérhető szerepet, mely Mandzsúriából kiindulva hódította meg Észak- és részben Közép- Kína jelentős területeit. A kínai történeti források a **02. sz-ra** (a 03/04. sz-ra) helyezik a Hszenpi fénykorát, amikor vezetőjük, Tansihvaj (**141–181**, vagyis 297–353) egyesítette törzseiket. A két nagy törzs a mandzsúriai Liao-folyónál élt, míg a harmadik törzs, a topák, vagy tabgacsok a kelet-mongóliai Onon-folyónál legeltettek.)

A buddhizmus megérkezése a Selyemút irányából Kínába (319-ig)

A K-i Han-dinasztia első évtizedeiből arról értesülünk, hogy a császárok a buddhizmus meghonosításán is munkálkodtak, vagy legalábbis nem igyekeztek annak pusztai népek felől megindult térnyerését megakadályozni. Az iker-dinasztiák mindkét oldalára vonatkozóan számos adattal rendelkezünk erről a folyamatról.

Wei Shou **06. sz-i** (07/08. sz-i) kínai történetíró A buddhizmusról és a taoizmusról c. traktátusában a Ny-i Han-dinasztia vonatkozásában, a **–02. sz-tól** (03/04. sz. fordulójától) nyugtázta a buddhizmus kínai terjedését. Más lexikális adatok szerint a buddhizmus az **01. sz. folyamán** (ugyancsak a 03/04. sz. fordulója körüli időben) nyert teret Kínában, hamarosan elért Loyangba, a Selyemút egyik legfontosabb állomására, ahol **070 (319) k.** Ming-di császár felépíttette a Fehér Ló elnevezésű buddhista kolostort. Kínában ezzel párhuzamosan egyeztettek az új tant a konfucianizmus tételeivel. A harmadik kronológiai sor szerint a buddhizmus a **02. sz. közepén** (megint csak a 03/04. sz. fordulója körül) terjedt el a Selyemút mentén (a mai Türkmenisztán, Üzbegisztán, Tadzsisztán, Afganisztán és Pakisztán területén), majd a **147/148** (303/304) években a jüeh-csik országából An Si-kao, a kínai buddhizmus atyja révén eljutott Kínába a legfontosabb buddhista mű, az Amitábha Szutra. An Si-kao 179 írást fordított le kínai nyelvre. (Mindhárom kronológiai rendszer érdemi elemzése a virtuális időből ugyanazon tényleges évtizedekhez vezet, a szóban forgó időszak realitása háromszorosan alátámasztott.) Tartalmi tekintetben pedig joggal felvethető, hogy a kínai vezetők a buddhizmus terjesztése segítségével a nép körében virágzó és számos alkalommal lázongásokhoz is vezető taoista eszméket igyekeztek kiszorítani, „lecseréltetni” ezzel az új eszmei áramlattal.

Ming-di császár (**058–075**, azaz 307–324) álmában egyenesen „sugallatot kapott”, hogy kezdje terjeszteni a buddhista hitet, ezért elrendelte, hogy lampionokat függeszsenek fel a császári udvarban, a templomokban, a kolostorokban és a lakóházakban, hogy így népszerűsítsék a buddhizmust Kínában. (A Han iker-állam fennállására vonatkozó tézisünk valóságosságát jól alátámasztja az, hogy ugyanerre az időszakra vonatkozik az a Ny-i Han-dinasztia történetében előforduló epizód, miszerint Han Wenti/Wendi császár **–180-ban** (310), amikor a kínai naptár szerinti első hónap 15. napján trónra lépett, ezt a napot lampionünnepnek nyilvánította. Úgy tűnik, a Ny-i Han-dinasztia vallási kérdésekben engedelmesen követte K-i iker-dinasztiájának elgondolásait. – Egyébként Wendi nem véletlenül tartotta beiktatási szertartását ezen a napon, hiszen az első hónap 15. napját már **–104-ben** (146) ünnepnek nyilvánították.)

Taxila – indopártusok (a 04. sz. közepével bezárólag)

Új fejezetet nyitott Taxila városa életében egy új dinasztiaalapító, I. Gondofáresz, az első indopártus (pahlava) nagykirály (basileos basileon = királyok királya), aki **015-020** (271-276) között uralkodott Taxilában. Személye azonos lehet azzal a Gundofár nevű királlyal (vagy mágussal), aki **-001/001** (252/253) telén Betlehemben járt a „háromkirályok” egyikeként. (Egy koncepció szerint **020** (276) k. maga Jézus is járt India területén, és térített a pártusok körében. Egy bizonyíthatatlan (?) koncepció szerint az **01. sz-ban (?)** (a 06. sz-ban?) íródott páli (tibeti) nyelven az a kötet, ill. annak 14 fejezete, melyet Nyikolaj Notovics orosz történész a 19. sz. végén megismert Hemisz kolostorában. A szöveg szerint Isten úgy döntött, emberi testbe születik a Földön. Ennek az a célja, hogy megmutassa, miként lehet megszabadulni a reinkarnáció rabságából. Az isteni csecsemő Palesztinában született meg, Isszának hívták. Tizenkét évesen apja ki akarta jelölni leendő feleségét, ám Issza ekkor megszökött, csatlakozott egy Indiába tartó karavánhoz. Issza eljutott az Indus völgyébe, tanulmányozta a Védákat.

Később Pandzsádba, majd a Bengáli-öböl partjára utazott. Dzsagannáth Puriban, India legnagyobb templomában, mintegy hat éves időszakban kitanították a hindu spirituális tudásra. Ezután Nepálba utazott, ahol bejárta a buddhista kolostorokat, eljutott Shambalába, ahol elnyerte legvégső beavatását a megváltói küldetéséhez. Ekkor visszatért Palesztinába, ahol azonban nem ismerték föl, mikor tanítani kezdett.)

I. Gondofáresz halála után a fia, Szarpedonesz vagy Szaszesz (**021-046**, azaz 277-302 **között**) felvette a II. Gondofáresz nevet, majd e néven uralkodott az indopártus területeken. Érmei Szindhben, Pandzsádban és a mai D-Afganisztánban fordulnak elő. Egyes érmein tamgát, vagyis nemzetségelet is felfedezhetünk, ami bizonyíték arra, hogy a király az ún. „íjlesztő” népek közül került ki. Hasonlót használtak a térségben birodalmat létrehozó indoszkíták, kusánok, majd az indiai térségben megtelepedő fehérhunok is.

A király elsősorban az Indus-deltától északra fekvő területeket uralta az Arab-tengerig. Függetlenítette magát a pártus nagykirálytól, Vardanesztől. Gandhára felé terjeszkedett. A Takti bahi sztléle szövegéből, (ahol Guduvharaszának emlegették, és talán ez hasonlított leginkább az igazi nevére), valószínűsíteni lehet a király uralkodási éveit. Ernst Herzfeld álláspontja szerint Gondofáresz abból az ősi pártus Szüren-házból származott, mely a legelőkelőbb Arsakida nemzetségek egyikének számított.

Van olyan feltételezés is, miszerint a király neve megőrződött a Sahnámében, „Garsaszp” formában. A késői muzulmán források, így al-Maszudi úgy tudja, hogy a király tetteiről szóló Garsaszp-náme önálló eposzként volt ismert, mely szerint ő maga volt az őse a nagy középázsiai hősnek, Rusztemnek.

(A keresztény hagyomány úgy tudja, hogy Jézus keresztre feszítése (**032**, azaz 284) után Tamást – isteni sugallatra – egy Abbanesz nevű intéző kereste meg, hogy menjen el ácsnak a királyához. Az apostol igent mondott, és megérkezett a távoli udvarba, Gondopháresz királyhoz és testvéréhez, Gadhoz. Tamást megbízták, hogy építsen egy palotát, de ő a pénzt a király távollétében a szegények között osztotta szét, és a palota nem készült el. A hazaérkező király meg akarta büntetni az apostolt, és tömlöcbe zárta. Nem sokkal később a király testvére, Gad meghalt, szelleme azonban az egyik este megjelent Gondopháresz előtt, és azt mondta, hogy ő a mennyekben látta a Tamás által épített palotát.

Ekkor a király megkegyelmezett Tamásnak és kiengedte a tömlöcből. Az apostol (**046**, azaz 302 **k.**) D-re, Madraszba ment a dravidák közé, ott alapított közösséget, megtérítette Keralá népének jelentős részét.)

Az ún. szír-malabár kereszténység máig létezik, egyházának tagjai magukat Tamás-keresztényeknek nevezik. Legendák szerint Tamás apostol Madrasz közelében, a helyi papok ármánykodása miatt szenvedett vértanúhalált, Majlapurban temették el.

Indo-Pártia trónján **046** (302) után Abdagázesz, Orthagnes, majd Pakoresz és Szapadbizesz következett. További utódok: Szarpedenesz, Szatavasztra, Ubuzanesz. Az uralkodók gyakran felvették a Gondofáresz nevet is. Érmeik görög írással, de baktriai dialektusban készültek, ezek Pandzsábben, Szisztánban (Indo-Szkítia területén), Arakóziában és az Indus-völgyben kerültek elő. Az egyik Gondofáresz nevű indopártus király neve a pakisztáni Takht-i-Bahi-i kőfeliraton szerepel: „*103-ban... a nagykirály, Guduhvara uralkodásának 26. évében...*” (talán **103**, azaz 359); – (a Guduhvara név a Gondofáresz név szír változata).

Őskeresztények (a 04. sz. második feléig)

Jézus halála (032, azaz 284) után a jeruzsálemi keresztények helyi egyházvezetőként előbb Jakabot (állítólag Jézus egyik testvérét), majd Simont (egy másik állítólagos testvérét, „Klópás fiát”) választották meg. (János evangéliuma szerint Mária férje József halála után Klópás lett). Aztán valahogy, talán Simon Egyiptomba távozásával, mégis Jakab lett a jeruzsálemi keresztények között a lelki vezető. A mozgalom vezetői nemcsak Jézus, hanem Ábrahám és Mózes igaz követőinek, Izrael valódi (eredeti) közössége maradékainak is tartották magukat, akik birtokában vannak az Éli-vallás helyes (eredeti) értékeinek. A zsidó főpapság ugyanakkor szektaként igyekezett kezelni, és a júdaizmus egyik közönséges szektájával igyekezett azonosítani őket. (A „gyülekezet” (ekklészia) fogalmának tartalma az Apostolok cselekedeteiben is még meglehetősen bizonytalan. István diakónus beszédében még a mózesi közösségre vonatkozik, később viszont leginkább a pogány származású lakosság gyűlését jelenti. A külvilág Jézus követőit általában nazarénusoknak nevezte meg, ugyanakkor a júdeai származású keresztényekre az ebionita szót használták.)

Jézus mennybemenetele (032, azaz 284) után Tamás és Tádé (Taddeus Júdás) apostolok a pártusok országában tevékenykedtek, akiknek a birodalma az Indus-tól a Tigrisig húzódott. V. Abgar edesszai király idejében a feltámadt Jézus halotti leple (Turini Lepel) Edesszába (Urfa) került, állítólag Tádé apostol vitte oda, aki ott is maradt, csodás gyógyításai révén ért el sikereket a keresztény hit terjesztése terén. (Taddeus Júdához itt csatlakozott 036 (288) k. Kánaáni Simon, aki korábban Egyiptomban is megfordult.) Tádé apostol a térítést ezután főként a Fekete-tenger DK-i partvidéke térségében folytatta. Az 01. sz. második (a 03. sz. negyedik) **negyedében** Edessza tekinthető a kereszténység elsődleges központjának, mert maga Abgar király kereste meg levélben Jézust (Eusebiosz Egyháztörténet c. műve és Khoreni Mózes krónikája szerint), – igaz ugyan, hogy a válaszlevelet csak Jézus halála után juttatta el Tamás apostol a királynak. (Egy koncepció szerint 020 (276) k. Jézus keleten járt, és eljutott az Indus völgyébe, később Pandzsádba, majd a Bengáli-öböl partjára, tanulmányozta a Védákat. Egy hat évig tartó időszakban megismerkedett a hindu spiritualitással. Később Nepálba utazott, ahol fölkereste a buddhista kolostorokat. Ezután tért vissza a Közel-Keletre.)

Uralkodó álláspont szerint az asszír keleti egyház eredete Szent Tamás apostolig megy vissza, aki Krisztus keresztre feszítése után alig három évvel (035, azaz 287 előtt) az Edesszai Királyságban megalapította az ottani keresztény közösséget. Szent Tamás apostol mind a helyi elit, mind az ottani zsidók körében missziós tevékenységet folytatott. (Az Edesszai Királyság ekkoriban a Római Birodalomtól független állam volt, Pártia szövetségével laza kapcsolatban állt.) A továbbiakban Tádé (Júdás) apostol (és tanítványa (?), Addai) ápolta a kapcsolatot Edesszával.

„Más” álláspont értelmében Edessza csak a 02. sz. második (ugyancsak a 03. sz. negyedik) **negyedétől** tekinthető a kereszténység egyik központjának. E nézet képviselői szerint Addai „száz évvel később” (130, azaz 286 és 140, tehát 296 **között**) tűnt volna ott fel. Ebből következik, hogy koncepcióm szerint, a hamis látszat ellenére pontosan Tádéval párhuzamosan tevékenykedhetett. Edessza első ismert/fennmaradt keresztény temploma a 03. sz.-ban épült. Itt érdemel említést, hogy II. Izates, a szomszédos Adiabene királya a Pártus Birodalom (Föderáció) keretein belül 034-től (290) 058-ig (314) uralkodott Mezopotámia jelentős területei felett. Szókratész feljegyzései szerint Marutasz mezopotámiai püspök révén itt is létrejött a kereszténység egyik első bázisa. A püspök a király engedélyével szabadon alapíthatott templomokat. Péter apostol székhelye kezdetben, 033 (285) **után** Antiokheiában volt. Innen 038 (290) k. visszatért Jeruzsálembe, kisázsiai munkásságát Barnabás apostol folytatta. A korai keresztény missziók egyik első központja tehát a Jeruzsálemhez közeli szíriai

város, Antiokheia volt. Az Apostolok Cselekedetei szerint itt térítették először a pogányok között - (Péter látomásban kapta meg azon feladatát, hogy a pogányok körében szorgalmazza a kereszténység felvételét.). Itt kezdték állítólag alkalmazni e hitre és vallásra a „keresztény” elnevezést is.

A keresztény hagyomány tudni véli továbbá, hogy Tamás apostol elutazott egy távoli vidékre, Gondophárezs szaka királyhoz és testvéréhez, Gadhoz, és ott hosszasan időzött, sokakat megtérített. Az ún. szír-malabár kereszténység máig létezik, egyházának tagjai magukat Tamáskeresztényeknek nevezik. Az apostol (046, azaz 302 k.) D-re, Madraszba ment a dravidák közé, ott is alapított keresztény közösségeket, megtérítette Kerala népének jelentős részét. Tehát nemcsak a pártus/indoszkíta területekre, hanem a mai Dél-Indiába, a tamilok hazájába is eljutott, és Kranganore nevű forgalmas kikötővárosban 052 (304) k. templomot építtetett. Tamás apostol cselekedeteit evangéliumban örökítették meg, ezt azonban a római egyház nem kanonizálta, így nem olvashatjuk a Bibliában. Ugyanez történt az Apostolok tanításai c. evangéliummal is, ami széles körben ismert volt K-en. Tamás apostolról azért maradtak fent emlékek, mert őt egy olyan indoszkíta király hívta meg birodalmába, akinek uralkodását írásban hagyományozták. Fülöp és Máté apostolok Etiópiába utaztak, és az egész országot Krisztus hitére térítették. Fülöp már 033 (285) k. megkeresztelte Kandáke királynő udvarát, ezzel egyengette az utat a kereszténység terjesztéséhez. Művét Máté folytatta. András (Péter testvére) és Bartalomé apostolok, Jézus tanítványai Jézus mennybemenetele után „Szkítia területén” hirdették az evangéliumot. Utóbbi apostol aztán az arméniai Polimos király udvarát, valamint tizenkét város lakosságát térítette meg, halála Albanus városában következett be, ott temették el. A továbbiakban Fülöp apostol is a szkíta kultúrkörben evangelizált.

János evangélista (a legfiatalabb apostol) 030 (286) után Kis-Ázsiában, mindenekelőtt Efezusban térített. A Kaukázus térségében a keresztény térítést 040 (296) után már jobbra az apostolok tanítványai, a szír misszionáriusok, tehát a második generáció látta el. A szír igehirdetők egy szír nyelvű evangéliumot fordítottak le a helyi nyelvekre.

A 035 (287) k-i időszak mérföldkönek bizonyult az apostolok tevékenységében. Tanítványukat, Istvánt a zsidók halálra kövezték. Vértanúsága mélyreható változásokhoz vezetett. A keresztényüldöző Saul, görög nyelvű, római állampolgárságú, sátorkészítő farizeus 037-ig (289) a főpapság ügynökeként tevékenykedett. Talán már Szent István vértanúsága is összefüggésben állt Saul felforgató munkájával: „Egy Saulus nevű ifjú... pusztította az anyaszentegyházat, házról-házra járva és férfiakat és asszonyokat elővonszolva... fenyegetéstől és öldökléstől lihegve” (Csel 7:58, 8:3, 9:1). – A szakirodalom szerint ez a pogrom nem hamarabb, hanem 3-4 évvel a Megdicsőülés után, álláspontom szerint tehát 031/032-ban (287/288) zajlott. A Tarszoszban született Saul megcsömörlött a vértől, egyes vélemények szerint 033 (289) k., mások szerint 037 k. (ugyancsak 289 k.) drámai körülmények közepette megtért, illetve tizenharmadik apostolként átalált a keresztények oldalára, akik azonban (különösen Jakab) bizalmatlanul fogadták. A keresztiségben a Pál nevet nyerte el.

A továbbiakban Saul/Pál Szent Péter korábbi térítési területét járva újszerű evangéliumot hirdetett, melynek középpontjában a feltámadás állt. Időnként megjelent Jeruzsálemben, meglátogatta Pétert és Jakabot, részt vett a jeruzsálemi hívek életében is. Pál első jeruzsálemi szerepvállalására (a Galatáknak írt levél szerint) három évvel a megtérése után, tehát 036 (292) k. került sor. Ekkoriban fogalmazta meg azokat a hitelveket, amelyek alapját képezik a keresztény vallás európai változatának. Pál útjai jól dokumentáltak, ami feltűnően elüt a Péter térítő tevékenységével kapcsolatos némaságtól. Az emberben fölmerül a gyanú, hogy az „egyszerű halász” eredményeit az utókor teljesen felülírta. (Pál leveleit tekintve különös hangváltásként értékelhető a Szeretet dicsérete, amit az apostol talán beemelt valahonnan a szigort és az aszketizmust preferáló saját szövegei közé. Nem volnék meglepve, ha egyszer kiderülne, hogy ez a himnusz Pétertől, közvetve talán magától Jézustól ered.)

Pilátus csak **035/036-ig** (291/292) volt Júdea helytartója. A térségben tapasztalt politikai bizonytalanság, a rend felbomlása, a lázongások, a nyilvános atrocitások miatt leváltották.

Pilátus helyébe Vitellius került. Pilátust Rómába rendelték, s ezzel el is tűnt a történelem színpadáról.

Az Apostolok cselekedeteiben olvashatjuk, hogy Pál és Barnabás apostolok Jeruzsálem városában is hirdették az igét. Amikor azonban Mózes törvénye ellen szólaltak fel, a helyi zsidók feltűzelték a városlakók egy részét, hogy üldözzék el az apostolokat és a tanítványokat. Az elmenekült tanítványok **040** (292) **k.** a mai Törökország déli részén, Likaónia városaiban találtak menedékre.

A hagyomány szerint Pál első térítő utazása **043-ban** (295) kezdődött. Az apostolok jeruzsálemi térítései utáni a birodalom területén a legátutóbb siker Antiokheiában született meg. Általánosan elfogadott nézet szerint ott, és ezután nevezték a tanítványokat először keresztényeknek (*Χριστιανός*). Eszerint Szent Ignác lett volna az első olyan személy, aki saját magára vonatkoztatta ezt a címkét, és ez a szó tkp. Krisztus követőjét jelenti. A „kereszténység” kifejezés legkorábbi bizonyított használata is ott fordult elő, mégpedig az **01/02. sz. fordulóján**, azaz a 04. sz. közepén. (Mindazonáltal én természetesen fenntartom korábban kifejtett álláspontomat, miszerint a keresztény megnevezés egyszerűen – Jézus horoszkópjára tekintettel – a keresztre, illetve a keresztvetésre, vagyis a keresztet vető hívekre utal, és sokkal régebbi fejlemény, nem a birodalmi keresztények, hanem galileai, esetleg pártiai hívek alkotása.)

Jézus anyja, Mária a hagyomány szerint »044-ben«, feltehetőleg **044-ben** (296-ban) meghalt.

I. Heródes Agrippa **042** (298) **k.** lefejeztetett egy Jakab nevű öskeresztény prédikátort, aki állítólag nem Jézus testvére volt. (Az uralkodó álláspontot vallók a **044-től** (296-tól) jelentős szerephez jutó másik (?) Jakabot, a „nazarénusok vezetőjét” tekintik Jézus testvérének).

A következő években enyhült a jeruzsálemi gyülekezetre nehezedő nyomás. Miként Josephus Flavius (József ben Mattitjáhu) írta egy „egyiptomi” emberről: *„Az országba érkezvén ez a szélhámos, aki látóként tetszelgett a tömeg előtt, összegyűjtvén 30 ezer becsapott embert, a vad pusztaságon át elvezette őket az Olajfák-hegyéig, onnan pedig rablóbandája, vagyis „testőrei” élén kész volt erővel megtámadni Jeruzsálemet, legyűrni az őrseget, megkaparintani a hatalmat”.* Ez a zsidó lázadás **045** (301) **k.** történt, s kétségtelenül elterelte a figyelmet a keresztények lassú építkezéséről.

Pál második jeruzsálemi látogatására a Galatáknak írt levél szerint egy apostoli zsinat alkalmával, tizennégy évvel az első látogatása után, tehát **049-ben** (305) került sor. Azon fáradozott, hogy egybegyűrje a zsidó és a gój keresztények szervezeteit (gyülekezeteit). Ez azért volt nehéz ügy, mivel a gójok irtóztak a zsidók bizonyos (már Jézus által is bírált) hagyományaitól, a zsidók pedig saját identitásuk (és kiváltságos gazdasági helyzetük) elvesztésétől féltek. A keresztény hagyomány szerint e Jeruzsálembe összehívott apostoli zsinat tehát főként Izrael eredeti vallásához való viszony kérdésével foglalkozott, és végül kimondta a határozatot: a pogányokból lett keresztényeknek – néhány kivételtől eltekintve – nem kell betartaniuk a mózesi törvényeket.

A lassú építkezés másutt is folytatódott. A **02. sz. közepén** (a 04. sz. elején) a szíreknek már készen állt egy öskeresztény Szentírása. Valószínűleg ugyancsak kész volt János evangéliumának első változata is. A keresztény misszionáriusok Elő-Ázsiában és Mezopotámiában ekkoriban számos népszerűsítő könyvet kezdtek terjeszteni. Ezeket a katatók többsége a gnosztikus keresztény irodalom körébe tartozónak véli. Ekkor már feltehetőleg létezett az ún. „Addai doktrínája” első változata is, amelyben beszámoló olvasható arról, hogy

Tádé és Mari tanítványok állították össze a szír – majdan a nesztorianusok által is preferált – liturgiát.

Tamás apostol **055** (307) **táján** a „szír-malabár kereszténységre” térítette Kerala (D-India) népének jelentős részét, – akiknek a leszármazottai máig tudatában vannak ennek. A következő években Szent Tamás állítólag D-Kínába is eljutott.

Az **01. sz. közepén** (a 04. sz. elején) keletkeztek Szent Pál első levelei.

Pál levelei nem foglalkoznak Jézus földi életének és személyes kapcsolatainak kérdéseivel, sokkal inkább a dogmatikai kérdésekre és az egyház megszervezésének problémáira térnek ki. Pál zsidókhoz írt levele Jézust egyebek mellett így nevezi meg: „örökkévaló főpap a Melkizedek rendje szerint”. A Salem királya elnevezés is Pál e levelében fordul elő. A Thesszalónikiaknak írt (első) levél **051-ben** (307), míg a Korinthusziaknak írt első levél állítólag **053-ban** (309), „más” álláspont szerint **057-ben** (ugyancsak 309) készült. A Rómaiakhoz írt levél **055** (311) **utáni**.

A Szentföld az **01. sz. második** (a 04. sz. első) **felében** különböző vallási mozgalmak termékeny talaja volt. Az ebioniták, vagyis a zsidó-keresztények gyülekezetei kezdetben kizárólag zsidó születésükből álltak, akik szegény koldusoknak nevezték magukat, és nem tekintették hitüket új vallásnak. A Mester tanítását leginkább társadalmi filozófiának, az erkölcsi normák leltárának, életmódjuk meghatározójának tekintették, egyebekben szigorúan tartották magukat a mózesi törvényekhez. Uralkodó álláspont szerint a Jakab névvel fémjelzett jeruzsálemi keresztény gyülekezet ebionita volt, és éles vitában áll a pogány származású keresztényekkel (nazarénusokkal). A kisebbségi álláspont szerint, ami szerintem közelebb áll a valósághoz: Jakab keresztényei kezdetben csakis nazarénusok voltak, de aztán nem zárkóztak el mereven az ebioniták csatlakozásától sem.

Míg Pál missziós körútjait járta, Péternek a diaszpóra-zsidóság körében végzett munkája Rómában is keresztény közösség létrejöttét eredményezte. Ez eredetileg zsidókból és ún. prozelitákból, tehát pogány eredetű, de zsidó vallású személyekből toborzódott, akiket, esetenként már a felmenőiket is, a Krisztus-hit felvétele előtt vallott hitük már a zsidósághoz kötött. Egy Claudius császár által kiadott rendelet azonban a zsidókat eltávolította a fővárosból, s így e közösségekben **054** (310) **k.** már a prozelita és a gój elemek nyertek egyre nagyobb tért.

057/058-ban (313/314) Pál és Jakab között kiéleződött a kezdettől fennálló ellentét, melynek feloldása érdekében ismét találkoztak Jeruzsálemben. Ez volt Pál utolsó látogatása Jeruzsálemben. A tanácskozás nem volt sikeres, Pál jeruzsálemi látogatásakor lázadás tört ki ellene, ami olyan hevesre sikerült, hogy végül a római hatóság csak úgy tudta megmenteni az életét, hogy letartóztatta. A zsidók (ebioniták?) ugyanis csaknem meglincselték. A birodalmi katonák Pált az Antónia erődbe zárták, később Caesariába vitték. Pál apostolt a hatóság **059/060-ban** (315/316) Rómába szállította.

A helyzet más okból is válságosra fordult. Véres háború tört ki ugyanis **058-ban** (314) a szíriaiak és a zsidók között.

A zsidó hatóság **060** (316) **k.** üldözni kezdte az ebionitákat. (Egyébként e zsidókkal a zsidó születésű Pál apostol is szemben állt, talán azért, mert veszélyesnek ítélte jelenlétüket a zsidók és a keresztények közötti viszonyra nézve.) A hatóság megfélemlítette, esetenként be is börtönözte az ebionitákat. A forrongásnak Róma- és elitellenes éle is volt. Az elégedetlenkedő zsidók el akartak pártolni Rómától. Rómát azért is kárhóztatták, mert a júdeai tisztviselők korruptak voltak, és az előkelő, gazdag zsidók gonosztevőkből álló kíséretei (testőrségei) rettegésben tartották a kisembereket.

065-ben (317) Szent Pétert Rómában kivégezték. (Letartóztatásáról, a vele szemben megfogalmazott vádakról nem tudunk semmi biztosat. A hagyomány szerint keresztre feszítették.) A lázongás eszkalálódott, **062-ben** (318) Jakabot elfogták, bíróság elé állították, és elítélték a zsidók, jobban mondva: Annás fia Anan főpap. Levetették a Templom faláról, majd megkövezték. A kivégzett Jakab fejét a korábban kivégzett másik Jakab feje mellé temették. (A sír fölé építették később az örmény negyed katedrálisát. Talán onnan került idővel egyikük feje és egy fej nélküli test Santiago de Compostelába.)

Josephus Flavius **063-ban** (319) Rómába ment megsegíteni a császár ítéletére váró Pált és még néhány más jeruzsálemi személyt, akiket a barátainak tekintett. Protekciót szerzett Néró császár feleségéhez, Poppaeához, de ez nem bizonyult elegendőnek. Rómában **064-ben** (320) tűzvész pusztított, Néró a keresztényeket okolta érte. Megkezdődött az első ismert, hivatalos keresztényüldözés a birodalomban. Ennek keretében Szent Pált is kivégezték (**064/065-ben**, tehát 320-ban, vagy 321-ben).

A kitörő „zsidó háború” elől **066/067-ben** (322/323) – a hagyományok szerint – a Jordánon túl lévő Pellába menekültek sokan azok közül, akik Jeruzsálemben a keresztény közösséghez tartoztak. Akik ekkor nem menekültek el, a harcok eszkalálódása miatt eltávoztak **069/070-ben** (325/326) Alexandria felé. Valószínűleg az így megerősödött alexandriai közösségből terjedt el **070** (326) **után** Márk evangéliuma.

A Rómából időközben Jeruzsálembe visszatért Josephus Flavius zsidó-római történétíró, pap, katona kezdetben a zsidó lázadás katonai parancsnoka volt, de **067-ben** (323) dezertált, újra Rómába ment, és élvezve Vespasianus és Titus császárok kegyét kizárólag az írásnak szentelhette az életét.

Róma győzött a véres háborúban, Titus császár **070** (326) **k.** leromboltatta Jeruzsálemet, beleértve a Templomot is. Jeruzsálem megmaradt keresztényei úgy vélekedtek, a Templom Jézus által előre látott, megjósolt, most bekövetkezett pusztulása azt jelenthette, hogy a zsidók végképp elvesztették az Úr pártfogását. Az ezt követő években, évtizedekben megszületett az ún. „keresztény szuper-szesszionizmus” elve, ami azon a nézetén alapul, hogy Isten választott népe származástól függetlenül a keresztény emberek közössége; a zsidók eddig Isten akarata ellenére bitorolták a választott nép szerepét, és pont ezért pusztult el a Templom Jeruzsálemben. A keresztények feladata, hogy mindig, mindenhol Isten országának megvalósításáért cselekedjenek.

A szakirodalom a **070-től** (326-tól) a **századfordulóig** (a 04. sz. második feléig) terjedő időszakot tekinti a szinoptikus evangéliumok korának. Márk evangéliuma után előbb (**077**, azaz 333 **k.**) Lukács, aztán (**080**, azaz 336 **k.**) Máté evangéliuma is elkészült. A „Didakhé” (a tizenkét apostol tanítása) feltételezett keletkezési ideje a **080** (336) **utáni** évtizedre tehető. Ez a mű a palesztinai (szamáriai, galileai) keresztények munkájaként később a **03/04.** (06.) **sz-i** egyházi szabályozásokra rendkívül nagy hatással bírt. (Egy »11. sz-i« kéziratban maradt fenn, ám egy **04.** (05/06.) **sz-i** papirusztöredékről és egy **03/04.** (06.) **sz-i** kopt fordításból is ismeretes, sőt léteznek szír, etióp és grúz változatai is.) A szöveg korábbi, mint a szinoptikus evangéliumok szerkesztett változatai.

A Didakhéval párhuzamosan feltehetőleg elkészült a Jelenések könyve, és valamivel később, az **01. évszázad végén** (a 04. század közepe után), vagy **105** (361) **k.** János evangéliumának letisztult szövege is, feltehetőleg az Égei-tenger partján fekvő Epheszoszban. Ugyanebben az időben született meg Kelemen levele a korinthusiakhoz, az Újszövetség kánonjából kimaradt, a Didakhéhoz hasonlíthatóan jelentős alkotás, mely a Pál apostol teológiájának talaján állva Jézust Isten fiának tekinti, s behatóan foglalkozik az egyházi szervezetnek és a tisztségviselők szerepének gyakorlati kérdéseivel. Még a **századforduló előtt** (a 04. sz. közepén) készülhetett az a Jézus-ábrázolás is az ún. Kallistus-katagombában, mely

nagyfokú egyezést mutat a torinói leplen látható képmással. (hosszú, középen kétfelé választott haj, kétágú szakáll, a bal arcél erősebb járomcsontja stb.)

Az **01/02. sz. fordulóján** (a 04. sz. közepén) határolódtak el a koptok a Római Birodalomban tevékenykedő őskeresztény gyülekezetek felett formálódó hierarchiától, s ezzel létre is jött a Kopt Keresztény Egyház. Az Egyiptom és Etiópia területén funkcionáló, már ortodoxnak tekinthető egyház katekisztikus iskolája a **02. (04/05.) sz-ban** Alexandriában működött. Ez lett a kereszténység egyik legfontosabb szellemi központja.

Ezzel párhuzamosan más „keleti” őskeresztények is függetlenedtek a Pál apostol által kijelölt „európai” irányzattól. Az apokrif Tamás-evangélium ismert változata a **02. sz. elején** (ugyancsak a 04. sz. közepe után) keletkezett, s szerzője (Tamás?) a Pál-Jakab ellentét kérdésében egyértelműen Jakab oldalára állt. Az apokrifek sorában feltétlenül említést érdemel az (Egyiptomban?) ugyanekkor született „héberék szerinti evangélium” is, aminek csak töredékei ismeretesek (egyházvezetői idézetek formájában).

A **02. sz. elejétől** (a 04. sz. közepe után), Antiokheiai Ignác működésétől kezdve a kereszténység hitvallás alapúvá vált, az írásokban megjelent a Szentháromság fogalma: Atya, Fiú, Szentlélek. Ignác álláspontja szerint az egyházban a legfontosabb a fegyelem, a hierarchikus „felépítmény” alkalmas szerkezete. Az egyházi vezetők rangsorának gondolata, ami Jézus tanításaiban még nem létezett, meghatározó elvvé vált. Álláspontja szerint a keresztény hívőnek az egyház szervezetéhez nemcsak felületesen, hanem valóságosan hozzá kell tartoznia, meghatározott szabályok szerint kell élnie, viszont egyáltalán nem kell jelentőséget tulajdonítania az Ószövetség előírásainak. Figyelmet érdemel, hogy Ignác nem hozta összefüggésbe Jézust a zsidósággal, miközben ősenek Ábrahámot, de még inkább (Pál nyomán) Dávidot tekintette. Ignác a kereszténységet a júdaizmussal és a doketizmussal, mint eretnkségekkel állította szembe. (A doketizmus egy hellenizált környezetben terjedő elhajlás volt, amely a görög filozófiai logika talaján állva nem fogadta el Krisztus – öröktől fogva létező szellemi valóság – emberi testben való megtestesülésének, szenvedésének, halálának realitását.)

A nagy-kusán uralkodók kora (a 04. sz. második feléig)

Kaniska trónra léptével (–001) új korszak kezdődött a Kusán Birodalomban. Kaniska király valószínűsített uralma: **078–101/110**, azaz **–001 és 023/032**, tehát 276–299/308 között érvényesült, bár van olyan vélemény is, hogy **–190 k.** (ugyancsak 300 k.!) uralkodott. Buddhista birodalma magában foglalta Baktriát, Gandhárát, India É-i és középső részét Benáreszig, és a legendás Malvát is. Ekkoriban a birodalom művészete, kultúrája (gandhári művészet) a tetőpontjára érkezett. Gazdasági téren élénk kereskedelmet virágoztatott fel, áruai Korezmen keresztül még Rómába is eljutottak. Kaniska uralkodása alatt terjedt el a buddhizmus mahájána változata Baktriában. A király támogatta ezt a vallási irányzatot, amely aztán Khotán területén is (a Tarim-medence DNY-i részén), és szinte egész Közép-Ázsiában elterjedt.

Uralkodása elején kibocsátott törvényei görög nyelven íródtak. Érmein görög írással, esetenként már szanszkrit nyelven tájékoztatott arról, hogy elfoglalta Himdot (Indiát). Fokozatosan áttért a baktriai nyelvre az adminisztrációban, de következetesen alkalmazta a szanszkrit vagy a prákrit nyelvet is (bráhmí írással) az indiai területek igazgatásában. Kaniska visszavetette a pártusokat, s elfoglalt indoszkíta területeket (az Arab-tenger melletti Gudzsarát állam kikötőjét, Baragízát) is. Kaniskának behódolt Uddzsain és a mai Madhya Pradés nagy része, melyek korábban többnyire indoszkíta fennhatóság alatt álltak. É-D-i irányban az Oxos-völgytől a Gangesz síkságáig, Ny-K-i irányban az Aral-tótól Khotánig terjedt birodalma. Fővárosai: D-en Mathura, É-on pedig Pesavár (Purusapura), de megmaradt a baktriai területen (Kabul közelében) Bégrám (Kapisa) város jelentősége is, mint az uralkodó nyári szálláshelye.

A Kaniska éra **002/003-dik** évében (**080/081**, azaz 278/279) már a mathurai művészetre jellemző Bodhiszattva szobrok készültek Kauszambában és Számáthban (India keleti felében). A Kaniska éra **005–007-dik** éveiben (**083/085**, azaz 281/283) – a kínai helytartó kényszerű távozása után – a kusán uralkodó létrehozta a Jarkand-Hotan-Kasgar Fejedelemséget, e területen bevezette a bráhmí írást, az ÉNy-indiai prákrit nyelvet, szorgalmazta a gandhári művészet terjesztését.

Kaniska korának nagy fejleménye volt a harmadik, más interpretációk szerint negyedik zsinat

(buddhista konferencia) megszervezése, lebonyolítása Kasmírban. Ennek datálására az alábbi évszámok vannak forgalomban: **125 k.** (281 k.) – 3. zsinat; **086 k.** (284 k.) – 4. zsinat; **140** (296) – 4. zsinat; **089** (287) – 4. zsinat; **010** (287) – 4. zsinat; **100** (298) – 3. zsinat. Úgy vélem, ezen évszámok mindegyike helyes lehet, hiszen az ilyen zsinatok a középkori katolikus egyház esetében is évtizedekre elhúzódhattak. Márpedig ezen a buddhista zsinaton a témák szerteágazóak, a döntések korszakalkotó jelentőségűek voltak. Ötszáz szerzetes munkája eredményeként megszületett a buddhista kánon (Tripitaka) magyarázata (Vibhása Sásztra), véglegesítették a szerzetesi élet szabályait, Buddha beszédeinek gyűjteményét, és a Tan filozófiai tételeit. Összeállították a Szanszkrit kánont. Kanonizálták Buddha szoborábrázolásának a módozatát. A konferencia során fogalmazódott meg a „Nagy Szekér” (a Mahájána irányzata) és a Kis Szekér (a Hinajána irányzata) közötti markáns különbség. Új korszakot nyitott az a fejlemény, hogy az addig egységesnek tekinthető valláson belül szakadás következett be a Mahájána és a Hinajána irányzatok között.

A **02. sz-ban** (a 04. sz. elejétől) a Kusán Birodalomhoz tartozó ÉNy-indiai Gandhára tartományban, ahol elkezdődött Buddha személyének kanonizált ábrázolása, jellegzetes, hellenisztikus hatást mutató szobrászat virágzott. Az É-indiai Mathura vidékén vörös homokkőből készültek a Buddha-szobrok, melyek aztán a későbbi korok állandósuló Buddha-mintáinak alapjául szolgálhattak.

A kusánok **133** (289) **után** hatalmuk alá kerítették É-on a Szir-darjáig, K-en a Tarim-medencéig terjedő hatalmas területeket. Aztán **140** (296) **k.** lezajlott egy kusán-pártus csata, melynek pontos ideje és eredménye sem ismeretes.

Vasiska (Vadzseska, Bazésko, Vaskusana) volt a Kaniska után következő (társuralkodó) kusán király (valószínűleg: **101–109**, azaz **023–031** = 299–307). Először talán az apjával, majd a testvérével együtt uralkodott. Használta a „kusánsah” és az ennek megfelelő prákrit kifejezést is a címében. Sok egykorú felirat emlékezett meg róla, de kevés az érmei száma. Bizonyára India belsejében, a Mathurától jóval délebbre fekvő területeken tartotta fenn a kusánok uralmát. A Kusán Birodalom székhelyét **106 k.** (azaz **028 k.** = 304 k.) áthelyezték Purusapurába (Pesavár).

Huviska (Oésko) volt a következő kusán király, aki talán Kaniska fia, Vasiska öccse, (valószínűleg: **109–147**, azaz **021–069** = 307–345). Figyelmét elsősorban a Gangesz-medencére, ezen belül Mathurára fordította. Ebben az időben a Ny-i és ÉNy-i területekről nem keletkezett érdemleges információ, mintha a „Nyugat” nem is lett volna a birtokában. – Feltehetőleg nem is volt, hiszen ebben az időben (az **01. sz. második felében**, vagyis a 04. sz. első felében) Pandzsábben, Szisztánban (Indo-Szkitia területén), Arakóziában és az Indus-völgyben az indopártus uralom erős volt. – Számos jelentős épület készült Huviska uralma alatt (pl. Biharban, Vaisáli városában, ami ekkor feltehetőleg komoly kereskedelmi és hatalmi központ volt, – a keleti területek és utak felügyeletét látta el). Huviska **114-ben** (**036** = 312) Mathurában monostort és sztúpát építtetett, **118-ban** (**040** = 316) Kígyó-isten szobrot emeltetett Biharban. A kusánok dinasztiája ekkoriban nemcsak É-India, hanem Közép-Ázsia jelentős részén is dominált. A birodalom magában foglalta Baktriát, Gandhárát, India É-i és középső részét és a legendás Malvát is, azaz pontosan ugyanazon területeket, melyek később a fehérhunok birodalmához tartoztak. Sorra épültek a buddhista kolostorok.

A következő kusán uralkodó II. Kaniska (Kanésko) – társuralkodó volt, talán Pandzsábben (**129–147**, azaz **051–069** = 327–345), – (számos kutató azonban későbbre (a kései kusánok közé) teszi II. Kaniska uralmát).

Az **01. sz. második** (a 04. sz. első) **felében** a kusánok hajói Ny-India irányából már a Római Birodalommal kereskedtek. Egyes vélemények szerint a „nagykusánok” legfontosabb kereskedelmi partnere éppen Róma lett. A kusánok exportja sokkal nagyobb volt, mint az importja. A kusánok **098** (354) **után** megajándékozták Traianus császárt egy élő tigrissel. A rómaiak ekkor láthattak először tigrist.

A Tao Te King megjelenése, a taoizmus vallásos gyakorlatának kialakulása (a 04. sz. végéig)

Magát, a Tao Te King c. könyv szövegét, ahogy ma ismerjük, bizonyosan nem korábban, hanem a **–03. sz-ban** (vagyis az időszámításunk kezdete körüli időben, vagy kevéssel az után), valószínűleg a mester, Lao-ce halála után nem sokkal, Konfucius munkássága idején, bizonyára a vele folytatott filozófiai vitákkal összefüggésben jegyezték le.

A szóban forgó vitákról csak annyit: Egy Mo Di nevezetű taoista filozófus (élt: **–480 és –390**, azaz 010 és 100 között) az egyetemes szeretet nevében hevesen támadta a konfucianizmust.

Csaknem 200 évvel később, a **–01/01. sz. fordulóján** (a 03. sz. közepén) kapcsolódott a taoizmushoz az a sajátos vallási gyakorlat, melynek eredményeként a **02. sz-ra** (a 04. sz. végére) kikristályosodott aszketikus filozófiája is, s a népi közösségekben ekkor vált igazán népszerű kultusszá.

Közismertségére utal az a fejlemény is, hogy ugyanebben az időszakban, pontosabban – **104-ben** (386) írta meg Sima Qian (Szima Csien) a Történelmi feljegyzések c. művét, s ebben Laoce életrajzát is ismertette.

Az önálló ókori Észak-Vietnam fennállásának időszaka (a 04. sz. végéig)

Vietnam területén a –05. sz-tól virágzott az ún. Dong Son bronzkori kultúra, melynek gazdagon díszített üstdobjai szerte DK-Ázsiában ismeretesek. Ez a kultúra még a –01. sz-ban is létezett, hamarosan azonban eluralkodtak rajta a Lae Viet és az Au Viet (Tay Au) nevű törzsszövetségek, majd az ezeket egyesítő Van Lang törzsszövetség.

A Huang-viongok által vezetett Van Lang törzsszövetség, mely korábban egyesítette a Lae Viet és az Au Viet (Tay Au) szövetségeket, **–258 (232) k.** felbomlott. Ekkor Thuc Phan megdöntötte a Hung-viongok hatalmát és An Dong néven királlyá koronáztatta magát, – ezzel megalakult az erősen centralizált Au Lac állam. Ezt Kína nem nézte jó szemmel.

A kíniaiak É-Vietnam területén **–214-től** (276-tól) avatkoznak be az őslakosság életviszonyaiba. Megpróbálkoztak a vietnami Au Lac állam megdöntésével, s ehhez mindenek előtt a centralizált állammal szemben álló vietnami erőkre támaszkodva létrehoztak a kínai-vietnami határvidéken egy államot, mely a Nam Viet (kínaiul Nanyue) nevet kapta.

A két vietnami állam, az Au Lac és a kínai törekvéseket kiszolgáló Nam Viet **–206-tól** (284-től) egymás ellen háborúskodott. Ezzel gyakorlatilag a kínai hatalom ellenőrzése alá vonta É-Vietnam területének egy részét.

Az É-vietnami Trung-nővérek Kína elleni felkelése **040-ben** (289) következett be. Leverése után bevezették a kínai közigazgatást Nam Vietben. Egy felkelés azonban egy másik gócpontban, Jihnanban is kitört »137-ben« (bizonyára **137**, azaz 293), ám azt Li Gu vezér az oszd meg és uralkodj politikájával, némi pénz segítségével, a vietnamiak egymás ellen fordításával, nagyobb kínai hadsereg odarendelése nélkül is le tudta verni.

Nam Viet és Au Lac É-vietnami államok egymás elleni küzdelme **–179-ig** (311-ig) tartott, ekkor hosszú harcok nyomán a kínai támogatást élvező Nam Viet uralma alá hajtotta Au Lac államot. Ezzel azonban nem ért véget az erőpróba, mert időközben Kína területén fontos hatalomváltás történt, s a Han-dinasztia kiterjesztette ellenőrzését D-Kína területére is.

Nam Viet egészen **–111-ig** (379-ig) elkeseredetten küzdött a fennmaradásáért a Han-dinasztia Kínája ellenében. Ekkor Wu Di császár annektálta É-Vietnamot, s ezzel megkezdődött Vietnam sok évszázados kínai megszállása.

(A kínai uralom végülis, kisebb megszakításokkal – pl. forradalom és szabadságharc az **540-es** (700-as) években – **939-ig**, azaz 1084-ig tartott. A megszállás ugyanakkor már csak azért sem tekinthető folyamatosnak és „eseménymentesnek”, mert a ma „Kínának” nevezett konglomerátum több egymással vetélkedő dinasztia hatalmát jelentette. A déli Wu Királyság **222-ben** (471), a „kései” vagy K-i Han-dinasztia bukásakor alakult meg DK-Kínában, – Sun Quan volt a dinasztia alapítója, aki magát császárnak nevezte, s a székhelyét Jiankang városba (ma Nanjing) helyezte. Nyilvánvaló, hogy É-Vietnam ezután a rivális dinasztiák vetélkedésének egyik kedvenc terepe lett.)

A pártusok kapcsolata a Han-dinasztiák Kínájával (a 04/05. sz. fordulójáig)

Róma **055** (311) k. szoros kapcsolatokat épített ki Hürkániával, amihez igen kedvező lehetőségként kínálkozott számára, hogy a néhai pártus uralkodó, I. Vononész fia, II. Vardanész, Hürkánia királya szembeszállt a pártus uralkodóval. Nyilván annak a kereskedelmi útnak a biztosítása volt Róma elsődleges célja, amelyik a pártus területeket elkerülve tehetette lehetővé a távolsági kereskedelem folytatását Kínával és Indiával.

(Egyébként ekkoriban (az **01. sz. második felében**, vagyis a 04. sz. elején) Rómában és a kínai udvarban egyaránt a legkeresettebb árucikkek közé tartoztak a gyapotból készült textíliák, elsősorban a Gudzszerátban (a Kusán Birodalomban) készült vékonyszálú anyagok.)

Hürkánia **058-ban** (314) el is szakadt a Pártus Szövetségtől, de egyes interpretációk szerint nem független vagy római gyámság alatt álló országgént, hanem a Kusán Birodalom tagországaiként határozta meg magát.

Szemmel láthatólag versengés kezdődött a római, a kusán és a pártus hatalom között, hogy ki legyen a távol-keleti kereskedelem hasznainak lefölözője. Róma igyekezett kiélezni a feszültséget a két közép-ázsiai hatalom között, s a maga számára a kedvezőbb feltételeket biztosító hatalmat igyekezett támogatni. Ennek időszerűségét semmi sem jelzi jobban, minthogy Kína részéről már hosszabb ideje tapasztalható volt a (a hunoktól és/vagy a jüeh-csiktól elhódítani szándékozott) Selyemút újjászervezésére irányuló törekvés és az európai és a közel-keleti kereskedelmi kapcsolataik elmélyítése iránti igény.

(A Selyemút első jelentős szakaszát **–200-tól** (290-től), a Ny-i Han-dinasztia hatalmának kibontakozásától uralták a kínaiak. Viszont a teljes útvonal K-i felét teljes egészében csak **–138ra** (352-re) vetette ellenőrzése alá Kína.)

Egyébként a Kaukázus térségében nemcsak Hürkánia távolodott a pártusoktól. Arménia is sajátos utat járt, a területeinek nagy részét megszálló Róma nyomására és anyagi támogatása nyomán I. Tiridatész (Rómában megkoronázott) arméniai király **066** (322) k. új fővárost építtetett a rómaiak által **058-ban** (314) lerombolt Artasat helyén, ami átmenetileg a Neronia nevet kapta. Arméniának a Pártus Szövetségtől való elszakítása (viszonylagos függetlenségének szavatolása, illetve kettős, római-pártus függőségbe hozása) ugyancsak elsősorban a keleti kereskedelmi út egy hosszú szakaszának Pártia fennhatósága alóli kivonását szolgálhatta.

A másik fél is érdekelt volt a Selyemút Ny-i szakaszain folyó távolsági kereskedelem fejlesztésében. Erről tanúskodik egy érdekes kínai adat, mely szerint Gan Ying kínai követ a Római Birodalomba tartva már **090** (346) k., vagy **097** (346) és **101** (350) között megállt a Pártus Szövetség területén. Ekkor ott egy „Man-chi'iu” nevű (talán valamelyik Manu vagy Monobazos nevű osroénéi vagy adiabénéi?) pártus király fogadta őt, aki szívesen látta, s egy oroszlánt és struccokat küldött vele ajándékkul a kínai uralkodóhoz. (Bizonyára a K-i Han-dinasztia követe lehetett.)

Gan Ying visszatérte után Csang Csien (Zhang Qian) a Ny-i Han-császár minisztere, jelentős utazó, akit a Selyemút ősatyjának tekintenek, **–138** (352) és **–115** (375) között, az előrenyomuló kínai csapatok kíséretében járt Ny-on, hogy szövetségeseket szerezzen. A Balkhas-tótól D-re, Ili város körzetében is megfordult, közben tíz éven keresztül élvezhette a hunok „vendégszeretetét” (valószínűleg nem engedték tovább), de azután mégis eljutott a Fergána-völgyig, a Szir-darja felső folyásához (Üzbegisztán, Tadzsikisztán és Afganisztán határvidékén). A Takla-Makán másik oldala, illetve a Pamíron túli régiók is a kínai udvar érdeklődési körébe kerültek.

Tudnivaló, hogy a Selyemút már **–138-ban** (352) Chang-anból indult, és a „Hexi-korridoron” át elérte Dunhuangot, ahol kettévált, az É-i és a D-i ág oázisról-oázisra haladva átvezetett a Takla-Makán-sivatagon. Ezek az ágak Kasgárnál ismét egyesültek. Kasgár után az út fölkúszott a Pamír hágójára, hogy onnan leereszkedve elérhesse Szamarkandot és Buharát, melyeken keresztül, a Kara-kum nyúlványán átjutva megközelíthette a kusánok vagy a pártusok által ellenőrzött térséget.

Csang Csien kínai követ hazatérve részletesen beszámolt a több évtizedes útja során megismert területekről: a tevéket tenyésztő Baktriáról, a fejlett mezőgazdasággal (szőlészet, lótenyésztés) rendelkező Fergánáról, Transz-Oxaniáról, s Pártiáról is. Csang Csien, Wu-Ti császár követe egyebek mellett a pártusok kiváló lovairól is beszámolt. (Wu-Ti császár elsősorban azért vezetett hadjáratot aztán Szogdiába, hogy szert tegyen a fergánai tenyésztésű lovakra).

Valamelyik kínai követjárás, feltehetőleg Gan Ying Pártiában tartózkodása nyomán II. Pakórosz pártus uralkodó **101-ben** (357-ben) indította útnak saját követeit Kínába.

A Ny-i Han-dinasztia történetírása szerint **–122-ben** (368), mikor Csang Csien még haza sem érhetett, Pártia és a kínai befolyás alatt álló terület már egymással határossá is vált Fergána területén. Éppen erre való tekintettel folytatott **–120/119-ben** (370/371) tárgyalásokat egy kínai delegáció (feltehetőleg magának Csang Csiennek a vezetésével) a pártus királyi udvarban.

Ebben az időben a Ny-i Han-dinasztia már szinte kizárólag csak a Ny-i terjeszkedéssel foglalkozott, – s ez csak a K-i Han-dinasztiával való, ilyen vonatkozású megállapodásuk feltételezésével, vagy a K-i dinasztiának a Ny-i dinasztia rovására történő belső-ázsiai terjeszkedésével együtt értelmezhető –, K-en pedig egyre inkább tért vesztett.

A pártus-kínai politikai kapcsolatokat rögzítő egyezmény megkötésére **–115-ben** (375) került sor. Ebben a felek megállapodtak az ázsiai kereskedelem zavartalanságának biztosításáról. Az első megemléített kereskedelmi expedíció (karaván) éve: **–114** (376). A karaván Kínából jövet áthaladt Pártián.

Az utolsó érdemleges említés a kínai-pártus kapcsolatokról **148-ra** (397) vonatkozik, ám már nem a Ny-i, hanem a K-i Han-dinasztia történetírója tollából származik. Ekkor An Si-kao pártus származású buddhista szerzetes Kínába utazott, a pártusok királyi hátasán, tehát fehér lovon vitte magával a szent szövegeket. Missziója jelentőségét mutatja, hogy ő dolgozta ki a buddhista szövegek kínai fordításának módszerét. Lojangban 179 buddhista szútrát fordított le kínai nyelvre. Működésének színhelye, az első kínai buddhista kolostor máig a Fehér Ló nevet viseli: Bei Ma. Ez a kolostor ma is a kínai város egyik nevezetessége, elismert buddhista központtá vált, hiszen a pártus szerzetesből a kínai buddhizmus pátriárkája lett.

(Ezt követően már a közvetlen római-kínai kapcsolatok domináltak. Marcus Aureliustól **166-ban** (422) érkezett küldöttség Kínába, Lojang városába, a római császár üdvözlését vitték Huan császárnak. A **03. sz-ra** (az 05. sz. közepére) a Római Birodalom, a Kusán, majd a Szaszánida Birodalom, valamint a Kínai részbirodalmak alattvalói által használt úthálózatok olyan kereskedelmi korridorra álltak össze, melyek hosszú ideig az Atlanti-óceántól a Csendes-, valamint az Indiai-óceán partvidékéig terjedő folyamatos eurázsiai kapcsolattartást is lehetővé tettek.)

Han-Kína és a Mongóliai Hun Szövetség közötti nagy háború – a hunok kiszorítása Belső-Ázsiából (az 05. sz. első negyedéig)

A Hszen-pi tábornoka, Pi Jan He kínai felkérésre **049-től** (298) rendszeresen támadta a „hunok K-i szárnyát”. Ennek a fejleménynek egy másik interpretációja szerint a Hun Szövetségen belüli belháborúról volt szó. Mindenesetre a Ny-i („északi”) hunok az **01. sz. közepétől** (a 03/04. sz. fordulójától) lassan Ny-felé mozdultak el belső-ázsiai, mongóliai területeiken, s Ny-i törzseik fokozatosan megérkeztek a Tarim-medence és Közép-Ázsia területére is, ahol akkor már testvéri közösségeik, a Csi-csi féle hunok leszármazottai éltek.

A Ny-i Hun Szövetség vezetője, Mao-tun figyelme **–192** (298) **k.** egyre inkább É-ra fordult, igyekezett minél több itteni törzs, főként a tingling/dingling nép törzseinek (általános vélemény szerint ezek azonosak a hun-rokon onogurokkal) támogatását megszerezni, s saját népeinek egy részét a körükben letelepíteni. Jól egyeztethető ez azzal az interpretációval, miszerint az **01. sz. közepétől** (a 03/04. sz. fordulójától) a belső-ázsiai hunok egyes csoportjai a meginduló kínai expanzió hatására felhúzódtak az erdő- és a tajgazónába, Szibéria peremére.

Kínai hódítók a **–02. sz. előtt** (a 04. sz. előtt) soha nem merészkedtek a Ny-i hun területekre, (a hun ellenőrzés alatt álló terület a Tarim-medencétől az Iszik-kölig és a Szaján-hegységtől a Bajkál-tóig terjedt). Elkövetkezett azonban a legjelentősebb Ny-i Han császár, Wen-di uralma (**–179-től –157-ig**, azaz 311–333), aki megkezdte a hunokkal kötött szerződés felülvizsgálatát, kidolgozta a hunok ellen alkalmazandó (sikeresnek bizonyuló) propagandát, valamint katonapolitikai stratégiát is.

Alapvetően a terjeszkedést, a támadást preferálta (ahelyett, hogy a helyzet stabilizálására törekedett volna). A független hunokkal (Mao-tun Hun Szövetségével) a kapcsolatok befagyasztására törekedett, a vörös hunokkal fennálló kapcsolatok terén pedig egy hűbéres rendszer bevezetését határozta el.

Az első jelentős összecsapások **–177** (313) **k.** estek meg. A hunok két fronton voltak kénytelenek harcolni, mivel kínai ösztönzésre a Hszen-pi is megtámadta a Szövetség K-i erőit. A kínai fronton a hun erők rombolták Bei Di tartomány védelmi műveit, majd megtámadták a Huangho D-i részét. Mao-tun azonban már egyáltalán nem számíthatott a vörös hunok támogatására, mert azok a **–02. sz. folyamán** (a 04. sz.-ban) már teljesen a kínai határvédelmi szolgálat után járó ellátmány és egyéb, remélt kínai ajándékok bűvkörében éltek.

Mao-tun halála, **–174** (316) **után** néhány év elég volt ahhoz, hogy Kína messze hátravesse a hunok haderejét. A másik kronológiai rendszer a **073-as** (322) évhez rendeli a hunok jelentős térvészését, amikor is a kínaiak ellenük az oszd meg és uralkodj politikájával, némi pénz segítségével, a „barbárok” egymás ellen fordításával sikeresen léptek fel. A hunok mindaddig uralmuk alatt tartották a gazdag Selyemút menti városokat (a Selyemútnak a sivatagot D-ről megkerülő nyomvonala mentén), a kínaiak **073-ban** (322), jelentős harcok árán szerezték meg azt tőlük. A hun csapatok az általános defenzíva ellenére képesek voltak váratlan, zavart keltő akciókra, így pl. **–166-ban** (324) ismét megjelentek Bei Dinél, és a Ny-i Han fővárost is veszélyeztették.

A támadás nem É-ról, hanem éppen Ny-felől következett be, váratlanul. Az ilyen akciók persze egyre inkább csak a hun népesség kimenekítésének lehetőségét voltak hivatva megteremteni.

A Hun Szövetség **170-re** (326) alaposan megrendült, s a felbomlás jeleit mutatta, immár tömegessé vált a hun népesség Ny-felé való vándorlása. És éppen **077-ben** (ugyancsak 326) a

déli (vörös) hunok, más pusztai népek harcosaival együtt nagy csapást mértek a távozóban lévő hunokra.

A hunokat üldöző kínai hadsereg egy része a következő évben (**078**, azaz 327), bizonyára a Selyemút néhány éve elfoglalt szakaszán végighaladva elérte Közép-Ázsia területét, közelebből Szogdiát. Békekötésre **–162-ben** (328) került sor, – az időközben teljesen megváltozott erőviszonyok nyugtázásaként. Kínai részről a békére való hajlandóság egyik feltehető oka az lehetett, hogy több hercegségben lázongás kezdődött, bizonyára a háború jelentős terheivel összefüggésben, – s ezekbe a megmozdulásokba a felkelők a hunokat (vörös hunokat) is bevonták.

Csak **078-ra**, avagy **–162-re** (a 04. sz. első felének közepére) kristályosodott ki teljesen a Han iker-dinasztia ideológiája és birodalomszervezési stratégiája. Ennek az a lényege, hogy az európai rasszhoz tartozó népekkel és dinasztikákkal a Ny-i birodalomrész foglalkozott (kivel kereskedni, kivel háborúzni kellett). Ezért aztán a Ny-i Han Birodalom történetírása a hunok elleni hadjáratokra, a kínai terjeszkedésre és a „művelt nyugat” országaival való kereskedelemre összpontosított.

A mongoloid rasszhoz tartozó népek és dinasztikák ügyei (a szakrális vonatkozású irányítás mellett és azzal összefüggésben), e stratégia értelmében a K-i birodalomrészhez tartoztak, s ezeket az ügyeket belügynek tekintették. A kínai vezető réteg identitástudata nem kínai, hanem birodalmi „mongoloid” (rasszista szemléletű) lehetett, s Belső- és K-Ázsia nem turáni jellegű emberanyagát természetes módon a saját hatalma alá tartozónak tekintette.

Chao Cuo, a Ny-i császár tanácsosa **–155/154-ben** (335/336) fejezte be az „oszd meg a barbárt és uralkodj” rendszerének tökéletesítését. Ennek révén, némi pénz segítségével, az eltérő bőrszínű és koponyaformájú népek egymás ellen fordításával **088/089-ben** (337/338) a kínai hadak (Ny-i Han), illetve a „belső” rendre ügyelő adminisztráció (K-i Han), tevékenységüket összehangolva igen sikeresen léptek fel a „barbárok” ellen.

A kínai szolgálatba szegődött Xianbei (Hszién-pi) újabb nagy csapást mért a hunokra, – ekkor kínai veszteségek egyáltalán nem voltak. Valamivel később a qiangok és a vörös hunok (utóbbiak 40 ezer katonával) adtak jelentős támogatást a hunok ellen indított újabb kínai offenzívának. A feljegyzések szerint 13 ezer hun esett el és mintegy 200-250 ezer ember (harcosok és nomád gazdálkodók vegyesen) hódolt meg ekkor Kína vezetői előtt. Más interpretáció szerint **090-ig** (339) 400 ezer nomád hódoltatására került sor, (feltehetőleg két forrásból mérítve, kétszer vették számításba a szóban forgó néptömeget).

Ugyancsak **090-re** (339) datált adat szerint a kínai fennhatóság alatt élő hunok közössége csak 34 ezer családból tevődött össze (mintegy 237 ezer ember). A létszámcsökkenés egyebek mellett annak is betudható, hogy a **02. sz-ban** (a 04. sz-ban) a délen lakó hun népesség jelentős része (a vörös hunok vidékeiről) a még a Mongóliai Hun Szövetség fennhatósága alatt álló területekre költözött. Ezek a hunok **156** (312) **k.** feladták ősi területüket, Belső-Mongólia vidékét. Központjuk most Dzsungária lett, ahonnan az idők folyamán Mongólia irányában mozdultak el.

Ebben az időben a vörös hunok továbbra is a mai Belső Mongóliában, a Sárga-folyó nagy kanyarulatánál, Ningxia, Gansu, Shanxi (Shan-hszi) tartományok vidékén éltek. Egy következő, a **–02. sz-ra** (a 04. sz-ra) vonatkozó kínai tudósítás szerint e hunok lélekszáma ekkoriban már messze elmaradt a kínai néptömegek méretéhez képest, csupán egyetlen kínai tartomány lakosságával ért fel; – mégis, haditechnikájuk, harci moráljuk és életvitelük miatt szükség volt rájuk Kínában, és a vörös hunok kínai luxuscikkekre való rászoktatása révén előkelőik hűsége is biztosítható volt.

A Mongóliai Hun Szövetség vert helyzetben kényszerült védekezni Kína ellen. A **089** (338) és **091** (340) **között** vereséget szenvedett egységek részben É-i irányban, Szibéria pereme, részint Ny-felé, Közép-Ázsia irányában távoztak. A kínaiak szolgálatában álló Hszen-pi a hunok jelentős területeit foglalta el, s egy számadat szerint, ha igaz, **093** (342) **után** a Hun Szövetség népei közül 100 ezer család (700 ezer ember) csatlakozott a Hszen-pihez.

A Ny-ra szorult hunok bizonyára a Közép-ázsiai Hun Szövetségnél letek menedékre. – (A Csicsivel (a **–01. sz. közepén**, vagyis a 03. sz. elején), valamint Hiennel (az **01. sz. második felében**, tehát a 03. sz. első felében) Ny-ra került hunok központja ekkor már Közép-Ázsiában volt. Az **01. sz. közepétől** (a 03/04. sz. fordulójától) a Horezm szomszédságában elterülő ősi Kangkü (Kanga) ország területén, a Szir-darja és a Balkár által határolt térségben (az Ili-medencétől Ny-ra) töltött be meghatározó szerepet. A Ny-i hun állam értékes területekkel rendelkezett a Turáni-alföldön, azaz a D-Urál, a Kaszpi-tenger, az Aral-tó és a Tien-san közötti, ma sivatagos területen, négy világtáj kereskedelmi útjainak metszéspontja körül. E hun szövetséget D-ről Baktria és Szogdia határolta.)

A kínai beszámolók szerint a Mongóliai Hun Szövetség összeomlott. Az események betetőzéseként Keng K'uei kínai tábornok **091-ben** (340) még az Altáj-hegységnél is megverte a hun sereget, s a főkirály Szogdiában keresett menedéket. A nyilván ezzel az offenzívával összehangolt elsőprő erejű Hszen-pi támadást **092/093-ra** (341/342) datálták. A térhódítás viharos gyorságát jelzi, hogy egy kínai kontingens **097-ben** (346) már elérte a Kaszpi-tenger partvidékét.

Kína hadai alaposan kitámadták magukat, pedig tisztában kellett volna lenniük azzal, hogy a nomád harcmódor mindenkor előszeretettel alkalmazta a nagyobb erő előli félrehúzódot, majd a nagy területen széthúzódot erők állandó nyugtalanítását, időben elhúzódot felmorzsolását. Nem tudjuk, mi lett az expedíciós kínai sereg sorsa e távoli területek meghódítása után.

A **–02. sz.** (a 04. sz.) **második felére** vonatkozik az a megállapítás, hogy a felbomló Hun Szövetség sok előkelője behódolt az ellenségeinek. A kínai történettudomány „két évszázados”, »100 és 300 közötti« Hszen-pi dominanciát jelöl meg Mongólia területe vonatkozásában. Ez, álláspontunk szerint annyiban igaz, hogy a Hszen-pi dicsőséges időszaka valóban kb. **100-tól** (349), de csak **300-ig** (456), tehát 100-110 évig tartott.

Az interpretációk **090** (339) és **170** (419) közé teszik azt az időszakot, amikor bekövetkezett az „északi” hunok „maradéktalan” elvándorlása Belső-Ázsiából Közép-Ázsiába, Kelet-Európába, és az **01. sz. végére** (a 04. sz. közepére) vonatkozó európai forrásokban már meg is jelentek, mégpedig az Kaszpi-tenger É-i térségében. A kisebb csoportokban mégis Belső-Ázsia területén maradt hun közösségek törzsei igyekeztek a kínaiak számára láthatatlanok maradni, vagy valamilyen formában csatlakozni valamelyik nagyobb nomád szövetséghez.

Ez összhangban van azzal a másik tudósítással, hogy a **–02. sz.** (a 04. sz.) **közepe k.** Turkesztán (a mai Üzbegisztán, Türkmenisztán, Tádzsikisztán, Kirgizisztán és Kazahsztán területe) K-i része (Kelet-Turkesztán, lényegében a Tarim-medence) a Han-dinasztia ellenőrzése alá került. Fentieket megerősíti, (miután az utóbbi időben a hunok történeti időrendjét egyes kutatók írásos forrásokra és az egyre kiterjedtebb K-i Han vonatkozású mongóliai régészeti lelettömegre való tekintettel átrendezték), hogy: az interpretációk az „északi hun” állam „tényleges, maradéktalan bukásának” idejét a **02. sz. végére** (ugyancsak a 04. sz. közepére) helyezték.

Kína Ny-i dinasztija teljesen a nyugat bővületében élt, nagy hangsúlyt helyezett a Selyemúton újraindítására – most már saját ellenőrzése alatt – a kereskedelmre, ami korábban a

Hun Szövetség privilégiuma volt. (Kína éppen ezért fordított eddig minden rendelkezésre álló erőforrást a hunok kiszorítására.) Az intenzív kereskedelmi forgalom megindulása azonban még váratott magára.

Wu-di (Vu-ti), kiemelkedő jelentőségű császár, aki rendkívül hosszú ideig, több mint 50 évig uralkodott (**–141-től –087-ig**, azaz 349–403 között), országában kulturális és technikai tekintetben gyors fejlődést biztosított, a Ny-i Han-dinasztia politikájában bizonyosan közép-ázsiai orientációt részesített előnyben. Tudjuk pl., hogy Fergánai (Turkesztán) lovakat akart beszerezni, mert tudta, azok értékesebbek más tenyésztésű lovaknál. Zhang Qian (Csang Csien) császári diplomata, akit a Selyemút ősatyjának tekintenek, **–138-ban** (352) indult el erős katonai kísérettel Ny-ra, elsősorban hogy katonai szövetségeket szerezzen, s eljutott a Fergánavölgyig, a Szir-darja felső folyásánál (Üzbegisztán, Tadzsisztán és Afganisztán határvidékén). Ennek következtében a Takla-Makán É-i oldala, illetve a Pamíron túli régiók is a kínai udvar látókörébe kerültek. A diplomata talán a kusánokkal igyekezett kapcsolatba kerülni. A Jüeh-csi utódnépe, az India területén uralkodó kusánok **az 01/02. sz. fordulója tájékán**, tehát a 04. sz. közepén Szogdiában, a Kirgiziától Ny-ra és D-re eső területen is jelen voltak.

Csang Csient azonban a hun ellenőrzés alatt álló területeken elfogták, s csaknem 10 évig rabságban tartották. (A rabságban egy hun nőt vett feleségül, akitől gyereke is született. A követ a hun fogságból **–128-ra** (362) szabadult ki, és végre el is jutott a kusánokhoz.) Nem véletlen, nem valami huszáros hadicsel eredménye volt a magas rangú kínai személyiség foglyul ejtése. A hunok ugyanis éppen ekkoriban elégették meg az állandó defenzívát, fokozták támadásaikat a Kínai seregek ellen (kihasználva, hogy Kínából rendkívüli módon megnőtt az utánpótlási vonal hossza). – A kínaiaknak, ha nem sikerült eleget rekvirálniuk, sok száz, talán ezer kilométerről kellett kielégíteniük a katonák szükségleteit.

A hunok **104-ben** (353) elfoglalták Kis-Buhara területét, hogy támaszpontul használják a kínai hadsereg helyőrségei ellen. Nem sokkal később (**105-ben**, azaz 354-ben), a hun hadak ugyanilyen céllal jelen voltak már Turkesztán Ny-i területein. A megerősödés határozott jeleként értelmezhető az is, hogy a hunok **–135-ben** (355) szövetségre léptek a Tibeti-fennsíkon élő qiang néppel, (mely korábban a kínai érdekeket kiszolgáló vörös hunokkal működött együtt). Azt követően a hunok másfél évtizedre **107** (356) és **123** (372) **között** visszafoglalták a teljes Tarim-medencét, a mai Kína területének Ny-i régióját, azaz K-Turkesztánt is, beleértve a Selyemút városait is, részben visszatértek dzsungárai (Hszincsiang) szálláshelyeikre is. Wu-di császárt érzékenyen érintette friss hódításainak gyors elvesztése, ezért **–133** (357) **után** megtárgyalta tanácsosaival a hunok ellen vezetendő új hadjárat tervét, s katonáival a hun harcmódot gyakoroltatta, melyben a hun lovasság újításait igyekezett alkalmazni. A támadás megindítására egy legalább 40 ezer fős sereggel **–129-ben** (361) került sor. Kína expedíciós serege **–128-ban** (364) keresztülvágott a sivatagon, mélyen behatolt a nomádok által lakott területek szívébe, nagy csapást mért a mindeddig Mongólia területén maradt hunokra.

A sereg ezután, **–125** (365) és **–121** (369) **között** a Selyemút menti központokat, városokat támadta. A hunok ellen küldött kínai katonák száma **–124-ben** (366) már meghaladta a 100 ezret. A hun uralkodó **–123-ban** (367) a Góbi-sivatag területére húzódott vissza. A kínaiak öt várost foglaltak el, fennhatóságuk alá vetették a Selyemút legfontosabb csomópontját is.

A hatalmas kínai offenzíva nyomán egy hun előkelő beleegyezett, hogy nővére a kínai Csao Hszin herceggel összeházasodjon. Csao Hszin (nyilván jelentős kínai megszálló erő kíséretében) a homoksivatag É-i részére települt, a Tien Jan nevű hegy tövében várost alapított (Bajanbulag), melyet Csao Hszinnek neveztek el. (A szóban forgó hegy Jau Jan néven is ismeretes, és valószínűleg azonos a Közép-mongóliai Hangháj-hegység egy vonulatával, vagy a GóbiAltaj K-i csúcsainak egyikével.)

Kína expedíciós serege **-122 (368) után** is tovább támadta, és elvágta a hunok és szövetségeseik szállásterületeinek összeköttetését, ennek következtében a mongóliai hun hatalmi centrum visszahúzódott az Orhon, a Szelenga és a Tola távoli forrásvidékére. A kínai udvar **-121-ben** (369) elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy újra birtokba vegye a Selyemút stratégiai pontjait (hágóit, gázlóit). A kínaiak elfoglalták a Qilian/Csilian-hegység északi lejtőit, elszigetelték a hunoktól a szövetségeseiket. Az itt élő hunok is a sivatagba menekültek. A hadjáratban mindkét fél súlyos, több tízezres veszteséget szenvedett.

A Selyemút dzsungáriai és Sárga-folyó menti szakaszának megnyitására **-120-ban** (370) került sor. A hatalmi viszonyok konszolidációja gyors ütemben haladt előre, az útvonal biztonságossá tételére utal az az adat is, mely szerint **215-ben** (371) megkezdődött a „déli” vörös hunoknak az „északi” (Ny-ra menekült) hunok területére való áttelepítése, (ami más kronológiai sor szerint **142-ben** (391) be is fejeződött. Kína **123-ra** (372) újra elfoglalta a Tarim-medencét is, ismét uralma alá vetette a Selyemút e szakaszának városait. A Han-császár azonnal útnak is indította Csang Csient, hogy a már ismert úton ismét keresse fel Közép-Ázsiában a lehetséges szövetségeseket és kereskedelmi partnereket.

A Selyemút effektív megnyitására végül, a legtöbb interpretáció szerint csak a **-02/01. sz. fordulója körül** (a 04. sz. 80-as/90-es éveiben) került sor.

A kínai győzelem egy másik kronológiai rendszer adatainak tükrében a belső-ázsiai Hun Szövetség nagyhatalomként elkönyvelt fennállásának végét is jelentette, e kronológia a hunok végzetes vereségét ugyanis Shanxi (Shan-hszi) tartomány területén **216-ra** (ugyancsak 372-re) datálta. A hunok Amu-darja menti letelepedése a **-02/01. sz. fordulójára** (a 04. sz. 85-ös/95-ös éveiben) következett be. A 370-400 közötti három évtized tehát a nagyhatalmi státuszú hun erőközpont Közép-Ázsiába való áthelyeződésének időszaka volt, (vagyis az ún. Ny-i Hun Szövetség teljes kibontakozásáé).

A háború azonban K-en is tartott, Kína teljesen el akarta törölni a Hunok belső-ázsiai államiságát, a hunokat maradéktalanul ki akarta irtani vagy legalább eltüntetni Belső-Ázsiából, ezért több mint 200 ezer kínai katona állt fegyverben **-119-től** (371), – egyes interpretációk szerint azonban az említett 200 ezer fő csak a kínaiak bekövetkező embervesztése volt. Úgy látszik Kína vezetői ismét álmokfutásba kezdtek. Egy olyan óriási mongóliai területre támadtak rá, ami akkori viszonyok között legfeljebb 20-30 ezer keményen dolgozó embert volt képes eltartani.

Ekkora sereg ellátása a nagy távolságokat figyelembe véve, ebben az időben, normál viszonyok közepette is a lehetetlenséggel lett volna határos, de a sivatagi körülmények közepette öngyilkos akciónak bizonyult. Megpróbáltak tehát behatolni a Góbi sivatagba, ezért annak D-i peremén megütköztek a hunokkal. A hun lovasok nem állhattak ellen a hatalmasra duzzasztott kínai hadseregnek, elhúzódtak a sivatag túlsó peremére, a hatalmas kínai sereg pedig nyomukban mélyen behatolt a sivatag belsejébe.

Ez a kínai katonaság azonban a sivatagot sokkal kevésbé ismerte, mint a hunok, kevés volt az ivóvíz készletük, szükségmegoldásokhoz kellett folyamodniuk. Ha víznyerő helyet találtak, s nem tudták kivárni, hogy meggyőződjenek a víz iható voltáról. A szomjúságtól gyötört hadfiak ittak tehát, de vesztükre tették. Nemcsak a katonák színe-java betegedett meg, vagy halt bele a fertőzésbe, hanem a hadvezérük is életét vesztette. Kénytelenek voltak felhagyni északi hadjáratukkal, részben veszteségeik, részben amiatt, hogy továbbra sem tudták megoldani katonáik ellátását. A kínaiak elvesztették a korábban drága pénzen vásárolt lovaikat is. A kínai történetírás ezt a kudarcot igyekezett a hunok állítólagos elvetemült cselekedete rovására írni, s azzal vádolta ellenségeit, hogy ők fertőzték el a sivatagi vizeket. Így válhatott ez az értelmetlen emberáldozat a hunok iránti gyűlölet további elhatalmasodásának forrásává.

A hunok Mongólia területéről a **02. sz. közepére** (a 04/05. sz. fordulójára) eltávoztak. Ekkoriban szűnt meg ugyanis azon É-mongóliai gazdag halomsírokba való temetkezések sorozata, melyek sírokat a tudomány a hun uralkodócsalád vagy arisztokrácia sírjaiként tart számon.

A **02. sz. közepén** (a 04/05. sz. fordulóján) a mongol eredetű Hszen-pi Törzsszövetség zúzta szét vagy rendelte saját hatalma alá a hunok államának maradványait, és ezzel a Bajkál-tótól Kínáig terjedő területen egy jelentős pusztai államot hozott létre. Ebben a tabgacsok (Toba, Topa, Toubu) a Hszen-pi Ny-i karját képezték.

A Ny-i Han-kronológia Wu-di császár halála idejére, **-088/087-re** (402/403) datálja a mongóliai hunok maradvékainak végleges kapitulációját. A vörös hunok részvételével zajló hadjárat során 58 hun nemzetség adta meg magát, ezeket áttelepítették a vörös hun lakosság közé. A Hszen-pi **155-re** (404) szállta meg a hunok belső-ázsiai uralmi területének oroszánrészét (KNy irányban 7000 km hosszban). A feltehetőleg jóval a Han-korszak lezárulása után készült feljegyzések szerint a hunok Hszen-pi nyomulása következtében történt Ny-ra vonulása **261ben** (417) fejeződött be. A K-i Han kronológia szerint **170-ig** (419) fejeződött be a hunok Közép-Ázsiába távozása, a krónikás többé nem foglalkozott e hunok szerepével. A Ny-i Handinasztia kronológiai rendszerében a **-071** (ugyancsak 419) **k-i** évszám állapítható meg a hun maradvékok Közép-Ázsiába történt elvonulására. Mindezek az évszámok teljes összhangban vannak a belső-ázsiai hunok egyes csoportjainak az erdő- és tajga-zóna irányában történt elhúzóódására megjelölt adattal: a **02. sz. közepéig**, vagyis az 05. sz. első évtizedével bezárólag zajlott le ez a mozgás.

Érdekes, hogy Kiszely István közlése szerint az ujugrok szájhagyománya és az ezen alapuló „népi kronológia” tökéletesen megőrizte a hunok távozásának idejét. Egy ősi ballada, „A török népek balladája” szerint, – amit bárányáldozat keretében Jaloga, az ujugur vezértörzs főnöke mondott el 2000 k. az Estenri-taun (Isten-hegyen) – „*a jugar, az özbeg, a karakalpak, a kozak, a tatár, a kun... kardes [testvérek]; ősi törzsszövetségük egyik tagja 1600 évvel ezelőtt elment Magyarisztánba*”. (Tehát 1600 évvel azelőtt, vagyis **400 k.** távoztak, – természetesen nem egyenesen a mai Magyarországra, hanem Közép-Ázsiába.)

A kínai hódító hadjáratok következtében a térségben minden megváltozott. A hunok által felhagyott területek 90-95 %-át olyan pusztai törzsi arisztokráciák vették birtokukba, amelyek korábban részét képezték a Hun Szövetségnek: az É-i (Szibériával szomszédos) peremterületeken jórészt a türk kagánok ősei, mindenütt másutt a rasszizmus ideológiájának hódoló császári dinasztia kívánságára korábbi uraik ellen támadt, mongoloid jegyeket viselő törzsi vezetők jutottak hatalomra. Han-Kína szinte semmit nem profitált mindebből. A kincstár kimerült, a nép elégedetlenkedett, és a kései Han-császárok alatt elhatalmasodott az anarchia, hamarosan a pusztai népek törzsi vezetői vették birtokukba Kína É-i, Ny-i és részben középső területeinek nagy részét.

A Kusán Birodalom hanyatlása és kettéhasadása (az 05. sz. első feléig)

I. Vászudéva (Bazodéo) volt az utolsó „nagykusán” király (feltehetőleg: **147–177**, azaz **069–099** = 345–375). Egy interpretáció szerint **190 k.**, azaz 346 k. uralkodott. Ő már nem görögös vagy belső-ázsiai jellegű, hanem kizárólag indiai néven szerepelt. Nem tudjuk, volt-e rokoni kapcsolata elődeivel. Uralmának végére Ny-on tovább fogyott a birodalom területe, a dinasztia uralma hanyatlott. – Ez a körülmény ellenőrizhető az indoszkíta dinasztia történetének adatai révén is, hiszen ebben az időben, az **01. sz. végétől**, vagyis a 04. sz. közepétől a Ny-i Ksaharátadinasztia hatalma csúcsára jutott. Uralmi területének határa csaknem India kellős-közepéig ért, hatalmas területeken a ksatrapák domináltak, (fő szálláshelyeiket, Kathiavart és Szaurástrát, vagyis a mai Gudzsarátot soha nem foglalták el a kusánok), feltehetőleg ügyes politikával szövetségbe kerültek velük.

A kusán uralkodó láthatóan azonosult az indiai hagyományokkal, ezt érmein is érzékeltette. Síva követőjévé vált. (Vászudéva uralma idején 13 ezer érme került a földre egy ásatási helyen, ami eredetileg szakrális medence lehetett.)

A Kusán Birodalom **233-tól** (378), más interpretáció szerint **225-től** (381) formálisan is kettészakadt. Ny-i része, feltehetőleg a **03. sz. közepétől** (a 04. sz. végétől) egyértelműen a Szaszánidáknak szolgált hátszágul a Pártus Unióval szemben. A kusán katonai erők nagy része már eddig is Ny-ra húzott. Nem lehetetlen, hogy ők soha nem cserélték le eredeti hitüket (vallásukat) a buddhizmussra, még kevésbé a hinduizmusra, így természetes bázisát képezhették a küszöbön álló szaszánida erjedésnek, a zoroasztrizmus reneszánszának.

Az interpretációk egy része szerint, »177« és »207« közötti virtuális időszakban interregnum volt a Kusán Birodalomban (avagy annak megmaradt K-i részén), más vélemények szerint ekkor egy vagy több szaka király (ksatrapa) ült a kusán trónon. Álláspontunk szerint egyik vélekedés sem állja meg a helyét, ugyanis **177** (375) és **207** (363) között nem telt el valós idő. A helyzet valójában az volt, hogy I. Vászudéva hatalma annyira megrendült, annyira elsorvadt, hogy élete végén, birodalmában már más kusán („kiskusán” – kései kusán) vezetők számára nem is maradhatott hely. Utódai egyike volt III. Kaniska (Kanésko); – brit tudósok és Robert Bracey megállapításai nyomán, Aradi Éva álláspontja szerint **222–240** (378–385) között. Ő már egyáltalán nem ápolt közép-ázsiai hagyományokat, de érmei, melyeken bráhmí írás és Síva képe látható, még előfordulnak az ÉNy-i, Ny-i területeken is. A vert érmék száma csökkent, köfelirat alig készült. Fővárosa Mathura volt.

Ebben az időben, a **03. sz.-ban** (a 04. sz. második felében) Korezm területe függetlenedett a gyengülő birodalmaktól (mind a Pártus Uniótól, mind a Kusán Birodalomtól), s önálló (vagy hun alattvaló?) államként jelent meg Közép-Ázsiában, részben a mai Üzbegisztán területén. A kusán uralom Baktriában is legfeljebb csak a **03. sz. közepéig** (az 05. sz. elejéig) tartott. A kései kusánok, miután a **03. sz. közepén** (a 05. sz. elején) már teljesen és véglegesen elveszítették birodalmuk Ny-i, ÉNy-i (nagyobbik) felét, és már csak egyes K-i tartományokban (India É-i és középső részén, Kasmírban és Gandhárában) uralkodtak, sőt elismerték a Nága-dinasztia függetlenségét is (Mathura központtal), s a továbbiakban megosztottak velük a hatalmon.

A fent vázolt bomlási folyamat egyik oka lehetett az is, hogy a hioniták vagy a kidaríták (a „Ny-i hunok” legnyugatibb csoportjai) a **02. sz.-ban, 150 k.** (az 05. sz. elején, 406 k.) már hallatnak magukról Közép-Ázsiában, másfelől pedig India területén a **03. sz. második felére** (az 05. sz. közepére) viharos ütemben megerősödtek a Gupták.

A következő kusán király II. Vászudéva (**240–270**, azaz 385–415) volt. Érdemleges hatalommal nem rendelkezett. A Gupták felemelkedésével teljesen elveszett a Gangesz-síkság feletti uralma is **270** (415) k. Ezzel már el is kezdődhetett India „klasszikus kora”.

Szvévek (kvádok) (435-ig)

A „quadi” népet (kvádok/szvévek) először **021-ben** (277) említették, mint amely nép ekkor települt a Morva-folyó, valamint a Vág és Garam vidékére. Állítólag, eredetileg elbai germánok voltak. A valóságban – mint a „K-i germánok” esetében általában –, csak a vezető rétegük lehetett germán, a szélesebb rétegek szarmaták vagy Ny-i szlávok lehettek, akiket uraik telepítettek át a Ny-i Kárpátok térségébe. (Ptolemaios Geográfiája szerint a kvádok országának területe a Hercinia-erdő (Fehér-Kárpátok), a Lúna-erdő (Kis-Kárpátok) és a Szarmata-hegység (Cserhát-hegység) közötti terület volt. Ennek megfelelően a Kvád Királyság a mai Szlovákia

DNy-i határa és a Szlovák Érchegység közötti területen állt fenn, a Morva-folyótól K-re, illetve É-on a Zsolna-Igló vonalig, a Vág felső folyásának vidékéig.) A nép kettős elnevezése is arra utalhat, hogy társadalmuk eltérő származású etnikumokból épült fel.

Róma még az **01. sz. közepén** (a 04. sz. elején) legyőzte királyságukat, ám ezzel egy hosszú, újra és újra fellángoló háborúságot idézett elő. Ez a nép is, miként a térség sok más etnikuma, folyamatosan lázadt, ami azonban nem akadályozta meg a limesen belül élő testvéreik (eredetileg hadifoglyok) sikeres romanizációját.

Egy adat szerint **090** (346) **k.** egy egész római légió elpusztult a szvévek csapásai alatt. Ismételt szvég támadások érték a Birodalom ÉK-i határát **130** (386) és **144** (400) **között** is, mikor is katonaságuk a Duna vonala mentén jelentős területeket birtokba vett. Ezt megerősíti egy eltérő datálású információ, miszerint **235** (391) **k.** a Római Birodalom (gót és) szvég fegyveresek nyomása alatt állt. A felkelések újabb hulláma során, **160-tól** (416), a markomannokkal, az alánokkal és szarmatákkal összefogva támadták a Birodalom Pannónia tartományát. Ennek az információnak is megtalálhatjuk az eltérő kronológiai rendszerben megjelenő párját: a szvévek a szarmatákkal összefogva **260-tól** (ugyancsak 416) támadták a római uralom alatt álló területeket. Róma **179-ben** (435) aratott felettük döntő győzelmet. (Trencsénben, a Vág folyó fölé magasodó hegycsúcson egy római őrtorony romjai mai is állnak, s Valerius Maximus római hadvezér győzelmének emlékét egy sziklába vésett felirat is megőrizte.) Ezután a szvég népesség jelentős része elhagyta korábbi települési területét, és jobbára a Cseh-medencében, valamint a mai D-német, egyes vélemények szerint a mai D-lengyel területeken lelt átmeneti menedékre. Később visszatértek a Felvidékre.

(Egy újabb felkelés kitörésére a Római Birodalom rohamos hanyatlásának időszakáig kellett várni. A szvévek (a szarmatákkal összehangolva támadásukat) **355** (511) és **358** (514) **között** sorozatosan, nagy erővel betörték a dunai limesen. Egy adat szerint, **357/358-ban** (513/514), míg Julianus császár Galliában harcolt a barbárok ellen, II. Constantius (?) a szvéveket és a szarmatákat irtotta Pannóniában. A szvévek **375** (531) **k.** csatlakoztak a vandálok szövetségéhez, majd **395** (551) **k.** Noricum területét támadták. Akciójuk (utólagosan) DNy-európai, vandálokkal és gótokkal versengve végrehajtott inváziójuk (**407**, vagyis 563 **után**) előkészületének is értékelhető.)

A szkíta világ hanyatlása, a sztyeppe szarmata korszaka (az 05. század közepéig)

A szkíták kelet-európai fénykorát a **-03. sz-ig** (a -01/01. sz-ig) keltezik. A szakértők ehhez hozzátesszik, hogy K-en a szkíták a közép-ázsiai sztyeppét még egészen a **-02/01. sz-ig** (az 01. sz. közepéig) uralták, mikor is a Jüeh-csi, majd a hunok terjesztették ki rájuk a fennhatóságukat. Tekintettel arra, hogy korábban (erős csúsztatással) iráni népnek állították be a szkítákat, a szakirodalomban mindmáig a sztyeppe iráni korszakának nevezik a kései (a **-01. sz-ig**, vagyis az 01/02. sz-ig terjedő) turáni (szkíta), sőt, még az ezt követő szarmata korszakot is, – a hunok feltűnéséig.

A szkíták világának Achillesi sarka ugyanaz a sajátosság volt, ami korábban a felemelkedésükhöz vezetett, (a nagyrégiók közötti fejlett munkamegosztás, árucseré). Olyan geopolitikai szerkezetet alakítottak ki, amelyben központi területeik gazdasága csaknem kizárólagosan az állattenyésztésre, valamint az azzal, illetve a katonai erő (lovasság) ellátásával, felszerelésével összefüggő kézműiparra összpontosított. A kívülről könnyebben támadható peremterületek földművelői nem tartoztak szorosan szkíta fennhatóság alá, velük a szkíták kölcsönös előnyökön alapuló árucserét valósítottak meg, arra azonban nem voltak felkészülve, hogyha a peremterületeket masszív, több fronton megindított külső támadás éri, azzal a tartós siker reményében szállhassanak szembe. A haderő zömét alkotó könnyűlovasság a sztyeppétől eltérő terepviszonyok közepette csak jelentős számbeli fölény birtokában járhatott sikerrel.

A stratégia e gyenge pontja mellett, idővel jelentkezett egy másik is. Nem voltak felkészülve az ideológiai diverzióra. A szkíta világ peremén, egyes esetekben még a központi területeken is éltek olyan törzsek, amelyek származástudata jelentősen eltért a turániakétól. Ha e törzsek vezetői körében felébredt a vágy, kifejlődött a törekvés saját vezetésük alatt álló törzsszövetség kialakítására, viszonylag csekély külső támogatás, beavatkozás is elegendő lehetett a sok évszázados egység fellazítására. Márpedig a külső beavatkozás Perzsia és Kína, később Róma, valamint e nagyhatalmak lekötözöttjei, szövetségesei felől viszonylag korán megkezdődött. A Jüeh-csi, vagyis a kusánok, az alánok, később a kissé mongoloid (rasszista ideológiával jól befolyásolható) vörös hunok és bizonyos türk csoportok (népkeveredésből kibontakozott sztyeppéi népek) hatalmi törekvései, esetleg pusztá fennmaradásukra vagy viszonylagos jólétük megőrzésére irányuló törekvéseik kiváló alapot jelentettek a szkíta világ pereme mentén fennálló nagyhatalmak terjeszkedő politikájának megvalósításához. A szkíta világ ellenségeinek érdekében állt, mindenekelőtt a szkítákkal szövetséges földművelő, továbbá városállamokat alkotó közösségek elszakítása, területük elfoglalása, saját gazdasági és stratégiai rendszerükbe illesztése, ami esetenként e közösségek adófizetőjükké tétele útján valósult meg. Érdeklükben állt az is, hogy e közösségek „jóakaróiként” fellépve a sztyeppe peremterületeit is leszakítsák a szkíta világról, hogy a földművelő közösségek, vagyis immár saját adófizetők számára ott biztosítsanak további területeket a földek feltörésére, művelésbe vonására.

Nem lehetetlen, hogy a -07/06. sz-től a közép-ázsiai szaka törzsek viszonylagos elkülönülése már összefüggésben állt a szkíták világrendszerét ért kihívásokkal. Ezek a törzsek igen hamar érzékelhették, hogy a rendszer kritikus eleme: a földművelés területeinek a központi szkíta területektől való nagy távolsága, és ezzel összefüggésben nagy sebezhetősége, nehéz megvédhetősége. A szakák a saját területeiket már úgy igyekeztek berendezni, hogy azokon földművelés is folyjon, amit adott esetben rövid reakcióidővel érkező csapataik sikeresen megvédhetnek a bekövetkező külső támadás ellen. A szakák a **-07/06. (-05.) sz-től** a közép-ázsiai fejlett földművelő közösségeket és városállamokat D-ről fenyegető támadások elleni védelem erősítése érdekében jelen voltak az Iráni-felföldön. Az események a helyzet

értékeléséből származó logikus lépések sorozatával vezettek el a szakák önálló törzsszövetségbe tömörüléséhez. Egy korábbi fejezetben már megemlítettük, hogy komoly hatalom összpontosult, egészen a **-03. sz-ig** (az időszámítás kezdetéig) a szakák törzsszövetsége kezében, mely magában foglalta a mai Kazahsztán, Türkmenisztán, Kirgízia, Üzbegisztán jelentős területeit.

Mint már szoltunk róla, a **-06. sz-tól** a Don-folyótól K-re, a Volga és a Káma összefolyása körül, az 50-60. szélességi fokok közötti területrészt a szarmaták által uralt területek központjának számított. Az ásatások eredményei arra utalnak, hogy a **-05/04. sz-ban** a szarmata Blumfeld-kultúra virágzott a Volga-Urál térségben. A szarmatáktól K-re, a Kaszpi-tenger térségében, a **-07. (-05/04.) sz-tól** az oszétok valószínűsíthető elődei, az alánok is jelentős nagyságú területen váltak érzékelhetővé, mint a szkítákkal rivális tömörülés. Később mindazon európai területeket szarmaták vettek birtokukba, amelyek a szkíták által lakott övezet É-i peremén helyezkedtek el.

Mivel magyarázható a szkíta-szarmata hatalomváltás? Mi volt a lényeges különbség e két, látszólag azonos, vagy rendkívül hasonló tárgyi hagyatékkal jellemezhető, megegyező életmódot folytató törzsszövetség között, ami végül is a szkíták bukásához, a szarmaták felemelkedéséhez vezetett? Az etnikai különbség csak másodlagos lehetett, – (a szarmaták turáni-iráni népkeveredésből származtathatók, ellentétben az alánokkal, akik lényegében tisztán iráni népnek tekinthetők).

Ez persze nem ad kielégítő magyarázatot, ráadásul nincs is tudomásunk nagyobb szkíta-szarmata ellenségeskedésről. A különbség bizonyára az évszázadok során felgyülemlett tapasztalatok feldolgozása, a sorsfordító események okainak eltérő értelmezése, mai szóval élve a pusztai politikai megosztottság kialakulása (eltérő politikai elgondolások, irányvonalak követése) nyomán kezdett csak körvonalazódni. Ebben meghatározó szerepük lehetett a szubjektív tényezőknek, a törzsfők különböző személyiségének, a vizsgált eseményekhez, kérdésekhez való eltérő személyes viszonyulásának. Ettől vált határozottan ketté a szkíta világ. Talán éppen ennek hatására alakult ki a magyar szólások között előkelő helyet betöltő „turáni átok” kifejezés, ami a jobb sorsra érdemes közösség sok bajt okozó megosztottságára vonatkozik.

Az egyértelmű, hogy a szkíták eredeti, ős-területfoglalók voltak, hódításokkal egyáltalán nem foglalkoztak. Olyan területeket birtokoltak, melyek a többi kultúra számára még sokáig nem voltak értékesek, hasznosíthatók. Fegyveres erejüket az őket ért támadások nyomán, azok erősödésével párhuzamosan növelték meg, céljuk lényegében csak saját óriási életterük, népeik, kincseik, állatállományuk megvédésére irányult. Ha hadjáratot vezettek, annak célja és értelme az agresszor hátszágának gyengítése vagy megbüntetése volt, mert ezen a réven vélték csökkenthetőnek a váratlan támadás bekövetkezésének valószínűségét. Más indíttatású hadjárataik testvérnépeiknek nyújtott segítséggel függtek össze. A szarmaták azonban, mióta csak szarmatáknak kezdték nevezni törzseiket, hódításra, terjeszkedésre törekedtek. Nem, kezdetben semmiképpen sem a többi (szkíta) törzs ellen fordultak, ha ezt tették volna, feltehetőleg hamar belebuktak volna vállalkozásukba! Nem is tehették, mert az ellenkezett volna a sztyeppe ősi törvényeivel, amelyek csak évszázadokkal később lazultak fel. Nem, ők a kezdetleges gazdálkodást folytató, általában halászó-vadászó, fakitermelő, harcosokkal nemigen rendelkező, békés közösségek területét szállták meg (gyarmatosították)!

Más nézőpontból: nagyobb közösséget szerveztek ezekből a törzsekből, részben a sztyeppén, részben a sztyeppétől távoli területeken is, s termékeik egy részének kisajátításáért cserébe védelemben részesítették őket. Ez a stratégia hosszú távon kifizetődőnek bizonyult számukra, de gyarmataik népességére is. Idővel elválaszthatatlanul összeforrt a hódító kisebbség és a meghódított többség. A szarmata vezetőréteg mentesült a létfenntartással

szorosan összefüggő ügyektől, kizárólag vallási, védelmi és hadügyekkel foglalkozhatott, a nem szarmata (szláv) többség pedig biztonságban érezte magát, biztonságban állíthatta elő a közvetlen létszükségletét meghaladó mennyiségű terményeit, a népesség zavartalanul szaporodhatott. Végül soron ez a szaporodás, aminek üteme minden bizonnyal meghaladta a szomszédos, változatlanul zömmel pusztai állattenyésztést és kereskedést folytató szkíta törzsek népességének szaporodását, ez volt a döntő különbség. Ez a valódi magyarázata a szkíta szövetség hanyatlásának, felbomlásának, a szarmata világ kibontakozásának. Ezért nyert fokozatosan tért a szarmata-szláv világ.

A sztyeppe ősi szabályai szerint a legeltetésre rendelkezésre álló területet a közösségek létszáma, ill. az állatállomány nagysága szerint osztották meg, osztották fel újra, (bizonyára nem mindig teljesen békésen). Ráadásul az elosztható terület is egyre csökkent, elsősorban azért, mert a szarmaták földművelő köznépe egyre nagyobb gyepterületet tört fel.

A kérdés egy másik aspektusa is segíthet megértenünk a lényegét. A hatalmas térségben a népesség szaporodása és a zavartalan legeltetésre igénybe vehető terület csökkenése miatt olyan változások következtek be, melyek nyomán választani kellett: vagy az életmód, vagy az identitás összetevőiből kell egy jódarabot feladni. A szkíták az identitásukat féltve őrizték, csak saját véreik (köznépük) körében érezték magukat jól és biztonságban, inkább elhúzódtak a sztyeppéről, és földműveléssel is elkezdtek foglalkozni, minthogy eltérő nyelvű és kultúrájú közegben éljenek. A szarmaták azonban a sok évszázada kialakult életmódjukhoz ragaszkodtak inkább, olyan megoldást, egy olyan (É-D-i irányban nagy kiterjedésű) területet kerestek, aminek keretei között a földművelést rábízhatták egy másik népre (választott köznépükre), így maguk továbbra is folytathatták pusztai életmódjukat.

Hérodotosz, a történetírás atyja a szarmatákról szólva, a **-05. (-03/02.) sz-ban** megállapította, hogy szkíta nyelven beszéltek, de eltérő kiejtéssel. Kortársa, Hippokratész szerint a szarmaták ekkoriban a meotisi ingoványokat népesítették be. Hérodotosz ismerte a görög gyarmatvárosokat a Fekete-tenger partvidékén, ezek lakóitól szerezte értesüléseit a szkítákról, s feltehetőleg a sztyeppe szarmatáiról is. A pontoszi szkítákat a görögök őshonosoknak tartották, akiket Héraklészről, más változat szerint Targitaosztól származtattak.

Hérodotosz a **-05. (-03/02.) sz-ban** leírta a szkíták európai és Kaukázus-vidéki területeit és ismertette az életmódjukat is, visszatekintve arra az időre, amikor megkezdődött a szkíták első önvédelmi háborúja a Perzsa Birodalom ellen Közép-Ázsiában és a Kaukázusban, figyelemre méltó értelmezések szerint a Fekete-tenger, sőt a Kárpátok térségében is. A közép-ázsiai Murgab-folyó völgyét, a görögök által Margianának nevezett gazdag vidéket Nagy Kürosz perzsa uralkodó próbálta bekebelezni, de szembekerült a masszagéta törzsekkel, akik seregét legyőzték, őt magát **-530 (-274) k.** megölték. Görög források szerint a sereget vezető Tomürosz királynő megfutamította a világuralomra törekvő hatalmat. A perzsáknak azonban mégis sikerült Margiana jelentős részét uralmuk alá hajtani **-513 (-257) előtt**, hiszen Dareiosz idejéből már arról értesülünk, hogy annak lakói felkelést szítottak a perzsák ellen. A Perzsa Birodalom hatalmas területeket hajtott az uralma alá, a szkíta világrendszer pedig elvesztette számos közép-ázsiai szövetségesét, akik Perzsia adófizetői lettek.

Margiana elfoglalása idején, vagy azután a Balkán és a Kárpátok irányában Dareiosznak egy másik serege támadott, s ezt Hérodotosz negyedik könyve alapján többen úgy interpretálják, hogy a Boszporuszon kelt át, majd kisázsiai szövetségeseit, a jónokat küldte előre, hogy az Iszteren, vagyis a Dunán verjenek hidat. Útközben a perzsák és szövetségeseik hódoltatták a mai Bulgária területén élő szkíta (szkíta-rokon) törzseket, a trákokat, továbbmenve a gétákat is. A perzsák előtt megnyílt az út a Duna-deltához. Amikor odaértek, felhajóztak körülbelül kétnapi járásra, elértek a mai Braila/Galata városához. Ott a perzsa sereg átkelt, és É-ra folytatta útját. Ettől kezdve nem tisztázott, hogyan zajlott tovább a hadjárat, mert

a Hérodotosz által emlegetett folyók nevei ismeretlenek a kutatók előtt. Lehet, hogy a Krím, lehet, hogy Erdély felé fordultak. A jól helyezkedő szkíta erők azonban elkerülték a döntő csatát. A perzsák kénytelenek voltak visszavonulni. A perzsa támadás után a szkíta törzsek újraszerveződtek. A **-05.** (-03/02.) **sz-tól a -03.** (-01/01.) **sz-ig terjedő időszakban** a Kárpát-medence és a jóval később Etelköznek nevezett Kárpátokon túli terület, valamint a Duna-delta szkíta törzsei – élükön az agatürszoszokkal – sorra leváltak a sztyeppe szkítáinak szövetségéről, ami ezzel lényegében meg is szűnt létezni, beolvadt a Szarmata Szövetségbe. A szkíták D-Erdélyben kialakított központjuk körül erősen központosított államba tömörültek, és legbecsesebb értékeiket hegyvidéki erődrendszerek, erődített városok falai mögé helyezték.

Az agatürszoszoknak és más szkíta törzseknek a hatalmas kiterjedésű sztyeppe körüli hegy- és dombvidékek terepadottságait kihasználva, királyságokba szerveződésével megszűnt K- és Közép-Európában a sztyeppei központú, összefüggő szkíta szövetség, csupán egymástól elkülönülő sztyeppei területrészek maradhattak meg egyes szkíta törzsek, melyek bizonyára integrálódtak a szarmaták szövetségébe, ami ezután már a kelet-európai sztyeppe tényleges urának számított. Ne szaladjunk azonban ennyire előre!

A szarmaták törzsszövetsége a **-07.** (-06/05.) **sz.**, illetve a **-03.** (-02/01.) **sz.** között még jórészt a Volgán-túl és az Urál-hegység D-i része közötti területeket uralta. De a **-05.** (vagyis a **-04/03.**) **sz-ban** eluralkodtak a Don-folyó középső folyása felé eső területeken is. Valószínűleg ekkoriban éleződtek ki azok az ellentétek, amelyek a szkítáktól való végleges leválásukhoz vezettek, hiszen terjeszkedésük tovább fokozódott, már a **-06.** (ugyancsak **-04/03.**) **sz-tól** fokozatosan uralmuk alá került a Kárpátokig elnyúló, csaknem teljes K-európai területsáv. Orosz szakemberek szerint a szarmaták megközelítően a **-05. sz-tól**, tehát megint csak az imént jelzett **-04/03. sz-tól**) uralták az európai sztyeppe középső részét.

A **-03. sz-tól** a szkíta műveltség ázsiai hordozói – nyilvánvalóan külső beavatkozások miatt – K-Ny-i vándorlásba kezdtek. Talán a szarmaták európai terjeszkedése, Kelet-Európába történő átköltözése, s ezzel összefüggésben K-i szálláshelyeik egy részének fokozatos elnéptelenedése is összefüggésben állt azzal, hogy a Ny-szibériai és a D-uráli szkíta régészeti műveltségek egyes csoportjai is Ny-ra tartottak, részt vettek az Urál és a Közép-Volga vidék régészeti kultúráinak megújításában. Ezek az Ázsiából érkező szkíták bizonyára szerepet játszottak egyes európai szkíta és szarmata néprészeknek a korábbi szállásterületeikről való kimozdításában, Közép-Európa és a Balkán területére vezető migrációjának kezdeményezésében is.

E szkíta vándorlásra vonatkozó feltételezést erősíti az a tény, miszerint a **-03.** (-02/01.) **sz-ra** megszűnt létezni a pazariki szkíta műveltségi központ, ami mindeddig hatalmas területet fogott át, hatóköre korábban nemcsak az Altáj-vidékre, hanem a Turfán-medencére, Szibéria és a mai Kína egyes területeire is kiterjedt. Ugyanakkor a közép-ázsiai khoraszáni régió területén szkíta városok jöttek létre. Itt a kutatók több várost felfedeztek, Dargaz közelében is előkerült egy jól megtervezett metropolisz.

A várost feltehetőleg még a **-03.** (-02/01.) **sz-ban** emelték. (A **03.** (05/06.) **sz-ban** aztán romba dőlt, valószínűleg a perzsa hatalom semmisítette meg. Az erődített település 395 négyzetkilométeren terült el, helyi építőanyagból, vályogból építették. A jellegzetes díszítőelemeik, a növényi motívumok mellett állatküzdelmi jeleneteket is találtak a városi épületek romjai között, főleg a palotában és a templomokban.)

A szkíták ázsiai történetét itt be is fejezzük, az ázsiai szkíták és szakák további sorsa szerves része a hunok, illetve a szaka államok történelmének, – minderről más fejezetekben teszünk említést.

A **-03.** (-02/01.) **sz-ban** a szarmaták, majd a **-03.** (-01/01.) **sz-ban** alánok is betelepedtek Tanaisz (Rosztov-na-Don) szkíta-görög városába. A szarmata népek szállásterülete a **-03.** (azaz -02/01.) **sz-tól** elsősorban a Don és a Donyec mentén, és e két folyó között volt, beékelődött a Fekete-tenger partvidékén és a K-európai erdőzóna peremén élő szkíták közötti térbe, és általános vélemény szerint a Ny-ra húzódó szarmaták ekkoriban már a Dnyeper vidékén is megtelepedtek, ahonnan a szkíták eltávoztak. Egyes interpretációk szerint a **-04.** (tehát ugyancsak a -02/01.) **sz-ban** a szarmaták törzsei nemegyszer a Fekete-tenger melléki városokra törtek, jelentősen meggyengítették e városok hatalmát. A Fekete-tenger partvidékére vonatkozóan általában a **-04/03.** (-01.) **sz-tól** a **-02. sz-ig** (az időszámítás kezdete körüli időig) keltezik a „korai” szarmata időszakot. A **-01.** (01/02.) **sz-tól** a Visztula-medencében székelő szarmata főhatalom képezte a szláv népesség nemzetté (nemzetekké) szerveződésének az alapját. A szarmata hatalom egy-egy fontos katonai szárnyát az alánok (Don-vidék) és jászok közép-ázsiai eredetű (iráni jellegű) törzsei képezték (a Fekete-tengertől É-ra).

A szarmaták már a **-02.** (-01/01.) **sz-ban** átvették az uralmat a Volga- és a Káma-folyó vidéke szkíta népei felett. A sztyeppén történt változásokra válaszoló szkíták K- és Közép-Európa É-i részein (a Kárpátoktól É-ra fekvő területeken) is Ny-ra mozdultak el, biztonságosabban védhetőnek tartott vidéket keresve. Ezzel és a Boszporuszi Királyság megerősödésével állhatott összefüggésben, hogy az **-01.** (01/02.) **sz-ban** a szarmaták egy csoportja a Volga és Visztula közötti térségben erősen megszállta a mai Lengyelország, Fehér-Oroszország, Ny-Ukrajna területét is, majd meghatározó szerepet játszott a lengyel etnikum, – a lengyel nemesség – kialakulásában. (A középkori lengyel jobbágyság nem örökölte meg a „szarmata öntudatot”, de a nemesség annál inkább magáénak vallotta azt.) A Visztula, sőt az Elba vonaláig történt szarmata előnyomulás jól egyeztethető azzal a régészeti megállapítással, mely szerint a szarmatáknak tulajdonított ún. Suslovo-kultúra, mely a Volga-Urál közti térségben a -02. és a 01. sz. közötti időben élte virágkorát, ekkoriban megszűnt létezni. Több mint valószínű, hogy a nagy kiterjedésű K-európai területek szarmaták általi birtokbavétele, az ottani (már évszázadok óta szkíta-szarmata befolyás alatt élő) népességre történt rátelepedés az **-01.** (01/02.) **sz-ban** nem is egy, hanem legalább két irányból, D-ről és K-ről történhetett.

(Feltehetőleg a teljes ős-szláv etnikum egy ideig szarmata alárendeltségbe került, ennek határozott genetikai nyoma főként a mai lengyelek, ukránok, makedónok és horvátok esetében mutatható ki. Az Y-kromoszóma világszerte igen ritka Eu19 jelzésű haplo-típusa ma elsősorban (magától értetődően) Magyarországon dominál (60 %), de főként Lengyelországban (56 %), Ukrajnában (54 %), és Macedóniában (35 %), de Horvátországban (30 %) is igen gyakorinak számít, továbbá Csehországban és Szlovákiában (27 %) sem jelentéktelen). Európán kívül gyakori még É-Indiában, Pakisztánban és Közép-Ázsiában, mely helyeken kétségtelenül összefüggésbe hozható a szakák történelmi szerepével. – Megjegyzendő, hogy természetesen Eurázsia mai genetikai térképét a későbbi avar–hun vándorlás és megtelepedés a maga, bizonyára ugyancsak Eu19-es dominanciájával a szarmaták hatásához hasonló mértékben befolyásolhatta.) A **-01.** (02/03.) **sz-tól** a **02.** (04/05.) **sz-ig** terjedő időszak tekinthető a K-európai szarmata hatalom virágkorának. Az Urál-hegység és a Don-folyó közti területen élő szarmaták diadalútja úgy folytatódott Ny-felé, hogy a K-i germánokkal és az alánokkal is szövetséges viszonyba kerültek. Így a K-re terjeszkedő rómaiak már az **01. sz. közepétől** (a 04. sz. elejétől) számottevő ellenfélnek tekintették őket a Birodalom K-i végein. A szarmaták Visztula-menti főhatalma a Duna térségében **067** (323) és **119** (375) **között** háborúba is keveredett a rómaiakkal. A szarmata népek némelyike, különösen a Szarmata Törzsszövetséghez tartozó roxolánok jelentős része, bizonyára a K-i germán térhódítás következtében fokozatosan közeledett a Római Birodalom K-i ütközőzónájához. Ptolemaiosz szerint az **01/02. sz. fordulóján** (a 04. sz. közepén) már az Al-Dunához közel éltek. A végveszélybe került Dácia tőlük kért segítséget Róma hadai ellen. A roxolán lovas csapatok

nagy pusztítást végeztek a rómaiak körében, állítólag a XXI-es számú római légiót teljesen fel is morzsozták. A **02/03. sz.-ban** (ugyancsak a 04. sz. közepén) a Fekete-tenger melléki (római vazallus) szkíta királyság meggyengülése is a szarmata-germán nyomás megnövekedése miatt következett be.

Ezután a szarmata hatalom alkonya a **02. sz. közepén** (a 04/05. sz. fordulója körül) nem is a római hatalom, hanem a korábbi szövetséges, az (utóbb gótoknak elnevezett) germánok miatt kezdődött meg. Ezek a gót-germánok, akik korábban a Balti-tenger mellékén éltek, ekkoriban terjesztették ki hatalmukat a Visztula-vidékre. Ott a szláv népek szarmata vezető rétege fölé kerekedtek, illetve a szarmatáktól átvették a Visztulától Ny-ra elő szlávok irányítását, a „gót” nevet is feltehetőleg valamelyik szláv nép önelnevezése nyomán kapták meg. (A Balti-térség K-i felében, a Visztulától K-re, valamint az Urál felé eső részekben maradt csak meg a szlávok szarmata vezetőrétege. Valószínűleg ezek közé a szlávok-szarmaták közé tartoztak a lengyelek ősei is. A **03. sz. közepéig** (az 05. sz. elejéig) a Dnyeper és a Visztula közötti területen éltek azok a szarmata-szlávok, akik a lengyelek ősei lehettek.)

Az interpretációk számottevő része nem a germán (vagy alán) hódításnak, hanem a K-ről érkező hunok előrenyomulásának tulajdonítja a szarmaták számottevő részének, így a roxolánoknak a Ny-ra kényszerülését is. (Megjegyezzük, hogy Dionysios Periegetest a hunok európai jelenlétét tanúsító első forrásnak tartják, aki a **02. sz. első felére** (a 04. sz. második felére) vonatkozóan ilyen értelmű közléssel élt, ám minden valószínűség szerint az ő „hunjai” csak a szarmatákkal mindeddig szövetséges alánok lehettek, akik már jóval a hunok feltűnése előtt is terjeszkedtek K-Európában. Dionysios Periegetes nyomán több korabeli forrás ugyancsak hunok jelenlétéről tett említést a „szarmaták között”, esetükben is azt kell feltételeznünk, hogy az alánok Keurópai térhódításáról számoltak be.)

Minden bizonnyal részben a gót-szarmata versengés következményének kell tekintenünk azt a **02. sz. első felére** (a 04. sz. második felére) keltezett fejleményt is, hogy a D-Urál térségében a szarmaták és az alánok között versengés kezdődött a területek birtoklásáért. (Nem mellékes az sem, hogy míg a gótok miatt a szarmaták egy része K-re szorult, az alánok a K-ről érkező hunok elől Ny-ra igyekeztek kitérni, éppen ezért vált elkerülhetetlenné a szarmaták és az alánok összetűzése.) Az alánok a Volga és a Dnyeszter között, a szarmaták korábbi területén alapítottak új európai hatalmat **155 (411) körül**. Innen szinte azonnal mozgásba lendültek, páncélos-lovas hadaikkal D-re és Ny-ra tartottak. A **02. század közepétől** (az 05. sz. elejétől) a Fekete-tenger északi partjánál, majd kicsit később a Duna alsó folyásánál is megtelepedtek, bár sok alán maradt korábbi szállásterületén, a Kaukázus északi felén is.

A gót hatalom a **02. sz. második felében** (az 05. sz. első felében) teljesen felmorzsolta a Szarmata Szövetséget, miután a **03. (04/05.) sz.-ban** gót uralom alá kerültek a dél-oroszországi szkíta-szarmata (pl. roxolán) népek is, – (a gótok már **230-ban** (386) megjelentek a Római Birodalom hódítási területének peremén). A **03. sz. második** (az 05. sz. első) **felében** a Fekete-tenger partvidékét támadták, majd hajóra szállva megindították kalóz-portyáikat a parti kereskedővárosok ellen. A **02/03. sz. fordulója tájékán** (az 05. sz. közepén) elérték a tenger K-i partvidékét is, és betörték Kubán történelmi térségébe.

(A szarmaták bizonyos néprészei jelen voltak – Kelet-Európán túlmenően – a Balkánon és a Kárpát-medencében is, jóval a Szarmata Szövetség felbomlását követő időben is, és még számottevő szerepet játszottak az európai Hun Birodalom küzdelmei idején is.)

Közép-Ázsia hun korszaka (az 05. sz. közepéig)

A Selyemút kínai részről történt megnyitására a **–02/01. sz. fordulója körül** (a 04. sz. 80-as/90-es éveiben) került sor, miután ideiglenesen már **–118-ban** (372) kísérlet történt az útvonal használatbavételére. A kínai diadal lényegében a belső-ázsiai Hun Szövetség végét jelentette, hiszen a hunok jelenléte Shanxi tartomány területén **216-ban** (372) már meg is szűnt, – bár még **–119** (371) **k.** bizonyosan jelen voltak Mongólia területén. Úgy vélhetnénk, a vert hun hadak a Pamír-aljától, a mai Kazahsztánból kiindulva, **107** (356) és **123** (372) **között** talán még visszafoglalhatták a Tarim-medencét, a mai Kína területének egyik legfontosabb Ny-i régióját. Ezzel szemben az igazsághoz jóval közelebb áll, hogy nem a frissen Ny-ra került hun erők, hanem a jóval korábban (**–056** (194) **után**) Ny-ra szorult ún. „Csi-csi” hunok utódainak (az ún. „Ny-i Hun Birodalomnak”) a hadereje volt ennek az eseménynek a főszereplője.

Csi-csi forrásokban nem szereplő kései utódjának Ny-i Hun Szövetsége **115** (364) **k.** az Ilivölgyéből, a „Hét-folyó közének” a mai Szemirécsjének a kapujából (Alma-Ata/Almáti térségéből, a Pamír-aljától, a mai Kazahsztán területéről) kiindulva csakugyan visszafoglalta a Tarim-medencét. Egy adat szerint a hunok **117-re** (366), Közép-Ázsiában nagyon erős szövetséget hoztak létre, ennek főereje nagy valószínűséggel Csi-csi utódainak szövetsége volt, ami aztán kiegészült az utóbb Ny-ra szorított hunok csapataival is.

A Ny-i Han kronológiai rendszer szerint a hunok Amu-darja menti megtelepedése a **–02/01. sz. fordulóján** (a 04. sz. 80-as/90-es éveiben) fejeződött be. E kronológia szerint az ún. „fehérunok” **–051-ben** (439) elszakadtak a hunok főágától, (miután elfoglalták Khivát, Balkh városát és több baktriai tartományt). Az ún. „fekete hunok” vagy „chioniták” az Amu-darja körzetében fekvő területen tartózkodtak, és egyes interpretációk szerint a **02. sz. második felében** (az 05. sz. első felében) a mai Afganisztán területére is hunok kerültek.

A fehérunok, az ún. „vörös hunok” és az „alkon hunok” a Szir-darja D-i részétől a Hindukushegységig terjedő hatalmas területen éltek, a krónikák megemlítik, hogy a Tien-San, Dzsungária és a Tarim-medence vidéke is a fehérunok szállásterülete lett, talán mindezen területek hunjai és csatlakozott népei már ekkor egyetlen (Heftalita) szövetségi rendszerbe szerveződtek. Más álláspont szerint a Tien-San vidéke, továbbá a Tarim-medence É-i és D-i peremén levő városállamok vidéke a **04. sz. elején**, tehát az 05. sz. közepe után az É-i (fekete) hunok szállásterületét képezték. Nem zárható ki azonban, hogy itt már ekkor azok a – se nem „fehér”, se nem „fekete” – hunok tartózkodtak, akiket a történeti források később avaroknak neveztek. Az avarok (avarhunok) ekkor még bizonyára nem döntötték el, melyik szövetséghez csatlakozzanak.

A **02/03. sz. fordulója körüli időket** (az 05. sz. közepét) taglaló európai források ún. Ny-i és K-i fehérunokat emlegettek. A „K-iek”, akik egyes vélemények szerint valószínűleg animisták, vagy buddhisták lehettek, – szerintem feltehetőleg avarhunok voltak.

Néhány interpretáció szerint hunok uralták a **02. sz. elejétől** (a 04. sz. második felétől) a Kaukázus térségét is, ám lehet, hogy az erről tudósító források az alánokat „látták” hunnak. Régészeti források és antik térképek tanúsága szerint a hunok a **02. század közepén** (az 05. sz. elején) elérték az Urál-hegység D-i részét és a Kaszpi-tenger vonalát. (Ptolemaiosz Geographia c. munkájában egyenesen a szarmaták között emlékezett meg a „hounoi” népről.) Ugyanakkor a kínai történetírás szerint **147** (396) és **172** (421) **között** egy Küerh nevű hun király uralkodott valamelyik közép-ázsiai hun államban.

Kétségtelennek látszik, hogy a **02. sz. első felétől** (a 04. sz. második felétől) megnövekedett a hunok létszáma az Urál–É-Kazahsztán térségben, s törzsszövetségi területük

határa Ny-felé mozdult el. A Volga–D–Urál térségében azonban ekkor még a szarmaták és az alánok versengtek a területek birtokáért.

A hunok többsége a **02. sz. közepére** (a 04/05. sz. fordulójára) eltávozott Mongólia területéről is, ahol a Hszen-pi Törzsszövetség rendelte saját hatalma alá a hunok itteni maradványait.

Vezetőjük, Tansu-huaj (**141–181**, vagyis 390–430) egyesítette az „íjfesztő” törzseket, a törzsszövetség a Bajkál-tótól Kínáig terjedő területen hatalmas területű államot képezett. A későbbi feljegyzések szerint innen a hunok Ny-ra (Közép-Ázsiába) és É-ra (Szibéria határára) szorulása **261-ben** (417) fejeződött be. Említést érdemel azonban, hogy a belső-ázsiai Hun Szövetség bizonyos maradványainak, főképpen az avarhunoknak a Belső-Ázsiából való távozása, egyesek véleménye szerint, (akik a K-i Han kronológiájára hivatkoznak) **155-ben** (404) fejeződött be, amikor a Hszen-pi lényegében megszállta a hunok korábbi uralmi területének egészét, – talán a Tarim-medence és a Szibériával határos területek kivételével.

A K-i Han kronológia szerint **170-ig** (419) tartott a hunok Közép-Ázsia irányában történt eltávozása, míg a Ny-i Han-dinasztia kronológiai rendszerében (ugyancsak) **–071** (419) **k-i** évszám állapítható meg a hun maradványok Mongólia területéről történt elvonulására. Ezek az évszámok összhangban vannak a belső-ázsiai hunok egyes csoportjainak az erdő- és tajga-zóna felé történt elhúzódnására meghatározott adattal is: a **02. sz. közepéig**, vagyis az 05. sz. első évtizedével bezárólag.

Figyelmet érdemel az az adat is, mely szerint **03. (04/05.) sz-ban** hosszabb ideig hun törzsek tartózkodtak az Irtis-folyó térségében is. Úgy tűnik, hogy a hunok lassú Ny-ra sodródása három törzsszövetség keretében a **02. sz. közepétől** (a 04/05. sz. fordulójától) egészen **360-ig** (516) tartott. Ennek során, a **03. sz. második felétől** (az 05. sz. első felétől) már egy „második hun hullám” tartott Ny-felé, kiszorították az alánokat, majd csaknem maradéktalanul belakták az Urál-hegységtől K-re, DK-re fekvő, folyóktól átszőtt füves pusztákat.

Nem zárható le a belső-ázsiai hunok Ny-ra távozásáról szóló fejezet rész nélkül, hogy ne emlékeznénk meg az ún. Sárga turbános felkelésről (**185**, azaz 434 **k.**), ami megrendítette a K-i Han dinasztia hatalmát, összefüggésben azzal, hogy nem sokkal előbb (**177-ben**, vagyis 426-ban) a kínai csapatok óriási vereséget szenvedtek el a Hszen-pitől. Az interpretációk szerint ekkor még igen sok kínai uralom alatt álló hun (ún. vörös hun) is elhagyta korábbi belső-ázsiai otthonát, s elvándorolt annak reményében, hogy csatlakozhat valamelyik hun közösséghez. Lehetséges, hogy egy részüknek sikerült is eljutniuk a Ny-on tartózkodó hun néprészekhez (a Ny-i (Közép-Ázsiai) Hun Szövetség valamelyik közösségéhez), hiszen más adatok szerint a **03. sz. vége felé**, vagyis az 05. sz. közepe előtt, (állítólag természeti katasztrófával összefüggésben) jelentős hun közösségek hagyták el Mongólia területét. Egy részük a kínai határ felé távozott, s bizonyosan meg is érkezett a kínai fennhatóság alatt maradt területekre. A hun politikai befolyás (katonai jelenlét) a Ny-i kronológiai szerint **–048-ra** (442), a K-i kronológia szerint **195-re** (444) enyhített el teljesen a kínai érdekszféraként ismert területen.

Megjegyzendő, hogy ez a kínai érdekszféra ekkorra már alaposan összezsugorodott. Nemcsak arról van szó, hogy elvesztették Ny-i és É-i hódítási területeiket, és a Selyemutat Kína csupán néhány röpke évtizedig, a 04. sz. végétől az 05. sz. első harmadának végéig uralta és használhatta. Mindkét Han-dinasztia uralma a végét járta. K-en az utolsó Han-császár **198-ban** (447) mondott le, bár állama állítólag csak **220–223-ban** (469–472) omlott össze teljesen. A Ny-i Han-dinasztia végnapjairól igen keveset tudunk, mert a ránk hagyományozott, virtuális kronológián alapuló történeti munkák szerint a dinasztia története „a Wang Mang-féle közjáték után folytatódott volna” a K-i Han-császárokban, – s ezzel el is intézik a kérdést.

(Természetesen a Wang Mang-epizód, a rövidéletű Hszin-dinasztia uralma jóval korábban zajlott le, mégpedig **–005** (245) és **–023** (272) **között**. Tehát nem a Han-dinasztia bukásához, hanem éppen a felemelkedéséhez, egyszersmind a Csin-dinasztia bukásához tartozó közjáték volt, miként ezt korábban már megtárgyaltuk.)

Jobb híján a **–005-ös** (485-ös) évszámot fogadhatnánk el a Ny-i Han korszak utolsó évének, bár sokkal valószínűbb, hogy az összeomlás már legalább 20-30 évvel korábban bekövetkezett. Ebben az időben már egyáltalán nem is beszélhetünk „kínai” érdekszféráról, ugyanis a birodalom apró államokra töredezett szét.

A Pártus Szövetség felbomlása, a pártus hatalom elsorvadása (az 05. sz. második felével bezárólag)

A Pártus Szövetség egyáltalán nem váratlanul, nem néhány év alatt omlott össze, még ha a felületes szemlélőben a 20. sz. végéig művelt történetírás ilyen képet is kelthetett. Ezt az államképződményt, mely a szó szoros értelmében nem egy állam volt, tehát nem volt birodalom, a világon az egyik leghosszabb ideig regnáló dinasztia vezette. Uralmi stratégiájuk nem is irányult egyközpontú birodalom építésére, sokkal inkább a védekezés módozatainak folyamatos fejlesztésére és tökéletesítésére. A szövetségi viszonyban álló részországok lazán kapcsolódtak egymáshoz és a hatalmi központ(ok)hoz, emiatt a szövetség külső határvonala folyamatosan változott is, mégis, vagy épp ezért volt képes számos vetélytársát messze túlélni.

A dinasztia hatalmi koncepcióját a turáni műveltségéből, tehát azon szkíta és hun népek világából, filozófiájából vezette le, melyek korábban maguk is, hosszú évszázadokig (hacsak nem ezredévekig) fennálló, hatalmas területre kiterjedő civilizációt éltek. Mindezen népekre és dinasztiákra tolerancia, a részországok külön érdekeinek és szokásainak tiszteletben tartása, továbbá nagyfokú vallási türelem volt jellemző. Ennek megfelelően mindegyikük bukására egyaránt vonatkozik, hogy végül akkor és azért következett be, amikor és mivel az őket körülvevő (részben eddig szövetséges) népek a változó körülmények szorítása miatt, és e népek vezető rétegéhez tartozó személyiségek, vélt vagy valós érdekeiket követve kifordultak korábbi önmagukból. Ezt mindig megelőzte a külső (nem turáni jellegű) környezet felől kifejtett, kifejezetten a szóban forgó turáni entitás eltörlésére irányuló, az évszázadok során egyre rafináltabbá váló, a szövetség vezetőinek lejáratását, démonizálását célzó propagandatevékenység. A Pártus Szövetség felett az első viharfelhők akkor kezdtek gyülekezni, mikor Ny-on a Római Birodalom, K-en pedig a Kusán Birodalom mértéktelenül terjeszkedni kezdett. Közismert, hogy Róma –065 (192) k., a kisázsiai görög államok bekebelezése után indította meg Pártia elleni támadásait, míg a kusánok az **01. sz. első** (a 02. sz. második) **felétől**, a szaka államok elleni akcióik kapcsán kezdtek szembefordulni a Pártus Szövetséggel. Kadzsula Kadfiszesz, aki **030ban** (186) lett a kusánok királya, kínai adatok szerint elfoglalta Pártia K-i részét, egész Baktriát és Gandhárát (É-Pakisztán), továbbá Kasmírt és a Kabul-völgyét. Negyven évig (**070-ig**, azaz 226-ig) uralkodott, egyre nagyobb területeket ellenőrzött a Pártus Szövetség határvidékén. A határvonal ekkoriban talán Hürkánia szélén húzódott. Utóda, Vima Kadphiszesz elhódította Herátot, s átmenetileg Szisztánt és Arakhószíát. Ettől kezdve azonban a kusánok nem Ny-ra, hanem az indiai szubkontinens felé terjeszkedtek, és a kusán fegyveresek több mint száz évig nem jelentettek veszélyt az ereje teljében levő Pártus Szövetségre.

A Római Birodalom többször is megégette a kezét a Pártia elleni hadjáratokkal. A pártusok ugyanis, bár az ellentámadásaik gyakran sikertelenek voltak, védekezés közben rendkívül nagy veszteségeket voltak képesek okozni a római légióknak. Róma –035 (222) **után** kénytelen volt változtatni tervein, mert tudomásul vette, hogy a pártusok védekező ereje hatalmas. Létrehozta tehát első ütközőállamait (Arménia, Palmüra), majd később továbbiakat is kreált.

Csaknem száz évig, **058-ig** (314-ig) egyáltalán nem veszélyeztette Róma az eufráteszi határt. A Ny-i sémi törzsek, a palesztinai zsidók, a damaszkuszi nabateusok, a sivatagi arabok és a palmüriaiak is tisztelettel tekintettek a pártus uralomra. Ekkor azonban Róma a Kaukázus irányában kezdett terjeszkedni, bekebelezte a renitenssé vált Arméniát, a Pártus Szövetség egyik fontos bástyáját, s onnan veszélyeztette a Kaukázuson túli és a mezopotámiai pártus részállamokat.

A baj nem járt egyedül. A **02. sz. harmadik harmadától** (a 04. sz. első felében), a látszólag rendkívül erős Kusán Birodalom meghasonlott önmagával, a katonai réteg nagyobbik, „iráni jellegű” (zoroasztriánus, vagy ahhoz közel álló) vallást és kultúrát képviselő része eltávolodott az időközben nemcsak buddhistává, hanem a buddhizmus vezető erejévé vált politikusi rétegtől, így magától az uralkodó dinasztiától is.

Később, **233-tól** (378) a birodalom formálisan is kettészakadt. Ez a körülmény azért veszélyeztette a Pártus Szövetséget, mert a Ny-i Kusán Birodalomnak nevezhető politikai képződmény, ami tkp. csak egy katonai erőközpont volt, a **03. sz. közepétől** (a 04. sz. végétől), a határvidéken, majd a Pártus Szövetség belső területein is, egyértelműen a lázadni és a pártus dinasztia ellen megszerveződni kezdő Szaszánidáknak szolgált erősítésül és háttérként.

Az Arsakida-dinasztia tisztában volt a veszély nagyságával, ennek megfelelően igyekezett kielégíteni a tűzvallás híveit, s (a fennmaradó vallási türelem keretei között) pozitív megkülönböztetésben részesítették a zoroasztrizmust. Ennek jeleként értelmezhetjük, hogy a **060 (316) után** kibocsátott pénzérmék hátoldalán tűzoltár és áldozópap látható. Ugyanakkor megjelent az érméken az ún. „pártus írás”, aminek az elnevezése azonban megtévesztő, immár perzsa írásról van szó, (az utolsó ékírásos szövegeket **074/075-ben** (330/331-ben) írták Mezopotámiában). A hagyomány szerint ekkoriban szerkesztették össze az Aveszta szövegét is, (bár inkább arról van szó, hogy az idők folyamán elveszett szövegeket próbálták rekonstruálni). Elkészült továbbá a Perzsa Halottaskönyv (fordítása és kiegészítése?).

Az Arsakidák igyekeztek csökkenteni a Szaszánidákkal fennálló ellentétet, de nem voltak képesek elfogadni, hogy ellenfeleik teljesen másként gondolkoznak, s az előzékeny gesztusokat kifejezetten a gyengeség jeleként értelmezhetik.

Közben Róma meg-megújuló támadásokkal faragta le a Pártus Szövetségről annak határ-országait, pl. **106 (362) k.** a nabateusok Petra fővárosból irányított országát, melyet hamarosan beszerkesztettek Arábia nevű provinciájukba. Traianus császár **110 (366) és 117 (373) között** Arméniát római provinciává tette, Mezopotámia területének D-i felét is megszállta, Pártiát is fel akarta számolni, vagy legalábbis egy Rómának elkötelezett ütközőállamot akart fabrikálni belőle.

Hatra ostrománál a császár serege hatalmas veszteségeket szenvedett. (Utóda a túlterjeszkedés miatt kialakuló gazdasági és politikai válság miatt visszarendelte a római légiókat. – Hogy Róma kivonulása után D-Mezopotámia kinek a kezébe került, arra vonatkozóan nincs adat, de alaposan valószínűsíthető, hogy már ekkor tért nyertek itt a feltörekvő Szaszánida-dinasztia csapatai, melyek feltehetőleg zömmel azonosak voltak a „Ny-i kusánokkal”).

A **02. sz. közepén** (a 04/05. sz. fordulóját követően) került sor hosszú idő után az első ismert összecsapásra a Pártus Szövetség és a kusánok között, – nyilván a „Ny-i kusánokról” van szó, tehát a Szaszánidák külső fegyveres segítőiről. Az összecsapás okairól és kimeneteléről nincs közvetlen információnk, de számításba kell vennünk, hogy egyes interpretációk szerint **256 (412) után** már a Szaszánidák uralkodtak a Pártus Birodalom egy részén. Tehették, mert az Arsakida-dinasztiát teljesen lekötötte a rómaiakkal vívott küzdelem **162 (418) és 166 (422) között**, mikor Róma elfoglalta Dura-Europoszt. A rómaiak átlépték a Tigrist, elfoglalták Ktésziphónt, felégették a királyi palotát, s ezzel most átmenetileg Róma kezébe került É-Mezopotámia.

Az Arsakida-dinasztia többé nem volt képes már a pártus szövetség egységének a látszatát sem fenntartani. Feltűnt az előzmény nélkül színre lépő „pártus”, feltehetőleg Arsakida, más vélemények szerint azonban kusán (hun vagy haftalita?) Berozamad alakja, aki **266-tól** (422) már a maradék Pártia egy részét, mindenek előtt Armeniával határos területeit

ellenőrizte, **272** (428) **után** három perzsa provinciát is megszervezett, melyek élén Varahan, Ardasir és Neres láthatta el a kormányzói teendőket.

A Szövetség peremének államai sorra elszakadtak a pártus központoktól, geopolitikai helyzetüknek megfelelően egyesek római, mások kusán (valójában Szaszánida) kapcsolataikat építették. A királylistákból jól ismerjük a tényleges hatalmukat veszített (sokszor egymás ellenében fellépő) utolsó pártus uralkodók („nagykirályok”) nevét is (IV. Mithradatész, III., IV., V. és/vagy VI. Vologaszész, II. Oszoész, IV. és/vagy V. Artaban), akik elsősorban Róma jóvoltából maradhattak trónjukon annak ellenére, vagy épp azért, mert a Római Birodalom csapatai **170** (426) **után** sorra aratták győzelmeiket. Ennek következtében Mezopotámia területének oroszlánrésze **171** (427) **után**, lényegében (kis megszakításokkal, mintegy 60 évre) római tartománnyá vált. (Ismeretes, hogy a sárkányos (pártus) hadijelvény Marcus Aurelius idejében, **175** (431) **k.** került Britanniába. – Mégpedig nehéz fegyverzetű pártus eredetű lovassággal együtt.) De nem csupán a kusánokkal és Armeniával kapcsolatos taktikai megfontolások, hanem az is fékezte a rómaiak további térnyerését, hogy a Római Birodalmat ebben az időben, **270-től** (426-tól) Európában sorozatos, pusztító rohamok érték a germánok és a gótok részéről, s a császári hatalom is megrendült.

Az újabb offenzívára, további jelentős római térnyerésre csak **190** (446) **k.** és **197–199** (453–455) **között** került sor. (**193** (449) **k.** polgárháború volt a Római Birodalomban.)

Egy Kamszár nevezetű, talán Arszakida (avagy inkább hun vagy kusán, esetleg fehérhun) személy (Berozamad utódja), a „nagykirályok” alternatívájaként **300** (456) **k.** lépett trónra, s egészen **326-ig** (482-ig), a korábbi pártus területek egy részén király is maradt. Megpróbált új, külső erőket mozgósítani a Szövetség feltámasztására. Ebben az időszakban ért el jelentős sikereket a térségben a keresztény térítés, s Kamszár (Tiridat arméniai Arszakida királlyal egyidejűleg) **303** (459) **k.** föl is vette a keresztény hitet.

A kaotikus állapotokra jellemző, hogy a kialakult hatalmi vákuumot kihasználva a feltörekvő Akszum Birodalom vonta ellenőrzése alá a **03/04. sz. fordulóján** (az 05. sz. derekán) a Vöröstengeren bonyolódó kereskedelmet. Kamszár uralkodása idején, **306** (462) **k.** már igen jelentős területeken megkezdődött a Szaszánidák uralma is. Ugyanakkor a „hivatalos” királylista szerint, **207-től** (463-tól) V. vagy VI. Vologaszész (azaz XXIX. Arszak) ült még a pártus trónon, akinek **213-től** (469-től) IV. Artaban római befolyás alatt álló ellenkirály párhuzamos uralmával is számolnia kellett.

I. Ardasír, az Újperzsa vagy Szászánida Birodalom alapítója ekkor még Istakr (korábbi pártus tartomány) uralkodója volt. Egyre növekvő hatalmára jellemző, hogy **208** (464) **után** Perszisz tartományban elfoglalta Kirman vidékét, megalapította Gúr (Firúzábád) városát, ahol egy hegy tetején hatalmas erődöt, közelében pompás palotát építtetett magának. (A Pártus Szövetség területén ekkor már legalább négy, magát királynak nyilvánító személy tekintette magát a főhatalom birtokosának.) Ardasír **211-ben** (467) nyilvánította magát királynak. Ezt az időpontot tekinti a történetírás a perzsák felkelése kezdetének.

Kamszár, aki háborút viselt a támadó perzsák ellen, **320** (476) **k.** az Oxosz vidékére, illetve Balh (Balkh) városába helyezte át központját, ezzel megszakadt minden kapcsolata a Szövetség területeinek hagyományos központját képező mezopotámiai városokkal, így Darával, az Arszakida-dinasztia utolsó menedékével is. Ardasír **223-ban** (479) vette be Dara várát, ahonnan a védők és a lakosság többsége is elmenekült. A mezopotámiai pártus hatalom teljes összeomlása a következő évben, **224-ben** (480) következett be. Ardasír szövetséget kötött Adiabéné és Kirkuk királyaival, Hormizdegánnál véres csatában legyőzte és megölte Artabant, a pártusok királyát.

A **324-dik** év (ugyancsak 480) egyben az arméniai Arszakida királyok uralmának a végét is elhozta. (Ezt követően az Arszakida utóvédharcok keretében, **224–228** (480–484) **között**

fellépett még egy Tiridatész vagy Artavaszdész nevű pártus személy, talán az utolsó nagykirály, Artaban testvére, aki Armeniában próbált meg hatalomra jutni.)

Ardasír perzsa király **224** (480) **k.**, mikor a hatalmat már szilárdan a kezében tartotta, elérkezettnek látta az időt arra, hogy leszámoljon a korábban természetes szövetségesének számító kusánokkal. Igen valószínű, hogy erre kiváló ürügyet szolgáltatott számára a vitatott identitású, pártus, hun vagy kusán eredetű, immár keresztény vallású, feltehetőleg kusán katonákból álló hadsereget fenntartó Kamszár tevékenysége, aki **300** (456) **óta** folyamatosan a feltörekvő perzsa hatalommal konkurált. Ardasír **224–233** (480–489) **között** jórészt bekebelezte a kusán uralom alatt álló pártus területeket, a mai Kelet-Irán, illetve Baktria területét is.

A keresztény Kamszár uralma **326-ig** (482) tartott, ellenállását az egykori Média területén fejezte be. Armeniába, az elsőnek tekintett keresztény államba menekült. Ugyanezt az évet (**226**, azaz 482) tekinti az interpretációk többsége is a pártusok végső bukása évének, amikor Ktésziphónt is elfoglalták a perzsák. Ardasírt a királyok királyává koronázták.

A perzsák nem álltak meg félúton, **235-re** (490) a kusánoktól elfoglalták Szindhet, Szisztánt, Turánt, Mervet, Heratot, Makrant, s egész Baktriát, az Indus-vidékét Pesavárig, valamint Szogdiát és a Kasgári Fejedelemséget is, majd létrehozták a függő helyzetű, Kusánsahr elnevezésű baktriai fejedelemséget.

Gótok, vandálok és alánok a Római Birodalom K-i határvidékén – 1. (476-ig)

Ismeretes, hogy **az 01. sz. közepétől** (a 03. sz. elejétől) az alánok korábbi közép-ázsiai szálláshelyükről (Kangkü/Kanga országból) lassan áttelepültek az Urál és a Kászpi-tenger között elterülő sztyeppére. Ez összhangban van azzal az adattal, hogy az alánok a **-01/01. sz. fordulóján** (a 03. sz. közepén) már be-betörték a Kubán térségébe is. Az ókori kínai történetírás szerint az alánok az **01. sz. közepére** (a 03. sz. végére) özönlöttek el az Urál és a Kászpi-tenger közötti sztyeppét. Római forrásokból is tudjuk, hogy az alánok a Kászpi–Aral-térségből Nyfelé mozdultak el, – nyilván a hunok nyomásának engedve. **-040 k.** (217 k.) szembetalálkoztak ugyanis Pompeius hadjáratával, tehát a hódításaik csúcspontján tartó Római Birodalom csapataival. Az **01. sz. végén** (a 04. sz. közepén) a Kászpi-tengertől É-ra, illetve az Urál-folyó mentén terült el az alánok törzsterülete.

Arról is tudomásunk van, hogy az (uralkodó álláspont értelmében az alánok közé sorolt, bár esetleg inkább a szarmaták közé tartozó) jászok **az 01. sz. első felében** (a 03. sz. második felében) és a **02. sz. első felében** „is” (ugyancsak a 03. sz. második felében) feltűntek a Duna és a Tisza mentén, így a Kárpát-medence területén is. (Utóbbi lett volna a jászok „második hulláma”) A Dácia és a Római Birodalom közötti térségben igyekeztek tartós szálláshelyeket kialakítani. Bizonyára a Kubán térsége felől jöttek. (Ugyanekkor kezdődött a mindenki által szarmatának tekintett népek, köztük a roxolánok betelepődése is a Kárpát-medencébe, eleinte azonban főként az Al-Duna mentén, Havasalföldön telepedtek meg.) Altenburgtól a Kisalföldön, a Duna-Tisza-közén, valamint a Bánságon át egészen az Olt-folyóig terjedő sávban szarmaták és alánnak tekintett jászok foglalták el a Duna-mente és Moesia alacsony fekvésű területeit.

Európai adatok szerint az **01. sz.-tól** (a 04. sz. elejétől) már kifejezetten a Kaukázus É-i előterében terült el az alánok központi területe. A terjeszkedő rómaiak már az **01. sz. közepétől** (a 04. sz. elejétől) számottevő ellenfélnek tekintették az alánokat a Birodalom K-i végein. Az **01. sz. második felében** (a 04. sz. első felében) a Kaukázus É-i előterébe telepedett, a hunok és a gótok (részben szarmaták) között kutyaszorítóba került alánok főként Ny felé keresték a kiutat. Az alánok egy része a **02. sz. végétől** (a 04. sz. közepétől) fokozatosan Ny-ra vándorolva próbált a nyomás alól menekülni. Az **01/02. sz. fordulója tájékán** (a 04. sz. közepén) a Fekete-tenger térségében K-ról megjelentek az alánok. Próbálkozásaik eredményeként ismét érintkezésbe kerültek a Római Birodalommal, **093-ban** (349) ugyanis megkezdődik Róma ún. „szarmataháborúja” (melyben főként a hosszabb ideje a Kárpát-medencébe, az É-i peremvidékre telepedett markomannok és kvádok (szvébek), valamint a nemrég érkezett szarmaták (roxolánok) és a jászok játszottak szerepet).

A **02. sz. első évtizedében** (a 360/370-as években) aztán a római–dák háború eredménye, vagyis Dácia erdélyi központja fegyveres erejének és a dák uralkodó rétegnek a maradéktalan leverése folytán a szarmaták és a jászok megerősíthették pozíciójukat a nemrég megszerzett területeiken, a Római Birodalom határain kívül. (Említést érdemel ezzel kapcsolatban a „második szarmata háború” **116–118** (372–374) **között**, melyben a roxolánok és jászok, összefogva a Dácia római tartomány É-i határán élő szabad-dák, K-i germán és kelta törzsekkel, együttesen támadták az új tartományt és magát a Római Birodalmat.)

További európai adatok szerint a **02. sz. első felében** (a 04. sz. második felében) a szarmaták és az alánok között versengés folyt a D-Urál térségében. Megint más források szerint az alánok maradtak a D-Urál–Kaukázus térségben a domináns hatalom birtokosai, egészen a **04. sz. közepéig**, (vagyis az 05. sz. végéig). K-en a szarmata hatalom alkonya a **02. sz. közepén** (a 04/05. sz. fordulója körül), korábbi szövetségesük, az (utóbb gótoknak elnevezett) K-i germánok terjeszkedése miatt következett be. A gótok, akik korábban a Balti-tenger mellékén éltek, ekkoriban terjesztették ki hatalmukat a Visztula-vidékre. Ott a szláv népek szarmata

vezetőrétege fölé kerekedtek, illetve a szarmatáktól átvették a Visztulától Ny-ra elő szlávok irányítását, talán „gót” nevüket is valamelyik szláv nép önelnevezése hibás alkalmazásával kapták. Mivel a gótok nyomása miatt a szarmaták egy része K-re szorult, miközben az alánok a K-ről érkező hunok elől Ny-ra igyekeztek kitérni, elkerülhetetlenné vált a szarmaták és az alánok összetűzése is. A két tűz közé került szarmata vezető réteg hatalma megroppant, s ezt mind a gótok, mind az alánok jól ki tudták használni. **A 03. (04/05.) sz-ban** gót uralom alá kerültek egyes D-oroszországi szkíta-szarmata (pl. roxolán) népek is, így a gótok már **230-ban** (386) megjelentek a Római Birodalom hódítási területének peremén. A gótok (a karpokkal szövetségben) **235-ben** (391) elérték a Fekete-tenger partvidékét, elpusztították a Bug és Dnyeszter torkolatában meghúzódó görög-római telepeket. Elfoglalták Histriát, kifosztották a Duna-delta gazdag kikötővárosait, a jórészt szkíta lakosságú Moesia római támaszpontjait. **A 03. sz. közepén** (a 04/05. sz. fordulóján) a Duna-delta felől kibontakozó gót csapatok mindenfelé támadták a Fekete-tenger partvidékét. Kalandozó különítményeik mélyen behatoltak Kis-Ázsia területére is, sőt **251-ben** (407) Ciprust és Krétát is feldúlták. Ellenük a Rajna-mentéről vezényelték át római légiókat.

A Fekete-tenger melléki szkíta királyság **a 03. sz első felében** (a 04. sz. második felében) bekövetkezett germán-szláv és alán offenzíva során ellenállt a hódításnak, a Boszporuszi Királyság **154-ben** (410) aztán védelmi pénzt is fizetett Rómának, hogy a nagyhatalom elrettentse az alánokat országa megtámadásától. – A szkíták még további 100 évig birtokukban tartották a Krím-félszigetet, bár a tágabb térség a gót seregek kezébe került.

Ebben az időben tisztázódott a rómaiak számára, hogy az alánok nem azonosak a szkítákkal, s valószínűleg ugyanekkor kezdett elterjedni az a hiedelem, hogy ha a szkítákkal nem, akkor bizonyára a hunokkal lehetnek azonosak, (akikről még nem lehettek közvetlen tapasztalataik). Dionysios Periegetest a hunok európai jelenlétét tanúsító első forrásnak tartják, aki **a 02. sz. első felére** (a 04. sz. második felére) vonatkozóan ilyen értelmű közléssel élt, ám minden valószínűség szerint az ő „hunjai” csak a szarmatákkal korábban szövetségben állt alánok lehettek, akik jóval a hunok feltűnése előtt már terjeszkedtek K-Európában. Dionysios nyomán több korabeli forrás, így **a 02. sz. közepén** (a 04/05. sz. fordulóján) Ptolemaiosz is hunok jelenlétéről tett említést a „szarmaták között”, az ő esetükben is azt kell feltételeznünk, hogy az alánok Keurópai térhódításáról számoltak be. (**A 02. sz. első felében** (a 04. sz. második felében) megerősödött a hun jelenlét a D-Urál térségében, s a hun törzsszövetségi terület határa Ny-felé mozgott. A hunok és az alánok már Volga és a D-Urál térségében versengtek egymással a legeltetésre alkalmas területekért.) Az alánok **155** (411) **k.** a Volga és a Dnyeszter között, a szarmaták korábbi területén hozták létre új központjukat.

A Fekete-tenger partján fekvő Olbia és Türasz (ősi görög) városok is a gótok (és a herulok) uralma alá kerültek **257/258-ban** (413/414). Ettől kezdve e városok ipara a gótok számára gyártott fegyvereket, hajókat. Megkezdődtek a gót hajóhad azon akciói, amelyeknek tulajdonítják a tengerparti városok pusztulását a Fekete-tenger, a Márvány-tenger, az Égei-tenger térségében: Ilion, Epheszosz, Galatia, Kappadókia, Ciprus, Kréta. Sok ezer foglyot hurcolnak el. Egy rabló hadjárat során, **262-ben** (418) lerombolták Artemis templomát (a hét csoda egyikét) a jón alapítású Epheszosz városában, Kis-Ázsia Ny-i partvidékén.

A gótok a herulok kíséretében (?), **267-ben** (423) kihajóztak az Azovi-tenger É-i partjairól, és 320 ezer emberrel megindulnak az Égei-tenger felé, majd Krétát, Rodoszt és Ciprust fosztogatták. A gótok és a herulok (?) főerői Bizáncra támadtak, míg a herulok egy másik csapata (?) a K-Balkán más vidékeire tört. A gótok **268-ban** (424) Korinthoszt fosztogatták, és még **269/270-ben** (425/426) is dúlták a görög területeket, kifosztották Athént és Spártát is. Egy gót betörést jegyeztek fel **270-re** (426) vonatkozólag Dobrudzsa térségében is, – ugyanakkor még mindig folyamatban voltak a kisázsiai rablóhadjárataik.

A gót és az alán hatalom a **02. sz. második felében** (az 05. sz. első felében) teljesen felmorzsolta a Szarmata Szövetséget. A **03. sz. második felében** (ugyancsak az 05. sz. első felében) a Fekete-tenger partvidékét a gótok csaknem maradéktalanul hatalmukba kerítették, és hajóra szállva kalóz-portyákat bonyolítottak le a parti kereskedővárosok ellen. A **02/03. sz. fordulója tájékán** (az 05. sz. közepén) elérték a tenger K-i partvidékét is, és – miként két évszázaddal korábban az alánok – betörték Kubán történelmi térségébe. A gót egységek Anatóliát is folyamatosan zaklatták. Wulfila püspök keresztény felmenőit is portyázó gótok hurcolták el a **03. sz. második felében** (az 05. sz. első felében) Kappadókiából. A jómódú család ezután vált góttá. A **02. sz. utolsó harmadában** (az 05. sz. második negyedében) a hunok fokozatosan kiszorították az alán csapatokat az É-Kaukázus régiójából. Az alánok jelentős része, talán a Feketetenger térségében terjeszkedő gótok nyomásával összefüggésben a Duna alsó és középső szakaszához vándorolt. Egyes vélekedések szerint az alán harcosok egy csoportja **270** (426) **k.** a hunokhoz csatlakozott volna, s ezek az alánok a hunokkal együtt támadták volna a gótokat. Erre nézve azonban nem tudnak érdemleges bizonyítékkal szolgálni. (Lehetséges, hogy ekkor a (mindeddig a gótok szövetségesének tekintett) herulok támadtak a hunok oldalán a gótokra.) Az azonban bizonyosra vehető, hogy az alán csoportok többsége a hunok elől, a gótokkal együtt Ny-ra vándorolt, majd jelentős szerepet játszott az európai gót-alán világ kialakulásában.

A germán törzsek közötti együttműködés jele lehet, hogy miközben a Római Birodalmat **270től** (426-tól), szerte Közép- és Ny-Európában sorozatos, pusztító rohamok érték egyes Ny-i germán törzsek részéről, ugyanakkor K-en az (utóbb K-i germánnak besorolt) gótok is sikeresen őrizték meg friss hódításaikat, – még a császári hatalom is megrendült.

Marcus Aurelius **160-ban** (416) vezetett hadjáratot Dácia térségében. A római propaganda szerint „elpusztította a dákokat” (gepidákat), ám ezzel szemben tény, hogy a rómaiak ekkor (Éon) kiürítettek jelentős dák területeket. Ugyanakkor a kvádok és a markomannok, valamint a roxolánok és a jászok is fellázadtak, Marcus Aurelius azonban **160** (416) **után** előbb a Felvidéken, majd a Tisza-mentén, több csatában győzelmet aratott felettük. Róma **161–180** (417– 436) **között** vívta ezt a „harmadik” (egyek munkái szerint második) „szarmata háborúját” a Duna vonalán, s ebben állítólag már „longobárd-obiusok” (talán vandálok?) is részt vettek.

Az Al-Duna és a Kárpátok térségében vezetett alán és gót hadjáratok még veszélyesebbek lehettek volna, hiszen **269-ben**, vagyis 425-ben a gótok a Kárpát-medence K-i felének megszerzésére (visszaszerzésére) törekvő gepidákkal (a dákok maradékaival) is szövetségre kívántak lépni. A Kárpátok térségében jelen levő vandálokkal Róma szövetségre lépett a gótok ellenében, **270-ben** (426). (Más adat szerint „már” **168-ban**, azaz 424-ben megjelentek a vandálok a Kárpát-medencében a rómaiak szövetségeseként, mégpedig Dácia szomszédságában, a Szamos völgyében.) Jász, alán és szláv (!) betelepítés zajlott le **178** (434) **után**, Marcus Aurelius békeszerződése értelmében, – ez azonban nem a Kárpát-medencében, hanem az Al-Duna jobb partján történt.

(Megjegyezzük, hogy **161** (417) és **380** (536) **között** Galliában is legalább hat nagy „szarmata”, valójában talán jász/alán telep jött létre. Ezek a telepések a Közép-Duna vidékéről kerültek új hazájukba. Először Marcus Aurelius idején zajlott nagyarányú költöztetés, amikor is a békeszerződés nyomán 8000 katonát kellett átadniuk a győztes Római Birodalom számára. Britanniába **175** (431) **után** 5500 harcos került. Ezt követően aztán még sok ezer sztyeppei harcmódort tanult katona került nyugatra, főként Gallia elnéptelenedett területeire. A franciaországi Obernai melletti ipari park fejlesztése során 7,5 hektáron a régészek sok kultúra nyomait megtalálták, a **04. sz. második felétől** (a 06. sz. első felétől) K-i népek nyomait is felfedezték. Antropológusok megvizsgálták egy közeli, Meroving kori temetőt is, amelyből 18 sírt Ny/K-i irányban tájoltak. A lelőhelyeken sztyeppei tárgyak is elkerültek, olyanok,

amilyeneket az alánok és a szarmaták használtak a Kaukázusban. A nők sírjaiban háromszög alakú szarvasagancsból készült fésűt találtak, valamint üveggyöngyöket. A kutatók deformált koponyákra lettek figyelmesek. Megállapították, hogy a Meroving kor kezdetén divatban volt ez a keleti szokás Galliában, melynek eredete az alánokig, szarmatákig vezethető vissza. Az alánok és a szarmaták előkelői így különböztették meg magukat a közrendűektől. Deformált koponyákat találtak Franciaország É-i részén, Németországban és Kelet-Európa országaiban is, mindig gazdag mellékletekkel. A kutatók úgy vélik, hogy ezek az előkelők már a **04.** (05/06.) **sz-ban** megjelentek Ny-on, és a római hadseregben szolgálva magas rangot is elérhettek.)

Ha egy pillanatra kitekintünk a tágabb összefüggésekre, világosan látszik, hogy: miközben **03/04. sz. fordulóján** (az 05. sz. közepétől) már hun haderő özönlött el a Kaukázus előterét, ami korábban az alánok szállásterülete volt, addig a **02/03. sz. fordulóján** (ugyancsak az 05. sz. közepén) már a Fekete-tenger térsége sem az alánok, hanem a gótok uralma alatt álló terület volt. Ezért azok az alánok, akik nem kívántak egyik sztyeppe nagy hatalom csatlakozott népévé sem válni, ekkoriban, más útjuk nem lévén, a K-i Kárpátokat É- és D-felől is megkerülve Nyra tartottak. Ez lehet a magyarázata, hogy viszonylag nagy számban épültek be a Római Birodalom haderejébe.

Olténiát (Havasalföldet) talán a taifalok (vandálok) kezdték megszállni, és a Kárpát-medence É-i részén is (Felvidék, Kárpátalja) vandál betelepülés történt. A gepidák uralták Erdély É-i vidékeit, – hosszabb ideig nem került sor gepida–gót érintkezésre. A nem sokkal korábban

Moldva területére érkezett alánok (akik talán azonosak lehetnek Ptolemaiosz „hunjaival”?) **170** (426) **után** áttelepültek a Kárpát-medence Délvidékére (Bácskába, Bánátba), többnyire Pannóniában portyáztak.

A gót offenzíva sikerében fontos szerepet játszott az a körülmény, hogy **191–197** (447–453) **között** (újabb) polgárháború volt a Római Birodalomban. A gót fenyegetés ellen ekkor még a Rajna-mentéről is vezényeltek át légiokat K-re, Pannónia térségébe is, ám ennek ellenére végleg kénytelenek voltak feladni Dácia provinciát. A gótok behatoltak Dáciába (Erdély területére). – (Az erdélyi események jobban megérthetővé válnak, ha figyelembe vesszük, hogy ekkoriban, **296** (452) **k.** a Kárpátok és a Prut-folyó között élő, talán a vandálokkal vagy a victovalokkal szövetséges karpok is a gótok oldalán, Róma ellen harcoltak, melynek folyományaként ez az Erdéllyel szomszédos terület is a gótok birtokába került.)

Severus császár **197-re** (453-ra) győzte le a belső ellenfeleit, s miután helyreállította a rendet a birodalomban, megszilárdította a K-i határokat is. Nem sokáig tartott azonban a nyugalom a birodalom K-i felén, Catallus **214-ben** (470) ugyan még legyőzte a gótokat az Al-Duna térségében, de Róma **319** (475) **k.** már ismét harcolni volt kénytelen a gótok és karpok szövetsége ellen. Ennek ellenére **220-ban** (476) a gótok betörték a Balkánra, ill. Asia Minor tartományba. A meg-megújuló gót támadások **320-tól** (476-tól) egyre inkább veszélyeztették a Római Birodalom Kárpát-medencei területeit is.

(Folytatása a 370-edik oldalon.)

A Mekong-delta vidéke államainak története (az 05. sz. végéig)

A hagyomány szerint a mon-khmer népcsoportok a **–01/01. sz. fordulója körül** (a 03. sz-ban), kínai források szerint pedig a **02. sz-ban** (a 03/04. sz. fordulója körül) alapították meg Funan államot (királyságot). Egy legenda szerint az államot egy indiai brahman alapította, aki egy helyi hercegnőt vett feleségül. Az állam Hátsó-Indiában, a Mekong-folyó deltavidékén, valamint alsó és középső szakaszának völgyében jött létre.

Nemsokára, a **02. sz. végére** (a 04. sz. közepére) Vietnam középső területein, az Indokínaifélsziget K-i partvidékén, a Vietnami-öböltől (Tonkin-öböltől) D-re, Hue és a Mekong deltája közötti térségben (a kínai forrásokban emlegetett „Lin-yi” területén) is létrejött egy állam, melynek neve: Csampa volt. Alapítójának az indiai bevándorló Srimarát tartják. Bizonyos kínai források a **02. századra vonatkozóan** (a 04/05. sz. fordulója körüli időt megjelölve) tesznek említést a chamokról, – Lin-yinek nevezik őket, majd birodalmuk megalapítója nyomán: Quliannak.

A khmer népcsoport a szomszédos kambodzsai, laoszi területeken is államot alapított, amelynek a neve Csenla volt. A khmer államok lakossága egymáshoz is kapcsolódó, hierarchikus társadalmakban élt.

A **03. sz-ban** (a 04/05. sz. fordulója tájékán) a kínaiak hadjáratot indítottak a csamok ellen, végigpusztították Csampa államot. Csampa nem is sokáig maradhatott egységes állam, a csamok négy kisebb fejedelemség keretében küzdöttek a kínaiak ellen. Az indiai eredetű Srimaradinasztiát a kínai beavatkozásokkal összefüggésben **336-tól** (492) váltotta fel azután az a Famdinasztia, melyet egy szökött kínai rabszolga, Fam Vang alapított meg Csampában.

Funan állam a **02. sz-ban** (a 04/05. sz-ban) India kulturális befolyása alatt állt; lakói írásukat és vallásukat (sivaizmus) is onnan vették át. A buddhizmus is a tenger irányából érkezett erre a területre, még jóval az előtt, hogy DK-Ázsia más területein megjelent volna.

A **03. sz. második** és a **04. sz. első felében** (tehát a teljes 05. században) élte Funan a virágkorát. E khmer állam területe fokozatosan növekedett, míg csak a mai Kambodzsai területe mellett a mai Vietnam egy részét, valamint Laosz, Thaiföld és Malajzia területének jelentős részét is magában foglalta. A mai Angkor Borei mellett kiépült a fővárosa: Vjaddhapura.

A kusán államiség megszűnése (az 05. sz. végével bezárólag)

A Saka nevű kései kusán király **270–310** (415–455) **között** már csak a Gupták alattvalójaként uralkodhatott. Neve bizonyára származására is utal. Ekkoriban (**174-ben** = 430-ban) Yajnashri Satakarni, Andhra-ország (Közép-India) Satavahana királya kiterjesztette fennhatóságát ÉIndiára. Ugyanakkor (**180 k.** = 436 k.) a mai Afganisztán és Irán területére megérkeztek az első kidarita és/vagy fehérhun csoportok, továbbá: az az Abhíra nevű törzs, mely állítólag még Nagy Sándor halála után került Indiába, és a mai Pandzsábben (Pakisztán) élt, illetve a Ny-i Ksatrapáktól elfoglalta az É-i területeiket (Szindhet).

Ugyancsak 436-tól (**280-tól**) számítják legtöbbször a Gupta-korszak kezdetét, ami azt jelenti, hogy India belsejében is drasztikusan visszaszorult a buddhizmus. Az egyik utolsó kusán vezető, Kipunada kései kusán király **310–345** (455–456) **között** csak egy kicsiny területen, a Gupták alattvalójaként uralkodhatott. Uralma idején, a **03. sz. elején** (az 05. sz. harmadik negyedében) a hunok meghódították a mai Afganisztán területét.

A kusán államiség szétforgácsolódásával összefüggésben említést érdemel, hogy a Szaszánidák Ny-indiai és közép-ázsiai hátszágukban már pártiai hatalomra kerülésük előtt kialakították államiségüket, hiszen a perzsa helytartók (kusánsahok) a **04. sz. elejétől** (az 05. sz. közepétől) kusán-szaszánida pénzérméket verettek, részben baktriai minták alapján, részben I. Vászudéva érmei másolataiként Balkhban, továbbá Mervben és Heratban is.

A Gupta Birodalom megalakulása **320-ban** (465-ben) visszavonhatatlanul eloszlatta a restaurációra vonatkozó esetleges kusán reményeket. Még feltűnik egy II. Varahran nevű kusán uralkodó neve **360-ban** (471-ben), mikor is a kidarita hunok megdöntötték a hatalmát. Ezzel párhuzamosan, **210 k.** (466 k.) a Hionita Szövetség nevet viselő hun törzsek államot alapítottak, ami talán a **04. sz. első felében** (vagyis ugyancsak az 05. sz. második felében) érte el hatalma csúcsát. Baktriát **340** (485) k. vetették uralmuk alá. Kidara/Kádár nevű királyukra utalva a források kidarita hunoknak emlegették őket. A Pej-si kínai krónika megemlíti Jingsin-si nevű fővárosukat, amely az ősi Balh mellé települt, ami a mai Afganisztán területén található.

(Vannak olyan interpretációk, melyek a kidaritákat „kis-jüeh-csi” (=kis-kusán) néven emlegetik. Feltehetőleg onnan eredhet ez a vélekedés, hogy a kusán vezető réteg egy része integrálódott a kidarita hatalomba. Másik megtévesztő körülményként jöhet szóba az a tény, miszerint a továbbiakban még sokáig kusánsahnak neveznek egyes uralkodókat Közép-Ázsiában. Ez azonban nem jelenti a dinasztia közép-ázsiai továbbélését, csupán egy megtisztelő címről, illetve funkcióról van szó a Szaszánida Birodalom keretei között.)

A rendelkezésre álló interpretációk jelentős része szerint **225-ig** (481-ig) létezett kusán államiség. Más interpretáció szerint **374-ben** (485-ben), a kidarita terjeszkedés miatt semmisült meg végleg a kusán állam India területén.

A korábbi Kusán Birodalom Ny-i részét **233/235-ben** (489/491) maradéktalanul elfoglalták a szaszánida perzsák, a terület Kusánsahr néven a Szaszánida Birodalom vazallus királysága lett, – (ám, lényegében már korábban is az volt).

I. Ardasir **234-ben** (490), feltehetőleg kidarita szövetségben annektálta Baktriát és K-Iránt is. A kései kusánok indiai maradványterületeit pedig **345-ben** (ugyancsak 490-ben) foglalták el a Gupta királyok, ettől kezdve ott a kusánok indiai alattvalókként élhettek tovább. A perzsák **235ig** (491-ig) uralmuk alá vetették Szindhet, Szisztánt, Turánt, Mervet, Herátot, Makrant, s egész Baktriát, az Indus-vidékét Pesavárig, valamint Szogdiát és a Kasgári Fejedelemséget is.

A kidariták vezetője, Kidar herceg **380-tól** (491-től) a gandhári és baktriai területen regnált, nyilván a Szaszánida Birodalom kereti között. Érmein önmagát „kusánnak” nevezte. Fia (utóda) Purusapuráig (Pesavár) kiterjesztette hatalmát, és Kasmírban is uralkodott.

Számos interpretáció szerint a kései kusán vezető réteg jelentős része még **a 04. sz. második negyedében** (az 05. sz. utolsó évtizedében) Baktriába menekült, ahol aztán befogadta őket a kidarita (később a fehérhun) hatalom. Más interpretációk szerint a **04. sz. közepén** (az 05. sz. legvégén) a kidarita hunok D-felé támadva foglaltak el minden, még ekkor is kusánok által lakott területet.

Hun törzsszövetségi rendszerek Közép-Ázsiában (az 05/06. sz. fordulójáig)

Miként már a korábbiakban is szó esett róla, a hun törzsek **220-ban** (469), még Dzsungária területén legalább két nagy csoportosulásra oszlottak, a már említett „fekete” és „fehér” hun néprészekre. Más adatok szerint a hunok közössége **315** (471) **k.**, megint más álláspont szerint **-025-ben** (465) vált ketté, Ezek a datálások egymást erősítik, illetve támasztják alá. Nem egyértelmű, hogy az ún. chioniták, azaz kermichioniták, akik már **320** (476) **k.** összeütközésbe kerültek a kusánokkal, később pedig a perzsákkal, s általánosságban Ny-felé orientálódtak, egy harmadik hun csoportnak tekinthetők-e, vagy részét képezték-e a fehérhunok szövetségének. Logikailag nem lehetetlen, hogy a két vagy három közép-ázsiai Hun Szövetség létrejötte összefüggésben állt a K-ről fenyegető (kínai) veszedelem elmúlásával, illetve a hunok É-i és D-i tömbjeinek teljesen új, egymástól alapvetően eltérő politikai erőterbe kerülésével.

Úgy látszik, a hun szövetségi rendszer számára nem volt elég tágas Közép-Ázsia területe, bizonyára azért, mert ott nagy létszámú letelepedett, földművelő népesség élt, s a folyamatosan érkező hun (és a hozzájuk csatlakozó ogur/onogur) törzsi közösségek állatállománya számára nem volt elegendő a rendelkezésre álló legelőterület. Az ellátási nehézségeket az is fokozta, hogy a Pártus Szövetség összeomlása (**220**, vagyis 476 **k.**) után e nagy múltú ország kiterjedt nemességének jelentős része is a hunokhoz csatlakozott. E körülmények miatt is szükségessé vált a hun közösség több központ köré csoportosulása, végül a törzsek egymástól elkülönülő szövetségekbe rendeződése.

Choreni Mózes a **04. sz. elejére** (az 05. sz. derekára) vonatkozó kitételében pl. a hunokról úgy tudósított, mint egy olyan népről, amely az örmények közelében élt. Ugyanakkor egy hun központ működött a D-Urál területén is a **03. sz.** (05/06. sz.) és az **05. sz.** (06/07. sz.) közötti időben. Az is bizonyos, hogy a **04. sz. első** (az 05. sz. második) **felében** már számottevő hun fegyveres erő és talán jelentős hun népesség is átkerült az Urál-folyó európai oldalára. Említést érdemel, hogy a **09/10. sz-ban**, vagyis a 11. sz-ban tevékenykedő Regino apát a **323-adik** (479) évet jelölte meg a hunok Ny-felé való megindulásának dátumaként, amit Hess András: *Chronica Hungarorum* c. műve (1473) is átvett.

A Fehérhun (Heftalita) Szövetség **220-ban** (469) alakult meg, ami jól egyeztethető azzal az adattal, mely szerint a fehérhunok Afganisztán területén már a **02/03. sz. fordulójától** (az 05. sz. derekától) jelen voltak. Más interpretációk szerint **04. sz-ban** (az 05. sz. második és a 06. sz. első felében) ezek a fehérhunok jobbra a mai Üzbegisztán területén és Kazahsztán D-i részén éltek, de D-i irányban terjeszkedtek, s uralmi területük egyre inkább kiterjedt a stratégiai szempontból kulcsfontosságú Baktriára, mely ország magában foglalta Afganisztán már hun lakosságú területét és Irán keleti részét is. Szogdia területéhez kapcsolódóan, az Altáj hegyvonulatához közel volt a hatalmi központjuk, „Kagan” városában, (Bokhara/Buhara mellett).

A Fehérhun Szövetség igen laza csoportosulásként kezdte meg pályafutását. Számos hun népről, államról esik szó **340** (496) **k.** a Közép-Ázsia történetével foglalkozó munkákban. Egyes források említést tettek például az „Alkon-hunokról”, Kabul és Ghazni környékére vonatkozóan pedig a „Nezak-hunokról”. Ismeretes az is, hogy Tiridatesz örményországi király is bizonyos hunokkal szövetségében viselt háborút **341-ben** (497) Perzsia ellen. Ugyanakkor nem biztos, hogy a fehér-, hanem (talán) a vörös hunoknak (egy Kidara/Kádár nevű hun uralkodónak) a hanyatló kusán állam elleni, bizonyára a perzsa hatalommal egyeztetett akciója eredményeként került hun kézbe **340** (496) **k.** Afganisztán mai területe.

Más adatok szerint a mai Afganisztán területét a **03. sz. elején** (ugyancsak az 05. sz. második felében) hódították meg a hunok. (A perzsák **234/235-ben**, tehát 490/491-ben vették birtokba a szétforgácsolódó Kusán Birodalom Ny-i területeit, vagyis Baktria határvidékét és K-Íránt. A kusánokat legyőző perzsák ekkor hozták létre a függő helyzetű Kusánsahr fejedelemséget, melynek sahja Szaszánida arisztokrata volt.) A perzsákkal együttműködő hunokat nevezték később, mikor önálló államot alkottak, kidarita hunoknak, – néhány feldolgozás viszont a kidaritákat az ún. „Kis-Jüeh-csi” néppel azonosítja.

A **04. sz. második felére** (a 06. sz. első felére) vonatkozóan a különböző források és feldolgozások már Heftalita Birodalomnak nevezik a Fehérhun Szövetség államát. Ismeretes, hogy a perzsa uralkodó **356/357** (512/513) **telét** a chioniták és a kusánok körében töltötte, hogy felkészüljön a rómaiak elleni háborúra. (Ammianus Marcellinus is megemlíti őket a mezopotámiai Amida város ostrománál, amikor **358** (514) **k.** a perzsa király oldalán harcoltak.) A chionita és a hjon nevek szerepelnek a közép-ázsiai érméken, az azokon olvasható rövid felirat: „*unna sah*”, vagyis „hunok királya” arra utal, hogy nem „iráni” népről van szó. – (A Fehérhun Szövetség (Birodalom?) további sorsával külön fejezetben foglalkozunk.)

A **04. sz. középső harmadában** (az 05. sz. végén és a 06. sz. elején) az Urál-hegység D-i részétől K-re elterülő széles térségben, talán a Tengiz-medencében, az Isim-folyó mentén, vagy a Torgaj-fennsík és az alatta folyó Torgaj-mentén elhelyezkedő központtal (Közép-Kazahsztán) lokalizálható az É-i (fekete) hunok legnagyobb szállásterülete, – ind és perzsa források szerint. Más feldolgozások a Ny-i Tien-santól és a Pamír-fennsíktól Ny-ra (Közép-Ázsia K-DK-i peremére), az Amu-darja forrásvidékére teszik a hunok országának centrumát. A Turáni-alföldön a hunok a **03. sz. közepén** (az 05/06. sz. fordulójá k.) szövetségben álltak Korezm eredeti népességével is (a kálizok őseivel?).

A **04. sz. középső harmadában** (ugyancsak az 05. sz. végén és a 06. sz. elején) szorultak háttérbe a közép-ázsiai alánok, mert ekkoriban fonódott össze történetük (átmenetileg) a fekete- és fehérhunokkal. (Később az avarhunokkal, a Zsuan-zsuannal és a türkökkel összefüggésben is hallunk az alánokról).

A Belső-Ázsiából érkezett hatalmas (fekete) hun közösség legnagyobb centruma kezdettől fogva, már a **04. sz. első felében** (az 05. sz. második felében) lassan, fokozatosan tolodott el Ny-ra, úgy tűnik, a Belső-Ázsia politikai viszonyairól érkező hírek alapján eleve számítottak a Zsuan-zsuan (és később a türk népek) Ny-i terjeszkedésével. A hunok egyik jelentős tömbje, akik az Oxusz (Amu-darja) és a Jaxartész (Szir-darja) folyók között, valamint a Csu-folyó és a Balhas-tó vidékén éltek, megindultak Ny-felé, még mielőtt a Zsuan-zsuan támadta volna őket. A **04. sz. végén** (a 06. sz. második harmadában) aztán a Zsuan-zsuan, mely szövetség a Hszenpi vagy a Tong-hu szövetségből vált ki, már Belső-Ázsia legjelentősebb hatalma lett. Veszélyeztette a Tarim-medence területét is, de az ott élő hun néprész – szerintem az avarhunok – ellenálltak. Úgy látszik, a Hun Szövetség az avarhunoknak az utóvéd szerepét osztotta ki, vagyis ők képezték a Közép-Ázsiai Hun Szövetség K-i szárnyát. A vándorlás időszakában rendre átvették a hun közösség korábbi központi szállásait, biztosítva a Ny-ra távozott főerők védelmét.

A himjáriták – 1. (a 06. sz. kezdetéig)

A **–01. sz. közepe után** (a 02. sz. kezdetén) Sába hatalma végzetesen megrendült, elvesztette a karavánutak feletti ellenőrzést D-Arábiában. Sába nagy korszakának lezárulta után Himjár, egy D-arábiai (jemeni) törzs a **–02. sz. közepétől** (a 02. sz. kezdetétől) leigázta a szomszédos törzseket és törzsi királyságot, majd birodalmat alapított D-Arábiában, mely Sába, Dzú Rajdan, Hadramaut és Jamnat Királysága, vagy a „taudi és tihámai arabok földje” néven vált ismeretessé. Az ország központja a mai Jemenben, a sivatag szélénél, az ókori D-Arábiának az Ádeni-öböl és a Vörös-tenger partvidékéhez kapcsolódó részén, vagy 1000 m magasságban helyezkedett el. A himjárita állam (birodalom) fővárosa Zafar lett. Uralkodójának címe malik vagy tubba volt. (Egyes interpretációk e himjáritáknak a korszakát a sábai kultúra másodvirágzása korának tekintik.)

A birodalom katonai erejét a beduin-törzsszövetség jelentette, ugyanakkor magas színvonalú öntözéses földműveléssel és a Tömjénúton zajló kereskedelem ellenőrzésével biztosította hatalmának gazdasági alapjait. A birodalom kolóniák hálózatát egész hozta létre a Tömjénút mentén. A Himjárita Birodalom erejére jellemző, hogy a hatalma teljében lévő Róma Birodalom a **–01. sz. második** (a 03. sz. első) **felében** képtelen volt meghódítani Marib térségét. A Római Birodalom csak **115**, azaz **371 k.** közelítette meg ismét a himjárita területek határát, amikor É-Arábiában elfoglalta a nabateusok területét. Ám, Róma ekkor sem ment tovább. A himjárita hatalmat más királyságok (Katabán, Hadramaut) és a Vörös-tenger melletti etiópok veszélyeztették. A Himjárita Birodalom legkomolyabb riválisa az Etiópia területén, az **01. (03/04.) sz-ban** (más vélemények szerint a **02. sz-ban**, azaz ugyancsak a 03/04. sz-ban) kibontakozott másik jelentős hatalom, a későbbi Abesszínia előzményét képező Akszum Birodalom volt, mely a **02. (04/05) sz-ban** már élénk kereskedelmet folytatott Egyiptommal, Szíriával, Arábiával és Indiával is. Akszum a **03/04. sz. fordulójától** (az 05. sz. közepétől), más vélemények szerint a **03. sz-ban**, azaz az 05/06. sz-ban teljesen ellenőrzése alá vonta a Vöröstengeren bonyolódó kereskedelmet, és a **04. sz. közepén** (az 05/06. sz. fordulóján) D-Arábiáig kiterjesztette hatalmát. A kereszténység már az **01. sz. közepén** (a 04. sz. elején) megjelent a Himjárita Birodalomban. (Állítólag először Szent András, majd Bertalan térített ebben a térségben.) Emellett hagyományosan erős pozíciókkal rendelkezett itt a zsidó vallás is, sőt egy **03. (04/05) sz-i** adat szerint a jemeni himjáriták a Haifa melletti Beit Sea’rimba szoktak zarándokolni, egyesek közülük ott is temetkeztek. – A rivális Akszumban, a **04. (05/06) sz-tól** a kopt kereszténység volt a királyi udvar által gyakorolt vallás.

(Folytatása a 241-edik oldalon.)

Az európai szkíta utódállamok története (a 06. sz. elejéig)

A szarmaták térhódítása nyomán az agatürszoszok és más szkíta törzsek a hatalmas kiterjedésű sztyeppe körüli hegy- és dombvidékek terepadottságait kihasználva, királyságokba, fejedelemségekbe szerveződtek. A Kárpátok, a Krím, a Kaukázus, a D-Urál és esetleg az Alpok É-i, ÉKi térségében (a Rajna és a Duna forrásvidékén, meg talán a Német-középhegység egy részén, a Weser és mellékvizei vízgyűjtőjén, Tübingiában) maradhatott fenn komolyabb szkíta államképződmény. Egyik sem magán a sztyeppen, hanem a komplex mezőgazdasági hasznosításra, és főként körkörösen védhető, erőrendszerek (földvárak, „gyűrűk”) kiépítésére is alkalmas földeken. Némelyiknek a nevét is ismerjük (pl. Kis-Szkítia a Dnyepertől Ny-ra, Albánia, Ibéria vagy Kartlia a Kaukázusban), a többségüket nem. Ezek az államok egy időre biztosították a szkíta világ legtudatosabb közösségeinek továbbélését. Némelyikük a középkor nagy népvándorlásait is túlélte, némelyikük a szkíták keleti testvérnepeinek megérkezésekor alakult át, adta át a helyét és kultúráját egy-egy erősebb, avar-hun gyökerű államképződménynek.

A Boszporuszi Királyság a Krím térségében a **–05. sz. második felében** (a –02. sz. első felében) alakult meg, a Fekete-tenger térségében létrejött poliszok (a szkíta-görög együttélés közösségei) szövetségének helyébe lépett. E szkíta állam megalakulása egyértelműen a szkíta világ felbomlása következményeként fogható fel, és megfelelő válasz volt a sztyeppen bekövetkezett fejleményekre. Panticapaeum (Pantikapum, Kercs) szkíta archonja **–438-ban** (–182) vette fel a Boszporusz királya címet. A királyság eleinte jó kapcsolatot alakított ki Athénnel, gabonával és más termékekkel is ellátta. Kercs elődjében, Pantikapumban **–340-től** (–084-től) már olyan ezüstérmeket vertek, melynek előlapján egy szakállas szkíta fejet látunk, a hátlapon pedig egy felhúzott íj és nyíl látszik.

A Fekete-tenger vidékének történelmét összefoglaló antik szerző, Sztrabón úgy tudta, hogy Atailsz (~Atilla?) szkíta királynak volt köszönhető, hogy a fekete-tengeri szkíta népek (nyilván a Boszporuszi Királyság égisze alatt), a Meotisz-vidéktől egészen az Al-Dunáig, a **–03. sz. közepére** (mai időszámításunk első éveire) egységesültek, sőt uralmuk elért a Balkán-hegységig. Azért csak odáig, mert korábban összeütközésbe kerültek II. Fülöp makedón királlyal, Nagy Sándor apjával, aki a Dunáig akarta kiterjeszteni birodalmát. A két fél **–339-ben** (–083) összecsapott, Atailsz király a csatában életét vesztette, ezért a szkíták visszavonultak. Fülöp a béke feltételeként 20 ezer nőt és fiatal férfit (egyések szerint gyermeket), valamint 20 ezer kancát kapott a szkítáktól, velük népesítette be a Duna-delta vidékét. Fülöpöt azonban fia letaszította a trónról, és megindult a keleti világ leigázására. Az európai szkíták viszont keményen ellenálltak. Aztán az Olbia nevű tengerparti város ellen **–331-ben** (–075) kiküldött makedón hajóhadat egy vihar elpusztította, a szárazföldi sereg parancsnoka, Zophyrion pedig úgy döntött, hogy visszafordul Trákia irányában. Visszavonulásuk közben a szkíták megtámadták és legyőzték a makedón sereget.

A **–05. (–03/02.) sz-tól a –03. (–01/01.) sz-ig terjedő időszakban** a Kárpát-medence és a jóval később Etelköznek nevezett Kárpátokon túli terület, valamint a Duna-delta szkíta törzsei – bizonyára élükön az agatürszoszokkal – ugyancsak leváltak a sztyeppei nomádok szövetségéről. A szkíták D-Erdélyben kialakított központjuk körül megalapított államba tömörültek, és legbecsesebb értékeiket hegyvidéki erőrendszerek, erősített városok falai mögé helyezték. (A szkítáknak több ismert és ismeretlen nevű törzse élt a Kárpát-medencében, így az Anartoi, Kotinoi és Teuriszkoiként ismert törzsek is.)

Az így létrejött szkíta államot és annak népét aztán a római történetírók már Dáciának és dákoknak nevezték. A dákok eredetéről sok más elképzelés is tartja magát. Magyar gondolkodók körében elterjedt nézet szerint a korábban, a Kaszpi-tenger térségében élt, hosszú

vándorlás után a Kárpátok K-i lejtőire jutott daha-szaka nép egy része is betelepedett a **–03.** (vagyis –01/01.) **sz-ban**, a sztyeppe szkíták általi kiürítése során a Kárpát-medencébe, Erdély területére, s az ő elnevezésük nyomán hívták volna a továbbiakban dákoknak az ott élő szkítákat.

Megint más álláspont szerint maguk a szarmaták szállták meg a K-Európai síkság után Erdélyt is, és a későbbi dák főváros, Sarmizegethusa sem szkíta, hanem szarmata alapítású volna. Ennek az elterjedt elméletnek az a gyengéje, hogy nem tudunk szarmata-szkíta összecsapásról, sem arról, hogy az agatürszoszok valamerre elmenekültek volna, másrészt a szarmaták (a rokonuknak tartott alánok kivételével) soha, sehol sem akarták elhagyni széles legelőiket, s lecserélni életmódjukat valamilyen hegyvidéki életre. A Magyarország területére (később, a Szarmata Szövetség felbomlásakor) beköltöző szarmaták is alföldi vidékekre települtek.

A Kárpát-medencében, de nem Dácia területén a **–02. sz. utolsó negyedétől**, míg mások szerint a **–01. sz. utolsó negyedétől** (egybehangzóan a 02. sz. elejétől), szarmata törzsek és jászok is letelepedtek. Letelepedésük kapcsán Dácia semmiféle intézkedést nem foganatosított. Egyesek szerint ezeknek a szarmata törzseknek az állítólagos neve: Agatirsz, Roxolán, Jazig, Aorsz és Szirák. Nem kell hozzá különösebb szakértelem, hogy az Agatirsz törzset azonosítsuk az évszázadok óta a Kárpát-medencében élő szkíta Agatürszosz törzsszel, de a Jazig (jász) és az Aorsz sem feltétlenül szarmata. Egyes interpretációk szerint a névadó dákok (dahák?) a szarmaták feltételezett korai területfoglalása után érkeztek volna Erdélybe, s átvették volna a hatalmat a szarmatáktól. Mindez persze merő találgatás. A dákok hovatarozására nézve perdöntő adat nincs, a leghitelesebb tájékozódásért a római Traianus-oszlopra kell tekintenünk, melyen kiválóan látszanak az ábrázolt dákok jellegzetességei, melyek vitathatatlanul szkíta formákat mintáznak, történetük elemzése alapján nyugodt lélekkel szkítáknak tekinthetjük őket.

(Megjegyezzük, hogy egy (román) álláspont szerint a dákok népének már a **–01. évezred kezdete körüli** időtől feltételezhető a kialakulása. A mai Erdélyre lokalizálják központi területüket, ugyanis igen merészen a dákok elődnépének tekintik az ún. Gáva-Holihrad kultúra népét, amely földműveléssel foglalkozott. A kultúra a Kárpát-medence K-i részeire, valamint Galícia és Besszarábia területére is kiterjedt, sőt szórványosan Kijev környékén is kimutatható. Késő bronzkori eszköztárukban aztán már jelen voltak a vaseszközök is, amikor egy „lovas nép” települt meg e területeken, melyet egyesek valahogy összefüggésbe hoznak az igen későn, Dácia fénykora után feltűnő (szkíta?) karpok népével, (a balkáni albánok valószínű őseivel). Egy még szélsőségesebb álláspont szerint a **–04. (–02/01.) sz-ban** az agatürszoszok uralmát Erdélyben felváltotta volna a kelták, és az „őket kísérő, már dáknak nevezhető” alföldi telepések uralma, ami a miatt is fölöttébb bizarr elképzelés, mivel tudjuk, hogy a nem sokkal később megalakult Dácia többször is háborúzott a Kárpát-medence keltáival. – Mindenesetre a „lovas nép” megérkezése (bizonyára újabb szkíta bevándorlási hullám) után Erdélyben erődített települések és gazdag halomsírok jöttek létre. A „lovas nép” hatására kibontakozó új kultúra aztán szoros kapcsolatba került az Al-Duna és Havasalföld népességével is, akiket a görögök gétáknak neveztek, akik a trákok (nem a kimmer-trákok, hanem a kimmerek megérkezése, a **–07. sz. vége**, vagyis a –04. sz. közepe előtt élt trákok) rokonainak tekinthetők. Bizonyos román felfogás szerint tökéletes népkeveredés következett volna be, s „trák alapokon egységes gétá-dák nép” jött volna létre.

Ez az elmélet fölöttébb sántít, a **–04/03. (–01) sz.** trákjai kimmerek, jobban mondva már kelták lehettek, akiket a bizonytalan eredetű, de minden valószínűség szerint szkíta-görög származású gétákhoz nem fűzhetett rokonság, és egyébként is átmenetileg (?) be kellett tagozódniuk Nagy Sándor makedón világába. – (Miközben a tudományban rendkívül károsnak kell tekintenünk azt az egyoldalú pozitívista megközelítést, amely az utóbbi évszázadokban

viSSZAVETETTE a történelemtudomány fejlődését is, ki kell mondanunk: az önkényes „szabad” asszociációk tudományossá nyilvánítása még annál is több kárt okoz!)

Az antik szerzők elég pontosan megjelölik, hogy kik voltak a géták és a korabeli trákok: Olyan törzsek, amelyek Kelet-Európában és a Balkánon kisebb-nagyobb államokat hoztak létre. A géták főleg az Al-Duna menti halászfalvakban éltek, de fontos településük volt a Szeret alsó folyásánál fekvő Zergidava is. A géták a Duna-deltavidékét, míg a trákok a mai Bulgária és (időnként) Macedónia területét tartották kézben. – Megjegyzendő azonban, hogy **–02. (01/02.) sz-ban** a görög források az erdélyi dákokat ugyanúgy gétáknak nevezték, mint az Al-Duna mentén, a Balkán-hegységtől É-ra lakó népeket. Persze, a görögök ekkor már nem ismerhették közelebbről a Kárpátokon belüli viszonyokat.

(Megjegyezzük továbbá, hogy vannak, akik a gétákat azonosítják az indiai „Agni purana” szerinti „dzsitákkal”, a szkítákról legkorábban levált törzsszel, amely egyesek szerint É-ra vándorolva az ős-finnség kialakulásában is szerepet játszhatott.)

Visszatérve az eseményekhez, kétségtelenül a szkíta világ hanyatlására és bomlására utaló jelként értékelhető, hogy a szarmaták egyik szövetségese, a jazig (jász), az **időszámítás kezdetére** (a 02. sz. közepére) már megérkezett az Alföldre, leginkább a Duna-Tisza-köze É-i részein települt meg. Állítólag ugyancsak az **időszámítás kezdetére** (valójában a 03. sz. közepére) egy szarmata törzs, a roxolán pedig a Havasalföldre érkezett. Ezek a népek a dákok és a rómaiaknak alárendelt népek közötti gyéren lakott térségben vélték a jövőjüket biztosítani. Ekkoriban a Duna-Tisza közén és a Tiszántúl jelentős részén már jászok éltek, majd **020 (276) k.** maga a római hatalom telepített a Duna torkolatvidékéről a Duna vonala és a dákok közé, ugyancsak a Duna-Tisza-közére és a Magyar Alföldre további jász népességet. Ezek a jászok hamarosan jelentős területekről (Bánság, Havasalföld egy része, az Olt-folyóig) kiszorították a dákok határőreit.

A Krím-félsziget égbenyúló mészkőhegyeinek fennsíkjain barlangvárosok nyomait tárták fel a régészek, ahonnan a késő szkíta művészet remekei kerültek elő. Az adottságokat kihasználva a szkíták a Bahcsiszeráj környéki hegyekben jól faragható mészkőbe vájták házaikat, majd körülöttük középületeket, köztereket, szentélyeket is emeltek. A szkíták **–215 (042) k.** a mai

Szimferopolnál várost alapítottak Nea Polisz néven. (A görög Simpheropol név azt jelenti Gyűjtő Város. Tulajdonképpen valamennyi krími út e városban futott össze.) Szimferopol városnak és környékének legjelentősebb objektuma Neapol Szkifszkij, melynek félig görög, félig orosz neve magyar fordításban: Szkíta Újváros. Ez volt a Krímben kialakult szkíta állam új fővárosa. Nevét a **–02. (01/02) sz-ban** készült iratok megemlégették, illetve megemlékezett róla Sztrabón is az egyik írásában. A **–02. (01/02) sz-ban** a Krím környékéről eltávoztak a görög kereskedők, ekkoriban itt már jobbra a szkíták bonyolították a tengerparti kereskedelmet. A szkíta főváros összekötő kapocsként szolgált a Krím és a távolabbi görög gyarmatvárosok között, 8,5 m vastag védőfal, őrtornyok övezték. Nagyszámú márvány- és bronzszobor állt a városban. (A kutatók a közelben temetkezési helyet is feltártak, egy kőmauzóleummal és hetvenkét szkíta előkelőség sírjával. A sírokban fegyvereket és arany ékszereket találtak.) A **–02. sz. végén** (a 02. sz. közepén) a Boszporuszi Királyság védekezni kényszerült a nagyhatalmi politizálásba kezdett Pontoszi Királyság ellen. A pontoszi IV. Mithridatész Eupatör ekkor átmenetileg hatalmas birodalmat irányított, mely egész Kis-Ázsiát, sőt még a mai Görögország területének egy részét is magában foglalta. A Fekete-tenger partvidékének görög városai a pontoszi király szövetségesei vagy alattvalói voltak, e városok nyugalma esetén a Dnyeszter és Prut vidékéről betörő basztarnák zavarták meg. – A basztarnák germánnak mondott, ám valószínűleg szarmata-szkíta eredetű népe a **–02. sz. elején**, azaz az 01. sz. közepe után a Dnyeszter, Prut, Bug és a Duna vidékén talált magának életteret.

A kibontakozó görög-szkíta háború során IV. Mithridatész **-107-ben** (150) meghódította a Boszporuszi Királyságot. Róma azonban **-070/069-ben** (187/188) legyőzte a pontoszi seregeket, s ezzel a Boszporuszi Királyság lényegében megszabadult a pontoszi fennhatóság alól, de az általa uralt terület sokkal kisebb lett, mint korábban.

A Krímben, Karatobe, Csajka és Kerkintis üdülőtelepek környékén a **-01. sz-ban** (a 02/03. szban) újabb virágzó városok létesültek, jellegzetes szkíta építési móddal. A településeket kőfallal és árokkal vették körül, bizonyos távolságban egymástól figyelőtornyok épültek, a városnegyedekben gabonátárolók létesültek. A városok negyedekre voltak osztva, azokat keskeny utcák szeltek át. A belvárosban családi házak sorakoztak, melyek méretei a lakók anyagi helyzetétől függően igen változatosak voltak. A települések fő megélhetési forrása a mezőgazdaság volt, a szkíta városok igazi terményelosztó központokként működtek. A településen belül hatalmas gabonátárolók maradványai kerültek napvilágra. Úgy tűnik, hogy a szkíta gabona továbbra is fontos exportcikknek számított a fekete-tengeri övezetben. A településeken sokféle haszonállatot tartottak, nagy számban marha-, juh-, disznó- és lócsontok kerültek elő. A szkíták számára az égei-tengeri görög kereskedelmi partnerek nem játszottak meghatározó szerepet, a szkíták terményeiket és kézműipari áruikat a Fekete-tenger K-i és D-i partján élő népek között is értékesítették. Mégis, elsősorban a görög Szinópe városállammal ápoltak jó kapcsolatokat.

A megerősödő Dácia a Kárpát-medencében és a Balkánon, **-088** (169) **után** visszaszorította a keltákat. Először a scordiscusokat győzték le. (A scordiscusok kelta népe a görög földön lezajlott **-03.** (-01/01.) **sz-i** kelta hadjárat után, Delphoiból visszavonulva a Duna-Száva összefolyásnál telepedett meg. Állítólag uralma alá vetette a „trák” lakosságot. Régészeti nyomaikat a La Tène kultúrkörbe sorolt leletanyag jellemzi.)

Dacia területe Burebista uralkodása idején jóval meghaladta a mai Románia területét. A dákok széles gyepük kialakításával távol tartották határaiktól a tőlük D-re és Ny-ra élő kelta és illír népeket. Burebista király **-060** (197) **k.** kiterjesztette hatalmát a Fekete-tenger görög gyarmatainak egy részére is, a Dnyeper torkolatától Apollóniáig (Szozopol, Bulgária). A Duna alsó folyása menti gétákat és a Kárpátok külső oldalán lakó basztarnákat is befolyásuk alá vonták. Ezután a dákok Macedónia felé átlépték a Dunát, csapataik a dalmát tengerpartig is eljutottak. Mivel **-044-ből** (213) tudomásunk van basztarna és géta fejedelemségekről, bizonyosra vehető, hogy Dácia nem birodalom volt, hanem a környező népekkel laza szövetség létrehozására törekedett, mint minden szkíta állam. Egy **-029-re** (228) vonatkozó adat szerint a szorosan vett Dácia maga is öt viszonylag önálló részből (tartományból, királyi törzsből) tevődött össze: Cotini, Cauci, Rataci (rhatacusok), Teurisci, Anartii. (A rhatacusok tartománya **-011-ben** (246), a rómaiak támadása során megszűnt létezni – összefüggésben azzal, hogy az ún. Pannonháborúba történt dák beavatkozás miatt Marcus Vinicius állítólag öt dák törzset támadott volna meg, és győzött volna le. A Vinicius-töredék elemzése alapján azonban a szóban forgó öt törzsből három valójában kelta, egy pedig basztarna lehetett.)

Dácia ellentámadást indított. A rómaiak azonban **011/012-ben** (267/268), visszaverték a Duna mentén betörő dákokat Pannóniából és Moesiából, és a dákok elvesztették a Duna melletti területeiket. Aelius Catus 50 ezer embert (talán karpokat, az albán nép őseit) telepített át római fennhatóság alatt álló területre a Duna bal partjáról. Ez volt az első, ilyen nagymértékű római néptelepítés. Ugyanakkor szarmata/jász népség telepedett le a Duna bal partján. Az **01. sz. közepén** (a 03/04. sz. fordulóján) újabb telepések érkeztek az Al-Duna vidékéről Erdély K-i szorosain át Dáciába. Ezzel azonos időszakban a szarmaták újabb csoportja kapott engedélyt a Római Birodalomtól a Magyar Alföld térségében való letelepedésre, mégpedig a Tisza-völgyben, a Mátrától és a Bükkötől a Bihar-hegységig terjedő térségben, valamint D-en, a Duna-Tisza összefolyása körüli területeken, Orsováig. Voltak közöttük páncélos lovagok is (alánok?). Róma presztízskérdésnek tekintette Dácia meghódítását. A dákok a Decebal uralkodása előtti

időszakban, néhány szerencsés körülmény folytán még elhárították a nagy római hadjáratot, sőt **085-ben** (341) és **086-ban** (342) legyőzték Oppius Sabinus és Cornelius Fuscus római hadvezéreket, ám aztán már be kellett adniuk a derekukat. Dacia **089** (345) **után**, legalábbis névlegesen, római kliens- királyság lett. Ez az állapot tizenkét évig áll fenn. A **101-ben** (357) ismét szabaddá vált (szabadságharcot folytató) Dácia lerochanása nem sokáig váratott magára, **106-ban** (362) következett be. A dák vezető réteg állítólag mind egy szálíg életét vesztette, az ország népességének zöme azonban megmaradt, továbbra is folytonosan lakta az erdélyi földet, s sokan a saját személyükben is megérhették a római uralom alóli felszabadulást, – erről azonban egy másik fejezetben esik szó.

A Krím-félszigeten Mithriadész lépett trónra (**039–045**, vagyis 295–301), aki a Boszporuszi

Királyság függetlenségét meg akarta volna őrizni, de öccse (Kotüsz) a rómaiak védelme alá akarta helyeztetni magát és az országot is. A rómaiaknál elérte, hogy őt nevezzék ki uralkodónak. A római császár Gallust, Moesia kormányzóját küldte Kercs alá, hogy űzze el Mithriadészt és iktassa be a hatalomba Kotüszt. Mithriadész Artezibe húzódott vissza a római csapatok támadása elől, akik **045-ben** (301) elfoglalták az erődöt. Az ostrom előtt a város lakói a kincseiket nyilván elásták a fellegrvárban, – feltehetőleg ezeket találtak meg nemrégiben az erődöt feltáró régészek. Több mint kétszáz, főleg bronzból készült érme, néhány különleges arany, ezüst és bronz ékszer, valamint üveg poharak kerültek elő. A kincsek görög-szkíta jellegűek, egy ezüst brossba belevésték Afrodité alakját, egy drágakő foglalatú aranygyűrűben látható Nemezis és Tüké. A leletek között sok terrakotta szobor is van, sokféle ember- és istenábrázolással.

(Itt célszerű megemlékeznünk arról, hogy a szkíta-szarmata viseletben hangsúlyos szerepük volt a rögzítésre is szolgáló ruhadíszeknek (fibuláknak). Ukrán régészek már sok száz fibula összehasonlítását végezték el a Dnyeper-folyótól az Azovi-tengerig húzódó vidéken talált régészeti leletek alapján. A **01.** (03/04.) és a **04.** (05/06.) **sz. között** készült tárgyakat vették elemzés alá. Megfigyelték, hogy ezek a használati tárgyak némely esetben fontos méltóságjelzőként szolgáltak. Hatalmi státuszt jelképező fibulákat elsősorban a Boszporuszi Királyságban használtak. A nemesfém alapot féldrágakővel díszítették, nagyságuk, alakjuk utalt viselőjük rangjára. A Krím-félsziget királysírjaiból nagyon sok magas rangúak által viselt fibula került elő. – Megjegyezzük, hogy az általában gepidának tekintett szilágysomlyói kincshez is hasonló fibulák tartoznak.)

Traianus bizonyára elégedett lehetett a krími szkíták magatartásával, vazallusi esküjük betartásával, hiszen **113/114-ben** (369/370) az összes kisázsiai római provinciát a Boszporuszi Királysághoz csatolta. A Fekete-tenger melléki szkíta királyság a **03. sz első felében** (a 04. sz. második felében) bekövetkezett germán-szláv offenzíva során helytállt. A **03.** (04/05.) **sz-ban** gót uralom alá kerültek a dél-oroszországi szkíta-szarmata (roxolán) népek is, de a szkíták Róma segítségének elmaradása ellenére még 100 évig maradéktalanul birtokukban tartották az egész Krím-félszigetet, miközben a tágabb térség a gót seregek kezébe került.

A **03. sz. második** (az 05. sz. első) **felében** a gót hajósok a Fekete-tenger partvidékét mindenfelé megtámadták, s tudomásunk van arról is, hogy egyes K-Balkáni keresztény csoportok, nagy valószínűséggel szkíta származásúak, a Duna jobb partján vezetett portyák során gót fogságba kerültek. A gót fenyegetés ellen a rómaiak a Rajna-mentéről vezényeltek át légiókat, ennek ellenére, a gótokkal való béke érdekében kénytelenek voltak feladni több területet. Ekkor a gót Cniva létrehozott egy szövetséget a Duna alsó folyásánál, mely szarmatákat (roxolánokat) és talán (átmenetileg) gepidákat is magában foglalt, majd a gótok a **220-as évek első** (a 470-es évek második) **felében** bevonultak Dácia D-i és K-i részébe. Később Tanaiszt, az ókori európai kereskedelem egyik központját támadták, majd a **330-as** (480/490-es) **években** el is pusztították. A gót-római viszony megromlása után a gótok az Al-Duna térségében

erősítették meg állásaikat, és **332** (488) **k.** megépítették a Drobetától (Turnu Severin) Brailáig húzódó nagy sáncot (az ún. „havasalföldi Ördög-árkot”).

A Krím gótok általi előzőnlésére csak a **03. sz. közepén** (a 06. sz. elején) került sor, de ez nem hozott tartós gót uralmat a Boszporuszi Királyság népei felett, mivel ekkor már a térségben az Európába érkezett hun csapatok is jelen voltak. A hunoknak sikerült kiszakítaniuk a királyság központját a germán-szláv megszállás alól, hiszen úgy tudjuk, a Boszporuszi Királyság hunszkita utódállama (a királyság korábbi területének egy részén) legalább **453-ig** (739-ig), vagyis a Kárpát-medence központú Hun Szövetség megszűnéséig fennállt.

Decius, Gallienus és Valerianus, valamint Julianus császár kora (a 06. sz. eleje)

A római császárok (és perzsa sahok) hosszú, a történetírásban több tucat generáció óta megkérdőjelezhetetlennek tartott sora számos ponton alapvetően hibás. Az uralkodók unalomig ismertnek tekintett egymásutánja, uralkodási idejük minden egyes feldolgozásban ismételtetett kezdő és végpontjaival több ponton hibás, de dogmaként bénítja le a birodalom történetét elfogulatlanul feldolgozni szándékozó agyakat és kezeket. Az alapvetően helytelenül datált császárok között előkelő helyet foglal el a pogány Julianus „Apostata”, akit a középkor óta hitehagyottként aposztrofálnak, mert személyét a virtuális kronológiában több évtizeddel a kereszténység emancipációja, ill. birodalmi vallássá tétele utáni időszakba száműzték. A kronológia helyreállítottaként nyomán látjuk azonban, valójában a Római Birodalom átfogó, immár professzionális szintre fejlesztett keresztényüldözési kampányai korszakának kellős közepén élt és működött, s az általa megvalósított üldözés ehhez képest visszafogottnak mondható.

A **03. sz. közepére** (a 06. sz. elejére) érte el első csúcspontját a Római Birodalom válsága. A Perzsa Birodalom terjeszkedése, az egyre kegyetlenebb keresztényüldözési kampányok, valamint a Galliában kibontakozott szeparatista törekvések, – hogy csak néhányat említsünk a legfontosabb okokból – nyomán bekövetkezett gazdasági válság hatására ellehetetlenült a hatalmas birodalom összefogása, egy kézben tartása. Mint a korszak legtöbb császára, maga a pannóniai születésű Decius is eredetileg sikeres katonai vezető volt, ill. Pannónia Inferior helytartója, majd „ellencsászárrá” választották, s ebből a pozícióból verekedte fel magát **249-ben** (505) császárrá. Császárként legfontosabb feladatának a keresztények üldözését tekintette, Egyiptomban saját maga vezette le a pereket, halálbüntetés terhével arra kényszerítette a keresztényeket, hogy áldozatot mutassanak be az „állami” isteneknek és a császárnak, vegyenek részt pogány szertartásokon. Az áldozatbemutató megtagadását kivégzéssel büntette.

Róma, Jeruzsálem, Antiokhia és Párizs püspöke is áldozatul esett a **250-ben** (506) folytatott kampánynak. A császár **251-ben** (507) bekövetkezett halála után ismét katonacsászárok és ellencsászárok tűntek fel, miközben Perzsia ismételten támadta a Római Birodalom K-i határait, a Földközi-tenger irányában, Szírián keresztül, a területvédő római egységeket szétverve. A perzsák **252-ben** (508) elfoglalták Örményországot is. Az offenzíva **253-ban** (509) ért véget Antiokhia bevételével. Ezekben az években féltucatnyi császár lépett a színre, majd lett a hatalmi harcok áldozata, többet közülük saját embereik (légiók) öltek meg. Végül, **253-ban** (509) Valerianusnak (ugyancsak hírhedt keresztényüldözőnek) sikerült a trónban jól megkapaszkodnia, és azonmód ki is nevezte saját fiát, Gallienust társuralkodójának, hogy ő maga vezethesse a légiókat a perzsák ellen. Neki **256-ra** (512) sikerült újra elérnie az Eufrátesz vonalát, majd **257-re** (513) Antiokhiát is, illetve egész Szíriát visszaszereznie a perzsáktól. Ne rohanjunk azonban ennyire előre, vizsgáljuk meg, mi is történt **253** (509) és **256** (512) között. Erre vonatkozó érdemleges adatokkal azonban ez a kronológiai sor nem rendelkezik. A másik kronológiai rendszerhez folyamodva megtudjuk azonban, hogy ismét két császár vagy ellencsászár vesztette életét: **354-ben** (510) Constantius Gallus és **355-ben** (511) Silvanus. Viszont Flavius Claudius Julianus, aki a kivégzett Gallus testvére volt, ekkor császár lett Galliában. (Gallia ekkor már gyakorlatilag elkülönült a Római Birodalomtól, hogy aztán néhány év múlva (**258-ban**, azaz 514-ben) jogilag (?) is elváljon, mégpedig másfél évtizedre, mintegy megelőlegezve a Ny-i birodalomrészt nem túl sokára elkövetkező, hosszú agóniáját.) A galliai Julianus ekkor a Római Birodalom cézárjaként segítette azt a Constantius nevű császárt, aki őt kinevezte. Julianus is keresztényüldöző volt, ám művelt emberként nem annyira az erőszakhoz, mint inkább a meggyőzéshez vonzódott. Mint afféle filozófó katona, a

mithraizmus és az újplatonikus metafizika felé fordult. Katonaként Galliában sikereket ért el, **356** (512) és **358** (514) **között** több hadjáratban legyőzte a frank és alemann csapatokat. (Ez a „pártus” kronológiai sor, vagyis annak e szakasza, a másikkal ellentétben, jórészt a Ny-európai eseményeket tartalmazza.)

Visszatérve a Jézus születésével összefüggésben ismeretes kronológiához, az (Gallia és részben Britannia, valamint Hispánia területének Postumus és Tetricus császárok nevéhez fűződő kiválása mellett) a **258-as** (514-es) évhez a keresztényüldözés újabb hullámát társítja. Aztán **259/260-ban** (515/516) Valerianus császár perzsa fogságba került, ahol életét is vesztette. A perzsa fronton kaotikus helyzet alakult ki. A római sereg vezetését átmenetileg önjelölt császárok (Macrianus és Quietus) vették át, a szíriai sivatag szélén fekvő Palmüra (Palmyra) fejedelmei (hercegei) pedig hatalmukba kerítették a Birodalom fontos keleti tartományait, Szíriát, részben Kis-Ázsiát és Egyiptomot is. (Az ellencsászárok légiói valószínűleg a sivatagi hercegeket támogatták.) Gallienus császár az események hatására, **260-ban** (516) megszakította a keresztényüldözést. Ilyen körülmények figyelembevételével válik érthetővé és logikussá, hogy a galliai légiók a Ny-on tevékenykedő Julianus cézárt Párizs római kolóniájában (Lutetia Parisiorum), **360-ban** (516) császárrá (augustus) kiáltották ki, s a légiók a germánok határvidékéről megindultak a Ki birodalomrész felé. (Egyébként bizonyára a légiók távozása biztosította Gallia önállósulásának sikerét.)

Julianus **360/361-ben** (516/517) Galliából a Boszporusz felé menet előbb Illíriáig nyomult, elfoglalta Sirmiumot, csapataival később Kis-Ázsia határán állomásozott, ott megnyerte a zsidók jóindulatát (amihez keresztényüldöző múltja jó ajánlólevél lehetett), majd Perzsia ellen támadt. (A barátkozás háttere az volt, hogy a zsidók Jeruzsálembe való visszaköltöztetését, a Templom újbóli felépítését kilátásba helyezve szerezzen tőlük támogatást (pénzt) a hadjáratához, s egyben talán üzeni is próbált ezzel a perzsa uralom alatt élő zsidóknak, jobban tennék, ha Rómához kötnék a sorsukat.)

A „keresztény” kronológiai sorból tudjuk, hogy a **261-es** (517-es) évben további öt vagy hat ellencsászár lépett fel a Római Birodalomban, ám valamennyit megölték, és a **262-es** (518) évben a K-i hadsereg Septimius Odaenathus parancsnok irányítása alatt Mezopotámia provinciát visszavette a perzsáktól.

A „pártus” kronológia sokat elmond Julianus császár K-i tevékenységéről. A császár kezdetben, **362-ben** (518) a keresztény lakosságú Antiokhiából irányította a hadjáratot, és annak finanszírozása érdekében ott jelentősen felemelte az adókat. Ezután mélyen behatolt Mezopotámiába, hogy területeket ragadjon el a perzsáktól. Ott szembekerült állítólag (a fiktív!) II. Sápúr (uralkodott volna: **309–379**, vagyis 454–524), de szerintem valójában I. Sápúr (**253–272**, azaz 509–528) perzsa sah hatalmas hadseregével.

A döntő csatára **363-ban** (519) került sor, s annak lefolyásáról terjedelmes beszámoló maradt fenn, mely szerint a kezdeti sikerek után vereséget szenvedő, visszavonulni kényszerülő római seregben, melyet a perzsák üldöztek, a császárt megsebezte egy oldalába fúródó lándzsa. A talán „baráti” lándzsától bekövetkezett súlyos sebesülése következtében Nisibisben (Nusaybin, Törökország) meghalt.

Jovianus követte a trónon (uralkodott: **363–364**, vagyis 519–520 **között**), aki azonnal békét kötött a perzsákkal, aminek öt provincia átengedése volt az ára. Így tudta csak megmenteni a római hadsereget a teljes pusztulástól. A perzsa offenzíva azonban még ezzel sem ért véget, hiszen **266-ban** (522) a perzsák rövid időre Antiokhiát ismét elfoglalták, kifosztották, görög (?) lakosságának nagy részét elhurcolták.

A konfucianizmus és a radikalizálódó taoizmus politikai következményei a kínai ókorban (a 06. sz. első harmadáig)

Sokan folytatták Konfucius munkásságát, közülük talán a legismertebb Menciusz (Mencse), aki **–372 és –289** (vagyis 118 és 201) **között** élt; – Konfucius tanításainak hírneves folytatója, továbbgondolója volt. A **–03. sz.-ban** (a 03. sz. folyamán) aztán háttérbe szorult a tanítás filozófiai jellege, a hangsúlyok eltolódtak az államszervezés, államigazgatás gyakorlati tudnivalói, illetve a hatalmi politika irányában. Elsikkadt a konfucianizmusnak a taoizmus elveivel alkotott összefüggésrendszere, ezzel a véres hatalmi harcoktól szenvedő Kínában háttérbe szorult a Yang-energiák ellensúlyozása alkalmas Yin-princípium lehetőségeinek keresése, s zárójelbe tették a feletteseik irányában vakon engedelmes katonáétól és hivatalnokétól különböző általános emberi erények, megszűnt az ügyek humánusabb megoldására való törekvés. A folyamat betetőzéseként a frissen hatalomra jutott Qin (Csin) Shi Huangdi mint korábbi „hadakozó fejedelem” **–221 (269) után** véget vetett a „Hadakozó fejedelemségek időszakának”, Kínát 48 kormányzóságra osztotta, a meghódított fejedelemségek vagyonos lakóit családostul a fővárosba költöztette. Egységesítette az írást, a pénzt, a mértékegységeket stb., az ellenzéki szerepre vállalkozó, a taoista, valamint az eredeti konfuciánus, legalábbis az ő „saját konfucianizmusától” különböző politikai nézeteket valló, (és a hatalom átvételére készülő Handinasztia mellé álló) arisztokráciát és értelmiséget drasztikusan elnyomta, prominens tagjait esetenként rövid úton megsemmisítette. Betiltotta és elégettette a széles körben ismert, olvasott régi konfuciánus könyveket, a birodalom igazgatását hozzá hű hivatalnokokra bízta. Miután azonban **–206-ban** (284) felkelés döntötte meg az ámokfutó Csin-, avagy Qin-dinasztia uralmát, a konfucianizmust preferáló Han-dinasztia hatalomra jutott Kínában.

A konfucianizmus átpolitizálódása, illetve a sajátos értelmezések mentén történő misztifikációja, mindezek dogmává transzformálása a Han-dinasztia uralma alatt tovább folytatódott, és **153-ban**, azaz 402-ben Kína hivatalos állami ideológiájává nyilvánított, más forrás szerint pedig már **–136-ban** (354) a birodalom államvallásává vált. Ettől az időtől kezdve a konfuciusi életmű meghatározott részei képezték az alaptantárgyat (egészen 1905-ig!) a kínai kormánytisztviselők képzésében. Szisztematikusan alkalmazták a konfucianizmus ideológiáját, az uralkodó és az alattvalók kapcsolatát szabályozó erkölcsiség, rítus és viselkedésmód hivatalosan előírt normává vált.

A politikai konfucianizmus egyeduralkodó szükségyszerűen elvezetett az ellenpólusát képező taoizmus radikalizálódásához. A **02. sz. utolsó** és a **03. sz. első harmadában** (az 05. sz. második és harmadik harmadában) kirobbanó taoista felkelések nem kis részben hozzájárultak Han-Kína széthullásához.

Az ún. „sárga turbánosok” taoista szektájának parasztfelkelése **185 (434) k.** megrendítette a Ki Han-dinasztia uralmát. Zhang Chun és Zhang Ju felkelésében, **187-ben** (436) a hadsereg egyes egységei mellett magánhadsereg is (Wu Hu) részt vett. Zhang Ju császárnak nyilvánította magát. Ezután egy rövid ideig fennálló független államot szervezett Han-Kína területének egy részén a Zhang Daoling nevű taoista mester és a szektája. Az állam **190 és 215 között** (439-től 464-ig) állt fenn. Ez önmagában is érdekes jelenség volt, de e mellett a taoista lázongás csaknem az egész Kínai Birodalom összeomlásához vezetett. A K-i Han-császár **198 (447) k.** kénytelen volt lemondani, országa három államra esett szét. Ám az országos sárgaturbános mozgalom **208-ban** (457) összeomlott.

Később sem akart azonban alábbhagyni a taoista aktivitás. Kína széttagoztságának korszakában, **221 (470) után** kialakult a neo-taoizmus (xuanxue), ami a taoista filozófia ontológiai újrafogalmazását jelentette.

A Perzsa (Szaszánida) Birodalom története – 1. (516-ig)

A perzsák újabb birodalma csaknem félévezreddel az előző összeomlása után kezdte bontogatni szárnyait. A két perzsa korszak közötti 470 évben a hagyományos perzsa területeket (is) a Pártus Unió dinasztiája, a történelem egyik leghosszabb életű dinasztiája uralta. Mint azt már részleteztük, a pártusok államát fennállása utolsó századában, kívülről Róma és belülről a perzsák, egymással versengve igyekeztek szétverni. Végül is a mondat végére a pontot a perzsák tették ki, akik a **03. sz. közepétől** (a 04. sz. végétől) megnyerték maguknak a kusánok felbomlóban levő állama Ny-i felének vezetőit, illetve fegyveres erőit. Egyes adatok arra utalnak, hogy **256** (412) **után** már a pártutó Szaszánidák uralkodtak a Pártus Birodalom számottevő részén. Tehették, mert az Arsakida-dinasztiát ekkoriban teljesen lekötötte a rómaiak elleni védekezés, (tudjuk, hogy a harctéren elszenvedett évszázados, sokszoros megaláztatás, a pártusokat támadó római légiók megsemmisítése miatt bosszúszomjas Róma már **162** (418) és **166** (422) **között** elfoglalta Dura-Europoszt).

A rómaiak átlépték a Tigris-folyót, elfoglalták a pártus fővárost, felégették a királyi palotát, Róma tette rá a kezét É-Mezopotámiára. Pártia Közép-Ázsiában is visszavonult, amit igyekezett úgy végrehajtani, hogy ottani uralmát ne a kusán és a perzsa, hanem a kibontakozóban levő hun vagy a fehérhun hatalmi szerveződés örökölje meg. (Feltételezések szerint a fehérhunokhoz számottevő pártus fegyveres erő csatlakozott.) A pártusok végső összeomlása **224-ben** (480) következett be. A perzsák megdöntötték Pártia államát, megölték az utolsó Arsakida uralkodót, I. Ardasír megalapította Perzsiát, ami azonban nem foglalta magában Mezopotámia nagyobbik felét. Róma a fenyegető perzsa veszedelmet látva **337/338-ban** (482/483) háborút indított, előrenyomult, elfoglalta Niszibiszt, még a sah háremét is megkaparintotta.

Ardasír király hadserege **230-tól** (486) támadta meg Mezopotámia római kézben levő részeit, Severus császár K-i légiói vették fel vele szemben a harcot. Ardasír ostrom alá vette Niszibiszt, miközben seregei már mélyen a szomszédos római provincia, Szíria belsejében fosztogattak. Ardasír hadai a mezopotámiai hadszíntéren **239** (495) **k.** vették be Carrhae-t és Niszibiszt, még Hatra falai közé is sikerült betörniük. (Vannak olyan nézetek, hogy tkp. csak ekkor fejeződött be Pártia meghódítása, mivel bizonyos pártus erők **220** (476) **után** ezen a területen római védelem alá húzódtak, s most itt érte őket a végzet, a perzsa hódítás.)

A korábbi Kusán Birodalom Ny-i peremét **233/235-ben** (489/491) tették a perzsák Kusánsahr néven birodalmuk vazallus királyságává. I. Ardasír **234/235-ben** (490/491) a kidaríták segítségével anektálta Baktriát és K-Iránt is. A perzsák (kusán és kidarita szövetségeseikkel együttműködve) **235** (491) **k.** megszállták Szindhét, Szisztánt, Turánt, Mervet, Herátot, Makrant, Baktriát, az Indus-vidékét Pesávárig, valamint Szogdiát és a Kaszári Fejedelemséget is. A perzsa hatalom I. Sápúr trónkövetelő ellenfelei miatt **241** (497) **k.** némileg megingott, ekkor a Római Birodalom visszaszerezte korábbi hódítási területeit Mezopotámiában. Nem örülhettek azonban sokáig ennek, mert az új (?) perzsa király **244-ben** (500) kiverte őket onnan. Nem állt meg a perzsa hadsereg Mezopotámiában, hanem azonnal hozzákezdett előkészíteni szíriai hadjáratát. Egy adat szerint Sápúr (úgymond: „II. Sápúr”) **356/357** (501/502) **telét** kaukázusi hunok körében töltötte, hogy szövetségeseket szerezzen a rómaiak ellen esedékes háborújához. A következő adat szerint Perzsia **359-ben** (504) szállta meg Szíria területének egy részét. Megerősíti ezt a másik kronológiai sor néhány adata is: I. Sápúr uralma idejének javarészeiben, tehát **253** (509) és **260** (516) **között** a perzsa hadsereg mélyen behatolt a Szíria területére, egy időre meghódította Antiokhiát is. I. Sápúr **260-ban** (516), mikor legyőzte Valerianus császár seregét Edesszánál, állítólag 70 ezer római katonát ejtett foglyul, sőt magát a császárt is!

Itt kell rávilágítanunk a perzsa királyok, vagyis a Szaszánida-dinasztia virtuális kronológiájának kulcspontjaira. Míg a történelem folyását nézve, általában nem beszélhetünk fiktív korszakokról – az események az elő-előforduló kivételektől eltekintve valóban megtörténtek, csak a valós időpontjuk van kódolódva –, addig a dinasztiai és az uralkodói s egyéb (pápai stb.) névsorok a 252 éves „többlet” miatt szükségszerűen tartalmaznak duplázódásokat, esetleg triplázódásokat, netán alap nélküli betoldásokat is. A fiktív szakasz a perzsa dinasztia névsorában különösen jól azonosítható, ellentétben például a római császári névsorban rejtőzködő többséggel.

A perzsa történelem e szakaszának uralkodói sorában a fiktív időszak hossza 111 év. Ennek zömét kiteszi II. Sápur rendkívül hosszú „sikerült”, 70 éves, a közmegegyezés szerint »309-től 379-ig« tartó uralmi időszaka. (A középkori historikusok képtelen magyarázatokat eszeltek ki a perzsa örökösödési szokásokra tekintettel lehetetlenül hosszúnak mutató uralom magyarázatára, – e mesékkel mi nem is foglalkozunk.) A történetírás szerint I. Sápur **272-ig** (tehát szerintem 528-ig), II. Sápur **379-ig** (ennek 524 feleltethető meg) uralkodott, – utóbbi (ha valós személy lett volna) hamarabb halt (volna) meg. A két szóba került Sápur közötti átfedés miatt II. Sápur személye teljesen fiktív, s csaknem minden, amit hozzá rendel a történetírás, valójában I. Sápurhoz tartozik.

A fiktív időszak fennmaradó részét is részben névazonossággal magyarázhatjuk, hiszen II. Bahrám (»278–293«) és IV. Bahrám (»388–399«) uralkodásának közmegegyezéssel megállapított ideje is részleges átfedésben van: II. Bahrám (**278–293**, azaz 534–549), IV. Bahrám pedig (**388–399**, vagyis 533–544), itt csak pár év minősül fiktívnek. A II. Bahrámként ismert személy nyilván IV. Bahrámot váltotta – feltehetőleg 544-ben – a trónon.

Egyelőre nem tudok maradéktalanul elszámolni a fennmaradó három évtizeddel. Tudnunk kell, hogy ez az időszak (láttuk: az egész 06. sz. és a 07. sz. eleje) Perzsia történetének kevésbé dokumentált része. Hogy az ide tartozó öt Bahrám nevű, három Sápur és három Hormizd nevű uralkodó közül (Narszesz, II Ardasír és a két Jazdagird mellett) melyik, hány évig uralkodott, és melyikükhöz mely események tartoznak, az a forgalomban levő királylistákban laza csuklóval végzett interpolációk révén nyerte el a közmegegyezést. Ha egyik-másik Hormizd vagy Sápur mint redundancia kimaradna a névsorból, vagy akár csak egy-egy évvel „megrövidítenénk” e számos személy uralmi idejét, el is fogyna a kimutatott fiktív idő. Megelégedve hát a feltárt anomáliákkal, jobb lesz visszatérnünk az események sorához!

(Folytatása a 427-edik oldalon.)

Turán (Kanga), alánok és szakák (531-ig)

A Szir-darja mentén elterülő Kang-kjü (Kanga) nevezetű állam (törzsszövetség) az eurázsiai sztyeppe központi területén legalább **–550-től** (–294-től) létezett. Ez az állam nem volt más, mint a perzsa irodalomban „Turán” néven megnevezett ősellenség hazája. A jelek szerint már a sumer korszak óta Kangkü volt a neve a Kazah-sztyeppén, az ókori Irán és Turán határvidékén egy, az Aral-tótól É-ra és a Kaszpi-tengertől ÉK-re fekvő területnek. Ezután a Kanga állam továbbélésére, sőt terjeszkedésére a kínai forrásokból meríthetők adatok. A kínai évkönyvek szóhasználata nyomán hívják Korezm **–330** és **–070** (–081 és 220) **közötti** korszakát Kang-kjü/Kanghiu- vagy Kangha-periódusnak. Korezm is része volt annak a szaka–masszagéta szövetségnek, melynek névadó törzsei É-ra laktak tőlük, s így bizonyára ezek voltak az elsődleges alkotórészei Kanga államának.

Ez a konföderáció **–300** (–051) **k.** tovább terjeszkedett K-Turkesztán irányában, egészen Mongólia területéig, s feltételezések szerint éppen ekkor, éppen ez által kerülhetett a kínaiak látókörébe. (Ez a mozzanat jól egyeztethető a régészeti adatokból levont azon következtetéssel, mely szerint –02/01. sz-ban zajlott le a szaka–masszagéta törzsek D-DK felé való terjeszkedése is Korezmből, ill. Ny-Tokharisztánból, avagy Ny-Turkesztánból). Mindazonáltal bizonyára nem ekkor kerültek a szakák Mongólia közelébe, hanem mint „szai törzsek” már hosszú ideje ott éltek. Azon kínai források, melyek szerint ekkor kerültek kínai látótérbe, sokkal inkább arról adnak bizonyosságot, hogy a kínaiak éppen ebben az időben jutottak el először a tőlük ÉNy-ra fekvő, hun dominanciájú térségben olyan messzire, hogy tudomást szerezhettek Kang-kjü és Korezm, illetve a Szaka–Masszagéta Szövetség létéről is.

Más kínai forrásból (Zouzhuan) úgy tudni, hogy **–650** (–171) **k.** már K-Turkesztánban, avagy a Sárga-folyó Ny-i vidékétől az Altájig terjedő területeken éltek a „szai törzsek”, akiket szakáknak tartanak. Lehetséges, hogy a –02/01. sz-ban Kanga megkísérelte kiterjeszteni uralmát e területekre is. Bizonyos azonban, hogy ez a kísérlet nem vezetett számottevő eredményhez. – Más adatok szerint a szakák mozgása éppen ellenkező irányúvá vált: valamilyen kényszer (talán a tokhárok) hatására Ny-felé kezdtek elvándorolni.

Taishan Yu kínai kutató szerint **–620** (–131) **k.** a sztyeppei Ny-i Rong (Zsong) nemzetség az Altáj vidékéről kiszorította a szai törzseket (szakákat), s ezek Ny-ra vándoroltak el, (ez lett volna az „első” vándorlásuk). A kutató feltételezi, hogy akik maradtak, azokból a vuszunok ősei lehettek, a Ny-ra kerültekből pedig talán a Ta Jüeh-csik származhattak.

Feltétlenül meg kell említenünk Obrusánszky Borbála: Hunok a Selyemúton c. írását, mely szerint **–280** (vagyis –031) **előtt** Turkesztán területén a hunokéhoz hasonló műveltséggel rendelkező (és velük rokon) pusztai népeké volt a vezető szerep. A szerző szerint kínai, indiai, valamint antik forrásokból egyaránt ismert, hogy a terület urai a szkíták/szakák voltak, akik más néven is ismertek a forrásokban, (a régi perzsa eposz, a Sahnáme turáni néven emlegeti őket, a Ringvéda dasza népről beszél, a kínai forrásokban Da Xia formában ismeretes a nevük). – Érdekes, hogy a kínai források ugyanazon „Xia” jellel illetik a szkítákat, mint az első kínai dinasztiát. (Itt említem meg, hogy a sztyeppe népeinek történetével kapcsolatos adataim nagy részét, a korábbi fejezetekben is és a később sorra kerülő kérdések vonatkozásában is Obrusánszky Borbála műveiből merítettem, az ő munkássága e témában megkerülhetetlen.)

Mindezen mozgások eredőjeként a szaka törzsek által uralt területek súlypontja az időszámítás kezdete körüli időkben az Aral-tótól K-re terült el, s e törzsek feltehetőleg részét képezték a hol Korezmnak, hol Kang-kjünek (Kangának) nevezett politikai képződménynek, melynek befolyási övezete kiterjedt a Kaszpi-tenger–Aral-tó térség északi részére is. Ekkor már, tehát **–250** (azaz –001) **k.** a Közép- és K-Turkesztán területén maradt, feltehetőleg zömmel

tokhár nyelven beszélő népek egész sora az egyre hatalmasabbá váló Jüeh-csi dinasztiával állhatott szövetségben, mely már nagy területeket tartott fennhatósága alatt, míg a Balkas-tó vidéke az uszun (vuszun) törzsek szállásterülete volt.

Ugyanezen időben (**-200**, azaz **-044 után**), írásos adatok szerint szarmaták (valójában alánok) foglalták el az Aral-tótól Ny-ra fekvő területeket, de **-250-től** (007-től) lassan a Kaukázus felé mozdultak el, (majd kétszáz évvel később, **050** (206) **k.** Európába, egészen a Don-folyóig eljutottak). A kínai krónikában a **-02. sz-ban** (az 01. sz. második felében) említik először az alánokat, mint olyan népet, amely a szarmata szövetség egyik szegmensét képezte volna. A **-03/02. sz-ban** (tehát az 01. sz-ban) az európai történetírás szerint radikális hatalomváltás történt a nomádok körében: a szarmaták, mindenek előtt azonban az alánok a D-Urál–Kaukázus térségben átvették a domináns hatalom szerepét a szkítáktól. Aztán ők uralták a **04. sz. közepéig**, (vagyis az 05. sz. végéig) Közép-Ázsia Ny-i részeit. A **-03/02. sz. fordulóján** (azaz az 01. sz. közepén) a görög történetírás szerint a szkíták inkább a Volgától Ny-ra, míg az alánok a Kaszpi-tenger térségében éltek. Mások az **-01. sz. kezdetétől** (vagyis ugyancsak az 01. sz. közepétől) feltételezik az alánok jelentős térhódítását az É-Kaszpi-tenger–Aral-tó térségben, ami láthatóan megfeleltethető az ezzel eddig nem egyeztethető nézeteknek is. S mindez összhangban van a kínai történetírás megállapításaival is, mely szerint a hunok ázsiai birodalma idején, azaz a **-02. sz-tól az 01. sz-ig** (tehát a 01. és a 04. sz. közepe közötti időben) a Kaszpitengertől É-ra, illetve az Urál-folyó mentén terült el az alánok szállásterülete, de az Aral-tótól É-ra (Kanga eredeti területén is) jelen voltak.

Ennek ellenére a **-02/01. sz-ban** (vagyis az 01/03. sz-ban) a szkíta/szaka vezetésű Kang-kjü változatlanul erős állam volt a Szir-darja vidékén, az Aral-tótól K-re. A Szir-darja mentén elterülő vidék lakossága ekkoriban már ászinak (jásznak) tekinthető (Csáji László Koppány: A sztyeppei civilizáció és a magyarság c. műve szerint). – Az ország (jobbára hun dominancia mellett) egészen a **04. sz. közepéig** (vagyis az 05. sz. végéig) fennállt.

A nyugati kapcsolatokra vágyó kínaiak a **-02. század közepétől** (az 01/02. sz. fordulójától) ismerkedtek meg jobban Kang-kjü államával. Érdeklődésük nyilván összefüggésben állt Ny-ra irányuló expanziójukkal, bizonyára a hunok átmenetileg K-Turkesztánt (Türkmenisztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán, Kirgizisztán és Kazahsztán területeinek összessége) felölelő birodalmának elhódítása érdekében. Az első kínai követ a **-02. század derekán** (az 01/02. sz. fordulója tájékán) jutott el erre a vidékre, részletes beszámolót készített róluk. Látszólag ezt megelőzően, a **-04. században**, valójában tehát ezt követően, a 02. sz-ra vonatkozóan sztyeppei rovásjeleket is emlegetett egy kínai évkönyv olyan módon, hogy a munkában Kang-kjü országot is megemlítette. A **-01. század közepén** (azaz a 02. sz. végén) aztán menekülő hunokkal ismerkedett meg Kang-kjü népessége, ugyanis Csicsi hun népe annak közelében, az Ilivölgyben talált menedéket magának. Kang-kjü ország a **-01. sz.** és az **01. sz. között** (a 02. sz. és a 03. sz. közepe közötti időben) az É-kazak sztyeppén közvetítő szerepet játszott a Volgavidék, a Kaukázus, valamint Közép-Ázsia között, mivel hosszabb ideig a hunok fennhatósága alatt állt.

Kínai források szerint **az 01. sz. közepén** (a 03. sz. elején) az Aral-tótól, illetve a Kaszpitengertől É-ra elhelyezkedő „Yen-ts'ai” ország neve A-lan-nára változott. Ez azt jelenti, hogy ekkoriban az alánok dominanciája érvényesülhetett az Aral-tótól K-re fekvő Kang-kjüben is. A Ny-ra került hunok átmeneti jelleggel tartózkodtak az Ili-völgy térségében, hogy aztán a kínaiak által mozgósított vuszunok nyomására elhagyva a kínai szomszédságot, a **-01. sz. második felében** (a 03. sz. elejétől), onnan kiindulva államot alapítsanak a Turáni Alföldön, azaz a Kaszpi-tenger, az Aral-tó és a Tien-san közötti, ma jórészt sivatagos területen, négy világtáj kereskedelmi útjainak metszéspontja körül. A hun államot D-ről Baktria és Szogdia határolta. Nyilvánvaló, hogy a hunok Ny-ról Kangával és az azt is ellenőrző alánokkal voltak határosak. Feltehetőleg itt és ekkoriban kezdődtek azok a hun-alán összecsapások, amelyek

azután évszázadokra meghatározták e két erőközpont viszonyát. Az alánok a Kaszpi-tenger térségéből Ny-felé mozdultak el, feltehetőleg a hunok nyomásának engedve. Szembetalálkoztak **–040 k.** (217 k.) a hódításaik csúcspontján tartó Római Birodalom csapataival, Pompeius hadjáratával. (Ismeretes, hogy Diodorus Siculus szerint ekkoriban a D-Kaukázusból asszírok (?) költöztek a Pontoszhoz, mégpedig egy állítólagos szkíta (szarmata-alán?) előretörés miatt.)

A hunok jelentős térhódítása ellenére az **01. sz. első felétől** (a 03. sz. második felétől) még mindenképpen az alánok szerepe volt meghatározó (a szarmatáké mellett) a Közép-Ázsia Ny-i része feletti uralomban, egészen a **04. sz-ig** (az 05. sz. végéig). Kínai források szerint az alánok az **01. sz. közepére** (a 03. sz. végére) özönlöttek el az Urál és a Kaszpi-tenger közötti sztyeppét. Európai adatok szerint az **01. sz-től** (a 04. sz. elejétől) már kifejezetten az É-Kaukázusban, illetve a hegység É-i előterében terült el az alánok központi területe. A hunok törzsszövetségének súlypontja az **01. sz. közepétől a 04. sz. közepéig**, (a 04. sz. elejétől a 06. sz. elejéig) lokalizálható Kanga eredeti (az Aral-tótól É-ra, ÉK-re fekvő) területére. Megjegyzendő, hogy a kínai évkönyvek szerint pontosan ekkor, az **01. sz. közepével** (a 04. sz. elejével) zárult le Korezm „Kang-kjü” periódusa, ami nyilvánvalóan a hun uralom rendkívüli mértékű megerősödésével, a korezmieknek és Közép-Ázsia más népeinek, így a kangaiaknak (jászoknak) is a hun törzsszövetségbe való betagozódásával vagy alávetettségével magyarázható. Ez a legtermészetesebb következménye volt annak, hogy – más kínai források szerint – a **02. sz. közepén** (vagyis ugyancsak a 04. sz. elején) jelent meg a belső-ázsiai hunok újabb, feltehetőleg a korábnál erősebb hulláma Közép-Ázsiában, elsődlegesen talán a Tarimmedencéből jövet.

Az **01. sz. második felében** (a 04. sz. első felében) a Kaukázus É-i előterében megtelepedett alánok Ny és D-felé is keresték a kiutat. Az alánok egy része a **02. sz. végétől** (a 04. sz. közepétől) fokozatosan nyugatra vándorolt, majd a **02. század végétől** (az 05. sz. közepétől) a Duna alsó folyásánál is megjelentek, és sokan letelepedtek a Fekete-tenger északi partjánál. Egy vakmerő vállalkozásuk során azonban átkeltek a Kaukázuson **072–075-ben** (328–331), megtámadták és elfoglalták a pártus uralom alatt álló Média-Atropénét, – Pakórosz méd király elmenekült. I. Vologaszész pártus uralkodó még Vespasianus római császártól is segítséget kért a Médiába betört alánok ellen, de a császár a kérést visszautasította. Ennek ellenére a pártusok végül sikeresen visszaűzték az alánokat a Kaukázus É-i oldalára.

Ebben az időben tisztázódott a rómaiak számára, hogy az alánok nem azonosak a szkítákkal, bár Lukianosz szerint – **090 k.** (azaz 346 k.) – teljesen hasonlóak a szkítákhoz. Őshazájuknak Kangát tekintették, erre utal Josephus Flavius (**037–100**, azaz 293–356) beszámolója is.

Kanga virágkora kínai álláspont szerint az **01. sz. végével** (a 04. sz. közepén), a közép-ázsiai hunok európai irányú orientációjával kezdődött, mikor is, mint már említettem, e nagy múltú ország közvetítő szerepet játszott a Volga-vidék, a Kaukázus, valamint Közép-Ázsia, vagyis a hun törzsszövetség által uralt különböző területek között.

A nagy geográfus, Ptolemaiosz a **02. sz-ban** (talán **100**, vagyis 356 **k-i** állapotot ábrázolva) egy kahag-szkíta népet jelenít meg térképén, ahol a kahag talán a kangar névnek egy változata lehet, és ez a nép valószínűleg nem tekinthető az időközben bizonyára Ny-abra helyezkedett jászsal azonosnak. (Ptolemaiosz a Kaszpi-tenger körül élő népek megnevezése során, a dahák szomszédságában említ szabírokat is.) Azok a harcias törzsek, melyeket évszázadokon át kangárnak neveztek, ekkoriban talán a Szir-darja középső folyásánál rendezték be központjukat. Ismeretes, hogy a közép-ázsiai hunok területeire irányuló kínai terjeszkedés a **–02/01. sz. fordulóján** (a 04. sz. második felében) elérte maximumát, kínai csapatok (a vuszunokkal szövetségben) megközelítették a Kaszpi-tenger DK-i szegletét. –

Kanga népességének kicserélődése feltehetőleg a vuszonok nyomására következhetett be. (Nem kizárt az sem, hogy a kangár voltaképpen egy vuszon közösség neve, akik így éppen Kanga országa nevéből kaphatták a népvénüket.) A **02. sz. első felében** (a 04. sz. második felében), vagyis a „késő-szarmata kor” kezdetén megerősödött a hun jelenlét a D-Urál térségben, s a törzsszövetségi terület határa Nyfelé mozdult el.

A Volga és a D-Urál térségében a hunok és az alánok egymással versengtek a legeltetésre alkalmas területekért.

A **02. sz. közepén** (a 04/05. sz. fordulóján) eldőlt a Turán feletti uralom kérdése. Az alánok jelentős része áttelepedett K-Európába, majd a Volga és a Dnyeszter között, a szarmaták által lakott területen alapítottak új, európai alán szövetséget. Turán teljesen hun ellenőrzés alá került. A hun hódítás során, **300 és 400** (a 05. és 06. sz. közepe) között a Hun Szövetség árszi és alán néprészeket is integrált, majd így kibővölve özőnlötte el a Kaukázus előterében élő alán törzsek területét.

A Közép-ázsiai hunok legjelentősebb központja az **01.** és a **04. sz.** (200 és 500) között Kanga területén volt. Kanga virágkora **250 k.** (506 k.) ért véget. Ez az időpont nem jelentette egyben a turáni hun dominancia végét is, annak ellenére sem, ha a hunok jelentős erői (Balambér) a Kaszpi-tenger vidékéről D-felé indulva, **350–375** (506–531) **között**, a Kaukázust megkerölve Kis-Ázsiába nyomultak. Az edessai püspök, Efraim írt róluk. A Horezm szomszédságában továbbra is fennálló Kanga országról pedig a **04. sz. második felében** (a 06. sz. közepén) Ammianus Marcellinus tett említést. Másfelől, **355** (511) **után** kínai források szerint Közép-Ázsia területét, az alánokat kiszorítva egy másik nomád nép (huá) vette birtokába. Más kínai források szerint maga a belső-ázsiai hiungnu nép egy (másik) része jelent meg ekkor Közép-Ázsiában, és uralma alá hajtotta Szogdiát. Ez a hun szövetség a kidaríták dinasztiaja által vezetett tömörülés lehetett.

A hunok **375** (531) **k.** aratták döntő győzelmüket az alánok felett. Az alánok Ny-ra, D-re (a Kaukázus felé) és K-re húzódtak félre a hunok közeléből. A Kaukázustól É-ra maradt alán törzsek jórészt integrálódtak a sztyeppei szövetségi rendbe, csupán egy kisebb, önállónak tekintett (valójában jász?) csoport maradt a Don-Kubán és a Kaukázus É-i régiójában. ***

(Az **05. sz. közepe** (a 06/07. sz. fordulója) hozta el a hunok (hiungnu) véglegesnek tekinthető Ny-i orientációját. A több irányból támadott hunok már nem igyekeztek közép ársiai pozícióikat erősíteni, lényegében kiürítették a Turántól K-re fekvő területeket, miközben seregeik az Aral-tónál és Baktriában harcoltak örmény, perzsa és alán hadakkal. Ezzel egy időben a Tarim-medence sztyeppei népközösségei (bizonyára avarhunok) utóvédharcokat folytattak az egyre erőteljesebb türk (zsuan-zsuan) nyomás ellenében. Más értékelések szerint, nyilván a fentiekkel összefüggésben, a **04. sz. közepén** (ugyancsak a 06/07. sz. fordulóján) következett be Kanga elorsvadása is. Az ország nevének használata is abbamaradt. Az **05. sz. második felében** (a 07. sz. első felében) a kangárok bizonyos törzsei már a Sevan-tótól ÉNy-ra, a szabírok eredeti földje tájékán tűntek fel. (Vakan Mamikonean örmény király hadjáratával (**482**, vagyis 627) összefüggésben került megemlítesre: gavarn kangarac = „kangár föld”.)

490 (646) és **570** (715) **között** egy – feltehetőleg a K-re tartó avarhunok által szervezett – népcsoportosulás átkelt a Volga-folyón, s európai területekre ért. Az É-Kaukázus térségébe érkeztek, ahol szkíta/szarmata és alán (jász?) törzsekkel kiegészülve már jelentős katonai erőt képviseltek. A kangárok igyekezete arra irányult, hogy a történelem viharai közepette megmaradhassanak a Kaukázus térségében. Ekkoriban kezdhették őket (ők magukat?) kabarnak nevezni. A **06. sz első** (a 07. sz. második) **felében** már itt, Perzsia határvidékén éltek e kangár törzsek (mintegy 50 ezer fő). E három kangár törzs a **06. sz. harmadik negyedében** (a 07. sz. 60-80-as éveiben) Zabergán fejedelem irányítása alatt állt. A kangárok küldöttei Kat és Urgencs városok számára nesztoriánus püspökség alapítása iránt folyamodtak. Az **540-es**

(696 k.) évektől Mar Grigor perzsa nesztoriánus püspök által felszentelt püspökök térítettek köztük.)

Az Angolszász Krónika bizonyos szövegrészei az érett vagy a késő középkorból származnak (536)

Mindenképpen meglepő, hogy az 536-os (vagy 538-as) évre vonatkozóan egy teljes napfogyatkozást említett meg az Angolszász Krónika, melynek szerzője azt írta, hogy hajnal után a csillagok ismét megjelentek az égen, és egészen reggel 9 óráig láthatóak maradtak. (Az Angolszász Krónika óangol nyelven írt kéziratok összessége, melyek főszövege »891-ig« örökítette meg az eseményeket. A krónikát a winchesteri, canterburyi és peterborough-i szerzetesek állították össze a »09. sz. végén«, Nagy Alfréd támogatásával. Az »1079 utáni« időszakot csak a peterborough-i krónika őrizte meg, ennek legtöbb variánsa a »11. sz-dal« zárult le).

Ez a közlés igen elgondolkodtató, mert azt valószínűsíti, számos forrásértékűnek tekintett műről kiderülhet, hogy azok valójában késői szerkesztésűek, esetleg hamisítványok. A történelmi tárgyú munkák (szerencsére) itt-ott tartalmaznak égi jelenségekkel kapcsolatos közléseket. Ha a hozzájuk rendelt időpontokat a helyesbített kronológia alapján újraértelmezzük, e közlésekről erős bizonyossággal eldönthető lesz, hogy megfelelnek-e a valóságnak, vagy valamilyen kései tudálékoskodás termékeivel van dolgunk. Az Angolszász Krónika évszáma azért érdemel külön figyelmet, mert az 536-os évben csakugyan látható volt Európában egy napfogyatkozás, mégpedig szeptember 1-jén, a délutáni órákban. Mivel egyetlen olyan kronológiai sorról sem tudunk, amely a korai középkorban mai időszámításunkra alapozott volna, feltehető, hogy az adat késői, tudálékos szerkesztés folytán került bele a krónikába. (Az érett középkori asztrológiai számítások már régi korokba visszavetítve is képesek voltak ilyen nevezetes égi események viszonylag pontos idejének megadására. – Jelen esetben inkább pontatlan számítással lehet dolgunk, hiszen a fogyatkozás nem hajnalban, hanem délután zajlott le.)

Hogy a dolog még érdekesebb legyen, emlékezzünk meg egy bizonyosan korabeli forrásból származó adatról, mely szerint a perzsa hadsereg ellen harcoló Numerianus császár a »284edik« évben a fronton valamiféle makacs szemgyulladást kapott, elvesztette látását, ezért seregével visszavonult a perzsa területekről. Ha feltételezzük, hogy nem valamilyen fertőzéstől, hanem napba nézéstől eredt szemének gyulladása, újabb kérdéseket is feltehetünk. (Napfogyatkozások alkalmával, azóta is, máig sokan néznek bele felelőtlenül a Napba, mert a látvány valóban lenyűgöző. Megjegyezendő, hogy maga az égi jelenség mindig rossz ómennek számított, ezért a hadsereg visszavonulása ilyen megfontolásból is indokolható lehetett.) Ha feltételezésünk netán helytálló, akkor megkockáztatható a császár napfogyatkozásának azonosítása az Angolszász Krónika teljes napfogyatkozásával. Ebben az esetben Numerianus **284-ben** (536-ban), mégpedig szeptember 1-jén, délután merült bele a napfogyatkozás szemlélésébe. – Elgondolkodtató, hogy ebben a forrásban a császár hadjáratának datálása Jézus tényleges születési ideje alapján történhetett!

Csillagászati, asztrológiai igazolás

Téziseim nem lennének igazán megalapozottak, ha nem lehetne perdöntő megfeleltetéseket találni a régi korokban feljegyzett égi jelenségek vonatkozásában. Elsősorban azon feljegyzésekre gondolok, amelyek mindaddig hiteltelenek maradtak, mert a feljegyzett természeti jelenségeket a datálás sajátosságai miatt nem támaszthatta alá a történetekre (a történelmi eseményekre) vonatkoztatható természettudományos vizsgálat. Ugyanakkor ki kell térnem azokra az „adatokra” is, amelyek látszólag alátámasztják a történelem virtuális verziójának hitelességét, és amelyekről esetenként kimutatható, hogy késői manipuláció eredményeként váltak alkalmassá a látszólagos kronológia elfogadtatására.

Folytatva az előző fejezetben tulajdonképpen már elkezdett munkát, lássuk, melyek is ezek!

Az asszír ún. „Epinomos jegyzék” említés tesz egy nevezetes napfogyatkozásról, ami alapján elvileg a –01. évezred mezopotámiai dátumai biztonsággal megállapíthatók lennének. A virtuális kronológiában a »–763-as« évhez rendelik ezt a bizonyos napfogyatkozást, de egyszerű asztrológiai vizsgálattal megállapítható, hogy –763-ban nem lehetett megfigyelni a térségben ilyen jelenséget. Ezzel szemben **–763-ban** (–607), július 23-án délben egy viszonylag pontos Nap–Hold együttállás fordult elő, ami Mezopotámia területén annál a számomra emlékezetes napfogyatkozásnál is sokkal látványosabb lehetett, amit 1999. augusztus 11-én figyelhettem meg Közép-Európában. Ez a mezopotámiai fogyatkozás az ókor egyik jelentős Nap–Hold együttállása volt, így komolyan alátámasztja téziseimet.

Három holdfogyatkozásról tett említést Ptolemaiosz, aki több száz évvel korábban készült leírásokból nyerte adatait. (Az irodalom általában a »–382/381-es« évekre teszi ezeket a fogyatkozásokat.) Saját számítógépes ellenőrzésem azt mutatja, hogy a –382-ben, (december 7-én éjfél előtt) bekövetkezett holdfogyatkozás szép lehetett, de a –381-ben (június 1-ején este) beállt másik még pontosabb volt. Ezeket az oppozíciókat a Ptolemaiosz munkásságát feldolgozó kései kutatók helyezték el a „modern” idővonalon, ezért nincs szükség semmilyen transzformációjukra. – Mint ismeretes, a kiváló ókori csillagász-matematikusból Alexandriában dolgozott a **02. sz. első** (04. sz. második) **felében**, ahol hozzáfért a korábbi századok mezopotámiai és egyiptomi csillagászati megfigyeléseinek leírásaihoz, melyek azonban természetesen nem az eredeti keresztény, még kevésbé a modern kronológia szerint voltak datálva. Olyan datálásuk lehetett, amiről jószerivel fogalmunk sincs, hiszen jó 300 évvel Nagy Sándor kora előtt készülhettek. Ekkoriban az éppen uralkodó király hatalomban eltöltött éveit számlálták össze, ekként jelölték meg a történések idejét. (Keresztény parciális rendszer szerint datálva **–638/637-et** (tehát –382/381-et) írhatnánk a készítés éveinek megjelöléseként. – Mindenesetre Ptolemaiosznak és interpretátorainak e munkája nem viszi előbbre téziseim igazolását.)

Miként a korábbiakban már érintettem, habár részletesen nem taglaltam: Média országának fénykora a **–06. sz. első** (a –04. sz. második) **felére** tehető, arra az időszakra, amikor Lüdia már hosszabb ideje jelentős erőt képviselt Kis-Ázsiában. E két középhatalom vetélkedni kezdett, s hadseregeik felvonultak egy olyan csatát megvívni, amelyről nem sok információ maradt fenn. Minket a miatt érdekelhet ez a tervezett csata, mert korábban Thalész, a nagy görög matematikus kiszámította egy bekövetkező napfogyatkozás várható időpontját, s ez az időpont történetesen egybeesett a tervezett ütközet idejével. Csak ennyi az, amit tudni vélünk a méd–lüd viszonytal összefüggésben a megjósolt napfogyatkozásról. Ennyit is csak azért vélünk tudni, mert jóval később Hérodotosz megemléltette a történeteket arra utalva, hogy a baljós előjel miatt a hadvezérek végül visszarendelték a csapataikat. A csata állítólag elmaradt. (Más interpretáció szerint a lüdök a perzsák ellen mentek ekkor – talán a médekkel

szövetségben –, s a nagy tudású Thalész tevékenyen segítette a lüd hadsereget ebben a háborúban.)

A történészek Hérodotosz közlése alapján a »–585-ös« évet valószínűsítették a csata (és az égi esemény) bekövetkeztére nézve. A csillagászok megállapították, hogy –585-ben volt egy késődélután megfigyelhető napfogyatkozás a kérdéses területen (május 22-én, közvetlenül naplemente előtt). Azonban **–585-ben** (tehát –336-ban), december 23-adika reggelén ugyancsak pontos napfogyatkozás következett be. (Az évszak és a napszak sajátosságai miatt úgy tűnhetett, aznap egyáltalán nem akart az éjszaka elmúlni.) Patthelyzet. Önmagában a „–585-ös” számhoz tartozó napfogyatkozások alapján tézisémet nem lehetne megítélni. Felvetődik viszont az az érdekes lehetőség, hogy Hérodotosz munkásságának korai elemzői számára még a keresztény időszámítás keleti mutánsában való gondolkodás volt természetes.

A kínaiak a »–775-ös« évről jegyezték fel azt a nevezetes napfogyatkozást, amit utóbb a történészek a „hiteles” kínai történelem kezdetének nyilvánítottak, azonban a –775-ös évben a térségben nem volt napfogyatkozás. Jelentkezett viszont a **–775-ös** évben (–286) egy meglehetősen látványos „példány” (október 14-én, koradélután), ezzel igencsak jól alátámasztva a tézisémet arról, hogy Kínában sokáig (főként visszamenőleg) a manicheus kronológiát alkalmazták.

Következik a perzsák egyik görögországi hadjáratával összefüggésben emlegetett napfogyatkozás, amit »–480-ra« datáltak. Napfogyatkozás azonban ebben a térségben, –480-ban nem volt. Ez nyilvánvaló, hiszen az év két jelentős napfogyatkozása csak Amerikában vagy a TávolKeleten lehetett megfigyelhető. Téziseimet viszont mindenképpen alátámasztja ez az évszám, mivel **–480-ban** (–231, november 4-én) igen pontos, tehát látványos napfogyatkozás volt. S ennek a mi szempontunkból még annyi a következménye, hogy ez alapján valószínűsíthetjük: a hellenisztikus hatások alatt álló térségben (legalább egy ideig Krisztus után) a keresztény időszámítás keleti mutánsával datáltak, legalábbis a **–05. sz. első** (–03. sz. második) **felére** vonatkozóan.

A fennmaradt ékiratok értelmezésével jutottak a kutatók arra a következtetésre, hogy egy jelentős napfogyatkozás »–080-ban« következett be Babilóniában. Következtetésük nem volt független attól a tényről, hogy a csillagászati számítások szerint –080-ban (március 26-án hajnalban, a K-i horizonton) valóban be kellett ennek a jelenségnek következnie. Ezzel szemben mi megállapíthatjuk, hogy **–080-ban** (077-ben) az „ajánlott” jelenségnél lényegesen pontosabb és látványosabb délutáni napfogyatkozás történt (november 2-án), mégpedig a történelem egyik legpontosabb Nap–Hold együttállása következtében.

Az ún. Húsvéti Krónika szerint Poplicola és Nerva konzulságának évében (»–035«) napfogyatkozás történt, ami a Földközi tenger teljes medencéjében megfigyelhető volt. Valóban ellenőrizhető, hogy –035-ben (október 30-án) volt egy nem túl pontos Nap–Hold együttállás, ám **–035-ben** (222-ben) egy ennél sokkal pontosabb napfogyatkozás következett be (január 30-án, a reggeli órákban), ami valóban indokolhatta a krónika fenti bejegyzését. Ugyanez a krónika írja, hogy Octavianus és Messala Corvinus konzulságának évében is volt napfogyatkozás. Kétségtelen, hogy –031-ben (február 22-én) előállt egy pontatlan Nap–Hold együttállás, viszont **–031-ben** (226-ban) egy pontosabb napfogyatkozás következett be (november 7-én, a déli órákban), ami inkább indokolhatta a krónika e bejegyzését. (A Húsvéti Krónika említett megjegyzései látszólag alátámasztották, és a valóság látszatával ruházták fel a virtuális kronológiát, ezért a középkori cenzorok nem nyúltak nagyon bele, kvázi hitelesítették a krónika e megállapításait.)

Szerencsére a római konzulok hivatali idejéről szóló feljegyzések tovább folytatódtak. Így szerezhettünk tudomást arról, hogy L. Cornelius Lentulus és M. Valerius Messala konzulsága idején (»–002«) is napfogyatkozás történt. A csillagászati ellenőrzés azonban nem

szolgál napfogyatkozással a -002. évre. Nem úgy a **-002-esre** (251), (amikor Názáreti Mária leánykora lassan a végéhez közeledett). Ekkor (január 9-én délután, majd július 6-án délelőtt is) pontos Nap–Hold együttállás állt elő, utóbbi rendkívül pontos volt, akárcsak a fentiekben említett babilóniai. Így ez az írásos dokumentum is alátámasztja téziseimet. Ráadásul felkelti a gyanúkat a konzulok listájának esetleges hibáira vagy hibás értelmezésére vonatkozóan, hiszen a fenti esetekben két, egymástól négy évvel különböző parciális kronológiai rendszer szolgáltatta a megoldást. (Ismeretes, hogy általában ugyanazon személyek többször is betöltöttek konzuli tisztséget, s lehet, hogy a lista összeállításakor nem a megfelelő évhez társították az emlékeztető napfogyatkozást?)

Még egy gyanú merülhet föl: A Krisztus utáni időkben, bizonyos körökben talán nem a „keresztény”, nem is a „mutáns”, hanem Jézus tényleges születési éve szerinti időszámítást kezdték alkalmazni? Bizonyos római datálású évszámokat ekkoriban erre a kronológiai rendszerre számítottak át? Csak jóval később, Nagy Konstantin után kezdett dominánssá válni Európában az általam zöld színnel jelölt keresztény kronológia?

Augustus császár a »014-ben« (augusztus 19-én) meghalt Nolában, Nápoly közelében. A halála előtti időszakra vonatkozóan a források egy napfogyatkozást említenek, de a szaktudomány nem tud napfogyatkozással szolgálni a megadott látszólagos időszakra. Ellenben **014-ben** (270ben) két egészen formás napfogyatkozás is jelentkezett Itáliában. Az egyik mindjárt január 9-én délelőtt, a másik pedig július 5-én naplemente előtt. S ha ez még nem elég: holdfogyatkozást említenek az Augustust követő Tiberius császár uralmának első évére vonatkozóan. Kétségtelen, hogy a 014/015-ös években is voltak holdfogyatkozások, de az imént említett napfogyatkozások fényében a krónikás közlése inkább a **014.** (270) december 15-e éjjelén, vagy esetleg a **015.** (271) december 4-e éjjelén bekövetkezett holdfogyatkozásra vonatkozhat.

A Római Császárság érdekeltségi területén ezt követően bekövetkezett egyes, állítólagos, bár igen jól „azonosított” napfogyatkozások adatai – a fentiek tanulságaira tekintettel, álláspontom szerint – bizonyára utólagosan, feltehetőleg a 12/13. sz. folyamán, esetleg még később megejtett történelemhamisítás következtében nyertek elhelyezést az eredetinek beállított dokumentumokba 019; 020; 045; 059; 066; 092 stb. évszámokkal. Ezeket a kiszámított napfogyatkozási éveket rendre összefüggésbe hozták a **019** (275), **020** (276), **045** (301), **059** (315), **066** (322), **092** (348) stb. évek eseményeivel, az aktuális konzulok nevével.

Egy elgondolás szerint »046-ban« történt egy olyan napfogyatkozás, melynek emlékére készítettett I. Vardanes pártus király egy érmet, ami szerencsésen az utókorra maradt. Ezt az elméletet a csillagászati számítást végzők azzal támaszthatták alá, hogy 046. július 20-án hajnalban, a kérdéses területen valóban látható lehetett egy részleges napfogyatkozás. Bizonyos azonban, hogy ennél sokkal pontosabb napfogyatkozás is rendelhető ehhez az évszámhoz. **046ban** (295. március 3-án délután) igen pontos Nap–Hold együttállás volt. (Ez az adat is alátámasztja azt a gyanút, ami a „mutáns” (keleti) kronológiai rendszer korai, szélesebb körű alkalmazásáról ébredt bennem.)

A fentiekben már emlegetett Ptolemaiosz feljegyzett és értelmezett egy állítólag »140-ben« bekövetkezett napfogyatkozást. Az kétségtelen azonban, hogy 140-ben egyáltalán nem volt napfogyatkozás. Ugyanennyire bizonyos viszont, hogy **140-ben** (392) volt, mégpedig egy igencsak pontos együttállás, június 7-én reggel. (Ez az adat is alátámasztja azt a másik gyanúkat, ami a Jézus Krisztus tényleges születési évét alapul vevő kronológiai rendszer korai, szélesebb körű alkalmazására vonatkozik.) – Mivel Newton sem talált 140-es szoros együttállást, ő megpróbálta a jelenséget egy 36 évvel későbbivel azonosítani (pedig Ptolemaiosz **176ban** (432) talán már nem is élt). Ptolemaioszról persze feltételezhető, hogy előre jelezte a későbbi napfogyatkozás bekövetkeztét. Előrejelzése alapján viszont nem lehet

téziseim helytállóságát megítélni, hiszen igaz ugyan, hogy 176-ban volt egy napfogyatkozás, de **176-ban** (432) is mutatkozott egy rendkívül pontos együttállás, április 16-án koradélután.

Most az a napfogyatkozás következik, amiről már az előző fejezetben is szót ejtettem, s ami látszólag nem szolgálja téziseim erősítését. (A történetírók arról számoltak be, hogy Numerianus római császár, aki »284-ben« hadjáratot vezetett a perzsák ellen, valamilyen okból szemgyulladást kapott Emesában, ezért seregével visszavonult a perzsa területekről. A szemgyulladást pedig könnyen összefüggésbe lehetett hozni egy napfogyatkozás látványába való könnyelmű belefeledkezéssel.) Márpedig 284-ben csakugyan volt, nem is egy, hanem két napfogyatkozás is. Az egyik éppen Jézus keresztre feszítésének időpontjában! A másik szeptember 26-án. Téziseim ellenzőit le kell azonban hűtenem. Numerianus ügyében e két jelenséggel szembe lehet állítani másik kettőt is: Először **284** (536) szeptember 1-jén délután, majd **284** (540) június 20-án délben is volt napfogyatkozás. Utóbbi viszonylag pontos volt. (Itt jegyzem meg, hogy az előző fejezetben, az Angolszász Krónika említése alapján már tárgyaltam az »536-os« napfogyatkozás egy másik vonatkozását, valamint hogy a későbbiekben kitérek e napfogyatkozásos év közeli „rokonának”, az ugyancsak ebben a krónikában feltüntetett »538as« dátumnak a kérdésére is.)

Elnézést kérek a kedves Olvasómtól, hogy most egy kissé előreszaladok, és olyan adatokra is kitérek, amelyek történeti környezete majd a második és a harmadik könyvben tárul fel. E téma tárgyalását itt nem érdemes megszakítani, mivel az ókor és a középkor csillagászati adatainak együttes áttekintésével juthatunk el a levonható következtetéseikig.

A Consularia Constantinopola szövege szerint Tiberianus és Dione konzulsága alatt, »291-ben« napfogyatkozás történt, amit érdekes módon Szent Jeromosnak a **(04. sz. végén,** azaz a 07. sz. közepén lezajlott) betlehemi tartózkodása során tudomására jutott régebbi (a hunok **04. sz. végi,** vagyis a 06. sz. közepén végrehajtott hadjáratát is felemlítő) történettel hoztak összefüggésbe. Megállapítható, hogy bár 291-ben volt egy pontos napfogyatkozás, viszont ezzel szemben a szóban forgó hun hadjáratokhoz köthetően két másik mutatkozik: **291** (547) február 6-án délelőtt, s ugyanezen év augusztus 1-jén délután. (Csakúgy, miként a Húsvéti Krónika egyes közléseibe, ebbe a tudósításba is bizonyára azért „nem nyúltak bele” a birodalmi „időcenzorok”, mert az utólagos csillagászati számítás alátámasztani látszott a nevezett konzulok napfogyatkozását. Szempontjaik mellett elhanyagolhatónak tűnhetett az a lehetőség, hogy a megjelölt évszám esetleg a helyreállított kronológiával is egyeztethető lehet.)

A gót Alarik itáliai akcióival összefüggésben is írásban hagyományoztak egy napfogyatkozást, mert utólagosan is ellenőrizhető, hogy ilyesmi megfigyelhető lehetett 410-ben. Csakhogy Alarik **410-ben** (566-ban) tört be Itáliába. Lássuk, igazolható-e Alarik valódi napfogyatkozása! S valóban, 566. augusztus 1-jén, a reggeli-délelőtti órákban, abban a térségben korának legpontosabb napfogyatkozása volt megfigyelhető.

A „Hunerich” néven ismeretes Ny-i gót király uralma utánra (a hispániai Vizigót Királyság megalakulása, a vizigótok Galliából történt kiszorításának idejére), valamint Anastasius latinizáló K-római császár (Justinianus császár egyik előfutára) uralmának idejére vonatkozó krónikás említések (Tours-i Gergely, Marcellinus forrása) szerint egy ízben elsötétült az ég. A dolog tehát **495** (651) **után** történhetett. Az esemény leírása nyilván amiatt maradhatott fenn ezekben a forrásokban, mert csillagászati tudás birtokában megállapítható, hogy 497-ben (április 18-án délben) látványos napfogyatkozás lehetett. Kétségtelenül ellenőrizhető azonban az is, hogy **497-ben** (azaz 653. június 1-je reggelén, délelőttjén) is volt egy meglehetősen pontos Nap–Hold együttállás, ami Európa széles területsávján teljes fogyatkozást eredményezett. Említést érdemel még Marcellinus másik napfogyatkozása is, ami Anastasius uralmának végén (»518« k.) állt elő. Marcellinus szövegét ebben az esetben sem kurtították meg, hiszen 518-ban (február 25-én, naplemente idején) részleges napfogyatkozás volt. Nem kétséges viszont az sem, hogy az **519-ben** (664. május 1-je délutánján) bekövetkezett jelenség pontosabb volt, ezért látványosabb lehetett.

Az érett középkor csillagászai és történelemhamisítói nyilván lázasan keresték azokat az évszámokat az ókor és a kora középkor mezsgyéje körül, amelyek „cáfolhatatlan” bizonyítékokkal szolgálhattak alkotásuk, a virtuális kronológia „igazsága” mellett. Így leltek rá a középkor talán legpontosabb Nap–Hold együttállásaira, mégpedig a 450-es évre vonatkozóan (április 27-én este; október 21-én délután). Bizonyára nagy örömeikre szolgálhatott, hogy egy Markianosz császárról – akinek uralma **450-ben** (706) kezdődött – megemlékező írás is említ napfogyatkozást. – Mi pedig ellenőrizhetjük, hogy valóban: 706. január 19-én délben, valamint július 14-én este is volt napfogyatkozás, még ha ezek korántsem olyan látványosak, mint a fogyatkozás-nyomozók által felderített 450-es évek.

Egy Tours-i Gergely által említett napfogyatkozás történt (lapszéli jegyzet szerint) »566-ban«: *„nyolcadik hó közepén elsötétült a Nap, s fénye olyannyira megfogyatkozott, hogy alig maradt akkora, mint a holdsarló az újhold utáni ötödik napon”.* Az 566-ra elvégzett csillagászati számítás szerint igen pontos napfogyatkozás állt be augusztus 1-jén a reggeli órákban, ami nyilván teljes lehetett. (Egyébként ez azonos az Alarikhoz társított tökéletes napfogyatkozással.) A szöveg azonban egy látványos, de mégiscsak részleges napfogyatkozásra enged következtetni, továbbá a hónap első napját mégsem szabadna a hónap közepére helyezni. Ilyen alapon szerintem egyértelműen az **566-os** (711-es) évben (október 16. késődélután) előfordult napfogyatkozást lehet megjelölni a Gergely által megfigyelt jelenséggént. (Tours-i Gergely idejében a „nyolcadik” hónap fogalma alatt még októbert érthettek. A nyolcas szám egyértelműen összefügg a hónap nevével, mint a hetes, a kilences és a tízes szám a szeptember, a november és a december hónapnevekkel.)

E munka megfelelő fejezeteiben érintem ugyan a Leó (és Zénó) néven említett császárok kronológiába illesztésével kapcsolatos anomáliát, de most feltétlenül említést érdemel, hogy az „I. Leó” néven regisztrált Leó volt valójában II. Leó, aki viszonylag hosszasan uralkodott az **05. sz. második** (08. sz. első) **felében**, s akinek tevékenysége főleg a vandálokkal folytatott csaták és megegyezések vonatkozásában számíthat érdeklődésünkre. (I. Leót pedig „II. Leó” néven tartja számon a történetírás, aki **474-től** (630-tól) uralkodott. Továbbá: e Leó nevet viselő császárok személyei összemosódtak a **479-től** (635-től) hatalomba került Zénó császáréval is.)

Nos: az állítólagos „I.”, tehát II. Leóról hagyományozódott, hogy uralkodásának „kilencedik” évében (vagyis »466-ban«) napfogyatkozás volt. A csillagászati adatok fényében mi megállapíthatjuk, hogy 466-ban egyáltalán nem történt szóba jöhető napfogyatkozás. Volt viszont egy részleges napfogyatkozás **466-ban** (722. szeptember 15-én koradélután). Ez az év a császár kilencedik uralkodási éve volt.

A krónikás (Theophylactus Simocatta) szerint Maurikiosz császár »591-ben« éppen kivonult palotájából, mert csapataival Herakleióba, majd Trákiába készülődött, amikor napfogyatkozás következett be. – Az utókor ebben az esetben sem semmisítette meg e közlést, mivel ellenőrizhették, hogy 591-ben volt napfogyatkozás, nem is egy, hanem kettő, s nem is akármilyenek. Igen ám, de **591-ben** (747-ben) is volt két látványos napfogyatkozás (május 14. reggelén és november 7-én, a déli órákban). Ezek közül a májusi volt az erősebb, ezért én ezt vélem Maurikiosz napfogyatkozásának.

Írásban fennmaradhatott annak az emléke is, hogy »512-ben« napfogyatkozást figyeltek meg É-Afrikában és Kis-Ázsiában, nyilvánvalóan azért, mert 512-ben (június 29-én dél körül) a Nap és a Hold csakugyan együttállt. Ám **512-ben** (768) is fedésbe került a Hold a Nappal. Az **512ben**, vagyis 768-ban (március 23-a reggelén) bekövetkezett Napfogyatkozás látványos lehetett, az 512-es fogyatkozásnál pontosabb volt.

Napfogyatkozásról számolt be a Chronicum Scotorum a »614« és »617« közötti évekről szólva. A közlést utóbb sem törölték, mert ellenőrizhető, hogy a 616. év május 21-e reggelén és 617. május 10-e délutánján is volt napfogyatkozás. Csakhogy ezeknél jóval pontosabb, sőt

rendkívül pontos és látványos napfogyatkozás következett be **616-ban** (772. július 5-én, a délelőtti, déli órákban).

Az »538-adik« évre vonatkozóan teljes napfogyatkozást említ az Angolszász Krónika, a nemzeti nyelven művelt történetírás első példája. (A krónika által felölelt időszak elvileg: »4951154«. Az »1079 utáni« időszakot csak a Peterborough-i krónika őrizte meg.) A cenzor ebben az esetben mulasztást követett el, mert az eset csillagászatilag nem igazolható az 538-as évre, amikor legfeljebb csak egy gyenge, részleges fogyatkozás lehetett (február 15. reggelén). Teljes volt viszont a fogyatkozás **538-ban** (794. május 4-e hajnalán-reggelén), amikor – a krónikás megállapítása szerint is – *a csillagok az éj elmúltja után ismét megjelentek az égen.* (Megjegyzem: egyes interpretációk szerint Arthur király ugyanebben az évben – **542**, azaz 794 – vesztette életét a camlenni csatában.)

A vizigót állam bukása után néhány évvel, már muzulmán dominancia idején Pelayo, egy keresztény nemes megszervezte az ellenállást az Ibériai-félszigeten. Erről a nevezetes eseményről, mégpedig a hozzá köthető napfogyatkozás kapcsán, később megemlékezett „Sevillai Izidor folytatója”. (Ráadásul ugyanezt a napfogyatkozást az Annales of Ulster is tartalmazza a »718-as« évre vonatkozólag.) Az eseményhez kötött napfogyatkozást később sem törölték ki a források revíziója során, mert 718-ban (június 3-a délutánján) volt egy teljes napfogyatkozás. Kétségtelen azonban, hogy **718-ban** (874-ben, július 17-e reggelén-délelőttjén) is volt napfogyatkozás, amikor Pelayo galíciai nemes tényleg megalakította az Asturia elnevezésű királyságot, amit a spanyol állam csírájának tekinthetünk.

I. Niképhorosz császár uralmát (**802–811**, tehát 947–936) megelőzően Eiréné császárnő (**797– 802**, azaz 942–947) uralkodott Bizáncban, akivel ugyan más fejezetekben nem foglalkozom, de akiről tudható, hogy a saját fiát, Konsztantinoszt megvakíttatta, Leónt pedig (saját kiskorú unokáját) megölette, így kívánt egyeduralkodó lenni. Szörnyűséges tetteit és uralmát a fennmaradt krónikák szerint napfogyatkozások „húzták alá”. A történetírásban megemlített napfogyatkozásokat az utókor jó szemű, asztrológusokra is támaszkodó cenzorai sem száműzték a lapokról, mert 797-ben (március 3-a délutánján), 798-ban (augusztus 16-án délben-délután) és 801-ben (december 9-e délutánján) is volt napfogyatkozás. E három napfogyatkozással azonban sikeresen szembeállítható másik négy: **797** (942) november 11-e reggelén, **800** (945) szeptember 9-e reggelén, **801** (946) március 6-a késő délelőttjén, végül ugyanezen év augusztus 29-e délutánján. Nyilvánvalóan ezek voltak Eiréné napfogyatkozásai.

Jámor Lajos **840-ben** (996) halt meg. A haláláról megemlékező munkákat (Chronicon Aquitanicum, Annales Fuldenses stb.) kissé meghamisították, mert azok eredetileg (is) tartalmaztak utalást a halál bekövetkeztét röviddel megelőző napfogyatkozásról. Nem törölték az utalást, hiszen kétségtelen, hogy 840-ben is volt egy nem túl pontos napfogyatkozás (május 5-én, miként azt a manipulált források nem mulasztották el megemlíteni), ám Lajos császár napfogyatkozása mégiscsak a **840-es** (996-os) évben, még hozzá mindössze két nappal a június 20-án elérkező halála előtt, tehát június 18-án 19:33-kor kulminált. A nem sokkal naplemente előtt bekövetkezett Nap–Hold együttállás nagyon pontos volt.

Nem teszek említést más fejezetekben arról az Æthelred nevű northumbriai királyról, akivel a »848-ban« bekövetkezett napfogyatkozással összefüggésben mégiscsak szólnom kell, hiszen 848-ban nem volt napfogyatkozás Britanniában. Megállapítható viszont, hogy **848-ban** (993. február 24-én délelőtt) és **848-ban** (1004. január 24-én délben, valamint július 20-a reggelén) is megfigyelhető volt a Nap–Hold konjunkció. Elvileg ezek bármelyike alapul szolgálhatott az Æthelredet említő történelmi feljegyzésekhez.

Bölcs Leó bizánci császár uralkodásának második évre vonatkozóan is napfogyatkozást jegyeztek fel. Ez a tudósítás is bennmaradhatott történelmi tényanyagban, hiszen 894-ben elvileg lehetett egy „vékony” napfogyatkozás (július 7-én délben). Ennél sokkal pontosabb volt

azonban a valóban Bölcs Leóhoz köthető napfogyatkozás **894-ben** (1039. augusztus 22-én a délikoradélutáni órákban).

Liutprand munkássága alapján tudjuk, hogy »968-ban« Korfun földrengés és napfogyatkozás is volt. A napfogyatkozást később sem törölték a beszámolóból, mert **968-ban** Korfun egy részleges napfogyatkozás tényleg volt (mégpedig június 28-án, – míg a december 22-én bekövetkezett együttállás ennél sokkal lazább volt). Ezzel szemben **968-ban** (1079. július 1-jén, délután) beállt egy sokkal pontosabb napfogyatkozás, Liutprand napfogyatkozása. Nyilván a földrengés is ebben az évben (állítólag december 19-én) volt.

Az Annales Fuldenses néven ismert, »901-ből« (valószínűleg **901-ből**, tehát 1012-ből) származtatott forrás számos napfogyatkozásról emlékezik meg. Ezek egy része merő fikciónak látszik (pl. a »817-re« és a »832-re« tett napfogyatkozások), ezek nem igazolhatók a 817-es és 832-es évek csillagászati adataival, viszont megfelelő kulccsal megtaláltam a tényleges kronológiai helyüket. A »878-as« sem igazán értelmezhető a 878-as év laza együttállásaival, melyek szerintem nem eredményezhettek észrevehető napfényesség csökkenést. Ez esetben is a megfelelő átszámítási kulcs alkalmazása vezet a megoldáshoz. Az említett fogyatkozási dátumok másik része pedig – miként a korábbiakban vázolt esetekben – a megfelelő kulcsok alkalmazásával több lehetséges időponthoz vezethet. Joggal feltételezhető, hogy ennek az Annalesnek a szerzője több más könyv adatait dolgozta fel, s a nélkül helyezte ezeket valamiféle rendbe, hogy tisztában lett volna a feltehetőleg felhasznált évkönyvekben és krónikákban alkalmazott eltérő kronológiai rendszerekkel. Nézzük sorra ezeket az említéseket!:

A »787-es« évre vonatkozó említés két napfogyatkozást is takar a 787-es évben (március 24-e és szeptember 16-a reggelén is), de van egy harmadik is, mégpedig **787-ben** (azaz 898. szeptember 19-én, késődélután). A már említett »817-es« adat kronológiai helye álláspontom szerint egyértelműen: **817** (928), mégpedig augusztus 18-án reggel, amikor meglehetősen pontos napfogyatkozás következett be. Az Annales »812-es« adata pontos napfogyatkozásként jelenik meg 812. május 14. napjának déli-koradélutáni óráiban, mindazonáltal a **812-es** (957-es) évben is meglehetősen pontos napfogyatkozás volt (július 29-én, a délutáni órákban).

Az Annales »818-ra« vonatkozó adata minden bizonnyal a **818-ban** (974-ben) bekövetkezett reggeli napfogyatkozásra vonatkozik (augusztus 20-án). A korábban már említett »832-es« adat tényleges helye az időtengelyen: vagy **832** (977) december 13. délelőttje, vagy **832** (988) november 12. délelőttje. Mindkét együttállás közepesen pontos volt. A »878-as« napfogyatkozás is két megoldáshoz vezet. A **878-adik** (978) és a **878-adik** (989) években egyaránt pontos napfogyatkozások történtek. Előbbi június 8-án délben, utóbbi november 1-jén délben. Főként az előbbi lehetett nagyon látványos.

Az ókor és a középkor parciális kronológiai rendszerekben datált napfogyatkozásai vázlatos áttekintésének a végére értem. A sor bizonyára nem teljes, bizonyára ennél több szoros Nap– Hold konjunkcióról számolnak be a ránk maradt források, de nekem csak ezekkel volt szerencsém szembesülnöm. Egyáltalán nem válogattam, valóban csak ezekkel találkoztam (persze nem a forrásokban, hanem) a különböző interpretációkban, amelyeknek a szerzői ilyen „mellékes” dolgokra is kitértek. A „mintavétel” esetlegességét azért húzom alá, mert az előfordulások kiértékelésében a meghatározó jelentőségű gyakoriság, valószínűség fogalmával is meg kell barátkoznunk. A statisztikai valószínűség pedig egyáltalán nem volna tárgyalható pártatlan mintavétel hiányában.

Nem áztatom kedves Olvasómat azzal, hogy tudományosan megalapozott statisztikai analízis vezetett a kínálkozó következtetés levonásához. Ilyen vizsgálatra nem vállalkozhatom, csupán felvetem a szükségességét, és egyben határozottan állítom, hogy fennáll egy ilyen

vizsgálat lehetősége. (Ha egyszer megtörténik egy ilyen vizsgálat, megalapozott ítéletet lehet mondani következtetésem helytállóságáról.)

A Nap és a Hold látszólagos égi pályáját a gravitáció, a természeti törvények határozzák meg. Ezért lehet pontosan meghatározni a Hold Nap és Föld közé „állásának” a múltban előfordult pillanatait, továbbá az együttállások jellegét (a napfogyatkozások lefolyását, pontosságát, láthatóságát stb.), amiről a történelmi feljegyzések is tartalmaznak némi információt.

Tapasztalataink szerint a napfogyatkozás nem túl gyakori jelenség. A szoros, látványos, feljegyzésre érdemes napfogyatkozások száma évszázadonként változó, de átlagban 10÷12-nél nemigen lehet több. A fentiekben áttekintett másfél évezredben (az Óvilág területén) ennek megfelelően körülbelül kétszáz ilyen esemény fordulhatott elő, aminek valóban csak töredékére vonatkozik az általam ismertetett néhány eset. Meg kell barátkoznom azzal a gondolattal, hogy nagy valószínűséggel a napfogyatkozások többségéről vagy egyáltalán nem született korabeli információ, vagy pedig ilyen-olyan okok miatt elveszett, esetleg szándékosan törölték azt.

Bár kétségtelen, hogy az égitestek mozgásának jellege miatt a napfogyatkozások egymásra következése (vissza-visszatérése) nem nélkülözi a periodicitást, a ciklikusságot, de az talán mégsem lehetséges, hogy a ciklikusság minden egyes korszakban az éppen akkoriban „esedékes” kulcsszámainkat (jobbra 256, 252, 249, illetve 156, 145, végül 111, 100) „részesítette előnyben”, s ilyen módon a természet kiszolgálta volna a virtuális kronológia nyomainak eltüntetésére vállalkozó asztrológus-matematikusokat? – Pedig a fenti példákban ilyenminek a látszata bontakozik ki!

Annak a valószínűsége, hogy egy korábbi napfogyatkozás az éppen megfelelő kulcsszámmal kiszámított évben „ismétlődjön meg” (éppen a megfelelő történelmi korban és szituációban) – a látványos napfogyatkozások ritkasága miatt –, semmiképpen sem lehet több 25÷30 százalékosnál. Ezzel szemben az ilyen „ismétlődések” gyakorisága – a nyilvánvaló hamisítások (betoldások) eseteitől (például a római konzulok „napfogyatkozásainak sorától”) eltekintve, amelyeknél föl sem merülhet a ciklikus visszatéréssel kapcsolatos összefüggés –, az általam megismert, s a fentiekben bemutatott esetekben lényegében 100 százalékosnak bizonyult!

Jogosan feltételezhető tehát, hogy a középkori asztrológusokkal együttműködő cenzorok a virtuális történelem elfogadtatásának igényét kiszolgálva tüntették el a forrásokból azoknak a napfogyatkozásoknak a megemléztetését, amelyeknek nem lehetett semmilyen „realitást kölcsönözni” a kialakított virtuális időfolyamra vonatkoztatva, (habár néhányat mégis bennfelejtettek). A parciális kronológiában értelmezett azon napfogyatkozás-emléktéseket, s csakis azokat igyekeztek hátrahagyni számunkra, amelyek előfordulása véletlenül a virtuális kronológiában is értelmezhető, „bizonyítható”. És éppen így állhatott elő a virtuális és a parciális kronológiai szakaszok csillagászati vonatkozásaiban kimutatott, közel 100 százalékos megfelelés.

Ez pedig nem kevesebbet jelent, minthogy ilyen oldalról is alátámasztható a tudatos történelemhamisításra (annak történelmi valóságára) vonatkozó koncepció. És ami ennél is fontosabb: nem kevesebbet jelent, minthogy igazolhatók (a napfogyatkozások „visszatérésének” vizsgálatától teljesen független módszerrel, lényegében pusztán próbálkozások tömkelegének segítségével kidolgozott) téziseim az egyes parciális kronológiai rendszerekről, a virtuális kronológia kialakulásának, kialakítási folyamatának mikéntjéről!

Ezt nyugtázva nincs is más hátra, minthogy az eddigieknél is bátrabban lássak hozzá a további történelmi időszakok eseményeinek, szereplőinek áttekintéséhez, a valós egymásutániséguknak és a valós összefüggéseknek a feltárásához.

TÁRGYMUTATÓ-MELLÉKLET

„a sátán egyik trükkje, hogy elhitheti az emberekkel, nem is létezik”

(Charles Baudelaire)

Integrált kronológia – I.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Europid emberek népesítették be Szibériát (79)		–15000 előtt
Megjelennek a mongoloid típusúhoz tartozó közösségek is Szibériában (79)		–15000 k.
Ősjapánok, őshunok, ősszkiták kora a Bajkál-tó és a mai Belső-Mongólia közötti területen (79)		–9000 előtt
Belső-Mongóliában készül a legrégebbi asszonyábrázolás, a termékenység-tisztelet jeleként (79)		–09/08. évezr.
A Dváraka-civilizáció kezdete – Gudzszerát-félsziget, Ny-India – Cambay-öböl (64)		–08. évezr.
Kezdődik a rizstermelés a Jangce-völgyében (79)	–09/08. évezr.	–08. évezr.
Eurázsia területén kipusztulnak egyes őniasemlős fajok (79)		–8000 k.
Megtelepednek a földművelők a Sárga-folyónál (79)		–7500 k.
Az első neolitikus kultúrák (dawenkou, hongshani) E-Kínában (80)		–6500 k.
Egységes műveltségi terület a Kaukázustól a Kárpát-medencéig terjedő sávban (71)		–06. évezr. 1. felétől
A késő neolitikus Cucuteni-kultúra erdélyi és moldvai leletei (72)		–06. évezredtől
A Fekete-tó körüli mezőgazdasági kultúra pusztulása a Márvány-tenger felől betörő vízárakat következtében (71)		–06. évezr. 2. fele
Mongoloid rasszhoz tartozó népek Thaiföld területéről D-re szorítják az ausztralo-melánéz rasszhoz tartozó embereket (III/207)		–06/05. évezr.
A Szahara nagy része még nem sivatag, területén szarvasmarhákat tartanak (86)		–06/05. évezr.
Az Erdélyben és Ukrajnában talált írásos emlékek kora (71)		–06/05. évezr.
Ur őstelepülése jelentős kereskedelmi és kulturális központ (66)		–06/05. évezr.
A Kárpát-medencében nagyarányú földvárépítési munkálatok folynak (72)		–06/05. évezredtől
Az első jades fegyverek és díszek a Sárga-folyó környékén (80)		–5500 k.
Az al-Ubaid kor (66)		–5500 - –3400
Megérkezik Malajzia negritó és veddidi eredetű őslakói DNy-Kína vidékére (III/207)		–05. évezr.
A szvobodnoje kultúra virágzása az Azovi-tenger körül (72)		–05. évezr.
A keltemenári kultúra virágzása az Aral-tó vidékén (72)		–05. évezr.
A sztyeppei nagyállattartó kurgán műveltség kezd átalakulni lovas kultúrává (73)		–05. évezr. végétől
A kerek kocsi megalkotása a Kárpát-medencében (74)		–05/04. évezr.
A fejlett földművelés kezdete az Indus-völgyben – Harrapa-civilizáció, dravidák (64)		–05/04. évezr.
A vadló háziasítása, talán Ukrajna területén (72)		–05/04. évezr.
Yangshao-kultúra - festett kerámiák és jadedből készült rituális eszközök (80)		–05/03. évezr.
A Hongshan-kultúra virágzása Belső-Mongólia területén (80)		–05/03. évezr.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A Tarim-medencében, Turfán közelében már ismerik a bőr és gyapjú finom megmunkálásának módjait (80)		-5000 k.
A csodaszarvas kultusz kezdete (80)		-5000 k.
Kína területén kezdődik az öntözéses rizstermelés (80)		-5000 k.
A vízözön kora (I. sz. feltételezés szerint) (66)		-4500 k.
Az első hátszló maradványai Ukrajna területén (73)		-4350 k.
A Szaharai-sivatag területének a fele még szavanna (86)		-4000 k.
A vízözön kora (II. sz. feltételezés szerint) (66)		-4000 k.
A Hebridák több szigete (Skócia partvidékétől Ny-ra) ős-piktek által lakott. Az ős-piktek az Ír-szigeteken is jelen lehetnek (II/80)		-04. évezr.
Az Urál felszíni rézlelőhelyein már a réz finom megmunkálásának gyakorlatát alkalmazzák (73)		-04. évezr.
Az Andronovo-kultúra kialakulása (81)		-04. évezr.
A legkorábbi sztelék megjelenése az aknasíros kultúrákban (73)		-04. évezr.
A botaji kultúra az Isim és a Tobol mentén, valamint a D-Uráltól K-re, Kazahsztán E-i részén, a ligetes sztyeppén (73)		-04. évezr.
Mezopotámia területén is kezdődik az írásbeliség (71)		-04. évezr.
Ur város alapítása (66)		-3800 k.
A „Világteremtés” a zsidók szerint (49)		-3761/3760
Elkészül a tiszai kultúrában a sarlós isten agyagszobrocska (72)		-3500 k.
Pásztorok teljesen benépesítik az eurázsiai sztyeppét (81)		-3500 k.
A vízözön kora (III. sz. feltételezés szerint) (66)		-3500 k.
A szarvas kultusz Ny-i és E-i irányból eléri a belső-mongóliai Ulaanhadai-kultúrába (81)		-3400 k.
Monumentális építkezések Uruk városában (67)		-3400 k.
Sorra megalakulnak a sumer városállamok (67)		-3400-tól
Az Uruk kor (66)		-3400 - -3000
A „proto-elámi” kultúra kezdete, – írással is rendelkezik (64)		-32. sz.
Afaneszjevó kultúra kezdetei a Jenyiszej környékén, az Altaj-Szaján-hegység vidékén és Minuszinszk közelében (74)		-04/03. évezr.
A Fekete-tenger K-i medencéjében a kolchiszi (kulha) kultúra kapcsolatban áll a mezopotámiai kultúrával (138)		-04/03. évezr.
Szúza városának és kereskedőtelepeinek ismeretlen okból bekövetkezett, régészeti megállapított elnéptelenedése		-04/03. évezr. fordulója
A gödörsíros kultúra a Don, a Volga, az Urál völgyeiben (73)		-03. évezr.
A Dardanellák vidékén virágzó városok élénk kereskedelmet bonyolítanak le (96)		-03. évezr.
A Földközi-tenger K-i medencéjének legkorábbi ismert civilizációja: a kyklád (110)		-03. évezr.
Kréta-szigetének Knósszosz és Phaisztosz nevű városai képezik a minószi civilizáció bölcsőjét (110)		-03. évezr.
A Kura-Araksz kultúra a Kaukázus vidékén (138)		-03. évezr.
A Kura-Araksz, a majkopi és a kolchiszi kultúra hordozói tekinthetők a kimmerok őseinek (138)		-03. évezr.
A korai dinasztikus korszak kezdete Mezopotámiában – I. Uri dinasztia (66)		-03. évezr. 1. fele
A föníciaiak megérkeznek Egyiptomból a mai Libanon és É-Izrael térségébe (93)	-04/03. évezr. fordulója	-03. évezr. 1. fele

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A lovas kultúra világában, az eurázsiai sztyeppén államszervezés folyik, – a törzsek szövetségi rendszerbe foglalása (73)		–03. évezr. 1. fele
A fejlett Indus-völgyi civilizáció korszaka (68)		–30. sz-tól
Uruk városát már egy 9.5 km-es fal veszi körül (67)		–3000 k.
É- és Közép-Kína területén már ötféle gabonát termesztettek: árpat, rizst, kölest, zabot, szóját (81)		–3000 k.
A fejlett Hongshan-kultúra virágzása Belső-Mongóliában és Mandzsúriában (82)		–3000 után
A kifejlett Indus-völgyi civilizáció korszaka (69)		–30. – 15. sz.
Az I. Uri-dinasztia kora (67)		–03. évezr. 1. felétől
A Sárga-folyó völgyében a Jangshao kultúra sikeres mezőgazdasága népességrebukkanáshoz vezet (82)		–2800 k.
A kyklád civilizáció fénykora a Földközi-tenger K-i medencéjében (110)		–2800/2000
A minószi kultúra kibontakozása a Földközi-tenger K-i medencéjében (110)		–2800/2000
Kialakul a sumer ékírás (67)	–3000 k.	–28. sz.
A szkíta művészetben kialakul az „állatstílus” (74)		–03. évezr. közepe előtt
Szíria és É-Izrael területén alapítanak államot a föníciaiak (93)		–03. évezr. dereka
Kialakul a középkori magyar királyi dinasztia őseinek genetikai típusa Baktria területén (100)		–03. évezr. közepén
Ur városa szövetségbe foglalja Mezopotámia sumer városállamait (67)		–03. évezr. közepén
Az indiai társadalom már kasztokra tagozódik (69)		–03. évezr. közepén
A Fekete-tenger vidékének katakomba-kultúrája (74)		–03. évezr. közepétől
Punt országa fennáll K-Szudán, ÉNy-Etiópia területén (87)		–03. évezr. közepétől
Öntözéses oázisgazdálkodás kezdődik a Tarim-folyó vidékén, a Tarim-medence É-i és D-i peremvidékén (83)		–03. évezr. közepétől
Elvándorlás Ny-Turkesztán területéről K-felé, K-Turkesztánon keresztül a mai Kína területére és DK-Szibériába (82)		–03. évezr. közepétől
A sztyeppéi állattartó népek kultúrája egységesen szkíta jellegű, a Kárpát-medencétől Belső-Ázsiáig (sztyeppé-övezet) (75)		–03. évezr. közepétől
Hagyomány szerint Fu Hi elkészíti a Ji Kinget, a Változások Könyvét. ill. kialakulóban van a sajátos kínai civilizáció (83)	–03. évezred 1. fele	–03. évezr. 2. fele
A klasszikus kurgánsiros kultúra időszaka a DK-európai sztyeppén (138)		–2500/1900
Az akkádok vezérei Nisinben (Közép-Babilónia) mint uralkodók szerepelnek (67)	–27. sz-tól	–25/24. sz-tól
A minószi kultúra virágzása (110)		–25-15/14. sz.
Az ún. Csemurek kultúra virágzása Mongólia területén (83)		–25-19. sz.
Elám érdeklődése Ny-felé fordul (69)	–27/26. sz.	–24. sz.
Akkádok már támadják a sumer városállamokat (67)	–26. sz.	–24/23. sz.
Elám fémművészete magas színvonalra emelkedik (69)		–2300 k.
Indoirániak jelennek meg az Iráni-felföldön (69)	–26/25. sz.	–23. sz.
A sumer Ur-nanse uralkodik Lagas városállamában (67)	–25. sz. 1. fele	–23. sz. 2. fele
Az Indus-völgy tengerészei kapcsolatban állnak a Perzsa-öböl jelentős városaival (69)	–24/23. sz.	–22. sz.
Egy turáni népcsoport India területére érkezik (69)	–25/24. sz.	–22. sz.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Az akkád Aggade-dinasztia uralmának kezdete, I. Sargon (67)	-2350	-2194
Ur városa Lagas fennhatósága alá kerül (67)	-2450 k.	-2194 k.
Sumer – II. Uri dinasztia (67)	-2450-től	-2194-től
Az Indus-völgy civilizációjának aranykora (69)	-22. sz-tól -18. sz-ig	-22. sz-tól, -16. sz-ig
A levantei (föníciai/amurru) kolóniák laza államszervezetben egyesülnek (93)	-03. évezred 2. fele	-03. évezr. vége felé
A Kura-Áraksz kultúra széterjedt Kis-Ázsia, a Fekete-tenger, Kilikia, E-Irán és a Közel-Kelet felé is (138)		-03. évezr. vége felé
Turán és a mai Afganisztán térsége fejlődésének „első turáni” fázisa megáll, Ny-Turán városai sorra elnéptelenednek (70)		-03. évezr. vége felé
Létrejön az Akkád állam (93)	-24/23. sz.	-21. sz.
Jelentős mértékű kivándorlás Turánból (70)		-21. sz.
Elkészül Gudea lagasi pátész zöldkőből való áldozati edénye (67)	-24. sz. 2. fele	-21. sz. 1. fele
Az amoriták megjelennek Palesztina területén (93)	-23/22. sz. ford	-21. sz. közepe
A föníciaiak megjelennek Palesztina területén (93)	-24/23. sz. ford	-21. sz. közepe
Jeruzsálem (elődvárosa) már létezik (93)		-21. sz. vége
E-Mezopotámia kultúrái népfellegükét részben a sztyeppe irányában bocsátják ki (76)		-03/02 évezr.
Jórészt a turáni embertípushoz tartoznak D-Szibéria és É-Kína területének leletei (82)		-03/02 évezr.
Gudea papkirály időszaka Sumerban (67)	-23/22. sz., -22/21. sz.	-20. sz.
Gudea Elám fejedelmét legyőzi, székhelyét Urba helyezi át (67)	-22/21. sz. fordulója	-20. sz. közepe
A korai szabirok az Urál D-i térségében, illetve a Kaszpi-tengertől a Pamírig terjedő ázsiai területek egy részén (75)		-20. sz-tól
A Cserkaszkul kultúra Ny-Szibéria és Kazahsztán határán, Szibéria peremén, az andronovói kultúra E-i határvidéken (75)		-20. sz-tól
A K-turkesztáni múmiák europid emberek maradványai (83)		-2000 k.
Az első belső-ázsiai rovásemlékek a Góbi peremvidékéről (83)		-2000 k.
Kezdődik a „kinai bronzkor” időszaka (83)		-2000-től
Mitanni magterülete a Habur-folyó vidéke Felső-Mezopotámiában. Az állam népessége a hurri etnikum (92)		-2000-től
Az első görög törzsek megérkeznek E-felől a Balkán és Kis-Ázsia „görög” területeire (110)		-2000-től
A II. Uri dinasztia Akkád maradék területét is meghódítja (67)	-22. sz. közepén	-20/19. sz. fordulója
Minószi civilizáció – Knosszosz fennállása (110)	(-1600-ig)	-2000-től (-1444-ig)
Büblös a legfontosabb föníciai kereskedelmi központ, hatóköre csaknem egész Mezopotámiára és Kis-Ázsiára kiterjed (93)	-2250 k.	-1994 k.
Vége az akkádok korának (68)	-2218	-1962
Az akhájok feltűnnek Hellaszban (110)	-2200	-1944
III. Uri dinasztia kezdetei, Úr-Nammu és törvényei (68)	-22/21. sz., -21. sz.	-19. sz.
A lovas népek Azerbajdzsán területén, majd Elő-Ázsiában (76)	-2000 k.	-19. sz. közepe
A Xia-dinasztia korai időszaka (84)	-2300-tól	-19. sz. végétől

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Szkíta/szaka törzsek a mai Irán területének jelentős részét birtokba veszik (70)	-21/20. sz.-tól a -16/15. sz.-ig	-19. sz. és -14. sz. között
A Ny-szibériai és kazahsztáni sztyeppén az andronovói és poszt-andronovói összkita kultúrák legfontosabb antropológiai eleme a széles arcú proto-europid változat (100)		-19. sz.-tól (-08. sz.-ig)
Krétán létrejön az első államalakulat (110)		-1900 k.
Már négy-öt elkülöníthető régészeti réteget „termelt maga alá” az évezredes bronzkori műltra visszatekintő Trója (96)		-1900 k.
A Turáni-alföld irányából expandáló szakák kezébe megy át a hatalom a mai Irán területén (99)		-1900/1600
Ur-Nammu: Sumer és Akkád királya (I. változat) (68)	-2047 - -2030	-1891 - -1874
Ur-Nammu: Sumer és Akkád királya (II. változat) (68)	-2112 - -2095	-1856 - -1839
Gojoseon az első királyság Korea térségben, egy „égi származású” király, Dangun alapítja (161)	-2333	-1844
Egy iraki terakotta szobor bizonyossága szerint a szkíták jellemzően lovakat ülnek meg (76)		-1800 k.
Az indoiráni népcsoportok az Indus-völgy felé terjeszkednek (70)	-21/20. sz.	-18. sz.
Szíria és É-Mezopotámia felől Sumerba érnek az amoriták (93)	-21. sz. közepe	-18. sz. eleje
Assúr építői a Van-tó vidékéről bevándorolt hurriták egyik népcsoportjának tagjai (92)	-2000 előtt	-18. sz. első fele
Mezopotámiában Iszin és Larsza játszik vezető szerepet (68)	-20. sz. vége	-18. sz. közepe
Összeomlik a III. Uri dinasztia központi hatalma (68)	-21. sz. vége	-18. sz. közepe
A larszai Gungunuk király uralma (68)	-20/19. sz. ford	-18. sz. közepe
A minószi civilizáció „lineáris A” néven ismert betűírása (110)		-18. sz.-tól
A Timber-siros régészeti kultúra (Szrubna-kultúra) a Fekete-tenger É-i partján húzódó sztyeppe sávjában (138)		-18/12. sz.
Trója fénykora – a VI-VII. régészeti réteg (96)		-1800 után
Iráni bevándorlás az Indus-völgybe (99)		-1750-től
Uruk, Ur, Nippur város már Elám fennhatósága alatt állnak (68)	-2002 után	-1746 után
Az amurruk/amoriták alapítják meg Ugaritot (93)	-1900 k.	-1744 k.
Az elámiak Anasba telepíti át királyságuk fővárosát (68)	-1995 k.	-1739 k.
A III. Uri-dinasztia hanyatlása idején sok városban (Larsza, Babilon stb.) amorita dinasztiák kerülnek hatalomra (93)	-20. sz. közepe	-18/17. sz. fordulója
A föníciai kereskedelem dominanciája a Közel-Keleten (68)	-19. sz.-tól	-18/17. sz.-tól
A gazdag városi kereskedők szervezik és bonyolítják le a levantei, mezopotámiai és kis-ázsiai kereskedelmet (93)	-20. sz. közepétől	-17. sz. elejétől
A III. Uri dinasztia bukása (78)	-19. sz. 2. fele	-17. sz. 1. fele
Babilon hatalma válik meghatározóvá a térségben (68, 78)	-20. sz. 2. fele	-17. sz. 1. fele
Assúrban szerveződik az asszírok állama (78)	-19. sz. eleje	-17. sz. közepe
Lakói kezdik elhagyni az Indus-völgyi civilizáció városait (70)	-20/19. sz.-tól	-17. sz.-tól
Kréta (a minószi civilizáció) hatalma egy földrengés következtében megrendül (110)		-1650 k.
Kezdődik Harappa és Mohendzso Daró hanyatlása (70)	-1800 k.	-1644 k.
Ujjáépül Knósszosz, de Kréta egy részén akhajok töltik be a katasztrófa nyomán megüresedett területet (110)		-1600 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Az asszírok államot alapítanak (91)	-19. sz.	-17/16. sz.
Az Indus-völgy dravida nagyvárosainak elnéptelenedése (70)		-17/16. sz.
Az első asszír állam fénykora (91)	-18. sz. közepe után	-17/16. sz. fordulója után
A hettiták államának központja a mai Csorum közelében (91)		-16. sz.
Alsó- majd Közép-Egyiptom a hükszoszok uralma alá kerül (89)	-17. sz. eleje, -18. sz. eleje	-16. sz. közepe
Asszíria hatalmas területekre kiterjeszti a hatalmát (91)	-17. sz. eleje	-16. sz. dereka
A Xia-dinasztia uralma Kinában (84)	-2050-től	-1561-től
Az akhájok utolsó bevándorló törzsei is megérkeznek a Balkán és Kis-Ázsia partvidékére (110)	-1700 k.	-1544 k.
Hamurabi uralma Babilonban (78)	-1792-től	-1536-tól
A hurrik Babilóniával együttműködve megdöntik az első asszír birodalmat (92)	-1781 -1680	-1525 -1524
Mitanni (Maitani, Manna, Hanilgabat) megalakulása (92)	-17. sz.	-16/15. sz.
Egyiptom egésze a hükszoszok uralma alatt van (89)	-17. sz.	-16/15. sz.
Hebront és környékét a hettiták birtokolják és népesítik be (94)	-18. sz.-tól	-16/15. sz.-tól
A civilizációs centrum az Indus-völgyből áttevődik a Gangesz völgyébe (70)		-16/15. sz. után
Malajziába megérkeznek az első protomalájok DK-Ázsia irányából (III/207)		-02. évezr.
Az Afaneszjovó, majd az Andronovó-kultúrkör hordozói képezik a Jenyiszej- és az Altáj-vidék, valamint a mai E-Kína lakosságát – az europid embertípus legkeletibb jelenléte (83)		-02. évezr.
Az andronovói kultúra a mai Kína területének Ny-i részére is nagy hatást gyakorol (102)		-02. évezr.
A szkíták Mongóliától Közép-Ázsián át a Kaukázusig, Ukrajnától az Elba-folyóig legalább hatszáz esetben szakrális jeleket hagynak az utókorra: ezek a szarvasos kövek (101)		-02. évezr.
A Cserkaszkul régészeti műveltség, – letelepedett állattartó lakosság, mely a ligetes- és a Kazak-sztyeppén nincs kitéve a K-európai gödörsíros kultúra befolyásának (102/103)		-02. évezr.
Trójt olyan népek is (hettiták, kimmerek, szkíták) gazdagítják, melyek megismertetik a várossal a lótarás fortélyait (96)		-02. évezr.
Az ún. Timber-síros régészeti kultúra a Fekete-tenger É-i partja mentén, – az oroszok Szrubna-kultúrájának nevezik (100)		-02. évezr. közepe táján
A Xia-dinasztia hatalmas palotavárosai, várospalotái (84)	-03. évezred vége	-02. évezr. közepe táján
Arják igázzák le a dravidákat és foglalják el az Indus-völgyet (99)	-1800 k.	-1544 k.
Kivándorlás az Indus-völgyből Ny-ra (D-Mezopotámia felé) (99)	-1800 után -1700 után	-1544 után
A fejlett írásrendszer kezdete Kinában (85)	-2000 k.	-1511 k.
Zarathusztra a színe lép (124)		-1500 k.
Az andronovói kultúra a Szir-darja vidékétől Szibériáig, az Altáj-hegységig, a Bajkál-tó mellékéig terjeszkedik (101)		-02. évezr. második fele
A Karaszuk-kultúra virágzása Közép-Ázsiában. Hatással van D-Korea bronzkori régészeti kincseire is (160)		-02. évezr. második fele
Az Égei-tenger térségében az ősgörög akhájok kiépítik hatalmi túlsúlyukat, létrehozzák a Mükénéi Görögországot (110)	-17. sz. 2. fele	-15. sz. 1. fele

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A fejlett Indus-völgyi civilizáció vége (68)		-15. sz.
Megszűnik az Indus-völgy civilizációs centruma, új centrum alakul ki a Gangesz-völgyben (70)		-15. sz.
Megjelenik Szíria területén a „proto-kánaáni” írás (94)	-18/17. sz.	-15. sz.
Az uráli központok az ónban gazdag kazahsztáni és altáji műhelyekkel – a legjelentősebb fémfeldolgozó övezet (101)		-15. sz-tól
Arják már nincsenek jelen tömegesen az Iráni-fennsíkon (99)		-15. sz-tól
A Kaukázus térségében fejlett a fémgyártás (138)		-15. sz-tól
A hosszúfejű-európai típus rovására a mongoloid elemek, a kevert formák terjednek D-Szibéria és a mai É-Kína területén (85)		-1500 után
A Karaszuk az andronovói kulturális egység egyik jelentős szakasza, leágazása (101, 118, 160)		-1500/800
Vége Hamurabi uralkodásának (78)	1750/1749	-1494/1493
A II. Babiloni (kassu) dinasztia uralma (78)	-1750-től -1650-től	-1494-től
A minószi civilizáció végnapjai (110)		-1450 k.
A „lineáris B” írás megjelenése a mükénéi kultúrkörben (111)		-1450 k.
A minószi civilizáció bukása (110)	-16. sz. eleje	-15. sz. közepe
A núbiai törzsek is behódolnak a hükszoszoknak (89)	-17/16. sz. ford	-15. sz. közepe
A hettiták első dinasztiája birodalmat alapít (91)	-18/17. sz. ford	-15. sz. közepe
A minószi civilizáció teljes pusztulása (110)	-1600 k. -1700 k.	-1444 k.
Az akhájok kiépítik Pülosz és Tirüosz palotáit és Spártát (111)	-1600 után	-1444 után
A hettiták hódítása Babilonban (78)	-1595	-1439
A „késő helladikus kor” elején mükénéi csoportok igyekeznek hatalmukba keríteni az Égei-tenger szigetvilágát (111)		-1400 k.
A dravida népesség jó része Közép- és D-Indiába húzódik (99)		-15/14. sz.
A kimmeriek őseinek kulturális központja a kaukázusi Sztravropol körzetében van (138)	-16. sz-tól -14. sz-ig	-15/14. sz-tól -13/12. sz-ig
A Kaukázus térségében továbbra is igen fejlett a fémgyártás (138)	-16. sz-tól -08. sz-ig	-15/14. sz-tól -07/06. sz-ig
A mükénéiek megtelepednek Ciprus-szigetén is (111)		-14. sz.
Ciprus mükénéi uralom alá kerül (126)	-17/16. sz.	-14. sz. közepe
Palesztina területe hükszosz uralom alá kerül (89)	-17/16. sz.	-14. sz. közepe
Megjelenik Szíria területén a „föníciai” (alfabetikus) írás (94)	-16/15. sz. ford	-14. sz. közepe
A szakák már a mai Irán területének nagy részét uralják (99)		-14. sz. közepe
Anat istennő kultusza elterjed Egyiptomban (89)	-16. sz. eleje	-14. sz. dereka
Hatti új dinasztiája megalapítja a Hettita Birodalmat (90)	-15. sz. 1. fele	-14. sz. 2. fele
A XVIII. dinasztia átveszi a hatalmat Egyiptomban (89)	-16. sz. 1. fele	-14. sz. 2. fele
Knósszosz fényes palotái maradéktalanul romba dőlnek (111)		-1400 után
Ugarit Mitanni vazallusa (94)	-1500 k.	-1344 k.
A mükénéi bevándorlók megérkeznek Ciprusra (111)	-1600-tól	-1344-től
D-babiloni kassu hódítás (78)	-1595	-1339
Véget ér a Xia-dinasztia uralma – 1. változat (85)	-1550 k.	-1301 k.
A Csang-dinasztia uralma Kínában – 1. változat (117)	-1550 – -1027	-1301 – -778
Az irániak indiai térhódítása eléri a Gangesz-völgyet (99)		-1300 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
I. Thotmesz kora (92, 105)	-16. sz. 2. fele	-13. sz. 1. fele
Megépül a híres mükénéi oroszlános kapu (111)		-13. sz.
A sztyepei népek erőteljes közép- és Ny-ázsiai jelenlétére, kisugárzására utalnak a Csang főváros régészeti leletei (117)		-1300 -- -1000
Masszagéták mozditják ki őshazájukból (a kirgiz pusztaságról) a szkíták egyes csoportjait (102)	-1550 k.	-1294 k.
Cipruson tömegesen elterjednek a mükénéi kerámiák (111)	-1440 k.	-1284 k.
Véget ér a Xia-dinasztia uralma – 2. változat (85)	-1766 k.	-1277 k.
A Csang-dinasztia uralma Kínában – 2. változat (117)	-1766 -- -1122	-1277 -- -633
I. Thotmesz fáraó trónra lép (105)	-1525	-1269
A hettiták második dinasztiája harci szekerekkel meghódítja Kisáziát és behatol Mezopotámiába (91)	-15/14. sz. ford -16/15. sz. ford	-13. sz. közepe
Fönícia D-i felét Kánaánnak kezdik nevezni (94)	-15. sz. eleje	-13. sz. közepe
III. Thotmesz kora (105)	-15. sz. 1. fele	-13. sz. 2. fele
A Földközi-tenger szíriai partvidéke is Hatti királyainak (a hettitáknak) az alárendeltségébe kerül (91)	-14. sz. 1. fele	-13. sz. 2. fele
Egyiptom az ún. „amarna-levelek” idejében békében él Mitannival (92)	-14. sz. 1/2. harmada	-13. sz. 2. fele, 13/12. sz. ford
Feltűnnek a szarmaták Közép-Ázsia területén (102)		-13/09. sz.
Közép- és Kelet-Mongóliában a négyszögletes sírok temetkezési szokásának időszaka (117)		-13/06. sz.
Az eurázsiai sztyeppe-övezet középső részén nyeri el végső formáját az andronovói-európai antropológiai típus (102)		-13. sz-tól az 01. sz.-ig
Elám most Babilónia része (121)	-1500 -- -1350	-1244 -- -1194
Az indoárjak Indiában nem építenek jelentős városokat (122)	-1500 -- -500	-1244 -- -244
Az ún. közép-asszír korszak, az új asszír hódítás kezdete (115)	-1380	-1224
III. Thotmesz seregei Megiddónál legyőzik a kánaáni hercegek seregét, elfoglalják Szíria területének D-i részeit (105)	-1470 k.	-1214 k.
I. Assur-uballit uralkodik Asszíriában (92, 115)	-1362 -- -1327	-1206 -- -1171
A hettiták hatalmuk csúcsán állnak, Asszíria ellen viselt hadjáratuk elér Vassukani, Niszibisz és Harran vidékéig (105)	-1360 k.	-1204 k.
Az Asszír Középbírodalom és a Hettita Középbírodalom nagyhatalommá nőtte ki magát (105)	-14. sz. közepére	-13/12. sz. fordulójára
Mitanni jelentős területeit az asszírok elfoglalják, a hurri lakosságot elűldözik (92, 115)	-15. sz. közepe	-13/12. sz. fordulója
Készül a hindu irodalom terjedelmes eposza, a Mahábhárata (122)	-15. sz. közepe után	-13/12. sz. fordulója után
A Hettita Birodalom (Amuru vazallussá tételével) befolyása alá vonja Fönícia nagy részét, és Kánaán E-i városait (105)	-14. sz. köz.	-12. sz. elején
Asszíria, most Ninive fővárossal, újra nagyhatalom (115)	-14. sz. köz.	-12. sz. elején
A görög törzsek beszívargása az Egei-tenger térségébe a „korai archaikus korban”. Először a jónok és az ajólok érkeznek (125)	-14/13. sz.	-12. század
A fáraók rövid idő alatt tizenhét hódító hadjáratot vezettek, és az Eufrátesz vonalát jelölték ki Egyiptom határául (105)	-1447-ig	-1191-ig
A hettiták elfoglalják Mitanni asszír kézbe került határerődít-ménveit, s zavarják az asszírok kereskedelmét (92, 115)	-1330-tól	-1174-től
Amuru hettita vazallussá válik (95)	-1319	-1163

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Asszír- és a Hettita Birodalom meghódította E- és Közép-Mezopotámia egység, illetve másik felét (105, 115)	-1318-ig	-1162-ig
Egyiptom kereskedelmi jogokat szerez az amoriták földjén (92)	-1418	-1162
A Közép-Asszír Birodalom uralkodója, I. Adad-nirari (92, 115)	-1305-től -1274-ig	-1151-től -1118-ig
Az Elámi Királyság kiterjeszti a hatalmát Babilóniára (121)	-1300-tól	-1144-től
Már a dórok is jelen vannak a görög világban (ÉNy-on) (125)	-1400-tól	-1144-től
Trója hanyatlása (96)	-1300 - -1250	-1144 - -1094
Asszír- és a Hettita Birodalom meghódította E- és Közép-Mezopotámia egység, illetve másik felét (105, 115)	-1270 k. -1370 k.	-1114 k.
Fönícia partvidékén egyiptomi helyőrség és hadikikötő (95)	-1370-től	-1114-től
Athén jelentős műkénéi várossá fejlődik (125)	-1400-tól	-1144-től
Trója leégése következtében keletkezett leletek kora (96)	-1260/1240	-1106/1086
Trója korábbi lakói elhagyják a várost (96)		-1100 után
Jeruzsálem királya, Abdi-Hepa segítségért esedezik a reformista Ehnaton (IV. Amenhotep) fáraóhoz (106)	-14. sz. közepe	-12/11. sz. fordulója
A forrásokban is feltűntek a kimmerek (138)	-14. sz-ra	-12/11. sz-ra
A dórok, a legharciasabb görög törzs honfoglalása (112)	-13. sz.	-12/11. sz.
A jónok és ajólok után az É-ről migráló dórok népe leginkább Spárta vidékén és Rodoszbán telepedik meg (125)	-13. sz.	-12/11. század
Kalózok fosztogatják a föníciai hajókat (95, 125)	-13. sz-tól	-12/11. sz-tól
A kimmerek a Kaukázus felől Ny-i irányban terjeszkednek és Kis-Ázsia jelentős részét fennhatóságuk alá vonják (96, 139)	-14. sz-tól	-12/11. sz-tól
Allamot alapítanak a mai Azerbajdzsán területén és Mezopotámia E-i felén a kimmerek (139)	-14. sz-tól	-12/11. sz-tól
Létrejön a tengeri népek első koalíciója (98)	-13. sz. közepe	-11. sz. eleje
Véget ér a Xia-diasztria uralma – 3. változat (85)		-11. sz.
Melkisédek, az „Igazság Királya”, akit Mózes könyve Sálem papkirályként nevez meg, Kánaán szakrális uralkodója (107)	-14/13. sz.	-11. sz.
Trója városát tűzvész pusztította el (96)	-1250 előtt	-1094 előtt
Asszír katonák Trója vidékén, az Égei-tengernél (113, 115)	-1250 után	-1094 után
Az asszírok az Égei-tengert is uralják (115)	-13. sz. végére	-11. sz. közepe
Belviszály, vallási megosztottság gyengíti Egyiptomot (107)	-14/13. sz. fordulója	-11. sz. közepe
Az izraeli törzsek (Ábrahám népe) letelepednek Kánaán több olyan részében, amelyek legeltetésre alkalmasak (107, 130)	-13/12. sz. fordulója	-11. sz. közepe
Megtelepednek a jeruzsálemi Sion-hegyen a jebuzeusok (Jebusziak) (106, 132)	-13/12. sz. fordulója	-11. sz. közepe
Kánaán viszonylagos önállósága helyreáll (107)	-14. sz. vége	-11. sz. közepe
Létrejön a tengeri népek második koalíciója (98)	-12. sz. eleje	-11. sz. közepe
Ciprusra is eljutnak a peloponnészoszi görögök (126)		-11. sz. közepe
Tróját jó kereskedelmi kapcsolatok fűzik a hatalmának csúcspontján lévő Hettita Birodalomhoz (97)	-13. sz. elejétől	-11. sz. közepétől
A védák elkészítése szanszkrit nyelven (99)	-1200 előtt	-1044 előtt
A szárazföld felől asszírok veszik körül Tróját (115)	-1195-től	-1039-től
A trójai háború kezdete a „Világteremtés” dátuma és Jean Huret Angeuin okoskodása figyelembevételével (49-50)		-1038/1037
A trójai háború tartama (97, 113)	-1193/1183	-1037/1027

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Trója elpusztítása (108, 126)	-13. sz. 1.harm -12. sz. 1.harm	-11. sz. 3. harmadában
A kádesi-csata (97, 108)	-13. sz. 1. harmadában	-11. sz. 3. harmadában
Kánaán hatalma a tengeri népeknek a levantei partvidék államaira irányuló inváziója miatt omlik össze (109)	-1190 k.	-1034 k.
A lüdök királyságot alapítanak Kis-Ázsia Ny-i részén (126)	-1185 után	-1029 után
A filiszteusok megjelennek Kánaánban, letelepednek (108, 130)	-1184 után	-1028 után
A „második tengeri koalíció” inváziója Kis-Ázsiában (113)	-1183-tól	-1027-től
Kína írott történelme legkésőbb ekkor megkezdődik (85)	-1500 k.	-1011 k.
A Hettita Birodalom bukásának kezdete (108, 113, 115)	-1265 k.	-1009 k.
Közép- és Kelet-Mongólia négyszögletes sírjai Ny-on Darhanig, ill. egészen Tibetig elterjednek (118)		-1000 k.
Nadrágban eltemetett emberek a Tarim-medencében – (a leg- régőbbi nadrágok) (118)		-1000 k.
Szkíta vagy „proto-hun” embertípus sajátosságai határozták meg D-Szibéria és E-Kína embertani arculatát (103, 118)		-02. évezr. végéig
A Jenyiszej- és az Altaj-vidéken, É-Kínában az Afaneszjovó- és Andronovó-kultúra europid típusú emberei éltek (118)		-02. évezr. végéig
Az ázsiai bronzipar egyik központja a későbbi Nagy Fal É-i oldalán, Hebei és Liaoning tartományok határán van (118)		-02. évezr. végén
Az Ili-folyó felső szakaszának vidékét benépesíti egy rövidfejű embertípus, (mongolid-K-mediterrán keveredés) (118)		-02/01. évezr. fordulója k.
Ausztronzékek népesítik be az ázsiai kontinens felől az Indonéz-szigeteket (III/207)		-02/01. évezr. fordulója k.
India és Indonézia területéről távoznak Szamoa irányában a polinézek ősei (III/207)		-02/01. évezr. fordulója k.
A Kaukázus Ny-i nyúlványánál, a Fekete-tenger K-i partvidékén, jellemző a fejlett városi kultúra (103, 139)		-02. évezr. végétől
Fejlett ásványi kincs-kitermelő régió az Urál-vidék (75)		-02/01. évezr.
Az Andronovo-kultúrkör virágzása (81)		-02/01. évezr.
A fattyanovói műveltség Finnországtól és a Káma-folyótól Dániáig, ill. az E-i Kárpátokig, – az ősszlávok és az ősbaltiak kultúrája, mely számtalan mély-lyukas harci baltáról ismert (77)		-02/01. évezr.
A „Gáva-Holihrad” földművelő kultúra népe a Kárpát-medence K-i részén, valamint Galicia és Besszarábia területén él (248)		-01. évezr. kezdetétől
A hunokra vonatkozó első írásos utalások Kínában (118)	-16/15. sz.	-11/10. sz.
A tengeri népek megrendítik a hettiták anatóliai hatalmát (150)	-12. sz.. -13. sz.	-11/10. sz.
II. Ramszesz a Nilus-deltában, a Pitom és Ramszesz elnevezésű raktárvárosok építkezéseinek dolgoztatja a hébereket (109)	-13. sz.	-11/10. sz.
Fönícia hajósainak vállalkozásai Hispánia irányában (141)	-13. sz.	-11/10. sz.
A Kánaán név helyett újra inkább Föniciának nevezik a levantei partvidékhez kapcsolódó földrajzi térséget (130)	-12. sz. közepétől	-11/10. sz. fordulóitól
A legkorábbi ismert, ún. „török-mongol jellegű” ij (az Angaránál, a D-Bajkál térségében) (120)		-01. évezr. 1. fele
Egyiptomi fennhatóság volt Kánaán területén (106)	-13. sz. közepéig	-10. sz. elejéig
A hettiták hatalmát a tengeri népek törlik meg (108, 115)	-12. sz. közepe -13. sz. közepe	-10. sz. eleje
Az öt nagyvárosból álló filiszteus városzövetség tagjai: Gáza, Askelon, Asdod, Gát és Ekron (130)	-12. sz. 2. fele	-10. sz. 1. fele
A görögök hőskora, amikortól uralmuk a Földközi-tenger K-i medencéjében kiteljesedik (126)	-12. sz. 2. fele	-10. sz. 1. fele

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Egy „Izraar” nevű állam is fennáll Kánaán területén (130)	-13. sz. 2. fele	-10. sz. 1. fele
A hettiták vezető rétege Levante területén, korábban kánaániták által lakott vidéken szervezi újjá magát (150)	-13. sz. 2. fele	-10. sz. 1. fele
Megszűnik Kánaán és Palesztina területén az egyiptomi fennhatóság (109)	-13. sz. közepe után	-10. sz. 1. fele
A héberek (yahudok) tömegesen eltávoznak Egyiptomból, az ősi kánaáni népek: a jebuzeusok és Ábrahám népe (az izraeliek), illetve filiszteusok által lakott területre érkeznek (109)	-13. sz. közepe után	-10. sz. 1. fele
Nincs számottevő hatalmi központ Jeruzsálem térségében (130)		-10. sz. 1. fele
A Gangesz völgye is indoáryák által ellenőrzött terület (99)		-1000-tól
A négyszögletes sírok a D-Bajkál vidékén is elterjednek (118)		-1000 után
Az eurázsiai nagyállattartó nomadizmus megjelenése (119)	-1150 k.	-994 k.
Egyiptom kovácsolja össze a yahudokat és a kánaáni őslakosságot, továbbá Ábrahám népét, tehát az izraelieket (107)	-1250 k.	-994 k.
Egyiptom birtokolta Levante területét és városállamait (106)	-1130-ig	-974-ig
A „tengeri népek” rablóbandái és az asszír seregek súlyos vereséget mérnek a hettitákra (108)	-1225 k.	-969 k.
Kánaán államisága megszűnőben (109, 130)	-1220 k.	-964 k.
A hettita ellenállás összeomlik az asszír csapatok csapásai alatt, s ezzel megszűnik a Hettita Birodalom (108, 115)	-1116	-960
Az utolsó ismert közép-asszír király, Tiglat-Pilezar (116)	-1115 - -1077	-959 - -921
Az asszírok bekebelezik a Hettita Birodalom korábbi területét (150)	-12. sz. vége -13. sz. vége	-10. sz. közepéig
Kánaán elvesztette az államiságát (109, 130, 150)	-12/11. sz. fordulójáig	-10. sz. közepéig
Fönícia kolóniát hoz létre a tunéziai tengerparton (141)	-13. sz. vége	-10. sz. közepe
Az izraeliek és a yahudok bírakat választanak, így szervezetségben felvehetik a versenyt a filiszteusokkal (109, 130)	-12/11. sz. fordulóján	-10. sz. közepe
Végérvényesen megszűnik a hettiták állama (115)	-13. sz. végére	-10. sz. közepe
Sába szerez vezető szerepet D-Arábiában (143)	-13. sz. végére	-10. sz. közepe
A Jeruzsálem melletti Bételt lerombolják az izraeliek (130)	-13. sz. végére	-10. sz. közepe
Szűnik meg létezni teljesen a mükénéi hatalom (126)	-11. sz. elejére	-10. sz. közepe
Krétán és Spártában az akhájokat gettókba tömörítik, szolgasorba taszítják (126)	-11. sz. elejétől	-10. sz. köz-től
Kezdődik az Afrikából vagy Arábiából érkező zsidók honfoglalása Izrael területén (131)	-11. sz. elejétől	-10. sz. köz-től
Kezdődik a bírák kora Izrael területén (130)	-12. sz. elejétől	-10. sz. köz-től
Levante D-i részén nem érvényesül maradéktalanul a föníciai-egyiptomi fennhatóság (141)	-12. sz. elejétől	-10. sz. köz-től
Hettita Birodalom K-i felének lakossága részben a Fekete-tenger K-i és a Kaszpi-tenger Ny-i vidékei közé vonul (150)	-12/11. sz. folyamán	-10. sz. köz-től -08. sz. köz-ig
Ujhettita városállamok a korábban föníciaiak vagy kánaániták által uralt vidéken (109, 150)	-13/12. sz.-tól -08. sz. köz-ig	-10. sz. köz-től -06/05. sz.-ig
Az etruszkok megérkeznek Itália területére (113)	-12. sz. 1. fele	-10. sz. 2. fele
Mükéné bukásával kulturális és civilizációs vonatkozásban általános hanyatlás következik be a térségben (112)	-1200 k. -1100 k.	-944 k.
Kibontakozik a „klasszikus lovasnomád” civilizáció (119)	-1100 k.	-944 k.
Izrael államának megalakulása (115)	-1100 k.	-944 k.
Amurru utolsó uralkodója, Hammurapi a tengeri népek támadása következtében vesztí életét (141)	-1185	-929

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A görögök Egyiptom támogatásával elfoglalják Tróját (116)	-1183	-927
A Yin-korszak Kínában (117)	-1401 - -1122	-912 - -633
A Yin-dinasztia megerősödik a Csangok ellenében (145)	-1400 k.	-911 k.
Lezárul a hellén középkor, avagy korai archaikus korszak (126)		-900 k.
Teljesen kibontakozott a rendkívül nagy területre, így Belső-Ázsia egy részére is kiterjedő Andronovo-kultúra (119)		-10/09. sz. fordulójáig
Kánaán középső és D-i területein két egymással vetkődő állam: Izrael és Opalesztina/Philisteia dominanciaharca (109)	-11. sz. közepe	-10/09. sz. ford
Kis-Ázsia Ny-i partvidékére jónok érkeznek, akik elfoglalják a „Jóniának” elnevezett területet (113)	-11. sz. közepe	-10/09. sz. ford
Az Asszír Középbírodalom bukása (116)	-11. sz. közepe	-10/09. sz. ford
Kezdődik a görög sötét kornak elnevezett időszak (126)	-11. sz. közepe	-10/09. sz. ford
Megejelennek a „felszabadító bírák” is Izrael területén (131)	-12. sz. közepe	-10/09. sz. ford
Az E-kaukázusi Szrubna-kultúrával rokon kimmer hegyi erőd Mikolajiv körzetében (139)	-12. sz.	-10/09. sz.
A föníciaiak létrehozzák É-Afrikában Hippo Regiust (141)	-12. sz.	-10/09. sz.
Ciprus D-i partjain létrejönnek a föníciai telepek (141)	-11. sz.	-10/09. sz.
A Fekete-tenger „kimmer beltengerre” változik (139)		-10/09. sz.
Robbanásszerű változás a házasított lovakkal kapcsolatban, a sztyeppén elterjed a lovasnomádok kultúrája (103, 118)		-10/09. sz.
Novocerkasski kimmer kultúra a Prut és Dnyeszter között (139)		-10/09. sz.-tól
Bevándorolnak a Rajna-völgyből (?) a gallok ősei a mai Franciaország területére (179)	-12. sz.-tól -11. sz.-tól	-10/09. sz.-tól
Az Indus-völgyi városok kiürültek (70)	-11/10. sz.-ra	-09. sz.-ra
Befejeződött a kimmeriek elkülönülése a szkíta világban (139)		-09. sz.-ra
A „szkíta forradalom” kezdete – a lovasnomád térhódítás (103)	-12. sz. közepe	-09. sz. eleje
Egy hagyomány szerint 130-140 évvel a háború után a trójaiak elérik a Szajnát, s megalapítják Lutéciát (Párizst) (114)		-09. sz. eleje
Az izraeli törzsek kultikus szerveződésének, illetve katonai összefogásának kora, a Bírák korának második szakasza (131)	-12. sz. 2. f-től -11. sz. 2. f-ig	-09. sz. 1. f-től -08. sz. 1. f-ig
Júda fiai Józsué vezetésével érkeznek D-ről a később Júdeának elnevezett felföldre (132)	-12. sz. 2. fele	-09. sz. 1. fele
A szármataik elkülönülnek a szkíták közösségétől (152)		-09. sz.
Az izraeli területek E-i részének szervezettsége, kultúrája sokkal erőteljesebb, mint a délié (131)		-09. sz.
Kimmeriek uralják a Fekete-tenger É-i partvidékét (139, 152)		-09. sz.-tól
A Novocerkasski kultúra kezdete (139, 152)		-09. sz.-tól
A szármataik Közép-Ázsia Ny-i feléből Ny-ra húzódnak, megtelepednek a Kaukázus előterében és hegyeiben (104)		-900 után
Izrael már középhatalom (115)	-1050-től -1150-től	-894-től
I. Nabú-kudurri-uszur babilóniai király, Asszírnia számottevő területének bekebelezője (116)	-1150 - -1110	-894 - -854
Elám állama Asszír-Babilónia vazallusa (122)	-1146-tól	-890-től
Mükéné teljesen eltűnik a térképről (112)	-1125 k.	-869 k.
A héber irodalom kezdetei – Debóra éneke (121)	-1125 k.	-869 k.
Megjelennek a föníciai telepeseik Szicília-szigetén (141)	-11. sz. vége	-09. sz. közepe
Föníciaiak gyarmatosítják az Ibériai-félsziget D-i részét (141)	-12. sz. vége	-09. sz. közepe
Népesség-bumm Arábiában, kivándorlás Mezopotámiába (143)	-11/10. sz. ford	-09. sz. közepe

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Az egyiptomi Újbírodalom széthullása (129)	-11/10. sz. ford	-09. sz. közepe
A föníciaiak már várost alapítanak a mai Líbia területén (141)	-11/10. sz. ford	-09. sz. közepe
Meroé (Núbia, Napata) állam kiválása Egyiptomból (129, 131)	-11. sz. 1. fele	-09. sz. 2. fele
Kisérlet zsidó identitású törzsi királyság megalapítására (132)	-11. sz. 1. fele	-09. sz. 2. fele
Herihór (Horemheb) fáraó megpróbálja véglegesen eltüntetni Egyiptomból az Aton-vallás maradványait (107)	-1100 k.	-844 k.
Megbukik az egyiptomi Újbírodalom (131)	-1070 k.	-814 k.
A sztyeppe számos kultúrája és műveltsége, például a Karaszuk kultúra képviselői átveszik az andronovói kultúrát (152)		-800 után
Befejeződik a zsidó bevándorlás Izraelbe (132)	-11. sz. közepe	-09/08. sz. ford
A K-re szorult hetitita népesség a Közép-Asszír Birodalom felbomlása után függetlenné válik (150)	-11. sz. közepe	-09/08. sz. ford
A védikus kultúra eléri a tetőpontját (122)	-11. sz.	-09/08. sz.
Épülnek a szamáriai paloták (132)		-09/08. sz.
A Ny-szibériai és kazahsztáni sztyeppen az andronovói és poszt-andronovói összkita kultúrák legfontosabb antropológiai eleme a széles arcú proto-europid változat volt (100)		-08. sz-ig
A Cserkaszkul műveltség lassan eltűnik a sztyeppéről. Helyét az andronovói, poszt-andronovói kultúra tölti ki (152)	-10. sz. közepétől	-08. sz. elejétől
Sámuel két könyvében tárgyalt időszak Izraelben (132)	-11. sz. 2. fele	-08. sz. 1. fele
Összeáll a brahmanizmus komplexuma (122)	-02/01. évez.	-08. sz.
Luzitánok; – letelepednek a bevándorolt „keltibérek” (?) az Ibériai-félsziget középső és EK-i részére (179)	-11/10. sz.	-08. sz.
Az ősi magyar-székely rovásírás terjedése (103)		-08. sz.
Hubuskia királyság a Zab-folyó felső folyásánál (150)	-10/09 sz.	-08. sz.
A szkíták Peksevo erődje a Don-Voronyezs térben (152)		-08. sz.
Ősi koreai királyság a mai Liaoning tartományban (161)		-08. sz.
Kazakisztán területén a szaka birodalom virágzik, amelyben masszagéták, tügrahaudok, isszédonok, arimaszkok élnek (148)		-08. sz-tól
Hatalmas öntözőcsatorna-rendszer épül Korezm területén (152)		-08. sz-tól
A Tagar-kultúra időszaka a Szibéria és az Altáj területe közötti térségben (152)		-08. sz-tól -03. sz-ig
A Zhou (Csou) dinasztia átveszi a főhatalmat a Csang (Shang) dinasziától (1. változat) (145)	-1027 k.	-778 k.
A Nyugati Zhou (Korai Csou) uralma – 1. változat (145)	-1027-től -771-ig	-778-tól -282-ig
Megalakul Média állama (gutik), csatlakoznak a K-re került, asszír uralom alól szabadult hetiták is (150)	-11/10. sz. ford -10/09. sz. ford	-08. sz. közepe
Izrael Királyságban elkezdődik a történetírás (133)	-11/10. sz. ford	-08. sz. közepe
Föníciai megalapítják a majdani pun fővárost, Karthágót (141)	-10/09 sz. ford	-08. sz. közepe
Gyarmatosítási verseny Fönícia és a görögök között (141)	-10/09 sz. fordulójától	-08. sz. közepétől
Elterjed a sábai írásbeliség (143)	-01. évezr eleje	-08. sz. 2. fele
A perzsák feltűnnek az iráni hegyvidéken (122)	-01. évezr eleje	-08. sz. 2. fele
Salamon király idejében az izraeli építkezések a száz évvel korábbi szamáriai palotákra emlékeztetnek (132)	-10. sz. 1. fele	-08. sz. 2. fele

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
I. Hiram, Türosz királya szoros kapcsolatokat ápol Izraellel (141)	-969 - -936	-713 - -680
A hunok (hiungnu, hiunju/hunio), tkp. szkíták, akik az Amur- és a Szelenga-folyó mellékén tanyáztak, elvándorolva a Mongol-felföldön (Góbi-pusztán) államot alapítanak (119)	-1200 k.	-711 k.
A Ny-i Csou- serege É-i nomád segítséggel elpusztít, vagy elűldöz egyes K-i törzseket (145)	-11/10. sz.	-08/07. sz.
A föníciai Ny-i gyarmatai terjeszkednek (142)	-09. sz.	-08/07. sz.
Fönícia és a gyarmatai között meglazul a kapcsolat (141)	-10. sz. közepe	-08/07. sz. ford
Feltűnik Ny-Iránban a parsua nép (122)	-09. sz. 2. fele	-07. sz. 1. fele
Hatalmas templomépítkezés Athénban, az Akropoliszon (127)	-09. sz. 2. fele	-07. sz. 1. fele
Akropoliszok a kultuszok színhelyei a görög városokban (127)	-09. sz. 2. fele	-07. sz. 1. fele
Az elohista és a jahvista papság művelt rétege egyaránt dolgozik a régi történetek lejegyzésén (134)	-10. sz. köz-től -08. sz-ig	-07. sz. elejétől -06/05. sz-ig
Az Új-asszír Birodalom megalakulása (116)	-10. sz. 2. fele	-07. sz. 1. fele
A Nübiai-dinasztia (Meroé uralkodó dinasztiaja) elfoglalja Egyiptom területének egy részét (129)	-10. sz. 2. fele	-07. sz. 1. fele
Cseljabinszktól D-re, Micsigan falu határában talált leletek gazdag szkíta előkelő nyári szállásáról tanúskodnak (153).		-07. sz.
Megjelennek a dór oszlopok az építészetben (127)		-07. sz.
A sábai kultúra fénykorának kezdete (143)		-07. sz. közepe
Napata város hatalma megnövekedik (129)	-08. sz-ra	-07. sz. közepe
A poliszok hatalmas kereskedelmi forgalmat bonyolítanak le a Mediterráneumban (127)	-09. sz. elejétől	-07. sz. közepétől
A mai Bilszk falu (Ukrajna, a Vorszklá-folyó partján) helyén szkíta metropolisz épül (153)		-07. sz-től
Óbuda térségében a szkítákhoz köthető az ún. váli kultúra (179)		-700-tól
Sába királynője urlamának ideje (134)	-940 k.	-684 k.
A Csin (Qin) állam megerősödése a Wei-folyó völgyében (145)	-900 k.	-651 k.
Lezárul a görög sötét kornak elnevezett időszak (126)	-800 k.	-644 k.
Megalakul a Napata Királyság (129)	-900 k.	-644 k.
A Zhou (Csou) dinasztia átveszi a főhatalmat a Csang (Shang) dinasztia-tól - 2. változat (145)	-1122 k.	-633 k.
A Nyugati Zhou (Korai Csou) uralma - 2. változat (145)	-1122-től -771-ig	-633-tól -282-ig
Koreában létezik egy állam, melynek alapítója a Shang-Yin dinasztia-ból származó kínai Kidzsa (Csi Ce/Qizi) (161, II/160)	-1121-től -194-ig	-632-től 056-ig
Az Ó-Csoszon dinasztia államának fennállása Korea másik részén (161)	-1121-től -108-ig	-632-től 142-ig
Ethbaal, Szüdon és Türosz királya dinasztikus kapcsolatra lép Ahábbal, Izrael királyával (135, 142)	-870 k. -887 - -856	-614 k. -631 - -600
Megalakul az egyiptomi 25. (Etióp) dinasztia (129)	-780/760	-624/604
Az asszír Eynomos jegyzék nevezetes napfogyatkozása (262)	-763	-607
Napfogyatkozás július 23-án (262)		
Hésziodosz születési ideje (120)	-860 k. -760 k.	-604 k.
A brahmanizmus, majd a hinduizmus É-India területéről kiindulva D-en és K-en is elterjed (123)	-09/08. sz. után	-07. sz. után
Szicília K-i és D-i partvidékén görög kolóniák épülnek (127)	-08. sz.	-07/06. sz.
Már léteznek az első georgiai (grúziai) államalakulatok (139)	-08. sz.	-07/06. sz.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Mína (tömjénhercegség) kezd vetélkedni Sábával (143)	-08. sz.	-07/06. sz.
A föníciai hajósok Málta-szigetét is birtokba veszik, Szicilián a föníciai kereskedők megalapítják Panormosz városát (142)	-08. sz.	-07/06. sz.
A szkíták találják fel a visszacsapó reflexiját (153)		-07/06. sz.
Ny-Kazahsztán, Malo-Krasznodarszk telephelyén, a Taszmolín-kultúrában sírmelléklet a lófej és ló-lábszár (154)		-07/06. sz.
A közép-ázsiai szaka törzsek elkülönülésének kezdete (225)		-07/06. sz-tól
Több hullámban érkeznek a szkíták a Kárpát-medencébe (154)		-07/06. sz-tól
Az önmagát syginna (szigünna) néven nevező szkíta etnikum betelepedik a Kárpát-medencébe (154, 182)	-08. sz-tól	-07/06. sz-tól
A jahvista irányzat megerősödik Júdában (135)	-09. sz-tól	-07/06. sz-tól
Lassan visszaszorul Európában a fattyanavói kultúra, melynek legjellemzőbb vonása a sok mély-lyukas harci balta volt (154)	-05. sz-ig	-07. sz-tól -04/03. sz-ig
Athénben már a korai görög írás használatos (127)	-08. sz. közepe	-07/06. sz. ford
A núbiaiak megszállják a Nilus-deltavidékét, Théba környékét is. Létre jön a Napata Birodalom (129)	-08. sz. közepe -09. sz. közepe	-07/06. sz. ford
Létrejön, és területileg egyre bővül „Magna Graecia” (127)	-09. sz-tól -08. sz. végéig	-07/06. sz-tól -05. sz. köz-ig
Frigia más anatóliai közösségeket államszövetségébe von (127)	-09. sz. köz-ig	-06. sz. elejéig
AsszírIA föníciai hódítása (142)	-08. sz. közepe	-06. sz. eleje
Gyarmatainak végleges elszakadása Föniciától, amikor Fönícia az Asszír Birodalom fennhatósága alá kerül (142)	-09. sz. közepe	-06. sz. eleje
A görögöknek kolóniáik vannak az Appennini-félszigeten (128)	-08. sz. köz-től	-06. sz. elejétől
Kezdődik a görög „középső archaikus” kor (127)	-08. sz. 2. fele	-06. sz. 1. fele
A föníciai eredetű gyarmatosok (punok) fénykora (142)	-08. sz. 2. fele	-06. sz. 1. fele
Az Urartu Királyság elbukik (140)	-08/07. sz.	-06. sz.
Kazahsztán területén virágzik a szaka törzsek országa (154)	-08/07. sz.	-06. sz.
Gazdag temetkezés Artádnál – szkíta fejedelem (154)		-06. sz.
Mesterséges tó épül D-Arábiában, 1000 m magasságban (143)		-06. sz.
Összefüggő szkíta területek a Kárpát-medencében (154)		-06. sz. köz-re
A Kaszpi-tenger és az Aral-tó között szaka törzsek élnek (154)		-06. sz-tól
A Don-folyótól K-re, a Volga és a Káma összefolyása körül virágzik a Blumfeld-kultúra (157, 225)	-05. sz-ig	-06. sz-tól -03/02. sz-ig
Athén egyesíti a maga uralma alatt az egész Attikát (127)	-850 k.	-594 k.
Napfogyatkozás május 22-én (262)		-585
I. Szárdur király (Urartu) (140)	-840/830	-584/574
Megszűnik a hun-jün (hszün-jün) elnevezés használata (145)	-1066 k.	-577 k.
Az Etióp-dinasztia leveri az egyiptomiak lázadását (129)	-730/715	-574/559
A Csou-dinasztia aranykora, amikor a kínai udvar szimbolikája a pusztai népekéhez hasonlatos (165)	-1050 - -771	-561 - -282
I. Rusza idején Urartu kimmer fennhatóság alá kerül (140)	-715/714	-559/558
A punok kialakítják fővárosukat, Karthágót (143)	-814/813	-558/557
Leptisz, Tripoli, Szabráta városok térségében létrejön Tripolitánia, a punok egyik jelentős tartománya (142)	-813 után	-557 után
Urartu asszírok általi meghódítása (140)	-705	-549
A kimmerek elfoglalják Frigiát (140)	-696	-540
Núbia kénytelen feladni egyiptomi hódításait (129)	-680/630	-524/474
Az első olimpia (26, 34)	-776	-510
A parsua törzsek elfoglalják Elám területét (122)	-760 k.	-504 k.
A parsua Kései Elám fennállása (122)	-760 - -644	-504 - -388

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A szkíták, szakák szövetsége élt Pártia térségében (162)	-08. sz. 2. h-ig	-06. sz. végéig
Kimmerek birtokolták a Fekete-tenger É-i partvidékét is, a Pontosztól az Al-Dunáig (139, 152)	-08/07. sz-ig	-06/05. sz-ig
Tagisken (szkita város a Szir-darja torkolatától D-re) szaka sírjairól ismeretes – arany- és bronzdiszkek, mázas edények (156)		-06/05. sz.
Egy szkita város a mai Jelizavetszkoje város mellett áll (156)		-06/05. sz.
A pannónia vasművességéről tanúskodó első leletek (178)	-08. sz.	-06/05. sz.
Szkiták szállják meg a Balkán felé eltávozott kimmerek korábbi földjét, a Fekete-tenger medencéjének É-i részét (140)	-07. sz.	-06/05. sz.
A sztyeppe központja már Kercs elővárosa lehet (155)	-07. sz.	-06/05. sz.
Egyes újhettita államok még léteztek (150)	-08. sz. köz-ig	-05. sz. el-ig
A Fekete-tenger környékén élő szkíták pénzt vernek (156)	-07. sz-tól	-06/05. sz-tól
A kisázsiai Milétosz városa gyarmatok sorát létesíti a Helleszponosz és a Fekete-tenger partvidékén (127)	-07. sz-tól	-06/05. sz-tól
Az ún. hallstatti kultúra (állítólag) (176)	-08. sz-tól -05. sz-ig	-06/05. sz-tól -03/02. sz-ig
A szarmaták szövetsége kézben tartja a Volgán-túl és az Urál-hegység D-i részét (157, 228)	-07. sz-tól -03. sz-ig	-06/05. sz-tól -02/01. sz-ig
Jelentős politikai tényező a szakák törzsszövetsége (156)	-03. sz-ig	-06. sz-tól -01/01. sz-ig
Az Upanisádok írásos formát nyernek (122)	-08. sz. - -02. sz.	-06/05. sz. - 01/02. sz.
A Cserkaszkul műveltség eltűnt a sztyeppéről. Helyét az andronovói, poszt-andronovói kultúra tölti be (152)	-07. sz. közepéig	-05. sz. elejéig
A Don-folyó mentén Kelet-Európa egyik legfejlettebb szkita kultúrája virágzik. (Az erdős sztyepp szkita kultúrája) (152)		-01. évezr. köz
K-Európában, Ukrajna területén a kimmerek hagyatékai a hallstatti kultúra előzményeinek tekinthetők (176)		-01. évezr. köz
A kimmerek megdöntik Frígia hatalmát (127)	-07. sz. közepe	-05. sz. eleje
Frígia területének nagy részét asszírok foglalják el (127)	-08. sz. közepe	-05. sz. eleje
Kis-Izrael királya és az arámi (szíriai), illetve újhettita uralkodók szövetségre lépnek az asszír fenyegetés ellen (135)	-08. sz. 2. fele	-05. sz. 1. fele
Az asszír hódítás eléri Izrael határait (135)	-08. sz. 2. fele	-05. sz. 1. fele
Föniciának az anyagi forrásait teljes egészében az asszír hódítás szolgálatába kell állítania (142)	-08. sz. 2. fele	-05. sz. 1. fele
Pártia lakossága hettita-hurrita eredetű népességgel egészül ki, s talán hettita-hurrita vezetőréteggel is, s a hürikánokkal és az áriakkal együtt Korezmia befolyása alatt áll (162)	-08. sz. köz. - -06. sz. közepe	-05. sz. eleje - -03. sz. eleje
Orenburg közelében, Filippkova mellett egy női sír felékszerezett szarmata tulajdonosa bal kezével olyan tükröt tart, amely bronzból készült, nyelét azonban aranyból készítették (158)		-05. sz.
A híres zöldhalom-pusztai aranyszarvas, a szkíták művészetének egyik legszebb emléke a Kárpát-medencében (154)		-05. sz.
A punok kiterjesztik uralmukat az Atlasz-hegységre (142)	-07/06. sz.	-05. sz.
A szakák jelen vannak az Iráni-felföldön (225)	-07/06. sz-tól	-05. sz-tól
A szkíták élnek É-Mezopotámiában és az Iráni-felföldön (154)	-07/06. sz-tól	-05. sz-tól
A szkíták központja a Fekete-tenger partvidékén van (140, 155)	-07/06. sz-tól	-05. sz-tól
A kimmerek sorra bekebelezik a kisázsiai kisállamok egy részét, utoljára Urartut is (140)	-08/07. sz-tól	-05. sz-tól
A szkíták egyes néprészei jelen vannak Mezopotámia határán, az Urmia-tónál és Lurisztánban (154)	-08/07. sz-tól	-05. sz-tól
Virágzik a Dong Son bronzkori kultúra DK-Ázsiában (213)		-05. sz-tól

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Róma alapítása (26, 34)	-754/753	-498/497
Athén és Spárta első írott törvényei (128)	-754/753	-498/497
A kimmerek beveszik a lüdök fővárosát, Szardiszt (140)	-652	-496
A gallok ősei elérik a mai D-Franciaország és Spanyolország területét, ők is hozzájárulnak az ibér etnikum geneziséhez (179)	-750-re	-494-re
Asszíria ellenőrző Közel-Keletet (Egyiptom határáig) (129)	-734-tól	-478-tól
Jeruzsálem Templomában valamennyi izraeli és júdai vallás hívei tarthattak istentiszteletet (134)	-722-ig	-466-ig
Kis-Izrael feldúlására és teljes asszíriai annektálására (135)	-722	-466
Urartu kimmer fennhatóság alá kerül (150)	-715/714	-459/458
Jelen volt a jeruzsálemi Templomban Asera szobra is (134)	-714-ig	-458-ig
A szingalézek létrehozzák saját államaikat Sri Lankán (123)		-450 k.
Urartu állama felbomlik (150)	-07. sz. eleje -06. sz. eleje	-05. sz. közepe
Spárta a legerősebb görög városállam (128)	-08/07. sz.	-05. sz. közepe
Meroé városa a legjelentősebb hatalmi központ Nubiában (129)	-08/07. sz.	-05. sz. közepe
Arábiából való újabb kivándorlás, most nem Mezopotámiába, hanem Etiópia É-i területei felé (143)	-06. sz. eleje, -07. sz. eleje	-05. sz. közepe
Kimmeria-Szkitia (a Dunától a Donig húzódó parti terület) lakói minden bizonnyal a kelta etnogenezis elsődleges kovaszát alkotják, mivel elhagyták ezt a területüket, Ny-ra tartanak (176)	-07. sz. vége	-05. sz. közepe
Az európai szkita kultúra virágzása, központi törzseik nagy számban jelen vannak a Don-folyó alsó folyásánál, legfontosabb bázisuk a mai Voronyezs területének D-i része (155)	-07. sz.-tól -03. sz.-ig	-06/05. sz.-tól -01/01. sz.-ig
Az Altáj É-i lábainál a Pazarik-5 lelőhely igen gazdag (154)		-05. sz. 2. fele
A szakák leletei Pazariken kívül Sibében és Basadárban, tehát Szibériában és az Altájban is jelen vannak (148)		-05. sz. 2. fele
Urartut asszírok hódítják meg (150)	-705	-449
A punok Afrika-kerülése Egyiptom szervezésében (142)	-600 k.	-444 k.
Az ausztriai Hallstatt temetője a hallstattit megelőző kultúrához tartozik, – a hallstatti kultúra nem a szerves folytatása (176)	-700 k.	-444 k.
Esarhaddon király szkítái az Urmia-tó déli részén telepednek le, azon a helyen, amelyet ma Szakkiznak neveznek (155)	-681 - -669	-425 - -413
A szkita királyi csapatok legyőzik az asszírokat (154)	-673	-417
Az asszír haderő megszállja Egyiptomot (129)	-671	-415
Ispakaj (szkita-asszír király) átveszi a hatalmat. Egy hatalmas fővárost épített, amit Szakkiznak neveznek e (155)	-669	-413
Pazarik kurgántemetkezései bőségesen tartalmazzak tulipánábrázolást bőrön, rátétes nemezen, szőnyegen (154)		-05. sz. vége
A szarmaták uralkodnak a Don-folyó középső folyásánál (157)		-05/04. sz.-ra
A Fekete-tenger K-i partvidékére telepednek át a szkíták, a Volgától, Jajktól és a Kaszpi-tengertől, és a médek vidékéről (144)	-07. sz.-ra	-05/04. sz.-ra
A nomád alánok nagy területen megjelennek a sztyeppén (157)	-07. sz.-ra	-05/04. sz.-ra
A szarmata Blumfeld-kultúra a Volga-Úral térségben (226)		-05/04. sz.
Szkita-szaka fémművészeti központ Kamenszkojénél (156)		-05/04. sz.
Kazahsztán területén (Iszik-kurgán) készül egy szaka fejedelem arany süvegdisze, mely hegyormon álló életfát, s annak a tetején egy madarat ábrázol (154)		-05/04. sz.
A Karaganda régióban van egy szkita vezető kurgánsíja, akit Naphercegnek neveztek el. Testét beborították arannyal (157)		-05/04. sz.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtualis	integrált
Odessza vidékén már görög települések is állnak (155)	-07. sz.	-05/04. sz.
A görög telepesek megtelepednek a Fekete-tenger K-i partvidékén, például a mai Szevasztopol környékén (155)	-07. sz.	-05/04. sz.
Kimmerek élnek a Dardanellák közelében (140)	-07. sz.	-05/04. sz.
Az isszedonok vagy a masszagéták a kimmerek korábbi földjét, a Fekete-tenger medencéjének E-i felét népesítik be (102)	-07. sz.	-05/04. sz.
Szküthopolisz (Bét-Seán) város lakóinak bevándorlása (136)	-07. sz.	-05/04. sz.
A médek a Kaukázustól D-re és a Kaszpi-tengertől DNy-ra fekvő területeken megalapítják Nagy-Médiát (155)	-07. sz.	-05/04. sz.
Sába próbálja kiterjeszteni hatalmát a Minai Birodalomra (143)	-06. sz.	-05/04. sz.
Megérkeznek Sri Lanka gyarmatosítói, a szingalázok (123)	-06. sz.	-05/04. sz.
Kercs központjában görög hajósok építenek várost (156)	-06. sz.	-05/04. sz.
Már létezik a Karthágó központú, oligarchikus pun állam (142)	-06. sz.	-05/04. sz.
A szármataktól K-re, a Kaszpi-tenger térségében az oszétok valószínűsített elődei, az alánok jelentős területen élnek (226)	-07. sz-tól	-05/04. sz-tól
Alma-Atától 45 km-re, Isszik területén 45 halomsír ismert. Az egyik sírmelléklet ezüstcsészéjén hun írás látható (157)		-05/03. sz.
A hallstatti kultúra időszaka (176)	-07. sz-tól -04. sz-ig	-05/04. sz-tól -02/01. sz-ig
Az ún. Kő Erőd (Kamenszkoje) fennállása az ukrán Dnyitropetrovszk körzetben (157)	-02. sz-ig	-05. sz-tól 01/02. sz-ig
A hunok „régi” központja Konfucius szerint: a Góbi-sivatag peremvidékén volt (146)	-09. sz-ig	-04. sz-ig
A sakják a Turáni-alföld irányából megérkeznek a Himalája D-i lejtőire, Nepál és India határvidékére (148)	-07. sz-ban	-04. sz. elején
A szkíták egyes törzsei az Indus torkolatánál levő Patala város felé, míg egy másik csoport a Gangesz-völgyébe vonul (148)	-07. sz. 2. fele	-04. sz. 1. fele
A Panticapeumban a szkíták ezüstpénzt vernek (156)	-06. sz. 2. fele	-04. sz.
A fejrődi (Kolozs megye) szkíta bronztükrő kora (154)		-04. sz.
Cseljabinszknál, Kicsigin falunál hatalmas szármata temetkezési terület van (158)		-04. sz.
A Tien-san lejtőinél, Isszik területén élő népek előkelői halomsírokba temetkeznek (146)		-04. sz.
A Góbiában és a pusztai övezetekben a régészeti emlékek megriktnak, Hangqin járásban hun aranykincs kerül a földbe (146)		-04. sz.
A kelta beáramlás „második hulláma” Közép-Európában (178)		-04. sz.
A kelták a Felvidéken, a helyben lakó (szkíta műveltségű) népek közé telepednek, talán etnikailag is keverednek (179)		-04. sz.
A Balkánon élő illírek a kimmerek uralma alatt állnak (176)		-04. sz.
Szkiták-szármataik integrálják a fattyanovói kultúrát (154)	-06/05. sz-tól	-04. sz-tól
Partatua (szkíta-asszír király) Palesztina és Egyiptom irányában vezet hadjáratot (155)	-653 után	-397 után
A Volga, Jajk és a Kaszpi-tenger térségének egyes szkíta/szaka törzsei Média hatalmasra növekedett területén találhatók (155)	-633 k.	-377 k.
Aluattész lüd király vereséget mér a kimmerekre (140)	-626	-370
A DK-Európában (a K-Balkánon) tartózkodó kimmerek közé megérkezik a kisázsiai kimmer népesség (176)	-626 után	-370 után
Görög forrásokban már nem említik a kimmereket (177)	-626 után	-370 után
Az utolsó kimmer csoportok megérkeznek DK-Európába (140)		-350 k.
Kis-Ázsiából eltávoznak a kimmerek (177)	-07. sz. végére	-04. sz. köz-re
A kimmerek DK-európai jelenléte meghozza Trákia etnikai és kulturális átalakulását (176)	-07. sz. végére	-04. sz. köz-re

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Kazakisztán területén a szaka birodalom virágzott, amelyben masszagéták, tügrahaudok, isszédonok, arimaszpok éltek (148)	-07. sz. végéig	-04. sz. köz-ig
Arméniában (Szakaszenában), ami szűkebb értelemben a Kür-Araksz folyók köze, hosszabb idő óta szkíta népek éltek (155)	-07. sz. végéig	-04. sz. köz-ig
Az Al-Duna és Havasalföld szkíta-görög származású „gétái”, „géta-dákjai” elvileg a trákok rokonai is lehetnének (248)	-07. sz. vége	-04. sz. közepe
A kimmeriek/kelták megjelennek a Kárpát-medence Ny-i részén, a későbbi Pannóniában (178)	-07/06. sz. -06/05. sz.	-04. sz. közepe
Az Ausztria területén az első kelta megtelepedés ideje (177)		-04. sz. közepe
Szkiták uralják a kelet-európai sztyepét, a szarmaták határvidékétől a Kárpát-medencéig (156)	-07. sz. végétől	-04. sz. közepétől
Örmények telepednek át Thesszáliából a médek uralma alá, a kaukázusi régióba, kialakul az örmény Arménia (155)	-06. sz. elejétől	-04. sz. közepétől
Média országának fénykora (262)	-06. sz. 1. fele	-04. sz. 2. fele
A kimmeriek nagy része Ny-felé elhagyja Kimmer-Trákiát (177)	-06. sz. 1. fel. -05. sz. 1. fel.	-04. sz. 2. fele
Urartu médek és babilóniaiak általi pusztítása és kirablása idején az ott élő szakák K-Európába kerülnek át (155)	-605 k.	-349 k.
Kimmeriszt görög hajósok alapítják, de a lakossága szkíta (156)	-600 k.	-344 k.
Megjelennek a kocsis sírok a mai Németország területén (178)	-600 k.	-344 k.
Elkülönül az ún. Ny-i és az ún. K-i hallstatti kultúrkör (180)	-600 k.	-344 k.
Egy kocsis temetkezés Bulgária K-i felén, mely egyáltalán nem emlékeztet korábbi trákiai temetkezésekre (176)	-500 után	-344 után
A hallstatti kultúra dominál a mai Németország D-i részén, Galliában, E-Itáliában, Britanniában, Hispániában (179)	-600 után	-344 után
A luzátonokra (az ibérek őseire) rátelepednek a kelták (179)	-600 után	-344 után
Thalész napfogyatkozása (262)	-585	-336
Napfogyatkozás december 23-án		-336
Türosz városa behódol Babilónia királyának (142)	-587	-331
Babilóniában formálódnak Mózes könyvei (Ószövetség) (136)	-586 után	-330 után
Buddha legvalószínűbb születési éve (149)	-566	-310
Hatalmas öntöző-rendszer épült Korezm területén (152)	-06. sz-ig	-04/03. sz-ig
Mahámája/Mája királyné megszűli Sziddhártha Gautama herceget (Buddhát) (148)	-06. sz. közepe előtt	-04/03. sz. fordulója k.
Kimmeriszt a beszivárgó milétoszi és leszboszi görög telepesek elnevezik Antandrosznak (156)	-05. sz.	-04/03. sz.
A kirgiz-üzbec-kazak hármashatár közelében, Simkentnél a kurgánok leletei szaka-szarmata közös kultúrára utalnak (158)		-04/03. sz.
A Kisselykei (Nagy-Küküllő megye) agatürsz bronz rátét (154)		-04/03. sz.
A zoroasztrizmus államvallássá tétele Perzsiában (18, 34)	-06. sz.	-04/03. sz.
A kelták a Felső-Duna mentén fejlett életformát alakítanak ki, városokat alapítanak, körükön hatalmas falakat húznak (179)	-06. sz.	-04/03. sz.
A Dnyeper és a Visztula közötti területen még jelen van a fattyanavói kultúra (77)	-05. sz-ban	-04/03. sz.
A sábai kultúra virágkorának vége (143)	-05. sz.	-04/03. sz.
A Minai Birodalom megszilárdítja hatalmát Arábiában (143)	-05. sz.	-04/03. sz.
A Ny-i (Korai) Csou-korszak csúcsa (146)	-09/08.	-04/03. sz.
A szarmaták népesítik be a Közép-Ázsia Ny-i peremvidékétől a Kárpátokig elnyúló hatalmas terület jelentős részét (158, 228)	-06. sz-tól	-04/03. sz-tól
Indiában fejlődnek a városok, elterjed a brahmi írás (148)	-06. sz-tól	-04/03. sz-tól
Lüd mintára kezdenek a görögök pénzt verni (157)	-06. sz-tól	-04/03. sz-tól

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Szarmaták uralják az európai sztyeppe középső részét (228)	-05. sz.-tól	-04/03. sz.-tól
Szarmaták jelennek meg az Urál-hegység és a Don-folyó közti területen (158, 227)	-05. sz.-tól	-04/03. sz.-tól
Kelták telepedtek az Ibériai-fsz. középső és ÉK-i részére (179)	-06. sz. köz-ig	-03. sz. elejéig
Pártia Korezmia befolyása alatt állt (162)	-06. sz. köz-ig	-03. sz. elejéig
A tömjénkereskedelem a mîneusok kezében összpontosul, a Mînai Birodalom végül magát Sábát is az uralma alá veti (143)	-05. sz. közepétől	-04/03. század fordulójától
Média állama megszűnik (150)	-06. sz. 2. fele	-03. sz. 1. fele
A bráhmínok kasztja ellen fellépő Buddha egy új vallás és filozófiai rendszer alapjait fekteti le (148)	-06. sz. 2. f-től	-03. sz. 1. f-től
A pártusok elődei a perzsa uralom alá került médek felkeléseit támogatják, ezért kell elhagyniuk korábbi hazájukat (162)	-06/05. sz.	-03. sz.
A kelták uralomra jutnak Esztergom és Győr környékén (178)	-05/04. sz.	-03. sz.
A kelták jelenléte Obudán (az ún. „késő váli” kultúra) (179)	-06/05. sz.	-03. sz.
A Jüeh-csi a Csou források szerint jáde kőszállítmányokat exportál a Tarim-medencéből Kinába (169, 183)	-08. sz.	-03. sz.
A kínai történetírás a hunok központját a Sárga-folyó környékére, a mai Shanxi, Shaanxi tartomány területére lokalizálja (169)	-08. sz.	-03. sz.
A Sárga-folyótól É-ra fekvő területéről való az első ismert, csontillesztésű vaspáncél (169)		-03. sz.
A legkorábbi hunnak tekintett erőd és város, Szusza alapítása – (Ulan Ude ókori előzménye) (170)		-03. sz.
Kelt-ibér törzsek a Pireneusi-félszigeten (179)		-03. sz.-tól
A szkíta műveltség ázsiai hordozóinak K-Ny-i vándorlása (228)		-03. sz.-tól
A dzsómon-kultúrát váltja a jajoi-kultúra Japánban (161, III/62)		-03. sz.-tól
Kang-kjü törzsszövetsége a Szir-darja mentén (257)	-550-től	-294-től
A kelták a Pireneusi-félsziget belsejében terjeszkednek É-Ibéria irányában, ahol az ibérek élnek (179)	-550-től	-294-től
Korezmia, Ária, Szogdia és Pártia területei sorra az Akhaimenida Birodalom fennhatósága alá kerülnek (162)	-550 - -480	-294 - -224
A pártusok vezető rétege elvándorol az Aral-tó irányában, később azonban visszatér Pártiába (162)	-550 - -400	-294 - -144
Egy összecsapás a hum hszien-jün és a Ny-i Csou között (146)	-780 k.	-291 k.
A „hiteles” kínai történelem kezdete: egy napfogyatkozás (263)	-775	-286
Napfogyatkozás Belső-Ázsiában: október 14. (263)		-286
A föníciai városok megnyitják kapuikat a perzsák előtt (142)	-539 után	-283 után
Kinában a hatalom a K-i (Kései) Zhou (Csou) dinasztia kezébe kerül, de Kína K-i felére korlátozódik (147, 169)	-771	-282
A Csin államnak a Csoukat megsegítő, barbárok „rongok” (zsongok) elleni támadása (169)	-771/770	-282/281
A „Tavaszi és Ősz Korszaka” Kinában (165, 169)	-771 - -476	-282 - 014
Buddha aszkétaként él, majd „megvilágosodik” (149)	-532-től	-276-tól
A Margianának nevezett gazdag vidéket Nagy Kúrosz perzsa uralkodó próbálja bekebelezni, de szembekerül a masszagéta törzsekkel, akik seregét legyőzik, őt magát megölik (227)	-530	-274
A „Gaumata méd mágus” hatására egy perzsa uralom alatti területen rövid időre visszaáll a méd-babilóniai uralom (149)	-522/521	-266/265
A perzsák Margiana jelentős részét uralmuk alá hajtják (227)	-513 előtt	-257 előtt
Hellász jókora részét perzsák szállják meg (177)	-06. sz. vége	-03. sz. közepe
A mai Portugália területén is letelepednek a kelta törzsek (179)	-06/05. sz. ford.	-03. sz. közepe
Jelen vannak a kelták a Brit-szigeteken és az Ír-szigeten (181)		-03. sz. köz.-tól

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Újjáépítik a sumér városokat Mezopotámiában (149)		-250-tól
A hallstatti kultúra átadja helyét a La Tène kultúrának (179)	-500 után	-244 után
A perzsák egyik görögországi hadjáratával összefüggésben említett napfogyatkozás (263)	-480	-231
Buddha halála („javított ceyloni” kronológia szerint) (149)	-486	-230
Buddha egy „alternatív” elhalálozási ideje (149)	-386	-230
Kibontakozik a nomadizmus fejlett formája a sztyeppén. Pontosán meghatározott területsávokon, állandó téli és nyári szállások között zajlik az évszakos vándorlás (145)		-01. évezr. második felében
Kelta törzsek (icenusok, trinobantusok, catuvellaunusok, silurok, brigantok stb.) telepednek le az ír szigetvilágban (II/80)	-01. évezred 3. negyede	-01. évezr. 4. negyede
A szaka törzsek területeinek súlypontja az Aral-tótól K-re van, befolyásuk kiterjed a Kaszpi-Aral térség E-i részére is (166)		-01. évezr. vége előtt
A hunok megvetik lábukat a Jenyiszej-vidéken (170)		-03. sz. vége
Letűnt a mai Finnországtól és a Kámtól Dániáig, ill. az E-i Kárpátokig terjedő térség fattyanavói kultúrája (154)	-05. sz-ig	-03/02. sz-ig
A Rajna és Duna vonalától K-re, illetve a Kárpátoktól E-ra a hallstatti és a La Tène műveltség sem tud domináns helyzetbe kerülni a szkíta-szarmata kultúra jelenléte miatt. (180)		-03/02. sz.
Az Aral-tó és az Oxusz, valamint a Jaxartész mentén élő szakák régészeti hagyatéka Pazariken kívül Sibében és Basadárban, tehát Szibériában és az Altájban is jelen van (156)	-04. sz.	-03/02. sz.
A szarmaták zöme megindul Ny-ra a Kaszpi-tenger és a D-Ural közötti térségből (157)	-04. sz.	-03/02. sz.
A perzsa Pantheonban feltűnik Anahita is (18, 34)	-05. sz.	-03/03. sz.
A kelták első hulláma eléri a Brit-szigeteket (181)	-05. sz.	-03/02. sz.
A kelta fejlődés eredményeként oppidumok alakulnak (180)	-05. sz.	-03/02. sz.
A budai Gellérthegy területe a kelták uralma alá kerül (178)	-05. sz.	-03/02. sz.
A parti-dahák élnek Perzsia 16-odik tartományában (162)	-05. sz.	-03/02. sz.
A Hun Szövetség központi területét Ordosz vidéke, Baján-núr és Ulan-csáb, valamint a Silin-gol Ny-i része fedi le. A királyi palota a Hanhaj-hegységben, az Orhon medencéjében van (169)		-03/02. sz.
Hérodotosz a szarmatákról szólva megállapítja, hogy szkíta nyelven beszélnek, de eltérő kiejtéssel (227)	-05. sz.	-03/02. sz.
A La Tène kultúra a Hessen-D-Thüringia-E-Bajorország régióban jön létre (179)	-05. sz.	-03/02. sz.
A tigraxauda szakák a Kaszpi-tenger és a Jaraxes közötti területen, a haumavarga szakák a központi vidéktől D-re, a paradraja szakák (szarmaták), a Kaszpi-tenger EEK-i felénél élnek (166)	-05. sz. 1. felében	-03/02. sz. fordulóján
Kezdődik a szarmaták fénykora a közép-ázsiai régióban (185)	-04. sz. közepe	-03/02. sz. ford.
A Dnyeper-folyó mentén sok a szkíta temetkezés és település. Zaporizsja körzetben legalább száz kurgánsír van (156)		-03/02. sz-tól
Az Ír-szigetet vegyesen kelták és piktek lakják (181)	-05. sz-tól	-03/02. sz-tól
A szarmaták uralják a K-európai sztyeppe jelentős részét (158)	-05. sz-tól	-03/02. sz-tól
A Kárpát-medence és Etelköz, valamint a Duna-delta szkíta törzsei – élükön az agatürszoszokkal – leválnak a sztyeppe szkítáinak szövetségéről – létrejön Dácia (227, 247)	-05. sz-tól -03. sz-ig	-03/02. sz-tól -01/01. sz-ig
Korea felől zajló nagy bevándorlási hullám Japánban (161)	-01. évezred derekától	-03 - -01. sz.
Az É-mongóliai gazdag halomsírok keletkezési ideje, ezeket a tudomány a hun arisztokrácia sírjaiként tartja számon. (170)		-03. sz. vége után
Japán szigeteinek őslakossága megismerkedik az öntözéssel, a bronzszal, a vassal, a textilkészítéssel (161)		-03. sz-tól 01. sz. elejéig

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Több hullámban érkező protomalajok Indonézia tengerpartjáról a szigetek belsejébe szorítják az ausztrónézeket (III/207)		-02. sz-ra
A tokhárók a Sárga-folyó Ny-i részétől az Altájig terjedő területen éltek (?), ami azonban a vuszunok területe volt (183, II/7)	-07. sz. 1. f-ig	-02. sz. 1. f-ig
A Krim térségében megalakul a Boszporuszi Királyság (247)	-05. sz. 2. fele	-02. sz. 1. fele
A La Tène stílusnak az első „A” periódusa lezárul (181)	-350-ig	-194-ig
Az a kelta nép, melyet a rómaiak galloknak neveztek el, a mai Franciaország területét lassan fennhatósága alá vonja (180)	-450-től -250-ig	-194-től -094-ig
Panticapaeum (Pantikapum, Kercs) szkíta archonja felveszi a Boszporusz királya címet (247)	-438	-182
K-Turkesztánban, a Sárga-folyó Ny-i vidékétől az Altájig terjedő területeken is élnek „szai-törzsek” (szakák, vuszunok) (257)	-650 k.	-171 k.
Hérodotosz nevezi először keltáknak az Európa területén élő népeket (177)	-414 előtt	-158 előtt
A korezmiek a szakákkal és az Aral-tó Ny-i mellékén élő masszagétákkal szövetségre lépnek Perzsia ellenében (166)	-05/04. sz. fordulója	-02. sz. közepén
A szakák a Kazak-sztyeppe és a Tien-san vidékéről D-re húzódnak, Perzsia hódítási területe K-i periferiájára (166)		-02. sz. közepén
Vác, Erd és Püspökhatvan térségét is eléri a kelták, – az illír törzsek sokáig ellenálltak a hódításnak (179)	-04/03. sz. fordulóján	-02. sz. közepén
A dahák az Oxosz és a Jaxartész közötti, vagy a Jaxartészen túli területről vándorolnak a Kaszpi-tenger mellékeire (162)	-03. sz. 1. felében	-02. sz. 2. felében
A bójok hatalmi központot képeznek Pozsony vidékén (181)		-02. sz. 2. fele
A Tuvával határos Hövsgöl megyéből ismeretes egy hun temető, Rasaant járásban, ló-melléklettel ellátott sírokkal (170)		-02. sz. 2. fele
Gallok támadják és elfoglalják a Pó-folyó völgyét (181)	-400 k.	-144 k.
Erős törzsszövetségek alakulnak Közép-Ázsiában (162)	-400 után	-144 után
A gallok kifosztják Rómát (181)	-387	-131
A „Ny-i Rong” kiszorítja a Sárga-folyótól az Altájig terjedő területről a szai törzseket, akik Ny-ra vonulnak (183, 257)	-620 k.	-131 k.
Lao-ce élettartama (159)	-604 - -517	-115 - -028
A második buddhista zsinat Vaisáliban (163)	-365 - -350	-109 - -094
A Németország területén magasodó ősi védelmi erősségek kiépítését többnyire a keltáknak tulajdonítják (180)	-05/04. sz. után	-02. sz. után
A germánok Skandináviából D-DNy-felé expandálnak (180)		-02. sz-tól
Megszűnt a pazariki szkíta műveltségi központ, amelynek hatóköre az Altáj-vidékre, a Turfán-medencére, Szibéria és a mai Kína egyes területeire is kiterjedt (228)	-03. sz-ra	-02/01. sz-ra
A germánok az Északi-tenger partvidékéről kiindulva megkezdik Közép-Európa térségének megszállását (181)	-03. sz. közepétől	-02/01. sz. fordulójától
A szaka-masszagéta törzsek D-DK felé vándorolnak. Turán területén jelen vannak a szarmaták, alánok, de szorítják őket K-ről a vuszunok és a Jüeh-csi népei (166)		-02/01. sz. fordulójától
Lao-ce megírja a taoizmus alapművét, a Tao Te Kinget (159)	-04. sz.	-02/01. sz.
Elkészül a kínai Nagyfal első szakasza (170)	-07/06. sz.	-02/01. sz.
A szarmaták betelepедnek Tanaisz (Rosztov-na-Don) szkíta-görög városába (228)	-03. sz.	-02/01. sz.
A szarmaták a Fekete-tenger mellékét gyakran támadják (228)	-04. sz.	-02/01. sz.
A görög Ktésziász feldolgozza Perzsia vallástörténetét (19, 34)	-04. sz.	-02/01. sz.
A kelták jelen vannak a mai Horvátország területén (181)	-04. sz.	-02/01. sz.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Állítólag Erdélybe ekkor megérkeznek a kelták („dákok”) (247)	-04. sz.	-02/01. sz.
Szaka-masszagéta terjeszkedés Korezmből D-DK-re (257)		-02/01. sz.
A hunok egyik nagyobb központja a szibériai Mimuszinszki-medencében van, (Jenyiszej-vidéki hun temetkezések) (170)		-02/01. sz.
Az Ír-szigeteket kelták és piktek vegyesen lakják (II/80)	-04. sz-től	-02/01. sz-től
A szarmata népek szállásterülete elsősorban a Don és a Donyec vidékén van, beékelődik a Fekete-tenger partvidékén és a K-európai erdőzóna peremén élő szkiták közötti térbe (228)	-03. sz-től	-02/01. sz-től
A közép-ázsiai khoraszáni régió területén, Dargaz közelében ókori város áll (228)	-03. sz-től 03. sz-ig	-02/01. sz-től 05/06. sz-ig
A Bajkál-tó vidékén (Ivolga) egy hun város a környék legnagyobb kereskedelmi és logisztikai központja lehet (169)		-02. sz - 01. sz
A mai Tibet Autonóm Tartomány DNY-i részén fennálló (bón?) civilizáció temetőiben az elhunytak köré képekkel, írásjelekkel ellátott állatsontok kerülnek (170)		-02. sz - 02. sz
A kelták az Adria itáliai partvidékét is birtokolják (181)	-04. sz. közepe	-01. sz. eleje
A Szaka Szövetség közép-ázsiai területe összezsugorodik, korábbi területén létrejön Szogdia és Fergána (166)	-04. sz. közepe	-01. sz. eleje
Megjelennek a hszen-pi sirok (a hunok bal szánya) (1701)		-01. sz.
Kínai forrásban megjelenik a kök-türk népnév (170)	-06. sz.	-01. sz.
A vietnami Dong Son bronzkori kultúrát lassan felülírja a Lae Viet és az Au Viet (Tay Au) törzsszövetségek kultúrája (213)		-01. sz.
A kimmer-trák nép a gétáknak nem közeli rokona (248)	-04/03. sz.	-01. sz.
A Maurja-dinasztia és Magadha korszaka, – a védikus irányzat ellenzékének, majd a buddhizmusnak a központja (163)	-04/03. sz-től	-01. sz-től
A La Tène stílus „B” periódusának lezárulása (181)	-250	-094
Pantikapumban (Kercs) olyan ezüstérmeket vernek, melyen egy szakállas szkita fej látható (247)	-340-től	-084-től
Csandragupta Maurja élete (163)	-340 - -293	-084 - -037
II. Fülöp makedón király a Duna vidékén összecsap a szkitákkal, Atailsz szkita király a csatában életét veszti (247)	-339	-083
Korezm Kang-kjü-periódusa (kínai évkönyvek alapján) (257)	-330 - -070	-081 - 220
Napfogyatkozás Mezopotámiában, március 26. (263)		-080
A pártusok nevét az antik krónikák a Kaszpi-tenger K-i felén élő egyik sztyepei törzs nevéként említik (162)	-333 - -247	-077 - 010
Türosz városát Nagy Sándor földig romboltatja (142)	-332	-076
Az Olbia Fekete-tenger parti szkita város ellen küldött makedón hajóhadat egy vihar elpusztítja (247)	-331	-075
Nagy Sándor Közép-Ázsiában, és India ÉNy-i részén (163)	-330 - -325	-074 - -069
Nagy Sándor meghódítja Baktriát és környékét (166)	-328	-072
Nagy Sándor Közép-Ázsia elitjével szövetezik (162)	-328-tól	-072-től
Nagy Sándor halála (173)	-323	-067
Csandragupta Maurja megdönti India EK-i részén a Magadha Királyságot, a Nanda-dinasztiát (163)	-323	-067
Csandragupta Maurja Pátaliputrát fővárosává teszi (163)	-321	-065
Megszületik Kung-fu-ce (Konfucius) (165)	-551	-062
Nagy Sándor birodalmának széthullása után a Szeleukida-dinasztia gyakorolja a hellén uralmat Közép-Ázsiában (162)	-310 k.	-054 k.
Kang-kjü terjeszkedik K-Turkesztán és Mongólia felé (257)	-300 k.	-051 k.
A kelták a Kárpát-medence Ny-i felén építik erődjüket (181)		-01. sz. közepe
A kontinentális kelták betagozódnak a La Tène kultúrába (180)	-04/03. sz. ford.	-01. sz. közepe

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Li Dong-xuan taoista mester beszédei a Yin-Yang-ról (159)	-06. sz. 2. fele	-01. sz. 2. fele
A Parne törzs a K-Kászpi térség D-i részén létrehozta a daha szövetséget, majd megalakítja a pártusok önálló államát (166)	-03. sz. 1. fele	-01. sz. 2. fele
A Szeleukidák háborúja a Maurja-dinasztiával (162)	-305 k.	-049 k.
Csandragupta Maurja elhódítja Afganisztán területét (163, 173)	-305-től	-049-től
Megszületik Asoka (163)	-304	-048
Szeleukosz Nikator hódítja az Industól Ny-ra eső vidéket (163)	-300-ig	-044-ig
Szarmaták/alánok uralják az Aral-tótól Ny-ra eső területet (258)	-200 után	-044 után
A Szeleukidák Pártia tartományt Médiához csatolják (162, 136)	-300 után	-044 után
Csandragupta átengedi a trónt fiának, Binduszárának, és visszavonul egy dzsainista kolostorba (163)	-297	-041
Pontatlan napfogyatkozás a Mediterráneumban: okt. 30. (263)		-035
Pontatlan napfogyatkozás a Mediterráneumban: feb. 22. (263)		-031
Turkesztán területét hun műveltségű pusztai népek bírták (257)	-280 előtt	-031 előtt
I. Antiokhosz hellénisztikus uralkodó trónra lép (173)	-281	-025
A kelták behatolnak Kis-Azsiába, és megszállják E-Frígia, valamint Ny-Kappadókia területét (181)	-288/287	-022/021
A vereséget szenvedett kelta scordiscusok a Dráva-Száva közében, a tauriscusok a Dunántúl Ny-i részén telepednek le (181)	-276 k.	-020 k.
Binduszára önálló uralma Magadhában (163)	-274/273	-018/017
Asoka megkezdi uralkodását (163)	-273/272	-017/016
Asoka a hatalmát a „Kalinga-háborúban” (a D-i területek kivételével) az egész mai India területére kiterjeszti (163)	-265 - -263	-016 - -014
A szakák migrációjának nagy hulláma D-felé (185)	-170-től	-014-től
Nagy Arszak kiverekedi magát a hellén uralom alól, a Pártus Szövetség megkezdi a pártus tartomány visszafoglalását (173)	-267 - -263	-011 - -007
Asoka felveszi a buddhista hitet (163)	-266 - -262	-010 - -006
A nagy Jupiter-Szturnusz együttállás (27)		-007
Konfucius visszavonultan él (165)	-494 - -482	-005 - 008
Megszilárdult Pártia hatalma Elümiasz és Média felett (173)	-160 előtt	-004 előtt
Mithridatész (=Nagy Arszak) elkezdí Gedrószia, Herát és a későbbi Szisztán területének hódoltatását (173)	-160-tól	-004-től
A szakák a kusánok (jüeh-csi) elől húzódnak Pandzsábbá (185)	-160 - -130	-004 - 027
Asoka a buddhizmust államvallássá teszi (163)	-260	-004
Asoka fia szerzetesként viszi a Tant Sri Lankára (164)	-252	-003
A Közép- és K-Turkesztán területén élő, tokhár nyelven beszélő népek a Jüeh-csi-dinasztiával állnak szövetségben, míg a Balkas-tó vidéke a vuszun törzsek szállásterülete (257)	-250 k.	-001 k.
Pártiában felkelés tör ki azon hellén uralom ellen, amitől már korábban elfordult a bennszülött arisztokrácia (173)	-250 - -256	-001/001
A Wu-dinasztia Jangce alsó folyásánál regnáló fejedelemsége a legerősebb kínai állam (171)	-490 - -473	-001 - 017
Jelentős tényező volt a Szaka Törzsszövetség (156, 225)	-03. sz-ig	-01/01. sz-ig
A Jüeh-csi Belső- és Közép-Azsiában birodalmat alkot (183)	-01. évezr. köz.	-01/01. sz.
A Turkesztán területén a tokhár nyelvű népek szövetkeznek a Jüeh-csivel (183)	-03. sz.	-01/01. sz.
A Jüeh-csi önálló írásrendszert használ (169)	-03. sz.	-01/01. sz.
A szarmaták uralma a Volga-Káma-vidék népei felett (228)	-02. sz.	-01/01. sz.
Vége az európai szkita kultúra virágkorának (155, 225)	-03. sz.	-01/01. sz.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Az alánok (szarmaták?) betelepednek Tanaisz (Rosztov-na-Don) szkíta-görög-szarmata városába (228)	-03. sz.	-01/01. sz.
A mai Bilszk falu (Ukrajna, a Vorszklá-folyó partján) helyén álló szkíta metropolisz elnéptelenedik (153)	-03. sz.	-01/01. sz.
Az ún. syginna nép (szkiták, szarmaták?) betelepedik a Magyar Alföldre (Radostyán, Mátraszöllös, Rozvány térségében) (181)	-03. sz.	-01/01. sz.
A Kárpátokhoz vándorolt dahi-szaka nép egy része betelepedik a Kárpát-medencébe, Erdély területére (247)	-03. sz.	-01/01. sz.
Az eraviscusok kelta népe a felvidéki Garam-folyótól átköltözik K-Pannóniába, az illírek vidékére (181)	-03. sz.	-01/01. sz.
Az Ulánbátortól K-re, Husztijn Bulagnál ipari méretekben folyik a vasolvasztás és a különféle eszközök gyártása (171)		-01/01. sz.
Az egyik legnagyobb hun temetkezési hely a Bajkálon túli Caram-folyó völgyében, középen kurgánsírokkal (170)		-01/01. sz.
A középkori magyar királyi (Árpád-házi) dinasztia ősei jelen vannak az Urál térségében (100)		-01/01. sz.
A Fekete-tenger partvidékén az ún. „korai” szarmata időszak tartama (228)	-04/03. sz.-tól -02. sz.-ig	-01. sz.-tól 01. sz.-ig
A szaka területek súlypontja az Aral-tótól K-re van, törzseik részét képezik Korezmnnek (Kang-kjünek) (257)		-01/01. sz. ford
Az Altáj-hegység és a Jenyiszej vidékén élt népesség (Afanaszjevo-kultúra) elvándorol a Tarim-medencébe (171)		-01/01. sz. ford
Japán lakossága koreai közvetítéssel öntözéses rizstermelésbe, textilkészítésbe, s ló- és szarvasmarhatartásba kezd (III/62)		-01/01. sz. ford
Anurádhapurában felépítik a Nagy Sztúpát (164)	-02. sz. közepe	-01/01. sz. ford
A sztúpa-építészlet kibontakozása (164)	-02. sz. közepe	-01/01. sz. ford
A pártusok vezetői visszatérnek Pártiába (162)	-03. sz. közepe	-01/01. sz. ford
Sorra épülnek a sztúpák Asoka idejében (164)	-03. sz. közepe	-01/01. sz. ford
A III. Buddhista Zsinat Pátaliputrában, – a Páli Kánon (164)	-03. sz. közepe	-01/01. sz. ford
A Fekete-tenger szkíta népeinek központja: Boszporusz (247)	-03. sz. közepe	-01/01. sz. ford
Izraelben a főpapi és a spirituális irányzat harca (II/46)	-03. sz. közepe	-01/01. sz. ford
Az eurázsiai sztyeppe-övezet középső részén nyerte el végső formáját a széles arcú, andronovói-europid típus (102)	-02. sz.-ig	01. sz. kezdetéig
Lejegyzik a Tao Te King ma ismert szövegét (213)	-03. sz. közepe	01. sz. kezdete
A Jüeh-csi dinasztia Turkesztán területén (185)	-03. sz. közepe	01. sz. kezdete
A Turkesztán területén élő tokhár nyelvű népek sorban szövetségre lépnek a Jüeh-csi dinasztiával (171, 185)	-03. sz. közepe	01. sz. kezdete
Skócia területét is kelta törzsek népesítik be. Írországból megszűnik a piket jelenlét, helyüket skótok foglalják el. A piktek E-Skóciában, a britek és a kaledonok D-Skóciában élnek (II/80)	-01. évezred utolsó századai	01. sz. eleje
Lezárul a szarmaták fénykora a közép-ázsiai régióban, s az alánok nyomására megkezdik Ny-ra vonulásukat (185)	-03. sz. közepe	01. sz. eleje
Parthava tartományt E-on a Hürkániaig húzódó Labuta-hegység, Ny-on Média, D-en a Parachoatrasz-hegység és Parszisz tartomány, DK-en Koraszán, Kohesztán és a Sós-sivatag, K-en a Karman-sivatag határolja (174)	-03. sz. közepe	01. sz. eleje
A szakák Baktriából továbbmenve Szisztánban/Drangjánában foglalnak el egy nagyobb területet (Szakasztán) (167)	-02. sz. második fele	01. sz. első fele
Az eraviscusok kelta népe jelen van Pannónia K-i felében (181)		01. sz.
A Jüeh-csi törzsszövetség Közép- és Belső-Ázsia területén hatalmas birodalmat hoz létre (171)	-05. sz.	01. sz.
A jüeh-csik és a hunok közötti ellenségeskedés időszaka (167)	-03/02. sz.	01. sz.
A szkíta világrendszer szétforgácsolódásának, szétesésének, a turáni kultúrkör differenciálódásának a korszaka (162)	-03/02. sz.	01. sz.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Megdől a hellén uralom Alexandria Margianében (173)	-255	002
Arszak megkoronázása (173)	-247	003
Az Arsakida-dinasztia bekebelezi Hürkáníát, megszűnik az összeköttetés a Szeleukida Birodalom és Baktria között (173)	-246	004
A La Tène stílus „C” periódusa lezárul (181)	-150	007
A Kaukázus felé mozdulnak el az Aral-tótól Ny-ra fekvő területeken élő szarmaták vagy alánok (258)	-250-tól	007-től
Pártia/Parthava tartomány területének felszabadtatása (174)	-248	009
Margiána, Baktria, Szogdia és Ária önállósodása (felszabadulása), a Görög-Baktriai Királyság megalakulása (174)	-247	010
Konfucius halála (165)	-479	011
II. Szeleukosz megkísérelte kivenni a pártusokat Pártiából, de nem jár sikerrel (174)	-246 után -238	011 után 012
A szakák törzsszövetsége már jelen van a későbbi Tokharisztán területén, melynek területe magában foglalja Badakshant, Kafirisztánt és a Wakhan-völgyet (Baktria EK-i részén) (167)	-145 k.	012 k.
Pártia/Parthava teljes területének elfoglalása, – alternatíva (174)	-238/236	012/014
Véget ér a „Tavaszi és Őszi Korszaka” Kinában (165, 169)	-476/475	014/015
A „Hadakozó fejedelemségek korszaka” – a kínai történetírás bizonyított kezdetei (171)	-476 - -361/221	014 - 129/269
Tanítványai összeállítják Konfucius Beszélgetések és mondások c. művét (165)	-475 - -440	015 - 050
Görög-Baktria „önállóságának” korszaka (184)	-239 - -140	016 - 117
Mithradatész meghódítja Gedrosziát, Herátot és Szisztánt (174)	-140-ig	017-ig
A szakák átvonulnak Baktrián (174)	-140 - -130	017 - 027
Asoka halála (164)	-232 vagy -237	018 vagy 020
Napfogyatkozás (264)		019
A szakák háborúba keverednek Pártiával (174)	-138 - -128	019 - 029
Napfogyatkozás (264)		020
Arszak szerződést köt a görög-baktriai Diodótossal (174)	-235	022
A pártusok fokozatosan, mintegy száz éven keresztül terjeszkednek a Szeleukida Birodalom rovására (174)	-235 után	022 után
Az illírek Scodra központtal államot alapítanak (182)	-230	027
Szakasztán fennállása (167)	-128 - 015	029 - 171
A hunok és a Jüeh-csi közötti viszony kiéleződik (172, 183)	-220 után	030 után
A Jüeh-csi nagy fölényben van a hunokkal szemben (172, 183)	-220 - -207	030 - 043
A szakák igen szorosan együtt élnek a pártusokkal (166/167)	-124 - 090	033 - 067
A pártusok és a szakák közötti viszony rendezése (174)	-123-tól	034-től
A hun-Jüeh-csi háborúskodás 53 éves időszaka (172, 183)	-215 - -162	035 - 088
A pártusok előrenyomultak Ny-felé, fővárosukat áthelyezték Hekatompüloszba (174)	-211 előtt	039 előtt
A Jüeh-csi jelen van Senhszi-tartományban, az Ordosztól D-re fekvő, korábban hun fennhatóság alatt állt területeken is (172)	-450 k.	040 k.
Szkiták alapítják meg a mai Szimferopol város elődjét, amit Nea Polisz néven ismerünk (249)	-215 k.	042 k.
A pártusok elfoglalják Herátot és a mervi oázist (174)	-115 k.	042 k.
A Jüeh-csi konföderáció (Gansu-folyosó központtal) katonai fölényt élvezett a térségben fennálló összes nomád szövetség felett, beleértve a hunok Ny-i szárnyát és a vuszunokat is (183)	-207-ig	043-ig
Napfogyatkozás (264)		045
Még egy napfogyatkozás (264)		046

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Nagy Antiokhosz véres hadjáratot vezet az Indus-mentén, és hatalmas zsákmánnyal tér meg (166)	-211 után	046 után
A Pártus Unió a szeleukidákelleni csatározás nyomán elismereti önállóságát, megalapozza nagyhatalmi státuszát (166)	-211 - -171	046 - 086
Egy „hadakozó fejedelem” elkezd Korea meghódítását (II/160)	-109	048
Számos írásban taglalják Konfucius munkásságát (165)	-03. sz. végén	050 előtt
A Jüeh-csi néven ismert politikai formáció uralkodik a Turkesztán területén élő (szkita) népek felett (183)	-03. sz. 2. f-től -02. sz. 1. f-ig	01. sz. középső harmadában
A szkíták a közép-ázsiai sztyeppét csak addig uralták, míg a jüeh-csi ki nem terjesztette rájuk a fennhatóságát (225)	-02/01. sz-ig	01. sz. közepéig
A kimmerek korábbi, Gamir nevű államának tágabban értelmezett területén jön létre Szakaszena (Szakasztán) (167)	-03. sz. vége	01. sz. közepe
A görög történetírás szerint a szkíták inkább a Volgától Ny-ra, míg az alánok a Kaszpi-tenger térségében élnek (258)	-03/02. sz. fordulója	01. sz. közepe
A szarmaták és/vagy az alánok a D-Ural-Kaukázus térségben átveszik a domináns hatalom szerepét a szkítáktól (258)	-03/02. sz. fordulója	01. sz. közepe
A szaka törzsek államait szoros kötelékek fűzik a pártusokhoz (Szisztán (Szakasztán) és Arakózia) (174)	-02/01. sz. fordulójától	01. sz. közepétől
Mauesz/Moga (kinai néven Mao/Mukua, szanszkrit néven Moasza) az első Taxilában székelő szaka urakodó (185)	-02/01. sz. fordulójától	01. sz. közepétől
A kelták közép-európai jelenlétének legfontosabb területe a Cseh-medence és a Kárpát-medence Ny-i része (182)	-03. sz. végétől	01. sz. közepétől
É-on tart a jüeh-csik és a hunok közötti háborúskodás (183)	-03/02. sz. ford	01. sz. k. után
A mongóliai Hentij megyei Dzsargalant járásban levő Dnulga-hegy egyik hun sírjában már vaskengvelt helveznek el (172)	-03/02. sz. ford	01. sz. 2. fele
Baktria még létezik, sőt – talán éppen szaka segéderek támogatásával – kiterjeszti uralmát India egyes Ény-i részeire (167)	-02. sz. elején	01. sz. közepétől
A basztarnák népe a Dnyeszter, Prut, Bug és a Duna vidékén talál magának életteret (249, II/185)	-02. sz. elejétől	01. sz. 2. fele
Szakák veszik át a hatalmat a hellén-baktriai fejedelmektől, Baktria vezető rétege részben É-India felé távozik (167)	-01. sz. elejétől	01. sz. 2. fele
Az alánok térhódítása az É-Kaszpi-Aral térségben (258)	-01. sz. elejétől	01. sz. 2. fele
Kinai krónikában megemlítik az alánokat, mint a szarmata szövetség egyik összetevőjét (258)	-02. sz. 1. fele	01. sz. 2. fele
A belső-ázsiai sztyeppe és a sivatagok térségében a Jüeh-csi öt törzsének uralmát a hunok törzsszövetsége felszámolja (183)	-02. sz. 1. fele	01. sz. 2. fele
A hunok a Jüeh-csi feletti győzelmeik nyomán jelen vannak Közép-Azsia térségében is (188)	-02. sz. 1. f-től	01. sz. 2. f-től
A szakák országát Mauesz/Moga/Moasza fellépésétől Indoszkita Birodalomként emlegeti a történetírás (167)	-105-től	052-től
Megalakul É-Koreában Chao-xian állama (II/160)	-196	054
Koreában megszűnik a Shang-Yin állam. (161, II/160)	-194	056
Napfogyatkozás (264)		059
A Jüeh-csi elfoglalja a Sárga-folyó Ny-i szakaszát (172)	-190	060
A Jüeh-csi sorra veszti el a csatáit, – kezdődik elvonulásuk Közép-Azsiába, majd elvándorlásuk D-i irányban (172)	-190 után	060 után
Napfogyatkozás (264)		066
A szliták megszállják Sirkapra városát (199)	-090 k.	067
Moga hadjárata az Indus vidékén, beveszi Taxashilát, a Selvemút indiai elágazásának központját (168, 185)	-088	069
Megbukik a Maurja-dinasztia, a birodalom ÉNy-i tartományaiban baktriai görögök telepednek meg (168)	-187 után	070 után

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A szakák Kinai-Turkesztánon és a Pamíron átjutva foglalják el Taxilát. Moga szaka király trónra lép (168, 185)	-085	072
A baktriai görög Demetriosz eljut Pátaliputra kapujáig, de egy baktriai lázadás miatt vissza kell fordulnia (168)	-185	072
Moga király uralja a mai Kasmír és Pandzsáb korábbi indohellén királyságainak területét (168)	-085-től	072-től
A hunok a Jüeh-csit üldözve Turkesztán területére törnek (172)	-177-től	073-tól
A Jüeh-csi szövetség közép-ázsiai nagyhatalom (167, 183)	-176 után	074 után
A Jüeh-csi elhagyja Kanszut és a Tarim-medencét (172, 183)	-174 után	076 után
Napfogyatkozás Mezopotámiában (263)	-080	077
Az ókor egyik legpontosabb napfogyatkozása: nov. 2. (263)		077
A Jüeh-csi támadja az Ili- és Csü-folyó völgyében a szakákat, akik erre Pártiába és Szakasztánba vonulnak el (167, 173, 183)	-165 után	085 után
A Csü-dinasztia királya elismeri rendszere bukását (172, 186)	-403	087
Vononesznek hívják az egyik taxilai szaka királyt (186)	-070 k.	087 k.
Kínában a harci szekerekre alapozott hadseregeket olcsó vasfegyverekkel ellátott tömeghadseregek váltják fel (187)	-403-tól	087-től
A Wei fejedelemség (É- és Közép-Kína) korszaka (187)	-403 - -342	087 - 146
Kezdődik a szakák beáramlása – Közép-Indiáig (168)	-170	087
A vusunok K-Tien-sannál legyőzik a Jüeh-csit (172)	-161	089
Az illír állam római győzelem nyomán megsemmisül (181)	-168	089
A Jüeh-csi a hunoktól is elszenvedi vereségét (183)	-158 előtt	092 előtt
Napfogyatkozás (264)		092
Egy szaka törzsszövetségi hullám E-ÉK-ről megérkezik a Pamíron át Szvatba és Gandhárba, majd Kasmírba (168)	-155 k.	095 k.
A Jüeh-csi törzsszövetsége Ptolemaiosz szerint öt különböző népből áll, amelyek korábban különböző helyeken éltek (184)	-160 k.	097 k.
A pártusok királyságának központja Babilóniába kerül (174)	-160 után	097 után
Mo Di taoista filozófus támadta a konfucianizmust (213)	-390 előtt	100 előtt
Megtévesztő módon, többnyire a sztyeppe „iráni” korszakának nevezik a kései turáni, tehát kései szkita kort (225)	-01. sz-ig	01/02. sz-ig
Szkiták éltek Peksevo erődnél, a Voronyezs-vidéken (152)	-01. sz-ig	01/02. sz-ig
A Csongcs’uan (Zhongchuan) város mellett feltárt egyik kurgánsír három európai ember maradványait tartalmazza (172)		01. sz. vége
A mai Kína ÉK-i részén fekvő Liaoning-tartomány területén a hunok szövetkeznek a dinglingekkel, az ujgurok őseivel (172)	-05/04. sz.	01/02. sz.
Megszűnik a szarmata Suslovo-kultúra (Volga-Urál) (229)		01/02. sz.
Elpusztul a Bajkál-tó vidékén a hun erőd és város, Szusza (188)		01/02. sz.
Újabb K-európai területek szarmaták általi birtokbavétele (229)	-01. sz.	01/02. sz.
A szarmaták egy csoportja megszállja a mai Lengyelország, Fehér-Oroszország, Ny-Ukrajna területét (229)	-01. sz.	01/02. sz.
Egy nagy indoszkita törzsszövetségi hullám (pártus népelemekkel) szétterül a mai Ny-Pakisztán területén (167)	-01. sz.	01/02. sz.
Szakasztán területén nem kérdéses a szakák dominanciája (167)	-01. sz.	01/02. sz.
Görög források az erdélyi dákokat is gétáknak nevezik, mint az Al-Duna mentén, a Balkán-hegységtől E-ra lakó népeket (249)	-02. sz.	01/02. sz.
A Krim környékéről eltávoznak a görög kereskedők, jobbra a szkiták bonyolítják a tengerparti kereskedelmet. (249)	-02. sz.	01/02. sz.
Görög források megemlítik a Krim szkita államának fővárosát, Neapol Szkifszkijt, – megemlékezik róla Sztrabón is (249)	-02. sz.	01/02. sz.
A Kamenszkoje erőd elpusztul Dnyitropetrovszknál (157)	-02. sz.	01/02. sz.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A Belgium térségében megtelepedett kelta törzsek a Brit-szigetekre és a kontinens Ny-i partvidékére távoznak (182)	-02. sz.	01/02. sz.
A Pártus Szövetség hatalma eléri a csúcstól (51)	-02. sz. közepe	01/02. sz.
A Visztula-medencében székelő szarmata főhatalom képezi a szláv népesség nemzetekké szerveződésének az alapját (288)	-01. sz-től	01/02. sz-től
Létezik egy erős koreai törzsszövetség, miáltal a kínaiak nem tudják kiterjeszteni oda a fennhatóságukat (II/160)	-02. sz. közepe körül	01/02. sz. fordulója k.
A Pártus Szövetség hatalma eléri a csúcstól (51)	-02. sz. közepe	01/02. sz. ford.
A Ny-ra terjeszkedő kínaiak – követbeszámolók révén – behatóan megismerkednek Kang-kjü államával (258)	-02. sz. közepétől	01/02. sz. f-től
A szakák fokozatosan eltávolodnak a Pártus Uniótól (175)	-01. sz. k-től	01/02. sz. f-től
Moga bekebelezi Taxilát, az indiai görög királyságot (175)	-01. sz. k-től	01/02. sz. f-től
A kelta helvétek a mai D-Németország területéről kiindulva elfoglalják a mai Svájc területének nagy részét (182)	-02. sz-től	01/02. sz-től
A szkíta/szaka vezetésű Kang-kjü változatlanul erős állam a Szir-darja vidékén, az Aral-tól K-re (258)	-02. sz-től 01. sz-ig	01. sz. és 03. sz. között
Nagy klímaváltozás zajlik le Belső-Ázsiában. A legelőterület összeszűkül. A pusztai törzsek központi területe a mai E-kínai vidékről főként Mongólia középső és E-i részére kerül át (188)		01. sz. - 03. sz.
A Kaszpi-tengertől E-ra és az Urál-folyónál van az alánok fő szállásterülete, de az Aral-tótól E-ra is jelen vannak (258)	-02. sz-től 01. sz-ig	01. sz-től 04. sz-ig
A kusánok egy nagy törzsszövetség élén uralkodnak Baktria E-i részén (az Amu-darjától E-ra) (184)	-01. sz. közepe	02. sz. eleje
Szakaszénából kerülnek a szakák Indiába, Pandzsábra (167)	-01. sz. 2. fele	02. sz. eleje
Himjár, egy D-arábiai törzs leigazza a szomszédos törzseket és törzsi királyságot, majd birodalmat alapít D-Arábiában (246)	-02. sz. k-től	02. sz. elejétől
Baktriában a kusánok a hellenisztikus kultúra továbbvivői (184)	-02. sz. k-től	02. sz. elejétől
Sába hatalma végzetesen megrendül, elveszti a karavánutak feletti ellenőrzést D-Arábiában (246)	-01. sz. közepe után	02. sz. elejétől
A Jüeh-csi megdönti Helioklész hellenisztikus királyságát, megszállja az Oxus (Amu-darja) felső szakaszát (51)	-02. sz. 2. fele	02. sz. 1. fele
Sztyepei rovájsíreket is említ egy kínai évkönyv, s ezzel összefüggésben Kang-kjü országot is említi (258)	-04. sz.	02. sz.
Moga fia, I. Azesz Taxilában új dinasztiát alapít, kiterjeszti uralmát Pandzsábra és az Indus alsó szakaszára (51, 186)	-057	100
A Jüeh-csi – öt törzs – elfoglalja a Gréko-Baktriai Királyság E-i vidékét, letelepedik az Amu-darjától E-ra eső területeken (184)	-150 után	100 után
I. Mithradatész pártus uralkodó meghódítja Kharakénét, Babilóniát és Asszíriát, eléri az Eufráteszt és Szeleukeiát, megalapozza Ktésziphont, a pártusok későbbi fővárosát (173)	-150 k.	107 k.
A Jüeh-csi (kusán) törzsszövetség központja már biztosan Baktria E-i részén, az Amu-darjától E-ra van (184)	-138 k.	112 k.
A Csou-dinasztia hatalmának részbeni restaurációja (187)	-138-tól	112-től
Baktria a Pártus Unióhoz lazán kapcsolódó terület volt (184)	-140 előtt	117 előtt
Lezárul Görög-Baktria „önállóságának” korszaka (184)	-140	117
A kusánok elfoglalják Kasmírt és Bengáliát, s egészen az Indusig kiterjesztik a hatalmukat (184)	-140 - -128	117 - 129
Menciusz (Meng-ce) konfuciánus gondolkodó (254)	-372 - -289	118 - 201
Megszűnik Baktria polisz-rendszere (184)	-130 k.	120 k.
A Jüeh-csi betör Baktriába és a mai Irán K-i területére (184)	-130 k.	120 k.
A Jüeh-csi központot alakít ki az Oxus felső szakaszánál (184)	-129 után	121 után
A kusánok öt törzstől származó öt tartományt hoznak létre (184)	-125 - -085	125 - 165
Véget ér (?) a „Hadakozó Fejedelemségek Korszaka” (187)	-361	129

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A tokhárok/kusánok megdöntötték a térség hellén királyságait, azok vezető rétegét az Indus-völgybe szorították (193)	-123-ig	134-ig
Meghal az utolsó hellén-baktriai uralkodó (193)	-020	137
A Qin (Csin) állam (ÉNy-on) terjeszkedni kezd, és sorban bekebelezi a szomszédos fejedelemségeket (187)	-350-től	140-től
Vége az Ó-Csoszón dinasztia államának Koreában (161)	-108	142
A szaka uralom véget ér Taxilában. Az indoszkíták D-ebbre, míg a pártusok a helyükre húzódnak (51, 186)	-012 k.	145 k.
A Wei fejedelemség bukása (187)	-342 -104	146
Kínában bevezetnek egy naptárreformot. (Ez az év azonos a pártus kronológia mutánsának kezdőévével) (52, 187, 202)	-104 001	146
Kína Koreát megszálló erői a Liao-folyó vidékéről Phenjanba helyezik át központjukat (II/160)	-04. sz. közepétől	02. sz. közepétől
A szarmaták egyik szövetségese, a jazig (jász), megérkezett az Alföldre, leginkább a Duna-Tisza-köze E-i részeire (249)	-02. sz. végére	02. sz. közepe
Összeomlott a maradék baktriai hellén államocskák is (193)	-02. sz. végére	02. sz. közepe
A Boszporuszi Királyság védekezni kényszerül a nagyhatalmi politizálásba kezdett Pontoszi Királyság ellen (249)	-02. sz. vége	02. sz. közepe
Megjelennek a hercunaiták a Dunántúlon, az anartiusok pedig EK-Magyarországon (182)	-02/01. sz. ford	02. sz. közepén
Mithradatész és Voronész nevű pártus uralkodók támadják Merv és Herat tartományokat és Arakóziát (168)	-02/01. sz. ford	02. sz. közepén
A jüeh-csi törzsek Taxiláig jutnak el (186)	-02/01. sz. ford	02. sz. közepén
A Jüeh-csi létrehozza a Kusán Királyságot (51)	-02/01. sz. ford	02. sz. közepén
Az indoszkíták eltávoznak India középső részei és a Pártus Unió területei felé (51, 199)	-01/01. sz. f-től	02. sz. k-től
A Kárpát-medencében szarmaták és jászok telepednek le (248)	-02. sz. végétől -01. sz. végétől	02. sz. közepétől
Hitelesnek tekinthető a kínai történeti irodalom (187)	-04. sz. k-től	02. sz. k-től
A kínai hatalmi központok megkezdik a „pusztai népek”, különösen a hunok elleni, szünet nélküli hadakozásait (188)	-04. sz. közepétől	02. sz. közepétől
A Taxilából elvonult indoszkíták elfoglalják a mai Gudzsarát nagy részét és Madhya Pradés Ny-i területeit (Malvát) (186)	01. sz. eleje	02. sz. 2. fele
A pártusok Perzsia K-i részéről, Baktria D-i területeiről és E-Indiából kiindulva akadályozzák a kusánok térhódítását (51)	01. sz. eleje	02. sz. 2. fele
Pártus eredetű néphullám irányul Pandzsábbá és az Indus deltavidékére (51, 186)	-01. sz. eleje	02. sz. 2. fele
Vége a nagy szaka királyok korának ÉNy-Indiában (51, 199)	-01. sz. 1. fele	02. sz. 2. fele
A kusánok szembefordulnak a Pártus Szövetséggel (228)	01. sz. 1. f-től	02. sz. 2. f-től
A Közép-ázsiai hunok elsődleges központja: Kang-kjü (260)	01. sz-től 04. sz-ig	150-től 500-ig
IV. Mithradatész pontoszi király meghódítja a Boszporuszi Királyságot (249)	-107	150
Mithrász misztériumai terjednek a hellenisztikus kultúrkör ÉNy-i területein (19, 34)	-100 után	157 után
Mithradatész és Voronész nevű pártus uralkodók elfoglalják Merv és Herat tartományokat, valamint Arakóziát (51, 193)	-100 után	157 után
A pártus II. Mithradatész koronáján Mithra jelképe áll (19)		158 k.
A hunok megjelennek az Oxus-melléken (188)	-331	159
Kiszorulnak a hunok a Bajkál-tótól D-re fekvő vidékről, egyes hun törzsek az Ili-folyó völgyébe húzódnak (188)	-091-től	159-től

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Az utolsó hellenisztikus indiai uralkodó: II. Sztrató (193)	005 - 010	161 - 166
A kínai Qin (Csin) állam hadserege jelentős győzelmet arat a „barbárok” felett, 25 erősített városukat elfoglalja (188)	-327	163
A tokhár (Jüeh-csi) Guisuang tartomány jagguja magát királlyá kikiáltván az országot Guishuang Királyságnak nevezi el (184)	-085 k.	165 k.
Az E-i Csao (Zhao) uralkodója, Vuling folytatja a Nagyfal-építést, és nagyszabású katonai reformot valósít meg (188)	-325 - -299	165 - 191
II. Mithradatész uralmának vége Pártiában (34)	-088	169
A basztarnák Mithradatész pontoszi király oldalán harcolnak a rómaiak ellen (II/185)	-088 k.	169 k.
A megerősödő Dácia a Kárpát-medencében és a Balkánon visszaszorítja a terjeszkedő keltákat (250)	-088 után	169 után
Szakasztán és II. Azesz király bukása (21, 193)	015 k.	171 k.
A pártusok jelen vannak Taxilától D-re is (186)	015 után	171 után
A kínai Qin (Csin) állam nagy győzelmet arat a Han, Zhao, Wei, Yan és Qi kínai államok felett (188)	-318	172
A kusánok elfoglalják Taxila városát (51, 199)	-085 k.	172 k.
Napfogyatkozás (264)		176
A kusánok végképp megtörik az utolsó hellenisztikus dinasztiák, valamint a pártusokkal egvéttműködő szakák uralmát (51)	020 k.	176 k.
A vuszunok szövetségét három szárnyra osztják fel (188)	-073	177
A vuszunok, a dinglingek és a wuhuanok együttesen támadnak a hunokra, és súlyos veszteségeket okoznak nekik (188)	-072/071	178/179
A pontoszi király szövetségeseinek nyugalmát a Dnyeszter és Prut vidékéről betörő basztarnák zavarják meg (II/185)	-075 k.	182 k.
A kínaiak lovakat vásárolnak elitesapataiknak (188)	-307-től	183-tól
A Csin állam egyik legnagyobb királya, Csao-hsziang (Zhaoxiang) hosszú falat épített a „barbárok” ellen (188)	-306 - -251	184 - 239
Kusán hódítás Szakasztánban, a Kusán Birodalom megszervezése. Kadzsula Kadfiszesz a kusánok királya (51, 193, 233)	030	186
A vuszunok láznak korábbi kínai szövetségeseik ellen (189)	-064 - -051	186 - 199
Róma legyőzi a pontoszi seregeket, s ezzel a Boszporuszi Királyság is felszabadul a pontoszi fennhatóság alól (249)	-070/069	187/188
Egy Hien nevű hun király új hun állam alapításába fog (189)	033-tól	189-től
Hun belháború, melynek során meghal a „shanyu” (főkirály), és a „jobboldali király” (a hun jobbszárny addigi vezetője) (189)	-060 k.	190 k.
A kisázsiai görög államok bekebelezése után indítja meg Róma a Pártia elleni támadásait (233)	-065 k.	192 k.
A Hun Szövetség kettészakad, és Chi Huo Shan uralmával kezdetét veszi az ún. „déli” vagy „vörös” hunok története (189)	-058-tól	192-től
Már öten viselik a hun „főkirályi” címet (189)	-057	193
A koreai Pak Hjokkosze a kínai hatalom ellenében megalapítja D-Koreában, a Szilla Királyságot (II/160)	-057	193
Pompeius elfoglalja Jeruzsálemet (191)	-063	194
Vége a pontoszi királyok uralmának (19, 34)	-063	194
A Hun Szövetségből dezertált déliek szövetségre lépnek kínai államokkal, s szembefordulnak az „északi hunokkal” (189)	-056-tól	194-től
A Csi-csi néven nevezett hun vezér számos törzzsel együtt a Dzsungár-kapun át eléri a Turáni-Alföldet (189, 231)	-056 - -049	194 - 201
A Kusán-dinasztia szinte teljesen felszámolja a szakák és a pártusok maradék indiai uralmát (186)	040 k.	196 k.
Honi-Óniás (Choni) szentföldi karizmatikust megkövezik (191)	-060	197
Burebista dák király kiterjeszti hatalmát a Fekete-tenger görög gyarmatainak egy részére (250)	-060 k.	197 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A kusán időszámítás bevezetése (185, 193)	-001 = -059	198
Vikramáditya hindu király legyőzi Malvában a szakákat – sikere feltehetőleg nem független a kusán hódítástól (185)	-058	199
Chi Huo Shan vörös hunjaival behódol a kínaiaknak (189)	-051	199
Menekülő hunokkal ismerkedik meg Kang-kjü népessége, Csicsi hun népe az Ili-völgyben talál menedéket (258)	-01. sz. közepe	02. sz. vége
Kínai forrás szerint Yen-ts'ai neve A-lan-nára változik (alán dominancia az Aral-tótól K-re fekvő Kang-kjüben) (258)	01. sz. közepén	02. sz. végétől
A pártusok (pahlavák) indiai jelenléte már csak Szisztánra és az Indus-delta vidékére terjed ki (186)	01. sz. közepén	02. sz. végével
Japánban megjelenik a cölöpökre támaszkodó, kiemelt, japáni háztípus, mely alaptípusa az első sintó-szentélyeknek is (III/62)		02/03. sz.
Kang-kjü az E-kazak sztyeppén közvetítő szerepet játszik a Volga-vidék, a Kaukázus, valamint Közép-Ázsia között (258)	-01. sz.-tól 01. sz.-ig	02/03. sz.
Elkészül a Septuaginta. Alexandriában fordították le az írásokat. A zsidó dogmatikusok titoksértés miatt elpusztítják az elkészítéséhez felhasznált ősi héber iratokat (II/46, II/51)	-01. sz.	02/03. sz.
A zsidó irodalom jelen van a zsidó hódítási területeken és a diaszpórában is, a hellenisztikus kultúrába integrálódik (II/46)	-01. sz.	02/03. sz.
Júdea expanzív korszakát éli, terjeszti a zsidó vallást a bekebelezett (görög vagy római főhatóság alatt álló) területeken (II/51)	-01. sz.	02/03. sz.
A dákok államukba integrálják a basztarnákat is (II/185)	-01. sz.	02/03. sz.
A Krimben, Karatobe, Csajka és Kerkintisz környékén jellegzetesen szkíta építésű, virágzó városok létesülnek (249)	-01. sz.	02/03. sz.
Galileában pártus uralom érvényesül (35)	-01. sz. dereka	02/03. sz. ford.
A pártus uralom nem kedvez a zsidók Galileai megtelepedésének. Galileában alig élnek zsidók (23)	-01. sz. dereka	02/03. sz. ford.
A K-európai szarmata hatalom virágkora (229)	-01. sz.-tól 02. sz.-ig	02/03. sz.-tól 04/05. sz.-ig
A kusának a szaka államok elleni akcióik kapcsán fordulnak szembe a Pártus Szövetséggel (233)	01. sz. közepétől	03. sz. elejétől
Az alánok Kangkū/Kanga területéről áttelepülnek az Urál és a Kászpi-tenger között elterülő sztyeppére (237)	01. sz. közepétől	03. sz. elejétől
A Ny-ra szorult hunok államot alapítanak a Turáni Alföldön, a D-Urál, a Kászpi-tenger, az Aral-tó és a Tien-san között (258)	-01. sz. 2. felétől	03. sz. elejétől
Taxila város fénykora (186)	01. sz. k-től, 05. sz. k-ig	03. sz. elejétől 06. sz. végéig
A Himjárta Birodalom erejére jellemző, hogy Róma képtelen meghódítani Marib térségét (246)	-01. sz. 2. fele	03. sz. 1. fele
A nagykusán uralkodók színrelépése előtt fellép egy indoszkíta uralkodó (Kharahostesz-dinasztia) India területén (199)	-01. sz. 2. fele	03. sz. 1. fele
A júdeai Betlehem területén ebben az időszakban nincs lakott település, Flavius sem tesz ilyenről említést (24)	-01. sz. 2. fele	03. sz. 1. fele
A kusán uralkodó meghódítja az indoszkíták E-indiai államát, Szisztántól Mathuráig, Gudzsarátig terjeszkedik (193)	01. sz. 1. fele	03. sz. 1. fele
A konfucianizmus már nem filozófiával, hanem az államszervezéssel, államigazgatással, hatalmi politikával foglalkozik (254)	-03. sz.	03. sz.
A mon-khmer népcsoportok megalakítják Funan államot (241)	-01/01. sz. ford	03. sz.
Kiépítik az ún. Kizil-barlangokat a Selyemút mentén, valamint a Szan-szieng-tung barlangcsoportot is Kashgarban (190)		03. sz.
Hanina ben Dosza (karizmatikus, farizeus) tevékenysége (191)	01. sz. vége	03. sz. 2. negy.
A Belső-Ázsia területén maradt hunokat K-ről a Dong Hu, D-ről a Qin állam szorongatja (189)	-050 után	200 után

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A kusánok elfoglalják az É-Indiai indopártus területeket (193)	045-től	201-től
A „Nyugati Hun Birodalomnak” nevezhető formációnak, Hien államának központja Khotan (a Tarim-medencében) (189)	046-től	202
Csi-csi hun állama birtokába veszi a Selyemút jelentős szakaszait, befolyása alá vonja a vuszunok, az o-kutok, a ting-lingek és a kien-kunok (kirgizek) országait (189)	-048 - -045	202 - 205
Befejeződik a korabeli Nagyszűz megerődítése Kínában (189)	-285	205
A kusán Kadfiszesz Afganisztán területén hódít (193)	050	206
A Don-folyóig eljutnak a szármataik vagy az alánok (258)	050 k.	206 k.
A Sárga-folyó mentéről és a mai Belső-Mongólia területéről számos törzs kényszerül Ny-ra vándorolni (189)	-280 után	210 után
A kusánok betörték Baktriába, majd Kasmírba és Gandhárába, elfoglalták csaknem egész É-Indiát (II/12)	055 előtt	211 előtt
A kusánok Mathurát teszik meg D-i fővárosuknak (193, II/12)	055	211
A Julianus-féle naptárreform (11)	-045	212
Csi-Csi hunjai a Chu- vagy Tálasz-folyó mellett összeütközésbe kerülnek kínai csapatokkal. Csi-csi életét veszti (190)	-038 - -036	212 - 214
A Ny-i Han-dinasztia évkönyvei szerint megalapítják a „Dongh”, avagy Kogurjo koreai királyságot (54, 187, II/160)	-277	213
A koreai felszabadító harc elvezet az első eredményekhez, megalapítják Kogurjo Királyságot (II/160)	-037	213
A „donghu”-k államát Kogurjonak nevezik (a Tongge-folyó partján, a Koreai-félsziget É-i felén) (54, 187, II/160)	-037	213
Dácia nem birodalom, hanem a környező népekkel laza szövetség alkot, miként minden szkíta állam (250)	-044	213
A triumvirek legyőzik Brutust és Cassiust Philippinél (26)	-042	215
Octavianus (Augustus) uralmának kezdete (26, 35)	-042	215
Az indoszkíták elveszítik maradék É-indiai területeiket (II/12)	070 után	215 után
Meghal Hien, hun király (189)	061	217
Az alánok a Kaszpi–Aral-térségtől Ny-ra szembetalálkoznak a római birodalom csapataival, Pompeius hadjáratával (237, 258)	-040 k.	217 k.
Napfogyatkozás a Mediterráneumban (263)	-035	222
Napfogyatkozás a Mediterráneumban: január 30. (263)		222
Róma tiszteli a pártusok védekező erejét (233)	-035 után	222 után
Nem veszélyezteti Róma az eufráteszi határt (233)	-035 - 058	222 - 314
A kusánok meghódítják Kasmírt, s érintkezésbe kerülnek a hódításai csúcsán járó Han Birodalom csapataival (193)	-032	225
Heródes már Augustus kegyeltje (26, 35)	-032-től	225-től
Kusán Birodalom hatalmas területeket szerez K-Pártiában, Gandhárában és Indiában (193)	080 - 110	225 - 255
A kusánok királya elfoglalta Pártia K-i részét, Baktriát és Gandhárát (É-Pakisztán), továbbá Kasmírt és a Kabul-völgyét (233)	070 előtt	226 előtt
Augustus győz az actiumi csatában (26, 35)	-031	226
Napfogyatkozás a Mediterráneumban (263)	-031	226
Napfogyatkozás a Mediterráneumban: november 7. (263)		226
Meghal Kadzsula Kadfiszesz, – aki egyre nagyobb területeket ellenőrzött a Pártus Szövetség határvidékén (193, 233)	070	226
Az ún. pesavári köfelirat Vima Taktu királyhoz fűződik (194)	070	226
Vima Taktu kusán király uralma (194)	070 - 080	226 - 236
Az Augustus-éra kezdődve (26, 35)	-030	227
Dácia magállama öt viszonylag önálló részből tevődik össze: Cotini, Cauici, Rataci, Teurisci, Anartii (250)	-029	228

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Az E-i Qin (Csin) fejedelemség katonai parancsnokának (Wang Qiannak) a hadereje bevonul a Han fejedelemségbe (190)	-262 után	228 után
Hien hun állama elsorvad (189)	073	229
Octavianus (Augustus) császárrá tétele (26, 35)	-027	230
A Kusán birodalom Mathurát is uralja (194)	075 k.	231 k.
A koreai törzsek két újabb szövetséget hoznak létre, középen a Pekce, E-on a Kogurjo nevezetű törzsszövetségi államokat, a D-en már fennálló Szilla szövetségeseit (II/160)	-018	232
Felbomlik a Van Lang törzsszövetség Vietnam területén – megalakul az erősen centralizált Au Lac állam (213)	-258 k.	232 k.
A Qin-sereg és vezére, Bai Qi tömeggyilkosság révén, majd egy dinasztia kiirtásával új korszakot nyit Kína életében (190)	-256 k.	234 k.
A Csin-korszak kezdete (195, II/133)	-255	235
Názáreti Mária születése (22, 35)	-017 k.	235 k.
Vima Kadfiszesz kusán király (1. változat) (194)	080 - 110	236 - 266
Vima Kadfiszesz Kinával együtt veri le a szogdokat (194)	084	240
Názáreti Mária, a kislány (III/212)	-012 k.	240 k.
Vima Kadfiszesz katonai segítséget nyújt Kinának egy Turfán elleni támadásban, cserébe kínai hercegnőt kér nőül (194)	085/086	241/242
Honi Oniás két unokája (Hanan és Hilkija) megöröklí és alkalmazza Honi karizmáját (191)	-010 - 025	242 - 277
Meghal Csin-Kinában Zhuang Xiang (195)	-247	243
Kinában Lü Püvej régens uralkodik (195)	-247 - -238	243 - 252
Vima Kadfiszesz támadja az Indus-völgy pártus államait (194)	045 után	243 után
A populista Wang Mang megkezdi „népboldogítását” (196)	-005	245
A Wang Mang-epizód, a Hszin-dinasztia uralma (232)	-005 - -023	245 - 272
Marcus Vinicius hadjárata a pannóniai háborúba történt dák beavatkozás nyomán. Rhatacus dák tartomány megszűnik (250)	-011	246
A kusán uralkodó gyengíti a kínai hatalmat Kaszárban (194)	090 k.	246 k.
Vima Kadfiszesz kusán király uralma (2. változat) (194)	101 - 133	246 - 278
Augustus császár elkészítteti a Mars-mezőn minden idők legnagyobb napóráját (11)	-009	248
A taoizmushoz már sajátos vallási gyakorlat kapcsolódik (213)	-01/01. sz. ford	03. sz. közepe
Vang Mang ajándékokkal nyeri meg a hunok támogatását, 30 ezer vég selymet ad a vörös hunok előkelőinek (196)	-01/01. sz. ford	03. sz. közepe
Egy szarmata törzs, a roxolán a Havasalföldre települ (249)	-01/01. sz. ford	03. sz. közepe
A Qin (Csin) állam serege rémuralma alá hajtja a többi hat „hadakozó” fejedelemséget (195)	-03. sz. közepe	03. sz. közepe
Rabban Gamaliel fiai már élnek, Hanina ben Dosza szentföldi karizmatikus (Johanan ben Zakkai tanítványa, a farizeusok egyik vezéralakja) gyógyítja őket (191)	01. sz. vége, -01. sz. vége	03. sz. közepe
A Duna-Tisza-közén és a Tiszántúlon jászok élnek (249)	-01/01. sz. ford	03. sz. közepe
Görög hatásra utaló változások a buddhista építészetben (194)	01/02. sz. f-től	03. sz. k-től
Az alánok már be-betörtek a Kubán térségébe (237)	-01/01. sz-től	03. sz. k-től
Skócia (Caledonia) területének nagy részén piktek élnek (II/80)	01. sz. elejétől	03. sz. k-től
Létezik egy fokozatosan erősödő, a Csin-hatalommal szemben formálódó pusztai hun szövetség Belső-Ázsiában (196)	-03. sz. közepétől	03. sz. közepétől
Az angrivari nép a Weser-folyó partjai mentén él, szomszédai: a chaucusok, a cherusok, a bructerek, a chamavusok (II/163)	01. sz. 1. negyede	03. sz. 3. negyede
A germánok „Germániában” még kisebbségben élnek (II/164)	01. sz. 1. fele	03. sz. 2. fele
ÉNy-Indiában a Kusán-dinasztiáé a domináns hatalom (186)	01. sz. 1. fele	03. sz. 2. fele

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A jászok feltűnnek a Duna és a Tisza mentén, a Kárpát-medence területén (237)	01. sz. 1. fele, 02. sz. 1. fele	03. sz. 2. fele
Abgár edessai király felveszi a kapcsolatot Jézussal (II/116)	01. sz. 2. nde.	03. sz. 4. nde.
Megépül Edessza első keresztény temploma (205)		03. sz. 4. nde.
Edessza a kereszténység elsődleges központja (205)	01. sz. 2. nde.	03. sz. 4. nde.
Edessza a kereszténység egyik központja (205, II/116)	02. sz. 2. n-től.	03. sz. 4. n-től.
A korai antiokkhiai „iskola” korszaka a kereszténységben (122)	01. – 02/03. sz.	03. – 05. sz.
Még mindig az alánok szerepe meghatározó (a szármataké mellett) a Közép-Azsia Ny-i része feletti uralomban (259)	01. sz. 1. f-től, 04. sz-ig	03. sz. 2. f-től, 05. sz. végéig
Az asztanai lovas temetkezések módozata megegyezik az ordo-szi hun, ill. a honfoglalás kori magyar megoldásokkal (190)		03. – 07. sz.
Názáreti Mária eladósorba kerül (25)	-007/006 k.	250/251 k.
Napfogyatkozás L. Cornelius Lentulus és M. Valerius Messala konzulága idején (263)	-002	251
Két napfogyatkozás a Mediterráneumban: jan. 9., júli. 6. (263)		251
Népszámlálás elrendelése a Római Birodalomban (35)	-006	251
Mária tavasszal áldott állapotba kerül (25)	-005	252
Megszületik Názáreti Jézus (koncepcióm szerint) (28/29, 33, 35, II/41, III/213)	-001. dec. 24/25.	252. dec. 24/25.
Mithra várt, kiszámított, újabb leszületésének időpontja (29)	-001. dec. 25. 12:00	252. dec. 25. 12:00
Csin Shi Huang-di kerül hatalomra Ny-Kínában, leszámol ellenzékével, minden hatalmat összpontosít (196)	-238-tól	252-től
Gundofár (király vagy mágus) Betlehemben jár a „három-királyok” egyikeként (203)	-001/001	252/253
Meghal Heródes (27, 35)	-004	253
Holdfogyatkozás 20:38 (34)		253. nov. 22.
Lázadás Júdeában. Maszada a lázadás központja. Élén galileai Júdás áll. A zélóták abban hisznek, hogy Jahve őket választotta ki az apokalipszis megindítására (28)	-004	253
Názáreti Jézus (téves) születési időpontja a domináns parciális kronológia szerint (28, 35)	-001. dec. 24/25.	256. dec. 24/25.
A keresztény időszámítás kezdete (III/215)	-001/001	256/257
A La Tène stílus „D” periódusa lezárul (181)	01. sz. kezdete	257 k.
A konfuciánus Wang Mang (korábbi miniszter) egy új kínai dinasztiát (Xin, azaz Hszin) alapít K-Kínában (196)	009	258
Befejeződik É-India kusánok általi teljes meghódítása (194)	102	258
Shi Huang-di hadjárata a kínai fejedelemségek ellen (197)	-230	260
Az É-i Zhao fejedelemségre három Csin sereg egyszerre támad rá, el is foglalják a fővárosát, Handant (197)	-229/228	261/262
A mathurai indoszkíták ksatrapáinak (kormányzóinak) neve ismeretes: Hagamasa és Hagana (199)	005 - 010	261 - 266
Vima Kadfiszesz kiterjesztette hatalmát É-Indiára, a Bengáli-öbölre, téli fővárosa Peshawar, nyári fővárosa Kabul lett (194)	064-ig	262-ig
Júdea római provinciába tagolódik (34, 35)	006	262
Csata a Teutoburg-erdőnél. A rómaiak lemészárolják a „germánokat”, Arminiusztól Róma mégis vereséget szenved (II/163)	009	265
Varus legióinak pusztulása (II/8)	009	265
Augustus császár átadja, Tiberius átveszi a hatalmat (39)	010 k.	266 k.
Saul/Pál tanítója: Rabban Gamaliel (191)	010 - 020	266 - 276
A mathurai indoszkíták ksatrapája: Rádzsuvula (199)	010 - 020	266 - 276

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A rómaiak kiűzik a dákokat Pannóniából és Moesiából, a dákok elvesztik a Duna melletti területeiket (250)	011/012	267/268
A Csin állam a kínai lakosságú területek többsége fölé kiterjesztette fennhatóságát (197, 200)	-221-re	269-re
Qin Shi Huangdi véget vet a „Hadakozó fejedelemségek időszakának”, Kínát 48 kormányzóságra osztja, a vagyonos népséget a fővárosba költözteti (254)	-221	269
V. Abgár király uralma Edessa (Urfa) városában (Adiabene pártus részállamban) (II/116)	013 - 050	269 - 306
Napfogyatkozások a Mediterráneumban: jan. 9., júli. 5. (264)		270
Az Augustus halála előtti napfogyatkozás (264)	014	270
Augustus halála után a szenátus Tiberiust emeli császárrá (39)	014	270
Holdfogyatkozás: december 15. (264)		270
Új indoszkita vagy indopártus királyság (új dinasztia) alakul Ny-on, Gudzszerat területén: a Csasztana/Kardamaka (II/12)	120 után	270 után
Holdfogyatkozás(ok) Tiberius első évében (264)	014/015	270/271
A Csasztana-dinasztia nagy királya, Rudradáman (II/12)	120 - 150	270 - 295
Meng Tian tábornok É-on elkezd a hunok kiszorítását (197)	-219/218	271/272
Holdfogyatkozás: december 4. (264)		270
É-kínai területeken a Wei-dinasztia uralkodik (200)	022	271
I. Gondofárezs, az első indopártus (pahlava) nagykirály Taxilában, (basileos basileon = királyok királya) (203)	015 - 020	271 - 276
Wang Mang halála, egyszemélyes dinasztiájának bukása (197)	023	272
Jézus keleti évei (III/218)	020 k.	272 k.
Loyang központtal létrejön a K-i („Kései”) Han-dinasztiának a Csin Birodalomtól elszakadó hatalmi centruma (197, 200)	023/024	272/273
Germanicus győzelmet arat a legyőzhetetlennek tartott „germánok” felett Alsó-Germániában (II/163)	017	273
A hunok az Ordoszból Mongólia vidékére húzódnak (197, 200)	-217-től	273-tól
Kajafás a zsidó főpap (37, 39)	018 - 036	274 - 392
A K-i Han első uralkodója Guangwudi (Liu Xiu) (197, 200)	025 - 057	274 - 306
Fennáll a mongóliai hun szövetségi állam (II/138)	-215 után	275 után
A kusán érmék egyik oldalán az uralkodók nevét már szanszkrit írással, míg a másikon még görögül tüntették fel (193)	078 előtt	276 előtt
Kaniska trónra lép – A Kaniska-éra kezdete. (A Rádzsatarangini című kasmíri történelemkönyv adja meg a kusán királyok nevét, s az egyes királyok trónralépésének dátumait) (195)	078 -001 120	276
Róma a Duna vonala és a dákok közé jászokat telepít (249)	020 k.	276 k.
Egy koncepció szerint Jézus India területén jár, tanulmányozza a Védákat, térít a pártusok körében (203, 205)	020 k.	276 k.
Az indoszkita Kharahostesz-dinasztia Mathurát uralja. Dicsőségéről az „oroszlános köoszlop” felirata ad hírt (199)	020 k.	276 k.
A kiniak É-Vietnam határvidéken egy államot alapítanak, mely a Nam Viet (kínaiul Nanyue) nevet kapta (213)	-214-től	276-től
Huska/Huviska és Kaniska kusán uralkodók már eredeti, nem görögös névvel szerepelnek az érmeiken (194)	078 után	276 után
Mathurában Szodásza uralma, – a dinasztia utolsó tagja (199)	020-035	276-291
Kaniska király valószínű uralmi időszaka (211)	078 - 101/110 -001 - 023/032	276 - 299/308
A Kaniska-éra kezdő éve, ami az indiai hagyomány szerinti Sakábd kezdőévével nem azonos, de megfelel Szarpedonesz/Szaszesz uralkodása kezdetének (II. Gondofárezs) (195)	001 079	277
A „quadi” népet először említik, – e nép ekkor települ a Morva-folyó, valamint a Vág és Garam vidékére (224)	021	277

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Mao-tun áll a hunok élére (197)	213-tól	277-től
Szarpedonesz/Szaszesz, I. Gondofárezs fia (II. Gondofárezs) uralkodása az indopártus területeken. (195, 203)	021 - 046	277 - 302
Az É-ra szorított hunok területein a K-i Han történetírásban Yü néven, a Ny-i Han történetírás által Tou-man vagy Mao-tun néven nevezett király uralkodik (200)	(018 - 046) -213 - -180	(267-295) 277-310
Jézus megkezdte nyilvános működését Galileában (39, III/220)	026/027	278/279
A mathurái művészetre jellemző bodhiszattva szobrok készülnek India K-i felében (211)	002/003 080/081	278/279
Jézus megkeresztelkedik (39)	028/029	280/281
Moesia provincia (a Drina és a Száva közötti terület) Dácia fel-számolásáig ki van téve a basztarnák támadásainak (II/185)	025 után	281 után
A kusán uralkodó létrehozza a Jarkand-Hotan-Kasgar Fejedelemséget, e területen bevezeti a bráhmí írást, szorgalmazza a gandhári művészet terjesztését (211)	005 - 007 083 - 085	281 - 283
A hunok szövetséget kötnek az ősmongol hsien-pivel, megszületik a belső-ázsiai népek szövetsége (197)	123	279
A Hun Szövetség ellentámadása Csin-Kína ellen (197)	-210-től	280-tól
3. Buddhista Zsinat – egy változat szerint (211)	125 k.	281 k.
A Csin-császár ellen támad Liu Bang (Gaozu), és egy parasztfelkelés is kitör (197, 198)	-209-től	281-től
Poncius Pilátus átvesszi a prokurátori tisztséget, s eltávolíttatja a szobrokat Heródes palotájából (38, 39)	026	282
Jézust keresztre feszítik (egy elterjedt álláspont szerint) (39)	030	282
Jézust keresztre feszítésének különböző datálásai, számos forrás szerint (38, 39)	030 - 033 026 - 029	282 - 285
Poncius Pilátus Júdea helytartója (38, 39)	026 - 036	282 - 292
Az első kínai császár állama összeomlik (198)	-206	284
Felkelés dönti meg a Csin-dinasztia uralmát, a konfucianizmust preferáló Han-dinasztia hatalomra jut Ny-on is (254)	-206	284
A Ny-i Han-dinasztia állama Changan/Xi'an hatalmi központtal alakul meg, az ország a Csin Birodalom örökébe lép (200)	-206	284
Napfogyatkozás du. fél három körül (38, 39, 264)		284. Niszán 14
Jézus megfeszítésének valószínű időpontja (38, 39, III/221)	028. Niszán 14.	284. Niszán 14
Jézus meghurcolása, kivégzése, feltámadása, megdicsőülése, a keresztény egyház megalapítása (39, 40, 205, II/42)	032 028	284
A másik napfogyatkozás ősszel (264)		284
Abgár király szemrehányó levelet ír Tiberius császárnak, megbotránkozva Jézus keresztre feszítése miatt (II/116)	032 k.	284 k.
4. Buddhista Zsinat – egy változat szerint (211)	086 k.	284 k.
A két vietnami állam, az Au Lac és a kínai törekvéseket kiszolgáló Nam Viet egymás ellen háborúskodik (213)	-206-tól	284-től
Tamás és Tádé a pártusok országában, akiknek a birodalma az Industól a Tigrisig húzódik (205, III/221)	032 után	284 után
Mao-tun jelentős belső-ázsiai területeket visszafoglal (200)	-206 után	284 után
Egy keresztény hagyomány szerint Tamás apostol eljut Gondopháresz indopártus királyhoz és testvérehez, Gadhoz (203)	032 - 046	284 - 302
V. Abgar edesszai király idejében a „Turini Lepel” Edesszába kerül, Tádé apostol viszi oda, aki csodás gyógyításai révén ér el sikereket a keresztény hit terjesztése terén (205)	032 - 036	284 - 288
Fülöp és Máté apostolok Etiópiába utaznak, és az országot Krisztus hitére térítik. (206, III/221)	033 k.	285 k.
Péter apostol székhelye ekkor Antiokheában van (105, III/221)	033 után	285 után
A szliták uralta Sirkaprát a lakói elhagyják, mert földrengés pusztítja el a várost (199)	030 k.	286 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
János apostol Kis-Ázsiában, Efezusban térít (206, III/222)	030 után	286 után
Addai jelen van Edesszában (205)	130 - 140	286 - 296
Addai (Tádé) térítő tevékenysége (II/116)	130 - 160	286 - 316
Az asszír keleti egyház eredete; az Edesszai Királyságban Tamás megalapítja a keresztény közösséget. A papokat Tádé szenteli föl (205, II/116, III/222)	035-ig	287-ig
Jézus halálának téves időpontja – (Mártir-éra) (40, III/222)	001	287
4. Buddhista Zsinat – egy változat szerint (211)	089 010	287
Mao-tun hun nagykirály visszaszerzi az egész Ordoszt (200)	-203	287
Az apostolok tanítványát, Istvánt halálra kövezik (206, III/222)	035 k.	287 k.
Véres pogromok Jeruzsálemben (206)	031/032	287/288
A szliták uralta Sirkapra városát földrengés pusztítja el (199)	039	288
Az ún. Baktriai Éra kezdete, – tkp. a Kaniska-éra mutánsa (195)	001	288
Taddeus Júdához csatlakozik Kánaáni Simon, aki korábban Egyiptomban is megfordult (205)	036 k.	288 k.
Saul, a görög nyelvű, római állampolgárságú farizeus a főpapság ügynökeként tevékenykedett (206)	037-ig	289-ig
Az E-vietnami Trung-nővérek Kína elleni felkelése. Leverése után bevezetik a kínai közigazgatást Nam Vietben (213)	040	289
Saul drámai körülmények közepette megtér, illetve apostolként áll a keresztények oldalára (206, III/223)	037 k. 033 k.	289 k.
A kusánok hatalmuk alatt tartják E-on a Szir-darjáig, K-en a Tarim-medencéig terjedő hatalmas területet (211)	133 után	289 után
Mao-tun alaposan megveri Liu Bang támadó csapatait (200)	-200	290
Péter apostol visszatér Jeruzsálembe (205)	038 k.	290 k.
A kínaiak uralják a Selyemút egyes szakaszait (215)	-200-tól	290-től
II. Izates, Adiabene királya a Pártus Birodalomban (Föderációban) Mezopotámia jelentős területei felett uralkodik (205)	034 - 058	290 - 314
Véget ér a mathurai indoszkita dinasztia kora (199)	035	291
Napfogyatkozás (265)		291
Pilátus már nem Júdea helytartója, leváltották (207)	035/036	291/292
Pál első jeruzsálemi szerepvállalására (a Galatáknak írt levél szerint) három évvel a megtérése után kerül sor (206, III/224)	036	292
Mao-tun hun-han szerződést eszközöl ki (200)	-198	292
Pál és Barnabás Jeruzsálemben hirdetik az igét (III/224)	040 k.	292 k.
A jeruzsálemi zsidók üldözik az apostolokat és a tanítványokat. Az elmenekült tanítványok a mai Törökország déli részén, Likaónia városaiban találnak menedékre (207, III/224)	040 k.	292 k.
Josephus Flavius – (szerinte a szkíták őshazája: Kanga) (259)	037 - 100	293 - 356
Vardanes pártus király napfogyatkozása (264)	046	295
Napfogyatkozás (264)		295
Pál első térítő utazása (207, III/224)	043	295
A Hun Szövetség két részre szakad. Ny-on, mongóliai központtal változatlanul Mao-tun uralkodik, míg a K-i (Déli?) Hun Szövetség vezetője a vörös (déli) hun Yü/Jü nagykirály (201)	046-tól	295
Mithriadész uralma, aki a Boszporuszi Királyság függetlenségét meg akarja védeni (251)	039 - 045	295 - 301
Meghal Názáreti Mária, Jézus anyja (207, III/224)	044	296
4. Buddhista Zsinat – egy változat szerint (211)	140	296
Kusán-pártus csata, melynek eredménye nem ismeretes (211)	140 k.	296 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A K-belső-ázsiai területeken a tabgacs (donghu/tonghu) felülkerekedik a konkurens törzseken, elfoglalja a mai E- és ÉK-Kína nagy részét, megalapítja az E-i Wej dinasztiát (201)	140 után	296 után
A Kaukázus térségében a keresztény térítést az apostolok tanítványai, a szír misszionáriusok végzik (206)	040 után	296 után
A hszen-pi egy része D-ebbre vonul, a mai E-Kína területén Mojun és Topa/Toba néven államokat alapít (201)	048	297
Létrejön egy új nomád törzsszövetség, a tonghu – (a dongghu nép vezetői hozzák létre) (201)	141	297
A hszenpi fénykora, Tansihvaj egyesíti a törzseiket (201)	141 - 181	297 - 353
I. Heródesz Agrippa lefejezteti Jakab prédikátort (207)	042	298
5. Buddhista Zsinat – egy változat szerint (211)	100	298
Mao-tun figyelme egyre inkább É-ra irányul (217)	-192-től	298-tól
A hszen-pi rendszeresen támadja a hunok K-i szárnyát (217)	049-től	298-tól
A hun szövetségi rendszer része a tielö törzsszövetség (II/138)	-192 után	298 után
Vasiska a Kaniska után következő kusán király (212)	101 - 109 023 - 031	299 - 307
Alánok özönlük el az Urál és a Kaszpi-tenger között (237, 259)	01. sz. k-ére	03. sz. végére
A koreai Szilla állam a másik két koreai állam irányítására is befolyással bíró hatalommá nőtte ki magát (II/160)	02. sz. közepére	03. sz. végére
Kínai hódítók nem merészkedtek a Ny-i hun területekre (217)	-02. sz. előtt	04. sz. előtt
A belső-ázsiai hunok lélekszáma messze elmarad a kínai tömegekhez képest (218)	-02. sz-ra	04. sz-ra
A buddhizmus elterjed Kínában (202)	01. sz.	03/04. sz.
Nyilvánvaló a hunok mongóliai jelenléte (197)		03/04. sz.
A Templom kárpitjának elhasadása és a felkelés leverése után a zsidók átszervezhetik nagy ünnepük asztrológiai hátterét (II/42)	01. sz.	03/04. sz.
Etiópia területén kibontakozik az Abesszinia előzményét képező Aksum Birodalom (246)	01. sz. 02. sz.	03/04. sz.
A hinduizmus eljut Indokínába (III/207)	02. sz.	03/04. sz.
Taddeus a szerzője az Újszövetség egy levélének, ami a nevét viseli: Júdás, Jézus Krisztus szolgája és Jakab testvére (II/116)	02. sz.	03/04. sz.
A mon-khmer népcsoportok megalakítják Funan államot (241)	02. sz.	03/04. sz.
Jamnia város rabbinikus iskolája elkészíti a zsidó kánon végleges összeállítását (II/47)	01. sz.-tól 02. sz.-ig	03/04. sz.
Elkészül a zsidó Tószefta egyik barátja, a külső Szanhedrin 43a jelzetű darabja. Ez Yesu történetét is tartalmazza (II/47)	01. sz., vagy 02. sz.	03/04. sz.
A Saale vidékének hermundur népe elfoglalja Tübingia, Szászország, É-Bajorország területének nagy részét (II/164)	01. sz.-tól 03. sz.-ig	03/04. sz.-tól 05/06. sz.-ig
A rabbik a szóbeli hagyományt (Misnát) megőrzik, kezdetben csak emlékezetből adják tovább, majd le is írják (II/46)	01. sz.-tól 03. sz.-ig	03/04. sz.-tól 05/06. sz.-ig
A Dnyeper és az Azovi-tenger között talált „fibulák” méltóságjelzők. –A Boszporuszi Királyság területén használják (251)	01. sz.-tól 04. sz.-ig	03/04. sz.-tól 05/06. sz.-ig
A buddhizmus elterjed a Selyemút mentén (202)	02. sz. közepe	03/04. sz. ford.
Újabb bevándorlók jönnek az Al-Duna vidékéről Dáciába (250)	01. sz. közepe	03/04. sz. ford.
Wei Shou kínai történetíró A buddhizmusról és a taoizmusról c. traktátusában beszámol a buddhizmus kínai terjedéséről (202)	-02. sz.-tól	03/04. sz. fordulójától
A belső-ázsiai hunok egyes csoportjai a kínai expanzió hatására felhúzódtak az erdő- és a tajgazonába, Szibéria peremére (217)	01. sz. közepétől	03/04. sz. fordulójától
A hunok Ny-felé tartanak belső-ázsiai, mongóliai területeiken, Ny-i törzseik pedig a Tarim-medencébe, Közép-Ázsiába (217)	01. sz. közepétől	03/04. sz. fordulójától
A kereszténység megjelenik a Himjárta Birodalomban (246)	01. sz. közepe	04. sz. eleje

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Róma legyőzi a Kvád (szxv) Királyságot, de annak területén hosszú, újra és újra fellángoló háborúság kezdődik (224)	01. sz. közepe	04. sz. eleje
Megszületnek Szent Pál első levelei (207)	01. sz. közepe	04. sz. eleje
A szíreknel készen áll egy őskeresztény Szentírás (207)	02. sz. közepe	04. sz. eleje
Lezárul Korezm „Kang-kjü periódusa”, kezdődik a hun korszak. Kanga betagozódik a törzsszövetségbe (259)	01. sz. közepétől	04. sz. elejétől
Az E-Kaukázus É-i előtere alán lakosságú terület (237, 259)	01. sz.-tól	04. sz. elejétől
A K-re terjeszkedő rómaiak számottevő ellenfélnek tekintik a szarmatákat a Birodalom K-i végein (229)	01. sz. közepétől	04. sz. elejétől
A korábban Ny-ra vonult hunok központja Közép-Ázsiában, a Szir-darja és a Balkár által határolt térségben van (219)	01. sz. közepétől	04. sz. elejétől
A terjeszkedő rómaiak számottevő ellenfélnek tekinti az alánokat a Birodalom K-i végein (237)	01. sz. közepétől	04. sz. elejétől
A belső-ázsiai hunok újabb, a korábbinál erősebb kivándorlási hulláma Közép-Ázsiában (259)	02. sz. közepétől	04. sz. elejétől
A Kusán Birodalomhoz tartozó Ény-indiai Gandhárában kezdődik Buddha személyének kanonizált ábrázolása (211)	02. sz. közepétől	04. sz. elejétől
A közép-ázsiai hunok törzsszövetségének súlypontja Kanga eredeti (az Aral-tótól E-ra, EK-re fekvő) területén van (259)	01. sz. köz-től 04. sz. köz-ig	04. sz. elejétől 06. sz. elejéig
A Szentföld különböző vallási mozgalmak terepe (208)	01. sz. 2. fele	04. sz. 1. fele
Rómában a Nap újjászületésének ünnepét már dec. 25-én, tehát nem a napfordulón, hanem pár nappal később ünneplik (19)	01. sz. 2. fele	04. sz. 1. fele
Pandzsábban, Szisztánban (Indo-Szkitia területén), Arakóziában és az Indus-völgyben még erős az indopártus hatalom (212)	01. sz. 2. fele	04. sz. 1. fele
A kusánok hajósai a Római Birodalommal kereskednek (212)	01. sz. 2. fele	04. sz. 1. fele
Dánia térségét szászok népesítik be, miután kiűrtették azt a jütöket, anglik, longobárdok („Ny-i germánok”) (II/128, II/164)	01. sz. 2. fele	04. sz. 1. fele
A Kaukázus É-i előterében megtelepedett, a hunok és a gótok közé szorult alánok Ny és D-felé is tájékozódnak (237, 259)	01. sz. 2. fele	04. sz. 1. fele
Rudradáman unokája és annak nagybátyja egymás ellen harcol az uralomért, így a Kardamakák területeket veszítenek (II/12)	02. sz. utolsó évtizedei	04. sz. 1. fele
Turkesztán K-i része (K-Turkesztán, lényegében a Tarim-medence) a Han-dinasztia ellenőrzése alá kerül (219)	-02. sz. közepe	04. sz. második negyede
A Kusán Birodalomban a katonai réteg jelentős része eltávolodik a politikai rétegtől, az uralkodó dinasztiától (233)	02. sz. 3. harmadától	04. sz. 1. felétől
Mar Aggai a Tádé által felszentelt edessai püspök (II/116)	01/02. sz.	04. sz.
A déli hun népesség jelentős része (a vörös hunok vidékeiről) a Mongóliai Hun Szövetség területére költözik (218)	02. sz. végére	04. sz.-ban
A vörös hunok már teljesen a kínai határvédelmi szolgálat után járó ellátmány és a kínai ajándékok büvőköreben élnek (217)	-02. sz. folyamán	04. sz.-ban
A Fekete-tenger melléki szkita királyság meggyengülése a szarmata-germán nyomás miatt következik be (229)	02/03. sz.	04. sz.
Mongóliában egységes hun régészeti kultúra volt (196)		300/350 előtt
Egy álláspont szerint Kaniska valószínű kora (211)	-190 k.	300 k.
Róma szétveri a Boszporuszi Királyságot (251)	045	301
Zsidó lázadás Jeruzsálemben (207)	045 k.	301 k.
Papinius Státius görög és latin nyelven író római költő (19)	045 - 096	301 - 352
Tamás apostol Madraszbába megy a dravidák közé, ott alapít közösséget, megtéríti Kerala népének jelentős részét (203, 206)	046 k.	302 k.
Indo-Pártia trónján Abdagázesz, Orthagnes, majd Pakoresz és Szapadbizesz, továbbá: Szarpedenesz, Szatavasztra, Ubuzanesz. Az uralkodók felveszik a Gondofáresz nevet is (204)	046 után	302 után
A Jüeh-csi országából An Si-kao, a kínai buddhizmus atyja révén eljut Kínába az Amitábha Szutra (202)	147/148	302/304

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Tamás apostol a mai Dél-Indiába, a tamilok hazájába megy, Kranganore forgalmas kikötővárosában templomot építtet (206)	052 k.	304
A Kusán Birodalom székhelyét áthelyezik Purusapurába (212)	106 k. 028 k.	304 k.
Pál második jeruzsálemi látogatása (207, III/225)	049	305
A Thesszalonikiaknak írt első levél (208, III/225)	051	307
Tamás apostol a „szír-malabár kereszténységre” téríti Kerala (D-India) népének jelentős részét (207, III/255)	055 k.	307
Ming-di császár álmában „sugallatot kap”, hogy kezdje terjeszteni a buddhista hitet, lampionokat függesztet fel a császári udvarban, így népszerűsíti a buddhizmust (202)	058 - 075	307 - 324
Huviska (Oésko) kusán király (212)	109 - 147 021 - 069	307 - 345
Meghal András apostol (II/116)	052	308
A Korinthusiaknak írt első levél (208, III/226)	053 057	309
Wenti/Wendi Ny-i Han császár, az első hónap 15. napján trónra lép, s ezt a napot a lampionünnep napjának nyilvánítja (202)	-180	310
Róma a zsidókat eltávolítja Jeruzsálemből (208)	054 k.	310 k.
Nam Viet és Au Lac E-vietnami államok egymás elleni küzdelme véget ér, hosszú harcok nyomán a kínai támogatást élvező Nam Viet uralma alá hajtja Au Lac államot (213)	-179-ig	311-ig
Róma szoros kapcsolatokat épít ki Hürkániaival. A kereskedelmi út biztosítása Róma célja, hogy a pártus területeket elkerülve folytasson távolsági kereskedelmet Kínával és Indiával (215)	055 k.	311 k.
A Rómaiakhoz írt levél (208, III/226)	055 után	311 után
A legjelentősebb Ny-i Han császár, Wen-di uralma (217)	-179 - -157	311 - 333
Péter apostol munkája nyomán felvirágozik Rómában a keresztény közösség (III/226)	060-ra	312-re
Sok hun feladja ősi területét. Központjuk már Dzsungária (218)	156 k.	312 k.
Huviska Mathurában monostort és sztúpát építtet, Biharban Kigyó-isten szobrot emeltet (212)	114 - 118 036 - 040	312 - 316
Jelentős kínai-hun összecsapás. A hunok két fronton harcolnak, kínai ösztönzésre a hsien-pi is támadja a Szövetséget (217)	-177 k.	313 k.
Pál és Jakab között kiéleződik az ellentét (208)	057/058	313/314
Hürkánia elszakad a Pártus Szövetségtől (215)	058	314
A rómaiak lerombolják Artasatot (Arménia fővárosát) (213)	058	314
Véres háború a szíriaiak és a zsidók között (208)	058	314
A római hatalom Pált az Antónia erődbe zárja, később Caesariába viteti, majd Rómába szállíttatja (208, III/226)	059/060	315/316
Mao-tun halála (217)	-174	316
A zsidó hatóság üldözni kezdi az ebionitákat (208, III/226)	060 k.	316 k.
A pártus pénzek hátoldalán tűzoltár és áldozópap látható (234)	060 után	316 után
Szent Pétert Rómában kivégzik (208, III/227)	065	317
I. Tiridátészt örmény királlyá koronázzák (19, 35)	062	318
Jakabot elfogják, bíróság elé állítják, elítélik (208, III/227)	062	318
Josephus Flavius történétíró, zsidó pap segít Pálnak (208)	063	319
A Selyemút egyik legfontosabb állomásán Ming-di császár felépítteti a Fehér Ló elnevezésű buddhista kolostort (202)	070 k.	319 k.
Tűzvész Rómában, Néró a keresztényeket okolja (208)	064	320
Szent Pált Rómában kivégzik (209, III/227)	064/065	320/321
Ny-Indiában új indoszkíta dinasztia alakul, a Ksaharata (II/12)	065-től	321-től
A belső-ázsiai hunok jelentős térvészése (217)	073	322

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
I. Tiridatész (Rómában megkoronázott) arméniai király új fővárost építtet a rómaiak által lerombolt Artasat helyén (215)	066 k.	322 k.
A kínaiak a Selyemút menti városokat Belső-Ázsia sivatagi vidékein jelentős harcok árán hódítják el a hunoktól (217)	073-tól	322-től
Pellába menekülnek egyes jeruzsálemi keresztények (209)	066/067	322/323
Josephus Flavius, a zsidó lázadás egyik vezetője dezertál (209)	067	323
A szarmaták a Duna térségében háborúznak a rómaiakkal (228)	067 - 119	323 - 375
A visszavonuló hunok váratlanul ismét megjelennek Bei Dinél, és a Ny-i Han fővárost is veszélyeztetik (324)	-166	324
Alexandriába futnak a jeruzsálemi keresztények (209, III/227)	069/070	325/326
Titus császár leromboltja Jeruzsálemet (209)	070	326
Kezdődik a szinoptikus evangéliumok kora (III/227)	070-től	326-től
A Ny-i Ksaharata-dinasztia első ismert tagja: Abhiraka (II/12)	070 - 090	326 - 346
A déli (vörös) hunok, más pusztai népek harcosaival együtt nagy csapat mérnek a visszavonulóban lévő hunokra (217)	077	326
A Hun Szövetség megrendül, a felbomlás jeleit mutatja (217)	170	326
Alexandriából terjed Márk evangéliuma (209)	070 után	326 után
A szinoptikus evangéliumok kora (209)	070 - 100	326 - 356
Rómába menekül a kommagénéi királyi család (19, 35)	071 k.	327 k.
A hunokat üldöző kínai hadsereg egy része a Selyemút néhány éve elfoglalt szakaszain végighaladva eléri Szogdiát (217)	078	327
Letisztul a Han iker-dinasztia ideológiája és birodalomszervezési stratégiája. – Az europid rasszhoz tartozó népekkel és dinasztikkal a Ny-i birodalomrész „foglalkozik” (218)	078 -162	327 328
II. Kaniska (Kanésko) kusán uralkodó (212)	129 - 147 051 - 069	327 - 345
Hun-Han békekötés (218)	-162	328
Alán csapatok átkelnek a Kaukázuson, egy időre elfoglalják a pártus uralom alatt álló Média-Atropénét (259)	072 - 075	328 - 331
Az utolsó ékirásos szövegeket írják Mezopotámiában (234)	074/075	330/331
Rómában a Nap újjászületésének ünnepe dec. 25. (35)	075 k.	331 k.
Megszületik Lukács evangéliuma (209, III/227)	077 k.	333 k.
A Ny-i Ksaharata-dinasztia uralkodási éveit tartalmazó önálló kronológiai rendszer (Sakabd) kezdő éve (194, II/12)	078	334
Chao Cuo, a Ny-i Han-császár tanácsosa befejezi az „oszd meg a barbárt és uralkodj” rendszerének tökéletesítését (218)	-155/154	335/336
Megszületik Máté evangéliuma (209, III/227)	080 k.	336 k.
A Didakhé keletkezési ideje (209)	080 - 090	336 - 346
Mithras-szentélyek épülnek a Római Birodalomban (20, 35)	080 - 120	336 - 376
A kínai hadak (Ny-i Han) és a „belső” rendre ügyelő adminisztráció (K-i Han) sikeresen lépnek fel a „barbárok” ellen (218)	088/089	337/338
A vereséget szenvedett hun egységek részben É-ra, Szibéria pereme, részben Ny-ra, Közép-Ázsia irányában távoznak (218)	089 - 091	338 - 340
Domitianus császár uralkodása (12)	081 - 090	338 - 347
Hatalmas Ízisz-szentély és obelisztk épül Rómában (12)	081 - 090	338 - 347
Kína az új hódítási területen 400 ezer nomádot hódoltat (218)	090-re	339-re
Agricola, Britannia kormányzója megszállja Caledoniát (II/80)	083	339
Az É-i hunok vándorlása Belső-Ázsiából Közép-Ázsiába (219)	090 - 170	339 - 419
Keng K'uei kínai tábornok az Altáj-hegységénél is megveri a hun sereget, a főkirály Szogdiában keres menedéket (219)	091	340
A dákok legyőzik Sabinus és Fuscus hadait (250)	085/086	341/342
Elsőpró erejű Hsien-pi támadás a hunok ellen (219)	092/093	341/342

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A Hszién-pi a hunok jelentős területeit foglalja el. A Hun Szövetség népei közül 100 ezer család áll a Hszién-pihez (218)	093-tól	342-től
Dacia már csak római kliens-királyság (250)	089 után	345 után
I. Vászudéva (Bazodé), az utolsó „nagykusán” király (223)	147 - 177 069 - 099	345 - 375
Egy kínai kontingens eléri a Kaszpi-tenger partvidékét (219)	097	346
Egy egész római légió elpusztul a szvévek csapásai alatt (224)	090	346
I. Vászudévával a kusán dinasztia uralma lehanyatlak (223)	190 k.	346 k.
Lukianosz szerint az alánok hasonlóak a szkítákhoz (259)	090 k.	346 k.
Gan Ying kínai követ a Római Birodalom felé utazva megáll a Pártus Szövetség területén (215)	090 k.	346 k.
Arrian római történész (166)	092 - 175	348 - 431
Kezdődik Róma ún. „szarmata-háborúja” (237)	093	349
Wu-di (Vu-ti), kiemelkedő jelentőségű császár (Ny-i Han-dinasztia) szorgalmazza a terjeszkedést Közép-Ázsiai felé (219)	-141 - -087	349 - 403
A Hszién-pi dicsőséges időszaka (218)	100-tól 300-ig	349-től 456-ig
A Csi-csivel, valamint a Hiennel Ny-ra vomult hunok központja Közép-Ázsiába került, a Szir-darja és a Balkár által határolt térségbe (az Ili-medencétől Ny-ra) (218)	01/02. sz. fordulója előtt	04. sz. közepe előtt
Megjelennek az „északi” hunok az európai forrásokban, mégpedig a Kaszpi-tenger E-i térségében (219)	01. sz. végére	04. sz. közepére
Kikristályosodott a taoizmus aszketikus filozófiája, a vallási gyakorlata pedig a nép körében népszerű kultúrává vált (213)	02. sz-ra	04. sz. közepére
A Kaszpi-tengertől É-ra, illetve az Urál-folyó mentén terül el az alánok törzsterülete (237)	01. sz. vége	04. sz. közepe
Kezdődik Kanga virágkora – kínai álláspont szerint – a közép-ázsiai hunok európai orientációjával összefüggésben (259)	01. sz. vége	04. sz. közepe
Vietnam középső területein létrejön Csampa állama (241)	02. sz. vége	04. sz. közep
Az „északi hun” állam „maradékátlan (?) bukása” (219)	02. sz. vége	04. sz. közepe
A ksatrapák a kusán támadásoknak ellenállnak, vagy ügyes politikával szövetségre lépnek a kusánokkal (II/12)	01. sz. vége	04. sz. közepe
Már létezik a szir keresztény liturgia (II/116)	02/03. sz. ford.	04. sz. közepe
Elkészül az a Jézus-ábrázolás a Kallistus-katagombában, mely egyezéseket mutat a torinói leplen látható képmással (209)	01/02. sz. ford.	04. sz. közepe
A „kereszténység” kifejezés legkorábbi használata (207)	01/02. sz. ford.	04. sz. közepe
A Fekete-tenger térségében K-ról megjelennek az alánok (237)	01/02. sz. ford.	04. sz. közepe
Létrejön a Kopt Keresztény Egyház (209)	01/02. sz. ford.	04. sz. közepe
A kusánok Szogdiában is jelen vannak (220)	01/02. sz. ford.	04. sz. közepe
Jehuda Hanászi a Misnában összegyűjti a szóbeli vallási és világi törvényeket, erkölcsi tanításokat (II/46)	01/02. sz. ford.	04. sz. közepe
Ptolemaiosz szerint az Al-Dunánál is vannak szarmaták (229)	01/02. sz. ford.	04. sz. közepe
Elkészül az apokrif Tamás-evangélium ismert változata (209)	02. sz. eleje	04. sz. közepe
Hunok (inkább alánok!?) uralják a Kaukázus térségét (231)	02. sz. eleje	04. sz. közepe
A germánok rúnairásos köveket állítanak halottaiknak (II/81)	02/03. sz-től	04. sz-től
A bomló Hun Szövetség sok előkelője hódol a kínaiaknak (219)	-02. sz. 2. fele	04. sz. köz-től
Az alánok egy része a Kaukázus E-i előteréből Ny-ra vándorol, hogy a hunok és gótok nyomása alól kibújjon (237, 259)	02. sz. végétől	04. sz. közepétől
A Ny-i Ksaharata-dinasztia hatalma a csúcán van, uralmi területének határa csaknem India kellős-közepéig ér (223)	01. sz. végétől	04. sz. közepétől
A Ny-i Ksaharata-dinasztia indoszkita uralkodóinak gazdag éremkollekciói jól követhetők (II/13)	02. sz. eleje után	04. sz. közepétől

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Antiocheiai Ignác működése. – Az írásokban megjelenik a Szentháromság fogalma (210)	02. sz. eleje után	04. sz. közepétől
A Jamato-korszak Japánban. Törzsszövetségi részállamokban írásbeli hagyományozásból név szerint ismeretes uralkodók regnálnak (III/62)	02. sz. elejétől 03. sz. elejétől, 08. sz. elejéig	04. sz. köz-től, 10. sz. köz-ig
A K-Európában élő basztarnák a szkita-szarmata világban a lényegében függetlenek maradhattak (II/185)	02. sz-ig	04/05. sz-ig
A római provinciák átszervezésével elkülönülnek a Duna-menti szarmata népek, az alföldi jászok és az al-dunai roxolánok (30)	02. sz. 1. fele	04. sz. 2. fele
A D-Urál térségében a szarmaták és az alánok között versengés kezdődik a területek birtoklásáért (230, 237)	02. sz. 1. fele	04. sz. 2. fele
Az alánok Ny-ra vándorlása eredményezheti a szarmaták jelentős részének, pl. a roxolánoknak a Ny-ra vonulását (229)	02. sz. 1. fele	04. sz. 2. fele
A hunok európai jelenlétét tanúsító első forrás valójában, feltehetőleg az alánokra vonatkozik (238)	02. sz. 1. fele	04. sz. 2. fele
Hun jelenlét a D-Urál térségében. A hunok és az alánok versengenek a legeltetésre alkalmas területekért (238, 259)	02. sz. 1. fele	04. sz. 2. fele
Alexandriában dolgozik Ptolemaiosz, ahol hozzáfér a korábbi csillagászati megfigyelések leírásaihoz (262)	02. sz. 1. fele	04. sz. 2. fele
A Fekete-tenger melléki szkita királyság a germán-szláv és alán offenzíva során ellenáll a hódításnak (238, 251)	03. sz. 1. fele	04. sz. 2. fele
Korezm területe függetlenedik a Pártus Uniótól, és a Kusán Birodalomtól, egy önálló állam Közép-Ázsiában (223)	03. sz. 1. fele	04. sz. 2. fele
A Közép-Ázsiában a kínai terjeszkedés eléri maximumát, kínai csapatok megközelítik a Kaszpi-tenger DK-i szegletét (259)	–02/01. sz. fordulója	04. sz. 2. fele
Megnövekedik a hunok létszáma az Urál–E-Kazahsztán térségben, s törzsszövetségi területük határa Ny-felé mozdul el (231)	02. sz. 1. felétől	04. sz. 2. felétől
A turáni kultúra és civilizáció restaurációja előbb Közép-Ázsiában, Európában, majd Indiában is (162)	02. sz. – –05. sz.	04. sz. – 08. sz.
A hinduizmus Indonézia egész területére, Szumátrára, Jávára és Balira is megérkezik (III/207)	–02. sz-től, 07. sz-ig	04. sz-től 08/09. sz-ig
Germániáról Tacitus De origine, situ, moribus ac populis Germanorum c. műve alapján lehet fogalmat alkotni (169, II/164)	095 k.	351 k.
Edessa független, előbb a Pártus Szövetség tagja volt (II/116)	195 - 242	351 - 498
A Selyemút K-i felét teljesen az ellenőrzése alá veti Kína (215)	–138	352
Csang Csien Ny-i Han miniszter a kínai csapatok kíséretében Ny-on jár, hogy szövetségeseiket szerezzen Kínának (215, 219)	–138 – –115	352 - 375
A hunok elfoglalják Kis-Buhara területét (220)	104	353
A hun hadak jelen vannak Turkesztán Ny-i területein (220)	105	354
A konfucianizmus Kína államvallásává válik (254)	–136	354
A kusánok ajándéka Traianus császárnak: egy tigris (212)	098 után	354 után
A hunok szövetkeznek a Tibeti-fennsíkon élő qiangokkal (220)	–135	355
Ptolemaiosz kahag-szkita népet ír le Kanga területén (259)	100 k.	356 k.
A hunok egy időre visszafoglalják K-Turkesztánt (220, 231)	107 - 123	356 - 372
II. Pakórosz útnak indítja saját követeit Kínába (216)	101	357
Wu-di császár katonáival a hun haremmodort gyakoroltatja, a hun lovasság újításait igyekszik alkalmazni (220)	–133 után	357 után
Dácia már csak alárendelt, Róma-kliens állam (II/25)	101 után	357 után
Róma két hadjáratral Dáciát és a Duna-medence K-i harmadát is uralma alá kényszeríti (II/25)	101 - 106	357 - 362
Az egyik Gondofárezs (indopártus) király neve szerepel a pakisztáni Takht-i-Bahi-i köfeliraton (203)	103	359
A szarmaták és a jászok megerősítik pozíciójukat nemrég megszerzett területeiken, a Római Birodalom határain kívül (237)	02. sz. első éveiben	360 – 370 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Elkészül a Jelenések könyve és János evangéliuma (209)	105 k.	361 k.
Nagy kínai támadás a hunok ellen (220)	-129/128	361/362
Csang Csien tíz éves hun fogsága után eljut a kusánokhoz (220)	-128	362
Dácia lerochanása a római csapaok által (250)	106	362
Traianus császár megszervezi Dácia provinciát (II/25)	106 - 110	362 - 366
A rómaiak elfoglalják a nabateusok országát, és hamarosan beolvasztják Arábia nevű provinciájukba (234)	106 k.	362 k.
A Ny-i Hun Szövetség visszafoglalja a Tarim-medencét (231)	115	364
A kínai sereg a Selyemút menti városokat támadja (220)	-125 - -121	365 - 369
A hunok Közép-Ázsiában erős szövetséget hoznak létre, ennek főereje nagy valószínűséggel Csi-csi utódainak szövetsége, amely kiegészül a nemrég Ny-ra szorított hun csapatokkal (231)	117	366
A hunok ellen küldött kínai haderő már 100 ezres (220)	-124	366
Traianus császár Arméniát római provinciává teszi, és Mezopotámia területének D-i felét is megszállja (234)	110 - 117	366 - 375
A K-i hun sereg a Góbi-sivatag területére húzódik vissza (220)	-123	367
Traianus császár az összes kisázsiai római provinciát a Boszporuszi Királysághoz csatolja (251)	113/114	369/370
A mongóliai hun hatalmi centrum visszahúzódik az Orhon, a Szelenga és a Tola forrásvidékére (220)	-122	368
Pártia és a kínai befolyás alatt álló közép-ázsiai terület egymással határosná válik Fergána területén (216)	-122	368
A kínaiak elfoglalják a Qilian/Csilian-hegység északi lejtőit, elszigetelik a hunoktól a szövetségeseiket (2202)	-121	369
A Selyemút járható Dzsungáriában és a Sárga-folyónál (220)	-120	370
Egy kínai delegáció tárgyal a pártus udvarban (216)	-120/119	370/371
A hunok még jelen vannak Mongólia területén (231)	-119	371
A Római Birodalom megközelíti a himjári területet (246)	115	371
Több mint 200 ezer kínai katona vonul a hunok ellen, a Góbi sivatag D-i peremén ütköznek meg a hunokkal (221)	-119-től	371-től
A „déli” vörös hunoknak az „északi” (Ny-ra menekült) hunok területére való áttelepítése (220)	215-től 142-ig	371-től 391-ig
Kínai kísérlet történik a Selyemút használatba vételére (231)	-118	372
Kína újra elfoglalja a Tarim-medencét, ismét uralma alá veti a Selyemút e szakaszának városait (220)	123	372
A kínai győzelem Shanxi tartomány területén, – a belső-ázsiai Hun Szövetség hatalmának a vége (221, 231)	216	372
A rómaiak „második szarmata háborúja”, a roxolánok, jazigok, szabad dákok együtt támadják Dácia tartományt (237, II/26)	116 - 118	372 - 374
A Ny-i Ksaharata-dinasztia utolsó tagja: a hódító Nahapána, aki azonban nem tudja összefogni, így elveszti területeit (II/12)	118 - 125	374 - 381
A pártus-kínai kapcsolatokat rögzítő egyezmény (216)	-115	375
Az első kínai kereskedelmi expedíció áthalad Pártián (216)	-114	376
Dácia provinciát részekre bontják a rómaiak (II/25)	120 k.	376 k.
A Kusán Birodalom formálisan kettészakad (223, 234)	233-tól vagy 225-től	378-tól vagy 381-től
III. Kaniska (Kanésko) kusán uralkodó (223)	222 - 240	378 - 385
Wu Di császár anektálja E-Vietnamot, kezdődik Vietnam kínai megszállása (213)	-111	379
A Selyemút újra használhatóvá válik (221, 231)	-02/01. sz. ford	380 - 390 k.
Kína terjeszkedik Mandzsúriában, meghódítja a Koreai-félsziget E- ENy-i peremét, kínai kormányzóságokat alapít (II/160)	-109/108	381/382
A hunok Amu-darja menti letelepedése (221, 231)	-02/01. sz. ford	385 - 395 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
II. Vászudéva kusán uralkodó (223)	240 - 270	385 - 415
A gótok megjelennek a Római Birodalom hódítási területének peremén (230, 238)	230	386
András apostol holttestét Edessa városába szállítják (II/116)	230 k.	386 k.
Ismét szvén támadások a Római Birodalom ÉK-i határán (224)	130 - 144	386 - 400
A Hszen-pi egyesíti az „íjfélesztő” törzseket, a Bajkál-tótól Kínáig terjedő hatalmas területű államot képez (232)	141 - 181	390 - 430
Koj, Pekcse királya. Koreában egy igen jól szervezett, Szillával is rivalizáló királyságot ural (II/160)	234 - 286	390 - 442
A gótok (a karpokkal együtt) elérik a Fekete-tengert, pusztítják a Bug és Dnyeszter torkolatában a görög-római telepeket (238)	235	391
A Római Birodalom gót és szvén hadak nyomása alatt áll (223)	235 k.	391 k.
Ptolemaiosz egyik napfogyatkozása (264)	140	392
Napfogyatkozás (264)		392
A Római Birodalomban „dák veszélyt” emlegetnek (II/26)	138 - 161	394 - 417
Terjed a Mithras-kultusz a Római Birodalomban (20, 35)	140 k.	396 k.
A kínai történetírás szerint egy Küerh nevű hun király uralkodik valamelyik közép-ázsiai hun államban (231)	147 - 172	396 - 421
Utolsó érdemleges említés a kínai-pártus kapcsolatokról (216)	148	397
Az első ismert baktiai dokumentum keletkezése (II/92)	110	397
A perzsák megnyerik maguknak a kusánok felbomlóban levő állama Ny-i felének vezetőit, fegyveres erőit (255)	03. sz. közepétől	04. sz. végétől
A Kusán Birodalom Ny-i fele a szaszánidáknak szolgál hátszágul a Pártus Unióval szemben (223, 234)	03. sz. közepétől	04. sz. végétől
A Dnyeper és a Visztula közötti területen élő a szarmata-szlávok a lengyelek ősei lehetnek (229)	03. sz. közepéig	05. sz. elejéig
Funan állam India kulturális befolyása alatt áll (241)	02. sz.	04/05. sz.
Az Aksum Birodalom élénk kereskedelmet folytat Egyiptommal, Szíriával, Arábiával és Indiával is (246)	02. sz.	04/05. sz.
A Kopt Egyház katekiztikus iskolája Alexandriában van (209)	02. sz.	04/05. sz.
Latinra fordítják a Septuagintát (II/51)	02. sz.	04/05. sz.
A szászok közössége egy nagy törzsszövetségi csoportot képez a Balti-tenger partvidékén és Schleswig területén (II/128)	02. sz.	04/05. sz.
A germán etnikum dominál Germánia Ny-i felén (II/164)	02. sz.	04/05. sz.
Létrejön a Strathclyde brit királyság (ENy-Anglia), mely az angolszász-, sőt még a dán támadásokat is túléli (III/90)	02. sz.	04/05. sz.
Gót uralom alá kerülnek a dél-oroszországi szkíta-szarmata (pl. roxolán) népek (230, 238, 251)	03. sz.	04/05. sz.
Gót uralom alá kerülnek a mai D-Oroszország területén élő szkíta/szarmata népek, így a basztarnák is (II/185)	03. sz.	04/05. sz.
Afrikában és Itáliában nemcsak a Vetus Latinát, hanem más bibliafordításokat is másolnak. Összeáll egy újszövetségi válogatás utóbb apokrifnek minősített elemekkel (II/51)	03. sz.	04/05. sz.
Megerősödnek azok az E-afrikai öskeresztény közösségek, melyek nem rokonszenveznek a zsidókkal (II/51)	03. sz.	04/05. sz.
A Rajnától K-re élt frankok átköltöznek a Rajna mentére, és megtelepedtek a mai Hollandia és Belgium területén (II/36)	03. sz.	04/05. sz.
Hun törzsek tartózkodnak az Irtis térségében (232)	03. sz.	04/05. sz.
A Himjárita Birodalomban meghatározó a zsidó vallás (246)	03. sz.	04/05. sz.
Kínai források említést tesznek chamokról (Lin-yi néven) (241)	02. sz. közepe	04/05. sz. ford.
A belső-ázsiai hunok egyes csoportjai az erdő- és tajga-zóna irányában húzódnak el (222, II/30)	02. sz. közepe	05. sz. első évtizede

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A hunok távoznak Mongólia területéről. Ekkoriban szűnik meg az E-mongóliai halomsírokba való temetkezések sorozata (221)	02. sz. közepe	04/05. sz. fordulója
A Hszen-pi zúzza szét a hunok államának maradványait, és a Bajkál-tótól Kináig érő erős birodalmat hoz létre (221, 231)	02. sz. közepe	04/05. sz. fordulója
A piktek újabb említése egy forrásban (II/80)	03. sz. közepe	04/05. sz. ford.
E-Európában megjelenik a „futhark” ábécés rúnairás. (Dánia területén a rúnairás első emlékeinek keletkezése) (II/81)	03. sz. közepe	04/05. sz. fordulója
A kusán uralom Baktriában leáldozik (223)	03. sz. közepe	04/05. sz. ford.
A kusánok már csak egyes K-i tartományokban (India É-i és középső részén, Kasmírban és Gandhárában) uralkodnak (223)	03. sz. közepe	04/05. sz. fordulója
A Duna-delta felől a gót csapatok mindenfelé támadják a Fekete-tenger partvidékét (238)	03. sz. közepe	04/05. sz. fordulója
A kínaiak végigpusztítják Csampa államot (241)	03. sz. közepe	04/05. sz. ford.
A szarmata hatalom sorvadása K-Európában korábbi szövetségeseik, a gótok nyomására kezdődik el (229, 237)	02. sz. közepe	04/05. sz. fordulója
Több korabeli forrás a hunok jelenlétét említi a „szarmata” között, – valószínűleg az alánokról lehet szó (238)	02. sz. közepe	04/05. sz. fordulója
Az alánok jelentős része áttelepedik a Volga és a Dnyeszter közébe, a szarmata-basztarnak mellé (260, II/185)	02. sz. közepe	04/05. sz. fordulója
Turán területe teljes egészében hun ellenőrzés alá kerül (260)	02. sz. közepe	04/05. sz. ford.
Hosszú idő után az első ismert összecsapás a Pártus Szövetség és a kusánok között (234)	02. sz. közepe	04/05. sz. fordulója k.
Sokfelé ismertek a DK-ázsiai tengeri kereskedelem maláj kereskedővárosai a Malakka-szorosnál (III/207)	03. sz.-tól	04/05. sz.-tól
A hunok lassú Ny-ra sodródása, állítólag három törzsszövetség keretei között (232)	02. sz. köz.-tól 360-ig	04/05. sz. f.-tól 516-ig
A szászok kalózként dúlják az Északi-tenger és Britannia partvidékeit (II/128)	02. sz.-tól 04. sz.-ig	04/05. sz.-tól 05/06. sz.-ig
A hunok eléri az Urál D-i részét és a Kaszpi-tengert (231)	02. sz. közepén	05. sz. elején
A mongol eredetű tagcsoportok elszigetelik magukat a szövetség Ny-i ágától. E-Kína területén alapítanak államot (II/77)	02. sz. közepétől	05. sz. elejétől
Európában használni kezdik a rúnairást (II/81)	02. sz. köz.-tól	05. sz. elejétől
Az alánok a Fekete-tenger északi partjánál, majd a Duna alsó folyásánál is megtelepednek (230)	02. sz. közepétől	05. sz. első évtizedétől
Commodus a Mithras-kultuszt állami kultusszá nyilvánítja (35)	02. sz. 2. fele	05. sz. 1. fele
Hispaniában és Britanniában is épülnek mithraeumok (20)	02. sz. 2. fele	05. sz. 1. fele
A mai Afganisztán területére is hunok települnek (231)	02. sz. 2. fele	05. sz. 1. fele
A gót hatalom felmorzsolja a Szarmata Szövetséget (230, 238)	02. sz. 2. fele	05. sz. 1. fele
Egyes hun törzsek az Irtis-folyó térségében tartózkodnak (II/30)	03. sz. 2. fele	05. sz. 1. fele
A hunokhoz csatlakoznak egyes tieló néprészek is (II/138)	03. sz. 2. fele	05. sz. 1. fele
Wulfila püspök keresztény felmenőit gótok hurcolják el (239)	03. sz. 2. fele	05. sz. 1. fele
A gótok a Fekete-tenger partvidékét támadják, hajóra szállva vezetik portyáikat a kereskedővárosok ellen (230, 238, 251)	03. sz. 2. fele	05. sz. 1. fele
India területén viharos ütemben megerősödnek a Gupták (223)	03. sz. 2. fele	05. sz. 1. fele
Hun vándorlás Ny-felé, kiszorítják az alánokat, majd belakják az Uráltól K-re, DK-re fekvő füves pusztákat (232)	03. sz. 2. felétől	05. sz. 1. felétől
Pártia domináns vallása a kereszténység (II/20)	02/03. sz.	05. sz.
A buddhizmus Korea felől megérkezik Japánba (III/62)	-01. sz.	05. sz.
A malájok intenzívan kereskednek Kinával (III/207)	-01. sz.	05. sz.
Funan állam a virágkorát éli (241)	03/04. sz.	05. sz.
Az ujjurok emelkedete, népi kronológiája (a török népek egyik balladája) megőrzi a hunok Ny-ra távozásának idejét (221)		400 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
II. Rudraszéna, a Ny-i Ksaharáták utolsó nagy uralodója (II/13)	255 - 277	400 - 422
Kína hivatalos állami ideológiája a konfucianizmus (254)	153-tól	402-től
A Ny-i Han-kronológia Wu-di császár halála idejére datálja a mongóliai hunok maradványainak kapitulációját (221, II/30)	-088/087	402/403
Befejeződik a belső-ázsiai Hun Szövetség maradványainak, így az avarhunoknak a Belső-Ázsiából való távozása is (232)	155	404
A Hsien-pi megszállja a hun Belső-Ázsiát (221, II/30)	155	404
A hioniták és a kidariták jelen vannak Közép-Ázsiában (223)	150 k.	406 k.
A júdeában egy falut átkeresztelnek a Bethlomon névre (24, 35)	150 k.	406 k.
Alexandriai Kelemen, azaz Clemens Alexandrinus keresztény tudós, az alexandriai iskola vezetőjének élete (26, 35)	150 - 215	406 - 471
A gótok Kis-Ázsiát, Ciprust és Krétát dúlják (238)	251	407
A Boszporuszi Királyság védelmi pénzt fizet Rómának, hogy elhessen tartsa az alánokat országa megtámadásától (238)	154	410
Napfogyatkozás (265)		410
Szaszanidák uralják a pártus területek egy részét (234, 255)	256 után	412 után
Dacia Superior és Dacia Porolissensis tartományok hadseregét afrikai csapatokkal erősítik meg (II/25)	157 k.	413 k.
A Fekete-tenger partján fekvő Olbia és Türasz (ősi görög) városok a gótok (és a herulok) uralma alá kerülnek (238)	257/258	413/414
Három koreai kormányzóság területe felszabadul (II/160)	-075	415
A Gupták felemelkedésével elvesz a kusánok Gangesz-síkság feletti uralma. Ezzel elkezdődik India „klasszikus kora”. (223)	270 k.	415 k.
Saka kései kusán király a Gupták alattvalója (242)	270 - 310	415 - 455
Marcus Aurelius hadjáratot vezet Dácia térségében (239)	160	416
Az első római feliratok elkészülnek Norvégia D-i részén (II/81)	160 k.	416 k.
Iusztinosz keresztény mártír megírja Apológiáját (20, 35)	160 k.	416 k.
A kvádok (szvévek) a markomannokkal, az alánokkal és a szarmatákkal együtt támadják Pannóniát (224)	160-tól	416-tól
Marcus Aurelius a Felvidéken, majd a Tisza-mentén győzelmet arat a kvádok, markomannok, roxolánok és jászok felett (239)	160 után	416 után
A hunok Közép-Ázsiába vonulása lezárul (221, 232)	261	417
Róma „harmadik szarmata háborúja” a Duna vonalán, ebben állítólag longobárd obiusok is részt vesznek (239)	161 - 180	417 - 436
Galliában legalább hat nagy „szarmata”, valójában inkább jász/alán telep jön létre (239)	161-től 380-ig	417-től 536-ig
Egy gót hadjárat során lerombolják Artemis templomát (a hét csoda egyikét) Epheszosz városában (238)	262	418
Róma elfoglalja Dura-Europoszt, átmenetileg Róma kezébe kerül E-Mezopotámia (234, 254)	162 - 166	418 - 422
A hun maradványok a Ny-i Han-dinasztia történelmi emlékezete szerint Közép-Ázsiába távoztak (221, 232, II/138)	-071-ig	419-ig
A K-i Han kronológia szerint is befejeződik be a hunok Közép-Ázsiába távozása (221, 232, II/30)	170	419
A hatalmas szövetségbe szerveződött pusztai katonai erők K-en már erősebbek a kínai hadseregnél (II/34)	170-es évek	420-as évek
Római kolónia jön létre Edessa területén (II/116)	165	421
Róma harcai (Dácia, Moesia, Pannónia és Noricum) (II/26)	165 - 170	421 - 426
Rómából küldöttség megy Kinába, Lojang városába (216)	166	422
Berozamad Pártia Armeniával határos területeit ellenőrzi (234)	266-tól	422-től
A gótok az Azovi-tenger E-i partjáról az Egei-tengerre hajóznak, majd Krétát, Rodoszt és Ciprust is kifosztják (238)	267	423
A „markomann háborúk” Pannónia és Dácia területén (II/26)	167 - 180	423 - 426

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Megjelennek a vandálok Dácia szomszédságában, a Szamos völgyében – a rómaiak szövetségeseiként (239, II/26)	168	424
A gótok Korinthoszt fosztogatják (238)	268	424
A gótok a gepidákkal is szövetkezni akarnak (239)	269	425
Megvetik a lábukat a gepidák a Magyar Alföld ÉK-i térségében, (a Felső-Tisza és a Szamos vidékén) (II/26)	269 k.	425 k.
A gótok kifosztják Athént és Spártát (238)	269/270	425/426
A hunok kiszorítják az alánokat az É-Kaukázus-régióból (239)	02. sz. 3. hrma.	05. sz. 2. nde.
A kínai csapatok veresége a Hszen-pitől (232, II/30)	177	426
Gót betörés Dobrudza térségében (238)	270	426
A Kárpátok térségében jelen levő vandálokkal Róma a gótok ellenében lép szövetségre (239)	270	426
Az alán harcosok egy csoportja a hunokhoz csatlakozik (239)	270 k.	426 k.
A Balkánra települt basztarnákat Róma Lüdiába telepíti (II/185)	170 k.	426 k.
A Római Birodalom győzelmi sorozata a pártusok felett (234)	170-től	426-től
A Római Birodalmat Európában sorozatos, pusztító rohamok érik a germánok és a gótok részéről (235, 239)	270-től	426-től
A hunok és a hozzájuk csatlakozott tielö néprészek Közép-Azsiában tartózkodnak (II/138)	177 után	426 után
Az alánok betelepülnek a Kárpát-medence Délvidékére (Bácskába, Bánátba), többnyire Pannóniában portvázna (240)	170 után	426 után
Kínai győzelemmel ér véget egy hszen-pi akció (II/30)	271	427
Kidolgozzák az Újszövetség első görög kánonját (II/51)	171	427
Mezopotámia területének oroszlánrésze, kis megszakításokkal, mintegy 60 évig római tartomány (235)	171 - 230	427 - 487
Berozamad három perzsa provinciát szervez, melyek élén Varahan, Ardasir és Neres látja el a kormányzói teendőket (234)	272-től	428-tól
Yajnashri Satakarni, Andhra (Közép-India) királya kiterjeszti fennhatóságát E-Indiára (242)	174	430
Egyre erősebbek a K-en élő Hszen-pi törzsek, – meg-megújuló támadásaikat Észak-Kína (Belső-Mongólia) felé vezetik (II/30)	-060	430
Két részre szakadt a Hszen-pi, egy K-i és egy Ny-i (feltehetőleg már tagcacs dominanciájú) részre (II/30)	181	430
A sárkányos hadijelvény megjelenik Britanniában (235)	175 k.	431 k.
Britanniába 5500 pártiai vagy alán eredetű harcos kerül (239)	175 után	431 után
Napfogyatkozás (264)		432
Ptolemaiosz esetleg előrejelzett napfogyatkozása (264)	176	432
A sárgaturbános felkelés sújtja K-i Han Kinát (232, 254, II/30)	184/185	433/434
Jász, alán és szláv betelepítés az Al-Duna jobb partján (239)	178 után	434 után
Róma győzelmet arat a szvévek és szövetségeseik felett (224)	179	435
Zhang Chun és Zhang Ju felkelése, melyben a hadsereg egyes egységei mellett magánhadsereg is (Wu Hu) részt vesz (254)	187	436
12 ezer szabad dák letelepítése Dáciában (II/26)	180	436
Tamás apostol földi maradványait Edessába szállítják (II/116)	280 k.	436 k.
Megjelenik az Igaz szó c. keresztényellenes írás (21, 35)	180 k.	436 k.
Az abhira törzs (Pandzsáb) a Ny-i Ksatrapáktól elfoglalja E-i területeiket (Szindhet) (242)	180 k.	436 k.
A mai Afganisztán és Irán területén is feltűnnek a hunok (242)	180 k.	436 k.
A Gupta-korszak, válságban az indiai buddhizmus (242)	280-tól	436-tól
Az ún. „fehérhunok” elszakadnak a hunok főágától, (elfoglalják Khivát, Balkh városát és több baktriai tartományt) (231, II/91)	-051	439
Független államot szervez Han-Kína területének egy részén Zhang Daoling taoista mester és a szektája (254, II/30)	190 - 215	439 - 464

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtualis	integrált
A hun katonai jelenlét a kínai érdekszférában elenyészett – a Ny-i Han kronológiai szerint (232)	-048-ra	442-re
A hun katonai jelenlét a kínai érdekszférában elenyészett – a K-i kronológia szerint is (232)	195-re	444-re
Cao Cao tábornok államot alapít É-on: Wei-Kína (II/30)	195	444
A basztarnákat visszatelepítik Trákiába (II/185)	290 k.	446 k.
K-en az utolsó Han-császár is lemond (232, 254, II/30)	198	447
Újabb római offenzíva Pártiában (235)	190	446
Polgárháború a Római Birodalomban (240)	191 - 197	447 - 453
A polgárháború eszkalálódik a Római Birodalomban (235)	193	449
Tertullianus megkeresztelkedik (21, 35)	193 k.	449 k.
Septimus Severus a római császár (20, 35)	193 - 211	449 - 467
Nagy gazdasági fellendülés Dácia tartományban (II/27)	193 - 213	449 - 469
Dácia tartomány virágzóan tekintett szakasza (II/27)	193 - 235	449 - 491
Két pontos napfogyatkozás egyetlen évben (265)		450
Sorozatos taoista felkelések Kínában (254)	02. sz. 3. és a 03. sz. 1. harm.	05. sz. 2. és 3. harmada
Kínában éhínség tört ki, pusztai népek veszik birtokukba É- és Közép-Kína hatalmas térségét (II/30)	02. sz. végén	05. sz. közepe
Az alánok a Duna alsó folyásánál is megjelennek, sokan letelepednek a Fekete-tenger E-i partjainál (259)	02. sz. végén	05. sz. közepe
Jelentős hun közösségek hagyják el Mongólia területét (232)	03. sz. végén	05. sz. közepe
Japán lakossága megismeri a konfucianizmust (III/62)	03. sz. végén	05. sz. közepe
Az eurázsiai kereskedelmi utak összekapcsolódnak (216)	03. sz-ra	05. sz. közepe
Elterjed a Jézus születésének feltételezett idejével indított időszámítási rendszer egy mutánsa a kínai évmegjelölésekben (52)	02/03. sz. fordulója	05. sz. közepe
Dzsungária területén fennáll a fehérhunok szövetsége (II/91)	02/03. sz. ford.	05. sz. közepe
A zsidó kultúra elveszti hellenisztikus jellegét (II/47)	03/04. sz. ford.	05. sz. közepe
A feltörekvő Aksum Birodalom vonja ellenőrzése alá a Vörös-tengeri kereskedelmet (235, 246)	03/04. sz. fordulója	05. sz. közepe
Hun néptömeg özönl el a Kaukázus előterét, ami korábban az alánok szállásterülete volt (240)	03/04. sz. fordulója	05. sz. közepe
Choreni Mózes az örmények közelében élő hunokról ír (242)	03/04. sz. ford.	05. sz. közepe
A Tien-San vidéke, továbbá a Tarim-medence É-i és D-i peremén levő városállamok vidéke nem az E-i hunok(?), inkább az avarhunok(?), fehérhunok(?) szállásterületét képezi (231)	03/04. sz. fordulója	05. sz. közepe
Gótok támadják a Fekete-tenger K-i partvidékét, betörnek Kubán történelmi térségébe (230, 239)	02/03. sz. fordulója	05. sz. közepe
A Fekete-tenger térsége már nem az alánok, hanem a gótok uralma alatt álló terület (240)	02/03. sz. fordulója	05. sz. közepe
Európai források a hunokról szólva ún. Ny-i és K-i fehérhunokat emlegetnek (231)	02/03. sz. fordulója	05. sz. közepe
A Talmud megalkotása Eretz Yisraeli szemita nyelvű írásaival kezdődik (II/47)	02/03. sz. fordulója	05. sz. közepe
A perzsa helytartók kusán-szászanida pénzeket veretnek (242)	04. sz. elejétől	05. sz. köz-től
Jelen vannak a fehérhunok Afganisztán területén (244)	02/03. sz. f-től	05. sz. köz-től
A kereszténység gnosztikus irányzatai háttérbe szorulnak, Alexandria Szent Kelemen életművével összefüggésben kiformálódnak a katolikus, ortodox irányzatok (II/71)	02/03. sz. fordulójától	05. sz. közepétől
Írország területéről skótok, Skóciából piktek veszik célba Britannia területét (II/80)	02/03. sz. fordulójától	05. sz. közepétől
A kereszténység talán már jelen van Wales területén (II/40)	03. sz. eleje	05. sz. köz-től

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A hunok meghódítják a mai Afganisztán területét (242, 244)	03. sz. eleje	05. sz. 3. nde.
Dzsungária területén fennáll a fehérhunok szövetsége (II/91)	04. sz. eleje	05. sz. 3. nde.
A hunok és a tielő néprészek belakják a Kirgiz-sztyeppét, az Altáj és az Urál közötti területeket, a Turáni-síkságot (II/138)	04. sz. eleje	05. sz. 3. nde.
A tielő népek, az onogurok a D-Urálnál és a Kaszpi-tengertől K-re, EK-re, a hunok fennhatósága alatt élnek (II/138)	04. sz. elejétől 04. sz. köz-ig	05. sz. 3. nd-től 07. sz. elejéig
Megépülnek a ma ismert korai, ősi sintó szentélyek (III/62)		05. sz. 2. fele
A Tien-Sán, a Dzsungár- és a Tarim-medence vidéke a fehérhunok szállásterülete (II/30)	-01. sz. 2. fele	05. sz. 2. fele
A K-i gótok még jobbra a Don vidékén élnek (II/16)	03. sz. 1. fele	05. sz. 2. fele
Az alánok egyes csoportjai megtelepednek az Alföldön, pontosabban Dél-Szabolcsban, a Berettó-vidéken (II/7)	03. sz. 1. fele	05. sz. 2. fele
Az avarhunok a Tarim-medencében tartózkodnak (II/31)	04. sz. 1. fele	05. sz. 2. fele
Alán csoportok betelepülése a Dunántúlra (Pannóniába) továbbá az Adria-mellékre és Itália területére (II/7)	04. sz. 1. fele	05. sz. 2. fele
Számottevő hun fegyveres erő ér az Urál európai oldalára (244)	04. sz. 1. fele	05. sz. 2. fele
A Hionita Szövetség eléri hatalma csúcsát (242)	04. sz. 1. fele	05. sz. 2. fele
A Belső-Ázsiából érkezett közép-ázsiai hun közösség legnagyobb centruma lassan, fokozatosan tolódik Ny-ra (245)	04. sz. 1. fele	05. sz. 2. fele
Erdélyben, Marosvásárhely területén használni kezdik a gepidák a Mikszáth utcai temetőt (II/27)	04. sz. 1. fele	05. sz. 2. fele
Megalakul a Zsuan-zsuan szövetség és megerősödik (II/35)	04. sz. 1. fele	05. sz. 2. fele
A K-i és Ny-i Han-dinasztia Kínájának bukása utáni időszakban már nem említik a Hsien-pi nevű törzsi csoportosulást (82)	04. sz. 1. f-től 03. sz. 1. f-től	05. sz. 2. felétől
Britannia római tartományai meg-megújuló szász, piket és skót betöréseknek vannak kitéve (II/128)	04. sz. 1. felétől	05. sz. 2. felétől
Szászok élnek az Elba és a Weser alsó folyásánál is (II/128)	04. sz. 1. f-től	05. sz. 2. f-től
A szászok igyekeznek uralmuk alá vonni az Elba és az Ems közötti területeket és Jütland D-i részét is (II/128)	03. sz. 1. f-től 700 k-ig	05. sz. 2. f-től 856 k-ig
A kusán vezető réteg jelentős része Baktriába húzódik (243)	04. sz. 2. nde.	05. sz. 4. nde.
A kínai Nagy Fal karbantartását elhanyagolják (II/30)	202 után	451 után
A Kárpátok és a Prut-folyó között élő karpok a gótok oldalán, Róma ellen harcolnak (240)	296 k.	452 k.
Severus császár legyőzi belső ellenfeleit, helyreállítja a rendet, megszilárdítja a K-i határokat (240)	197	453
A pikteket először említik írásos forrásban (II/80)	297	453
Újabb római offenzíva Pártiában (235)	197 - 199	453 - 455
II. Sápúr állítólagos uralkodása Perzsiában (253)	309 - 379	454 - 524
Kipunada kései-kusán király egy kicsiny területen, a Gupták alattvalójaként uralkodik (242)	310 - 345	455 - 456
Kamszár uralkodik a pártus területek maradján (235)	300 - 326	456 - 482
A Hun Szövetség árszi és alán néprészeket integrál, és előzőnli a Kaukázus előterében az alán törzsek korábbi területét (260)	300 - 400	456 - 556
Összeomlik a sárgaturbános mozgalom Kínában (254)	208	457
A „vörös” hunok vezére, Huhanye biztosítja a kínai uralkodót, hogy a továbbiakban nincs szükség a Nagy Falra (189, II/30)	-033 k.	457
Hippolitosz Dániel könyvéhez írt magyarázata (26, 35)	202 k.	458 k.
Kamszár pártus király felveszi a keresztény vallást (235)	303	459
Befejeződik a 2250 km-es Nagy Fal építésének finanszírozása az E-Kína és a mongol sztyeppe közötti hegyvidéken (II/30)	210	459
A vörös hun vezető az Ordosz K-i részén, a mai Linfennél, Pingyang városban rendezi be központját (II/31)	304	460

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A Felső-Tisza-vidékről terjeszkedő gepidák elérik a Magyar Alföldön az ún. Csörsz-árok vonalát (II/27)	04. sz. első évtizedében	460 k.
A vörös hunok visszatérnek őseik földjére, az Ordoszba (II/31)	-030 k.	460 k.
A Ny-i Han-dinasztia bukásának kezdete (II/35)	-030 k.	460 k.
A sárgaturbános felkelés és a szeparatizmus 30 éven keresztül rombolta a kínai állam szellemi és anyagi alapjait (II/34)	210-es évekig	460-as évekig
A „Tizenhat Királyság Kora” É-on, Belső-Ázsiában (II/31)	304 - 439	460 - 595
Sun Quan Wu-Kína fejedelmének kiáltatja ki magát (II/30)	212	461
Pártia területeinek nagy részén a Szaszánidák uralkodnak (235)	306-tól	462-től
A függő helyzetű Pártia még éppen létezik (235)	207 k.	463 k.
Cao Cao hadúr méltányolja a vörös hunok önállóságát (II/31)	215 k.	464 k.
A perzsa I. Ardasír Perszisz tartományban elfoglalja Kirman vidékét, s ott hatalmas erődöt, palotát építtet magának (235)	208 után	464 után
A hunok állama egyre inkább Ny-ra szorulva állt ellen a kínai seregek meg-megújuló hadjáratainak (189, II/31)	216-ig	465-ig
A hunok közössége kettéválik (244)	-025	465
A Hsien-pi Szövetség komoly vereséget mér a hunokra (II/31)	-025 k.	465 k.
A Gupta Birodalom megalakulása (242)	320	465
A Ny-i Ksaharáták bukása után két rokon dinasztia regnál ENy-indiai területeken (II/13)	320 - 398	465 - 543
A szakák Uddzsén városa környékén a Gupták offenzívájáig megőrzik függetlenségüket (III/22)	320 - 398	465 - 543
A Hionita hun törzsek államot alapítanak (242)	210 k.	466 k.
I. Ardasír perzsa királynak nyilvánítja magát (235)	211	467
Severus császár megerősíti a „Pikt-sáncot” (II/80)	211	467
Róma összecsap a szabad dákokkal Erdélyben (II/26)	212/213	468/469
A kínai „Három Királyság” (Wei, Shu, Wu), avagy az „Öt Barbár 16 Királysága” korszakának a kezdete (II/31)	219/220	468/469
A Fehérhun (Heftalita) Szövetség megalakulása (244)	220	469
A hun törzsek Dzsungária területén legalább két nagy csoportra oszlanak, „fekete” és „fehér” hun részekre (244)	220	469
A vörös hunok országa újra jelentős geopolitikai tényező (II/31)	220 k.	469 k.
A vörös hunok országa megerősödik (Korai Zhao) (II/31)	313 k.	469 k.
IV. Artaban ellenkirály római befolyás alatt áll Pártiában (235)	213 k.	469 k.
A K-i Han állam összeomlik (232, II/35)	220 - 223	469 - 472
Catallus legyőzi a gótokat az Al-Duna térségében (240)	214	470
Kezdődik Kína szétagoltsága új korszaka, kialakul a neo-taoizmus, – a taoista filozófia ontológiai újrafogalmazása (254)	221 után	470 után
A kusán II. Varahran hatalmát kidarítja hunok döntik meg (242)	360	471
DK-Kínában megalakul a D-i Wu Királyság a „kései”, azaz K-i Han-dinasztia bukásakor (214)	222	471
A hunok közössége kettéválik (244)	315 k.	471 k.
Mani, a nagy vallásreformátor születése (54)	216	472
A szabad dákok Dácia egy részét feldúlva kiszabadítják a túszokat, akiket korábban Caracalla császár szedett tőlük (II/26)	218	474
Róma ismét harcol a gótok és karpok szövetsége ellen (240)	319 k.	475 k.
A gótok betörnek a Balkánra, ill. Asia Minor tartományba (240)	220	476
Megalakul a Perzsa Birodalom (II/91)	220 k.	476 k.
Az ún. kidariták és chioniták Ny-felé orientálódnak (II/91)	320 k.	476 k.
Az ún. chioniták (kermichioniták) csatáznak a kusánokkal (244)	320 k.	476 k.
Kamszár az Oxosz vidékére, illetve Balh (Balkh) városába helyezi át hatalmi központját (235)	320 k.	476 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A gótok Róma jóváhagyásával települnek Dácia D-i és K-i részébe (251, II/27)	220-as évek 1. fele	470-es évek 2. fele
Gót támadások a Kárpát-medence területén (240)	320-tól	476-tól
A pártus nemesség a hunokhoz csatlakozik (244)	220 után	476 után
Egyes pártus erők római védelem alá húzódnak (255)	220 után	476 után
A hunok megindulnak Európa felé (244)	323	479
A perzsa I. Ardasir beveszi a mezopotámiai Dara várát, a vidékről a lakosság többsége elmenekül (235)	223	479
Ardasir szövetséget köt Adiabéné és Kirkuk királyaival, Hormizdegánnal legyőzi és megöli Artaban pártus királyt (235)	224	480
A mezopotámiai pártus hatalom összeomlása (235, 255)	224	480
Vége az arméniai Arsakida királyok uralmának is (235)	324	480
Tiridatész/Artavaszdész, Artaban király testvére Arméniában próbálna hatalomra jutni (235)	224 - 228	480 - 484
I. Ardasir jórészt bekebelezi a kusán uralom alatt álló pártus területeket, a mai Kelet-Irán, illetve Baktria területét is (235)	224 - 233	480 - 489
Kína birtokolta a Koreai-félsziget É-i, ÉNy-i részét (II/160)	-009-ig	481
Megszűnik a kusán államiság (242)	225	481
A hunok megjelennek a Kaukázus előterében (II/171)	225 k.	481 k.
A gótok Fekete-tenger menti törzsszövetsége már nemcsak az Al-Duna, hanem Dácia térségét is fenyegeti (II/27)	225-től	481-től
A pártusok bukása, Ktésziphont elfoglalják a perzsák (236)	226	482
Vége Kamszár uralmának az Oxosz vidéken (236)	326	482
Róma háborút indít a perzsák ellen, előrenyomul, elfoglalja Niszibiszt, a katonák a sah háremét is elrabolják (255)	337/338	482/483
A karpok első nagyobb támadása Dácia ellen (II/27)	228	484
Egy „húsvétkánon”, Hippolitosz kánonja kezdetleges metódust alkalmaz, nyolcéves ciklusokon alapul (46)	228 k.	484 k.
A Korai Zhao területét elfoglalja a Zsuan-zsuan (II/31)	329	485
Megalakul az ún. Kései Zhao hun állam. Az alapító Shi Lo, aki eddig a vörös hunokon uralkodott (II/32)	329	485
A Ny-i Han korszak valószínűsített utolsó éve (232)	-005 k.	485
A kidarita hunok elfoglalják Baktriát (242)	340	485
Kidarita offenzíva miatt vége az indiai kusán uralomnak (242)	374	485
Elkészül Origenész fontos műve, a Hexapla (II/51)	230 k.	486 k.
Az ariánus Valens Mursának, míg az ugyancsak ariánus Ursacius Singidinumnak a püspöke (II/14)	330 k.	486 k.
I. Ardasir hada megtámadja a „római” Mezopotámiát (255)	230-tól	486-tól
Wulfila, a későbbi gót püspök színre lép, egy gót delegáció tagjaként jelenik meg Konstantinápolyban (II/7)	330 után	486 után
A gót csapatok egy alán törzsszel szövetségben ellepik a Fekete-tenger Ny-i mellékén fekvő Szkitiát (II/7)	331	487
A gótok megerősítik állásaikat az Al-Dunánál, megépítik a Drobetától (Turnu Severin) Brailáig húzódó nagy sáncot (251)	332 k.	488 k.
A Kései Zhao ura: Shi Hu (II/32)	333 - 352	489 - 508
A Kusán Birodalom Ny-i része Kusánsahr néven a perzsa Szaszánida Birodalom vazallus királysága lesz (242, 255)	233 - 235	488 - 490
A gótok elpusztítják Tanaiszt, az ókori európai kereskedelem egyik központját (251, II/7)	330-as évek	480/490-es évek
Kezdődnek a frankok harcai a Római Birodalom határán (II/36)	233	488
I. Ardasir feltehetőleg kidarita szövetségben annektálja Baktriát és K-Iránt (242, 255)	234	489

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A perzsák elfoglalják a Kusán Birodalom Ny-i területeit, vagyis Baktria határvidékét és K-Iránt (244, 255. II/91)	234/235	489/490
Mani rendszerbe foglalja, és hirdetni kezdi tanait (54)	240/241	489/490
A perzsák a kusánoktól elfoglalják Szindhet, Szisztánt, Turánt, Mervet, Heratot, Makrant, Baktriát, az Indus-vidékét Pesavárig, valamint Szogdiát és a Kaszári Fejedelemséget (236, 242, 255)	235-ig	490-ig
Mani nyilvános tevékenységének kezdete – (a manicheus kronológia kezdőéve) (54)	001 234 241	490
A Gupta királyok elfoglalják a kusánok indiai területeit (242)	345	490
A Kárpát-medence E-i határán élő markomannok és kvádok/szvévek elismerik a gótok fensőbbiségét (II/7)	235	491
A gepidák terjeszkednek a szarmata nagysánc, a Meszes- és az Érc-hegység között, a Kraszna és az Er völgyében (II/27)	335 k.	491 k.
A kidariták vezetője, Kidar herceg a gandhári és baktriai területen regnál, – a Szaszánida Birodalom kereti között (243)	380-tól	491-től
A gótok elpusztítják az Al-Duna és Anatólia között fekvő területek római erődítményeit (II/7)	235-től	491-től
Róma megállítja a gót előretörést Dacia Traianában (II/7)	236	492
A szabad dákok a szarmatákkal együtt támadják Dáciát (II/27)	236	492
A Dácia D-i határvidékén lakó roxolánok a gótok nyomásának engedve elhagyják a számukra kijelölt lakóterületet, egy részük a Moesiába menekül, nagyobb részük Ny-ra tart (II/27)	337	492
A gótok és a karpok Moesia inferiort is támadják (II/7)	238	494
Szent Orsolya vértanúsága – a Legenda Aurea szerint (II/60)	238	494
Ardasir serege beveszi Carrhae-t és Niszibiszt, s még Hatra falai közé is sikerül betörniük (255)	239	495
Gót és karp támadók behatolnak az erdélyi Dácia K-i felébe, s ott támaszpontot alakítanak ki (II/27)	240	496
Sokféle hun nép létezik (a Közép-Ázsia történetével foglalkozó munkák szerint (244)	340 k.	496 k.
A perzsa hatalommal egyeztetett akció eredményeként kerül hun kézbe Afganisztán területe (244)	340 k.	496 k.
A krími Neapolisztól nem messze fekvő barlangvárosokban szkiták, alánok és gótok is élnek (II/7)	240 után	496 után
Dácia lakosságának romanizált része megkezdí a tartomány felhagyását, kiűrését (II/27)	240-es évek	490/500-as évek
A gótok felügyeletük alá vonják a Kárpát-medencével határos területeket és a Duna-deltát (II/8)	240-es évektől	490/500-tól
A keresztények antiokhiai tanácsa a kappadókiai származású Wulfilát a „gótföldi keresztények püspökévé” szenteli (II/7)	341	497
Tiridatesz örményországi király hunokkal szövetségében visel háborút Perzsia ellen (244)	341	497
Napfogyatkozás (265)		497
I. Sápúr hatalma meginog, – a Római Birodalom átmenetileg visszaszerzi korábbi hódítási területeit Mezopotámiában (255)	241 k.	497 k.
A Ny-i Han-dinasztia bukási folyamatának a vége (II/35)	009	498
Gordianus császár a gótok terjeszkedése miatt kiűrteti az ún. „kimmer-városok” római lakosságát (II/7)	242	498
Edessa megújuló perzsa támadásoknak kitett város (II/116)	242-től	498-tól
Buddhista fordulat Kínában, Sima-Yi király elmozdítja a Cao-Shuang nevű korábbi Wei uralkodót (II/31)	249	498
A serdica (szófia) zsinaton a niceai irányzat győz, Ursacius és Valens pannóniai arianus püspököket kiközösítik (II/14)	343	499

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Kang-kjü – hun dominancia mellett – sokáig fennmaradt (258)	04. sz. köz-ig	05. sz. végéig
Az alánok (szarmaták?) voltak a D-Urál–Kaukázus térségben a domináns hatalom birtokosai (237, 258)	04. sz. köz-ig	05. sz. végéig
A fehérhunok D-re szorítják a kidaritákat (II/91)	04. sz. közepe	05. sz. vége
A kidarita hunok D-felé haladva elfoglalnak minden, korábban kusánok által birtokolt területet (243)	04. sz. közepe	05. sz. vége
Az E-i hunok legnagyobb szállásterülete az Urál-hegység D-i részétől K-re elterülő széles térségben van (245)	04. sz. 2. harmadában	05. sz. végéig
Elhalványul a közép-ázsiai alánok szerepe és jelentősége (245)	04. sz. 2. h-ában	05. sz. végén
A hionita és a hjon neveket szerepeltetik a közép-ázsiai érméken, és az „unna sah” (a hunok királya) feliratot is (II/91)	04. sz. közepétől	05. sz. végétől
A Tielő Törzsszövetség Ny-i ágával azonosított ogur, saragur és onogur népek lakhelye a Kazak-sztyeppén van, s D-i határa a Szir-darja–Iszik-köl vonaltól E-ra lehet (II/138)		05. sz. végétől
A „Kései” Han-dinasztia bukása idején, Mongólia területén már nem lehetnek hunok (196)	03. sz.	05/06. sz.
A K-en élő gótok hagyatéka szkita/szarmata, hun jellegű (II/16)	04. sz.	05/06. sz.
A roxolánok, az alánok és a vandálok szövetségben állnak (II/7)	04. sz.	05/06. sz.
A Didakhé egy papirusztöredékről ismert (207)	04. sz.	05/06. sz.
Deformált koponyájú (keleti származású) személyek jelennek meg a római hadseregben, magas rangot érhetnek el (240)	04. sz.	05/06. sz.
A fehérhunok a mai Üzbegisztán területén és Kazahsztán D-i részén élnek, D-i irányban terjeszkednek (244, II/91)	04. sz.	05/06. sz.
Funan állam a mai Kambodzsán, Vietnámban, Laoszban és Thaiföldön mellett Malájföld egyes részeit is magában foglalja (III/207)	04. sz.	05/06. sz.
Keresztények a Római Birodalomból Edesszába mennek (II/117)	03. sz.	05/06. sz.
Frankok élnek a Rajna középső és alsó szakasza mentén (II/36)	03. sz.	05/06. sz.
A közép-ázsiai khoraszáni régió területén, a Dargaz közelében fekvő ókori város romba dől (228)	03. sz.	05/06. sz.
Akszum ellenőrzi a vörös-tengeri kereskedelmet (246)	03. sz.	05/06. sz.
Akszumban a kopt kereszténység a meghatározó vallás (246)	04. sz.-tól	05/06. sz.-tól
A Római Birodalom Janus-arcú (II/96)	03. sz.-tól	05/06. sz.-tól
Egy hun központ működik a D-Urál területén (244)	03. sz.-tól 05. sz.-ig	05/06. sz.-tól 06/07. sz.-ig
A koreai Szilla Királyság virágkorát éli, jelentős Ny-i területeket is bekebelez (II/160)	04. sz.-tól 06. sz.-ig	05/06. sz.-tól 07/08. sz.-ig
Megalakul a Sárga-folyó vízgyűjtőjén a tujuhunok állama, a Zsuan-zsuan konkurenciája (II/32, II/136)	03. sz. közepe	05/06. sz. fordulója
A K-európai Ny-i szlávok Ny-ra terjeszkednek, elérik az Odera és a Visztula közötti területet (III/11)	03. sz. közepe	05/06. sz. fordulója
A Turáni-alföldön a hunok szövetségben állnak Korezm eredeti népességével (245)	03. sz. közepe	05/06. sz. fordulója
A Krim gótok általi előzőnlése (251, II/7)	03. sz. közepe	06. sz. eleje
Eléri első csúcspontját a Római Birodalom válsága (252)	03. sz. közepe	06. sz. eleje
A ripuári frankok a Rajna bal partjáról támadják a limest (II/36)	03. sz. közepe	06. sz. eleje
Wei-Kínában egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert a tagcacsok, aki Wei néven dinasztia-t is alapítanak (II/31)	04. sz. közepétől	05/06. sz. fordulójától
A tagcacsok körében hódít a buddhizmus (II/35)	04. sz. köz-től	05/06. sz. f-től
A sztyeppe népeiről szóló kínai írások a kien-kunokról és ting-lingekről szólnak (II/77)	04. sz. közepétől	05/06. sz. fordulójától
A Hsien-pi népei a Zsuan-zsuan uralma alá kerülnek (II/77)	04. sz. köz-től	05/06. sz. f-től
Hun törzsek legelőt keresnek maguknak É-Indiában (II/91)	04. sz. végétől	06. sz. elejétől
A Hebridákat már nem a piktek, hanem a skótok lakják (II/80)	03. sz. köz-től	06. sz. elejétől

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Edessa arisztokráciája, Adiabene elitje Armeniába menekül, lehetséges, hogy a keresztények egy része is velük tart (II/116)	03. sz. közepétől	06. sz. elejétől
A szászok főként az Elba és a Weser között élnek (II/128)	03. sz. köz-től	06. sz. elejétől
A Kidarita érmék használatának kora Közép-Ázsiában (II/91)	04. sz. köz. – 05. sz. 2. fele	06. sz. eleje – 06. sz. 2. fele
A balkáni gót had betör Erdély területére. Az Olt és a Feketeügy vidékét, a Háromszéki-medencét szállják meg (II/8)	03. sz. 2. harmada	06. sz. 1. harmada
Hun csapatok előrenyomulnak a Kaszpi-tenger felől, a Kaukázus és Kis-Ázsia irányában (II/22)	04. sz. 3. negyede	06. sz. 1. harmada
A legtöbb forrás és feldolgozás már „Heftalita Birodalomnak” nevezi a Bokhara központú Fehérhun Szövetség államát (II/91)	04. sz. közepe után	06. sz. 1. felében
Intézményes keresztényüldözési hullám időszaka a Perzsa Birodalom területén (II/20)	03. sz. közepe – 04. sz. vége	06. sz. 1. fele
A perzsa keresztényüldözés egybeesik a Római Birodalomban is gyakori, kiterjedt pogromokkal (II/20)	03. sz. 2. fele	06. sz. 1. fele
A K-Balkán keresztény közösségeigót fogságba kerülnek (II/8)	03. sz. 2. fele	06. sz. 1. fele
Az alánok érkeznek a Felső-Tisza- és a Szamos-völgybe (II/10)	03. sz. 2. fele	06. sz. 1. fele
A Himjárta Birodalom lakossága egyistenhívő (80)	04. sz. 2. fele	06. sz. 1. fele
Az Asina-nemzetség névadó uralkodója meghal, miután egyesítette a szétszórta élő türk törzseket (II/133)	04. sz. 2. fele	06. sz. 1. fele
A „Heftalita Birodalom” a Fehérhun Szövetség neve (245)	04. sz. 2. fele	06. sz. 1. fele
A franciaországi Obernai mellett 7,5 hektáron feltárt kultúra K-i (letelepített) népek nyomait mutatja (239)	04. sz. 2. fele	06. sz. 1. fele
Az Aral-tó D-i térségében, az Amu-darja bal partjának vidékén a (fekete) hunok és a D-re tartó fehérhunok közötti területeken az Afrigida-dinasztia önállósodik (Hvárizm/Korezmia) (II/92)	03. sz. 2. f-től 04. sz. 2. f-től	06. sz. 1. felétől
A perzsák kiverik a római csapatokat Mezopotámiából (255)	244 k.	500 k.
A gótok és a karpok Moesia inferiorban fosztogatnak, (II/7)	244/245	500/501
Dácia É-i részén megszűnik a római pénzforgalom (II/27)	245 k.	501 k.
Sápur a kaukázusi hunok körében tölti a telet, hogy szövetségeket szerezzen a rómaiak elleni háborújához (255, II/91)	356/357	501/502
A gepidák népnéve pontosan azon területre vonatkoztatva jelenik meg keresztény kronológia szerint datálva, ahol eddig a szabad dákokról szóltak a feljegyzések (II/27)	246	502
A gótok egysége megtörik, kisebb részük (gothi minores) Fritigern fejedeleme vezetése alatt Róma támogatását keresi (II/7)	346/347	502/503
Konszugo, Pekce királya. Kiterjeszti fennhatóságát a közép-koreai Han-folyó medencéjének területére (II/161)	346 - 375	502 - 531
Dácia erdélyi területre része a rómaiak számára már csak hadszíntér és felvonulási terület (II/27)	247	503
Róma különleges katonai parancsnokságot állít fel a dunai határvonalon a gótok ellenében (II/7)	247	503
A Wulfila követőit sújtó keresztényüldözés (II/7, II/14)	347/348	503/504
Wulfila gót nyelvre kezdi fordítani a Bibliát (II/8)	348	504
Perzsia megszállja Szíria területének egy részét (255)	359	504
A Római Birodalom feladja a Limes Transalutanust, s ezzel az Olt-limes válik K-i frontvonallá (II/7)	248	504
A Duna-torkolathoz, rómaiak által kiürített területre telepednek a gótokkal szövetséges taifalok (vandálok) (II/8)	248	504
Szent Ciprián keresztény vértanú vallomást tesz (35)	248	504
A taifalok és a gótok közösen nyugtalanítják a Fekete-tenger partjai mentén húzódó római területeket (II/8)	248 k.	504 k.
Pacatianus, a gótok elleni harc különleges katonai parancsnoka katonáival római császárrá kiáltja ki magát (II/8)	248/249	504/505

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A buddhizmus államvallássá tételének éve Wei-Kínában (II/31)	349	505
A taifalok és a gótok kirabolják Iatrust és Novae-t (II/8)	249	505
Deciust, Pannónia Inferior helytartóját, majd „ellencsászárat” keresztényüldöző császárrá avatják (252)	249	505
D-re törő gót-karp csapatok Philippopoliszt (Plovdivot) is beveszik, lakóit lemészárolják vagy fogságba hurcolják (II/8)	249 - 251	505 - 507
A Kései Zhao állam meggyengül, majd összeomlik (II/32)	349 - 352	505 - 508
Róma, Jeruzsálem, Antiokhia és Párizs püspöke áldozatul esik a keresztényüldöző kampánynak (252)	250	506
Kanga (Kang-kjü) virágkora véget ér (260)	250 k.	506 k.
A karpok megszállják Dacia Inferiort, azaz Olténiát (II/27)	250 után	506 után
A Balkán területére nyomuló gótok Abritusnál (Razgrad, Bulgária) legyőzik a római sereget, megölik a császárt is (II/8)	250/251	506/507
A hunok jelentős erői (Balambér) a Kaszpi-tenger vidékéről D-felé, a Kaukázust megkerülve Kis-Ázsiába nyomulnak (260).	350 - 375	506 - 531
Ursacius és Valens pannóniai ariánus püspökök ismét jelentős hatalmat kapnak (II/14)	351	507
A gótok Moesia, Trákia és Illiria városait dúlják, Dobrudzsa területén, Abritusnál vereséget mérnek a római légiókra (II/27)	251	507
Katonacsászárok és ellencsászárok uralkodnak Rómában (252)	251 után	507 után
A perzsák elfoglalják Örményországot (252)	252	508
A vörös hunok elfogadják a Wei-dinasztia uralmát (II/32)	352 k.	508 k.
A Rajna jobb partjáról a száli frankok a mai Elzász és Pfalz területét nyugtalanítják, Bonnt és Kölnt is lerombolják (II/36)	352 - 355	508 - 511
A perzsák beveszik Antiokhiát (252)	253	509
Valerianus császár lép trónra, fiát, Gellienust társascsászárrá emeli, s maga vezeti a perzsák ellen a római sereget (252)	253	509
A gótok Thesszaloniké felé támadnak, míg a rómaiak Macedónia városait, a Thermopülai-szorost és Athént erősítik (II/8)	253-tól	509-től
Dáciáról már alig esik szó Rómában (II/28)	253 után	509 után
Egy frank különítmény végigrabolja Galliát és Hispániát (II/36)	253 - 259	509 - 515
A perzsa hadsereg behatol Szíria területére (255)	253 - 260	509 - 516
I. Sápúr uralma Perzsiában (253)	253 - 271	509 - 528
A Ny-i Han-dinasztia lehető késői datálású pusztulása (II/35)	020 - 025	509 - 514
Constantius Gallus és Silvanus életét veszti, Claudius Julianus, a kivégzett Gallus testvére császár lesz Galliában (252)	354/355	510/511
A Tisza völgyén keresztül alán-gót vonulás kezdődik É-, ÉNy-felé (II/28)	350-es évek 2. fele	510-es évek 1. fele
Gepidák telepednek le a Tiszántúl Dáciával szomszédos területein (II/28)	350-es évek 2. fele	510-es évek 1. fele
A gepidák elérik a Körösök völgyének É-i részét (II/27, II/28)	355 k.	511 k.
A gótok orientálódnak az É-i Kárpátok irányában (II/9)	355-től	511-től
Róma próbálja elszigetelni a Kárpát-medence É-i pereme felé húzódó gótokat a Pannóniától E-ra élő markomannoktól (II/14)	355-től	511-től
Kínai források szerint Közép-Ázsia területét, az alánokat kiszorítva, egy másik nomád nép (huá) veszi birtokába (260)	355 után	511 után
Liberius pápa száműzetésben, és csak azért térhet vissza, mert aláírja a „negyedik sirmiumi formulát” (II/14)	355 - 358	511 - 514
A szvévek a szarmatákkal együtt áttörnek a dunai limesen (224)	355 - 358	511 - 514
A gót-karp erők Macedónia védműveit ostromolják (II/8)	256	512
Felbomlik a Shu állam Belső-Ázsiában (II/32)	263	512
Napfogyatkozás Európa, É-Afrika és a Közel-Kelet felett (266)		512

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Koreában a Kim-dinasztia Nemul király révén a Szilla Királyság élére kerül (II/161)	356 k.	512 k.
Valerianus császár offenzívája eléri az Eufrátesz vonalát, majd visszaveszi Antiokhiát és Szíriát a perzsáktól (252)	256/257	512/513
A perzsa uralkodó a chioniták és a kusánok körében (245)	356/357	512/513
Julianus (keresztényüldöző császár) Galliában több hadjárat során legyőzi a frank és alemann csapatokat (252, II/36)	356 - 358	512 - 514
II. Constantius szvéveket és szarmatákat irt Pannóniában (224)	357/358	513/514
A római Dácia katonai értelemben vett teljes kiűritése (II/28)	257 - 261	513 - 517
Funan (D-Vietnam) egy kínai császárság vazallusa (II/211)	357 - 520	513 - 676
Szent Ciprián vértanút Karthágóban állítják bíróság elé (21)	258	514
A már gyakorlatilag elkülönült Gallia jogilag is elválik (másfél évtizedre) a Római Birodalomtól (252, II/36)	258	514
A belső-ázsiai Wei királyság bukása (II/32, II/133)	265	514
Gallia, Hispánia és részben Britannia területének Postumus és Tetricus császárok nevéhez fűződő kiszakítása idején a keresztényüldözés újabb hulláma tarol a Római Birodalomban (253)	258 k.	514 k.
A mezopotámiai Amida ostrománál a perzsák szövetségében jelen vannak a chioniták, vagy a fehérhunok (245)	358 k.	514 k.
Kis államok alakulása és felbomlása Belső-Ázsiában (II/32)	265 - 316	514 - 565
Thébai Szent Pál élete (II/39)	228 - 340/341	214 - 596/597
Baktriai dokumentumokban a fehérhunok első említése (II/92)	228	515
A frank népnév első írásos előfordulása (II/36)	259	515
Valerianus római császár perzsa fogságba esik és meghal (253)	259/260	515/516
Sápur legyőzi Valerianus császár seregét Edesszánál, 70 ezer római katonát ejt foglyul (255)	260	516
Elkészül az Újszövetség új antológiája, amelyből sok korábbi rész kimarad (II/51)	260	516
Mani létrehozza egyházát (54)	260	516
Gallienus császár megszakítja a keresztényüldözést (253)	260	516
A piktek és a skótok áttörnek a Hadrianus-falat (II/80)	360	516
A galliai légiók Julianus cézárt császárrá kiáltják ki, s a légiók megindulnak a K-i birodalomrész felé (253, II/36)	360	516
Befejeződik a hunok Ny-ra mozgása Közép-Ázsiában (232)	360 k.	516 k.
Fritigern gót vezér szövetségre lép Valens császárral, az uralkodók Atanarik gót király ellen szövetkeznek (II/8)	360 után	516 után
A hunok átkelnek a Volgán, rátörnek az alánok területére (II/186)	360 után	516 után
A K-Európába érkezett hunoktól ÉNy-ra is alánok élnek (II/24)	360 után	516 után
Julianus császár Illíriáig nyomul, elfoglalta Sirmiumot, később Kis-Ázsia határán állomásozik (253)	360/361	516/517
A hunok átkelnek a Volgán, behatolnak az alán területekre, eljutnak a Fekete-tengerig (II/10, II/16, II/185)	360 - 370	516 - 526
Perzsia elveszt több, korábban meghódított területet Odenatuszal, Palmíra királyával, Róma vazallusával szemben (II/62)	260 - 263	516 - 519
A „Galliai Birodalom” fennállása (II/36)	260 - 274	516 - 530
A Havasalföldön az Olt-folyó választotta el a jászok és a roxolánok települési területeit (II/8)	260-as évekig	510/520-ig
A hunok Ny-ra vonulása lezárul Közép-Ázsiában (221, 232)	261	517
Egy éven belül öt vagy hat ellencsászár lép fel a Római Birodalomban, ám valamennyit megölik (253)	261	517
Julianus császár a keresztény lakosságú Antiokhiából irányítja hadjáratát, és annak finanszírozása érdekében felemeli az adókat. Ezután mélyen behatolt Mezopotámiába (253)	362	518

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Dácia római légiói már Pannóniában állomásoznak (II/28)	262	518
A Római Birodalom K-i hadserege Mezopotámia provinciát visszaszerzi a perzsáktól (253)	262	518
Napfogyatkozás (265)		518
A Római Birodalom kiűri Erdélyt (Dáciát), mely területet a K-i gótok igyekeznek megszerezni (II/16)	262 k.	518 k.
Róma kénytelen teljesen kivonni a légióit Dáciából. A főerők Pannónia irányában távoznak (II/8)	262-től	518-tól
A Havasalföldön, az Olt-folyó mentén a roxolánok korábbi területeit alánok, gótok és vandálok lepik el (II/9)	260-as évektől	510/520-tól
Julianus császár keresztényüldözési kampánya, – (visszatelepíti a zsidókat Jeruzsálembe) (II/20)	362/363	518/519
Perzsia újra megerősödik (II/62)	362/363	518/519
A Ny-ra tartó hunok betörnek a Perzsia és Róma által uralt kaukázusi és kis-ázsiai területekre (II/22, II/62, II/171)	363	519
Római-perzsa csata nyomán meghal Julianus császár (253)	363	519
Jovianus császár uralma Rómában, békét köt a perzsákkal (253)	363/364	519/520
Jovianus a Római Birodalom öt provinciáját „átengedi” a perzsáknak, (Palmürában Odenatus e provinciák igazi ura) (II/62)	364 264	520
Nagy gót invázió Trákia területén, Atanarik vezetésével (II/8)	364	520
Valens császár ellentámadásai sikerrel járnak, Atanarik visszavonul a Duna-deltába és a D-i Kárpátok irányában (II/8)	364 után	520 után
Pannónia a Birodalom területének Valentinianus és Valens közötti felosztása során Valentinianus uralma alá kerül (II/14)	364 után	520 után
A Római Birodalomban istentagadással vádolták meg a keresztényeket, mert nem áldoztak a birodalmi isteneknek (II/20)	265 előtt	521 előtt
Róma vereséget szenved Galliában (II/36)	365	521
Róma csapatai újra méltó vetélytársai lehetnek a frankok, az alemannok harci erejének (II/36)	360-as évek második fele	520-as évek első fele
Gallienus császár és utódai visszavetik a frank-alemann előnyomulást, a szakadár Galliai Birodalom terjeszkedését (II/36)	265 után	521 után
A perzsák ismét elfoglalják és kifosztják Antiokhiát (253, II/62)	266	522
A piktek és skótok sikertelen támadása Britanniában (II/80)	367	523
Az utolsó római csapatok is elhagyják Dáciát, – (ez az adat a Kárpátoktól D-re fekvő területekre vonatkozik) (II/28)	367	523
A római csapatok visszavonulnak az Olt-folyótól Ny-ra eső területekről. A tartományt gót fegyveresek foglalják el (II/9)	367/368	523/524
II. Sápúr (fiktív személy!) „halála” (256)	379	524
Macedóniában Gallienus császár a gótoknak érzékeny veszteségeket okoz (II/9)	268	524
Palmúra uralja Szíria és Mezopotámia területét (II/62)	268-tól	524-től
II. Claudius római császár a Garda-tónál megveri az Itáliába benyomuló alamannokat (II/9)	268 - 270	524 - 526
Súlyos belharcok a Perzsa Birodalomban (II/62)	379 - 384	524 - 529
A perzsa uralmat a mezopotámiai és szíriai területeken Zenobia királynő, Palmúra uralkodója számolja fel, aki egyeduralkodóként regnál a két nagyhatalom közötti térségben (II/62)	268 - 273	524 - 529
II. Claudius római császár Moesiában és Naissusnál (Niš) súlyos vereséget mér a gótokra (II/9)	269	525
Fastida gepida király Erdély gepidák és gótok közötti megosztását javasolja Ostrogotha K-i gót királynak (II/16, II/28)	269	525
I. Valentinianus fékezi a Ny-i kolóniák és a frankok Róma-ellenes összefogását (II/36)	369	525
Atanarik és Valens császár békeszerződése (II/9)	369	525

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A balkáni gót keresztények második üldöztetési hulláma Atanarik uralma idején (II/14)	369 - 372	525 - 528
A gótok K-i utóvédjei a Fekete-tenger parjainál cirkáltak (II/16)	270 előtt	526 előtt
A K-i gótok jelen voltak a Baltikum D-i felén, illetve az erdőövezet mentén is (II/16)	370-ig	526-ig
Aurelianus császár a gótokat és a vandálokat megfékezi Pannónia határán (II/9)	270	526
A hunok előőrsei behatolnak Európa területére (II/22)	370	526
A római politika roxolánok betelepítését szorgalmazza a Magyar Alföldre (a Havasalföldről) (II/9)	270 k.	526 k.
Megszületik Laodikeai Anatoliosz püspök 95 évre szóló hűsvétnaptára, – az ún. „anatoliai rendszer” (46)	270 k.	526 k.
Az avarhunok Ny-felé elhagyják a Tarim-medencét (II/31)	370 k.	526 k.
Scythia Minorban keresztény egyházi szervezet működik (II/9)	370 k.	526 k.
Egy hun hadjárat a Kaukázus előterébe és a Tanaishoz (II/24)	370 k.	526 k.
A piktek és a skótok a Hadrianus-fal mögé szorulnak (II/80)	370 k.	526 k.
Wulfila hatására a kereszténység a gótok és csatlakozott népek körében lényegében államvallássá lesz (II/9, II/14)	370-től	526-tól
A hun térfoglalás miatt Ny-ra szorult K-i gót csoportok a Dnyeszter vidékére, a Ny-i gótok szállásterületére törnek (II/16)	370 után	526 után
Aurelianus császár hadjáratai a D-balkáni gótok ellen (35, II/9)	270 - 275	526 - 531
Aurelianus császár a napkultuszt kívánja megújítani (21)	270 - 275	526 - 531
Háború a gótok és az alánok K-európai csapatai között, bizonyára gót győzelemmel (II/9)	370 - 376	526 - 532
A Római Birodalom a K-Balkánon letelepedett népek Magyar Alföldre, Pannóniába való áttelepítésével kísérletezik, – a gótok miatt (II/14)	270-es évek	520/530-as évek
A (Ny-i) gótok betelepedtek a balkáni „Dáciába” (II/9)	271-ig	527-ig
A Volga és az Urál-folyó között és a Kaukázus ENy-i előterén jön létre a hunok első európai központja (II/24)	371 k.	527 k.
A K-Európában élő (K-i) gótok birtokukba veszik a Dnyesztertől K-re fekvő területeket (II/16)	271-től	527-től
Gótok szállják meg „Dácia Traiana” Ny-i felét (II/9)	271-től	527-től
A gótok nem osztoznak a gepidákkal Erdélyen (II/16, II/28)	271 után	527 után
Róma csapatai hazáig üldözik a megvert vandálokat, a vandál király (Cannabaudes) is elesik (II/9)	272	526
I. Sápúr halála (256)	272	528
A belső-ázsiai (DK-i) Wu királyság felbomlása, – vége a „Három Királyság” korának (II/32)	280	529
Frankok által vezetett germán csapatok átkelnek a Rajnán, legyőzik a Légió I. Minerva seregét Bonn térségében (II/36)	273	529
Aurelianus létrehozza Dácia Félix tartományt (Szerdika körül) a korábbi két Moesia területéből kiszervezett területszkeken, megerősíti a Száva és az Al-Duna mentén a római limest (II/9)	273	529
Mani halála (54)	273	529
Gót, alán, szarmata telepések érkeznek Pannóniába (II/9, II/14)	04. sz. 4. nde.	06. sz. 2. nde.
A vizigót etnikummal nem vándorol számottevő köznépi vagy rabszolga státuszú közösség, mivel az korábban, csaknem teljes egészében az osztrogótok által uralt területen maradt (II/17)	04. sz. 4. nde.	06. sz. 2. nde.
A kidaríták D-re tartva véget vetnek a kusán hatalomnak (II/91)	374	530
Valerianus vagy Aurelianus császár Tetricus ellen császár ellen fordul, s a catalaunumi síkon veszi fel vele a harcot (II/59)	274	530
A gótok Erdély földjén alakítanak ki támaszpontot (II/28)	274	530
Aurelianus a Dáciából kitelepítetteket Moesiába telepíti (II/28)	274 k.	530 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
A K-i gótok Ny-abbra helyezik át szállásaikat (II/16)	375	531
A Ny-i gótok egy része benyomul Kis-Ázsiába, Tacitus császár csapatai Szíria területén állják el az útjukat (II/16)	275	531
Létrejön a Heftalita Birodalom (Fehérhun Szövetség) (II/91)	420 k.	531 k.
Fritigern fejedelem és népe Valens császár révén Trákiában kap lehetőséget a letelepedésre (II/9)	375 k.	531 k.
Megalapítják Triert, a Galliai Birodalom felszámolása utáni igazgatási központot, a Római Birodalom Ny-i fővárosát (II/36)	275 k.	531 k.
A hunok döntő győzelmet aratnak az alánok felett. Az alánok Ny-ra, D-re (a Kaukázus felé) és K-re húzódnak felre (260)	375 k.	531 k.
A szvévek csatlakoznak a vandálok szövetségéhez (224)	375 k.	531 k.
Folytatódik a jász-alán beköltözés a Kárpát-medencébe (II/10)	375 k.	531 k.
A gepidák feltűnnek Kolozsvár térségében (II/28)	375/376	531/532
A K-i gót csoportok betörnek a Ny-i gót csoportok közé (II/10)	375/376	531/532
A K-európai hun központ a Volga és a Don közé települ, a hun előőrs megérkezik a Pontoszhoz és a Krimbe (II/24)	375 - 380	531 - 536
A gepida vezér szállását Szilágysomlyónál alakítja ki (II/28)	376	532
A hunok elfoglalják a Krímet (II/24)	376	532
A Dnyeszter térségében manőverező greuthung csapatok megkerülik a (Ny-i) gótok K-i őrségét (Mundenik seregét), s átúsztatva a Dnyeszteren lecsapnak a táborra (II/16, II/17)	376	532
A Római Birodalom két részre szakad (II/10, II/14, II/16)	276	532
A nagy terving-gót összeomlás (II/10)	376 - 380	532 - 536
Probus császár Germania Inferior területéről kiszorítja a frankokat, alemannokat, felújítja a limes védműveit (II/36)	277	533
A rómaiak egy időre visszafoglalják Galliát (II/10)	277	533
A Balkán északi részét gótok özönik el (II/17)	377/378	533/534
IV. Bahrám perzsa uralkodó, és II. Bahrám perzsa uralkodó (256)	388 - 399 278 - 293	533 - 544 534 - 549
A gepidák nagy erővel megszállják a Körös-mentét (II/28)	378	534
Éheznek a Római Birodalomba befogadott gótok (II/10)	378	534
A római erők súlyos vereséget szenvednek Atanarik gótjaitól Hadrianapolisnál. Valens császár is életét veszti (II/10, II/17)	378	534
Európában az események irányítását gót és germán törzsek veszik át (II/36)	378 k.	534 k.
A gót és alán erők már Konstantinápolyt fenyegetik (II/10)	378 után	534 után
Gót-római tárgyalások (II/10)	378 - 382	534 - 538
A Zsuan-zsuan Belső-Ázsia legjelentősebb hatalma (245, II/32)	04. sz. vége	06. sz. 2. harm.
A Zsuan-zsuan hatalom központja K-Turkesztánban van, uralma a Bajkál-tótól és Mandzsúriától a Tarim-medencéig terjed. Befolyással van a vörös hunokra, mongolokra, türkökre (II/77)	04. sz. végén, 05. sz.-ban	06. sz. 2. harmadától, 07. sz. köz-ig
Malik Karib Juhamin, himjárta uralkodó (II/75)	390 - 420	535 - 565
A kidaríták Kasmír térségében 40 évig uralkodnak, – (s csak azután integrálódnak majd a Fehérhun Szövetségbe) (II/91)	390 - 430	535 - 575
Galliában 120 év alatt hat nagy szarmata/jász telepítés történt. Ők a Közép-Duna vidékéről kerültek új hazájukba (239)	380-ig	536-ig
Az alemannok ellen harcoló Proculust Lyonban ellenesászárrá kiáltják ki, de Probus császár elől a frankokhoz menekül (II/36)	280	536
Napfogyatkozás az Angolszász Krónika szerint (261, 265)		536
Numerianus császár napfogyatkozása - 1. (261, 265)	284	536
A gótok (és alánok) Ny-ra vonulnak (II/10, II/14, II/17)	380-tól	536-tól
Az Al-Dunánál megszűnik a terving-gót temetőhasználat (II/10)	380-tól	536-tól

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Az edessai keresztény közösség Ktésziphón városába költözik, de a keleti szír nesztoriánus egyház helyben marad (II/117)	280 után	536 után
Róma Bauto és Arbogastes seregével üzeti el Fritigern hadát az Illyricumból (II/10, II/17)	381	537
Remete Szent Antal élete (II/39)	251 - 356	537 - 612
A Római Birodalom a frankok és alemannok ellenében igyekszik a gótokat a Ny-i végekre, Galliába terelni (II/10, II/14)	382 k.	538 k.
A Római Birodalom K-i határainál megjelennek újabb nagy létszámú gót csoportok: az ún. K-i gótok (II/10, II/17)	382 - 385	538 - 541
Teljes napfogyatkozás (265)		540
Numerianus császár napfogyatkozása - 2. (265)	284	540
Diocletianus császár uralmának kezdete (36, 39)	284	540
A gepidák összecsapnak Pannónia haderejével (II/28)	384	540
Alarik a Ny-i gótok királya lesz (II/11)	395	540
Maximianus római társuralkodó Fastida gepida vezérrel szövöttek (II/17, II/28)	280-as évek második fele	540-es évek első fele
A Yin állam erejét anarchia gyengíti, a nomádok a kínai uralom alatti területek felé akadálytalanul előrenyomulnak (II/33)	291 - 306	540 - 555
É-Kínában tart az ún. „Északi Dinasztiák Korszaka” (II/32)	385-től	541-től
Megalakul az É-i Wei-dinasztia (II/32)	386	542
Felkelés tör ki Antiokhiában és több más városban a katonai beszállásolás, a gótok jelenléte, az adóemelések miatt (II/10)	386	542
Az utolsó jelentősebb indoszkita főváros Uddzsén volt (II/13)	398-ig	543-ig
Örményország római-perzsa felosztása (II/22, II/62)	387	543
Alarik gót király formálisan is Róma szövetségese (II/11)	387-től	543-tól
A perzsák által ellenőrzött örmény terület határos a hunok által uralt kaukázusi területtel (II/22)	387 után	543 után
Galliát eléri az első gót és/vagy alán egységek (II/56)	390 - 410	546 - 566
Két napfogyatkozás egy évben (265)		547
Napfogyatkozás Tiberianus és Dione konzulsága alatt (265)	291	547
Egy gepida sereg sikertelenül támadja Ostrogotha gót király Erdélyben tartózkodó csapatait (II/17, II/28)	291	547
A római császárok és ellencsászárok által felbérelt gót vezérek önállósítják magukat, fokozódik az anarchia (II/17, II/56)	391 k.	547 k.
A fehérhunok uralmáról is tájékoztatást nyújtó baktériai dokumentumokban megemlítik a „Heftalita urak adóját” (II/92)	260 - 295	547 - 583
A germán, jobbra frank törzsek feldűlják Triert (II/37)	392	548
A (Jamato-korszakon belüli) Kofun-periódus Japánban (III/62)	300 - 710	549 - 959
Alarik leveri Eugenius Ny-római ellencsászár hadait (II/56)	394	550
A szarmaták és jászok a Magyar Alföldön, a Jászság É-i részén elkezdik védősánc-rendszerük (Csörsz-árok) kiépítését (II/28)	294	550
A hunok kiszorítják a gótokat a K-európai-síkság nagy részéről, főerőik megérkeznek a Fekete-tenger partvidékére (II/17, II/24)	04. sz. utolsó ötöde	06. sz. közepe felé
Az örmények és a kaukázusi kisállamok igyekeznek magukat a hunok védelme alá helyezni (II/62)	03/04. sz. fordulója előtt	06. sz. közepe előtt
Örményországból több követség érkezik a kaukázusi és K-európai hunokhoz (II/22)	04. sz. vége felé	06. sz. közepén
Már Ny-i gót csapatok ellenőrzik az Adria partvidékét, s talán részben D-Itáliát is (II/56)	04. sz. vége felé	06. sz. közepén
Malájföld népessége erőteljes indiai befolyás alá kerül (III/207)	04. sz. végére	06. sz. közepén
Trier lakossága eléri a 100 ezer főt (II/36)	04. sz. vége	06. sz. közepén

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Arbogast frank származású római hadvezér vezet a frank „kiskirályok” ellen bosszúhadjáratot a Rajnán túlra (II/37)	04. sz. vége	06. sz. közepe
A szász támadók elleni védekezésésképpen a rómaiak katonai kerületet hoznak létre Szász Tengerpart néven (II/128)	04. sz. vége	06. sz. közepe
Megemlékezik Kanga országról Ammianus Marcellinus (260)	04. sz. vége	06. sz. közepe
A hunok Közel-Keletre vezetett hadjárata (265)	04. sz. vége	06. sz. közepén
A himjánták felveszik a zsidó hitet (II/75)	05. sz. eleje	06. sz. közepe
Az Oxus partvidékén és Koraszánban is erős keresztény (nesztorianus?) püspökségi központok jönnek létre (II/23)	04/05. sz. ford.	06. sz. közepén
A burgundok ismeretlen útvonon érkeznek Galliába (II/56)	04/05. sz. ford.	06. sz. közepén
Gót betelepedés Erdélybe (II/16, II/28)	04/05. sz. ford.	06. sz. közepe
A Római Birodalom K-i és a Ny-i részének urai szembekerülnek egymással, mindkét erőközpont a rivalisa ellenében próbálja mozgósítani a gót fegyvereseket (II/29)	04/05. sz. ford.	06. sz. közepe
A szászok a mai Alsó-Szászország területén, az anglik és jütök szomszédságában élnek (II/128)	04/05. sz. ford.	06. sz. közepe
A trónbitorló Constantinus Britanniában és Galliában (II/18)	04/05. sz. ford.	06. sz. közepe
A Római Birodalom keresztényüldözésének a csúcsa (II/15)	03/04. sz. ford.	06. sz. közepe
Hunok és örmények perzsa-ellenes szövetséget kötnek (II/22)	03/04. sz. ford.	06. sz. közepén
Régészeti alapokon álló megközelítés szerint az Urál D-i térségéből, illetve a Kaszpi-tengertől EK-re fekvő területekről elfognak a szabirokhoz köthető nyomok (II/171)		06. sz.
Régészeti alapon megállapított, az Urál D-i végénél lezajló népmozgás, ami a Kubán-vidékre és a Káma-völgybe irányul. Az orosz kutatás szerint a magyarok ősei vándorolnak (II/24)		06. sz. közepe és 2. fele
A Didakhé nagy hatással van az egyházi szabályozásokra. Kopt fordítása is ismeretes (209)	03/04. sz.	06. sz.
A keresztényüldözés volt a Római Birodalomban (II/20)	04. sz. elejéig	06. sz. 2. f-ig
„Ravennai Geográfus” szerint egyes onogur közösségek a Meotiszban tartózkodnak (II/45, II/139)	03/04. sz. fordulójától	06. sz. közepe után
Britanniában a romanizált lakosság egy része szász csapatokat toboroz, hogy a római légiók távozása után ők védjék meg a területüket a pikt és skót támadások ellen (II/128)	05. sz. elejétől	06. sz. közepe után
A burgundok megvetik lábukat a Ny-i Alpok vidékén (II/57)	05. sz. elejétől	06. sz. köz-től
A Zsuan-zsuan Birodalom minden mongol és türk népet uralma alá vet a Tien-san és Korea között (II/33, II/77)	05. sz. elejétől	06. sz. köz-től
A konfucianista elit felismeri, hogy a buddhizmus kezelhetőbbé teheti a parasztságot, ezért szorgalmazza a térítést (II/35)	05. sz. elejétől	06. sz. köz-től
A Római Birodalom lényegében már lemondott az „E-i barbárok” területeiről (II/37)	05. sz. elejétől	06. sz. köz-től
Két gót megszállási terület van Erdélyben: 1. Közép-Erdély, 2. a Hargitától Ny-ra húzódó völgyesség (II/29)	04. sz. 1. nde.	06. sz. 4. ötöde
Loyang a tabgacsok (E-i Wei) központja (II/33)	05. sz. 1. nde.	06. sz. 4. ötöde
Az európai hunok központja elvileg a Pontosban, a Fekete-tenger K-i felének partvidékén, valamint a Krimben van (II/23)	05. sz. 1. felében	06. sz. 2. felében
A hunok a Perzsia elleni küzdelemre összpontosítanak, veszítnek a Fekete-tenger térségében elért pozíciójukból (II/24)	05. sz. 1. felében	06. sz. 2. felében
Pakhomista szerzetesek hozzákezdenek az Ír- és a Brit-szigetek lakosságának megtérítéséhez (II/40)	05. sz. 1. felében	06. sz. 2. felében
A kereszténység már jelen van az Ír-szigeteken (II/40)	05. sz. 1. fele	06. sz. 2. fele
A Római Birodalom a vizigóttal kezdetben barátságos, de később igyekszik aláásni a Vizigót Királyság alapjait (II/58)	05. sz. 1. felében	06. sz. 2. felében
Kezdenek áttelepedni a D-Urál előteréből az ősi szabirok a Kaukázus térségébe, az ogur népek szállásai közelébe (II/44)	05. sz. 1. felében	06. sz. 2. felében

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Megjelennek a Káma-vidéken az avarhunokhoz köthető részleges lovas-temetkezések (II/24)	05. sz. 1. felében	06. sz. 2. felében
Áttelepítik a D-Urál előteréből, a Bjelaja-folyó vidékéről, ill. a Volga-Káma-vidék ligetes sztyeppéjéről a szabir közösségek többségét a Kaukázus térségébe (II/171)	05. sz. 1. felétől	06. sz. 2. felétől
A türkök a mai É-Kína területén és attól É-ra a Zsuan-zsuan fennhatósága alatt élnek (II/133)	05. sz. 1. felétől	06. sz. 2. felétől
A Szászánida-dinasztia hatalmas erődrendszert épít ki a Kaukázusban, – maradványai Azerbajdzsán E-i részén láthatók (II/23)	05. sz. 1. felétől	06. sz. 2. felétől
Kína felhagyja hódítási területét, s lényegében az eredeti (a Qin/Csin-dinasztia előtti) határai mögé húzódik vissza (II/133)	04. sz. 1. felétől	06. sz. 2. felétől
Japánban a Jamato állam fennállása eredeti formájában, – a fővárosa Azuka (III/62)	05. sz. elejétől, 04. sz. elejétől, 695-ig	06. sz. közepétől, 944-ig
A karpok elhagyják korábbi lakóhelyüket, a Prut folyó és a Kárpátok közötti területet, részben Pannóniába, részben az Al-Duna vidékére, Moesia Inferiorba költöznek (II/14, II/29)	290-es évek 2. fele	550-es évek 1. fele
Megalakul a Zsuan-zsuan Birodalom (II/77)	394 - 402	550 - 558
Britanniából keresztények szorítják ki a Mithras-hitet (21, 36)	295 k.	551
Elérlik a Kárpát-medencét a herulok is (II/14)	395 k.	551 k.
A szvévek Noricum területét támadják (224)	395 k.	551 k.
Hun hadjárat Perzsia ellen, Szíriáig (265, II/21, II/22, II/62)	395/396	551/552
Alarik elsősorban Rómát igyekszik megszerezni, így a Ny-i birodalomrész fővárosa egy időre Ravenna lesz (II/56)	395/396	551/552
A Csörsz-árok egyes szakaszainál szármataik és a Havasalföld felől jött alánok vagy roxolánok telepednek meg (II/29)	396 k.	552 k.
Alariket magister militum per Illyricum címmel ruházzák fel, vagyis kinevezik a Balkán Ny-i felének parancsnokává (II/56)	397	553
Róma kiűzi a perzsákat Ny-Örményországból (II/22, II/62)	297/298	553/554
Róma vezetői a perzsákkal szövetkeznek a hunok ellen (II/23)	298 után	554 után
A K-i gót vezér, Radagásius szembe kerül saját embereivel, – kirekesztik a római hadseregből a gót harcosokat (II/17, II/56)	399	555
A Zsuan-zsuan már a Tarim-medencét is uralja (II/33)	400 előtt	556 előtt
A balkáni Ny-i gót csapatok Itáliára törtek, a Timartus folyónál egy római sereget szétszórnak, majd Milánót fenyegetik (II/56)	401	557
Gótok és az alánok pusztítják Pannónia É-i részét (II/56)	401	557
Kalózok rabolják el Szent Patrikot 16 éves korában (II/40)	401 k.	557 k.
Itáliában a Ny-i gót sereg kétszer is vereséget szenvedett (II/56)	402 előtt	558 előtt
Alarik a népével (seregével) Pannóniába távozik, ahol római jóváhagyással letáborozhat (II/56)	402	558
A birodalmi főváros Ravennába kerül (II/56)	402	558
Egyes avarhun csoportok, a Hun Szövetség utóvédjei megérkeznek a szabírok és ogurok területére, a D-Urálhoz (II/24)	402 - 432	558 - 588
Róma és Perzsia megújítja Örményország felosztását (II/62)	403	559
Perzsa korszak az örmények jelentős része (a keletebbre lakók) számára, 35 egymást követő arméniai „marzipán” alatt (II/97)	403 - 634	559 - 790
Perzsa nyomásra Róma vállalja a hun-ellenes kaukázusi perzsa erődrendszer finanszírozását (II/23, II/62)	414	559
A Korai Liang hun államban Liu Yuan meghal, dinasztiájának uralmát fia, Liu Cong folytatja (II/33)	310	559
Jelentős hun haderő tartózkodik az ÉNy-Kaszipi-térségben, Dagesztán tengerpartján, a Derbendi-szorostól É-ra (II/22)	414 k.	559 k.
Újabb hun hadjárat Perzsia ellen (II/20, II/62)	414 - 415	559 - 560

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Liu Cong beveszi a Ny-i Yin (Csin) fővárost, Loyangot (II/33)	311	560
Kaukázusi hun sereg jár Amida és Nisibis térségében (II/22)	415 - 420	560 - 565
A perzsa-fehérvan háborúk kezdeti időszaka (II/92)	420-as évek	560 - 570
Liu Cong Changanból is kiűzi a Yin-dinasztiát (II/33)	312	561
Radagásius szakadár vizigót király Ny-ra fordul, végigdúlja Itáliát, egyes K-i gót csapatok is Itáliába vonulnak (II/57)	405	561
A gótok és a vandálok, a szvévek, meg alán néptöredékek Pannónia felől Ny-ra tartanak (II/57)	405	561
Diocletianus és Maximianus császár lemond hatalmáról (II/18)	305	561
Thébai Szent Pál és Remete Szent Antal remetesége (II/39)	275 - 340	561 - 596
Galerius társascsászár a cézár címet viselő Severust küldi Maxentius és a pretoriánusok kezén levő Róma ellen (II/18)	306	562
Váratlanul meghal Constantius Chlorus katonacsászár (II/18)	306	562
A vandálok, szvévek, alánok elhagyják Pannónia, valamint az Illírikum térségét, Gallia határára költöznek (II/57)	406 k.	562 k.
Szent Orsolya és társai vértanúságának esetleges éve, – a szüzek megöletése Maximinus kívánságára történik? (II/60)	306 k.	562 k.
A Ny-i gótok végigpusztítják és megszállják Noricum provincia területét, és kivonulnak Pannóniából (II/57)	406/407	562/563
Vandál, szvég és alán csapatok kelnek át a Rajnán (II/57)	406/407	562/563
Két különböző alán had kerül E és D-Galliába (II/57)	406 - 412	562 - 568
Constantinus római hadvezér leveri a pikteket Britanniában, katonái cézárá vagy augustusszá kiáltják ki (II/18)	307	563
Severus cézár kénytelen visszavonulni Ravennába, majd nemsokára megadja magát Maxentiusnak (II/18)	307	563
Diocletianus oltalmazó istenné nyilvánítja Mithrast (36)	307	563
Constantinus ellencsászár Galliába vezeti seregét (II/18)	407	563
Szent Patrik megszökik, Galliában szerzetesnek áll (II/40)	407 k.	563 k.
Nagy Konstantin a Római Birodalom Ny-i felének ura (II/18)	307-től	563-tól
Vandál, gót, szvég invázió a Római Birodalomban (224)	407 után	563 után
A gótok és a vandálok feldúlják É-Galliát (II/57)	407 - 410	563 - 566
Lezárul a keresztényüldözés a Római Birodalomban (II/15)	307 - 312	563 - 568
Hun ellenes perzsa-bizánci szerződés a Kaukázus ügyében, három piachely kijelölése (II/23, II/62)	408	564
A gótok és vandálok E-i szárnya Gallia területét pusztítja és rabolja, a gót főerők Itáliát támadják (II/57)	408	564
Gallia területéről kiindulva Constantinus (=Nagy Konstantin) összecsap Hispania római légióival (II/18)	408	564
A gótok Itáliát támadják, Aquileiát és Ravennát ostromolják, csapataik egy része Róma térségébe és D-Itáliába vonul (II/57)	408/409	564/565
Allt fen a Ny-i Yin (Csin) dinasztia országa (II/32)	316-ig	565-ig
A Ny-i Yin-dinasztia állama összeomlik, – ez egy „rendkívül zavaros időszak” vége Kínában (II/32, II/33)	316	565
Róma úgy dönt, kivonja légióit Britanniából (II/80)	409	565
A gót (vagy alán?) honoriánok törnek Hispaniára (II/18, II/57)	409	565
Hun hadjárat Perzsia ellen Mezopotámiában (II/21, II/62)	420	565
A perzsa V. Bahrám a válságban levő Róma ellen fordul, majd „100 évre szóló” békét teremt (II/63)	420 - 438	565 - 583
A szászok és más kontinentális törzsek előőrsei megszállják az angliai partvidéket (II/80, II/128)	409 - 430	565 - 586
Róma a perzsák miatt kénytelen feladni örmény-kaukázusi és kis-ázsiai területeit (II/23, II/62)	310	566
A korszak legpontosabb napfogyatkozása (265/266)		566

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Alarik napfogyatkozása (265/266)	410	566
Alarik csapatai kifosztják Rómát. Meghal Alarik (II/57)	410	566
A rómaiak csaknem teljesen kivonulnak Britanniából (II/128)	410 k.	566 k.
Megalapítják az ismert buddhista iskolákat Kínában (II/33)	410 k.	566 k.
Perzsiában vallási türelem van, de szorgalmazták, hogy a keresztények függetlenítsék magukat Antiochiától (II/20)	410 k.	566 k.
Szemléletváltozás Perzsiában és Rómában. A keresztény tömegeket mindkét nagyhatalom igyekszik megnyerni (II/20)	310 k.	566 k.
Nagy Konstantin császár tétovázik vallási ügyekben (21, 36)	310 után	566 után
Az egymással egyre inkább szembeforduló római császárok és ellencsászárok vártak a mindent eldöntő összecsapással (II/19)	311-ig	567-ig
Constantinus ellencsászári hatalmát egyetlen római államférfi sem volt képes megkérdőjelezni a Ny-i területeken (II/18)	411-ig	567-ig
A fehérhunok kidarita korszaka után a Heftal-dinasztia kerül hatalomra, – trónra lép I. Kingila, a dinasztiaalapító (II/91)	456	567
Hun hadjárat Perzsia ellen Mezopotámiában (II/21, II/22, II/62)	422	567
Constantinus seregével átkel az Alpokon, a Torinó és Verona mellett lefolyt csatában meghódítja E-Itáliát, majd Róma felé tör. A Ponte Milvio melletti csatában legyőzi Maxentiust (II/19)	311	567
A Ny-i gót főerő Itáliából Gallia felé menetel, Ataulf Gallia D-i részébe, Marseilles-be vonul (II/57)	411-től	567-től
Korai Liang államot Liu Cong után Liu Yao uralja (II/33)	318 után	567 után
A Római Birodalom legalizálja a kereszténységet (II/20)	312	568
Constantinus a Római Birodalom nagy részének ura (II/19)	312-től	568-tól
Constantinus eléri, hogy a gótok Galliában maradjanak (II/57)	412-től	568-tól
Nagy Konstantinnak a Ny-i tartományokból indul el szézületes pályafutása, – új irányt szab az európai történelemnek (II/57)	312 után	568 után
A germán, jobbra frank törzsek ismét feldőlnek Triert (II/37)	413	569
A szászok előőrsei megszállják Gallia É-i peremét (II/128)	413 k.	569 k.
A hatalom berkeiben belátják, hogy a keresztény vallás a Római Birodalom társadalmának legfőbb integrátora lehet (II/145)	313 után	569 után
Ny-i püspökök találkozása az Arles-i zsinaton (II/41)	314	570
Az India és K-Írán határvidékén élő indoszkíták egyes csoportjai csatlakoznak az „alkon-hunokhoz” (II/92)	425 k.	570 k.
Az alánok vezére, Paulinus gróf és alánjai a császártól földet kapnak a Földközi-tenger és Toulouse közötti területen (II/58)	414 k.	570 k.
Ataulf megalapítja a galliai Vizigót Királyságot (II/58)	415-ig	571-ig
Nagy Konstantin újjáépítteti Trier városát (II/37)	315 k.	571 k.
Vak Didümosz, az alexandriai teológia továbbvivője teológusok generációit neveli fel, – az utolsó személy, akit az alexandriai iskolához lehet kapcsolni (II/38)	315 - 398	571 - 654
K-Örményország a szászánida Perzsia része (II/23, II/63)	428-tól	573-tól
Ataulf gyilkosság áldozata lesz. Utóda: I. Teodorik Tolosa központtal továbbfejleszti a Vizigót Királyság intézményeit (II/58)	417/418	573/574
Az alánok és a vizigótok közötti háborúban megölik Attakész alán királyt (II/58)	418	574
Arius, Lucian tanítványa megkezdi tanai hirdetését (II/8)	318	574
Konszolidálódik a gótok helyzete a Balkánon, és a Krimhez kapcsolható néprészük is visszaszerzi a dominanciát (II/48)	05. sz. eleje 04. sz. eleje	06. sz. harm. negyede
A kínai történelem új korszaka, a „Déli Dinasztiák Korszaka” kezdődik, („Hat Dinasztia Korszaka” néven is ismeretes) (II/33)	419/420	575/576
Végleg lezárul a Yin-dinasztia története (II/33)	420	576
Perzsiában újra elkezdik a keresztényüldözést (II/20)	420 k.	576 k.

Események, személyek, állapotok	Időpontok, időszakok	
	virtuális	integrált
Britannia kis királyságok mozaikjává válik, az országocták képtelenek a skótok és piktek kiszorítására (II/80)	420-as évek	570/580-as évek
Góbi-sivatag térségében több éves hadakozás bontakozik ki, eredményeként az avarhunok csapatai Ny-ra távoznak (II/24)	420-as évek	570/580-as évek
Konstantin császár a kereszténység javára dönt (21, 36)	320 után	576 után
A germán, jobbra frank törzsek ismét feldúlják Triert (II/37)	421	577
A hunok a perzsák kisázsiai provinciáit támadják, majd visszatérnek a Kaszpi-tenger Ny-i partjára (II/21, II/23, II/63)	433	578
Nagy Konstantin szerződést köt a K-i gótokkal, akik évpénz fejében kötelezik magukat a birodalmi határok védelmére és a császár háborúinak támogatására (II/48)	322	578
Szarmata-gót háború Pannónia előterében, az Alföldön (II/29)	322-től	578-tól
A gótok áttörik a Csörsz-árkot, az Alföldre mennek (II/29)	323	579
A szarmata sáncok kiegészítése félbeszakad (II/28, II/34)	323	579
A Mithras-ábrázolás eltűnik a római pénzérmékről (21, 36)	323 után	579 után
Hun hadjárat Perzsia ellen Kisáziában (II/21, II/23, II/63)	435	580
Megszakad a perzsiai keresztények kapcsolata az antiokhiai püspökséggel (II/20)	424 k.	580 k.
A fehérhunok elfoglalják Perzsia K-i területeit (II/63, II/92)	05. sz. 3. nde.	580-as évek
A Maros-mente településtörténetének mélypontja, – a gepidák jelenléte Erdély szívében még csak szórványos lehet (II/53)	05. sz. 2. negyedétől	06. sz. 5. ötödétől
A tavaszi napéjegyenlőséget a nikaiai zsinat atyái március 21-ére rögzítik, ugyanakkor húsvét vasárnapját a tavaszi első telihold utáni vasárnapra helyezik (II/41)	325	581
A nikaiai egyetemes zsinat megfogalmazza a keresztény hitvallást és Isten egységét a „közös lényegben” (150, II/145)	325	581
A K-i gótok kiűrik Erdélyt, csupán a Maros-völgyi „erdélyi kaput” őrzik még egy darabig (II/29)	325	581
A Római Birodalom kívánságára az alánok serege szétveri az Aralate/Arles városát ostromló gót csapatokat (II/58)	425	581
A perzsák átcsapnak Örményország római befolyás alatt maradt (kilikiai) területeire (II/23, II/63)	425 k.	581 k.
A római kereszténységben a Jelenések könyvének használata, megtűrése tilalom alá esik (II/42)	325 után	581 után
Rómában felszentelik az ún. „öreg” Péter-templomot (II/145)	326	582
A Római Birodalom egyes nesztorianusai (a „keleti szírek”) kivándorolnak Perzsiába (II/21)	437-től	582-től
Perzsiában II. Jazdagird uralkodik (II/63)	438 - 459	583 - 604
Meghal Pharamond, a száli-frankok hercege (II/37)	428	584
Meghal a szír Mopszvesztai Theodor teológus, akinek fő műve a „Megtestesülésről” címet viseli (II/117)	428	584
A frankok hódolnak a Ny-i császárnak, aki rosszalja, hogy a vizigót állam szorosan kötődik a K-i birodalomrészhez (II/59)	428	584
A K-i gótok sikertelen kísérletet tesznek arra, hogy a Temesközi-síkságról elűzzék a szarmatákat (II/29, II/48)	328	584
A Ny-római hatalom „megengedi”, hogy szövetségese, Chlodion frank király behatoljon a limesen belüli területekre (II/37)	428 - 447	584 - 603
A Hengist-Horsa jüt testvérpár Vortigern római-briton király hívására vesz részt Britannia meghódításában (II/128)	428 - 455	584 - 611

(Folytatása a II. könyv mellékletében)

FÜGGELÉK

A Megváltó személye és sorsa asztrológiai megközelítésben

(Született: 252. 12. 25. 00:00:00. – **A radix ábra a 30-adik oldalon látható.**)

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ez a horoszkóp egyebek mellett azáltal válik sajátosságossá, hogy főtengelyei lényegében merőlegesek egymásra, s mindegyik tengelypont (a „sarokházak” sarkai) a zodiákus jelek (jegyek) elejére, körülbelül a harmadik fokára kerül, s ezek a jegyek a „kardinális kereszt” jegyei, azaz: Mérleg – Ascendens; Bak – IC; Kos – Descendens; Rák – MC. A Nap közvetlenül az IC mellett áll. Márpedig akinek a képletében a kardinális jegyek dominálnak, az az ember – hacsak nem írják felül ezt a sugárzó elemek (égitestek) révén jelentkező hatások – újító, reformátor. (Tudnunk kell, hogy az Ascendens mindenekelőtt a kérdéses személy kiállására, egójára, erő kifejtésére, az IC a gyökereire, indítatásaira, a Descendens a kapcsolatrendszerére, az MC pedig a céljaira, törekvéseire enged következtetni.)

Természetesen a vázolt helyzet önmagában nem annyira különös, hiszen minden év decemberének 25-ödik napja tájékán, nulla órákor, a Föld keringési és forgási törvényszerűségeinek megfelelően ugyanígy fest a horoszkóp-ábra „csontváza”. Ez a képlet azonban, egyebek mellett attól válik rendkívüli erejűvé, hogy itt a sugárzó elemek (Nap, Hold, bolygók) semelyikének helyzete (sugárzása, hatása) sem minősül „exil” vagy „fall” jellegűnek. (Tehát nem „pervertálódtak”, és nem elerőtlenedettek.) Éppen ellenkezőleg, mindegyik összetevő erősen és torzulásmentesen járult hozzá a képlet által reprezentált személyiség és életút sikerességéhez, emelkedettségéhez. Továbbá: ebben a képletben egyik bolygó sem minősül „retrográdnak” (nem hátráltak, hanem előre haladtak). A Jupiter, a Szaturnusz és a Mars pedig „domicil” helyzetűek voltak, vagyis a legerőteljesebb, legteljesebb, legtisztább módon fejtették ki a lényegüket.

A Megváltó születése pillanatának az volt a legfőbb jellemzője, hogy a képletben szereplő égitestek többsége sarokházakban és egyúttal kardinális jegyekben állt. Az ilyen csillagzat alatt született ember természetében az eltökéltség és a rendkívüli akaraterő jelentősége meghaladhatja a (Jézus esetében láthatóan ugyancsak erőteljes) érzelmi és gondolati összetevőjét.

Itt kell megjegyeznem azt is, hogy az ókorban még nem osztották fel a horoszkópot tizenkét „házra”, e helyett csupán a kör (a Zodiákus) négyes (főtengelyek általi) felosztását alkalmazták, és főként a tengelyek közvetlen közelében elhelyezkedő égitestek helyzetéből, kapcsolataiból kifejtendő analógiákat értelmeztek. A kor asztrológusa, filozófusa még nemigen foglalkozott olyan kérdésekkel, hogy mi jelölheti a horoszkópban az örömök, élvezetek kiélését, sőt: hajszolását, legyenek bár azok az örömök fizikai jellegűek, vagy szellemiek, szublimáltak, „magasabb rendűek”. Nem foglalkozott az ókori asztrológus a szenvedések megélési módozataival sem. Így tehát nem volt szüksége az egykori asztrológiának a „követő” és „hanyatló” házak „feltalálására”, rendszerbe illesztésére.

Mi azonban megállapíthatjuk, hogy ez az ember, tehát a Földre született Jézus, a főtengelyeknél elhelyezkedő égitestek hatásaival összefüggésben, nem a felfokozott izgalommal vagy briliáns szellemi mutatóványokkal elérhető örömek embere volt, örömeit, bánatait rendkívül egyszerű dolgokban, illetve a végtelenül bonyolult összefüggések intuitív megismerése, ismerete révén élhette meg. A korábban élt nagy prófétákhoz hasonlóan szólhatott hozzá is az Úr, – akit ő az Atyjának tekintett, és akit így minden keresztény ember ugyancsak Atyának vagy Jóistennek nevez.

A „születési uralkodó” (az I. ház ura: a Vénusz) a („változó”) Nyilas jegy 28-29-edik fokán, az ott különösen otthonosan viselkedő Jupitert megelőzve – részben kvadrátos fényszög-kapcsolatai révén is – szervesen becsatlakozott az IC-hez közel, tehát a (kardinális) Bak jegyben előállt objektum-sorhoz: a Szaturnusz és a Nap a Bak második, illetve harmadik-negyedik fokán állt. – Az ilyen objektumhalmazt az asztrológusok Stalliumnak nevezik.

A Nyilas jegy végén helyet foglaló Jupiter és Vénusz, valamint az e bolygókkal együtt ható Szaturnusz a Nyilas és a Bak sajátosságainak ötvöztetésével döntő módon hozzájárultak az emberként Földre szállt Istenfiú személyiségének kiteljesedéséhez. Ez az együttállás tehát igen alkalmas alapot képezhetett a szeretet mindenek felett való jelentőségének deklarálásához, és egy ilyen program meghirdetéséhez, megindításához.

A saját jegyében álló Jupiter a Názáretit olyan munícióval látta el, hogy feltétlenül hihessen az igazságban, a morálban, s hogy hite sérelme nélkül elviselje az igazságtalanságot és a megpróbáltatásokat is. A Nyilasban álló Vénusz jóindulatra, optimizmusra, emberszeretetre utal, s arra is, hogy Jézus a hozzá fordulóknak könnyedén rokonszenvet ébreszthetett. Maga a Vénusz-Jupiter együttállás jelzi a magas szintű moralitást, a szépség szeretetét, továbbá aláhúzza Jézus népszerűségéről a másutt is megállapítottakat. Kétségtelen azonban, hogy a IV. házhoz tartozóként elkönnyvelhető Vénusz, tehát a Mérleg jel „ura”, a Mérleg Ascendensre, az I. házra vonatkoztatva igen értékes munkásságot ígért, de egyben a földi lét szomorú befejezését is megelőlegezte.

Maga a Vénusz-Szaturnusz kapcsolat lényege ebben a képletben leginkább talán azzal ragadható meg, hogy Jézus vágyai felett mindenkor uralkodott a kötelességtudat, a fegyelmezettség, a kitartó hűség.

Mindezeknek megfelelően a Megváltó célirányos taníttatása, s ennek keretében az ő szorgalmas tanulása, felnőtté érése utáni korszakalkotó munkálkodása akadálytalanul illeszkedhetett az általa elképzelt (a Rák jegybe tartozó MC analógiáival körvonalazható) célokkal adekvát, magasrendű, a misztika, a transzcendencia segítségül hívása révén megközelíthető összefüggérendszerbe, és vezethetett el egy új korszakot megelőlegező földi események sorához.

A Nap (a személyiség magja) a Bak jegy elején, s az IC-től egy foknyira helyezkedett el, a saját jegyében otthonos Szaturnusz mellett, így aztán a Megváltó rendkívül (háromszorosan is) introvertált személyként jelent meg a Földön, (kapcsolat, jel és asztrológiai ház szerint is). Mindez fáradtságos, folyamatos, kitartó, elszánt és egyúttal elzárkózó lassú tervezésben, építkezésben, aszkétizmusban, majd színre lépve célirányos összpontosításban és rendíthetetlen kötelességteljesítésben nyilvánulhatott

meg. A természetéből adódóan, az életút vége felé a vágyott visszavonultságra és elzárkózásra csak ritkán adott már magának lehetőséget.

Mindezt alátámasztja még a képletben meghatározó jelentőségű kvadrátos fényszögek (sugárzás-kapcsolatok) természete is. A kvadrátok ugyanis a lényegüket képező korlátozással, gátlásokkal összefüggésben a szülöttet szüntelen erőösszpontosításra, energiagyűjtésre készítetik. Mindenért meg kellett dolgoznia, semmi sincs ingyen, pihenésre csak a meditációba merülés látszólagos semmittevése adhatott lehetőséget, – és persze ez egyben módot is teremthetett e halmozódó energiák célirányos konvertálására. A felnőtt Jézus rendkívüli képességei a konjunkciók és a kvadrátok együtthatása révén rendkívül sokára bontakozhattak ki a maguk teljességében, de személyiségfejlődése ugyanezen okból érhetett el páratlan magasságokba.

Mindaz, amire a Vénusz és a Nap helyzetéből következtethettünk, tovább árnyalható a Hold, tehát a másik jelentős személyiség-összetevő analógiáját képviselő égitest helyzetéből kínálkozó következtetésekkel. A Hold a Halakban egyértelműen utal arra, hogy a magát jól csak csöndes elvonultságban érző léleknek rendkívüli mértékű az áldozatkészsége is.

A Hold a Halakban olyan lelkületre is enged következtetni, hogy Jézusnak a csendes elvonultság élvezete mellett (helyett) gyakran kellett megküzdenie a rátörő depresszió rohamaival is. (Fokozta az erre vonatkozó hajlamot a „ferális” (kapcsolatmentes, a többi égitest rendkívül gazdag fényszög-kapcsolat rendszeréből a „radixban”, tehát a születési horoszkópban teljesen kirekesztett helyzetű) Merkúr hatása is, mely égitest a Nap körüli keringése során, az előálló „tranzitok” révén, évente négyszer is kemény sugárzásokkal irritálta a képlet egymással szoros összefüggésben álló elemeit.)

A Hold a születés pillanatában, a Halak 28-adik fokán, gazdag kapcsolatrendszerére révén a Descendenssel és a Kos jel negyedik fokán álló Marssal termékeny egységet alkotott, tehát ez a Hold is a horoszkóp VII. házához tartozik. Ennek megfelelően a képlet e része is vastagon aláhúzza a vénuszi tartalmakból levont korábbi következtetést, hogy Jézus széles körben, sikeresen építhetett ki kapcsolatokat, és rendkívül nagy népszerűsége tehetett szert. A Hold és a Mars együttesének értelmezése során jelentős életerőről, bátorságról, szenvedélyességről, önbizalomról kell megemlékezni.

A Kos jelben elhelyezkedő Mars a Megváltót megalkuvásmentes, lelkes erő kifejtésre, lendületes haladásra sarkallta, s ebben a vonatkozásban semmi negatív következménye sincs annak, hogy megszületésekor ez a bolygó éppen opponálta az Ascendenst. Miként az sem tekinthető úgymond „rossznak”, hogy a Nap az MC-t opponálta. (Itt érdemel említést, hogy ez a békésnek ismert ember olykor féktelen dühkitörésre is képes volt; – idézze csak emlékezetébe a tisztelt Olvasóm a bibliai történetet, miként is űzte ki a Templomból a kufárokat.)

Az együttműködő égitestek (a személyiség-összetevők megjelenítői) a konjunkciók és a kvadrátok révén egymással szinte kibogozhatatlan, rendkívül szoros

összefüggésrendszerben érvényesítették a lényegüket. Asztrológus legyen a talpán, aki ebben a szövevényben annyira kiismeri magát, hogy képes legyen meghatározni a legfontosabb aspektusokat, illetve azok megfelelő analógiáit. Csak látszólag könnyíthetné meg a feldolgozást a képletben szerephez alig-alig jutó jegyek és házak nagy száma, (amelyeknek a tartalma a kérdéses jegyeket uraló égitestek radixban betöltött szerepehelyzete alapján lenne megközelíthető). Viszont az is kétségtelen, hogy hétköznapi értelemben igen sivárnak, gátoltnak minősíthető Jézus szorosán vett magánélete, így édesanyjához, Máriához fűződő viszonya is. (Összefüggésben a már említett remetehajlammal és a depressziós periódusokkal is.)

Ebben a képletben, valóban, csaknem minden összefügg mindennel. S ráadásul a szövevénytől elkülönülő, kapcsolat-szegény Merkúr elszigetelt helyzete sem könnyíti meg az értelmezést, különösen a Szűz és az Ikrek jelek által képviselt területek vonatkozásában. Magam nem is vállalkozom a részletes kifejtésre. Még kevésbé érzem feladatommak, hogy messzemenő következtetéseket vonjak le a Megváltó sorsának, életútjának különböző feltáratlan szakaszaira nézve. Csak néhány gondolatot fogok a továbbiakban megpendíteni ezekről az évekről. Természetesen a legfontosabb történések – más oldalról –, szentföldi aktivitása időszakára vonatkozóan nagyon jól ismertek. Annyit érdemes ezen a ponton leszögeznünk: Jézus ismert megnyilvánulásai és cselekedetei, a csodatételek kivételével, egészen a keresztre feszítéséig, maradéktalanul beleférnek ebbe a gazdag összefüggésrendszerbe.

Úgy gondolom, a születési horoszkópban a Merkúr sajátos kapcsolathánya miatt Jézus általában mellőzte a merkúri aspektusokat gondolatvilágából. Az analógiákkal különlegesen „jó viszonyban volt”, de a logika, az ok-okozati megközelítés számára külsődleges, idegen maradt. Gondolkodásmódja archaikusnak mondható, olyan ősi időkre emlékeztető, amikor az emberek még közvetlenül érzékelték a természetfeletti dolgokat, misztikus összefüggéseket (a jobb agyféltekéjükkel). – Ezzel kapcsolatban érdemel említést, hogy Jézus horoszkópja erősen jobb féltekés, nincs is olyan sugárzó eleme, ami az I. és a IV. negyedben hatna.

Ösztönei erőteljesek voltak, s ezek az ösztönök és késztetések igen gazdag belső világot építettek fel benne már kora gyermekkorában, amelyből jóformán hiányoztak a merkúri dolgok, – ám ő egyáltalán nem érezte ezek hiányát. Ezzel összefüggésben sivárnak, terméketlennek érezhette a tanulással (idegen nyelvek tanulásával, hosszú szövegek olvasásával, értelmezésével, memorizálással stb.) eltöltött időt, – márpedig neveltetése során igen nagy súlyt fektettek a taníttatására. A keleti utazásával, tanulmányaival eltöltött időszaka talán tizenkét-tizenhárom évig tarthatott. Lassan érett, s ráadásul a neveltetését nem igazán e benne rejlő képességekre és lehetőségekre alapozták, így arra is csak sokára jöhetett rá, hogy valójában boldogtalan, hogy az élete – gazdag belső világával ellentétben – sivár. Habár nyilvánvalóan ismerte, vagyis 15-20 éves kora táján már részletesen is megismerhette a születési horoszkópját, de a húszas évei előtt mégsem jöhetett rá arra, miért sivár az élete, miért is boldogtalan.

Mint már utaltam rá, Jézus a későn érők sorába tartozott. Csak igen sokára, a húszas évei közepére értette meg saját pszichéjét, és ezzel összefüggésben sokára

ismerte fel rendkívüli képességeit is, és csak ekkoriban érthette meg a számára rendelt feladatokat.

Ismeretes, hogy serdülő és ifjúkoráról nem tudunk semmi bizonyosat. Elszórt és bizonytalan eredetű utalásokból következtethetünk arra, hogy tizenkét éves kora után pártus főpapok segítségével, pártus uralom és befolyás alatt álló területeken a keleti (Mithrász-hitű, buddhista, hindu stb.) vallásokat tanulmányozhatta, s e hosszú idő alatt igen messzire juthatott a vallások és filozófiai irányzatok megismerésében, – ám egyáltalán nem volt képes megszeretni ezt a világot. Minden igyekezete ellenére pártus ősei világa és a (mai szóhasználattal) valamiféle teozófiának nevezhető vallásfilozófiai irányzat, amibe igyekeztek őt bevezetni, számára idegen maradt. Egyes tanításokban sokallotta az istenségek számát, másokban hiányolta az egyetlen Istenre vonatkozó személyes istenképet. Hiszen beleszületett egy olyan vallási közösségbe, amely egyistenhívő volt, és Éli (Elohim) istent abban a közegben mindenki szenvedélyesen szerette. Egyre jobban felértékelődött a szemében kisgyermekkorának helyszíne és miliője: Galilea.

Életének nagy fordulópontjaként tekinthetünk megszületett elhatározására, mellyel elfordult a tanulmányai során megismert vallások és filozófiák logikai konstrukciójától, s visszatért születési helyére, visszatalált a gyermekkorában otthonosnak érzett emberi és vallási közösséghez: Galilea világához, tágabb értelemben az egykori Izrael világához. Világossá vált számára, hogy az ő dolga a szeretet erejével helyreállítani azt a vallási közeget és hitvilágot, amit Dávid király uralma után kiforgattak eredeti mivoltából, hogy egy felsőbbrendűként aposztrofált etnikum hatalmi ideológiáját fejlesszék ki belőle.

Most visszatérek ahhoz a gondolathoz, miszerint a Merkúr egy elkülönült és idegen világot képviselt Jézus személyiségében, születési horoszkópjában. (Megint csak emlékeztetem kedves Olvasómat arra, hogyan zajlott le a – Merkúr-analógiához rendelhető – kufárok kiűzése a Templom előteréből.) Minden idegen volt a szemében, amit az asztrológia Merkúr-analógiaként tart számon. Ezzel állhat összefüggésben, hogy tudomásunk szerint semmilyen írást nem hagyott ránk, munkásságának sikerre vitele szempontjából nem bízott az írásban-olvasásában. Sokkal jobban bízott azon egyszerű emberek tanúságtételében, akiket tanítványainak választott.

Ez a választása – akarata ellenére – egy új vallás megszületéséhez vezetett el, ami talán csak egyes vonatkozásaiban hasonlít Dávid király eredeti vallására. (Az eredeti izraeli vallásról nagyon keveset tudhatunk, – mert az ideológiai szűrővel és cenzúrával hagyományozott írásokban nem lehet feltétlenül megbízni, a ránk maradt ószövetségi szövegek lejegyzése csak nagy késéssel és bizonyára sokszoros deformációval történt, és csak az ennek nyomán fennmaradt szöveg válhatott az emberiség közkincsévé.)

Jézus még sok mindent tudhatott az eredeti kánaáni vallásról, Melkizedek, illetve az „elveszett izraeli törzsek” eredeti vallásáról. Talán kisgyermekként olyan meséket hallgatott, és olyan (tiltott?) egyházi szertartásokon vehetett részt, amelyek alaposan eltértek a szadduceusok és farizeusok által szorgalmazott ideologikus vallási elvektől, előírásoktól, gyakorlattól. Jézusnak a maga „Merkúrjával” kialakult sajátos

kapcsolatának elemzése, kiértékelése nélkül meg sem érthetnénk, hogy végül radikálisan szembefordult a farizeusok, az írások erejét abszolutizálók, bizonyos szövegek feltétlen, szó szerinti igazságát hirdetőik tanításaival.

Még nem szóltam a horoszkóp két kitüntetett pontjáról a „Sárkányfejről” és a „Sárkányfarokról” (a felszálló és leszálló holdcsomópontokról). Az asztrológusok általában nem tulajdonítanak e pontoknak jelentőséget, kivéve azt az esetet, ha egy égitest szorosan mellettük áll. Jézus születésekor nem volt ilyen együttállás. A Sárkányfarok az Ikrek kellős közepén, a III. negyed Merkúr által uralt utolsó harmadában (vagyis az asztrológiai 9. házban) helyezkedett el. (A 9. ház az ókort követően kialakult asztrológiai gyakorlat a magasrendű gondolkodás, az intuíció, a morál, a vallás, az életfelfogás és a politika területének tekinti.)

Tranzit Jézus halála idején

(A tranzit-horoszkóp a 38. oldalon tekinthető meg.)

Elgondolkodtató, hogy a 284. év nagypéntekén (283. április 3.) Jézus megkínzása, kálváriajárása pontosan akkor volt folyamatban, amikor a tranzit Sárkányfarok ugyancsak a 9. házban tartózkodott – igaz, ekkor a Kos jegyben, s e leszálló holdcsomópont mellett a Nap és a Hold már együttállt, s kezdett fedésbe kerülni. Megkezdődött (eleinte észrevétlenül) az a napfogyatkozás, amely a csúcspontját azután érte el (14 óra után), amikor a fedésbe került világítók, csekély távolságban a tranzit Sárkányfaroktól, meglehetősen pontos fogyatkozást eredményeztek a 8-9. ház határán, s ezzel majdnem tökéletesen sötétségbe borították a Golgotát, ahol Jézus végleg elvesztette az eszméletét, s beállt a klinikai halál. (Lelke bizonyára akkor távozott el, amikor a napfogyatkozás túljutott a maximumán, s az együttállás már egyértelműen a 8. házhoz tartozott. 5-10 perccel az ábrázolt tranzit időpontja után.)

A tranzit 8. ház elejének jele ekkor a Halak volt, tehát a ház a Jupiter uralta, s e jel ekkor Jézus születési uralkodóját, a Vénuszt is tartalmazta. A 8. ház a halál, a lelki átalakulás territórium. Nem vitatom, hogy az asztrológiai hagyomány szerint a tranzit-horoszkóp házrendszere a tranzit által reprezentált események kimenetele szempontjából figyelmen kívül hagyandó, mégsem tudtam ellenállni a fentiekben vázolt Zodiákus-helyzet sugallatának, ismertetnem kellett a 8. ház felépítését. Hiszen tudjuk, mi történt. Ez a tranzit horoszkóp ugyanis egy új korszak, egy új paradigma horoszkópjának is tekinthető! (A kereszténység korszakának asztrológiai elemzését e horoszkóp alapján a legkiválóbb asztrológusoknak kellene elvégezniük.)

A Jézussal ellenségesnek megismert Merkúr bolygó ekkor a Kos jel második és harmadik foka között haladt előre, Egészen pontos kvadrátot alkotva a radix Szaturnusszal, s ugyancsak kvadrálva a radix Napot is. Egyidejűleg csaknem pontosan együtt állt a radix Marssal. Persze, az asztrológiai hagyomány szerint önmagában ez a helyzet nem „perdöntő” a bekövetkező ominózus események vonatkozásában (hiszen Jézus életében, mint már utaltam rá, évente ismétlődött, rendre kísértette, s rendszeresen megkeserítette az életét), de a napfogyatkozással együttesen fellépve már semmiképpen sem legyinthetünk rá. Ami talán még fontosabb: A tranzit (Bak) Szaturnusz egészen pontos (sextil) fényszöget vetett a radix (Halak) Holdra. (A főpapok éppen Jézus

növekvő népszerűsége miatt tartották fontosnak a kivégzését, miközben a római helytartó nem látott veszélyt Jézus békés prófétálásában.)

Lehet, hogy sok asztrológust nem sikerülhet fentiekkel meggyőzőnöm arról, hogy ezt az asztrológiai helyzetet Jézusnak nem volt lehetősége túlélnie. Lássuk tehát, mit állapíthatunk meg a „szolár revolúcióból” és a „direkciókból”, mint az asztrológiai hagyomány által mértékadónak tekintett prognosztikai módszerek alkalmazásából:

Szolár revolúció

A szolár revolúció azt jelenti, hogy a Nap évente visszatér az Ekliptika azon pontjára, ahol a születés pillanatában állt. Jézus születésnapja esetében ez a pont a Bak 3 szögfoka, 57 szögperce, 44 szögmásodperce. A 31. volt Jézus utolsó olyan születésnapja, amit élő emberként megünnepelhetett. Elemezzük, mit mond a 283. december 25-ödikére, a Nap radix béli helyzetére, vagyis 12 óra 55 percre felállított képlet Jézus életének utolsó hónapjairól!

A szolár revolúció harmonikus képlete Jézus sikereit, tanításainak terjedését, követői számának ugrásszerű növekedését jelezheti, s ez csakugyan megfelel annak a képnek, amit e hónapokról, majd a diadalmas jeruzsálemi bevonulásáról alkothatunk. Ám miközben a revolúciós képletet a harmónia jellemzi (trigon és sextil fényszögek), addig a revolúció és a radix elemei közötti fényszög-kapcsolatok nagy száma és jobbra diszharmonikus jellege fokozódó nehézségekről, feszültségről látszik tudósítani. A revolúciós Merkúr ráállt a radix Napra és a Szaturnuszra, miközben kvadrálta a radix Marsot is. (Ugyanazon égitestek szerepelnek tehát a szolár radix fő aspektusaiban, mint amelyek a tranzit radix kapcsolat viszonylatában említett „kemény” sugárzásokban. Ami ott együttáll, az itt kvadrátban van, ami ott kvadrátos, az itt áll együtt.) Emellett a revolúciós Mars a Skorpióból félkvadráttal támadta a radix meghatározó elemeit.

A tranzit Holdhoz hasonlóan a szolár Hold sem maradhatott ki a baljós esemény előrevetítéséből. A revolúciós Hold ugyan (az Oroszlánból) trigonálta a Jupitert és a

Vénuszt, ám egyúttal a diszharmonikus quinkunx fényszöget vetette a radix (Halak) Holdra. A revolúciós képlet (Vízöntő) Vénusza a nem kevésbé problematikus semisextil fényszöget vetette a radix (Bak) Merkúrára. A sor még folytatható lenne, de ezekből ennyi is elég. A szolár revolúciós vizsgálat eredménye aláhúzza, kiegészíti a tranzit kapcsán megállapítottakat. Leszögezhető, hogy itt is főképp a Merkúr és a Mars játszik főszerepet, miként a tranzitban is.

Szekunder direkción

Az asztrológiában az ún. szekunder direkción alapja az a tétel, mely szerint a születés után következő minden egyes nap asztrológiai képe (a radix ábrával összefüggésben) egy-egy egész életévet jellemez. Így Jézus életének a 31-edik napjára (253. január 25-ödikén éjféltre) felállított horoszkóp jellemzi a 31-edik évét, a 32-edik napjára (január

26-odikára, éjféltre) felállított pedig a 32-edik évét, melynek során a halála bekövetkezett.

A 253. január 25-ödi és 26-odiki szekunder direkciós horoszkópban a Nap már nem a Bakban, hanem a Vízöntő 5-ödi, 6-odik fokán állt. A Hold Jézus születése óta megkerülte a Földet, s a Bika jel 15-ödi, majd 27-edik fokára érkezett. A Merkúr ugyanezen idő alatt a Bak 21-edik fokáról visszapenderült a direkciós horoszkóp Bak jelének elejére, s most a 9-10-edik fokán haladt tovább. A Vénusz a Nyilas jel végéről előreszaladt egészen a Vízöntő 7-edik, majd 10-edik fokáig. A Mars a Kos 4-edik fokáról előrelépett a 22-edik fokra. A Jupiter a Nyilas jel végéről ugyancsak előrébbkúszott a Bak 4-edik fokára. A Szaturnusz is megtett egy csaknem 4 fokos Zodiákusszakaszt, s a Bak jel 6. fokán helyezkedett el.

Az így előállított szekunder direkciós képletek már nem tartalmazzák a radixra leginkább jellemző kvadrátok többségét, – ez megerősíti korábbi megállapításunkat, hogy Jézus munkálkodása már elkezdte beérlelni mindannak gyümölcseit, amit addigi tevékenységével kitermelt: változásokat a galileai közgondolkodásban. A legnagyobb jelentősége azonban annak van, hogy mind a 31-edik, mind a 32-edik évre vonatkozó szekunder direkció bőségesen eredményezett kemény aspektusokat a radix és a direkciók között, s ez a körülmény pontosan jelzi Jézus tanításainak a hatalommal való kibékíthetlenségét.

Miközben megmaradt a Jupiter kvadrátja a radix Ascendenssel és változatlan együttállása a radix IC-vel, pontos konjunkcióba került a radix Nappal. A Szaturnusz-Mars kvadrát sem tekinthető pontatlannak a direkció–radix viszonylatában. A direkció (Vízöntő) Napja, miközben trigonális kapcsolatra lépett a radix Ascendenssel és semisextilre a radix IC-vel, sextil aspektussal illette a radix Marsot, semisextillel a radix Szaturnuszt. S ami mindennél beszédesebb: a direkció Marsa kvadrálta a radix Merkúrt! Jézus az életcélja elérése érdekében radikalizálódott, s kész volt az áldozathozatalra.

Amellett sem mehetünk el szó nélkül, hogy a 32-edik életévre vonatkozó szekunder direkció (Bika) Holdja pontos sextilbe került a radix (Halak) Holddal, quinkunxba a radix (Nyilas) Jupiterrel és Vénusszal. Jézus népszerűsége az őt követők körében minden korábbi szintet felülmúlt, s ez már a szélesebb közvélemény figyelmét is felkelthette.

Primer direkció

Az asztrológiai hagyomány szerint a primer direkciók (MC/IC direkció, Asc./Desc. direkció, bolygó-direkciók stb.) alkalmazásakor az analógiakulcs alapján (egy napnak, azaz a Nap Egyenlítőre vetített kb. 1 fokos útjának megfeleltetése egy egész életévnek) a radix égitestek „szignifikátorokkal” (az „elirányított” elemekkel) létrejövő aspektusait kell elemezni. Ahány fokos az „eseményív”, annyi év elteltével következik be a „promisszor” és a („direkt” vagy „convers”) szignifikátor jelentős (pontos) fényszögkapcsolatából kikövetkeztethető esemény.

Ez az eljárás ugyan rendkívül bonyolult hangzik, de a gyakorlatban nem is olyan nehezen végrehajtható feladatot jelent. (Az első születésnapra vonatkozóan például pontosan 1 szögfokkal kell elmozdítani egymás után az egyes elemeket, s meg kell

nézni, hol, melyik „forró ponton” (melyik objektumnál vagy tengelypontnál) mutatkoznak nevezetes aspektusok teljes pontossággal. A második születésnap aspektusait 2 fokos elmozdításokkal lehet elemezni, és így tovább. – Jézusról tudjuk, hogy csecsemőként közvetlen életveszélyben volt, mert a király, ismervén a születésére vonatkozó próféciaikat, elrendelte a csecsemők legyilkolását. A vonatkozó primer direktciók erre az időszakra vonatkozóan rendkívül sok pontos együttállást és kvadrátot eredményeztek a radix és a direktciós képletek között, mert a radix „forró pontjai” csaknem kivétel nélkül a jegyek második és negyedik, valamint huszonhatodik és huszonkilencedik foka közé esnek. Teljesen egyértelmű, hogy Jézus egészen különleges születési horoszkópja a primer direktciók révén szinte „tálcán kínálta” a kisgyermekkorai csapások lehetőségét. Csak azáltal menekülhetett meg, hogy védelmezői kimenekítették, illetve az elpusztítását elrendelő Heródes király hamarosan meghalt, és a halála anarchikus viszonyokat eredményezett, amikor talán a hatalom egymással vetélkedő képviselői meg is feledkeztek a tömeggyilkosság „szükségességéről”.)

Jézus kivégzése esetében az eseményív hossza 31,26 foknak megfelelő ívhossz, hiszen emberi élete a 32-edik életév harmadik hónapjának eltelte után nem sokkal lezárult. Erre a vészterhes időszakra sem nehéz elvégezni a vizsgálatot. (A Zodiákus jelek hossza egyaránt 30 szögfok, így a 31-edik és a 32-edik évhez tartozó primer direktciók keresését lényegében a szignifikátorok egy jel + $1 \div 2$ fokos elirányításával lehet elvégezni.) Csaknem pontosan azt kell végrehajtani, mint a csecsemőkorai vizsgálat esetében. A különbség annyiban jelentkezik, hogy az együttállások és a kvadrátok helyett most inkább pontos sextil, semisextil, trigon és quinkunx fényszögek mutatják a Megváltó utolsó hónapjaiban rá leselkedő veszélyeket (a halált és akár annak módozatát is). Egyértelmű, hogy Jézus különleges születési horoszkópja miatt a primer direktciók megint olyan mérvű veszélyeztetettséget mutattak, mint már csecsemőkorában is. (Mivel azonban Jézus már évek óta a nyilvánosság előtt tevékenykedett, a végzetes következmények beteljesedése ekkor tulajdonképpen elkerülhetetlenné vált.) Felmerül a kérdés: tudta-e a jeruzsálemi bevonulása előtt Jézus, hogy lesz napfogyatkozás, és hogy mikor? Tudta-e, hogy az asztrológiai prognosztikai vizsgálatok szerint csak illegálisba vonulása esetén lehet esélye túlélni a harminckettedik életévét?

Tudhatta mindezeket, mert keleti utazásai idején hallhatott ilyen tanítást, miközben ő maga nemigen foglalkozhatott asztrológiával. (Nem szeretett írni és számolni.) Úgy vélem, mindezt tudta, s még azt is tudta, ha ekkor visszavonulna, feladatának bevégzésére később nem nyílna kedvezőbb alkalom. Ez a tudása azonban nem annyira a babilóniai papoktól, asztrológusoktól, sokkal inkább saját intuícióból, az idők szavának „zsigeri” megérzéséből, másként fogalmazva: az Atyával folytatott beszélgetéseiből származhatott. Abban a biztos tudatban vonult be Jeruzsálembe, hogy pár nap múlva meg fogják ölni.

Megjegyzem, hogy a radix elemei „felkínálták” volna a 33-adik és 34-edik évre vonatkozóan is a végzetes eseményeket, hiszen a direktcióval ekkor kerülhetek volna erős aspektusokba egymással a radix jegyek elején (2-ik és 4-edik foka között) és a radix jegyek végén (26-odik és 29-edik foka között) álló elemek. Az asztrológiai vizsgálat talán még a fentiekénél is vészterhesebb helyzetet mutatna. – Felvetődik a kérdés: Nem

éppen ilyen megfontolásból vélték sokan úgy, és terjesztették el széles körben, hogy Jézust 33 évesen feszítették keresztre? Továbbá: Nem valószínűsíthető-e, hogy számos Jézus-epigont (talán ugyancsak 252. december 25-én született közel-keleti személyt) éppen ekkoriban, tehát nem 284-ben, hanem 286-ban feszítették keresztre? Léteznek olyan értelmű utalások, miszerint Názáreti Jézussal egy időben, avagy inkább a halála (feltámadása) után több, ugyancsak Jézusnak nevezett (tekintett) próféta vagy hittérítő is működött Jeruzsálem térségében. Volt olyan is köztük, akinek a sírját nemrégiben megtalálni vélték. (Ez az időszak egyébként a zsidó történetírás szerint amúgy is az ún. „szentföldi karizmatikusok” kora volt, amikor sokan képviseltek gnosztikus és misztikus irányzatokat a farizeusok és szadduceusok vallási ortodoxiájával, ideológiájával szemben.) ***

Igen érdekes volna, ha vizsgálat alá lehetne vetni a Jézus-epigonok indíttatását. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a magyarság 19. sz-i történelmében ugyancsak rendkívül érdekes epizód volt a Petőfi-hasonmás(ok) fellépése a magyar szabadságharc leverése után. Ismeretes, hogy egy véres csatában a magyar költő-forradalmár eltűnt, talán életét vesztette, de az is lehet, hogy az oroszok sebesülten elfogták, majd Szibériába hurcolták. Mindenesetre Erdélyben és Magyarországon számos ember állította, hogy a szabadságharc leverése után találkozott vele, mint bujdosóval, akit segített is a menekülésben, vagy hosszabb-rövidebb ideig kedves vendégeként gondoskodott róla. Az emberek meg voltak győződve arról, hogy ez a menekült nem más, mint Petőfi Sándor volt, – akinek az arcképe és munkássága a széles népi tömegek körében, a szabadságharc idején már közismert volt, s ezért elvileg könnyű volt őt felismerni. Csak jó színész és sminkes csaphatta így be az embereket. De mit akarhatott a Petőfi-hasonmás? Talán vigaszt nyújtani a reményvesztett embereknek? Talán csak túlélni, szerepelni és élvezni a népszerűséget? Ki tudja. Korántsem lehetetlen azonban, hogy a hatalom képviselői, akik pontosan tudták, mi is történt az eltűnt költővel, ebben a biztos tudatban küldtek ki egy ügyes ügynököt, aki aztán Petőfiként tájékozódott az itt-ott még forrongó tömegek lelkiállapotáról, szándékairól, netán provokálta is őket.

Álljon itt néhány szó Petőfi Sándor képletéről is:

Kedves Olvasóm, ugye nem lepődik meg azon, hogy a magyar költőóriás ugyancsak éjfélkor született, mégpedig 1923. január 1-jén (00:00:00), amely időpont csak egy héttel követi Karácsony éjjelét! Ennek megfelelően a tengelykeresztje lényegében ugyanúgy áll, mint Jézusé. Neki is Stalliuma van az IC-nél (a Bakban), mint Jézusnak. Az ő esetében ebben az együttállásban nem vesz részt a Jupiter és a Szaturnusz, viszont részese a Napon kívül a Merkúr, a Vénusz, és még az Uránusz is. (Utóbbinak a pályája a kérdéses időben már ismeretes volt.) Ami itt igen fontos: a költő születésekor minden objektum Föld jelben tartózkodott! A Hold a Szűzben, a Szaturnusz és a Jupiter a Bikában, a többi, tehát a Mars is a Bakban. A Költő az ég adta világon mindent meg kívánt élni, ki akart próbálni itt a földön, és egyáltalán nem volt introvertált alkat, emellett javíthatatlan idealistának született.

Érdekes párhuzamot vehetünk észre abban, hogy a költő születési helye ugyanúgy eltér gyermekkorá színhelyétől, mint Jézusé is. Ő sem ott született, ahol „kellett volna”. Kiskőrös és Kiskunfélegyháza úgy viszonyul egymáshoz, miként Betlehem és Názáret.

Petőfi igazán a szavak embere volt. Képletére jellemzők ugyan a kvadrátok is, de még inkább a trigonok (Mars-Jupiter, Szaturnusz-Stallium, Hold-Stallium és Hold-

Szaturnusz trigon). Élni akart, s minél tovább, de adott szavát minden körülmények között igyekezett betartani. A csatatéren kereste a halált, miután egy közismert versében pontosan ilyen véget nevezett meg kívánatosnak a maga számára. Lehet azonban, hogy a kívánsága nem teljesült. Talán megsebesült és elfogták, elhurcolták.

Megdöbbentő, hogy Petőfinek mennyi párhuzama fedezhető fel Jézussal, de lényegesek az eltérések is, még a sorsukban és az „eltűnésükkel” kapcsolatos vélekedésekben is. Valahogy úgy, ahogyan a születési horoszkópjaik viszonyulnak egymáshoz. *** Hogy mi vezérelte a Jézus-hasonmásokat? Ezt nem tudhatjuk. Talán ők maguk is küldetéstudattal rendelkeztek? Még az is lehet, hogy átmenetileg maga a hatalom (a főpapság) bízta fel egyiket-másikat, hogy ezzel hiteltelenítse a Feltámadás történetét, és saját elképzelései szerint, dezinformációk útján befolyásolja a keresztény közösségekben zajló folyamatokat! (Az efféle akcióknak a kései utóhatásaként, a Korán szövege alapján olyan álláspont vált meghatározóvá Mohamed követői között, mely szerint nem magát Jézust végezték ki a Golgotán, hanem az egyik tanítványát, akivel fondorlatos módon helyet cserélt a kavarodásban, a sötétségben. Muzulmán álláspont szerint: Jézus nem halt meg ekkor, tehát nem is támadhatott föl!)

Lám, a Mester nem tévedett, amikor az írott források, szentesített szövegek megbízhatóságáról alkotott lesújtó véleménye alapján jobban bízott a tanítványok tanúságtételében, mint az írott, „mértékadó” tudósításokban. (Egyébként olyan adat is létezik, mely szerint még vagy 15 évvel később is végeztek ki Rómában „Krisztus” nevezetű prófétát.)

Végezetül megjegyzem, a magam részéről sajátosan értelmezem Tamás apostol „hitetlenségét”. Véleményem szerint neki igen sokat köszönhet a keresztények közössége. Az ál-Jézusok színre lépése idején a „hitetlen” Tamás (e bizonyára merkúriszaturnuszi meghatározottságú ember), döntő módon járult hozzá a Feltámadás valóságának tanúsításához. A tanítvány (evangéliumi tudósítás szerint) leellenőrizte a feltámadt Mester személyazonosságát.